Coperta de I. OPRIŞAN
• Coperta I: Nicolae Petrescu. Portret din anii 1925-1930. ,/ i[
' ' -i jj
• Coperta IV: Nicolae Petrescu. Portret, „5th June 1913, Thursday» •:
New York City". ..„- . j!
-
r, 'edîţk- cf^kă, î-lî, 4H,J'-t400 ^., f
j»n, J 60 p.,
.ÎV?

Editura VESTALA ISBN 973-9418-76-7 ISBN 973-9418-77-5

i i- .208

Lucrarea a apărut cu sprijinul Ministerului Culturii şi Cultelor.

MEMORII

Voi. I

Plăcerea de a trăi pe alte meridiane

Ediţie îngrijită şi prefaţă de

I. OPRIŞAN

Editura VESTALA Bucureşti, 2004

NICOLAE PETRESCU.
Desen de Ion Verdes, mai 1951.

Memorialistica lui Nicolae Petrescu

1. împrejurările elaborării memoriilor

Memoriile lui Nicolae Petrescu reprezintă un caz cu totul aparte în cadrul memorialisticii, cel puţin româneşti.

în genere, amintirile scrise la o vârstă înaintată suferă de o înceţoşare a detaliilor şi de o nesiguranţă a precizărilor temporale, evitată, cel mai adesea, prin păstrarea într-un anume vag. De asemenea, din galeria figurilor cunoscute sunt reţinute doar cele cu care autorul a întreţinut până târziu relaţii de prietenie, în sfârşit, reacţiile şi sentimentele sunt, de multe ori, fabricate în funcţie de voinţa târzie a autorilor predispuşi spre autoaureolare.

Nimic din toate acestea la Nicolae Petrescu. Memoriile sale te impresionează

tocmai prin bogăția de amănunte, prin forfota de oameni cu rol episodic, prin exactitatea datărilor temporale şi a localizărilor spațiale, prin cronologia necontradictorie, prin descrierile riguroase de peisaje, opere de artă şi oraşe văzute sau revăzute, prin migala reconstituirii lecturilor şi a gândurilor trezite de ele, prin reînvierea sugestivă a ambianței în care a trăit.

Explicația acestei acribii ne-o sugerează în repetate rânduri chiar autorul.

începând elaborarea memoriilor în 1944, la vârsta de 58 de ani, când se afla la Alba lulia, la socrii săi, refugiat din Bucureşti de teama bombardamentelor anglo-americane, el nu s-a bazat doar pe aducerile aminte, ci a avut în față mereu jurnalul de însemnări zilnice ținut, cu începere din anii studenției, în limba germană, iar după 1916 - în limba engleză.

Spre a da impresia de totală autenticitate, el inserează, chiar, în paginile memorialistice, reflecții şi observații din jurnal.

Din păcate, nu ne-a fost dat să descoperim vreun fragment de jurnal spre a vedea în ce măsură autorul ține seama de el sau îşi ia, totuşi, unele libertăți narative.

De asemenea, din vasta corespondență, - despre care notează că a întreținut-o, şi pe care ar fi putut-o utiliza spre a stimula amintirile - nu am aflat, în fondurile publice, decât câteva scrisori către Liviu Rebreanu şi o epistolă către Corneliu Moldovanu.

Dar chiar dacă le va fi răsfoit, cheia stăpânirii detaliilor stă în utilizarea jurnalului de însemnări în care a notat cu amănunțime tot ce a făcut. La un moment dat, ținea, de pildă, să releve că a consemnat în jurnal toate titlurile consultate la British Museum. E posibil ca, cu aceeaşi minuție, să fi înregistrat şi restul faptelor vieții.

2. Sfera de cuprindere a memoriilor a. Axa temporală

Desigur, rememorarea vieții poate îmbrăca cele mai diverse modalități, de la perspectiva documentar-realistă la cea fantezistă şi de la curgerea narativă stric cronologică la amestecul involuntar sau rafinat al prezentului cu trecutul.

Bazându-se în exclusivitate pe propriile observații şi trăiri, Nicolae Petrescu preferă perspectiva derulării treptat-succesive a faptelor, aşa cum s-au întâmplat în realitate şi mai ales aşa cum au fost percepute de el, fără a anticipa sau devansa în vreun fel desfăşurarea lor.

Deşi autorul ştie cu exactitate ce s-a întâmplat mai departe, el nu vrea să-i răpească cititorului plăcerea de a trăi emoțiile prin care a trecut el însuşi cândva şi de a descoperi singur deznodământul survenit în mod firesc.

Istorisite la trecutul narativ, evenimentele sugerează continuu prezentul în care autorul şi „personajele" creionate de el se mişcă şi gândesc.

Restrânse la propria existență - de când a devenit conştient

1. Chiar dacă mărturiseşte că dispunea de o memorie extraordinară.
2. Exigent cu sine însuşi, autorul exagerează mai mult decât este cazul „anticipările" şi „revenirile", „după capriciul imaginației şi ale memoriei". Acestea sunt minime. ., ... ;„ \
3.

de ce se întâmplă în jurul lui (cea. 1890) şi până la începerea elaborării lor - memoriile lui Nicolae Petrescu acoperă, totuşi, un timp mai larg, coborând în trecutul familiei şi, implicit, al societății româneşti, până dincolo de 1859, când bunicul său dinspre mamă,

argintarul, a venit din Rusia.

In legătură cu scurgerea timpului, ţinem să observăm că există în memoriile profesorului Petrescu o netă deosebire între derularea lentă, aproape neobservată, calmă şi binefăcătoare, a vremii, în perioada creşterii şi formării autorului, când el dispune de resurse financiare suficiente şi visează la afirmarea sa intelectuală, şi precipitarea grăbită, neîndurătoare şi dezastruoasă a timpului după reîntoarcerea sa în ţară (1920) şi mai ales după declanşarea crizei economice mondiale din anii '30 ai secolului 20.

De altfel, şi lucrarea în sine capătă, în funcţie de aceasta, o altă amplitudine şi alt ritm.

Extinsă la început, stăruind în detalii şi incursiuni laterale, ea devine, în partea a Il-a, întrucâtva rezumativă, de parcă autorul, speriat de amploarea pe care a luat-o, se grăbeşte s-o încheie cât mai repede spre a nu o lungi.

Există şi un alt motiv, dictat tot de calitatea timpului.

începute la Alba lulia, pe 26 aprilie 1944, într-o anume linişte a autorului (deşi în plin război) „memoriile" simt încheiate în forma în care au ajuns până la noi, în august 1949 şi adnotate parţial până în 1953, când „memorialistul" simţise pe pripria-i piele repercusiunile instaurării dictaturii comuniste.

O anume teamă faţă de timpul în care le scrie răzbate clar din ultima parte a lucrării. Textul are o încărcătură subtextuală care va trebui descifrată.

Nu întâmplător el îşi încheie evocările cu o frază în stil sibilinic: „Ceea ce a urmat, rămâne să povestesc mai târziu dacă voi dispune de timp şi dacă împrejurările îmi vor îngădui să scriu, cum zice Miron Costin, «cu gândul slobod şi fără văluri»".

b. Coordonata spaţială

Coordonata spaţială reprezintă, fără îndoială, aspectul cel mai spectaculos al memorialisticii lui Nicolae Petrescu.

Cu excepţia unui Mihai Tican-Rumano, însetat de zone exotice, sau de un N. M. Condiescu, comentator al voiajului regal „peste mări şi ţări", nici un alt memorialist român nu aduce în

evocările sale suflul unui spaţiu mai larg ca Nicolae Petrescu. El este primul care ne familiarizează, nu numai cu lumea de peste Ocean, de la o coastă la alta a Americii, dar chiar cu regiuni mai apropiate, precum Anglia care, deşi aflată - cum remarca autorul - la câţiva paşi de Franţa, a rămas până în perioada interbelică prea puţin „explorată" de români.

Dar chiar restul ţărilor europene: Germania, Belgia, Danemarca, Franţa, Elveţia, Italia, Cehoslovacia, Austria nu-i sunt nici unui alt literat român atât de familiare ca autorului aici în discuţie, care a trăit în orizontul lor cincisprezece ani.

încât, fie şi numai din acest punct de vedere, cartea pe care o prezentăm conţine o notă originală.

Evident, ea nu este o carte de impresii de călătorie. Elementul turistic nu constituie nici o clipă ţinta autorului, preocupat, pe toate meridianele lumii, în primul rând, de relevarea propriilor trăiri şi de descoperirea specificului uman din ţările şi oraşele vizitate în raport cu manifestările şi trăsăturile general umane.

Dar însemnările sale aduc, neîndoielnic, o bogăţie de informaţii culturale din

perspectiva unei priviri avizate, care ne încântă.

Muzeele, marile opere de artă, elementele individualizante din diverse ţări sunt evocate şi reevocate cu o rară plăcere.

c. Lumea memorialisticii lui Nicolae Petrescu

Nici un alt element al cărţii nu interesează, poate, mai mult decât universul uman pe care autorul îl evocă, dându-i cu atâta putere viaţă.

De la colegii de clasă la Institutul Schevitz-Thierrin, şi de la prietenii şi colegii din şcolile următoare - la mulţimea figurilor feminine care trec prin viaţa autorului şi de la chipurile anonime de pe stradă, din hoteluri, muzee, biblioteci, de pe vapoare şi din trenuri, şi până la marile personalităţi ale culturii române şi străine cunoscute, toţi şi toate trăiesc în mod firesc, după cum le-o dictează voinţa autorului, în funcţie de natura lor intimă.

Desigur, atenţia specială a lui Nicolae Petrescu se îndreaptă către figurile apropiate din familie şi din cercul prietenilor din şcoli şi universităţi şi abia în al doilea rând către restul lumii.

El evocă nu un univers uman întâmplător - chiar dacă sunt unele chipuri fugitive - ci unul în care personalitatea sa găseşte rezonanţe şi este înrâurită de el. /

Pe de altă parte, persoanele şi personalităţile aduse în carte nu sunt prezentate în abstract, ci într-o strânsă legătură cu locul în care activează, aşa încât creionarea lor dă contur, implicit, şi instituţiilor, iar imaginea acestora se răsfrânge vizibil asupra oamenilor.

Exista, chiar, o tendinţă de grupare a portretelor în funcţie de aşezămintele în care autorul i-a întâlnit pe protagonişti, - în şcoli, în universităţi, în academii, în diverse societăţi culturale şi redacţii, în pensioane etc. în viziunea sa, omul cheamă locul, iar locul cheamă omul, sugerând nuclee de lumi şi microuniversuri - din care, în cele din urmă, se încheagă marele univers prin care autorul a trecut.

Şi pentru că vorbim de lumea creată de Nicolae Petrescu, nu se poate să nu relevăm, extraordinar de marea prezenţă a femeii, ce asigură, probabil, una din trăsăturile distinctive ale cărţii. A ţinut s-o remarce chiar autorul. „Cititorul - scria el într-un preambul - va fi oarecum nedumerit să constate că femeia ocupă un loc destul de important în povestirea mea".

într-adevăr, de la romanele ruseşti ale secolului al XlX-lea (ne gândim în primul rând la cele ale lui Turgheniev), nu mai întâlnim nicăieri o aşa de mare figuraţie feminină.

Interesat, evident, de psihologia Evei, de reacţiile ei psihologico-sentimentale , de trăirile fiziologice şi, mai ales, de înălţările ei intelectuale, autorul evocă copios, nu numai femeile de care s-a apropiat sufleteşte sau din pură curiozitate - foarte multe, din toate olaturile -, ci orice femeie care a intrat într-un fel sau altul în vizorul său.

Dacă n-ar exista interesul evocării marilor personalităţi, probabil că lucrarea ar fi populată mai mult cu femei decât cu bărbaţi, iar universul creat ar fi dominat drastic de femeie.

Oricum, însă, ele trăiesc în paginile lui Nicolae Petrescu mult mai viu decât bărbaţii, iar chipurile lor sunt mai complexe şi mai pregnant realizate.

„Femeia ca obiect de studiu - scria la un moment dat - era o pasiune tot intelectuală, o perversiune a minţii, care-mi întreţinea supleţea imaginaţiei, păstrându-mă deschis şi receptiv pentru noi încercări, fără însă a mă *blaza.* Căci dorinţa de a descoperi în fiecare femeie ceea ce este mai frumos, mă făcea să vibrez încontinuu şi să-mi dau seama de caracterul limitativ, abstract şi

evanescent, al unei opinii definitive despre ea".

d) Autorul în propria-i oglindă

Scriind memorii, prefirându-şi pe dinaintea ochilor existenţa, evident că Nicolae Petrescu a fost interesat înainte de toate de propria-i persoană.

Mai mult decât lumea din afară prin care a trecut, 1-a interesat lumea gândurilor şi a simţămintelor sale, formarea, devenirea şi realizarea sa, aspiraţiile care i-au înaripat viaţa şi frământările de zi cu zi, care 1-au zbuciumat.

însuşi universul extern al cărţii este înrâurit profund de percepţia autorului.

Sumbru în anii copilăriei - după moartea părinţilor -, luminos în perioada tinereţii - când poate dispune cum vrea de mijloacele materiale şi de timpul său spre a-şi forma şi cizela intelectul -, el devine din ce în ce mai înnegurat în ultima parte a vieţii, după reîntoarcerea în ţară, când autorul se simte înstrăinat şi când toate împrejurările i se par potrivnice afirmării sale intelectuale.

întrevederea din ce în ce mai clară a imposibilităţii realizării aspiraţiilor filosofice - crearea sistemului propriu pe care îl simţea pulsând în sânge - dau ultimei perioade a vieţii o curgere dramatică.

Trăsăturile sale individual-distinctive, deductibile în cea mai mare parte din reacţiile faţă de restul lumii, ne sunt înfăţişate, în numeroase rânduri şi explicit, în încercări de autodefinire şi de descoperire a faţetelor nevăzute ale propriei personalităţi.

în perspectiva acestor reflecţii, dar şi din observaţiile pe care cititorul şi le poate forma din lectura cărţii, independent de toate autocaracterizările, Nicolae Petrescu ne apare ca o personalitate profund marcată de pierderea mamei sale, mai întâi, şi apoi a tatălui.

Lipsit de dragostea şi sprijinul părintesc, de supravegherea acestora în anii de formare, sensibilitatea sa „dureroasă" se hipertrofiază, iar el se însingurează, se închide în sine, se introverteşte şi află în carte un refugiu. Plăcerea maximă a vieţii i o constituie lectura, meditaţia, contemplarea, instruirea şi cunoaşterea.

O sete imensă de a şti îi arde sufletul şi îl poartă pe meridianele lumii spre a cunoaşte civilizaţiile, înfăptuirile oamenilor, marile opere ale înaintaşilor.

Filosofia, în hotarul căreia se afundă prin studiu, îl face să viseze la atingerea absolutului, la realizarea sa suprem intelectuala, prin conturarea unui sistem filosofic, deosebit de tot ce cugetaseră alţii înaintea sa.

„Filosofia mea - nota el la începutul anilor '20 ai secolului trecut - ar trebui să fie nu o continuare a filosofiilor altora, nici o reconsiderare a problemelor vechi. Doresc să dau lumii o bucată a realităţii, adică o filosofic care ar exprima înţelesul *întregului,* oricât de imperfect şi inadecvat ar fi exprimat. Filosofii ar trebui să prindă întregul cu preţul adâncirii şi al investigaţiei ştiinţifice.

Ea va reflecta procesul *trăirii,* triumful de a desprinde o bucată din tot într-un moment de fericită pătrundere în realitate"[1].

Nimic în afară de filosofic, de gândire şi de încercarea de explicare a lumii nu are importanţă. „Cum subsumam totul raţiunii şi trăiam intens numai când gândeam - notează altădată autorul -, suferinţele mele nu puteau veni din viaţă, ci din înfrângerile pe care le întâmpinam în sfera cugetării abstracte" .

E în această aspiraţie de atingere a idealului o evidentă notă romantică, vizibilă, de altfel, şi în refuzul total al compromisului, în mândria împinsă până la orgoliu

nedependenței față de nimeni - material şi spiritual - şi, mai ales, în acea tendință a unicității,

---

1. Când va înțelege că nu poate realiza ceea ce-şi propusese, dă alt contur proiectului: „îmi dădeam seama că filosofia mea nu mai putea fi o construcție în sensul sistemelor clasice de gândire speculativă.

2. Eram prea conştient de zădărnicia unei asemenea întreprinderi.

3. Cunoştințele asimilate şi un simț istoric dezvoltat în cursul atâtor ani de studii şi meditații mă fereau să încerc o construcție artificială. Ceea ce mi se părea acum că ar merita să-mi angajeze energiile, era mai degrabă afirmarea unui principiu de interpretare sau o formulă, ar care învinge dificultățile în descifrarea realității, înțeleasă ca proces continuu şi infinit de manifestare în timp şi spațiu. Aceasta însemna a scruta întregul în tot ce are mai semnificativ, fără însă a pretinde că-1 reflectez mai mult decât în forma lui de moment istoric şi deschis unei modificări eterne în viitor".

4. Pot fi citate şi alte notații ale autorului în acest sens: „Simțeam în mine vocația de a cuprinde, unifica şi adânci cât mai multe cunoştințe"; „De acum încolo - scria el după decepția refuzului publicării unuia din manuscrisele sale la New York - viața mea se va desfăşura din ce în ce mai deosebită de înclinările mele naturale, îndepărtându-mă de la elaborarea sistematică a unei filosofii, sarcină concepută de mine până atunci ca însăşi rațiunea existenței mele"; „îmi ziceam că pierderea averii ar însemna o adevărată catastrofă, căci m-ar sili de acum încolo să gândesc în funcție de posibilitățile traiului zilnic, în Ioc să trăiasc exclusiv în serviciul gândirii, ca până acum".

de a trăi şi a-şi construi viaţa diferit de a tuturor celorlalţi semeni „după propria lui voinţă şi fantezie, iar nu după ceea ce ne oferă întâmplarea".

O sete romantică de absolut întrevedem şi în căutările nesfârşite ale idealului feminin de către autor pe meleagurile europene şi americane.

Căci, acest om închis, raţional, ducânt o viaţă de însingurat, îşi înfrâna şi masca un puternic senzualism şi sentimentalism. Sub aparenţele ascetismului, pulsa în el - după cum mărturiseşte în repetate rânduri - o inimă fierbinte, deschisă dragostei.

Dar impulsul acesta primar era subordonat, de cele mai multe ori, sau se împletea cu năzuința căutării femeii ideale, de înaltă spiritualitate, fantezie şi naturalețe, cu care să se armonizeze. Iar când o găsea, fie fugea de ea, spre a nu avea deziluzii ulterioare , fie o abandona, fără a-şi încununa, după dorință, dragostea prin căsătorie, întrucât aceasta era întrevăzută ca o piedică în calea realizării sale intelectuale. „Simțul rece de libertate - nota el îmi spunea că nu trebuie să mă căsătoresc. Viața mea trebuie să rămână dedicată studiului şi meditației. Săcătoria ar fi însemnat pentru mine renunțarea la idealul pentru care trăiam şi în care vedeam singura rațiune a existenței mele".

Desprins, în fond, de realitate, lipsit de simțul practic, prea încrezător în oameni, incapabil să se acomodeze la complicata şi dura viață românească, după reîntoarcerea în țară, Nicolae Petrescu avea să fie forțat de împrejurările, pe care nu a putut să le domine, să nu-şi realizeze idealul visat.

Probabil că nu numai împrejurările au fost de vină, ci şi lipsa sa de tărie în a-şi urmări şi materializa proiectul

Desigur, el a lăsat câteva opere însemnate culturii române, dar ele sunt create alături de ceea ce a urmărit.

E un exemplu dureros de irosire a unei mari vocații filosofice, susținută de o bogată şi temeinică cultură universală asimilată.

Ilustrativă este următoarea notaţie: „începusem s-o văd [pe enigmatica suedeză, căsătorită în America] prin ceaţa amintirilor. Dar ceea ce anii n-au putut şterge din memorie, a fost imaginea ideală a unei femei superioare. Nu ştiu dacă ar fi rămas aşa în cazul în care aş fi cunoscut-o mai de aproape, îmi ziceam uneori că farmecul acestei prietenii fusese poate creaţia imaginaţiei mele".

3. Valoarea literară a „memoriilor" lui Nicolae Petrescu

a) Iluzia romanescă

Deşi scrise cu strădania reconstruirii cu fidelitate a trecutului - a propriei existenţe -, memoriile lui Nicolae Petrescu lasă impresia - cel puţin prima parte - a unei construcţii imaginarromaneşti.

Dacă faptele narate nu s-ar verifica cu realitatea şi dacă autorul nu ar face tot timpul referinţă la propria persoană, am trăi, fără îndoială, sentimentul lecturii unei naraţiuni plauzibile, dar nu petrecute aievea, într-atât acţiunea e plină de senzaional şi într-atât întâmplările şi chiar personajul cenral par a se supune cerinţelor conturării unui roman de tip popular.

Viaţa autorului pare a fi încadrată în tiparele romanului de succes:

Un copil, rămas orfan de ambii părinţi, la o vârstă fragedă, suferă vitregia tutorilor şi a mediului înconjurător, deşi e moştenitorul unei mari bogăţii, închis în sine, el aspiră către un ideal absolut - realizarea la cel mai înalt nivel intelectual. Cu o tărie extraordinară, el îşi urmăreşte ţinta, neglijând şi chiar dispreţuind plăcerile obişnuite ale vârstei.

Ajuns la majorat, după trecerea cu succes a tuturor examenelor şi după înfrângerea tuturor piedicilor, el îşi foloseşte averea fără reţinere spre a învăţa, spre a călători în toată lumea, spre a se amuza.

Bărbat chipeş şi inteligent, el este curtat de femei, asemeni unui Don Juan. Prin viaţa lui se perindă nenumărate chipuri frumoase din diferite ţări, uneori mai multe deodată, dar nici una nu-1 reţine prea mult, definitiv, întrucât el caută absolutul, idealul feminin, cu care să se *armonizeze, lai* când pare a-1 descoperi întruchipat într-o femeie, - o părăseşte. De altfel, căutările sale în această privinţă sunt zadarnice, pentru că el ştie că legarea de o anume femeie, prin căsătorie, i-ar împiedica pe drumul realizării spirituale...

Nu par, cu adevărat, subiectul şi personajul desprinse dintr-un roman? Căci în realitatea socială o asemenea viaţă pare de domeniul fanteziei, al imaginarului , ^ ^..^,^,^^ *..$ j.^.^v^*

Deturnând, prin fabulozitatea realităţii percepţia cititorului spre interpretarea ei ca o superconstrucţie literară, memoriile lui Nicolae Petrescu capătă o valoare implicită, chiar dacă involuntară, de substanţă.

b) Arta portretizării

Elementul esenţial al trecerii memoriilor din zona prozaicului, a istorisirii anodine, în hotarul artei, îl constituie, la Nicolae Petrescu, portretul.

Pasionat de caracterologie, de surprinderea esenţei sufleteşti a persoanelor pe care le întâlneşte, autorul conturează aproape pentru fiecare figură pe care o aduce în carte,

sau la care face referinţă, un portret asemănător unei analize spectrale, în care spiritul său pătrunzător răzbate, fără dificultate, dincolo de aparenţe.

Portretizarea greoaie, dificilă chiar la unii scriitori, constituie un exerciţiu firesc şi chiar o plăcere pentru Nicolae Petrescu .

Datorită acestei aptitudini de excepţie, care trebuie pusă în legătură cu formaţia sa filosofică şi cu pasiunea investigării afundurilor umane, memoriile lui Nicolae Petrescu se constituie într-o galerie imensă de portrete, care de care mai interesante, prin prisma cărora putem înţelege mai bine - de pildă - esenţa umană a unor mari personalităţi culturale româneşti şi universale, sau ne putem apropia mai mult chipurile unor personaje care au trecut prin viaţa autorului.

Evident, cele mai frumoase portrete, untîe de-a dreptul antologice, aparţine unor figuri feminine care i-au reţinut atenţia - mai ales ale unor fiinţe intangibile, care, deşi au fost aproape de el, i-au rămas totuşi departe; ale unor persoane care, netrecând în palmaresul cuceririlor sale, au rămas până în momentul redactării cărţii ca provocări, ca aspiraţii.

Mărturisirile autorului sunt mai mult decât elocvente în acest sens:

„Mai ales oamenii mă interesau. Simţul meu de observaţie, încă de atunci foarte ascuţit, mă făcea să-i urmăresc cu o curiozitate vie"; „Fiecare fiinţă umană are o parte atrăgătoare. Trebuie numai să o descoperi. Plăcerea aceasta îmi dă posibilitatea să mă simt bine în societatea oricărei categorii de oameni. Căci analizându-i, nu numai învăţ să-i cunosc, dar şi mă delectez"; „Toate aceste impresii mă distrau şi-mi satisfăceau simţul de observaţie, aplecat spre studiul psijologic şi fizionomie al oamenilor".

MEMORII, voi. I 15

în genere, Nicolae Petrescu se străduieşte - o mărturiseşte, de altfel - să fie cât mai obiectiv în portretizările sale.

Dincolo, însă, de imparţialitatea omului de ştiinţă, se simte, totuşi, efluviul sufletesc al portretizatorului, în cazul persoanelor şi personalităţilor agreate şi suflul vindicativ, în cazul figurilor care i-au provocat necazuri în viaţă.

Faptul e vizibil - pentru că doar aici îl putem verifica - în cazul marilor figuri ale culturii române, evocate în memorii. Ce deosebire, spre exemplu, între portretele calde, duioase, dedicate lui P. P. Negulescu, Nicolae lorga, Perpessicius, Liviu Rebreanu, G. I. lonescu-Gion s. a. şi portretele şarjă, cu tonalităţi pamfletare creionate lui D. Guşti, Octavian Goga, E. Lovinescu, Petru Groza, Nae lonescu, Simion Mehedinţi, C. Dumitrescu-Iaşi etc.

Dar tocmai această descărcare a pornirilor de antipatie pe care în viaţa de zi cu zi şi le-a reţinut, dau paginilor respective - şi cărţii în totul ei - un şarm, care o face mai interesantă, mai vie.

Căci fără vibraţia sufletească, şi fără privirea critică a realităţii, evocarea ar fi lipsită de încărcătura artei.

Concentrate, de obicei, la o frază-două sau şi mai puţin, ca în succinta prezentare a lui E. Lovinescu („La birou trona amfitrionul ca un bust triumfător. Deşi cărunt şi predispus spre îngrăşare, figura îi rămăsese tânără. N-avea, de altfel, decât 42 de ani. înaintea lui sta un vraf de manuscrise, iar la dreapta, volumele lui de critică legate în pânză. Deodată îl văzui că se ridică solemn şi, cu o voce puţin bărbătească, ne anunţă că va începe şedinţa..."), portretele capătă uneori o amploare desebită, ca în cazul

admirabilei şi sugestivei radiografii fizionomice dedicate lui Nae lonescu, din care reproducem un suculent fragment: „îmi plăcea să[-l] ascult cu deosebire când se lăsa furat de imaginația lui febrilă şi de raționamentul lui geometric pentru a susține paradoxe de care făcea haz el însuşi.

Acest om cinic în relațiile lui cu semenii era un amestec de bunătate şi răutate. Falsificat de propria lui gândire perversă, el țintea totdeauna la un efect de prezent, fără a se preocupa de urmări. De aici comportarea lui capricioasă, care uimea sau scandaliza. Alături de gesturi largi şi idei frumos distribuite cu aceeaşi uşurință cu care-şi părăsea prietenii, se întâlnea la el porniri egoiste şi frământări meschine, în toate încercările lui cu scopuri materiale, ieşea în relief ahtiatul după înavuțire, omul care cunoscuse sărăcia şi voia cu orice preț să se răzbune de lipsurile îndurate. Era ceva de parvenit şi revoltat în această persoană

chinuită în care inteligența şi cultura nu reuşise să-i înfrâneze instinctele urâte, într-o epocă mai liniştită decât aceea dintre cele două războaie mondiale şi într- un mediu mai puțin aplecat să tolereze pe aventurieri, Nae lonescu ar fi renunțat poate la excesele sale. Inteligența lui era sclipitoare şi capabil[ă] de a se ridica deasupra contradicțiilor. Simțul lui moral nu era cu desăvârşire atrofiat. Avea momente de reculegere şi de remuşcări, exprimate destul de spontan pentru a fi crezute. Când voia să judece obiectiv şi să se poarte cumsecade, o făcea fără efort şi fără disimulare convențională, însuşi obiceiul lui de a râde pe înfundate de propriile lui năzbâtii şi de naivitatea celor care luau de bun tot ce rostea sau săvârşea, dovedea că în el se luptă bunul simț cu dorința de a brava lumea. Poate că până la urmă Nae lonescu ar fi recunoscut singur că a fost un om care-şi *creează o* legendă pentru a se distra pe socoteala naivilor, clienții cei mai siguri ai operelor de mistificare".

E surprinsă aici întreaga complexitate şi farmecul unei personalități mai mult decât controversate.

Există şi portrete succesiv conturate, de îngroşare a liniilor inițial trasate, tinzând să surprindă ultimele cute ale sufletului şi să înlăture definitiv măştile care estompează realitatea şi adevărul.

Pasiunea şi înzestrarea naturală de „a iscodi sufletele", pe care şi-o mărturisea autorul odată dau „memoriilor" o încărcătură analitico-psihologică şi o profunsiune literară puțin obişnuită unui asemenea gen de scrieri.

3. Lirismul de fond •

Dincolo de toate trăsăturile interpretabile ca literare, evocările lui Nicolae Petrescu se circumscriu artei, nu în ultimul rând, datorită patosului liric cu care sunt scrise.

Ele nu reprezintă o dare de seamă seacă sau o descriere pigmentată cu floricele artistice, ci o retrăire profund sufletească din perspectiva trecerii anilor, dominată de sentimentul curgerii nemiloase a timpului şi a imposibilității reîntoarcerii a ceea ce a fost. „O tristețe adâncă - nota el cu prilejul evocării uneia din vizitele făcute la Paris în anii '20 - mă cuprindea când mă

1. „In aceste exerciții de fizionomie şi caracterologie, - declara el - îmi regăseam o vocație naturală". -•

gândeam cât de repede trece viața şi cu ea iluziile cele mai îndrăznețe. Deşi, nu eram bătrân, simțeam totuşi, scurgerea anilor, devenind din ce în ce mai conştient de limitele existenței individuale".

Această conştiință a ireversibilului, ce constituie suportul tuturor evocărilor, învăluie faptele narate într-un fin halou de melancolie si imprimă cărții un fior de gravă tonalitate lirică.

Tristețea însingurării şi autoînsingurării pe care o trăieşte aproape permanent, dorul de țară şi de cei dragi, nesiguranța orizontului viitor al vieții, tragismul nerealizării şi, mai ales, sentimentul că a păşit în hotarul imposibilității exprimării libere

- sub dictatura comunistă - dau narațiunii o accentuată notă tragică, mai ales în partea a doua a cărții, scrisă după 1947.

Ecourile tensiunii şi, de ce nu, ale fricii sub care a elaborat şi finalizat cartea, vizibile pe tot parcusrul ei, iau uneori aspectul unor mărturisiri directe, ca în câteva din exemplele următoare:

„Ceea ce mă contraria mai mult - nota el cu privire la coabitarea intelctualității germane cu dictatura hitleristă - era faptul că oameni cunoscuți în domeniul ştiinței, artei si filosofici acceptaseră să sprijine regimul. Nu ştiam atunci ce înseamnă a trăi sub dictatură organizată. La noi, dictatura regală se desfăşura în linii haotice, aşa că individul opoziționist se putea strecura uşor. Abia după întronarea regimului de la 6 martie 1945 în țara noastră, aveam să simt determinismul rigid şi apăsător pentru omul care voieşte să gândească liber de orice îngrădire a colectivității. De aceea, acum înțeleg cum puteau intelctualii germani să se «adapteze», între voința de a trăi şi obligația de a se supune, nu exista termen mediu". Sau: „Nimeni dintre noi nu bănuia atunci când gustam din plin bucuria de a trăi şi făuream planuri de viitor

- se referea altă dată la epoca studenției în Germania -, că vom apuca vremuri vitrege, în care libertatea individuală va deveni o ficțiune", în sfârşit, spre a nu mai lungi şirul posibilelor exemple:

„O parte din aceste aforisme [scrise de-a lungul vieții şi mai ales în anii refugiului în Statele Unite] le-am introdus, alături de alte gânduri formulate în româneşte timp de vreo douăzeci de ani, în corpul unei culegeri de *Cugetări şi observații* cu care m-am ocupat în iarna lungă şi aspră din anul 1952-1953 şi în vremuri triste pentru mine. Nu îndrăznesc să sper a le vedea publicate în condițiile prezente din țară".

Gânduri triste îşi făcea, de altfel, chiar în legătură cu tipărirea

memoriilor încheiate în 1949, dar, după cum se vede, adnotate până în 1953[1].

Se înțelege că această totală nesiguranță a existenței ca şi sumbra dar realista întrevedere a viitorului -, cu reverberații aşa de dureroase în conştiința unui om atât de liber în cugetare şi modul de a înțelege viața - nu puteau să nu aibă repercusiuni asupra cărții.

Smulsă din inimă, fără garanția că ar putea ajunge vreodată în mâinile cititorului şi sub temerea că ea s-ar putea transforma într-un act de acuzare, care 1-ar putea priva de ultima libertate cea fizică - lucrarea ne transmite întreg zbuciumul sufletesc al autorului din care aceasta s-a întrupat, transfigurat în forme artistice memorabile.

1. „Dacă aceste rânduri vor vedea vreodată lumina tiparului - scria Nicolae Petrescu în *Cuvântul înainte* la „memorii", doresc să figureze în fruntea lor portretul schițat cu atâta înțelegere" [de Ion Verdeş].

Teodor Filipov, bunicul dinspre mamă al profesorului Nicolae Petrescu.

Tabel cronologic

1860 Are loc căsătoria bunicului dinspre mamă al lui N. Petrescu (Teodor Filipov, rus de origine, de profesie argintar specialist, stabilit Ia Bucureşti nu se ştie exact când) cu Măria, născută Ştefănescu, româncă. Teodor Filipov ete autorul, între altele, al raclelor de argint în care se păstrează moaştele Sf. Dumitru Basarabov (Bucureşti) şi ale Muceniței Filofteia (Curtea de Argeş).

1863 Se naşte, la Bucureşti, Paraschiva Filipov, căsătorită Petrescu, mama lui Nicolae Petrescu.

1886, iunie 12 (stil vechi) Se naşte, la Bucureşti, Nicolae Petrescu (în imobilul din strada Carol, nr. 14) ca fiu al Paraschivei (n. Filipov) şi al lui Ion Petrescu.

1891, 9 martie Moare, de tuberculoză, la Bucureşti, mama lui N.
Petrescu.

1893, toamna Nicolae Petrescu este înscris la şcoala primară „General Golescu", „peste drum de biserica Sfântul Spiridon Vechi". N

1895, iulie Moare bunicul lui N. Petrescu dinspre mamă, Teodor Filipov.

1895, 30 noiembrie Moare tatăl profesorului N. Petrescu. E
înmormântat, pe data de 3 decembrie 1895, la cimitirul Bellu.

1896, ianuarie După moartea mamei şi a tatălui, N. Petrescu este
dat de către tutori să urmeze şcoala primară la Institutul Schevitz-Thierrin, din Bucureşti (strada Scaune), unde va rămâne până în 1901.

1896, vara Petrece vacanța la Rucăr, jud. Muscel.

1897, vara în timpul vacanței petrecută la Rucăr, face o lungă
excursie la Bran, Braşov, Tuşnad şi se reîntoarce la Bucureşti pe valea Prahovei.

1898, vara Petrece vacanța la Slănic Moldova. ' ' '*•

i ***1900, ianuarie*** Sora lui N. Petrescu, Măria, se căsătoreşte cu ;
sublocotenentul de cavalerie Paul Bănățeanu.

1900, vara Revine, în vacanță, la Slănic-Moldova.

• ***1901, vara*** Petrece o parte a vacanței la Slănic-Moldova, iar restul
la Turnul Măgurele, unde fusese mutat cumnatul său, locotenentul Paul Bănățeanu.

• ***1901, toamna*** La dorința sa, N. Petrescu părăseşte Institutul
Schevitz-Thierrin, dun cauza regimului prea aspru, cazon, şi este înscris la Liceul „Matei Basarab", unde va avea, între alții, ca profesori pe G. I. lonescu-Gion, Teodor Sperantia, Emanoil Grigorovitza etc.

1903-1905 Urmează, timp de doi ani, cursurile Institutului Pedagogic de Băieți (instituție de învățământ particulară, condusă de Dimitrie Nădejde, doctor în Filosofic la Munchen). Putând să-şi organizeze singur timpul, audiază cursurile de istoria filosofici, ținute de Titu Maiorescu şi cursurile de istorie ținute de Nicolae lorga la Universitatea din

Bucureşti, participă la conferinţele de la Ateneu, ia parte la şedinţele publice de la Academia Română.

1904, iunie Zoe, cea de a doua soră a lui Nicolae Petrescu, se căsătoreşte cu inginerul Aurelian Arsenescu.

1905, iulie Face prima călătorie în străinătate, la Viena, împreună cu sora sa, Măria, şi cu soţul acesteia, Paul Bănăţeanu.

1905, septembrie Susţine examenele de absolvire a clasei a VUI-a de liceu, după ce, în acelaşi an, trecuse examenul clasei a Vll-a, dar cade la „examenul de capacitate".

1905, septembrie Pleacă la Berlin pentru un an de tatonări universitare. Urmează cursuri „ca simplu auditor". Timpul îl foloseşte îndeosebi pentru stăpânirea limbii germane şi pentru familiarizarea cu bibliografia obligatorie formării ca filosof. Voiajează la Leipzig şi Dresda.

1906, iunie Trece cu brio examenul de bacalaureat.

1906, iulie Se înrolează „ca voluntar cu termen redus în regimentul 3 Călăraşi" pentru a-şi efectua serviciul militar, în timpul liber asistă la cursurile lui Titu Maiorescu şi C. Dumitrescu-Iaşi, de la Universitate.

1907, martie Regimentul din care face parte filosoful este trimis să potolească răscoala ţăranilor din Moldova (în jud. Vaslui). Escadronul său face descinderi la Laza (la ferma statului, condusă de scriitorul Sandu Aldea) şi în împrejurimi.

1907,12/25 ***iunie*** împlinid vârsta majoratului (21 de ani), Nicolae Petrescu poate dispune cum vrea de imensa moştenire rămasă de la părinţii săi.

1907, 31 iulie După ce, în perioada 1906-1907, învaţă engleza, N. Petrescu pleacă la Londra pentru două luni - călătorie de plăcere şi pentru a se familiariza cu limba engleză. Ia ore de conversaţie cu doamna Gerling. La reîntoarcerea în ţară, se opreşte pentru o vreme la Koln, Bonn şi Munchen.

1907, toamna Se înscrie ca student ordinar la Facultatea de Filosofic a Universităţii din Berlin. Urmează cursurile lui Richl, Paulsen, Stumpf, Thiele, Simmel, Dessoir, Cassirer şi Munch.

1907, decembrie Face o călătorie la Milano.

1908, primăvara Călătoreşte la Paris. Vizitează marile muzee de artă şi istorie.

1908, mijlocul lunii iulie întreprinde al doilea voiaj la Londra. Studiază la British Museum şi vizitează marile muzee. Parcurge lucrările filosofilor englezi în original. Face scurte vizite la Birmingham, Manchester şi Edinbourgh.

1908, septembrie în drum spre Berlin - Bucureşti, se opreşte pentru o săptămână la Bruxelles.

1908, toamna îşi reia studiile la Universitatea din Berlin.

1909, martie Face o lungă călătorie în Italia. Vizitează oraşele Verona, Roma, Neapole, Bologna, Veneţia.

1909, 15 iulie Revine în ţară „pentru stagiul de plutonier".

1909, octombrie Pleacă din nou la Berlin, înainte de începerea cursurilor, vizitează oraşele Copenhaga, Hamburg şi Braunschweig.

1909, toamna Scrie aforisme în limba germană.

1909, decembrie Are loc debutul publicistic al lui Nicolae Petrescu cu cinci *Cugetări* în *Convorbiri Literare.*

1910, 4 martie-mai întreprinde o călătorie de două luni în Olanda,

Germania şi Franța, pe traseul: Berlin - Amsterdam Rotterdam - Kiel - Liibeck - Stettin - Danzig Konigsberg - Weimar - Kassel - Heidelberg - Stuttgart - Baden-Baden - Strassbourg - Metz - Wiesbaden lena. Pelerinaj la locurile unde s-au născut marile figuri ale culturii germane. La universitățile importante, asistă la cursurile unor renumiți profesori.

1910, *4* ***mai*** Se reîntoarce la Berlin şi-şi reia activitatea la

Universitate. Dragostea față de Gertie Deutsch şi Margot Fehling.

1910, iunie-iulie îşi alege ca subiect al tezei de doctorat tema: *Hume's Begriff der Erfahrung.*

1910, august Călătoreşte în Elveția: (Basel, Zurich, Geneva, Femey (Franța), Chamonix (Franța), Berna, Lucerna) şi de acolo, prin Innsbruck, Viena, revine în țară la sfârşitul lui septembrie.

1910, 5 octombrie Pleacă din nou la Berlin.

1910, decembrie îi prezintă profesorului Richl lucrarea propusă ca teză de doctorat „Noțiunea de experiență la Hume", dar îi este respinsă.

1911, 7 februarie Prezintă aceeaşi lucrare în vederea susținerii ca teză de doctorat profesorului Johannes Volkelt de la Universitatea din Leipzig, dar îi este respinsă şi aici.

1911, martie *7* Soseşte la Londra spre a studia la Biblioteca Muzeului Britanic, opera filosofică a lui Joseph Glanville în vederea elaborării unei noi teze.

1911, 7 iunie Prezintă noua teză lui Franz Erhardt de la Universitatea din Rostock, care i-o acceptă.

1911, 26 iulie Susține examenul oral de doctorat la Universitatea din Rostock, dar este respins.

1911, 7 august Călătoreşte în Elveția (La Neuchâtel) spre a se linişti şi, mai ales, pentru a se pregăti în vederea resusținerii examunului oral de doctorat.

1911 mijlocul lui octombrie Se stabileşte pentru o perioadă la Rostock spre a se familiariza cu atmosfera în vederea repetării examenului oral de doctorat.

1911, 25 noiembrie Susține examenul de doctorat, pe care îl ia

cu calificativul *cum laude,* în acelaşi an teza de doctorat e publicată sub titlul *Glanville und Hume,* Univesritäts Buchdruckerei von Gustav Schade (Otto Francke), Berlin,

1911, 69 p.

1912, ianuarie Primeşte de la Rostock diploma de doctor în filosofic.

1912, ianuarie Pleacă pentru o lună la Paris, unde frecventează cursurile lui Bergson, de la College de France.

1912, mai Termină redactarea lucrării *Zur Begriffsbestimmung der Philosophie,* pe care o publică în acelaşi an, la Berlin (92 p.). Concomitent publică (cu inițialele „N. P.")

volumul de aforisme *Gedanken und Winke* (119 p.), scrise în perioada 1910-1911.

1912, aprilie/mai Scurtă vizită în țară.

1912, semestrul de vară Participă ca „membru ordinar" la seminarul profesorului Erdmann dedicat analizei celebrei lucrări a lui Kant, *Critica rațiunii pure.*

1912, 7 Iulie Vizitează oraşele Gottingen, Marburg, Heidelberg şi Miinchen, participând la cursurile unor profesori de renume pentru a-şi face o idee asupra nivelului învățământului filosofic din Germania.

1912, august Călătoreşte din nou în Elveția (la Ziirich) pentru două săptămâni.

1912, l octombrie Părăseşte Berlinul, oraşul studiilor universitare, şi se stabileşte pentru o vreme la Paris, unde continuă să audieze cursurile lui Bergson şi, cu intermitențe, pe cele ale lui Delbos şi Durkheim.

1912, sfârşitul anului Petrece sărbătorile de iarnă în țară.

1913, sfârşitul lui ianuarie Se reîntoarce la Paris.

1913, 13 mai Pleacă la Hamburg şi, de la Cuxhaven, ia vaporul pentru America. Ajunge la New York pe 24 mai. De aici pleacă la Boston, Quebec (Canada), Montreal (Canada), Ottawa (Canada), Toronto (Canada), Cascada Niagarei, Buffalo, Cleveland, Chicago, Cedar Rapids, Washington.

Chemat acasă, din cauza implicării României în războaiele balcanice, se reîntoarce în țară pe ruta Berna, Berlin, Viena.

1913, l octombrie Se reîntoarce la Paris, după o scurtă şedere la Berlin. Dragostea cu cântăreața Berthy Farner.

1913, 22 decembrie Călătoreşte la Lyon, Nisa, Monte Carlo şi mai departe la Genua şi Torino, iar de acolo la Ziirich, Lucerna şi înapoi la Paris.

1914, aprilie Deplasare la Londra spre a verifica unele surse în vederea finalizării lucrării *Die Denkfunktion der Verneinung,* care apare în acelaşi an la Editura B. G. Teubner din Leipzig (81 p.).

1914, 7 iulie După un popas de 3 săptămâni la Berlin, pentru tipărirea lucrării menționate, pleacă în Elveția, unde îl prinde izbucnirea primului război mondial. Marea Conflagrație îl obligă să rămână aici până în septembrie 1915.

1915, 21 septembrie Din Genua (Italia) ia vaporul pentru New York, unde ajunge pe data de 4 octombrie 1915. Şederea

în America a profesorului Nicolae Petrescu avea să se prelungească, fără voia lui, de

data aceasta, până în 1920.

— De la începutul sejurului, se împrieteneşte cu sculptorul Elia Nadelman, evreu polonez, cu care va rămâne în cele mai bune relații. Studiază la Bilbioteca Universității Columbia.

1916,

1917,

1917,

1918, 1918, 1918, 1918,

1919,

2 ianuarie întreprinde o lugă călătorie spre Far West, Chicago, Tacoma, Portland, Sân Francisco, Oakland, Los Angeles, Sân Diego, Sân Pedro, Salt Lake City, Denver şi înapoi la New York. începe elaborarea studiului:

Toughts on War and Peace, terminat în 1918 şi publicat abia în 1921, la Londra (124 p.).

l februarie Călătoreşte în Florida (Palm Beach şi Miami) şi Washington. Se reîntoarce la New York pe 14 aprilie 1917. Aici redactează studiul *The Twofold Aspect of Thought,* care avea să fie publicat abia în 1920, la Londra, 32 p. Tatonările în vederea publicării lucrărilor şi spre a găsi o slujbă sfârşesc fără rezultate.

toamna începe colaborarea anonimă, remunerată la *The Bankers Magazine* (condusă de Elmer H. Youngman) cu cronici lunare despre publicațiile străine.

începutul anului Dă, pentru scurtă vreme, lecții de latină şi franceză la Academia Preparatorie din New York.

29 martie Pleacă, fără rezultat, la Chicago spre a-şi găsi o slujbă.

sfârşitul lui iulie Reîntors la New York, începe o colaborare variată la *The Bankers Magazine.*

30 septembrie Este angajat ca profesor de filosofic şi franceză la colegiul Wabash din Crawfordsville. începe colaborările semnate, multe dintre ele pe subiecte legate de România, Balcani şi țările Europei, la *The New York Times, The Chicago Daily Tribune, The News* (din Chicago), *The Bankers Magazine* (New York), *The Pan-American Magazine* (New York), *Youroveta Review* (New York), *Current History Magazine* (New York).

Dragostea pentru Dene Hochstetter.

15 iunie Deşi e apreciat foarte bine de direcția Colegiului Wabash, de colegi şi studenți, şi e rugat să mai rămână şi anul şcolar următor, Nicolae Petrescu părăseşte oraşul Crawfordsville, spre a se reîntoarce în țară. întârzie, din cauza lipsurilor materiale, la New York, până pe data de 18 martie 1920, când se îmbarca, în sfârşit, pentru Europa.

1920, *24* ***martie*** Nicolae Petrescu e din nou la Paris, întreține relații, între altele, cu ducesa Nadia Leuchtenberg, rusoaică, refugiată cu tatăl său în Franța. Redactează, pe baza unei serioase documentări, un articol despre *Situația financiară a Franței* pentru *Tine Bankers Magazine* (New York).

1920, 31 mai Pleacă spre țară, prin Elveția şi Italia.

1920, 26 iunie Ajunge, după o lungă absență de acasă, „la frontiera României Mari", iar pe 27 iunie 1920 - în Bucureşti. Lungi tatonări de cunoaştere a atmosferei cultural-artistice şi politice. Vizitează redacții, ia contact cu personalități marcante ale epocii.

1920, toamna Călătoreşte la Cluj. Se înscrie la concursul pentru ocuparea catedrei de sociologie de la Universitate, la care participa şi Virgil Bărbat. Ulterior se retrage din cauza susținerii politice a contracandidatului.

Continuă să-i apară articole în revistele din New York, iar, la Londra, tipăreşte eseul *The Twofold Aspect of Thought.*

întreține relații apropiate cu Mihail Sorbul şi cunoaşte toată floarea scriitorimii române de la Cafeneaua Imperial şi, ulterior, de la Capsa (Liviu Rebreanu, Ion Minulescu, Al.

Cazaban, Caton Theodorian, Corneliu Moldovanu, Ion Barbu, Dimitrie Nanu, George Gregorian, Ion Dragoslav, Al. I. Stamatiad, Carol Ardeleanu, Alfred Moşoiu etc.) şi o bună parte a artiştilor plastici (Franz Stork, Oscar Han, Cornel Medrea, Al. Satmarty, Camil Ressu, Francisc Şirato, N. Dărăscu, I. Ghiață ş. a.).

1920, 8 decembrie Face o vizită lui Nicolae lorga (la *Neamul*

Românesc), pe care îl admira. Istoricul îl primeşte cu simpatie şi va avea, până la sfârşitul vieții, cuvinte de prețuire pentru mai tânărul lui prieten.

1921, ianuarie Primeşte aprobarea de la minister să țină un curs liber de sociologie la Facultatea de Litere si Filosofic din Bucureşti.

1921, prima sâmbătă din februarie Are loc lecția inaugurală a cursului de sociologie de la Universitatea din Bucureşti.

1921, mai încheie redactarea lucrării *Fenomenele sociale în Statele Unite,* care va apărea în cursul anului la Editura Cultra Națională (119 p.).

începe publicarea unor studii şi articole în reviste şi publicații prestigioase din țară. ,.

7927, 27 iunie întreprinde o lungă călătorie, la Paris şi Londra, unde încredințează spre publicare Editurii Watts & Co lucrarea *Thoughts on War and Peace,* care va apărea în toamnă.

7927, 27 iulie De la Londra, pleacă la New York. Cercetează în Biblioteca Publică a oraşului materiale pentru cursul său de sociologie.

7927, 77 septembrie Se îmbarcă la New York pentru Europa. întârzie pe drum spre a vizita oraşele Rotterdam, Koln, Berlin, Dresda şi PrSga.

7922, ianuarie Este cooptat membru în comitetul de conducere al Institutului Social Român (înființat în decembrie 1921).

7922, l februarie în urma propunerii Facultății de a se înființa o conferință de sociologie comparată, Nicolae Petrescu ține lecția inaugurală cu tema

Studiul comparativ al societății.

1922, sfârşitul lui iunie După un scurt popas la Cohalm, în Transilvania, călătoreşte la Londra pentru a studia în Biblioteca Muzeului Britanic. Se întoarce în țară la începutul lui octombrie.

1922, a doua jumătate a lunii decembrie Botează, la Aiud, fetița

lui Mihail Sorbul, căreia dramaturgul îi dăduse numele Sereda (după numele localității Cis-Sereda). încheie operațiunile de îngrijire a ediției *Opere filosofice,* de Vasile Conta şi elaborează studiul introductiv. Lucrearea avea să apară în 1923.

1923, [martie] La sugestiile lui Enric Otetelişanu se înscrie în

Partidul Poporului („Liga Poporului"), îi face, în acest sens, o vizită generalului (pe atunci) Alexandru Averescu şi lui P. P. Negulescu - fruntaşii partidului. Activează, la început, în Organizația de Prahova şi apoi de Alba.

1923, începutul lui aprilie Călătoreşte la Alba lulia spre a o cunoaşte pe viitoarea sa soție, Viorica (recomandată de doamna Sorbul).

7923, începutul lui mai Moare unchiul său Nae, fratele tatălui

său, care îi întreținuse averea lăsată de părinți şi-i trimisese, oriunde călătorise, banii de care avusese nevoie.

Unchiul îi lăsa moştenire, prin testament, averea sa.

1923, iunie Pleacă într-un lung voiaj în Statele Unite, via Berlin, Paris. Se îmbarcă pentru New York pe l august 1923. Se documentează la Biblioteca Publică a oraşului în vederea definitivării lucrării *Principiile sociologiei comparate,* ce

va apărea peste un an la Londra, în engleză. Se reîntoarce în țară la începutul lui octombrie.

1923, l noiembrie Se aprobă de către minister, fiind înscrisă în buget, Conferința de sociologie comparată, în noul an, Nicolae Petrescu începe un curs despre *Formele de civilizație în lumina ştiinței comparative a societății.*

1923, *25* ***noiembrie*** Filosoful şi sociologul se logodeşte cu viitoarea sa soție, la Alba lulia.

1923, 29 decembrie Are loc, la Alba lulia, cununia civilă şi

religioasă a lui Nicolae Petrescu cu Viorica.

1924, 29 iunie Călătoreşte cu soția la Paris.

1924, septembrie Primeşte exemplare din lucrarea, tipărită la Londra, *The principles of comparative sociology* (192 p.), cea mai importantă operă a sa, alături de *Anglia. Societatea-Statul-Civilizația* (1938, 498 p.) şi *Primitivii. Organizare-Instituții-Credințe-Mentalitate* (1944, 606 p.).

1924, 20 decembrie I se naşte primul copil, Monica.

1923, sfârşitul lui iunie Pleacă la Londra spre a se documenta în legătură cu cursul din toamnă despre „instituțiile engleze". Studiază la Biblioteca Muzeului Britanic.

1926, martie Vine la putere guvernul general Averescu. Nicolae Petrescu nu obține nici un avantaj politico-material, fiind dat deoparte de politicienii versați.

1926, 5 iulie După o întrevedere cu generalul • Averescu, la Bucureşti, este invitat la Sinaia spre a-i fi prezentat reginei Măria. Nu-i face acesteia o impresie bună, după cum recunoaşte el însuşi.

1926, iulie Face o nouă călătorie la Londra spre a studia la Bilioteca Muzeului Britanic.

1926, octombrie Pleacă la Paris spre a o însoți mai departe pe regina Măria, ca reprezentant oficial al guvernului (personal, al generalului Averescu) în călătoria acesteia din America şi Canada. Regina era însoțită de principele Nicolae şi de principesa Ileana.

1926, octombrie 12 Plecarea oficială a reginei Măria şi a suitei sale din Paris, îmbarcarea la Cherbourg. După traversarea Oceanului pe transatlanticul Leviathan, regina Măria este însoțită de Nicolae Petrescu în America şi Canada pe următorul traseu: New York, Washington, Baltimore, Philadelphia, New York, iar de aici cu un tren special, pe itinerariul: Garrison, Albany, Niagara Falls, Toronto,

Montreal, Winnipeg, St. Paul, Minneapolis, Mandan, Medora, Spokane, Portland, Seattle, Wancouver, Blaine [viile], Denver, Kansas City, Chicago, Indianopolis, Louisville, New York, de unde se pleacă spre Europa pe data de 24 noiembrie. Călătoria a fost scurtată din cauza îmbolăvirii grave a regelui Ferdinand.

7927, *7 aprilie* Se naşte cel de al doilea copil al lui Nicolae Petrescu, Miron.

7927, *începutul lui iulie* O nouă călătorie la Londra.

7927, *octombrie* Prin maşinațiunile lui Dimitrie Guşti, care îi făcuse - la amenințarea lui V. Pârvan - recomandarea favorabilă către Consiliul Facultății de Litere şi Filosofic - Nicolae Petrescu este împiedicat de Comisia de specialişti să ocupe Catedra de Sociologie Comparată la care visa.

1928, primele zile ale lunii martie N. Petrescu participă la examenul pentru ocuparea, prin concurs, ca agregat, a Catedrei de Sociologie. Neparticipând susținătorii Iui apropiați, N. lorga şi P. P. Negulescu, este respins.

Intentează proces Universității pentru ilegalitatea desfăşurării concursului.

7929, *10 ianuarie* Este primit în audiență de regentul Gh.

Buzdugan pentru ocuparea postului de secretar cultural al acestuia. Primit bine, este respins ulterior la intervenția directă a lui D. Guşti.

7929, *începutul lui iulie* întreprinde ultima călătorie la Londra.

Studiază tot la Biblioteca Muzeului Britanic, încredințează tiparului lucrarea *The Interpretation of National Differentiations* (scrisă între 1925-1927; 1928-1929), ce avea să apară la Editura Watts & Co, Londra, 10 octombrie 1929, 240 p.

începutul anului Criza economică mondială îl face pentru prima dată să

930. resimtă jena financiară.

— Desfăşoară o bogată activitate în cadrul Societății • Române de Filosofic.

— Ține, sub auspiciile Societății, conferința *Metafizica lui Bradley,* ce avea să apară, în decembrie, în *Revista de*

"' *Filosofie.*

79.,Î7 Devine, la rugămintea lui Mihail Oromolu (fondator şi ',, preşedinte, din 1926), primvicepreşedinte al Societății „Amicii Statelor Unite".

— Grație lui Al. Tzigara-Samurcaş, directorul revistei, colaborează tot mai susținut

la *Convorbiri Literare.*

1933, iulie-decembrie Publică, în *Revista de Filozofie,* studiul

Sociologia ca disciplină filosofică, apărut şi în extras.

1934, 21 ianuarie Organizează cu discreţie, în aula Fundaţiei

Universitare Carol I, sărbătorirea lui P. P. Negulescu, „cel mai înzestrat itelect şi cel mai integru caracter dintre profesorii noştri de filosofie".

1934, iulie începe colaborarea la *Revista Fundaţiilor Regale,* cu articolul *Instituţia Cabinetului în Anglia.*

1936, martie-octombrie Elaborează în formă definitivă lucrarea

Anglia. Societatea-Statul-Civilizaţia, ce avea să apară, datorită ezitărilor lui Al. Rosetti, deabia în 1938.

1937, mai Apare, în paginile revistei *Convorbiri Literare,* studiul

Critica societăţii româneşti la „Junimea".

1937, mai-iunie Publică, în *Analele de Psihologie,* studiul masiv *Teoria psihologică a lui Hobbes.*

1937, noiembrie începe elaborarea monografiei dedicată filoso-

fului englez Thomas Hobbes.

— Ţine la Universitate cursul de maximă actualitate, subversiv după instaurarea dictaturii carliste, *Stat şi societate în civilizaţia contemporană.*

1938, mai Apare lucrarea, temporizată de Editura Fundaţiilor

Regale, *Anglia. Societatea-Statul-Civilizaţie.* Cartea reprezintă un succes de librărie. Tirajul se epuizează repede.

Regele vrea să-1 cunoască pe autor, dar acesta se eschivează.

1938, sfârşitul anului Apare solida monografie *Thomas Hobbes.*

Viaţa şi opera, publicată sub patronajul Societăţii Române de Filosofie (201 + VIII p.).

1929, sfârşitul anului Apare a doua ediţie a lucrării *Anglia,* în formă revizuită.

1940, toamna După instaurarea guvernului Antonescu în coabi-

tare cu legionarii, Nicolae Petrescu devine obiectul unor anchete, în vederea îndepărtării din învăţământ pentru activitatea sa internaţionalistă (cosmopolită). Deşi unul dintre rapoarte îi este defavorabil, ancheta rămâne fără urmări nedorite.

1941, iunie Este numit preşedintele Comisiei de Bacalaureat, la

Târgovişte.

1941 Participă zilnic la întâlnirile cu prietenii de la cofetăria

Nestor, spre a afla noi ştiri despre mersul evenimentelor lumii. Poartă lungi discuţii, între alţii, cu D. Drăghicescu, S. Stoilov, Tudor Vianu, Şerban Cioculescu, Zaharia Stancu, Vladimir Streinu, Miron Nicolescu, Radu Boureanu, Sergiu Dan, Ştefănescu-Goangă ş. a.

începe să publice în diverse periodice capitole din cursul despre primitivi.

1942-1943 Redactează studiul *Primitivii* pe care îl încredinţează spre publicare Editurii „Casa Şcoalelor".

1944, începutul anului Graţie lui N. Bagdasar, apare, în condiţiile extrem de grele ale războiului, lucrarea *Primitivii. Organizare-Instituţii-Credinţe-Mentalitate,* 606 p., cel mai serios studiu de antropologie pe această temă din cultura română şi una dintre

importantele exegeze pe plan mondial.

1944, 4 aprilie Are loc devastatorul bombardament anglo-ameri-, can asupra Bucureştilor. Speriat de iminenţa altor bombardamente, Nicolae Petrescu se refugiază cu familia la Alba lulia, la casa socrilor.

1944, 6 aprilie Al doilea bombardament al aviaţiei anglo-americane asupra Bucureştilor deteriorează grav locuinţa profesorului N. Petrescu.

1944, 26 aprilie în liniştea de la Alba lulia, începe să-şi scrie memoriile.

1944, începutul lui iunie Casa deteriorată de la Bucureşti a familiei Petrescu este jefuită.

1944, octombrie N. Petrescu revine în Capitală.

1944, noiembrie Este ales secretar general al Societăţii „Amicii
Statelor Unite".

1945, 24 mai Este ales membru corespondent al Academiei
Române la Secţia Istorică.

1947, 10 aprilie începe seria articolelor plătite (34 la număr) de popularizare a filosofici, de aderenţă la mişcarea „democrată" şi de educare în sens nou a maselor, publicate în paginile ziarului *Universul* - încercare de a se salva fizic, căci intelectualiceşte nu mai avea cum. Sociologul trăieşte drama celor mai multe dintre personalităţile epocii.

1947, sfârşitul anului înaintează cererea de înscriere în Partidul Social-Democrat. Este recomandat de Ştefan Voitec şi Miron Nicolescu. Participă regulat la şedinţele cercului universitar al Partidului Social-Democrat.

1948, 6 mai Prezintă 4 pagini de „note autobiografice" la Celula universitară a Partidului Muncitoresc Român, în vederea cooptării sale în această organizaţie.

1948, iunie Este eliminat de pe lista membrilor Academiei Române, la reorganizarea instituţiei, denumită în perioada comunistă: Academia R.P.R.

1948, iulie-august Nemaipublicând la *Universul,* începe colaborarea la *Analele Romano—Sovietice* cu recenzii sau prezentări ale unor studii de antropologie şi etnologie din *Sovietskaia Etnografia,* dar şi ale unor articole politico-doctrinare precum: *Lenin şi problemele actuale ale etnografiei* sau *învăţătura lui Stalin despre naţiune si despre cultura naţională si importanţa sa pentru etnografie.*

1949,14 august încheie redactarea „memoriilor" în forma în care s-au păstrat. Despre o continuare a lor nu se ştie nimic.

1951-1952 Devine colaborator extern, în cadrul colectivului de elaborare al *Istoriei filosofici* de la Institutul.de Filosofic al Academiei R. P. R. în această calitate redactează articolele: *Proclamaţiile şi scrisorile lui Tudor Vladimirescu, Corespondenţa boierului Fosile Mălinescu către Mitropolitul Veniamin, Proiectul Constituţiei Cărvunarilor din 1822, Gheorghe Lazăr* şi *Vasile Conta.*

1951 Efectuează traduceri din Thomas Morus, Francis Bacon, Thomas Hobbes, ce vor apărea în seria *Texte filosofice,* Bucureşti, 1951.

1954, 13 octombrie încetează din viaţă.

1990, 3 iulie Este repus în drepturile sale de membru corespondent al Academiei Române.

2003, noiembrie Se publică, la Editura Saeculum I.O., forma

substanțial revizuită şi actualizată a lucrării *Primitivii. Organizare. Instituții. Credințe. Mantalitate.*

2004, noiembrie Vede lumina tiparului, la Editura Saeculum I.O., în două volume, textul inedit al „memoriilor", în legătură cu care (la începutul anilor '50 ai secolului al XX-lea) autorul se îndoia că vor mai putea apărea vreodată.

I. OPRIAN

sbs:

Notă asupra ediţiei

Ediția pe care o înfățișăm cititorului din „memoriile" profesorului de sociologie Nicolae Petrescu, fost membru corespondent al Academiei Române, reproduce textul dactilogramei, necorectate (exemplarul 2), 742 p., aflată în posesia domnului Miron Petrescu, fiul autorului. Legată în scoarțe de pânză, ea poartă titulatura, adăugată evident de fiul savantului: „Memoriile acad. prof. doctor Nicolae Petrescu, 2"; cifra marcând, după toate probabilitățile, numărul copiei dactilo. Pe p. 734, cu care începe *Cuprinsul* (p. 734-741, transferat de la sfârşit, în fruntea volumului) se află parafa rotundă: „Miron Petrescu".

Nu se ştie cu exactitate dacă a existat cumva un manuscris original şi dacă nu cumva autorul şi-a bătut direct memoriile (lăsate fără titlu) la maşina de scris.

De asemenea, nu se ştie unde se află (dacă se vor mai fi păstrând) celelalte copii dactilo ale lucrării.

în sfârşit, nu se ştie dacă vreuna dintre copii a fost corectată de autor sau a suferit modificări şi adausuri referitoare la perioada de viață de după cel de al doilea război mondial.

în genere, fiul savantului nu ştie nimic despre manuscrisele nepublicate ale lui Nicolae Petrescu, la care autorul face referințe, de mai multe ori în cuprinsul „memoriilor".

Neavând posibilitatea să verificăm exactitatea redactării după manuscrisul original sau după eventuala dactilogramă finalizată în vedrea tiparului, am transcris textul după exemplarul dactilografiat al memoriilor avut la îndemână, pe care 1-am corectat pe cât ne-a fost cu putință - de la extraordinar de multele greşeli de literă, până la notarea neconsecventă a numelor de localități, persoane şi personalități şi până la construcția deficitară (uneori) a frazei.

Prin urmare,

— am corijat tacit toate greşelile de literă, (inversări, dublări nefireşti, bătaia unei litere în locul alteia, omisiunea unei litere sau a unui grup de litere etc.), transcriind în mod firesc cuvintele;

— am corectat (pe cât ne-au permis-o instrumentele de verificare) numele de localități, râuri, munți; numele personalităților menționate (scriitori, artişti, filosofi, profesori, oameni politici); numele unor persoane apropiate etc.;

— am unificat diversele grafii ale unor nume de persoane şi instituții, în funcție de frecvența lor, iar când a fost posibil, după cărți, periodice, documente;

— am înlocuit expresiile neadecvate sau cuvintele mecanic dactilografiate, cu termenii fireşti (daţi între paranteze drepte), menţionând în notele de subsol forma din text;

— când ni s-a părut că fraza nu poate fi înţeleasă din cauza unor cuvinte probabil nedactilografiate, am întregit-o, de asemenea, între paranteze drepte;

— s-au întregit toate prescurtările de tipul sec. > sec[olul], d-voastră > d[umnea]voastră; d-na > d[oam]na etc.

— s-au corijat acordurile greşite (singular în loc de plural sau invers);

— în sfârşit, s-au înlocuit câteva românizări forţate ale unor nume de localităţi (Ostanda, Brema etc.) cu forme încetăţenite între timp: Ostende, Bremen.

La sfârşitul „memoriilor", am dat într-o *Addenda,* scrisoarea din 11 noiembrie 1926 trimisă generalului Averescu, pe atunci prim ministru al Guvernului, însoţită de raportul prezentat în mod oficial asupra călătoriei reginei Măria în America, gândindu-ne că ea completează admirabil observaţiile foarte libere ale autorului din corpul propriu-zis al cărţii.

Tot în *Addenda,* am transcris textul *Note autobiografice* (6 mai 1948), ce întregesc informaţiile atât de deficitare despre viaţa autorului de după 1944.

Cum lucrarea nu poartă nici un titlu dat în mod expres de autor, am intitulat-o *Memorii* şi am împărţit-o în două volume (după cum se divide în mod natural) dându-i subtitlurile: / *Plăcerea de a trăi pe alte meridiane* şi // *în vărtoarea vieţii româneşti.*

Am alcătuit o cronologie atât de necesară cunoaşterii vieţii şi

operei autorului şi ne-am exprimat, în prefaţă, opiniile asupra interesului şi valorii cărţii pe care o publicăm.

Avem sentimentul că mai mult decât opera ştiinţifică, memoriile profesorului N. Petrescu vor reuşi, în sfârşit, să sensibilizeze curiozitatea marelui public faţă de personalitatea sa. :

Sperăm să nu ne fi înşelat în aprecierile noastre.

I. OPRISAN

Viorica Petrescu, mama autorului, „mai 1924, Bucureşti".

AN? ; u,N

MEMORII, I

IM

«f

ssu/ni

CUVÂNT ÎNAINTE

; CP

ni

•a

••½!

Plăcerea de a vorbi despre mine am amânat-o până la o vârstă, când viața nu-mi mai spunea mare lucru. Am început să scriu aceste rânduri în ziua de 26 aprilie 1944. Eram departe de casă si cărțile mele, fiind adăpostit în Alba lulia, la părinții soției mele, după ce trecusem prin momentele de groază ale primului bombardament american în Bucureşti. Nu ştiam ce-mi va mai rezerva viitorul şi nici dacă voi duce la bun sfârşit ceea ce începeam să însemnez aici.

Că m-am abținut până acum de a mă ocupa cu persoana mea, a fost o faptă mai mult voită decât întâmplătoare. Nici una din publicațiile mele nu conține vreo notă personală propriu-zisă.

înseşi prefețele la unele din cărțile mele se limitează a releva împrejurările obiective în care au luat naştere. Până când şi aforismele din tinerețe, publicate în limba germană, deşi produse subiective, sunt exprimate într-o formă cât mai impersonală.

Preocuparea de a ocoli lumina prea arzătoare a rampei se observă şi în acest caz, căci n-am ținut să le semnez decât cu inițiale.

Şi în relațiile zilnice cu oamenii am evitat să vorbesc despre mine, preferând să-i ascult şi chiar să-i încurajez să-mi povestească ceva din viața lor. Din cauza acestei atenții egale față de oricine, am fost socotit un om plăcut în societate. Exercitam un oarecare magnetism personal, fiind susținut şi de amorul propriu al fiecăruia. Oamenilor le place să vorbească despre ei cu atât mai liber cu cât simt că sunt ascultați. Bunăvoința mea era poate dublată de acel spirit iscoditor, care se complace a pătrunde în sufletul altora. Voința mea de înfrânare şi ascundere în mine e cu atât mai vrednică de menționat cu cât din natură am fost un subiectiv. Cred că nu numai cultura m-a învățat să adopt această normă de conduită. Un puternic autocontrol, însuşit încă din copilărie, m-a deprins cu o atitudinea reținută. Aceasta nu înseamnă că am fost o fire rece. Conflictul între sentiment şi rațiune a fost la mine totdeauna viu. E un conflict care stăruie în

ciuda vârstei. Sunt convins că nu va înceta decât o dată cu slăbirea facultăților mele sufleteşti.

Nu ştiu dacă ceea ce voi povesti, va interesa pe alții. N-am fost „un om cunoscut". Faptul că m-am ținut la o parte de tot ce mi-ar fi promovat faima în lume, m-a descalificat. N-am suferit însă prea mult când am văzut că sunt îmbulzit şi înlăturat.

Dimpotrivă, mi-a plăcut să urmăresc jocul vanităților la cei din jurul meu, întărindu-mi convingerea că, aşa cum eram şi din locul unde mă aflam, puteam să înțeleg mai bine viața.

Scrierile mele, destul de numeroase, nu s-au bucurat, cu mici excepții, decât de atenția unul public cititor restrâns. Nici această lipsă de circulație nu m-a turburat, îmi ziceam împăcat şi fără falsă modestie că scrierile fuseseră publicate, nu dintr-o pornire de auto-afirmare, ci din dorința de a-mi exprima ideile, sau de a împărtăşi altora rezultatul cercetărilor mele. Unele articole cu un conținut de actualitate au fost

totdeauna provocate de solicitările diferiților directori de reviste şi ziare, oameni insistenți, care reuşeau să-mi modifice hotărârea de a nu mă ocupa cu fluctuațiile zilnice de păreri. Numai în 1947 am primit să scriu regulat într-un ziar, timp de aproape un an, câte două articole pe săptămână în schimbul unui onorar ce mi se părea binevenit în condițiile materiale de atunci. Dar şi cu această ocazie am căutat să ignorez interesul cotidian, refugiindu-mă în considerații destinate să trezească mai mult gândirea decât curiozitatea cititorului.

O poziție atât de retrasă m-ar indica în locul contemplativilor, care refuză de a lupta. Totuşi, în diferite împrejurări ale vieții, când a fost vorba de a susține ceea ce mi se părea drept sau adevărat, mi-am luat răspunderea de a înfrunta orice obstacol. De multe ori mi-am neglijat interesele pentru cauza altora. Fapte anonime, pentru care nu urmăream nici un fei de răsplată.

Generozitatea cu care mă dăruiam în asemenea cazuri îmi dădea, totuşi, o mare satisfacție. Poate nu mi-aş fi permis-o într-o măsură atât de largă, dacă n-aş fi avut o independență materială datorită moştenirii unei averi, care mă scutea de a trăi cu grija zilei de mâine. Numai târziu am cunoscut această grijă. Atunci am dovedit însă că nu sunt lipsit cu desăvârşire de simțul practic necesar supraviețuirii în condiții adverse şi nici grija pentru alții nu-mi dispărea. Au fost zile când mă zbăteam amarnic nu numai cum să-mi îmbunătățesc situația materială, dar şi cum să ajut pe alții din puținul de care dispuneam. Aceste experiențe le-am trăit singur, neâmpărtăşindu-le nici măcar familiei, fără a mă tângui

si fără a mă lăuda. Căci am considerat totdeauna inutil să-mi mărturisesc greutățile cu care luptam, şi indecent să trâmbițez puținul bine pe care-1 făceam. Dacă însă acum pomenesc de asemenea fapte, este pentru că într-o autobiografie este îngăduit sa înregistrez motivele care m-au determinat să fiu aşa cum am fost.

Şi în alt înțeles am fost un luptător. Dacă n-am luptat pe arena publică, m-am frământat, totuşi, să-mi limpezesc impresiile si ideile sugerate de realitate. A gândi înseamnă a lupta. Din gândire naşte îndoiala, apoi revolta şi dorința de a răzbate până la împăcarea cu sine. Iar a căuta adevărul şi a năzui spre o concepție despre viață şi lume, presupune o dârză voință de a pătrunde prin cunoaştere până la conştiința infinitului. Căutam voit să mă strecor cât mai neobservat în lupta pe care o dădeam cu mine însumi, am avut senzații de învingător şi învins. Această frământare continuă s-a reflectat până la un punct şi în trăsăturile mele fizionomice, care rămâneau însă vizibile numai celor deprinşi să descifreze asemenea hieroglife. Ştiam să le atenuez printr-un humor uşor şi comunicativ. Reuşeam astfel să fac impresia unui om calm şi împăcat cu sine. Fotografiile mele redau numai parțial masca suprapusă cu timpul şi în ciuda voinței mele de a o avea cât mai estompată. Numai un artist dotat cu simțul psihologic ar fi putut să o înfățişeze în adevărata ei lumină. S-a găsit, totuşi, un tânăr, care să-mi prindă trăsăturile elusive, dar de neînlăturat la vârsta de şaizeci şi cinci de ani. Ion Verdeş, care a părăsit pictura şi desenul pentru a se dedica filosofiei, a reuşit să redea în bună parte complexul sufletesc reflectat în fizionomia mea, creionând cu adânc simț psihologic urmele produse de tumultul interior al unei vieți înăbuşită de voință. De aceea doresc, dacă aceste rânduri vor vedea vreodată lumina tiparului, să figureze în fruntea lor portretul schițat cu atâta

înțelegere.

Presupun că, în măsura în care voi izbuti să-mi înfățișez viața, aşa cum s-a desfăşurat, notele autobiografice şi amintirile mele despre oameni şi evenimente vor interesa posteritatea. Experiențele prin care am trecut au fost multiple şi variate. Firea mea receptivă le-a înregistrat cu fidelitate, însăşi epoca istorică, în care am trăit, prezintă un interes deosebit. Am fost martor, fie chiar numai ca spectator, la schimbări adânci, revoluționare, de civilizație, ale căror urmări vor dăinui mult timp.

Cititorul va fi oarecum nedumerit să constate că femeia ocupă un loc destul de important în povestirea mea. în ciuda modului

meu lucid şi liniştit de a fi, instinctul sexual a fost imperios. Ceea ce m-a stimulat în această privință, a fost o necesitate nu numai fiziologică ci şi psihologică. De aceea situațiile erotice au avut totdeauna pentru mine şi o atracție intelectuală, în care explorarea fizicului trebuia să completeze pe aceea a psihicului. Acest interes deosebit m-a ajutat să rămân stăpân chiar în momente de alunecare spontană. Aşa am înfruntat cu bărbăție complicațiile sentimentale, neprimind să fiu jocul lor. Poate că teama de a fi ridicol sau de a cădea în vulgaritate a înfrânat pornirile naturii şi în acest caz. Această ciudățenie n-a împiedicat să mă bucur de dragostea unor femei inteligente, care simțeau că sub o formă neobişnuită se zbat sentimente curate şi vibrează o imaginație în continuă mişcare.

Cred că viața oricărui om are ceva atrăgător în sine. Depinde numai de putința de a o face mai mult sau mai puțin „unică" în comparație cu ce au simțit şi gândit alții. Cine îşi închipuie însă că şi-a trăit viața în mod cu totul deosebit, se înşeală. Nu numai n-a trăit-o cum a voit, dar şi-a trăit-o mai asemănător decât se crede în mod obişnuit. Sfârşitul fiind, mai curând sau mai târziu, acelaşi, nu poate fi vorba de o deosebire esențială. Suntem cu toții condamnați la aceeaşi finalitate, deşi condițiile materiale şi aspirațiile spirituale variază de la un om la altul. Deosebiri care până la urmă nu schimbă cu nimic situația în care ne aşează natura de la început. Singura deosebire se reduce la capacitatea de a retrăi trecutul şi de a se lăsa amăgit de credința în inedit.

Conştient de limitările propriei mele ființe, am privit cu detaşare, încă din anii tinereții, condițiile existenței. Simțind de timpuriu că mersul lucrurilor nu poate fi schimbat cât timp nu atârnă de voința omului, am căutat mai mult să înțeleg decât să mă împotrivesc. Când uneori încercam, sub impulsul unor porniri necugetate, să rezist cu dârzenie, realitatea se îngrijea să-mi amintească destul de rapid că greşesc. Atunci preferam să-mi explic tentativa de răzvrătit în loc să perseverez. De aici prudența pe care mi-o impuneam cu timpul, ca regulă de comportare, de a nu mă mai păcăli singur.

Trecerea vieții, sau mai bine zis gândul morții, m-a urmărit încontinuu, de când am început să-mi dau seama că existența individuală e determinată de factori a căror influență poate fi cel mult atenuată, iar nu cu desăvârşire înlăturată, în locul resemnării, curiozitatea de a verifica ceea ce anticipam intuitiv în ciocnirile cu realitatea, mi-a oferit momente de rară delectare. Recon-

siderând tot *ce* simţeam, nu numai aveam voluptatea de a înţelege cum omul e implicat în mersul lucrurilor, dar totodată îmi păstram viu interesul în tragicomedia pe care o jucăm cu toţii într-un fel sau altul când acceptăm să trăim înainte.

Recunosc că această concepţie nu mi-a adus satisfacţii prea mari. în schimb, m-a scutit de multe neplăceri. Mi-a ţinut oarecum de urât de câte ori aveam senzaţia că mă îndepărtez de viaţă sau că mă izolez de lume. în singurătatea mea, discretă sub forma unei sociabilităţi căutate, am învăţat să păstrez cumpăna între înclinări filantropice şi judecăţi mizantropice.

Rezerva în care m-am menţinut faţă de oameni a fost încurajată şi de conştiinţa unei ireductibile deosebiri. Când am constatat că marea majoritate a oamenilor nu acordă fapta cu vorba, mi-am zis că e mai convenabil să-i privesc de la distanţă si să-mi reduc contactul cu ei la strictul necesar, îmi dădeam seama că dintr-o singurătate, fie chiar sociabilă, nu putea să rezulte acea largă acceptare şi recunoaştere, care asigură succesul.

Am preferat, totuşi, să rămân la o parte, nu atât din orgoliu sau din egocentrism, cum e cazul cu cei mai mulţi singuratici, cât din dorinţa de a nu-mi stingheri independenţa şi libertatea de gândire.

Hotărâre scump plătită, când mă gândesc că retragerea în sine cu închipuirea unei extreme individualizări, nu e totdeauna plăcută, devenind uneori chiar o penalitate în comparaţie cu ceea ce oferă în schimb. Dar omul de caracter suferă mai bucuros urmările propriei sale singularizări decât jignirile din partea semenilor lipsiţi de principii etice.

N-am urmat sfatul nimănui, când am optat pentru această filosofic a vieţii. Orfan de ambii părinţi la vârsta de nouă ani, am fost lăsat să mă descurc singur. Un îndemn lăuntric mă făcea să caut o ieşire din tot ce mă contraria. Pe lângă împrejurările vitrege ale copilăriei mele, o sensibilitate excesivă şi un ascuţit simţ de î observaţie, cu care mă dăruise natura, au dus la „înţelepciunea" mea precoce. Poate şi memoria excepţională, pe care am avut-o * toată viaţa, a contribuit la modul meu de a reacţiona. Căutând să « mtegrez orice experienţă personală în totalitatea existenţei, n-am Ştiut să uit, ca cei mai mulţi oameni, pentru a mă bucura cu > mtensitate sporită, de clipele fericite. Căci analizând tot ce > simţeam atât de adânc, pierdeam în mod fatal o bună parte din ; ceea ce constituie bucuria de a trăi.

Urmărind în viaţă mai mult echilibrul sufletesc decât fericirea, n~am trecut prin acele zguduiri, de pe urma cărora cei mai mulţi :

oameni se aleg cu o infirmitate a intelectului, anume - unilateralitatea. De aceea, m-am ferit să cad jertfă unei singure experienţe, fie cât de puternic simţită, fiind pătruns de nemărginita înţelegere a realităţii. Dacă aş fi consimţit să mă opresc în faţa unei singure trăiri, aş fi pierdut viziunea întregului. Astfel m-aş fi complăcut, sau într-o atitudine egocentrică, sau într-o monotonă, meschină şi maniacă deprindere de a reduce totul la câteva impresii şi idei fixe. Acest compus psihic, rezultat al unor continue frământări intelectuale, rămâne să se desprindă mai clar din faptele pe care le voi povesti.

în sfârşit, notele autobiografice şi amintirile prezentate aici au fost scrise, cu întrerupere, într-un răstimp de cinci ani. Am păstrat un fir cronologic de-a lungul

povestirii, deşi nu lipsesc unele anticipări sau reveniri, după capriciile imaginației şi ale memoriei.

Narațiunea se încheie cu anul 1944. Ceea ce am trăit după aceea, urmează să fie adăugat mai târziu, dacă sănătatea şi memoria, până acum încă în bună stare, mă vor ajuta, şi împrejurările îmi vor îngădui.

-şb /u nr

*§»•

N. Petrescu, „Berlin, im Tiergarten, Februar 1908".

«5

PARTEA I
1886-1905

4 '.*)

1. Primele amintiri

m rui ai

Pe lângă actul de naştere, o iconiță rotundă de argint, reprezentând pe o față naşterea Mântuitorului cu deviza „Gloria in excelsis Deo", aminteşte evenimentul prin gravarea următoarelor cuvinte pe cealaltă față: „Nicolae - născut în anul 1886 iunie 12". Data naşterii este, bineînțeles, după stilul vechi. Această iconiță este un dar al bunicului meu dinspre mamă, cum mi s-a spus în familie, în actul de naştere se menționează că m-am născut într-o miercuri, pe la ora l noaptea, în locuința părinților mei din str. Carol nr. 14, martori fiind la declarația în fața ofițerului stării civile, însuşi tatăl meu, „rentier", în vârstă de 34 ani, si numitul bunic, argintar de meserie, în vârstă de 64 ani.

Casa în care m-am născut şi care mai dăinuieşte şi astăzi pe str.

Carol peste drum de palatul Poştelor, avea trei etaje (inclusiv parterul). Era proprietatea mamei mare (dinspre mamă), fiică de burghez bucureştean. Clădirea e solidă, cu ziduri groase şi două fațade, una dând spre str. Filitti. Parterul dinspre strada Carol are trei prăvălii. Pe un gang îngust se pătrunde, pe o scară de lemn, la cele două etaje. La primul etaj, în apartamentul din dreapta spre str. Carol, prevăzut cu un balcon, locuiam noi. Camerele de culcare erau însă spre str. Filitti, în fața unei vechi bisericuțe, dărâmată încă pe timpul copilăriei mele. Locuința noastră număra în total cinci camere, înşirate în formă de vagon. Celelalte apartamente de pe acelaşi etaj erau închiriate, împreună cu etajul de sus, care semăna mai mult a mansardă. Pentru vremurile de atunci, casa era impunătoare, cu toată lipsa ei de confort modern.

Mai toate camerele aveau o capacitate mijlocie. Din cauză că nu

aveam o grădină, tata ne trimitea deseori, pe noi copiii, adică eu şi două surori mai

mari, la mama sa, unde găseam un spaţiu mai larg şi loc de jucat într-o curte cu pomi şi flori.

Cum primele impresii se leagă de mediul pe care mi-1 oferea casa părintească, se cuvine să spun câteva cuvinte şi de lumea cu care veneam în contact. Majoritatea chiriaşilor erau evrei. După cât îmi amintesc, numai doi erau creştini, un german fabricant de perii, cu prăvălia dinspre str. Carol, şi o unguroaică numită de noi „madama" care ținea la parter un birt modest pe str. Filitti.

Această femeie era foarte atentă față de mine şi surorile mele, dându-ne să gustăm din bucatele pe care le pregătea. Figura ei mi-a rămas în minte. Era grasă, cu fața veşnic injectată şi cu un nas mare, unsuros si plin de excrescențe, ceea ce ne făcea la început să ne uităm la ea cu oarecare teamă. Cu timpul ne deprinsesem cu înfățişarea ei şi chiar o stimam ca pe o ființă bună.

Prăvălia din mijloc pe str. Carol, cea mai încăpătoare, era ocupată de însuşi bunicul meu. Pe galantare cu geam si dulapuri aşezate pe cei doi pereți laterali şi închise cu cheia, se vedeau icoane, cruci, potire, sfeşnice, precum şi obiecte laice de argint.

Deasupra uşei atârna o firmă luxoasă, cu imagini de obiecte bisericeşti, zugrăvite în culori discrete. Acoperită cu geam şi încadrată într-o ramă de lemn sculptat, această firmă contrasta față de firmele vulgare ale celor două prăvălii alăturate. A treia prăvălie era ocupată de un evreu vânzător de cufere şi geamantane. Casa noastră avea avantajul de a fi situată pe o stradă centrală. Pe aici treceau cele mai multe alaiuri militare şi mortuare, în ziua de zece mai priveam la trecerea în trăsură de gală a familiei regale spre Mitropolie şi întoarcerea regelui Carol I călare, urmat de generali şi armata care se încolona pentru defilare în piața Universității, ceremonie care-mi plăcea şi căutam să mi-o reconstruiesc apoi cu soldați de plumb, în alte zile se perindau diferite convoiuri funerare, fie ale unor generali, fie ale unor foşti demnitari, urmate de armată, cum se obişnuia atunci pentru posesorii de ordine înalte. Toate aceste exhibiții mă încântau, bineînțeles, satisfăcându-mi simțul de observație, deşi în mintea mea de copil nu puteam prinde mai mult decât suprafața, adică uniformele multicolore, pasul de paradă al soldaților, sunetele muzicii militare.

Pe timpul meu, bunicul încetase de a se mai interesa personal de meseria care îi adusese avere şi faimă. Un elev al lui, cu

numele de Tudorache, devenise meşter şi vânzător. El avea un atelier vast la subsol, numit de ai casei „la ciocan", unde lucra, *împreună,* cu doi ucenici, la icoane şi alte obiecte de argintărie.

pe aici era chemat prin sonerie, când venea vreun client. Pentru ca prăvălia să nu rămână singură şi poate şi din motive de rentabilitate, doi giuvaergii şi gravori evrei aveau închiariată câte o mescioară în fața fiecărei vitrine, fără însă a expune în ele ceva sau să figureze cu firmă proprie. Unul din ei, „Domnul Mauer", un bătrân scund şi rumen, cu bărbuță albă, lucra alternativ cu fiul său mai mare. Celălalt, „Domnul David", ceva mai puțin bătrân, cu față uscățivă şi barbă rară, îşi împărțea, de asemenea, lucrul cu un fiu al său. între cei doi giuvaergii se iscau deseori certuri în „idiş", la care asistam cu oarecare interes, deşi nu înțelegeam nimic din invectivele pe care şi Ie aruncau reciproc. Veneam în prăvălie cu gândul să capăt de la d[omnu]l Mauer câte o cutiuță sau alte

nimicuri, cu care mă jucam până la ora mesei. Acest bătrân se ocupa cu mine, mă alinta şi chiar mă mângâia cu mâinile lui pătate de diferite substanțe, cu care lucra bijuteriile, îmi plăcea să-1 văd cum trăgea tabac, dintr-o cutie neagră de carton lucios şi cum apoi strănuta şi-si ştergea nasul cu o batistă roşie de proporțiile unei basmale, în schimb, d[omnu]l David era un om posac si de aceea îl evitam. Numai fiul lui mă ridica în brațe şi-mi făcea unele jocuri.

Prin gangurile casei, prin prăvălie, prin cele două curți de lumină, uneori chiar „la ciocan", unde mă uitam cum lucrează icoanele de argint meşterul Tudorache, îmi petreceam timpul de câte ori plecam din casă. Acest mediu nu-mi displăcea, ofe- 3 rindu-mi atâtea puncte de atracție. Mai ales oamenii mă interesau. ^ Simțul meu de observație, încă de atunci foarte ascuțit, mă făcea * să-i urmăresc cu o curiozitate vie. ^

Rămas orfan de mamă înainte de a fi împlinit cinci ani, ^ scăpăm uşor de control. Tata era plecat de acasă în timpul zilei, *l* Surorile mele, ceva mai în vârstă decât mine, se jucau împreună, I aşa că eram lăsat mai mult singur. Această libertate a durat până *i* când am mers la coală. J

2. Mama t

Î

Pe mama mea, cu numele de Paraschiva, abia mi-o amintesc, l Numai în două împrejurări mi-a rămas în minte făptura ei. Odată, >, ln salonul dinspre strada Carol, o văd cum îmi vorbea şi mă j

mângâia. Să fi avut vreo trei ani. Țin minte că purtam un costum național şi încercam să suflu din fluierul care aparținea de regulă unei asemenea îmbrăcăminte, în fața unei etajere încărcată cu jucării, eram fericit de tot ce vedeam pe ea: cai, păpuşi, muzicuțe, o sanie trasă de o lebădă, etc. Venise lume străină. Probabil că era vreo sărbătoare sau chiar aniversarea naşterii mele, căci prea multă atenție mi se dădea. Apoi nu mi-o mai aduc aminte decât când am văzut-o pe catafalc, îmbrăcată într-o rochie albă de mătase, în acelaşi salon, unde o localizasem înainte. Suferind de tuberculoză, ea a trebuit să fie despărțită de copiii ei cu un an înainte de a muri. Tata ne trimisese, după sfatul medicilor, la mama sa, *a* cărei locuință avea curte şi grădină, cum am pomenit.

îmi aduc aminte cum, într-o dimineață din martie tata a venit să ne ia pe câteşitrei acasă. Nu pricepeam pentru ce această mutare bruscă. Abia în trăsură, văzându-1 plângând, am înțeles că trebuie să se fi întâmplat ceva cu mama.

Despre ceremonia înmormântării nu-mi aduc aminte aproape nimic. Cred că nici nu m-au luat la cimitir. Pentru moment, n-am simțit moartea mamei. Nu-mi dădeam seama că a plecat definitiv şi nici despărțirea nu mă făcea să sufăr. Pe lângă vârsta în care mă aflam, contribuise la această lipsă de participare sufletească şi faptul că fusesem departe de ea în ultimul timp. Mama era ceva vag pentru mine. îmi apărea mai mult ca o ființă eterealā de câte ori, mai târziu, mă gândeam la ea. Abia când începusem să merg la şcoală şi când auzeam pe colegii mei că vorbesc de mamă, îmi puneam întrebarea pentru ce mama mea nu trăieşte.

Atunci simțeam o lipsă şi o inferioritate. Mă socoteam nedreptățit.

Fotografiile ei o reprezintă ca pe o ființă delicată. Am una executată de Satmary, cunoscutul pictor şi fotograf al regelui Carol I. Coafată cu breton şi îmbrăcată într-o

rochie cu dantelă, purtând pe piept, după moda timpului, ceasornicul de aur cu lanț, pe care-1 păstrez încă, şi având în mână un evantai, ea răspândeşte un aer de distincție. Ochii expresivi arată inteligență. Un surâs blând se desprinde din gura ei puțin întredeschisă. De câte ori, în anii petrecuți departe de țară şi când mă simțeam mai singur, am privit această fotografie! Atunci simțeam adânc lipsa ei, spunându-mi că, de ar fi trăit, n-aş fi rămas timp atât de îndelungat printre străini. Era pentru mine un refugiu sufletesc să mă gândesc la ea. Şi cu cât înaintam în vârstă, cu atât iubirea pentru mamă creştea şi cu atât mai puternic resimțeam nedreptatea de care avusesem parte.

Mama n-avea decât 28 ani când a murit în ziua de 9 martie st. v. 1891. Toate rudele au plâns-o. Ne plângeau şi pe noi, copiii, rămaşi aşa de timpuriu fără sprijinul ei. Surorile mele erau numai cu vreo doi şi trei ani mai mari decât mine. O atmosferă tristă, alimentată de numeroase parastase şi alte pomeniri, se răspândise în toată familia. Culoarea neagră a îmbrăcămintei, pe care o vedeam la toți din jurul meu, mă impresiona şi mă deprima, deşi nu-mi dădeam seama prea bine de cele întâmplate. Tata, dezolat în singurătatea lui, a ştiut să-şi înfrâneze dorința de a ne ține pe lângă el. Ne-a trimis din nou la bunica pentru a ne bucura de aer şi îngrijire mai bună. Sunt convins că, fără o asemenea măsură, am fi fost expuşi să contractăm aceeaşi boală, de care suferise mama.

3. Bunicul

Din partea mamei, am sânge rusesc. Tatăl ei, Teodor Filipov, era rus, un om care ieşea din comun prin personalitatea sa interesantă, îl văd şi acum, după mai bine de cincizeci de ani: un bătrân înalt, cu părul alb pieptănat cu cărarea la mijloc şi cu plete unse cu untdelemn. Fața lui îmbujorată se termina printr-o barbă îngrijită, îmbrăcat totdeauna în redingotă neagră şi purtând în cap un joben, el făcea impresia unui om distins, în ultimii ani ai vieții, după un pelerinaj la Ierusalim, căzuse în mania mistică, pe care i-au speculat-o preoții.

Cine era acest rus, care vorbea stricat româneşte şi care, totuşi, ținuse să-şi lege viața de o româncă şi să facă danii pe la bisericile din Bucureşti? Bunica mea, cu numele Măria, născută Ştefănescu, şi care-i supraviețui vreo 16 ani, nu ştia să dea prea multe lămuriri. Spunea numai că a venit din Moscova încă de tânăr.

Căsătoria lor avusese loc în 1860, după cum reiese din unul din inelele de alianță, pe care-1 păstrez din bijuteriile rămase mie de la părinți. Judecând după unele fapte, pe care le aflam mai târziu, se pare că a venit în țară ca argintar specialist, în această calitate era cunoscut şi prin lucrări de o valoare mai substanțială, fiind autorul sicriilor de argint a moaştelor Sf. Dumitru de la Mitropolia din Bucureşti (azi Patriarhia) şi a Sf. Filofteia de la * Curtea de Argeş, precum şi a unor icoane împărăteşti îmbrăcate î în argint de la diferite biserici. Printre cărțile rămase de la el, am !
găsit, alături de cele bisericeşti în limba rusă, şi unele în limba ">

franceză cu caracter literar. Şi astăzi mai păstrez în biblioteca mea un *Telemac* de Fenelon, legat în piele, ediția din 1740. De aici s-ar putea deduce că avea oarecare

cultură apuseană. N-ar fi exclus ca emigrarea lui să fi fost determinată de vreo persecuție politică. Dar aceasta nu e decât o presupunere, sugerată de faptul relatat de bunica mea, că nu mai fusese niciodată în Rusia şi nici; relații de corespondență nu ținea cu rudele lui de acolo, în tot' cazul, în jurul lui plana un mister, înfățişarea lui de străin nu avea"!

nimic respingător. Numai rudele tatei îl numeau „muscalul", epitet de altfel justificat prin greutatea cu care se exprima româneşte. Mi-a rămas în minte modul cum îmi pronunța numele: „Nicolai".; Pe sora mea mai mare, Măria, o striga „Maşonca". ;

Bunicul îşi făcea rugăciunile în ruseşte, în ajunul sărbătorilor,"[1] îl vedeam rugându-se cu glas tare şi în genunchi, la o masă plină cu cărți bisericeşti şi în fața unui perete împodobit cu icoane, luminate veşnic de o candelă. Când noi, copiii, se întâmpla să-1 deranjăm în timpul rugăciunii, se întrerupea brusc si ne spunea ceva pe ruseşte, înțelegeam numai că 1-am supărat. Altfel, era atent cu noi, ne mângâia şi ne dădea bomboane sau bani de câte ori îi ieşeam în cale. Duminica, pentru a ne atrage la biserică, ne promitea câțiva gologani la fiecare dacă vom merge să ascultăm slujba. Era destul să ne zărească acolo pentru ca să-şi țină promisiunea. Noi însă, o dată văzuți de el, nu mai țineam să rămânem până la sfârşitul liturghiei, ştiind că ne vom primi răsplata, într-o duminică, am căutat să-1 inducem în eroare, susținând că am fost la biserică. Prezentându-ne în fața lui să ne primim plata, devenită oarecum obligatorie, el ne-a răspuns zâmbind, dar răspicat, că nu ne văzuse acolo. Am fost surprinşi de această întorsătură. Crezusem că nu va ține minte si că din obişnuință, ne va considera „prezenți".

Pe timpul când 1-am putut urmări mai bine, bunicul era în ultimii ani ai vieții. Trecut de şaptezeci de ani şi peste măsură bisericos, el nu se mai ocupa de meseria sa. Controlul prăvăliei trecuse de mult timp în mâinile tatălui meu. O dată pe săptămână, sâmbătă seara, cu obloanele lăsate, tata verifica socotelile vânzărilor făcute de meşterul Tudorache. Acesta era un om priceput şi corect. El conducea de fapt magazinul. Nouă, copiilor, nu ne era simpatic. Barba lui încâlcită şi fața lui palidă cu ochii obosiți îi imprimau o înfățişare stranie, însuşi faptul că nu râdea niciodată, ne făcea să-1 privim ca pe o ființă inabordabilă. Tata avea însă o mare încredere în el. După terminarea controlului, îi dădea

bucățile de argint necesare comenzilor, precum şi ceva aur, fie în napoleoni, fie în lingouri, pentru poleirea unor obiecte.

Bunicul, dezinteresându-se cu totul de ceea ce formase altădată ocupația sa principală, îşi petrecea timpul în vizitarea bisericilor, în convorbiri cu preoții, sau în făurirea de icoane, după ideile sale religioase. Din aceste preocupări a ieşit o icoană reprezentând „S[fân]ta Treime", pe care a desenat-o singur şi apoi a reprodus-o pe carton în multe exemplare, dăruind-o, încadrată, diferitelor biserici şi unor case particulare. Icoana era iscălită „Teodor Filipov - Rus argintar". Se mai vede şi azi prin unele biserici bucureştene şi din provincie. Ca bun ortodox, el ținea mult la această compoziție, pe care o considera drept culminarea operei lui de iconar. Nu era o simplă vanitate prețuirea acestei icoane. Bunicul o socotea rezultatul unei viziuni, pe care ar fi avut-o în momente de extaz religios. Pentru o asemenea experiență, profesorul C. Dissescu, de la Facultatea de Drept, îl cita într-o conferință, republicată de curând . De altfel, întreaga compoziție e foarte

personală şi arată un simț de armonie şi unitate de concepție. Cu un an înainte de a muri, când religiozitatea lui devenise o manie, bunicul a ținut să se fotografieze cu icoana inspirată de viziunea avută, îmbrăcat cu blană, şezând într-un fotoliu, el ține în mână icoana realizată după experiența lui. Pe fața lui se citeşte o adâncă mulțumire.

Vestea despre religiozitatea şi dărnicia lui trecuse de mult timp marginile parohiei de care depindea, în ajunul Bobotezei, era un adevărat pelerinaj la locuința lui. Preoții din numeroase biserici veneau cu trăsura să-i aducă crucea, fiind atraşi mai ales de napoleonii cu care bătrânul credincios ținea să-i dăruiască, în acest mod el cheltuise o sumă importantă din economiile lui, ceea ce făcea pe bunica să-1 dojenească. „Hagealâcul" însă îl costase mulți bani. Auzeam că de atunci i se trage slăbiciunea de a cheltui fără socoteală.

Unul din preoții Bisericii Sf. Dumitru din strada Carol, la care se ducea zilnic, a ştiut să-i speculeze credința într-un chip deosebit. Cu câteva săptămâni înainte de a se îmbolnăvi, i-a spus

l- C. Dissescu, în *Psihologia călugărului* (1898), spunea următoarele:

„Acum câțiva ani am putut vedea un rezultat binefăcător al halucinației vizuale a iconarului argintar Filipov. în urma vinei asemenea halucinații, a lucrat icoana Ştiinței] Treimi aşa cum i s-a arătat în vis. Viziunea lui a şi fotografiat-o". Vezi E. Lovinescu, *Antologia scriitorilor ocazionali* (Bucureşti, 1943), p. 162.

că 1-a visat într-o noapte, cum s-a deschis cerul şi cum a fost primit de Tatăl, Fiul şi Sfântul Duh, ca răsplată pentru darurile făcute bisericii, încântat de acest vis extraordinar, bătrânul îl interpretă ca însăşi voința divinității, exprimată prin intermediul unui slujitor al ei. Imediat se duse acasă, luă cu el mai multe fişicuri de napoleoni şi se înapoie la biserică pentru a-şi da încă o dată obolul, în fața altarului, preotul îl întâmpină cu o rugăciune.

Bătrânul mişcat peste puterile lui, căzu jos în nesimțire. Când îşi reveni, nu mai era acelaşi om. într-o stare euforică îi povesti bunicei că a văzut aievea Sfânta Treime. Nu mult după aceea căzu la pat, iar după câteva săptămâni de agonie îşi dădu sfârşitul (în iulie 1895). ' ' :

4. Vara la Câmpulung-Muscel

în anul morții mamei mele, am rămas cu surorile la mama tatei până la începutul lui iulie, când am plecat cu tata la Câmpulung-Muscel. Aici mai fusesem şi pe timpul când trăia mama, după cum mi s-a spus. Orăşelul de munte era atunci localitatea climaterică *a* multor familii burgheze din Bucureşti.

Aşezat la o altitudine de vreo cinci sute metri şi ferit de curenți, capitala județului Muscel avea, fără îndoială, cea mai bună climă din țară. Trăgeam la o casă bătrânească lângă „Băile Crasan", devenite mai târziu Băile Crețulescu. în fiecare vară, până în anul morții bunicului şi tatălui meu, am fost regulat în această localitate, pe care am îndrăgit-o atât de mult, încât şi astăzi îi păstrez o deosebită afecțiune. Căci aici mi-am petrecut cele mai frumoase clipe ale vieții, nu numai în copilărie, dar şi mai târziu.

Când m-am întors din străinătate, mergeam mai în fiecare an pentru câteva zile să respir aerul ozonat şi să revăd peisajurile care-mi încântaseră ochii odinioară. Era oarecum o verificare a sensibilității mele în această repetiție, care nu-mi slăbea, totuşi,

interesul şi plăcerea.

Pe tot timpul cât stăteam la Câmpulung, tata se ocupa în deosebi cu mine. îl văd cât ținea să mă distreze. De obicei, îmi făcea câte un „zmeu" de hârtie colorată, mi-1 înălța şi-mi dădea apoi să țin sfoara în mână. Era o mare bucurie pentru mine să urmăresc în văzduh hârtia dreptunghiulară cu speteze, dar mai ales să-1 simt cum mă trage sfoara şi cum zbârnâie vâjiitoarea de brad. După-amiază ne duceam cu toții prin vreo livadă din

împrejurimi. Seara, ascultam muzica militară în grădina publică, sau ne plimbam pe faimosul „Bulevard-Pardon", pe atunci mult mai scurt în întindere decât este astăzi. De pe terasa unei cafenele încă existente, tata ne privea. Când se apropia ora culcării, ne făcea semn să ne ducem acasă cu femeia de serviciu, în unele după-amieze calde mergeam să ne scăldăm în apa Târgului. Apa limpede, pietrişul pe care călcam, soarele arzător şi valea lungă a acestui râu de munte, îmi dădeau senzații de mulțumire desăvârşită. Pe zile de ploaie stăteam acasă şi mă jucam cu surorile, sau priveam de pe pridvorul casei spre munții care se pierdeau în nori.

Aşa am petrecut cu tata patru veri de-a rândul la Câmpulung, într-o vară, cred că era în 1892, ne-a dus să ne fotografiem cu toții. Fotografia aceasta are o deosebită semnificație. Tata sade pe un scaun, surorile stau în picioare şi rezemate de fiecare umăr al lui, iar eu, pe un scăunel în mijloc, îmi rezimam capul cu o mână pe genunchii lui şi cu alta țin un baston. Din acest grup, aranjat simetric de fotograf, se desprinde întreaga situație şi atmosferă de familie. Ochii tatei privesc cu aprehensiune, fetele au o înfățişare mai mult tristă, pe când băiețelul priveşte serios, mult prea serios pentru vârsta lui de şase ani.

5. Tata

Afecțiunea tatei pentru noi, copiii, se intensificase după moartea mamei. El avea grijă să nu ne lipsească nimic. Pentru mine avea o deosebită atenție, îmi trecea cu vederea multe greşeli.

Față de surori păstra însă o atitudine mai rezervată, uneori chiar severă. Această deosebire de tratament o explica prin concepția pe care o avea despre educația fetelor. Acestea, zicea el deseori, sunt destinate să trăiască sub un regim de disciplină şi de aceea e bine a le deprinde cu ordinea încă de mici.

După înmormântarea mamei, locuința noastră fusese radical transformată. Camera de culcare a fost mărită prin spargerea unui zid şi zugrăvită în ulei, după cerințele igienei. Pe flecare perete, fantezia zugravului ținuse să înfățişeze cele patru anotimpuri în chip de femei. Mobila era de asemenea reînnoită. Şi celelalte camere sufereau unele schimbări.

Când ne-am întors de la Câmpulung şi după un scurt popas la mama mare, tata ne-a luat acasă. Surorile începuseră să meargă

la o şcoală particulară, care se afla nu departe de noi. Eu rămâneam acasă, fie cu mama mamei, care locuia într-un apartament la parter, fie cu o fată germană, un fel

de „Fräulein" şi în prăvălie cu cei doi giuvaergii evrei, până la ora mesei. Cu toate ocupațiile lui, tata ținea să nu lipsească de la ora mesei.

O bucătărească pricepută ne pregătea mâncarea. Lipsa mamei nu era simțită decât în zilele când venea mama tatei, care întotdeauna ne plângea că am rămas orfani. Căci noi începuserăm să o uităm, iar tata evita voit să vorbească de mama în prezența noastră. Din solicitudinea pe care ne-o arăta zilnic, se vedea însă cât de mult trebuie să-i fi simțit lipsa. Dragostea lui pentru noi reieşea şi din răspunsul pe care-1 dădea, când vreo rudă îi sugera să se recăsătorească. Atunci, foarte iritat, spunea că niciodată n-ar putea tolera să-şi vadă copiii ajunşi pe mâini străine.

Pe tata mi-1 aduc bine aminte. Era un bărbat robust, mai mult scund, dar cu o înfățişare proporțională. O privire aspră se desprindea de pe fața sa, dar un râs spontan o făcea să dispară.

Era cunoscut ca om bun şi darnic. Capul mare, puțin pleşuv, cu o frunte înaltă şi ochi pătrunzători, arăta pe omul chibzuit. Mustața ascundea o gură care sugera voința, în mijlocul bărbiei purta un smoc de păr, după obiceiul timpului. Se îmbrăca totodeauna corect. O fotografie din timpul când nu era căsătorit îl arăta a fi fost un băiat cu preocupări de eleganță vestimentară.

Din cei şapte frați şi surori, tata fusese al patrulea copil. Cel mai energic dintre toți, ajunsese încă de tânăr să fie bogat. Fără a fi învățat prea multă carte, el era dotat cu un spirit practic, care-1 făcuse să răzbată în viață de timpuriu. Din cele ce-mi spunea un frate mai mic al lui, „unchiu Nae", tata ar fi debutat foarte tânăr într-un fel de bancă, făcându-se însă repede independent. Deschizând apoi un mic birou de schimb, el făcuse diferite operațiuni cu micul capital agonisit. Se pare însă că saltul, care-1 aducea la bogăție, a fost căsătoria cu fata şi singurul copil al unor oameni avuți. Prin această alianță el avu putința nu numai să-şi mărească averea, dar şi să-şi îndrepte atenția spre alte surse de venituri, începutul va fi fost mai greu, anume când se prezenta întâia oară la o licitație să cumpere vreo casă sau vreun loc viran.

Apoi cumpărările şi construcțiile de case urmau încontinuu şi nu încetară decât în ultimul an al vieții. Ajunsese unul din marii proprietari de imobile din Bucureşti. Numai pe calea Moşilor avea o stradelă cu patrusprezece corpuri de case pe un teren de peste opt mii metri pătrați. Pe strada Anton Pann avea încă opt corpuri

de case, iar pe strada Izvor o casă cu o curte care dădea şi pe strada Mihai Vodă. Pe lângă acestea se adăuga imobilul din strada Carol, zestrea mamei, împreună cu ceea ce producea magazinul de argintărie. Numărul chiriaşilor trecea de două sute. Toate clădirile aveau numai apartamente mici, care aduceau însă un venit bun în proporție cu capitalul investit. Se pare că tata îşi dăduse seama că apartamentele mici sunt mai rentabile decât cele rnari, căci în nici una din proprietățile lui nu se întâlneau locuințe care aveau mai mult de trei camere. Administrația acestor imobile era destul de complicată, mai ales că nu se aflau toate pe aceeaşi stradă. Un evreu, cu numele de Lazăr Steinfeld, era însărcinat să încaseze chiriile, să plătească impozitele si să se intereseze de reparații. Tata se mulțumea să-1 supravegheze, intervenind numai când era necesar, în aparență, ocupația lui era uşoară, dar în realitate nu-i lăsa prea mult timp liber. Mai în fiecare zi trebuia să ia drumul pe la case şi să se convingă singur de ceea ce îi raporta

administratorul. Deseori îl auzeam zicând că e plictisit de neajunsurile întâmpinate de pe urma caselor şi că intenţionează să le vândă şi să-şi cumpere o moşie, unde să poată trăi în linişte.

6. Mama tatei

Mama tatei, „Mama Ioana", cum îi ziceau cunoscuţii din mahala, era o femeie scundă, cu trăsături regulate, simplă, dar cu o inteligenţă naturală. Rămasă văduvă cu şapte copii (chici băieţi şi două fete), avusese destulă energie şi curaj să se descurce singură în viaţă. După ce-şi văzuse toţi copiii mari şi căsătoriţi, îşi luase pe lângă ea o nepoată, orfana uneia din fiicele ei. La fiecare Crăciun şi Paşte ţinea să adune la o masă mare pe toţi copiii cu familiile lor. Această masă era un adevărat ritual, la care bătrâna trona mulţumită. Cu ocazia acestor întruniri aveau loc discuţii privind interesele familiei. Fiecare îşi dădea părerea, dar bunica avea totdeauna ultimul cuvânt. Tot atunci se împăcau diferendele dintre fraţi, se înmuiau animozităţile nurorilor si armonia era restabilită în întreaga familie.

Alături de locuinţa ei, bunica avea un rând de căsuţe al căror venit era suficient pentru modestul ei trai. Curtea era totdeauna Plină de păsări, în faţa casei era o grădiniţă cu flori, pe care o mgrijea harnica nepoată. Grădina era mare, cu pomi roditori, unde se afla şi un grajd cu trăsura unui unchi al meu, se întindea în

dosul casei. Trei câini, dintre care unul de vânătoare, stăteau legaţi, fiecare având coteţul lui aşezat la diferite distanţe pentru a păzi mai bine curtea, pe care se ridică azi o biserică.

Bunica era trecută de şaptezeci de ani, când am apucat s-o ştiu. Totuşi, era lucidă la minte şi vioaie în mişcări. Muncea, alături de nepoată şi două servitoare, de dimineaţă până seara. Pe mine mă iubea mai mult, nu numai fiindcă eram cel mai mic, dar şi fiindcă eram băiat. Iubirea ei mergea până la neglijarea sau chiar nedreptăţirea surorilor mele. într-o zi am avut ocazia să mă conving de câtă părtinire era capabilă în această privinţă.

Jucându-mă cu surorile mele prin camera de zi, am spart un vas cu flori. Când intră şi văzu ce s-a întâmplat, bunica începu să certe aspru pe surorile mele, ocupate cu strângerea cioburilor, în zadar acestea îi spuseră că eu am spart vasul, nu voi să creadă.

Atunci simţii pentru întâia oară indignarea împotriva nedreptăţii, îi mărturisii că eu am spart vasul şi eu sunt vinovatul. Se înmuie dintr-o dată şi mă cuprinse în braţe, sărutându-mă. Această reacţiune din partea ei mă contrarie, căci nu puteam s-o înţeleg.

Abia mai târziu, când am cunoscut oamenii, mi-am explicat-o prin logica sentimentelor, atât de diferită de aceea a raţiunii. La masă eram, de asemenea, privilegiat. Cele mai bune bucăţi bunica mi le rezerva mie, ceea ce făcea pe sora mea Măria să fie invidioasă şi să se răzbune, când putea, cu câte un gest împotriva mea.

Grija mamei mari pentru mine nu cunoştea margini. Ea se interesa şi de pregătirea mea sufletească. Mă ducea regulat la biserică, într-o iarnă, pe mare viscol, când mergeam la preot să fiu împărtăşit, vântul bătea atât de grozav, încât începui să plâng.

La un moment dat avui senzaţia că voi fi luat pe sus, că voi dispare în văzduh. Arunci bunica, adunându-şi forţele, mă luă în braţe. Era atâta dragoste şi bunătate în această bătrână, pe care deseori o auzeam zicând că nu mai ţine să trăiască decât pentru a mă vedea mare. Ea murea însă când eu aveam numai treisprezece ani.

7. La prima şcoală /

în iunie 1893 împlinisem şapte ani. Se punea chestiunea şcoalei. Tata nu era încă hotărât, dacă trebuie să mă lase la şcoala de stat, înclinând mai mult pentru una particulară. Pe vremea

aceea, era obiceiul ca părinţii cu avere să-şi dea copiii la pensiune.

Chestiunea fu însă rezolvată printr-o întâmplare. Băiatul unui vecin, de aceeaşi vârstă cu mine şi cu care mă jucam, îmi spusese într-o zi că el va merge la şcoala primară „General Golescu", care se afla peste drum de Biserica Sfântul Spiridon Vechi. Mă luai după el, rămânând ca tata să mă înscrie.

Localul scolii era o clădire nouă, cu un hol spaţios, bine luminat şi pardosit cu ciment colorat. Clasele erau înalte şi încăpătoare, cu câte două ferestre mari. îmi fu indicat un loc în banca întâia. Institutoarea, domnişoara Ecaterina Moscu, era simpatică şi binevoitoare faţă de elevi. Directorul şcolii, B. B.

Secăreanu, era un ardelean sever, om mai în vârstă şi autorul unui manual de istoria românilor, care cuprindea imaginile domnitorilor mai importanţi. Elevii îi ziceau „Domnul". Printre alte curiozităţi avea şi [pe] aceea de a i se pretinde să i se sărute mâna.

Camarazii reprezentau o masă amestecată ca strat social şi vârstă.

Unii dintre ei erau adolescenţi, cu mustăţile mijind la buze.

Colegii mei de bancă numărau aceiaşi ani ca şi mine. Unul se numea Anghelescu Mircea, fiul unui cunoscut avocat bucureştean, iar celălalt Bârsan Petre, un băiat foarte nebunatic de origine rurală. Presupun că locul meu în banca întâia se datora şi faptului că eram printre cei mai mici de statură. Prietenul meu de joc fiind ceva mai înalt, şedea în banca a treia, spre regretul meu. Căci mă simţeam singur în faţa atâtor necunoscuţi.

Ştiam să scriu şi să citesc înainte de a ajunge la şcoală. Nu-mi aduc aminte cum am învăţat să desluşesc literele. Bănuiesc că mai mult singur şi văzând pe surorile mele cum învaţă, în tot cazul nu ştiu să se fi ocupat cineva de mine. Era un mare avantaj această cunoaştere înainte de timp, ridicându-mă deasupra camarazilor, care abia începeau să deprindă alfabetul şi să silabisească un cuvânt tipărit. Când însă trebuia să învăţ vreo poezie pe dinafară, eram în inferioritate. Simţeam o aversiune faţă de orice text pe care eram obligat să-1 reproduc mecanic. Această idiosincrazie s-a menţinut la mine de-a lungul vieţii, deşi am avut totdeauna o memorie excepţională. Faptul mi-1 explic prin caracterul memoriei mele, care a fost de natură mai mult vizuală Şi asociativă decât auditivă şi mecanică. Pe lângă aceasta, se adăuga înclinarea mea spre visare şi gândire rapsodică. Lipsa de atenţie, ce decurgea nemijlocit dintr-o asemenea dispoziţie mintală, avea să-mi pricinuiască în liceu dificultăţi. Poate şi faptul că eram un copil plăpând, a contribuit la această lipsă, deşi nu-mi amintesc să fi suferit vreodată de [vre]o boală grea.

Cu toată deficienţa mea la memorizare de poezii, am trecut clasa cu note bune. în clasa a doua, lipsa de care am pomenit, se accentua. Deveneam din ce în ce mai greoi la învăţarea lecţiilor.

Şcoala începuse să-mi apară ca o povară. De multe ori am lipsit de la lecţii, rătăcind cu alţi băieţi pe stradă şi, bineînţeles nespunând nimic acasă, până când m-a

prins tata. îl văd cum s-a oprit mirat, când m-a întâlnit pe cheiul Dâmboviței în timpul unei asemenea escapade. Nu mi-a spus decât să mă duc imediat acasă.

Seara mi-a făcut o morală, care se încheia cu o amenințare pentru cazul când aş mai repeta greşeala. A fost prima oară că-1 supărasem.

Situația mea şcolară devenise critică. Un meditator fu angajat să se ocupe de mine. Dar pe timpul când îmi explica lecțiile gândurile mele rătăceau aiurea. Abia am trecut clasa a doua. După aflarea rezultatului, tata m-a luat de o parte şi mi-a vorbid cu fermitate, spunându-mi că eu, ca băiat, trebuie să învăț carte multă şi că în nici un caz nu va tolera în viitor să fiu printre codaşii clasei sau să fiu amenințat să rămân repetent. Se pare că vorbele lui m-au mişcat, nu atât prin cele ce conțineau cât prin faptul că reprezentau pentru mine o dovadă de nemulțumire a tatei. De multe ori îmi aminteam de ele şi-mi promiteam în gând să-mi dau silința să mă îndrept, în clasa a treia am căutat, în adevăr, să-mi țin promisiunea. Mergeam mai bine cu lecțiile, deşi nu mai aveam meditator.

8. Moartea tatei

Pe la sfârşitul lui octombrie 1895, tata se îmbolnăvi grav de pneumonie, urmată de uremie. Sufeream să-1 văd în pat, căci nu-1 ştiam să fi fost vreodată bolnav. Toți care-1 cunoşteau, se întrebau cum poate un om atât de robust şi sănătos să cadă victimă unei răceli. Boala se agrava repede. O septicemie se declară, reclamând mai multe intervenții chirurgicale, după ştiința medicală de atunci.

Eram adânc turburat de tot ce vedeam în casa noastră. Medicii veneau de mai multe ori pe zi, ținând consulturi. Unul dintre ei (profesorul Stoicescu) avea cruzimea să-i spună în față că nu mai e nici o scăpare. De altă parte, frații tatei se perindau pe rând la căpătâiul tatei, iar mama mare plângea şi se ruga.

în cele din urmă, surorile fură lăute de la pension, iar eu nu mai fui lăsat să merg la şcoală, începeam să înțeleg că toate

acestea prevesteau situația disperată a tatei. Apoi medicii încetară de a mai veni. Numai preotul apărea să facă vreun „maslu". Era remediul pe care-1 încerca mama mare. Tata slăbise de abia mai putea vorbi. Nu eram lăsat să intru în camera lui decât dimineața si pentru puțin timp.

Cu o zi înainte de a muri, tata intră în agonie. Cei din jurul lui tot mai sperau că îşi va reveni, îmi aduc aminte cum în seara Sfântului Andrei (30 noiembrie), cu câteva ore înainte de a-şi da sfârşitul, eu fui trimis mai devreme la culcare, pe când surorile mele rămăseseră să vegheze împreună cu rudele. Mă rugai în gând ca tata să se însănătoşească. Era o dorință, pentru care aş fi făcut orice să o văd împlinită. Când m-am sculat a doua zi, prima grijă fu să întreb pe surori ce făcea tata. Aflând că a murit, am început să plâng, în acelaşi timp eram revoltat că rugăciunea nu-mi ajutase.

Simțeam adânc golul care se făcea în mine. Cu toată vârsta mea fragedă înțelegeam că o schimbare se va produce şi în condițiile vieții mele. Pe când tata, într-un sicriu de bronz, era aşezat pe catafalc, frații lui discutau aprins modalitățile creării unui consiliu de familie. Cel mai în vârstă, unchiu Ilie, voia cu orice preț să fie tutore, dar nu fu acceptat pentru motivul că n-ar putea să administreze o avere atât de complicată, pe lângă faptul că el însuşi avea proprietăți şi nouă copii. Ceilalți doi frați erau mai liberi şi fără

copii. Ei îşi disputau locul, până când alegerea căzu pe cel mijlociu, unchiu Nae, cel mai ponderat, conştiincios şi dezinteresat, fiind susținut pentru aceste însuşiri şi de mama tatei.

înmormântarea avu loc în ziua de 3 decembrie. Fui lăsat să urmez carul mortuar până la cimitirul Bellu. Ceremonia religioasă, plânsetul şi jalea rudelor mă impresionau şi mă făceau să mă frământ pentru întâia oară. Sensibilitatea mea de copil era crunt biciuită. Ceea ce mă contraria mai mult, era despărțirea pentru totdeauna. Mă întrebam mereu în gând, dacă fiecare om trebuie să moară şi pentru ce, căci nu vedeam o rațiune într-o asemenea rânduială destinată oamenilor.

Locuința noastră fu sigilată până la facerea inventarului de magistrat. Noi, copiii, ne-am dus la mama tatei, unde locuiam până după sărbătorile Crăciunului, între timp se hotărî şi asupra situației noastre de şcolari. Surorile urmau să rămână mai departe interne la pensionul de maici catolice Pitar Moş, iar eu fui internat la Institutul Schevitz-Thierrin.

Pe tot timpul cât am stat la mama mare, ne duceam de două-trei ori pe săptămână la mormântul părinților. Toate pomenile cerute de religie si datini fură îndeplinite cu sfințenie.

O atmosferă de tristețe întreținută de plânsul zilnic al bunicii, mă făcea să simt şi mai puternic noua situație în care mă aflam. Eram compătimiți ca orfani de toată lumea cu care veneam în contact.

Simpatia se îndrepta mai ales către mine, ca cel mai mic dintre copii. Ni se spunea că, până la majoratul meu, erau aproape 12 ani. în acest răstimp, întreaga avere rămasă va fi sub controlul consiliului de familie. Dar ce garanții erau pentru o bună administrație? Ceilalți doi unchi ahtiați după chiverniseală, vor căuta să înlăture pe tutore, făcându-i tot felul de şicane, reuşind până la urmă să-1 determine să demisioneze. Atunci vom fi jefuiți, cum se întâmplă de obicei în asemenea cazuri. Apoi putea-vom rezista să trăim fără părinți? Deşi nu înțelegeam prea bime aceste cuvinte, simțeam în mine o descurajare de câte ori le auzeam.

9. Intern la pension

oo

După vacanța Crăciunului, fui internat la Institutul Schevitz-Thierrin. Această şcoală se afla pe strada Scaune, peste drum de locuința lui N. Filipescu. Aşezată pe un teren vast, ea se compunea din trei corpuri de case, dintre care unul de curând terminat era prevăzut cu calorifer, dormitoare şi clase spațioase, bazin şi spălător cu apă curentă. Aici erau plasați elevii cursului primar şi ai primei clase secundare. De cealaltă parte a curții se ridica o construcție veche dar îngrijită, unde se aflau dormitoarele şi sălile celorlalte trei clase secundare. Instituția nu avea atunci decât cursul primar şi patru clase de liceu. Al treilea corp de case, de aceeaşi vechime, dar cu încăperi mai puține, alcătuia locuința directorului cu familia lui. în sfârşit, o sală mare de gimnastică, înzestrată cu aparate moderne şi joc de popice, construită de curând, se găsea la stânga intrării în şcoală, prelungindu-se spre stradă printr-un pavilion, la locuința portarului.

Unchiul meu, tutorele, mă aduse la şcoală. Despărţindu-se de mine, mă sărută pe frunte şi-mi spuse să fiu cuminte. Când rnă văzui singur am înţeles că de acum încolo începea o altă viaţă pentru mine. Ajunsesem, în adevăr, printre străini, aşa cum îmi tot spunea bunica după moartea tatei. Nu cunoşteam pe nimeni în toată această şcoală, care se asemăna mai mult cu o închisoare.

pe jur-împrejur şi clădirile şi gardurile opreau vederea. Numai în partea stângă a curţii, lângă clădirea luxoasă (tot proprietatea directorului) şi în care locuia doctorul Kremsity, medicul Palatului si în acelaşi timp şi al şcolii, gardul fiind mai jos, privirea putea să înainteze ceva mai departe. Dar şi acest gard ne amintea, prin sârma ghimpată cu care era prevăzut, că libertatea de mişcare ne este stânjenită. Spre stradă, o poartă grea de fier, veşnic încuiată cu cheia, se deschidea pe jumătate când venea cineva. Portarul, ca un adevărat cerber al curţii, scruta toate colţurile vulnerabile, pe unde băieţii ar fi putut să fugă.

Văzându-mă că apar atât de târziu în clasa lor, camarazii se uitară la mine cu sentimente amestecate. Unii mă descoseau cu întrebările lor, alţii mă compătimeau, pe când alţii mai haini la suflet mă batjocoreau. Timid cum eram din fire, această primire mă alarmă şi mă făcu şi mai mult să mă închid în mine. îmi ziceam în gând că trebuie să sufăr, fiind orfan şi neavând pe nimeni care să-mi ia apărarea. De aceea căutai să nu mă împotrivesc.

Reputaţia şcolii, în care mă internase voinţa consiliului de familie, era datorită în primul rând vechimei. Fondată în 1847 de elveţianul german Scheivitz, ajunsese acum să fie proprietatea şi sub conducerea elveţianului francez Florentin Thierrin. Şcoala se mai bucura şi de renumele de a fi cea mai serioasă dintre pensioanele de atunci în ce priveşte disciplina şi studiile, în sfârşit şi din punct de vedere al localului, confortului şi hranei, trecea drept cea mai bună. S-ar părea, prin urmare, că hotărârea consiliului de familie fusese înţeleaptă şi conformă intereselor mele. Dar vai, câtă nepotrivire între sensibilitatea mea şi condiţiile acele şcolare! Căci pentru mine, timpul de şase ani petrecuţi în sânul ei n-a însemnat decât un şir lung de suferinţe fizice şi morale, cu care nu m-am putut obişnui şi a căror amintire mă revoltă şi astăzi.

Un spirit poliţist domnea în această şcoală. Ceea ce numeau directorul, profesorii şi pedagogii „disciplină", nu era de fapt decât o teroare pentru elevi. Ordinea şi supunerea erau obţinute numai Prin pedepse severe, care variau de la ţinerea la arest pe timpul recreaţiilor şi al sărbătorilor până la bătaie şi reducerea porţiilor de mâncare. Deşi personal n-am suferit decât rareori de unele din aceste mijloace de corecţiune, fiind cuminte şi retras, totuşi, ceea ce vedeam în jurul meu nu mă putea lăsa indiferent. Se pedepsea Pentru cea mai mică abatere. Dacă un elev schimba un cuvânt cu

vecinul său de bancă pe timpul meditaţiilor, pedagogul se năpustea asupra lui şi îl ţâra de urechi în genunchi, în care ţinută urma să stea ore întregi. Pentru neînvătarea lecţiilor se pedepsea nu numai cu interzicerea de a merge acasă sâmbătă seara, dar şi cu scrierea a zeci de pagini şi chiar cu bătaia.

Severitatea venea de sus, de la însăşi directorul. „Domnul Thierrin" era un om trecut de cincizeci de ani, uscăţiv, cu mustăţile rare şi îngălbenite de tutun. Pe capul lui pleşuv se vedeau urmele unui păr roşcat. Ochelarii şi-i aşeza pe la mijlocul nasului, aşa ca să poată privi şi peste ei. Când făcea morală, se uita solemn prin ei, ridicând capul în sus; când recurgea la pedepse corporale, şi-i scotea, lăsându-i să cadă atârnaţi pe un şnur negru; iar când explica lecţia îi ţinea într-o mână, cu care gesticula în toate direcţiile. Aceste ticuri ne interesau mai mult decât ceea ce ne spunea cu o voce stridentă, într-o românească stricată şi cu mişcări nervoase ale corpului. El dădea cele mai aspre pedepse, adică de la cele mai lungi „pensumuri" şi aresturi şi cele mai barbare corecţiuni corporale. Intr-o seară, venind în „inspecţie" la clasa noastră, examina cu de-amănuntul sertarele fiecărui elev.

în sertarul meu găsi o sticluţă goală de coniac, rătăcită acolo nu ştiu cum. Când i-am spus că nu-i a mea şi că nu băusem în viaţa mea coniac, se înfurie, strigă la mine cu mâinile gata să mă înşface şi-mi dete drept pedeapsă să scriu de trei sute de ori propoziţia „Je suiş eleve et non pas aubergiste". Altădată, un coleg de clasă fiind reclamat de pedagog că turbură meditaţiile în ciuda pedepselor primite, directorul veni să cerceteze cazul, îl scoase din bancă şi începu să-i facă morală. După rostirea câtorva cuvinte însă, îi aplică mai multe palme peste cap. Lovirile se înteţeau pe măsură ce moralistul se înfierbânta. Continuă aşa până când bietul băiat, nemaiputând să se stăpânească, începu să urineze de durere spre groaza colegilor, aceasta numea „domnul Thierrin" pedagogie!

Severitatea lui se manifesta şi la orele de franceză şi geografie, căci din motive de economie ţinea să fie şi profesor împreună cu soţia lui. Dacă greşeam la conjugarea unui verb nu întârzia să pronunţe pedeapsa pensumului. Când nu găseam pe hartă vreun râu sau vreun orăşel, ne lua de urechi şi ne punea în genunchi.

Zgârcit peste măsură, izbucnea ca un dement la orice i se părea pagubă materială pentru venitul său. Cea mai mică stricăciune la mobilierul clasei atrăgea pedepse aspre. La ora de geografie, trebuia să ne ferim să atingem harta cu nuiaua de trestie. Când

un elev nou, necunoscând această regulă, socotea natural că poate indica mai bine hotarele unei ţări plimbând trestia lipită de hartă, deodată directorul sărea de pe catedră, îi smulgea nuiaua din mână si-1 croia cu ea fără milă. Cea mai mare pedeapsă, pe care acest om straşnic o putea aplica unui elev, era să-1 ţină în genunchi, o săptămână întreagă pe timpul recreaţiilor, la intrarea cancelariei.

Aici vinovatul era expus, cu faţa la perete, tuturor umilinţelor. De câte ori se deschidea uşa, ochii directorului îl urmărea cu voluptate sadică. Dacă osânditul era prins că-şi ridicase genunchii de pe cimentul tare şi rece, sancţiunea se producea pe loc. O palmă pe ceafa sau lovirea capului de perete îi amintea că nu e de glumit.

Controlul în asemenea cazuri se exercita şi de soţia acestuia, care însă, ca fiinţă mai miloasă, se mulţumea să-i arunce câteva cuvinte de dojana în limba franceză. Doamna Thierrin ţinea, totuşi, să ne corecteze cu severitate la lecţiile de lectură franceză.

Dacă pronunţam greşit un cuvânt, ne lua uşor de urechi şi ne poftea să stăm în genunchi. Pe lângă aceasta ne dădea să scriem pedepse şi ne însemna în catalog ca să nu putem pleca sâmbăta seara acasă. Era însă mai puţin exigentă decât soţul ei, lăsându-se

uneori stăpânită de sentimente materne. Aşa, dacă asculta un elev mai cuminte, îi trecea cu vederea unele greşeli, în preajma vacanţelor, făcea şi gesturi de generozitate întrecându-ne la toţi notele cu câte un punct, ceea ce n-ar fi făcut domnul Thierrin.

Subdirector al şcoalei era, pe timpul când venisem eu, un ardelean bătrân, veştejit şi gras, cu numele de Feşteu, vestit prin severitatea lui. Toţi băieţii vorbeau de cum ştia „Domnul Feşteu" să dea cu liniuţa pătrată la palmă. Nu 1-am cunoscut decât în clasa I-îi de liceu, când 1-am avut profesor de latină şi istorie.

Elevii învăţau la el de frică. Pe la mijlocul anului se îmbolnăvi şi muri.

Locul de subdirector îl luă Baboianu, care preda matematicile.

Era un om mai tânăr, foarte oacheş, cu păr şi barbă creaţă. Prin ochelarii lui înrămaţi cu aur, străluceau nişte ochi mici şi umezi.

Se îmbrăca elegant şi era tot atât de sever ca şi predecesorul lui.

La lecţii el ţinea mai mult să facă disciplină decât să ne înţeve carte. Când era vreo problemă mai complicată, se încurca şi se injecta la faţă, până când zgomotul vreunui elev neliniştit îl salva.

Atunci se repezea la el, îl cârpea peste obraz cu atâta violenţă încât îi săreau ochelarii, care s-ar fi spart de n-ar fi fost legaţi de un lanţ. Mai târziu aflam că acest profesor solemn şi pedagog intransigent nu-si terminase studiile la universitate. L

Ca profesor de română aveam pe un ardelean cu numele de Bârsan, greoi la vorbă şi mişcări, însă un om blând în comparaţie cu ceilalţi profesori. Numai când îl scotea vreun elev din sărite, el recurgea la dreptul obiceiului, dând câte o palmă cu mâna lui grasă. Se pare că profesoratul nu fusese pentru el decât un incident, căci peste câţiva ani 1-am întâlnit ca director al unei bănci cooperative.

Un alt profesor, care mi-a rămas cu deosebire în amintire, era Drujan, care, în calitate de licenţiat în ştiinţe şi secretar al Universităţii din Bucureşti, se bucura de mare autoritate. El preda zoologia, botanica, *fizica,* chimia şi geologia. Era un om înalt de aproape doi metri, foarte miop cu un cap mic pleşuv. Ne spunea că suferă de reumatism pentru a-şi motiva cizmele, pe care, iarna, le vâra în nişte şoşoni uriaşi. Explica lecţiile cu destulă claritate pentru a ne ţine atenţi, presărându-le cu impresii personale. Ne povestea cum, în tinereţe, făcuse excursii în Alpi, cum văzuse gheţarii de lângă Chamonix şi alte lucruri interesante, care-1 înălţau în stima noastră. Severitatea lui era capricioasă, probabil după cum îl apucau durerile reumatice. Se întâmpla ca la ascultarea elevilor să se supere. Atunci se ridica încet de pe catedră şi înainta spre grupul de patru elevi scoşi la tablă, înainte de a trece la acţiune, el ţinea să ne facă totdeauna o mică introducere, care se termina cu următoarele cuvinte rostite sentenţios: „eu bat rar, dar când bat, bat rău!". Ameninţarea nu corespundea însă realităţii. Aruncându-şi pumnul pe dosul elevului cu toată greutatea corpului, el ostenea într-atât, încât trebuia să se oprească de a executa şi pe al doilea elev. Astfel, ceilalţi din grup erau siguri că vor scăpa teferi. Acest mod de a reacţiona al domnului Drujan ne amuza şi ni-1 făcea simpatic.

în locul lui Feşteu, ca profesor de latină, venise I. S. Petrescu, unul din foştii elevi ai Şcoalei Normale Superioare şi titular la un liceu de stat din Bucureşti. Era un om înalt, cu o mustață blondă stufoasă, foarte îngrijit îmbrăcat şi de o bunătate excepțională. Vocea lui blândă şi melodioasă se schimba numai când mustra părinteşte pe vreun elev leneş sau îndărătnic, învățam cu plăcere la acest profesor, care înțelegea să-şi mențină autoritatea şi să-şi exercite funcțiunea, nu pedepsind ca ceilalți profesori, ci prin persuasiune. E singurul dascăl din şcoala lui Thierrin, de la care mi-a rămas o amintire plăcută. A murit relativ tânăr. Un frate al lui, caricaturistul N. S. Petrescu-Găină, pe care 1-am cunoscut după întoarcerea mea din străinătate, mi-a povestit unele ama-

nunte din viața acestui om delicat, confirmând impresia frumoasă pe care mi-o lăsase pe timpul când îi fusesem elev.

Despre profesorii de celelalte materii nu-mi aduc aminte prea bine. Erau pasageri şi fără nici un fel de personalitate, care să-mi *fi* lăsat urme în memorie. Numai despre doi mai trebuie să pomenesc, anume maestrul de gimnastică, germanul Richter, întemeietorul' cunoscute societăți „Thurnverein" din Bucureşti şi francezul Rouet de Ceresnes care venise în ultimul an al şederii mele în renumitul pension, ca să predea lecții de literatură franceză.

„Herr Richter", cum îl numeau elevii, era din Miinchen şi abia ştia câteva cuvinte româneşti. Om voinic, proporțional construit, avea o musculatură pe care i-o admiram cu toții. Ținea să ne învețe diferite figuri la paralele şi alte aparate, exercitându-le cu agilitate de maimuță. Cine se lăsa greu sau nu voia nici măcar să încerce a-şi arăta aptitudinile de gimnast, era pedepsit pe loc, fie cu câte o palmă, fie cu câte un picior, fie cu trimiterea la arest. Era, totuşi, rațional, când vedea că un elev avea bunăvoință. Aşa, eu eram printre cei mai slabi în executarea figurilor, dar fiind stăruitor, el m-a ajutat şi chiar mă încuraja.

Datorită acestei atitudini din partea lui, făceam progrese. Când, într-o zi, m-a văzut că reuşisem să mă urc pe prăjină până în vârful ei, m-a lăudat. Astfel fui stimulat şi mai încercai până când în urmă îndrăgisem asemenea exerciții. L-am revăzut pe Richter după vreo treizeci de ani, într-o împrejurare ocazională. Era bătrân şi bolnav de arterioscleroză, dar încă vioi la minte, îşi mai amintea de mine şi de alți elevi „de la Schevitz", suspinând după timpul când era tânăr şi sănătos.

Monsieur Rouet de Ceresnes era o personalitate interesantă, îmbrăcat totdeauna în redingotă neagră, îşi purta cochet silueta de om zvelt. Avea un cap mare, mult prea mare pentru corpul lui mic, ochi expresivi şi un barbişon care-i dădea înfățișare de muşchetar. Deşi trecut de cincizeci de ani, gesturile şi mişcările lui erau de om tânăr, îi plăcea să ne vorbească de călătoriile şi experiențele lui. Ne spunea, printre altele, că predase la un colegiu universitar din Egipt în limba latină, studenții neînțelegând franceza. Despre o luptă cu un apaş pe străzile Parisului, ne arăta cum s-a apărat şi 1-a răpus datorită ştiinței boxului, arătând că deşi fără forță fizică prea mare, ştie să se folosească de brațe.

Avea părerile sale personale despre fiecare autor francez. Uneori [11] plăcea să vorbească despre originea poporului nostru, accen-

tuând că nu suntem latini, ci descendenții „bravilor daci". Toate acestea ni le spunea în limba franceză, rar şi însoțite de gesturi, aşa că fiecare putea să-1 urmărească. Era desigur multă fabulație în expunerile lui. Dar tocmai pentru exagerările şi pitorescul cu care ne vorbea, îl îndrăgisem. Nu ştiu de unde venea acest francez.

Imaginația şi temperamentul îl indicau a fi fost meridional. Ne trata ca oameni maturi, ceea ce ne măgulea, fie că era de multe ori un mod de a vorbi sau chiar ironie din partea sa. Când observa că doi elevi se ceartă, se oprea brusc din expunerea lecției, pentru a le spune: „fâches-vous, mais ne vous battes pas". Pentru elevii mai mici, din primele două clase, întrebuința formula întoarsă:

„battes-vous mais ne vous fâchez pas". Asemenea intervenții aveau mai mult efect asupra noastră decât amenințările şi pedepsele cu care ştiau să ne gratifice ceilalți profesori.

în sfârşit, pentru a completa galeria corpului didactic, sub al cărui control am stat şase ani, trebuie să pomenesc şi de pedagogi, „ochii şi urechile lui Thierrin". Aceştia erau în total doisprezece, dintre care jumătate elvețieni, francezi sau germani. Pedagogii români, studenți săraci, erau angajați numai pentru un an sau doi, pe când elvețienii se bucurau de stabilitate, fiind aduşi pe baza unui contract. Toți însă aveau aceleaşi atribuții, în schimbul întreținerii şi a unui salariu, erau obligați să supravegheze elevii la meditații, să iasă duminica după-amiază la plimbare cu cei rămaşi în interiorul internatului, să suplinească pe vreun profesor, să împartă mâncarea la masă, pe care o prezidau şi să raporteze asupra conduitei fiecărui şcolar pe timpul când erau de serviciu.

Ei observau cu strictețe regulile didactice dictate de director, mai ales elvețienii, care ne pedepseau pentru cele mai mici greşeli.

Unul dintre aceştia excela în brutalitate. Ne pândea furtiv la meditație să ne prindă că vorbim sau că citim vreo carte străină.

Prefăcându-se că e ocupat de gânduri proprii se ridica încet de la catedră şi se plimba de câteva ori prin clasă. Cel ochit dinainte nici nu bănuia intenția. Deodată se oprea brusc în dreptul băncii lui şi se adresa vecinului, întrebându-1 de ce a vorbit, în momentul când acesta se disculpa, mâna lui se îndrepta cu repeziciune asupra vinovatului, care astfel nu mai avea timp să se ferească. Alteori, când ne conducea la dormitor, acelaşi pedagog îşi făcea un sport din a lovi cu bocancii lui grei în elevii pe care îi pândea că ieşiseră din rând.

Revolta împotriva purtării lui era generală, într-o zi băieții mai mari din clasa a IlI-a şi a FV-a secundară se înțeleseră să-i

aplice o corecțiune. îl pândiră seara în curte şi se năpustiră asupra lui, aruncându-i o manta peste cap. Pumnii căzură cu nemiluita.

O săptămână întreagă pedagogul fu silit să stea la infirmeria şcolii ca să se refacă, încercările directorului de a descoperi pe autorii atentatului rămaseră fără rezultat. Nu se găsi nici un elev ca să-i divulge. Până la urmă, toată afacerea se termină, spre satisfacția noastră, fără nici o sancțiune. Treizeci de ani mai târziu, aruncându-mi ochii la rubrica „întâmplări din capitală" a unui ziar, aflam că pedagogul fioros de odinioară, devenit între timp profesor de franceză la unul din liceele de stat, îşi curmă zilele, ştrangulându-se.

Numai un singur pedagog se purta omeneşte cu noi. Era din lotul românilor, student

la drept, cu numele de Girculescu, devenit mai târziu un cunoscut avocat în Câmpulung-Muscel. Când era de serviciu, intervențiile lui se reduceau la admonestări blânde.

Avea chiar atenții personale, ajutându-ne prietenește și din proprie inițiativă la meditație, în apropierea lui dispărea sentimentul teroarei, pe care ceilalți îl răspândeau în jurul nostru. Dar pentru bunătatea lui sufletească, el a fost îndepărtat din școală după un an.

Se înțelege că, în condițiile descrise, toți elevii erau stăpâniți de teama de a nu fi pedepsiți. Cei care se purtau bine și învățau, o făceau mai mult ca să nu sufere vreuna din bătăile specifice școalei, decât din tragere de inimă, își poate oricine ușor închipui ce impresie îmi făcea o astfel de stare de lucruri. Cu sensibilitatea mea excesivă, nu o puteam îndura decât cu prețul unei mari suferințe morale. Așteptam sâmbăta seara ca pe un dar ceresc pentru a scăpa, cel puțin o zi, din atmosfera chinuitoare de temniță a internatului.

E drept că unii dintre elevi erau ființe peste măsură nedisciplinate. Numai cruzimea pedepselor îi mai ținea în frâu. Asemenea elevi fuseseră internați de părinți cu scopul de a-i vedea îndreptați. Școala având reputația, cum am pomenit, de a inculca disciplina, atrăgea multe exemplare recalcitrante. Dar nu trebuie uitat că majoritatea elevilor consta din copii blânzi, cu bună educație din familie, așa că regimul de casă de corecție nu li se potrivea. Nu era însă nici o deosebire de tratament între unii și alții. Când un elev cu purtare bună greșea pentru întâia oară, primea aceeași pedeapsă aspră ca și unul care greșea pentru a Șasea oară. Școala nu făcea nici un fel de selecție la primirea elevilor. Cine putea plăti taxa, mai ridicată decât la alte școli

particulare, era bine venit. Amenințarea de a fi eliminat, era numai verbală. Nu-mi aduc aminte să fi fost aplicată vreodată pe timpul șederii mele în această școală. Elevii veneau din toate părțile.

Părinții lor, cei mai mulți cu situații în societate, se dezinteresau de ei când îi internau. Educația lor era lăsată pe seama pensionului de elită, în care credeau fără să-i cunoască mijloacele. Ce puteau bieții copii să învețe în această privință? Contaminați de elementele rele, ținuți veșnic sub presiunea fricii, caracterul lor sfârșea, în marea majoritate a cazurilor, să fie alterat. Timorați și ascunși, ei își însușeau mai degrabă apucături rele. Puțini scăpau de influența colegilor răi și a climatului moral întreținut de conducătorii școalei, al căror simț de răspundere se limita la observarea unor reguli greșite sau nedrepte. Am fost printre cei puțini, dar nu-mi fac nici un merit dintr-o asemenea rezistență.

Fiind timid de la natură, când m-am văzut într-un mediu atât de contrar înclinărilor mele, m-am închis și mai mult în mine. în loc ca școala să mă fi lecuit de viciul de care sufeream, 1-a încurajat. Acasă, rudele observau schimbarea, dar o atribuiau faptului că eram orfan. Eu nu le spuneam nimic din suferințele pe care le înduram. Pe atunci eram credincios. Mă rugam lui Dumnezeu să treacă mai repede timpul, când mă voi vedea scăpat de închisoarea în care fusese aruncat.

învățam greu. Lipsa de atenție, datorită organismului meu slab, era corectată nu numai de teama de a fi pedepsit, dar și de voință. Cu eforturi neobișnuite la un copil, mă

mențineam la limită, trecând clasa fără nici o protecție, în clasa a D-a secundară însă am rămas corigent la chimie, materie care astăzi se predă abia în clasa a V-a. Cum, pe atunci, nici o şcoală particulară nu era etatizată, examenele aveau loc în fața unei comisii alcătuită din profesori străini, numiți de minister.

între timp, se schimbase tutorele. Fratele mai mic al tatei, unchiu Florea, urmând la administrarea averii, controla de drept si educația minorilor. Sufeream acum influența altui mediu pe timpul vacanțelor şi sărbătorilor, pe care le petreceam în casa noului tutore, atât de diferită de aceea a precedentului. Preocupat mai mult să profite de pe urma acestei însărcinări, el mă neglija în multe privințe. Pe timpul vacanței din vara anului 1899, când eram corigent, muri mama tatei. Mă simții şi mai singur. Unchiul tutore nu crezu de cuviință să-mi angajeze un meditator, care să mă prepare. Când mă vedea chinuindu-mă cu cartea de chimie, îmi spunea că nu trebuie să-mi bat capul prea mult cu şcoala, pe

motivul că sunt bogat. Toamna, la examen, mă lăsă singur, profesorul de chimie, cunoscut prin severitatea lui, mă respinse fără nici o remuşcare. Astfel din cauza unei singure materii, fui obligat să repet clasa.

La început privii rezultatul examenului cu indiferență. Când însă mă văzui în aceeaşi clasă şi în mijlocul unor colegi care se uitau la mine cu dispreț, deodată simții ruşinea de a fi repetent.

IVTândria mea suferea şi față de foştii mei colegi, cu care mă întâlneam în curte pe timpul recreațiilor. Deşi nu eram singurul care repetam clasa, mă simțeam inferior şi nedreptățit. Dar tot răul spre bine. Atunci se petrecu în mine o schimbare adâncă.

Avui senzația că pentru întâia oară mi se iau solzii de pe ochi si că încep să văd clar ce se întâmplă în jurul meu. Descoperii în mine resurse nebănuite. Curajul de a lupta, de a voi şi de a mă impune, se afirmă cu o forță neobişnuită.

Până la vacanța Crăciunului reuşisem să câştig respectul colegilor, atât prin modul cum mă purtam cât şi prin situația de care mă bucuram în fața profesorilor. Aceştia îmi dădeau diferite însărcinări de natură monitorială. Cum le executam conştiincios, colegii începură să mă privească cu ostilitate. Invidia unora din ei merse până acolo încât să nu-mi mai vorbească. O asemenea împotrivire nu-mi displăcea, căci îmi dădea sentimentul puterii şi îmi sporea încrederea în mine. Trecui clasa cu bine. Silința la învățătură se accentua şi mai mult în clasa a III-a. Eram printre cei mai buni elevi. Gândul că aş mai putea pierde un an, mă stimula să învăț. Printr-o voință încordată izbutisem să înving în bună parte lipsa de atenție. Şi din punct de vedere fizic începusem să mă fortific. Când am aflat, la sfârşitul anului, că fusesem promovat, m-am simțit fericit. Ştiam acum că stă în puterea mea să nu mai fiu niciodată corigent, hotărâre pe care am împlinit-o în tot cursul liceului.

Transformarea lăuntrică prin care treceam, se exterioriza şi printr-o atitudine mai independentă față de tutore. Exprimându-mi cu ardoare multe dorințe, începui să trec drept un copil voluntar, într-o zi, i-am spus categoric unchiului meu că nu mai voiesc să rămân la şcoala lui Thierrin. El era însă de părere că trebuie să fac şi clasa a IV-a tot acolo. Văzând că nu cedează, i-ani spus că prefer să nu mai învăț carte decât să mă reîntorc la aceeaşi şcoală. Nu ştiu cum s-ar fi rezolvat diferendul, dacă "ttprejurările nu-mi

veneau în ajutor. Din fericire pentru mine se căsătorise sora mea mai mare, iar tutore deveni un văr al bunicei

mele dinspre mamă. Dorința mea fu împlinită, în toamna anului 1901 fui înscris la liceul „Matei Basarab".

Părăsirea scoalei în care stătusem şase ani, fu o mare uşurare pentru mine. Aveam impresia că prin împlinirea voinței mele, repurtasem o victorie. Această impresie o aveau şi alți colegi, care împărtăşiseră cu mine viața aspră a internatului. Printre aceştia erau trei care mă urmară în hotărârea de a nu mai răbda un an de suferință: Filică Alexandru, Emil Lazeanu şi Ştefan Constantinescu. Cel dintâi se duse la altă şcoală particulară, pe când ceilalți doi veniră cu mine la liceul de stat.

Dintre foştii mei colegi de la Schewity, destul de numeroşi, n-am mai întâlnit în viață decât câțiva. Cei mai mulți, fii de moşieri, erau din provincie, aşa că le-am pierdut urma. Citez numai pe aceia pe care i-am mai văzut sau am păstrat raporturi de prietenie: Ion Andreianu, un cap inteligent, dar lipsit de voință, rămas toată viața funcționar la Ministerul de Interne, colonelul Ion Băbeanu, generalul de corp de armată George Cialâr, Corneliu Casasovia, inginer şi mare industriaş, Ion Moisescu, funcționar de bancă, colonelul Constantin Pețruț, Paul Paul, agricultor în Muscel. Pe ceilalți nu i-am mai întâlnit niciodată şi nici n-am mai auzit de ei.

10. Petrecerea vacantelor de vară

Cu plecarea de la Institutul Schewity-Thierrin încep un alt capitol în viața mea. Dar înainte trebuie să spun cum mi-am petrecut vacanțele pe timpul celor şase veri de la moartea tatălui meu. în vara anului 1896, primul nostru tutore ne-a luat pe câteşitrei copiii la Rucăr (Muscel), unde obişnuia să meargă neîntrerupt de mulți ani. Am stat două luni în această localitate de munte. Aerul întăritor ne-a făcut tuturor mult bine. în flecare zi mergeam prin livezi sau făceam mici ascensiuni prin apropiere.

Când ploua, rămâneam sub pridvorul larg al casei țărăneşti unde locuiam, jucându-mă cu surorile. Tanti Elena era foarte atentă cu noi. Era o ființă bună şi înțelegătoare, trecându-ne cu vederea multe nebunii. Eu doream să fac excursii mai îndepărtate în munții ispititori, pe care îi priveam zilnic. Mă uitam cu jind cum se duce lumea pe cai mărunți spre Peştera Dâmbovicioarei, Păpuşa şi Piatra Craiului. Unchiul meu care, în tinerețe, fusese atins serios la plămâni, evita orice efort, aşa că dorința îmi rămânea neîmplinită. . _,. . •

în vara următoare am fost tot la Rucăr. Pe la mijlocul lui august, însă, într-o dimineață însorită, pornirăm cu trăsura pe şoseaua şerpuitoare, prin Dâmbovicioara, Bran, Râşnov, până la Braşov, într-un landou comod, tras de patru cai mânați de Moise, cel rnai vestit birjar din Câmpulung, urmarăm drumul care lega de secole țara de vechea cetate săsească. Poposirăm mai întâi la vama Juvala, pe atunci punct de frontieră. De aici se deschidea o privelişte măreață în fața munților şi deasupra văilor. Luasem loc lângă vizitiu, de unde gustam din plin frumusețea peisajului ce se perinda dinaintea ochilor.

Trecurăm prin sate româneşti în care admiram ordinea şi curățenia gospodăriilor țărăneşti. Către ora şase după-amiază intrarăm în Braşov, trăgând la un hotel din centrul oraşului. Mă interesa tot ce vedeam, întrebam pe unchiul si mai ales pe mătuşa mea, care era din Transilvania, să-mi spună despre unguri şi saşi. Curiozitatea mea nu avea margini, în capul unui copil de unsprezece ani, „străinătatea" lua proporții absurde.

Mi-aduc aminte că mă miram să constat că multe locuri erau asemănătoare cu ale noastre. Credeam că tot ce este străin trebuie în mod necesar să fie deosebit. De aceea asemănările mă uimeau mai mult decât deosebirile. După câteva zile am plecat cu trăsura la Vâlcele şi Tuşnad. Această din urmă localitate mi-a plăcut cu deosebire prin bogăția pădurilor de brad din împrejurimi. Excursiunea luă sfârşit cu reîntoarcerea la Braşov, de unde plecarăm cu trenul, intrând în țară prin Predeal şi ajungând la Bucureşti pe la începutul lui septembrie.

în vara anului 1898 am fost cu unchiu Florea, noul tutore, la Băile Slănic din Moldova. Această localitate era atunci, fără îndoială, cea mai frumoasă şi mai bine înzestrată dintre stațiunile balneo-climaterice din țară. Ape minerale de mare efect, băi cu instalații moderne, hoteluri prevăzute cu tot confortul, un cazino luxos, parcuri şi nenumărate locuri de excursie atrăgeau o lume bogată şi luxoasă. Unchiul meu făcea o cură de apă pentru stomac.

II însoțeam deseori, dimineața, pe timpul când îşi bea paharele prescrise de medic, observând cu interes pe diferiți bolnavi, care se plimbau pe terasa din fața izvoarelor de apă minerală.

După-amiaza mergeam la „Trei fagi", sau urcam cele trei sute de trepte ale unui deal din apropiere, de unde admiram munții.

Alteori mergeam „la cascadă" printr-o pădure de brazi, până la postul de jandarmi de la frontieră, unde se afla un mic restaurant >,la madama", care servea cafea cu lapte şi mâncăr[ur]i reci. Seara ascultam muzica militară în parc, sau mă uitam cum joacă lumea

la „căişori" într-una din sălile cazinoului. Toate aceste impresii erau noi pentru mine şi mă distrau.

în vara anului următor am fost tot la Slănic. N-apucasem să ne instalăm, când unchiul primi o telegramă care-i vestea că mama mare s-a îmbolnăvit grav. Plecarăm cu toții la Bucureşti.

O găsirăm paralizată. Nu mai putea vorbi. Când mă apropiai de ea, întinse mâinile să mă îmbrățişeze. Peste câteva zile muri.

Dragostea cu care mă îngrijise încă de la moartea mamei, mă fucăse să mă ataşez de ea şi s-o iubesc. De aceea mă simțeam şi mai singur fără ea.

După înmormântare, ne înapoiarăm la Slănic. Tristețea de care fusesem cuprins, dispăru în fața atâtor distracții pe care le găseam în această localitate. Mă împrietenii cu mai mulți băieți de vârsta mea, cu care făceam mici excursii, într-o zi întâlnii o fetiță frumoasă, care se amestecă printre noi. începui să simt pentru ea o atracție deosebită. Atențiile ei se îndreptau deopotrivă tuturor.

Această cochetărie mă tulbura. Căutai s-o întâlnesc singură pentru a-i spune că mi-e dragă. Ocazia se ivi într-o după-amiază, când o zării singură în parc. Fui însă prea

timid pentru a îndrăzni să-i fac o declarație. Mă mulțumii s-o privesc şi s-o iau de mână.

Descoperindu-mi sentimentele, ea începu să cam râdă de mine.

Mă despărții jignit de frivolitatea ei. Totuşi, imaginea ei mă urmări mulți ani după aceea. Pe când eram student la Berlin, aflând că se află într-un institut din Viena, i-am scris câteva rânduri. Mi-a răspuns foarte afectuos, ceea ce m-a îndemnat să întrețin o corespondență regulată, prin care ne împărtăşeam reciproc impresiile. După cinsprezece ani de pribegie în străinătate, când m-am întors definitiv în Bucureşti, ea era de mult timp căsătorită.

Un cunoscut comun mi-o arătă pe stradă. Nu mai era de recunoscut. Fetița sprintenă de altădată, care-mi inspirase cu douăzeci şi unu de ani în urmă prima idilă sentimentală, luase aspectul unei matroane. Pentru a nu-mi trăda deziluzia, am evitat s-o întâlnesc.

în ianuarie 1900 avu loc căsătoria sorei mele Măria cu sublocotenentul de cavalerie Paul Bănățeanu. Acest eveniment era binevenit pentru mine, căci acum aveam o casă mai puțin străină unde puteam să-mi petrec vacanțele. Vara am urmat împreună cu sora mea Zor, pe unchiul Florea tot la Slănicul din Moldova, petrecând în aceleaşi împrejurări ca şi în anii precedenți. Numai experiențele se înmulțeau şi conştiința că voi fi în curând un adolescent mă făcea din ce în ce mai atent cu mine însumi.

Această schimbare se manifesta şi prin preocupări vestimentare.

Căutam să mă îmbrac cât mai elegant, deşi evitam sexul frumos.

Experiența cu fetița cochetă îmi revenea în minte şi mă reținea de la orice tentație amoroasă.

în timpul vacanțelor de Crăciun şi Paşti am fost la Turnu-Măgurele, unde fusese mutat cumnatul meu cu ocazia înaintării în gradul de locotenent. Orăşelul de pe malul Dunării îmi oferea noi imagini, noi impresii. Cumnatul meu îmi arăta prietenie,, ocupându-se de mine. De mai multe ori 1-am însoțit călare prin unele sate din împrejurimi. Pentru prima oară veneam în contact cu peisajul câmpiei dunărene. Cu deosebire mi-a rămas în minte o vizită făcută la moşia unui latifundiar din județul Teleorman.

Belşugul de la conacul unde am poposit câteva ore, m-a impresionat.

Vara anului 1901 am fost cu surorile şi cumnatul tot la Slănicul din Moldova. Deşi era a patra oară când mă aflam în această localitate, nu m-am plictisit. Frumusețile naturii mă satisfăceau ca şi înainte. Câteva ore petrecute în Târgul Ocna m-au făcut să cunosc un târg moldovenesc aşezat într-o poziție pitorească. Drumul cu trăsura până la Slănic îl repetam cu plăcere, căci de fiecare dată descopeream noi puncte de atracție prin munții care se desfăşurau vederii din toate părțile, în august ne înapoiarăm la Turnu-Măgurele, unde am rămas până la deschiderea şcoalelor. Timpul acesta 1-am petrecut mai mult citind.

Cumnatul meu avea un dulap cu vreo cinci sute [de] volume, în majoritatea de literatură română şi franceză. Gustul de citit mi se dezvoltă cu această ocazie. Stăteam ore întregi în birou, citind cu pasiune îndeosebi pe scriitorii noştri clasici. De multe ori uitam ora mesei. Atunci venea sora mea să mă scoată cu sila, spunându-mi că prea exagerez. Aşa am petrecut o parte din vacanțe până la 1904, când cumnatul meu fu

transferat la Bucureşti.

11. în alt mediu ^

t

în septembrie 1901 mă instalai la noul tutore, a cărui familie, soția şi un fiu student în anul I la Medicină, mă primi cu multă bunăvoință. N. Pop-Avramescu fusese referendar la Curtea de Conturi. Acum era pensionar, trecut de şaptezeci de ani, înalt, slab, şi cu capul complet chel. Doi ochi mici şireți se agitau în

fundul unor orbite adâncite. O țăcălie albă se mişca nervos de câte ori vorbea cu vocea lui pițigăiată. Ticurile lui numeroase îi dădeau o înfățişare comică. Ținea mult să-i zic „unchiule", dar nu mă puteam hotărî a-i spune decât „Domnule Avramescu".

Pentru această nesupunere mă considera un băiat încăpățânat.

Aceasta nu împiedica defel ca raporturile noastre să fie destul de prieteneşti, îl ascultam cu plăcere când povestea din timpul tinereții când debutase ca funcționar la Galați sub Cuza-Vodă, pentru care domnitor avea un mare cult. Tot atunci suferise de holeră. Această boală o descria în mod amănunțit, amintindu-şi crizele prin care trecuse şi oamenii care muriseră de pe urma acestei cumplite molime.

Cu fiul său, Alexandru, singurul copil, mă împrietenisem din prima zi. Era un tânăr plin de viață, student sârguitor, care trecea examenele cu bine. Observând talentul meu la desen, mă încuraja şi mă sfătuia să urmez, după terminarea liceului, Şcoala de Arte Frumoase. El nu ştia că acest talent pentru mine nu însemna mare lucru. Dacă m-ar fi cunoscut mai bine, ar fi aflat că înclinările mele erau mai puternice spre gândirea abstractă decât spre exercițiul unei arte plastice. Căci încă de atunci vedeam în desen, pictură şi sculptură o limitare, cu care spiritul meu iscoditor nu se împăca.

într-o zi, Alexandru mă rugă să-i execut şi să-i colorez toate planşele cerute de profesorul de botanică Grecescu. Sarcina nu era uşoară, dat fiind puținul timp liber de care dispuneam, îmi dădui, totuşi, silința să-i împlinesc cât mai conştiincios dorința.

Vestitul botanist al Facultății de Medicină fu atât de satisfăcut de executarea planşelor, încât îi dădu o notă mare la examen. Pentru acest serviciu, vărul Alexandru mă copleşi cu atențiile. Mă învăță să fac gimnastică rațională, ceea ce mă dezvoltă mult la piept.

Mă luă cu el la teatru, la cofetărie şi oriunde credea el că mă poate distra. Conversațiile lui erau interesante, cu toată vanitatea pe care o afirma. Eu, abia elev în clasa IV-a de liceu, mă simțeam măgulit să fiu băgat în seamă de vin student. Mai târziu, ca medic, vărul meu avu un conflict public cu profesorul Toma lonescu pe chestiunea stovainei, din care însă ieşi în fața confraților săi ca un arivist şi reclamagiu. Cred că fusese de bună-credință şi că numai avântul tinereții îl făcuse să polemizeze cu celebrul chirurg.

Această întâmplare îl făcu să renunțe la orice veleităţi de savant, mulțumindu-se să practice medicina pe cont propriu. Nu voi să candideze la nici un post de spital. Deschisese un mic sanatoriu

jn casele părinților, unde primea orice fel de bolnavi, evitând astfel specializarea. Din când în când, publica prin ziare articole de țnedicină populară, sau susținea propuneri care priveau chestiuni cu totul străine [de] preocupările unui medic. Acest diletanism îl făcea să fie privit de confrați ca un om straniu. L-am întâlnit de câteva ori după ce mă întorsesem din America în 1920. Era un om învins, îmbătrânit înainte de vreme şi aplecat spre jnizantropie. Aveam pentru întâia oară un exemplu de ce poate deveni omul cu timpul. Din tânărul entuziast şi muncitor, care promitea atât de mult, devenise un ratat abulic, care abia îşi țâra existența. Peste câțiva ani el muri uitat de toți care-1 cunoscuseră.

în casa noului tutore, situată pe Calea Călăraşilor, nu departe de Biserica Sf. Vineri, aveam rezervată o cameră mică spre curte.

Aici am locuit un an, cât am fost elev la liceul „Matei Basarab".

Eram mulțumit cu libertatea pe care o căpătasem după regimul de închisoare de la Schevitz-Thierrin. Numai în privința mâncării o duceam mai greu. Soția tutorelui meu era o femeie peste măsură de zgârcită. Deşi suma alocată de consiliul de familie pentru întreținerea mea era mai mult decât suficientă, eu mă sculam tot flămând de la masă. Doamna Avramescu era o femeie bolnăvicioasă, ținea regim şi astfel judeca pofta de mâncare a unui băiat de cinsprezece ani în plină creştere după criterii proprii. La masă, pentru a scuza lipsurile, pe care i le imputa însuşi fiul ei, arunca vina pe neglijența servitoarei. Aceasta nu era însă totdeauna dispusă a-i suferi acuzațiile, căci de multe ori îi răspundea răspicat, în fața noastră, că a cumpărat de la piață numai ceea ce-i poruncise. Atunci se supăra foc, se prefăcea că-i vine rău şi nu mai apărea la masă câteva zile. Avea şi teoriile ei despre cantitatea de alimente necesară unui organism uman. Astfel susținea că la *amiază* nu e bine să mănânci prea mult spre a nu cădea într-o stare de somnolență, care îngreuiază orice activitate intelectuală, iar seara, o masă frugală asigură somnul liniştit şi reparator. Asemenea justificări mai mult mă amuzau decât mă convingeau. Aveam însă momente de revoltă. Mi-aduc aminte că mtr-una din scrisorile adresate sorei mele căsătorite, mă plângeam de acest tratament. Pentru o mai temeinică documentare, schițai ui dimensiuni naturale bucata de carne, pe care mi-o servea d-na •Avramescu de obicei. Acest mod de a-mi motiva plângerea stârni niult haz, dar avu ca rezultat practic o intervenție pe lângă tutore sa-mi sporească banii de buzunar, cu care astfel puteam să-mi ^npletez alimentația. *

!• In text: „cu" *(n. ed).* -

12. La Liceul „Matei Basarab"

Liceul „Matei Basarab" era pe atunci o clădire mare şi veche, dar neîncăpătoare pentru numărul elevilor. Situat în acelaşi loc ca şi astăzi, în cartierul Lucaci, nu era departe de Calea Călăraşilor, unde locuiam, în zece minute ajungeam la liceu, îmi părea rău că stau atât de aproape, mai ales pe vreme bună, căci îmi plăcea să fac mişcare. Pentru a remedia acest neajuns, deseori ocoleam prin străzile întortocheate ale cartierului.

în clasa [a] IV-a, situată într-o sală mare de la parter, eram nu mai puțin de 120 de elevi. Pe atunci nu se cunoaştea sistemul claselor paralele. Am reuşit, totuşi, să iau loc

în prima bancă de la dreapta, lângă vechii mei colegi, Emil Lăzăreanu şi Ştefan Constantinescu, care părăsiseră Institutul Schevitz o dată cu mine.

Bucuria de a ne revedea întruniţi laolaltă fu mare pentru fiecare.

Am legat atunci o prietenie şi mai strânsă.

Elevii erau amestecaţi ca vârstă şi strat social. Mulţi dintre ei se apropiau de anii recrutării. Cei mai înalţi şedeau în băncile din fund. Mai mult de jumătate din numărul total erau băieţi săraci, care locuiau pe la periferie sau chiar prin comunele din jurul Bucureştilor. Aceştia din urmă trebuia să se scoale pe la ora patru ca să poată fi la şcoală la timp, aducându-şi de mâncare pentru amiază. Căci orarul şcolar nu se limita, ca acum, la orele de dimineaţă. Vreo treizeci de elevi erau evrei, fii de negustori, bine îmbrăcaţi şi cu o vădită străduinţă la învăţătură. Prezenţa lor nu se afirma prin acea notă de solidaritate agresivă, care se observă de obicei la evreii mai în vârstă. Cu unii din ei mă împrietenisem.

Faţă de numărul mare al elevilor, caisa a IV-a era destul de liniştită. Teama de a fi eliminat din scoală, asigura disciplina, în schimb, pe timpul recreaţiilor, se producea totdeauna un mare tumult, înjurături şi bătăi, mai ales între băieţii mai trecuţi şi lipsiţi de orice educare, aveau loc în mod regulat. Acelora care se ţineau de o parte de asemenea manifestări, printre care mă aflam şi eu, li se spunea cu dispreţ „spiţelaţi". Cu toată rezerva noastră, nu rareori se întâmpla la ieşire să fim busculaţi de elementele tulburente, poreclite de noi „papugii". Mi-a rămas în minte un vlăjgan de vreo douăzeci de ani, murdar şi zdrenţuros, căruia îi trebuia clasa a IV-a numai pentru a putea intra slujbaş la un birou de la poştă, îşi făcea în recreaţie o plăcere din a ne cuprinde cu

un braţ după umeri pe cei mai mici şi curaţi, lăsându-se cu toată greutatea corpului său şi sufocându-ne cu gârâieli de usturoi învechit. Nu era chip de împotrivire, căci forţa lui herculeană ne jjitirnida. Cu timpul izbutisem, totuşi, să-i câştigăm prietenia în schimbul unor servicii, îi dădeam să copieze temele la franceză, noi de la Schevitz fiind cei mai pricepuţi la această materie.

Directorul liceului era Zosima Demarat, un bătrân uscăţiv şi nervos, care vorbea stricat româneşte. Exagerat de sever, acest grec se bucura de oarecare prestigiu, ştiind să se menţină mulţi ani în fruntea liceului. Avea un obicei ciudat. Când întâlnea întâmplător vreun elev rătăcit pe sală în timpul lecţiilor, îl pălmuia, apostrofându-1 cu vorbele „te cauţi aiţi, boule!". Cunoscându-i meteahna îl evitam cu toţii, bineînţeles.

Profesorii erau, cu mici excepţii, oameni aleşi, unii chiar personalităţi cunoscute, în primul rând îmi stăruie în minte imaginea lui lonescu-Gion, care preda istoria şi franceza. Era un om înalt şi voinic, cu o mustaţă răsucită, îmbrăcat totdeauna în redingotă neagră şi purtând în cap un joben. Cravata albă, cu un ac de aur în formă de pană, simbolul scriitorului, contribuia la înfăţişarea lui distinsă. Sever şi conştiincios, avea un dar de predare pe care nu-1 întâlnisem la alţi profesori până atunci, îl îndrăgisem mai ales pentru entuziasmul cu care ne vorbea la lecţii de istoria românilor. Ca manual aveam cartea lui Gr. Tocilescu, plină de expuneri retorice, la care Gion ştia să adauge noi fapte şi episoade interesante, culese din lecturile lui vaste. Eram încântat de această erudiţie, simţind întâia oară o aptitudine pentru studiile istorice. La lecţiile de franceză, de asemenea, admiram modul lui de predare, totdeauna viu şi atrăgător. Aveam, împreună cu colegii de la Schevitz, cele mai mari note, căci singurul bun cu care ne alesesem de pe urma atâtor suferinţe,

fusese însuşirea unui fond solid de cunoştinţe în limba franceză. Acest câştig apărea cu atât mai real cu cât ne comparam cu ceilalţi colegi. Gion ne preţuia, Şi, când vorbea franţuzeşte, se uita mai mult la noi, ca singurii care puteau să-1 urmărească. Din admiraţia pentru acest eminent profesor, căutai să-mi procur scrierile lui istorice şi literare. La Anul Nou sora mea căsătorită mă întrebă ce aş dori să-mi dăruiască. I-am cerut să-mi cumpere *Istoria Bucureştilor.* Am fost fericit când am primit această carte voluminoasă. O legai în P^le şi începui să o citesc cu evlavie. Partea iconografică mă mteresa cu deosebire. Nu prea înţelegeam prefaţa scrisă în stil ªrhaic cu slove chirilice, cu care autorul ţinuse să însoţească opera.

Era una din slăbiciunile acestui merituos profesor şi publicist de a cădea în preţiozitate. Tot aşa mă impresionau neplăcut prefeţele manualelor lui de franceză, pe care le semna din vreo staţiune balneară din Franţa, unde-şi petrecea vacanţa de vară, sau alte curiozităţi, pe care le descopeream în cursul lecţiilor. Totuşi, aceste mici scăderi nu slăbeau dragostea mea faţă de el. Pentru simpatia pe care simţeam că o are şi el faţă de mine şi pentru modul cum a ştiut să-mi inculce interesul în trecutul nostru, i-am rămas recunoscător. De la el am învăţat să preţuiesc istoria ca una din cele mai utile discipline în formarea culturii mele.

Când am aflat, într-o zi de primăvară a anului 1904, despre moartea subită a lui Gion, la etatea de abia patruzeci şi şapte de ani, nu m-am putut stăpâni de a lăcrima. L-am revăzut pe catafalc, cu faţa înnegrită de congestia cerebrală, care-i curmase viaţa, în Biserica Sf. Gheorghe Nou, unde era expus, am vegheat câtva timp, împreună cu alţi colegi, gândindu-mâ la momentele de înaltă desfătare sufletească, pe care mi le procurase acest dascăl în scurtul timp de un an, cât îi fusesem elev.

Un alt profesor, care mă atrăgea, era Teodor Speranţia, cunoscutul folclorist. Om bun, lipsit de orice pedantism, se impunea numai cu duhul blândeţei. Plimbându-se prin clasă cu paşi rari şi cu o mână în barba lui căruntă, ne explica pe autorii noştri clasici. Când venea la Eminescu, expunerea lui se încălzea.

Analiza poate prea adânc pentru nivelul de cunoştinţe al unor elevi din clasa a IV-a, dar cuvintele lui calde, clar formulate, ne făcea să-1 urmărim cu atenţie. Avea o deosebită predilecţie pentru *Satira* 7-a, al cărei substrat filosofic ţinea să ni-1 lămurească.

Atunci aflam pentru întâia oară câtă bogăţie de simţire şi gândire se ascunde în versurile lui Eminescu.

Ca profesor de fizică aveam pe Constantin Suţu, care se bucura de un mare prestigiu moral. Lecţiile lui, cu experienţe la aparate, mă interesau. De o bunătare rară, el ştia, totuşi, să ţină ordine într-o clasă atât de numeroasă. Pe elevii care nu arătau nici cea mai mică bunăvoinţă, îi ignora cu desăvârşire, sau cel mult se uita la ei lung, în care atitudine mustăţile lui groase şi negre păreau că iau proporţii gigantice. Fusese în tinereţe atins serios la plămâni, din care cauză nu venea niciodată la şcoală pe vreme rea. Preocupat de sănătate, a trăit să fie nonagenar, arătând oamenilor cum voinţa de a te îngriji poate asigura longevitatea.

Pe profesorul de geografie, Nae Mihăilescu, mi-1 aduc aminte foarte bine: scurt, cu

ochii injectați de efectele alcoolismului şi

cu mustăți lungi, pe care şi le răsucea în momente de nervozitate.

Se spunea despre el că n-ar fi avut studii universitare. Avea însă cunoştințe destul de solide, pentru a dezminți un asemenea zvon, iar darul lui de predare, sprijinit pe un rar talent la desenarea hărților, îl făcea să treacă drept unul din cei mai buni profesori *de* geografie. Era exigent, dar obiectiv în notarea elevilor. Cum ținea mult la hărți, căutam să-1 satisfac. Pentru uşurința cu care desenam şi dispoziția mea altruistă, eram solicitat de colegi să le corectez hărțile. Mă executam bucuros, fiind convins încă de atunci că îndemânarea cu care mă înzestrase natura, nu reprezenta un merit propriu-zis, ci mai degrabă o îndatorire față de alții.

Această convingere o am şi astăzi, căci orice talent înseamnă facilitate, nu implică nici un efort şi procură plăcere sporită când îl împărtăşeşti altora.

La germană aveam pe Emanoil Grigorovitza, publicist bucovinean. Cred că profesoratul nu era vocația acestui om, atât de straniu la vorbă şi port. Făcea impresia unui neurastenic, înalt, cu fața buhavă, pe care se răsfirau nişte mustăți groase, negre şi lucioase, el căuta să-şi alunge plictisul, agățându-se de elevii evrei, debitând anecdote pe socoteala lor. Antisemitismul lui era însă mai mult verbal. Imita pe evrei, arătându-ne cum stâlcesc limba germană. Efectul comic îl intensifica prin mişcările feței şi schimbarea vocii, iar ochii lui mici fixau pe evreii semiți din clasă.

La conjugarea verbului „wollen" ne atrăgea atenția să nu spunem „ich woll" în loc de „ich will", cum se obişnuieşte la „şcoala doctorului Imber din Calea Văcăreşti". Clasa întreagă izbucnea în râs. în ultimele două săptămâni ale semestrului ne asculta foarte superficial. Neavând nici timp şi nici răbdare să fie atent, nu ne corecta. Notarea lui era subiectivă, dar generoasă, îl consideram cu toții, inclusiv evreii sâcâiți de el, drept un om bun şi înțelegător.

Sinuciderea lui în jurul intrării noastre în războiul din 1916, nu m-a surprins, căci era ceva patologic în firea lui.

Ca profesor de matematică aveam pe un tânăr venit proaspăt de la Paris, Coculescu, fratele cunoscutului profesor de astronomie al Facultăţii de Ştiinţe din Bucureşti. Barba lui mare şi capul lui pleşuv, îi dădeau o înfățişare de savant. Sever la note, nu ştia să se coboare, mai ales la lecțiile de geometrie, la nivelul înțelegerii e»evilor. Puțini puteau să-1 urmărească în explicațiile lui rapide.

Abia am putut să mă mențin la limită, cu toată silința pe care ftu-o dădeam. Am auzit mai târziu că acest profesor, destinat prin studiile sale să ocupe o catedră universitară, a sfârşit alienat.

Vin acum la profesorul de latină, Ştefan loan, spaima elevilor.

Tânăr şi îngâmfat de succesele lui electorale în Partidul Liberal, el era peste măsură de sever. Nu [aplica] aceeaşi măsură la toți elevii.

Cu aceia [pe] ai căror părinți îi cunoştea, era îngăduitor, ba chiar părtinitor. Această inegalitate îl făcea odios. Mi-a rămas în amintire o scenă caracteristică, într-una din orele

lui apăru în clasă un bătrân cu favoriți şi cu un mers legănat, îndreptându-se cu autoritate spre catedră. Era profesorul de Drept Roman al Facultății de Drept din Bucureşti, N. Crătunescu, care avea un băiat inteligent, dar cam leneş, în clasa noastră. Cum îl zări, Ştefan Ion se sculă brusc şi se grăbi să-1 întâmpine cu gesturi obsecvioase. Trupul lui înalt, greoi şi gras deveni dintr-o dată elastic. Fața i se înroşi de emoție. Ochii lui bovini lăcrămară, iar buzele lui cărnoase bolborosiră câteva cuvinte de închinăciune față de bătrânul care primea cu satisfacție asemenea temeneli. Mai târziu aflai că acesta era un membru marcant al partidului din care făcea parte profesorul nostru, a cărui normă de conduită a fost toată viața să practice slugărnicia față de cei tari şi aroganța față de cei slabi.

Din cauza insuficientei lui pregătiri, Ştefan loan se găsea deseori în situații penibile. Pe atunci se cerea în clasa a IV-a, la latină, traduceri din autori studiați azi în cursul superior. Cunoştințele lui nu-1 ajutau să traducă exact un text din Ovidiu sau Salustius. Elevii îi simțeau lipsurile. Deşi eram sârguitor, mă pomenii cu nota trei la teza pe semestrul întâi. Această întâmplare mă turbură adânc. Gândul că aş putea rămâne corigent la latină, mă nelinişte. Luai contact cu elevii amenințați ca şi mine, pentru a vedea ce trebuie să facem. Unii din ei priveau chestiunea cu indiferență, alții se gândeau la intervenții. Eu nu aveam însă pe nimeni care să se intereseze, în sfârşit, aflai de la unul, care cunoştea dedesubturile liceului, că există un meditator de latină oarecum oficios, ale cărui legături cu profesorul asigurau totdeauna îndreptarea notei. Nu statui nici o clipă la îndoială şi angajai, cu consimțământul tutorelui, la un preț destul de ridicat, pe meditatorul atotputernic. Acesta era un student întârziat la Litere, care-şi amâna examenele din cauza meditatului. El voi să mă învețe latina de la început, dar când văzu că eram stăpân pe declinări, conjugări şi sintaxă, se miră de cum am fost notat atât de rău. Se convinse că si la traduceri eram destul de tare. între

T în ext: „observa" *(n. ed.).*

timp îmi îndreptasem nota. Din ochii profesorului înțelesesem că meditatorul luase contactul cu el.

îmi rămâne să spun câteva cuvinte despre profesorul de rejjgie, Dumitru Stănescu, autor de manuale încâlcite şi fost defensor eclesiastic. Era un om gras, cu o față lătăreață, cu ochii pjjci şi inexpresivi şi o frunte care se confunda cu chelia. Vorbea încet de abia puteam să-1 auzim, nevoind să facă nici cel mai mic efort. Cum orele de religie erau după-amiază, atât profesorul cât şi elevii dormitau. Avea însă un obicei, care-1 făcea simpatic, anume - nu striga niciodată catalogul. De aceea, mulți elevi ,trăgeau la fit" la ora de religie. Dacă erai ascultat, puteai fi sigur că nu vei fi chemat a doua oară să răspunzi la lecție. Această regulă încuraja pe cei mai puțini conştiincioşi să nu mai citească.

Examinarea era foarte sumară. De multe ori profesorul era atât de absent, încât unii elevi mai nebunatici nu se sfiau să-i debiteze prostii. Când se deştepta din starea de somnolență, îi oprea brusc cu un „bine" sau „ajunge".

Despre maeştrii de dexterități, pe atunci cu roluri mai mici decât astăzi, mi-a rămas în minte figura de uriaş a lui Velescu.

îmbătrânit înainte de vreme din cauza patimei de a bea peste măsură, fostul atlet

național avea momente de nervozitate. Când observa că un elev mai mare nu păstrează liniştea, lua cu o singură mână pe unul mai mic şi-1 azvârlea în el cu o uşurință şi precizie de admirat. Atunci toți izbucneau în hohote de râs şi aplaudau, ceea ce-1 îmblânzea pe gimnastul care purtase în tinerețe peste mări şi țări, împreună cu Moceanu, faima de român. Numele maestrului de desen, la care aveam în permanență nota zece, 1-am uitat, îmi amintesc că era un biet om nevoiaş, uscățiv la trup, îmbrăcat sărăcăcios şi rezervat la vorbă. N-ar fi îndrăznit să facă vreo observație elevilor, care profitau de bunătatea lui. Sfiiciunea cu care se strecura într-o clasă atât de gălăgioasă inspira compătimire.

Dintre colegii mei cei mai apropiați erau Emil Lăzăreanu şi Ştefan Constantinescu. Nu numai fiindcă şedeam în aceeaşi bancă, dar şi fiindcă fusesem împreună la Schevitz, cum am pomenit, prietenia noastră se cimentase. Cel dintâi, cu care am rămas toată viața în legături strânse, era un băiat blând, silitor şi bine educat.

Ne înțelegeam şi ne ajutam reciproc. Ştefan Constantinescu era, de asemenea, un băiat bun, dar cam răsfățat şi cu porniri spre o viață dezordonată, din care *cauză* îşi neglija lecțiile. Câteşitrei ne Plimbam împreună duminica şi sărbătorile. Discuțiile noastre erau

variate şi vii, încălzindu-se uneori până la ceartă, fără însă a lăsa vreo urmă în noi. Pe vreme frumoasă, în după-amiezele când ne hotărâm să lipsim de la vreo dexteritate sau chiar de la ora de religie, ne lepădăm uniforma şi cu tramvaiul ieşeam din oraş, cutreierând voioşi pe câmp. Aceasta numeam noi „plimbare la moşie". Cel mai versat în plăcerile vieții era Constantinescu. El ținea să ne inițieze în tainele artei de a face curte la fete. Deşi de aceeaşi vârstă cu noi, precocitatea lui sexuală ne depăşea. El căzu victimă uşurinței lui în această privință, contactând o boală venerică încă de la primul contact cu o femeie. Această întâmplare ne impresiona şi ne făcu să nu ne lăsăm ademeniți de tentațiile vârstei şi de descrierile erotice ale prietenului, care îşi afişa o superioritate față de noi prin experiența atât de scump plătită.

[Dintre] ceilalți colegi, de care îmi amintesc şi pe care i-am mai întâlnit în viață, menționez pe următorii: Horia Furtună, cunoscut ca scriitor facil şi calamburgiu, Constantin Cepescu, fost procuror la Cluj, Nicolae Nițescu, avocat şi fost secretar general la Ministerul Comunicațiilor, Horia Grozescu, geolog, frații Pitişteanu, agricultori, inginerii Mircea Voinescu, Stinghe Bujor şi Nicolae Vernescu, Ion Stamatescu, fost profesor de matematici la liceul „Matei Basarab", Ion Turturică, medic veterinar şi Ion Masalski, violoncelist prin orchestrele din Paris şi devenit, după al doilea război mondial, fabricant de turtă dulce într-un oraş de provincie în Franța. Dintre colegii evrei, pe Sami Blumenfeld 1-am întâlnit deseori. Devenit expert contabil la diferite inteprinderi bancare şi industriale, el găsea, totuşi, timp să organizeze agape, la care ne întâlneam cu plăcere până în ultimii ani.

Am terminat cu bine clasa a IV-a, fiind promovat. Trecerea mea printr-o şcoală de stat îmi îmbogățea experiențele. Ştiam acum ce înseamnă să fii elev la o asemenea şcoală, despre care înainte auzisem lucruri contradictorii. O dată cu trecerea în cursul superior, trebuia să hotărăsc în care ramură a liceului, bifurcat de curând, urma să-mi continui studiile. Pentru secția „reală" nu simțeam nici o atracție. Chestiunea se punea între

celelalte două secții, „modernă" şi „clasică". Cea dintâi îmi oferea un program mai puțin exclusiv decât secția clasică, fiindcă prevedea şi studiul ştiințelor exacte. De aceea optai pentru secția modernă, cu latina şi materiile literare dezvoltate şi fără greaca, pe care aveam s-o studiez singur ca student la Berlin.

13. Spre o nouă scoală

Chestiunea care mă preocupa acum, era şcoala unde să mă înscriu. La liceul „Matei Basarab" nu mai voiam să rămân.

Şederea mea în pensiune la tutorele Avramescu nu mai puea să continue, fiindcă acesta urma să demisioneze. Apoi la nici unul din uchii mei nu puteam fi găzduit fără anumite inconveniente pentru mine. Pe lângă aceste motive, intervenea unul mai puternic, care atingea direct mulțumirea mea sufletească. Ca elev la „Matei Basarab" constatasem că programul încărcat şi numeroasele teme nu-mi lăsau timp liber pentru lecturi personale. Multe din însărcinările date de profesori mi se păreau inutile pentru dezvoltarea mea intelectuală. Gustul cititului, dezvoltat în ultimii doi ani, îmi deschidea noi orizonturi. Voiam să-mi dedic o bună parte a timpului lecturii de scrieri literare şi istorice, pentru care aveam o deosebită predilecție. Ajunsesem la convingerea că trebuie să mă îngrijesc singur de cultura mea. Această necesitate lăuntrică se afirma cu atâta forță, încât ignoram orice obstacol.

Pentru un băiat de şaisprezece ani era poate o atitudine temerară, dar începusem să mă simt destul de tare spre a desconsidera căile obişnuite.

Astfel, mă gândii că ar fi mai potrivit, dacă m-aş înscrie la o şcoală particulară cu internat, dar cu anumite libertăți, care să-mi permită satisfacerea pasiunii pentru citit, îmi ziceam că examenele de la finele anului, care atunci aveau loc în fața unei comisii numită de minister, puteam să le pregătesc cu vreo două luni înainte, în timpul anului aş frecventa cursurile, fără însă a-mi bate capul prea mult cu temele, tezele şi notele obținute, care şi aşa nu contau în aprecierea examinatorilor de stat. Pregătirea la examen pentru mine s-ar fi redus numai la matematică şi ştiințele naturale. La latină, franceză şi germană ppsedam fond solid de cunoştințe, care mă scutea de orice efort, în ce priveşte româna, istoria, dreptul şi filosofia, materii pentru care aveam o deosebită vocație, lecturile mele extraşcolare mă pregăteau mai mult decât era necesar pentru obținerea unei note de trecere. Cam acesta a fost raționamentul care m-a determinat să renunț la şcoala de stat.

Când 1-am expus cumnatului meu, care se pregătea să Primească însărcinarea de tutore, eram oarecum sceptic de rezultat. Am fost însă surprins că mă aprobă fără nici un fel de ° !ecție. Cred că încrederea pe care i-o inspiram, a fost "otărâtoare în acest sens. *" ' - - •"-;-"V

Rămânea numai să-mi găsesc şcoala particulară care să corespundă cât mai bine dorințelor mele. Ştiam că nici una nu era atât de severă încât să mă satisfacă cel puțin sub raportul libertății, înainte de a pleca din Bucureşti în vacanță, mă întâlnii întâmplător cu nişte foşti colegi de la Schevitz, frații Carp şi Aurel Popescu, care-mi spuseră că se vor

înscrie la o şcoală de curând înfiinţată, unde elevii internaţi se bucurau de un regim blând. Din anunţuri în ziare aflai că localul se aflã pe Calea Rahovei şi că şcoala poartă numele de „Institutul Pedagogic de Băieţi". Trecui pe acolo într-o dimineaţă, mă uitai de departe la clădirea veche, în care era adăpostită şcoala, cumpănind o clipă cum m-aş simţi să locuiesc acolo. Nu-mi displăcu aspectul de mănăstire, în dosul căreia se profila dealul Mitropoliei. Localizând în minte şcoala, puteam să mă gândesc la ea pe tot timpul vacanţei.

Plecai la Turnul Măgurele, la sora mea căsătorită. Luna iulie o petreceam cu toţii la Calimăneşti. Această staţiune balneară nu era atunci atât de bine prevăzută cu hoteluri şi vile ca Slănicul din Moldova, în schimb frumuseţea văii Oltului mă încânta, iar vechea mănăstire Cozia, cu zidurile ei groase, îmi evoca trecutul istoriei noastre. Am făcut excursii spre Brezoi şi prin munţii din apropiere. Un scurt popas la Râmnicu Vâlcea îmi aminti de Câmpulungul meu drag. înapoiat la Turnu Măgurele, îmi petrecui restul vacanţei citind.

Pe la începutul lui septembrie, cumnatul meu mă înscrise la şcoala pomenită mai sus. Cum un fost coleg al lui din copilărie era subdirector, fui primit cu deosebită atenţie. Mă simţii dintr-o dată acomodat, când văzui că, în privinţa libertăţii, nimerisem după plac. Poarta şcoalei rămăsese deschisă toată ziua, iar pedagogii însărcinaţi cu observarea ordinei, erau cât se poate de prietenoşi cu elevii. O notă simpatică a internatului era că nu avea dormitoare mari, ca la cazarmă, ci camere cu câte doi sau patru elevi. Luai loc într-una împreună cu Carp Popescu, deşi acesta era cu o clasă mai înaintea mea şi cu doi ani mai în vârstă decât mine. El nu voia să stea cu fratele său Aurel, colegul meu de clasă, fiindcă nu se înţelegea cu el. Mă rugă să primesc a fi împreună, adăugând că vom duce [-o] de minune, eu cu cititul, iar el cu muzica. Carp urma şi conservatorul la clasa de violoncel.

Tovarăşul meu de chilie, fiu de moşier din judeţul Olt, era o fire de artist. Avea talent muzical dar şi un pronunţat simţ de umor, ceea ce-1 făcea plăcut în relaţiile cu oamenii. Orfan, ca şi mine, aştepta să se vadă cât mai curând major pentru a deveni liber şi a dispune de moştenirea rămasă de la părinţi. Trecuse

clasele cu greu, totdeauna corigent, repetase două din ele, şi cu c§t înainta în vârstă, cu atât şcoala îi devenea mai urâtă, îmi spunea că se mulţumeşte să absolve numai şase clase, ca apoi să plece la Viena pentru a urma la Conservatorul de acolo. Vioi si inteligent, el nu voia să se supună decât chemării lui lăuntrice, îl aprobam, iar pentru talentul cu care ştia să cânte la violoncel, îl admiram.

Camera noastră era la etaj, pe latura din stânga de la intrare, cu fereastra şi uşa spre pridvorul care se întindea pe toată faţada clădirii în formă de unghi drept. Acest pridvor îi dădea şcoalei aspectul de mănăstire. Camerele din latura din fund, ceva mai mari, aveau ferestrele spre Dealul Mitropoliei, deşi comunicau tot cu pridvorul comun. Carp ţinu să mă lămurească de la început că e mai bine în partea noastră, fiindcă ne aflam aproape de poartă.

Când ieşeam seara în oraş, ne puteam strecura mai uşor nevăzuţi.

Din această explicaţie înţelesei că libertatea de a ieşi la plimbare nu se limita la orele din timpul zilei. Carp etalase pe peretele din dreptul patului său fotografiile celor mai celebri

compozitori, iar eu pe al meu, câteva desenuri proprii în peniță reprezentând pe unii scriitori români şi străini, în mijlocul camerei sta o masă comună, de care dispuneam aproape singur, căci tovarăşul meu rareori citea. Exercițiile lui la violoncel nu-mi tulburau lectura, fiindcă cele mai multe constau din bucăți de opere clasice.

La etajul de jos erau clasele şi sala de mâncare. O curte mare dreptunghiulară, cu arbori şi iarbă, contribuia la atmosfera plăcută a şcoalei. Era parcă totul făcut să mă mulțumească. Ne simțeam atât de bine, încât ignoram unele neajunsuri. Astfel, alimentația şi curățenia lăsau uneori de dorit, dar nimeni nu se plângea. Căci libertatea de care ne bucuram cu toții compensa orice lipsă.

Cursurile nu începură decât în octombrie, din motive de economie sau de pedagogie. Astfel, petrecui toată luna septembrie citind şi plimbându-mă. Această prelungire a vacanței era ceva nou Pentru mine. înțelegeam, totuşi, că trebuie să mă îngrijesc singur şi că libertatea exagerată e un cuțit cu două tăişuri. De acea începui să-rni fac planul cum trebuie să împart timpul în vederea pregătirii examenelor de o parte şi a lecturilor pe de altă parte.

14. Prima experienţă erotică

De un an de zile mă chinuiau gânduri erotice. Mai în fiecare apte visam scene cumplite. Erau visuri care-mi ațâțau simțurile

şi-mi exaltau imaginația. Pe lângă aceasta, precocitatea sexuală a unora din colegii meu mă făcea să mă simt inferior şi să regret lipsa mea de experiență. Voiam să cunosc ceea ce până la urmă orice băiat normal trebuie să cunoască, îmi venea însă greu să mă arunc în necunoscut. Mai mult teama de a contacta vreo boală, decât timiditatea sau considerente de ordin moral mă reținuseră până atunci. Aşteptam să se ivească vreo ocazie în care să încerc, fără mult risc, acest pas.

într-o seară frumoasă de septembrie, pe când mă plimbam singur pe stradă, întâlnii pe fostul meu coleg de la liceul „Matei Basarab", Ion Masalski. Acesta începu să-mi vorbească de experiențele lui de dragoste, descriindu-mi cu deosebire figura unei femei pe care o cunoscuse nu de mult. Văzând că mă interesează povestea lui, se oferi să mă ducă la ea. Pe o stradă din apropierea pieței Sfântul Gheorghe, într-o casă veche, la etaj, băturăm la uşă. O tânără mică de statură, brună, cu nasul cârn, vioaie şi surâzătoare ne pofti în camera ei. Un miros caracteristic mă izbi. Instinctiv voii să mă retrag, dar gândul că un asemenea gest ar putea fi interpretat de colegul meu drept o dovadă de nematuritate, mă opri. După câteva minute, el plecă şi astfel mă văzui singur, pentru întâia oară, cu o femeie dezbrăcată, pentru care aveam mai mult curiozitate decât atracție. Voind să-mi ascund lipsa de experiență, îmi luai aere de cunoscător. Ea simți însă că eram novice şi nu se putu stăpâni să nu mi-o spună cu oarecare ironie. Nu mă descurajai şi căutai să-mi mențin rolul.

Totuşi, stângăciile mele o determinară să intervină. Mă convingeam că actul cel mai instinctiv la animale, omul trebuie să-1 învețe. Senzațiile pe care le avui, fură însă mai puțin plăcute decât mi le închipuiam. Fie neîndemânarea mea, fie modul rapid şi lipsit de orice poezie a contactului, îmi contrariaseră simțurile şi imaginația, întreaga experiență mă făcu să nu mă mai gândesc mult timp la femei. Aveam numai satisfacția de a fi trecut

cu bine inițierea. La şaisprezece ani şi trei lui intrasem în rândul bărbaților.

15. Profesorii scoalei

Institutul Pedagogic de băieți, unde urma să stau trei ani, avea ca director pe Dimitrie Nădejde, un tânăr profesor de filosofic, în asociație cu mai mulți profesori de la stat, Nădejde înființase această şcoală după anumite principii pedagogice, având susținerea morală a profesorului C. Dumitrescu-Iaşi, al cărui student

nreferat fusese la Facultatea de Litere şi Filosofic din Bucureşti, {jna din inovații era, cum am văzut, libertatea, pe care noi elevii, o apreciam mai mult decât orice. Explicarea lecțiilor avea loc în strânsă legătură, colaborare, a profesorului cu elevii. Această nietodă era bună, căci ne făcea să urmărim cu atenție lecția, în sfârşit, profesorii şi pedagogii ne tratau ca egalii lor, căutând să ne câştige simpatia şi increderea. Prețuiam o asemenea atitudine, nu atât pentru efectele ei educative, cât pentru faptul că ne măgulea. Rezultatul pozitiv era că ne dezvolta simțul răspunderii, în locul pedepsei, venea persuasiunea, apelul la judecata noastră.

Aveam astfel destule motive să fiu mulțumit de şcoala pe care nii-o alesesem singur.

Dimitrie Nădejde nu împlinise 27 ani, când 1-am cunoscut ca director. Era un tânăr simpatic, scund de statură, blond, purtând ochelari, prin care străluceau nişte ochi inteligenți. Sobru la vorbă, calm şi rațional în discuție, ştia să se impună nu numai față de elevi, dar şi față de profesorii mai în vârstă decât el. Locuia peste drum la Seminarul Pedagogic Universitar, al cărui secretar era.

Aceasta nu-1 împiedica să fie informat de tot ce se petrecea în şcoala lui.

Despre tactul cu care ştia să mustre pe elevii care se făceau vinovați cu ceva, îmi amintesc de o întâmplare, la care fusesem nu numai părtaş, dar şi păgubaş, într-o sâmbătă seara fui invitat, împreună cu alți doi colegi, de un elev din clasa a VH-a, să mergem să ne plimbăm. Acest elev era bun la inimă, vesel şi expansiv, avea însă năravul de a se îmbăta şi a face pe alții să bea. Nu-1 cunoşteam sub acest aspect, aşa că primii cu bucurie invitația lui. Luarăm masa la un restaurant de la periferie. Toți luarăm amestecat, începând cu țuică, trecând prin vin şi sfârşind cu bere. Deşi băusem cel mai puțin dintre toți, fui singurul care căzusem victimă acoolului, spre distracția celorlalți. Pe drum mă menținui, dar o dată intrat în şcoală mi se făcu rău şi vomitai. A treia zi mă pomenii că sunt chemat la director. Nu bănuiam să fie ceva în legătură cu cele întâmplate, căci nimeni, în afară de portar nu ne văzuse intrând la ora înaintată din noapte. Nădejde ntâ întâmpină în picioare surâzând. Mă pofti să iau loc, pe când el rămase să se plimbe prin cameră, cu mâinile în buzunar. După ° clipă de tăcere începu să mă întrebe calm şi mereu surâzând, dacă mă mai resimt de „cheful" de alaltăieri. I-am răspuns că n~a fost ceva grav, numai o simplă indispoziție trecătoare. Atunci surâsul dispăru de pe fața lui. Aşezându-se lângă mine, îmi spuse Pe un ton blând că nu este bine ce am făcut si că nu trebuie să

mă asociez cu elemente care, prin constituția lor fizică şi educație, se deosebesc de mine. Să nu cred că intenționează să mă pedepsească. Natura s-a îngrijit de aceasta, căci prin efectele pe care le-a avut băutura asupra organismului meu, am fost suficient pedepsit. Voieşte numai să-mi atragă atenția asupra unei greşeli, care nu trebuie să se repete, în interesul sănătății mele.

Morala m-a mişcat adânc prin scopul înalt din care fusese inspirată şi prin argumentele raționale pe care se întemeia. Nu ştiu dacă datorită ei m-am ferit de a mai bea vreodată peste măsură, în tot cazul, senzațiile neplăcute pe care mi le cauzase băutura excesivă din acea noaptea, mi-au rămas în memorie, făcându-mă să privesc cu oroare eventualitatea unei repetiții. De câte ori mi s-a prezentat ocazia de a bea mai mult, am avut tăria de a mă opri la timp. Astfel, pot spune că în toată viața nu m-am îmbătat decât o singură dată şi atunci nu din vina mea.

Autoritatea lui Nădejde era sporită de speranțele unei cariere universitare, pentru care se înscrisese la Universitatea din Mxinchen să treacă doctoratul în filosofic. La lecțiile de logică, psihologie şi etică pe care le făcea în clasele superioare, dovedea o rară îndemânare şi un înnăscut spirit dialectic. Pe lângă talentul său de gânditor, se adăuga simpatia pe care i-o acorda profesorul C. Dumitrescu-Iaşi, om cu mare trecere în Partidul Liberal şi cu o greutate în treburile universitare, întrecută numai de aceea a lui Titu Maiorescu. Noi, elevii, îl priveam pe Nădejde cu admirație, simțindu-ne mândri să avem un director atât de distins. Dar speranțele pe care le radiase în tinerețe, nu s-au împlinit. Deşi trecuse doctoratul cu eminentul psiholog Theodor Lipps, susținând o teză interesantă şi publicase mai multe studii remarcabile de pedagogie şi etică, nu a putut ajunge profesor la Universitate.

Această experiență îi schimbă firea, îl făcu mizantrop şi irascibil.

Conflictul lui cu Universitatea luă proporții tragi-comice. Atacând contencios rezultatul concursului şi neobținând satisfacție, se îmcumetă să acuze în public pe însuşi judecătorii înaltei instanțe.

Atunci lumea începu să-1 creadă nebun, între timp, şcoala lui decăzuse, până când se desființa, el rămânând profesor la „Sf.

Sava". Singularizarea lui luă proporții alarmante. Omul rațional de odinioară devenise acum un maniac stăpânit de o singură idee.

în orele de la liceu se comporta aproape ca un dement. Trecea brusc de la cea mai completă indolență la momente de revoltă, când izbucnea împotriva profesorilor, care îi zădărniciseră cariera şi a candidatului, care-i ocupase catedra dorită. Asemenea ieşiri îl compromiteau în fața elevilor, facându-1 inapt pentru în-

stământ. Ministerul îl tolera însă din sentimente umanitare până ^ împlinirea anilor de pensie.

Când 1-am întâlnit în toamna anului 1920, Nădejde era un om de nerecunoscut. Conversația lui aluneca totdeauna spre experiența care-i rănise sufletul. Intr-o zi, contrazicându-1 într-o chestiune de fapte fără nici o atingere cu persoana lui, se supără şi deveni violent, argumentând şi gesticulând ca un alienat. Atunci ^m înțeles că nu se mai putea vorbi cu el şi astfel fui nevoit, cu regret, să-1 evit ca toți aceia care-1 cunoscuseră şi-1 apreciaseră.

L-am mai zărit din când în când rătăcind singur prin aleele din Cismigiu- Trupul lui

încă viguros nu lăsa să se întrevadă nici o suferință. Numai ochii reflectau un suflet ulcerat de lovitura pe care o primise şi de care nu se mai vindecase toată viața.

Ca subdirector al şcoalei, unde mă instalasem din proprie alegere, aveam pe un oarecare Vlădescu, licențiat în ştiințe de la Universitatea din Montpellier şi profesor de geografie. Era un om scund, gras, gângav la vorbă şi cu un cap lătăreț. Pe fața lui galbenă şi buhavă abia descopereai doi ochi mici fără culoare.

Familiar cu toții elevii, el căuta să fie şi spiritual, fără însă a reuşi.

Față de mine avea o atitudine cu deosebire binevoitoare, probabil pentru că fusese, cum am pomenit, coleg de şcoală cu Paul, cumnatul meu. Aceasta n-a împiedicat, totuşi, ca în ultimul an să viu în conflict cu el într-o chestiune de mică importanță, dar care mă făcu să-1 consider ca pe un om inegal şi anost. Am auzit mai târziu că primise o catedră la liceul din Buzău, oraş de unde n-a mai ieşit niciodată.

Profesorul de latină era C. Litzica, doctor în litere de la Paris şi unul dintre cei mai prețuiți clasicişti. Distant şi politicos, mult prea savant pentru liceu, el făcea impresia că nu voieşte să se coboare la nivelul cunoştințelor noastre. Era preocupat de o catedră universitară, pe care însă, ca şi Nădejde, n-a reuşit să o ocupe. Când lipsea, era suplinit de Hildebrand Frollo, un tânăr inimos, care ținea să ne ajute cu temeinicele lui cunoştințe de latinist şi fost student la *De Propaganda Fide* din Roma. Nu pot spune că am profitat prea mult de pe urma acestor doi clasicişti eminenți. De pregătirea mea pentru examen trebuia să mă uigrijesc singur. M-am ales, totuşi, cu un lucru bun, de la Litzica, juiurne - să disec frazele şi perioadele lungi pentru a desprinde [m]țelesul textelor clasice. Căci el insista cu deosebire asupra acestei analize înainte de a proceda la traducere.

în 1903, Nădejde plecase la Mxinchen să-şi treacă doctoratul [111] filosofic, lăsând ca director de studii pe Konrad Richter,

profesor de germană la un liceu de stat. De administrația şcoalei se îngrijea un frate mai mare al lui Nădejde, precum şi doi frați mai mici, studenți, sosiți tocmai din Dorohoi, leagănul familiei.

Richter venise în țară foarte tânăr, fiind recomandat de Universitatea din Berlin pentru a ocupa un post de pedagog la Liceul Internat din Iaşi. După câțiva ani el intrase în învățământul secundar şi se transferase la Bucureşti. Căsătorit cu o româncă, el făcea sforțări să-şi însuşească limba țării, unde avea să rămână toată viața. Autoritatea lui de om învățat se întemeia pe faptul că trecuse docența la Facultatea de Litere din Bucureşti, aspirând să ocupe catedra de limba germană, înființată de curând la acea facultate, aspirație rămasă însă nerealizată, ca şi în cazul lui Nădejde şi Litzica. în calitate de profesor la şcoala noastră, Richter era înțelegător şi plin de intenții bunei căutând să ne ajute să pătrundem în tainele limbii germane. Ca director, însă, el ni se părea cam sever în comparație cu atmosfera de toleranță generală, cu care ne obişnuisem. Intervențiile liii nu erau însă niciodată de natură polițistă. Ele se reduceau la mustrări şi apeluri la simțul nostru de răspundere, adoptând aceleaşi precepte pedagogice ca şi ceilalți profesori. Relațiile mele cu el rămaseră normale până în clasa a VH-a, când am avut un mic diferend.

Un coleg mă parase că 1-am îmbrâncit sau bruscat. Atunci Richter crezu că e cazul să-şi exercite autoritatea de director, admonestându-mă pe un ton care mi se păru exagerat. Deşi îi explicai că fusesem jignit de coleg, nu voi să mă creadă, îmi atrase atenția

că independența mea ar putea să aibă urmări neplăcute, la examen, lăsându-mă să înțeleg că nu sunt atât de invulnerabil încât să nu am nevoie de o vorbă bună din partea lui pe lângă examinatori.

O asemenea amenințare mă înfurie şi-mi răscoli tot orgoliul de adolscent. leşii brusc din cancelarie, trântindu-i uşa în față. A doua zi, la lecție, el se arătă față de mine ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic. Eram de altfel printre cei mai buni elevi ai lui, fiind singurul care se silea să citească în original pe clasicii germani.

în timpul ocupației germane din 1916-1919, Richter a avut, ca mai toți conaționalii săi instalați în țară, o conduită opusă intereselor noastre. Am fost surprins, căci îl ştiam loial şi ataşat țării care-1 adoptase. Cred că rătăcirea lui a fost datorită mai mult împrejurărilor decât propriilor lui înclinări. Suspendat din învățământ, el a fost reintegrat mai târziu, în ultimii ani ai vieții a publicat o traducere în limba germană a poeziei lui Eminescu, pentru care Academia Română 1-a premiat, m***»* - ,vi««A«..

Profesor de franceză aveam pe unul din frații Escouffier, veniți în țară la cererea Ministerului Instrucției Publice. La şcoala noastră preda cel mai tânăr, un om scund şi vioi. Ne vorbea numai franțuzeşte şi ținea mult să ne deştepte gustul pentru literatura *franceză.* Văzând că eu citeam operele clasicilor francezi în original, mă lăuda nu numai în clasă, dar şi în cancelarie, fapt care-mi creease un prestigiu deosebit. După terminarea lecției, el obişnuia să se întrețină cu mine şi să-mi recomande anumite lecturi, în clasa a Vl-a începusem să-mi procur pe clasicii francezi din secolul XVIII-lea şi al XVII-lea şi să-i citesc după un plan, care trebuia să țină seamă de timpul meu disponibil.

Doream ca, o dată cu terminarea liceului, să cunosc în original pe toții marii scriitori francezi, dorință pe care mi-am îndeplinit-o prin stăruință continuă şi renunțând la distracțiile obişnuite. Căci recreațiile şi sărbătorile le petreceam mai mult citind decât plimbându-mă.

La istorie aveam pe un tânăr absolvent al Facultății de Litere, N. Velichi, bine pregătit, căruia îi plăcea să desprindă unele generalizări din evenimentele istorice expuse la lecții. Uşurința cu care stăpâneam faptele şi datele, datorită unei memorii excepționale, precum şi laturile mele extraşcolare, în domeniul istoriei, îl făcură să creadă că voi urma ca student o asemenea disciplină.

De aceea nu înceta de a mă încuraja cu căldură, spre admirația sau invidia colegilor. Iar când, la examenul de clasa Vl-a, fui lăudat cu deosebire de Marin Dumitrescu, examinatorul din comisie, pentru că ştiusem să gândesc şi să leg faptele învățate, Velichi văzu un nou motiv să stăruie în părerea sa. El nu ştia însă că pe mine istoria nu mă satisfăcea decât într-o privință, anume ca un mijloc pentru însuşirea unei culturi umaniste. Când aflã mai târziu că la Universitatea din Berlin urmam filosofia, avu o dezamăgire. Nu 1-am mai întâlnit, deşi avusesem odată ocazie

^ .

In 1925, fiind invitat să țin o conferință la Galați sub auspiciile Ligii Culturale, am întrebat de Velichi, care era profesor la liceul de acolo. Intelectualii oraşului mi-au spus că a devenit un om cu desăvârşire indiferent față de orice mişcare culturală.

De ceilalți profesori, mai puțin importanți pentru mine, nu am ecat amintiri fugare. La matematică şi astronomie aveam pe N,

un rural înalt cu capul şi nasul mic. Vorbea tare şi gesticula fără măsură, într-o seară, pe când ne arăta stelele pe *> la indicarea „caprei", mi-am permis să-1 întreb: „Dar iarba ᵉ este?" Se supără foc de această îndrăzneală şi nu mă iertă

niciodată, considerându-mă vin elev nedisciplinat. E drept că nici n-am încercat să mă reabilitez. Mi-era atât de antipatic, încât îmi părea bine că o simplă glumă nevinovată mă scutise de a-i mai sonda omenia. Ajuns profesor şi director de liceu la Craiova, Balaban a confirmat, prin purtarea lui, impresia pe care mi-o lăsase ca om. Căci el a sfârşit compromis din cauza modului cum a condus liceul.

Profesor de fizică şi chimie era un tânăr licenţiat, Traian Pârligras, maiest şi cu o fire blândă. Deşi nu intenţiona să rămână în învăţământ, îşi îndeplinea însărcinarea cu mult devotament.

Ajuns mai târziu inspector general în Ministerul de Finanţe, el s-a bucurat de rarul prestigiu al unui bun şi corect funcţionar superior. L-am întâlnit apoi deseori în viaţă, întreţinându-mă cu plăcere despre timpul când îi fusesem elev.

I. F. Buricescu, un bun profesor de liceu şi autor de manuale didactice, preda româna şi, intermitent, filosofia, când lipsea Nădejde. Era conştiinţicios, dar cam închipuit, fiind veşnic preocupat de ceea ce cred elevii despre el. Din iniţiativa lui, elevii din clasa a VH-a şi a VUI-a înfiinţaseră o mică asociaţie literară, cu scopul de a ţine conferinţe şi a ne stimula gustul la citit. M-am produs şi eu cu două conferinţe, una tratând despre „Păcatele literaturii", în care denunţasem pe elevii pedanţi şi falşi cititori de opere clasice, iar alta depsre „Delavrancea", autorul meu favorit atunci. Buricescu a publicat şi unele studii de filosofie, dar nu s-a ridicat dincolo de reproducerea didactică a ideilor culese din lecturi. Ca prefect şi deputat, el s-a dovedit un om corect şi cu simţul răspunderii. L-am întâlnit de mai multe ori, după ce mă întorsesem din străinătate, găsindu-mă într-un timp în acelaşi partid politic cu el.

în sfârşit, la orele de filosofie, în ultimele două clase, îşi făcea, din când în când, apariţia C, Dumitrescu-Iaşi, ţinând lecţii cu elevii. Se spunea că Nădejde îl răsplătea generos, socotindu-i ora cu o sută lei, pe atunci o sumă fabuloasă. Descinderea ilustrului profesor şi rector al Universităţii din Bucureşti printre noi era o adevărată sărbătoare, îl ascultam cu evlavie, împărtăşind cu toţii cultul pe care-1 avea directorul nostru pentru el. „Coco", cum i se mai zicea, venea la şcoala noastră şi cu ocazia mesei anuale, pe care Nădejde o dădea elevilor în ziua numelui său (Sf.

Dumitru), prezidând-o cu toată autoritatea lui. De fiecare dată el ţinea o cuvântare, elogiind meritele pedagogice ale directorului nostru, pe care apoi îl îmbrăţişa.

16. Cum îmi petreceam timpul liber

Elevii cu care eram coleg, ca şi aceia din alte clase, veneau din toate unghiurile ţării. Cei mai mulţi erau elemente întârziate, care voiau să recâştige timpul pierdut prin trecerea a două clase într-un an. Unii din ei se prezentau atât de slab, încât mă miram curo ajunseseră în cursul superior, în schimb, ei erau buni camarazi, în timpul recreaţiilor,

toți ne amestecam, neținând seama de clasa căreia aparțineam. Această camaraderie se datora si faptului că numărul total nu depăşea de optzeci, dintre care cei niai mulți erau în ultimele clase ale liceului.

Mă simțeam bine în această şcoală, deosebită de cele cunoscute înainte. Dispunând de cea mai mare libertate, puteam citi orice şi puteam ieşi în oraş în fiecare zi. Numai aşa am fost în stare să acumulez cât mai multe cunoştințe într-un timp relativ scurt. Pentru examen mă pregăteam în ultimele două luni ale anului şcolar, făcând rezumate la disciplinele cu care lecturile mele speciale nu aveau nici o legătură. Modul acesta personal de pregătire se dovedea eficace, căci treceam toate examenele cu bine, chiar la materiile pentru care nu aveam o atracție deosebită, ca fizica, chimia, botanica, zoologia şi matematica.

Impresiile primite din lectura marilor scriitori străini, au fost adânci, în clasa a VH-a, când am început să citesc pe Jean-Jacques Rousseau, mi s-a părut că descopăr o lume nouă. Acest autor m-a vrăjit de la primul contact. Stilul şi argumentația lui, paradoxele, teoriile şi lamentațiile cu care izbutise să cucerească lumea, îmi impuneau. Citisem toate scrierile lui în afară de *Confesiunile,* pe care le rezervasem pentru vacanță. O întâmplare mă făcu să mi le procur şi să le citesc înainte de a termina cu alți autori, prevăzuți în programul meu personal, într-o seară, pe când mă plimbam singur, în dreptul Universității fui oprit de un bătrân comunicativ, îmbrăcat neglijent şi cu o pălărie mare din fetru, din care se desprindea o figură inteligentă. Mă întrebă dacă sunt în liceu şi ce lectură am în literatura franceză. I-am răspuns cu mândrie că am citit mai pe toți clasicii. Atunci se încinse o discuție între noi, uitând fiecare de vârsta celuilalt. Când am ajuns [a] Rousseau, bătrânul se înflăcăra, exclamând: „iată cel mai mare scriitor!" Această judecată îmi plăcu, îi mărturisii cu toată [c°]nvingerea că am aceeaşi părere. Şi pentru a-i dovedi că-1 cunosc temeinic, mă referii la pasagiile care mă încântaseră mai

mult. Se miră de exactitatea cunoştințelor mele, dar îmi recomandă să citesc şi *Confesiunile,* căci numai aşa aş putea înțelege pe deplin personalitatea lui Rousseau. Iar pentru o mai bună motivare, îmi cită unele pasagii caracteristice, printre care şi acelea privind experiențele sexuale, descrise cu atâta realism de filosoful mizantrop. Bătrânul mă privi semnificativ, ca şi cum ar fi căutat să-mi descopere gândurile în această chestiune. Mă simți intimidat. Uitându-mă la ceasornic, văzui că era* aproape de miezul nopții. Ne despărți[ră]m prieteneşte, deşi aveam oarecari aprehensiuni asupra intențiilor acestui bătrân bizar, care ținuse să vorbească mai multe ore cu un adolescent. Mai târziu am aflat că era un gazetar foarte cult, care, în tinerețe, avusese aspirații de scriitor şi a cărui dragoste pentru literatură nu încetase toată viața.

A doua zi mi-am procurat *Confesiunile,* întregind astfel operele lui Rousseau în biblioteca mea de câteva sute de volume.

L-am citit cu voluptate, notându-mi pasagiile mai interesante din viața zbuciumată a acestui om, la care simțul moral îl făcea să se condamne, iar orgoliul să se scuze singur. Contradicțiile şi sofismele lui îmi dezvăluiau pentru întâia oară jocul dialectic în toată măreția si deşărtăciunea lui. Voltaire mi se părea mai redus în resurse, căci la el

spiritul avea o singură notă, rece şi abstractă, pe când la Rousseau vibra multilateral, cald, concret, convingător si într-un ritm care-mi turbura simţurile şi-mi stimula gândirea.

Subiectivitatea lui depăşea marginile comune, integrându-se într-o artă personală fără precedent.

Pe lângă lectură mai aveam şi alte ocupaţii extraşcolare, cu care-mi umpleam timpul liber. Din clasa a Vl-a, începusem să audiez cursurile lui Maiorescu şi lorga. Mi-aduc aminte cum am ajuns întâia oară să ascult pe vestitul profesor de filosofie al Universităţii din Bucureşti. Unul dintre pedagogii şcoalei, Marin Gronea, deşi student la Teologie, obişnuia să meargă regulat la cursurile lui Maiorescu. Ştiindu-mă cu aplecări intelectuale, mă invită să-1 însoţesc într-o joi după-amiază la cursul de logică.

Titu Maiorescu era atunci un om de 63 ani, plăcut la înfăţişare şi sprinten în mişcări. Când apăru la ora 5.1/4 în sala IV-a din localul vechi al Universităţii, avui impresia unei viziuni. Nu-mi venea să cred că văd pe autorul *Criticelor,* pe care tocmai le citisem în întregime. Din fundul auditoriului, unde luasem loc, îmi apărea măreţ şi impunător în ţinuta lui de profesor. Glasul lui mlădios, gesturile lui rare şi reţinute, precum şi frazele lui clar formulate, îl făceau să fie ascultat cu smerenie. Mi-a plăcut atât de mult, încât mi-am propus să-1 audiez regulat.

La cursul de istoria filosofici, am fost şi mai entuziasmat, fvlaiorescu trata în anul acela pe filosofii englezi din secolul al ^iX-lea- în lecţia de introducere, a vorbit despre influenţa civilizaţiei engleze în lume, un subiect care mă interesa şi prin modul cum ştia să-1 prezinte, în general, la cursul de istoria filosofici, expunerea era mai puţin aridă decât la cursul de logică.

Insistând asupra biografiei filosofilor şi făcând dese digresiuni cu amintiri personale sau privind evenimentele zilei, Maiorescu ştia să ţină atenţia încordată a tuturor ascultătorilor. Aşa se explică numărul mare şi amestecat al auditorilor, dintre care mai mult de jumătate nu erau studenţi. Negăsind loc în sală, stăteam în picioare lângă profesor. De multe ori îi simţeam suflul când vorbea. Până la sosirea profesorului, priveam la mulţimea de studenţi şi persoane mai în vârstă, care şedeau înghesuite în bănci. Pe un scaun rezemat, lua loc în faţa catedrei, doamna Maiorescu, a cărei figură şi păr alb răspândeau distincţie. Mă distram să studiez figurile din sală, enciclopedie de fizionomii, în mulţimea zgomotoasă se desprindeau capete de tineri inteligenţi, dar şi feţe împietrite, care n-aveau nimic comun cu filosofia. Unii veneau mai mult din simplă curiozitate, alţii din dorinţa de a se conforma unei mode. Cred că puţini erau aceia care voiau să înveţe ceva sau să se inspire din arta de a raţiona a magistrului. Această judecată mi-o formam observând mişcările figurilor, care mi se desfăşurau pe timpul lecţiei. Dacă urechile urmăreau cuvintele auzite atât de aproape, ochii înregistrau în acelaşi timp modul cum se răsfrângeau în mintea ascultătorilor ideile expuse. Această atenţie distributivă nu mă împiedica de a urmări firul expunerii, ci mai degrabă mă ajuta să-1 înţeleg mai bine. Căci din reacţiunea produsă în sală aflam adevărul nou pentru mine, că profesorul însuşi căuta să se adapteze la capacitatea de înţelegere şi atenţie a publicului.

Când Maiorescu apărea, luptând să răzbată până la catedră, deodată se făcea linişte. Aruncându-şi privirea în sală, îşi lua Poziţia obişnuită, cu o mână rezemată de redingotă şi alta de Pupitru, începea vorbind rar şi cu o voce slabă, încălzindu-se freptat, cuvintele

urmând gândurile într-o perfectă armonie. Capul lui mare, masiv şi inteligent, căpăta o expresivitate deosebită prin mişcarea sprâncenelor stufoase şi a barbişonului îngrijit.

Cu bagajul meu redus de cunoştinţe filosofice, cursul lui u mi se părea nou şi atrăgător în fiecare lecţie, îl cu atenţie încordată, reţineam părţile care mă impresionau mai mult, notându-le când ajungeam la şcoală. Cu toate

acestea, unele asociaţii de idei mi se păreau forţate, distonând neplăcut în cadrul expunerii atât de frumos rostită. Nu ştiu dacă firea mea iscoditoare le descoperea, sau o particularitate a spiritului meu le făcea să apară atât de nepotrivite. Vorbind despre viaţa lui John Stuart Mill, căreia îi dedicase mai multe lecţii, Maiorescu ne spuse că va povesti cum 1-a cunoscut cu ocazia unei călătorii pe Dunăre în 1859. Pentru a veni la povestirea acestei întâmplări din tinereţe făcu o lungă întoarcere, în care nu lipsea menţionarea unor evenimente istorice, ca bătălia de la Solferino şi Unirea Principatelor. Din împrejurările descrise, reieşea că numai îl văzuse pe Mill, aflându-se întâmplător pe acelaşi vaporaş. Simţind falsitatea situaţiei, la care ajunsese printr-o prea liberă asocaiţie a ideilor, insistă asupra ochilor şi a îmbrăcămintei lui Mill. Eu însă nu putui să împac contradicţia între afirmaţie şi faptele descrise. Tot la biografia lui Mill, pentru a face o comparaţie, ne pomenirăm că vorbeşte de relaţiile intime ale d[oam]nei Victor Hugo cu Sainte Beuve, relevate prin corepsondenţa lor recent apărută, spre a scoate în relief relaţiile cu totul diferite ale filosofului englez cu d[oam]na Taylor, pe timpul când trăia soţul acesteia.

Altădată, vorbind de longevitatea lui Herbert Spencer, în ciuda sănătăţii precare a acestuia, Maiorescu aduse vorba de propria lui constituţie fizică, lăsând să se înţeleagă lipsa unei corelaţii între activitatea intelectuală şi buna stare a sănătăţii, în sfârşit, profesorul se complăcea deseori, în mijlocul expunerii unor idei abstracte, să aducă vorba de personalităţi din viaţa noastră literară şi politică. Astfel 1-am auzit vorbind cu dispreţ despre Heliade Rădulescu, făcând aluzie la statuia lui din faţa Universităţii zise că „cerşeşte un pic de glorie de la trecători". Despre Pache Protopopescu, inimosul primar al capitalei, zicea *„ăla* de pe bulevard". Asemenea expresii mă şocau. Mă întrebam cum poate un om atât de stăpân pe sine să folosească expresii atât de vulgare într-o prelegere universitară. Răspunsul aveam să-1 aflu mult mai târziu când îi citeam *însemnările zilnice,* unde asemenea expresii abundă, dezvăluind omul care se ascundea sub masca olimpianului. Totuşi, împotrivirile pe care mi le pricinuiau accidentele de stil ale profesorului venerat, nu erau destul de puternice ca să mă îndepărteze de la cursul lui. îmi ziceam că poate stă în natura omului să nu fie egal cu sine, reţinând încă de pe atunci o astfel de învăţătură pentru cunoaşterea mai de aproape a oamenilor.

La cursul lui lorga mă duceam intermitent, deşi simţeam pentru personalitatea lui o deosebită atracţie, întâia oară îl auzisem

la o şedinţă a Societăţii de Geografie, prezidată de regele Carol j prin ianuarie 1902, la care mă dusese tutorele meu Avramescu.

lorga citea cu glas tremurător un lung manuscris, care trata despre Dunăre. Mărturisese că nu prea mă interesase conferinţa lui, fie că nu aveam suficiente cunoştinţe, fie că eram preocupat să mă uit la rege şi la personagiile importante care-1 însoţeau. De altfel, nu-1 cunoşteam atunci pe tânărul învăţat decât dintr-o broşură îndreptată împotriva manualului de istorie a românilor de Tocilescu, pe care învăţasem în clasa a IV-a. Doi ani mai târziu, eram însă cu desăvârşire orientat în activitatea lui publicistică, urmărindu-i cu interes susţinut articolele din revista *Sămănătorul.*

Pe lângă aceasta, îi citisem mai multe volume, printre care şi *Istoria lui Ştefan cel Mare* publicată în 1904, cu prilejul împlinirii a patru sute de ani de la moartea domnitorului moldovean. De fapt, reputaţia lui răzbătuse dincolo de zidurile Universităţii. lorga începu să aspire la rolul de îndrumător cultural şi politic al poporului. Inspirându-se din crezul naţionalist al lui Kogălniceanu şi Eminescu, el căuta să determine o mişcare cu un asemenea substrat ideologic, îndeosebi asupra tineretului se exercita influenţa acestui om dinamic, care înţelegea să-şi reverse cunoştinţele şi talentul răscolitor cu o forţă neîntâlnită la nici unul din conducătorii vieţii noastre politice.

Când 1-am ascultat întâia oară pe lorga la cursul de istorie universală, într-o după-amiază din primăvara anului 1904, eram cam dezamăgit. Frazele lui lungi şi deseori prolixe, modul lui de a îngrămădi fapte şi date, cu paranteze care durau câte o jumătate de oră, îl făceau greu de urmărit. Numai câte o caracterizare lapidară sau cuvintele de spirit, care ţâşneau din când în când în cursul expunerii încâlcite, reflectau fondul genial şi inovator al profesorului. Cu timpul începusem să mă obişnuiesc cu modul lui de a vorbi. Căutam să fiu cât mai atent printre puţinii auditori ai cursului (vreo douăzeci). lorga era vădit contrariat de această slabă frecvenţă. Se citea pe faţa lui nemulţumirea de a constata că studenţii nesocotesc un curs atât de important şi atât de temeinic pregătit. Uneori, iritaţia lui se manifesta în mod cu totul ciudat. Mi-aduc aminte cum o studentă fiind nevoită să iasă din sală pe la jumătatea lecţiei, a fost apostrofată vehement, sau cum studenţii care păreau că nu-1 ascultă cu toată atenţia, erau admonestaţi de el ca şcolarii. Omul era irascibil nu numai la universitate, ci şi în scris. Spiritul lui virulent şi sentinţele lui "fflăcărate de convingeri, expuneau mai mult un mesaj de apostol ecât înţelepciunea unui savant. Mulţi dintre admiratorii lui îl

preţuiau pentru această notă caracteristică a personalităţii lui.

Mărturisesc că şi eu eram printre aceştia, urmărindu-i cu o neîncetată plăcere reacţiunile polemice faţă de oameni şi evenimente, în articolul de fond, dar mai ales la cronica revistei săptămânale, condusă de el, găseam asemenea manifestări de temperament. Fiecare tânăr se întreba, când se întâmpla ceva în lumea literară sau politică, „ce va zice lorga?". Aşteptam cu nerăbdare ziua de vineri când apărea *Sămănătorul,* pentru a-1 citi, căci ceilalţi colaboratori nu contau. Adevărul este că tumultosul profesor izbutise să se impună tineretului şi să-i inculce cultul naţionalismului şi dragostea de trecutul nostru, pregătind astfel sufletul generaţiei, care avea să participe

la războiul pentru întregirea neamului.

Alături de cursul lui Maiorescu şi lorga, activitatea mea extraşcolară mai cuprindea si alte domenii. Mă duceam duminica seara la conferinţele Ateneului, unde învăţam o mulţime de lucruri, între talentul de expunere şi reputaţia persoanei care , conferintia, nu era totdeauna o corespondenţă. Astfel, am ascultat de la aceeaşi tribună pe A. D. Xenopol şi Gheorghe Panu, fără a fi entuziasmat de nici unul. Cel dintâi vorbea greoi, împleticindu-se în exprimarea ideilor. Când nu izbutea să spună ce voia, clipea nervos din ochi, îşi netezea favoriţii şi trecea la altă ordine de idei, spre marea mea mirare. Panu mi-a făcut impresia unui om care-şi caută ideile fără a reuşi să le găsească, vorbind tot atât de greu ca şi ilustrul istoric de la Iaşi. în schimb, unele nume cu desăvârşire obscure, ştiau să intereseze prin râvna depusă în pregătirea conferinţei.

Vinerea după-amiază mă duceam la şedinţele publice ale Academiei Române. Aici îmi plăcea să admir pe bărbaţii consacraţi ai culturii noastre. Fiecare dintre ei mi se părea că reprezintă culmea talentului sau a ştiinţei, necunoscând atunci că nu totdeauna criteriul valorii hotărăşte alegerea la înalta instituţiei, în tot cazul, oameni ca Hasdeu, Maiorescu, Xenopol., Babeş ar fi putut ilustra orice Academie, îmi plăcea să urmăresc şi pe cei mai puţin însemnaţi. Rând pe rând mă uitam la ei, studiindu-le trăsăturile feţei şi gândindu-mă la vreo particularitate care-i distingea. Astfel, losif Vulcan care venea tocmai de la Oradea Mare, mă atrăgea prin asociaţiile lui ce-mi sugera. Faptul că fusese „naşul literar" al lui Eminescu, îi dădea o deosebită importanţă. Vedeam pe teologul Erbiceanu pleşuv ca un struţ în colivie, cum îşi încolăcea picioarele încălţate cu cizme. Folcloristul Marian, cu plete albe şi îmbrăcat în haine preoţeşti, se

strecura timid prin sală. Modestia acestui bucovinean îmi imminea. Prin contrast, figura măreaţă a lui Olănescu-Ascanio, traducătorul lui Horaţiu, mă făcea să mă întreb, pentru ce vârsta nu cuminţeşte pe toţi oamenii. Dr. Istrate, chimist în tinereţe şi devenit apoi un diletant deosebit în toate domeniile, îşi plimba trunchiul robust prin incintă, atrăgând atenţia. Figura profesorului de fizică de la Universitatea din Iaşi, Petre Poni, cu barba de preot corean, mă intriga prin degajarea cu care se mişca de la un loc la altul. Grigore Ştefănescu, geologul, cu o înfăţişare de bătrân sclerotic, răspândea un aer de familiaritate într-o academie neobişnuită. Neglijent îmbrăcat, el gesticula şi râdea peste măsură.

Cei doi istorici, Dimitrie Onciul şi Ion Bogdan, făceau impresia mior cărturari cuminţi şi pătrunşi de importanţa instituţiei unde se aflau, înfăţişarea lui lacob Negruzzi nu-mi spunea nimic, atât de banală mi se părea fizionomia lui. Meteorologul Ştefan Hepites, scurt şi gras, avea ceva din neamul proboscidienilor. P. S.

Aurelian, ales pentru merite agronomice, trecea neobservat, deşi în politică jucase un rol destul de zgomotos. Figura lui ştearsă de om practic, mă contraria. Mai mult interesa d-rul Felix, higienistul, un bătrân chel şi cu favoriţi, îşi găsea totdeauna de lucru, răsfoind vreo carte, parcă ar fi voit să evite contactul cu colegii, mult prea sociabili pentru dispoziţia lui sufletească de om cu facultăţi auditive atrofiate. Dr. V. Babeş avea un aer străin, occidental. Rezervat şi modest el se strecura neobservat, deşi era omul de ştiinţă al României cel mai cunoscut în străinătate. Pe Hasdeu îl vedeam apărând la începutul şedinţelor, de la care apoi se sustrăgea pentru a merge să petreacă mai mult timp în cavoul

familiei sale de la cimitirul Bellu. „Magul de la Câmpina", cum i se spunea, apărea mai bătrân decât era. Cu barba lui albă, cu fața adânc brăzdată, cu trupul gârbovit, făcea impresia unui om ajuns la o vârstă de patriarh, deşi nu împlinise şaptezeci de ani.

îl admiram pentru spiritul lui scânteietor şi pentru erudiția lui neobişnuită, citindu-i cu interes susținut mai toate scrierile istorice, filologice şi literare.

A. D. Xenopol apărea rareori la şedințele publice ale Academiei, probabil că nu-i plăcea să ia drumul de la Iaşi decât numai când ținea el însuşi vreo comunicare. Eu însă preferam mai bine să-1 citesc decât să-1 ascult. Despre Grigore Tocilescu nu aveam impresii frumoase, îmi displăcea tonul plângăreț în care

j| exprima. Mi-aduc aminte cum, într-o şedință publică, a ținut ? ?i releve meritele de istoric, pe care i le contestase nu de mult

°rga. Cu resursele mele de adolescent, simțeam, totuşi, că o

asemenea apologie era deplasată din partea unui academician.

Apariția lui Anton Nanu, poetul epic, răspândea o atmosferă de bunătate. Totdeauna îmbrăcat îngrijit, surâzător şi cu ochii lui albaştri, era cel mai simpatic bătrân. Spiru Haret făcea impresia unui om veşnic preocupat de ceva, nevorbind cu nimeni, având o figură aspră de om surmenat. Pe Dimitrie Sturdza, harnicul secretar general al instituției, mic la statură şi cu o complexiune de şoricel de câmp, îl vedeam mai rar, în schimb, Ion Kalinderu, pe atunci preşedintele Academiei, era nelipsit. Figura lui de grecotei vanitos mă amuza, mai ales când îl priveam când adormea în timpul şedințelor. Nu mi se păreau defel exagerate caricaturile şi glumele pe socoteala lui din *Furnica,* revista umoristică a lui Ranetti. A fost, fără îndoială, cel mai ridicul personaj care a pătruns vreodată în cercul academicienilor de la noi. Toate aceste impresii mă distrau şi-mi satisfăceau simțul de observație, aplecat spre studiul psihologic şi fizionomie al oamenilor.

Obişnuiam, de asemenea, să mă duc la unele procese celebre de la Palatul Justiției, când pledau cei mai mari avocați. Astfel am ascultat pe Delavrancea, în apărarea arhitectului Socolescu, învinuit de a-şi fi pus singur foc casei sale pentru a încasa suma de asigurare, - pledoarie publicată apoi sub titlul *Inocent.*

Delavrancea avea un deosebit respect, talent de orator şi actor.

Vocea lui răsunătoare, vocabularul lui colorat şi gesturile lui erau de un efect dramatic şi impresionau pe oricine. Cum argumentele lui se adresau mai mult inimii decât rațiunii, convingeau uşor.

împreună cu doi colegi, am stat până la ora patru dimineața în sala arhiplină a Curții de Justiției cu jurați, ascultându-i pledoaria fermecătoare.

Un alt proces celebru, pe care 1-am urmărit cu interes, a fost acela privind falsificarea testamentului lăsat de Principele Grigore M. Sturdza, poreclit în tinerețe „prințul vițel", pentru forța lui herculeană. Cu această ocazie am auzit de Take lonescu, Constantin Disescu, Tr. Djuvara, N. Cernescu şi alți avocați vestiți atunci. Nu prea înțelegeam argumentele lor juridice şi nici nu mă interesau. Ceea ce-mi reținea atenția, era forma cu care se exprimau aceşti fruntaşi ai baroului, gesturile şi intervențiile lor,

precum şi temperamentul fiecăruia. Urmăream, de asemenea, figurile fiilor principelui Sturdza, exemplare falnice de neam domnesc sau mişcările de expresie ale judecătorilor. Căci şi în acest caz era elementul uman care mă atrăgea mai mult.

în sfârşit, pe timpul sesiunilor Parlamentului, mă duceam cu

i mulți colegi la Cameră sau la Senat. Cu asemenea ocazii am ascultat sau am văzut pe atâția oameni politici de frunte. Figura lui Petre P. Carp mă interesa cu deosebire. Auzisem despre acest oni original şi intransigent lucruri extraordinare, îmi plăcea să-1 privesc, să-i urmăresc mişcările şi să-i aud vorba de moldovean spiritual. Pe Nicolae Filipescu, de asemenea, îl admiram pentru curajul şi caracterul lui. Mi-aduc aminte cum o dată 1-a paralizat cu o simplă vorbă pe un deputat anonim şi gălăgios, sau cum întrerupea pe miniştri, neținând seama de intervențiile Preşedintelui Camerei. Distincția lui Marghiloman forma un alt obiect de studiu pentru mine. Observam cum el păstra o atitudine mai rezervată decât cei doi amici politici, lângă care se aşeza, luând cuvântul foarte rar. Se făcea însă remarcat prin ținuta lui elegantă şi prin figura lui caracteristică de occidental. Mai identificam cu satisfacție figurile altor parlamentari, a căror fotografie apărea în ziare. Când nu eram sigur că i-am recunoscut, întrebam pe vreun vecin. Ajunsesem astfel să cunosc la față pe toți miniştrii şi foştii miniştri, precum şi pe fruntaşii parlamentari. Era un joc nevinovat, dar şi o experiență plină de învățăminte pentru un adolescent, a cărui curiozitate nu cunoştea limite.

17. Colegii mei

Colegii de la Institutul Pedagogic erau mai toți, cum am pomenit, buni camarazi. Cu cei din clasa mea păstram raporturi normale, deşi nu pot spune că legasem prietenie strânsă cu vreunul din ei. Aceasta se datora în primul rând faptului că eu eram mult prea ocupat în orele libere pentru a fi petrecut cu ei. Citind literatură sau frecventând diferite instituții, la care-mi îmbogățeam cunoştințele, nu aveam decât rareori răgaz de a sta de vorbă cu ei. Eram considerat mândru sau singular şi astfel mă lăsau toți în pace. De multe ori sărbătorile, când toți mergeau în oraş să Petreacă, eu preferam să rămân la şcoală pentru a mă afunda în lectura unei cărți, îmi amintesc că, într-o duminică, citisem un volum de aproape trei sute de pagini, anume romanul anost şi upsit de valoare literară *Elena* de Dimitrie Bolintineanu, pe care voisem să-1 cunosc în întregime ca şi celelalte scrieri ale sale, Care atunci nu fusese scos din manualele de liceu. Către seară, and ieşii în oraş, mă întâlnii cu doi colegi veseli. Văzându-mă u ochii obosiți, îmi spuseră că probabil n-am dormit. N-am Cei"cat să-i contrazic, fiind convins că nu mă vor crede că

citisem toată ziua. Eram oarecum satisfăcut că pot ascunde ceea ce pentru mine constituia o desfătare înaltă, pe care ei n-ar fi înțeles-o. Constatam în acelaşi timp cât de superficial judecă oamenii, când e vorba de ceva care trece dincolo de cercul propriilor experiențe.

Mai aproape sufleteşte mă simțeam de tovarăşul meu de cameră, Carp Popescu, despre care am pomenit mai sus. Cu el mă înțelegeam. Avea imaginație şi umor. Firea lui

de artist mă atrăgea, îl ascultam cu plăcere la violoncel. Primele noțiuni de muzică clasică le-am câştigat de la el. Era entuziasmat de marii maeştri ai muzicii germane şi italiene, ştiind să-mi împărtăşească ceea ce simțea. Văzând că nu sunt refractar ca alții față de artă, care-1 pasiona, era fericit că-1 înțelegeam şi-1 apreciam. De multe ori mergeam împreună la operă şi la teatru, schimbându-ne impresiile până după miezul nopții. Când, în vara anului 1903, ne-am despărțit, el renunțând de a termina liceul şi plecând la Viena să urmeze conservatorul, 1-am regretat mult. Mi-a scris din străinătate, iar în 1907 1-am întâlnit la Berlin. Cu fratele lui, Aurel, cu care eram coleg de clasă, nu mă înțelegeam. Era ursuz şi maniac. Aud că aşa a rămas toată viața. A devenit farmacist la Slatina, oraşul său natal.

Un alt coleg de clasă era Cristea Alaci, armean din Panciu, corect în purtare, dar respingător de prozaic prin simțul lui comercial atât de timpuriu dezvoltat. Mai aveam alți colegi, printre care şi patru evrei din Bârlad. Aceştia erau atât de solidari, încât erau inaccesibili unor raporturi colegiale, în schimb, mă împrietenisem cu elevi din alte clase. Printre aceştia era şi Mihai Smolschi, viitorul autor dramatic Mihail Sorbul. Cu un an mai în vârstă decât mine şi cu o clasă înainte, el venise la şcoala noastră abia în toamna anului 1903. Era un tânăr înalt, slab, cu fața copilăroasă, pe care străluceau nişte ochi verzi expresivi. Nervos în mişcări şi capricios în dispoziție, el era, totuşi, simpatic.

Ştiindu-mă mai cumpănit şi mai avut decât alții şi, deci, totdeauna cu o mică rezervă de bani la mine, Smolschy venea regulat să se împrumute către sfârşitul lunii. Suma pe care o solicita nu trecea niciodată de doi lei, pe atunci suficientă pentru a-şi procura două pachete de tutun calitatea I-îi, hârtie de țigări şi chibrituri. Când primea tainul de buzunar, prima lui grijă era să-şi achite datoria.

Ca elev era cam slab, dar destul de sârguitor să treacă examenele, îi plăcea să citească romane. Retras şi preocupat de propriile lui gânduri, el nu se deschidea uşor. îl vedeam mereu cu un caiet în mână, în care scria din când în când câteva rânduri. Bănuiam că

trebuie să aibă înclinări literare, căci discuta bucuros despre unii scriitori ai zilei şi mai ales despre piesele care se jucau la Teatrul Național. Când şi-a luat bacalaureatul, în 1905, el a tipărit o piesă de teatru *Eroii noştri,* oferindu-mi un exemplar cu dedicație. După ce am plecat la studii în străinătate, i-am pierdut urma. Nu ştiam că mai târziu soarta ne va lega prieteni pe viață.

în toamna anului 1903, şcoala îşi mută reşedința peste drum, într-o clădire adiacentă Seminarului Pedagogic Universitar. Cum Carp Popescu plecase, a trebuit să-mi caut un alt tovarăş de cameră. Găsii pe vin elev din clasa a V-a, curățel la înfățişare şi liniştit, dar cam slab la minte, îl preferai altor elevi mai inteligenți, dar gălăgioşi, voind să dispun cât mai mult de timpul meu liber.

Atmosfera noului local era mai puțin plăcută. Mă consolam însă că nu voi mai rămâne în şcoală decât doi ani căci mă hotărâsem încă de atunci să pregătesc clasa a VUI-a în vacanța mare din 1905. Continuai să citesc şi să-mi procur cât mai multe cărți în vederea formării unei biblioteci personale. O mare bucurie avui într-o zi, când cumpărai de la anticarul Eschenasy de pe Bulevard operele complete ale lui Voltaire într-o ediție legată în piele. Deşi tipărită cu litere mici şi pe două coloane, această ediție mi se părea

cu deosebire prețioasă. Cuprindea întreaga corespondență a scriitorului francez, pe care nu o cunoşteam încă. în acelaşi timp îmi procurai cursul de literatură franceză al lui [Abel-Franşois] Villemain în trei volume, pe care-1 citii cu interes susținut. Voiam să stăpânesc astmosfera dinaintea marii revoluții franceze, eveniment istoric care mă pasiona mai mult atunci.

Râvna cu care studiam şi citeam, îmi crease în şcoală un prestigiu deosebit. Mulți din colegi mă consultau, când voiau să cumpere vreo carte sau să vadă vreo piesă clasică la teatru. Eram, totuşi, modest şi nu mă încântam de succese atât de relative.

Simțeam încă de atunci că viața e prea scurtă pentru a satisface integral setea *de* cunoaştere de care eram stăpânit. Cu cât îmi îmbogățeam cunoştințele, cu atât mai mult descopeream lipsuri de lectură. Voiam să cunosc scrierile marilor autori din literaturile străine. Faptul că nu puteam citi în original pe scriitorii englezi mă făcea să sufăr. De aceea mă gândii să învăț limba engleză. O altă dorință, care mă muncea, era să cunosc străinătatea, Occidentul înaintat, unde luaseră ființă atâtea opere de cultură. Această curiozitate mă îndemna şi mai mult să mă silesc a termina liceul Ş1 astfel să mă eliberez de atâtea împotriviri, care-mi stânjeneau dezvoltarea spirituală.

---

18. La Câmpulung-Muscel

în vara anului 1903 revedeam, împreună cu surorile mele şi [cu] cumnatul meu, Câmpulungul copilăriei mele. Am petrecut bine, făcând mai multe excursii, mergând şi la Rucăr, unde nu mai fusesem de şase ani. învățasem să dansez, participând la toate balurile de la Cercul Militar. O altă distracție, în care mă delectam, era să asist la aşa-numitele „Kermese" din grădina publică, unde aveau loc bătăi cu confetti şi nenumărate posibilități de a cunoaşte domnişoare. Cu toată timiditatea mea, eram printre cei mai solicitați băieți de vârsta mea. O fotografie din anul acela mă arăta un adolescent cu ochii visători. Nu profitam însă de impresia pe care o făceam, continuând să fiu preocupat de a nu mă lăsa furat de nici o formă de mondenitate. Totuşi, regretam uneori că nu sunt mai îndrăzneț, ca alți băieți. Dar când rămâneam singur şi mă gândeam mai bine, găseam că purtarea mea era justă, în tot cazul, nu voiam să fiu uşuratec nici la vârsta de şaptesprezece ani.

într-o dimineață frumoasă de iulie pornirăm cu trăsura în excursie la Boteni. Pe lângă noi se alăturaseră două familii. Cu această ocazie cunoscui o fată de vârsta mea, care-mi deşteptă sentimente de dragoste. Era inteligentă şi frumoasă, dar mult prea cochetă pentru natura profund seriosă Flirtul dură un an, fără altă receptivitate din partea ei decât aceea de a fi răspuns la scrisorile mele. Sufeream s-o ştiu înconjurată de admiratori. Mă rețineam însă de la orice gest care m-ar fi pus în inferioritate. Nu pot spune, totuşi, că acest episod m-a turburat. Eram prea mândru să prelungesc o situație în care nu găseam un ecou sufletesc. Mi-ar plăcea să recitesc azi scrisorile pe care-mi exprimam sentimentele în mod cu totul neobişnuit. Cred că această particularitate a imprimat relațiilor noastre o notă atât de abstractă.

Fata aprecia la mine ceea ce nu putea găsi la ceilalți admiratori ai ei, mai concreți în

apucăturile şi aspirațiile lor.

Surorile mele, ca şi mine, au rămas prietene toată viața cu familia acestei fete de burghezi câmpulungeni, în casa cărora ne-am simțit totdeauna bine. O soră a fetei, de care am vorbit, cu trei ani mai mare, se împrieteni atât de mult cu sora mea Măria, încât acceptă invitația de a o însoți la Turnu Măgurele. Aici petreceam cu toții luna august. Văzându-mă că citesc mult, musafira noastră, o intelectuală prin excelență, începu să mă bage în seamă, în comparație cu sora ei, era atrăgătoare dar mai

serioasă şi mai instruită. Vocea ei caldă îi dădea un farmec deosebit. O neobişnuită vioiciune de spirit o făcea, de asemenea, să apară ca o ființă aparte, împlinise douăzeci de ani şi nu se gândea la căsătorie, aspirând către o viață independentă, în ciuda mediului burghez de provincie în care trăise, într-o seară, pe când şedeam pe bancă în curte, ea veni lângă mine şi-şi rezemă un braț pe umărul meu. Tresării la această intimitate a unei domnişoare, care mă considerase până arunci un copil, îmi vorbi despre lucruri indiferente, dar apropierea corpului ei cald de fecioară îmi răscoli simțurile, înțelegând că sunt emoționat de atâta atenție, căută să-mi alunge orice gând care m-ar fi făcut să-i atribui o intenție sentimentală. De aceea începu să-mi povestească despre anii ei de şcoală şi de conservator, despre muzică şi profesoara ei preferată de pian şi alte lucruri, pe care însă abia le acultam. în tot cazul, nu ştiam cum să interpretez această întâmplare. Gestul ei fusese, desigur, o mişcare spontană, dar cu un substrat bine definit, în subconştient, după cum aveam să verific mai târziu, când am cunoscut-o de aproape.

19. Vara anului 1904

Pe la începutul lui iunie 1904, sora mea Zoe se căsători cu inginerul Aurelian Arsenescu. Ceremonia avu loc în timpul examenelor mele de clasa a Vl-a. De trei ori trimisese după mine să vin seara la petrecere, dar refuzai categoric. Această renunțare, oricât de mult mă costa sufleteşte, fusese determinată de voința mea de a nu risca să pierd nici un examen. Pentru moment, toate rudele mă condamnară, dar mai târziu înțeleseseră că între plăcere şi datorie un băiat conştiincios ca mine nu avea altă alegere.

Luna iulie am petrecut-o la Sinaia împreună cu sora mea Măria şi cumnatul Paul. Vedeam pentru întâia oară celebra reşedință de vară a familiei regale. Nu pot spune că am fost încântat. Aspectul ei modem mă contraria, iar faptul că atâta lume era preocupată de mici deşertăciuni, mă indispunea. O singură amintire mai de seamă mi-a rămas în minte, într-o după amiază am văzut de aproape cum se plimba prin parc regele Carol I, îmbrăcat în tunică de general de infanterie şi cu chipiu alb pe cap. Călca apăsat, rezemându-se într-un baston şi salutând cu degetul arătător publicul care-1 ovaționa. Privirea lui era severă, dar întreaga lui ținută răspândea un aer de distincție şi demnitate, care nu se întâlnea la mulți monarhi contemporani.

"

în august, am fost la Turnu Măgurele, citind şi plimbându-mă pe malul Dunării sau prin unele împrejurimi. O mică excursie la Nicopole, în tovărăşia unor ofițeri din

regimentul 4 Călăraşi, a fost o experiență plăcută pentru mine. Cu această ocazie am venit în contact cu ofițeri bulgari. Aceştia se arătau foarte expansivi, invitându-ne la masă şi ținând discursuri într-o franțuzească aproximativă, în care aminteau de „tradiționala amiciție" între cele două țări vecine şi prietene. Unii din ei vorbeau şi româneşte. Mi s-a întipărit în minte înfățişarea orientală a orăşelului aşezat pe dealuri, precum şi drumul de țară care urca spre Plevna.

20. Prima călătorie în străinătate

Anul 1905 a fost pentru mine un an plin de noi şi mari experiențe. El marchează începutul peregrinărilor mele în țări străine, care aveau să dureze cinsprezece ani şi în care timp îmi desăvârşeam cultura şi trăiam mai intens decât oricând.

Mă pregătii febril pentru examenele de clasa a VH-a şi a VlII-a. Tutorele meu, comnatul Paul, îmi făgăduise că-mi va împlini dorința de a merge la studii în străinătate, dacă voi reuşi să termin liceul. Gândul că aş putea deveni student în curând, mă stimula şi mai mult la învățătură, îmi dădui silința şi trecui cu bine examenele clasei a VII-a. Rămânea ultima clasă, pe care trebuia s-o prepar în timpul vacanței mari.

între timp, sora mea Măria se hotărî să meargă în iulie la Viena. Mă întrebă dacă voiesc s-o însoțesc, ştiind că aveam de învățat pentru examenele clasei a VlII-a. Perspectiva de a vedea unul din oraşele mari din străinătate, îmi înflăcăra imaginația. Nu putea fi vorba de o renunțare. Mă simțeam în stare să studiez şi pe timpul unei călătorii atât de atrăgătoare.

înainte de a pleca la Viena, am fost cu toții la Galați, adică sora şi cumnatul meu, precum şi cele două copilite ale lor cu o guvernantă germană şi cu mine. Participam la căsătoria unui căpitan de marină, vechi prieten cu Paul. Oraşul dunărean îmi plăcu. Era interesant prin aşezările lui şi prin contrastele pe care le oferea. Strada Domnească şi vederea din fața Palatului episcopal mi s-au părut prea aristocratice față de cartierele murdare şi gălăgioase din jurul portului.

Peste trei zile ne îmbarcam pe un vapor austriac, care avea să ne ducă până la Viena. Cu această ocazie, văzui marele pod

de la Cernavodă şi toate orăşelele de pe ambele maluri ale Dunării.

La Rusciuk poposirăm vreo două ore, în care timp făcurăm o plimbare prin oraş. Apoi trecurăm prin Porțile de Fier şi pe lângă insula Ada Kaleh. Vaporul se opri o noapte la Belgrad, dându-ne răgaz să vizităm oraşul. Capitala vechii Serbii îmi făcu impresia unui orăşel de provincie, deşi aşezarea ei naturală era frumoasă. De acolo, înaintarăm printr-un peisaj montan, intrând în pusta Ungariei, până la Budapesta. Aici oprirăm câteva ore.

Oraşul ne plăcu atât de mult, încât ne-am propus să-1 vizităm pe îndelete la întoarcere, în sfârşit, după cinci zile de călătorie, sosirăm la Viena, debarcând în apropiere de Ferdinandsbriike, adică în inima oraşului.

Vechea capitală a Habsburgilor mă impresiona prin viața ei veselă şi prin monumentele ei mărețe. Cu un *Baedeaker* în mână, începui să vizitez muzeele. Operele de artă pe care le vedeam, îmi deşteptară un viu interes pentru pictură şi sculptură. Mă simțeam înălțat sufleteşte să privesc în original pânzele maeştrilor italieni din timpul Renaşterii, în Biserica Sf. Ştefan avui impresia că trăiesc aievea trecutul plin de mister al Evului Mediu. Iar în castelul Schonbrunn, însoțit de un paznic local, am înțeles mai bine

decât din cărți o parte din istoria modernă a Imperiului Austro-Ungar. Toate aceste impresii mă compleşeau prin noutatea lor. De altă parte, zgomotul oraşului, mirosul asfaltului pe timp de mari călduri, oboseala ce mă cuprindea umblând zilnic ore întregi şi grija ce mai aveam să mai citesc şi pentru examen, mă surmenară. O durere în dosul capului mă chinuia, turburându-mi somnul. Simțeam nevoia să schimb aerul. De aceea mă bucurai când sora mea decise să mergem pentru vreo două săptămâni la Baden bei Wiens.

în această localitate climaterică din apropierea Vienei mă refacui repede. Somnul îmi reveni şi astfel putui să mă dedic cu mai multă vigoare cititului pentru examen. Voind să variez lectura, îmi procurai două cărți, o monografie asupra marelui oraş vizitat şi cunoscuta istorie a literaturii germane de W. Scherer.

Citeam în grădina hotelului sau prin parcurile liniştite ale stațiunii.

Pe la începutul lui august ne înapoiarăm la Viena, unde am ^ai rămas o săptămână. De data aceasta suportai mai uşor ^gornotul oraşului. Vizitai încă o dată muzeele, descoperind noi Ocuri interesante. Regretam că timpul nu-mi permite să le studiez Pe îndelete. Mă consolam cu gândul că în curând le voi revedea şi liber de orice constrângere, înainte de plecare, cumpărai

---

un ghid al Berlinului, oraşul unde speram să merg la toamnă.

Căci eram aproape sigur că voi izbuti să-mi realizez planul.

De la Viena am călătorit cu trenul la Budapesta, unde am rămas mai multe zile. Oraşul mi s-a părut frumos si interesant mai ales prin aşezarea lui naturală. Dar efortul vădit, pe care-1 făcea, de a fi cu orice preț un oraş mare occidental îmi cam displăcea. Mă întrebam, ce rost are un metropolitan la o populație în vreo opt sute mii locuitori. Şi în muzee se observa acelaşi efort izvorât din megalomanie maghiară. O plimbare prin insula Margareta si pe dealurile Budei, cu vechi amintiri de ocupație turcească, mă satisfăcu mai mult.

într-o după amiază, ne îmbarcăm iar pe un vaporaş, care ne duse până la Turnu Măgurele, întregul voiaj a durat mai mult de cinci săptămâni, dar impresiile pe care le primisem erau numeroase si adânci. Luasem contact pentru întâia oară cu un colț din Occidentul luminat, despre care visasem atâția ani. Eram fericit că-1 văzusem mai curând decât sperasem.

21. Ultimul examen de liceu

Restul vacanței îl petrecui la Turnu Măgurele, studiind si repetând materiile de clasa a VUI-a. Sora şi cumnatul meu, văzându-mă cât de absorbit eram, îmi spuseră într-o zi că nu trebuie să fac eforturi care ar avea urmări asupra sănătății mele.

Dar nici un sfat nu m-ar fi abătut de la scopul urmărit. Pentru mine, plecarea în străinătate, care atârna de reuşita examenului, însemna o viață nouă şi plină de promisiuni.

La l septembrie, am venit singur în Bucureşti, trăgând la hotel English din Calea Victoriei, peste drum de Teatrul Național. La şcoală nu mai puteam merge fiindcă direcțiunea nu vedea cu ochi buni renunțarea mea de a urma clasa a VUI-a în mod regulat.

M-am înscris singur prin minister. Examenul avea loc la liceul „Lazăr". Comisia era prezidată de Dimitrie Onciul, cunoscut ca examinator foarte sever. Nu mă descurajai, ştiindu-mă tare la istorie, în adevăr, la această materie obţinui nota cea mai mare, pe care vestitul istoric al Facultăţii de Litere din Bucureşti era capabil s-o dea, un şapte. Caracteristic pentru mentalitatea lui de pedant bucovinean a fost faptul că mă întrebase numai chestiuni de amănunt, printre care figurau si urmaşii lui Mircea cel Bătrân, cu anii domniei fiecăruia. Memoria mă ajută şi îi dădui răspunsul

fără nici o greşeală. Anii îi înşirai cu atâta siguranţă încât smulsei din gura acestui profesor foarte zgârcit la cuvinte de aprobare, un „bine" care uimi pe toţi de faţă. La celelalte materii obţinui de asemenea note bune.

Când aflai rezultatul, cu o zi înainte de a fi publicat în ziare, mă simţii fericit peste măsură. Niciodată nu avusesem o bucurie mai mare. Pe lângă faptul că mă aflam printre foarte puţinii reuşiţi la examen, eram fericit că scăpasem de liceu şi că, în curând, îmi voi realiza visul, care mă frământase în ultimul timp - plecarea în străinătate. Bucuria de care fui cuprins a fost atât de puternică, încât n-am putut închide ochii o noapte întreagă. Starea de euforie în care mă aflam, îmi dezlănţui imaginaţia. Mă gândeam la studiile pe care aveam să le încep la Universitatea din Berlin, îmi făceam diferite planuri cu privire la folosirea timpului şi alte proiecte de viitor, care-mi veneau năvalnic în minte. Istovit de această orgie extatică, aţipii puţin către ziuă. Mă sculai însă buimac. Mă resimţeam de oboseala nervilor. Atunci mi-am dat seama, pentru întâia oară, că o prea intensă surescitare, provocată de o mare bucurie, duce la aceeaşi depresiune ca şi o mare nenorocire. Experienţa mi-a servit pentru totdeauna, căci de câte ori în viaţă am mai trecut prin stări excepţionale, am căutat să mă stăpânesc.

Cumnatul meu Paul află din ziare că am trecut examenul, îmi scrise câteva rânduri emoţionante, felicitându-mă şi amintindu-mi că pot să mă gândesc la călătoria în străinătate. Mai rămânea acum ultimul obstacol de învins, examenul aşa-numit „de capacitate", care avea loc peste câteva zile în faţa unei noi comisii la liceul „Matei Basarab". La dizertaţia pe care o ţinui la limba română, după regulamentul de atunci, am primit felicitări din partea comisiei, fiind lăudat pentru lectura bogată, de care dădusem dovadă. Credeam că am scăpat. Totuşi, soarta îmi rezervă o dezamăgire. La ştiinţe nu obţinui o notă suficientă.

Profesorul respectiv crezu că trebuie să nu ţină seamă de situaţia de la celelalte obiecte şi astfel mă trânti.

Rezultatul nu mă afectă prea mult. Pentru mine conta faptul câ scăpasem de un an de liceu, în care timp puteam să merg în străinătate. Nu sunt superstiţios şi m-am ferit să stabilesc corelaţii ^fre întâmplări asemănătoare la suprafaţă. Se pare, totuşi, că e*istă unele coincidenţe, pe care soarta le rezervă unui om în , laţâ. Căci mai aveam să întâmpin întâmplări de natură similară, * Care împrejurările să-mi fie potrivnice, când a fost vorba de tlrQul pas pentru a le învinge. E probabil că asemenea experienţe

să fie datorite si modului meu constant de a reacţiona. E mult adevăr în cuvintele că destinul unui om rezidă în caracterul lui.

Sunt sigur că, fără mândria pe care o aveam, as fi putut găsi uşor pe cineva să intervină şi să-mi salvez situația la o materie, care de fapt nu era cea mai importantă la un examen de maturitate, la secția modernă a liceului. Dar nici prin gând nu mi-a trecut să întreprind aşa cevav Conştiința mea era împăcată. Colegii care asistaseră la examen, resimțeau mai mult decât mine nedreptatea pe care mi-o făcuse omulețul stigmatizat de natură printr-o înfățişare fizică hidoasă şi a cărui activitate în învățământul secundar n-a reprezentat decât o veşnică teroare exercitată asupra elevilor.

•m.

ei

N. Petrescu, „Juli I9il, Berlin".

-Jb

PARTEA a Il-a

1905-1912

33 O

22. Plecarea si sosirea la Berlin

flt

.'ii

în ultimele săptămâni ale lunii septembrie, m-am pregătit * pentru călătoria pe care aveam s-o întreprind în curând. Trăiam f numai cu gândul să mă văd la Berlin. Mă lăsam pradă imaginației. ' Saltul pe care-1 făcusem şi viața nouă care mă aştepta, îmi dădeau iluzia fericirii. La nouăsprezece ani nu puteam fi altfel.

în ajunul plecării, luai masa la sora mea Zoe. Cumnatul Aurică îmi dete unele sfaturi practice în legătură cu viața printre străini. El îşi făcuse studiile la Paris, dar cunoştea şi Berlinul.

Ascultam cu atenție ceea ce-mi spunea, dar aveam unele aprehensiuni în privința posibilității de adaptare la un mediu străin şi atât de deosebit de al meu. Mă consola însă gândul că voi găsi pe amicul meu Florea Țenescu, care se afla în Germania de trei ani. Ieşise sublocotenent de artilerie în armata geramnă şi acum făcea o şcoală specială la Charlottenburg. întreținusem cu el tot timpul o corespondență regulată. Era un om de caracter, pe care puteam să mă bizui, îl cunoscusem la Turnu Măgurele, oraşul său natal, şi devenisem prieteni buni. Cu o săptămână înainte de ' plecare, primisem de la el o scrisoare în care îmi dădea toate lămuririle cu privire la voiajul meu şi-mi făgăduia că mă va '• aŞtepta la gară.

Am plecat pe la începutul lui octombrie, într-o dimineață ' runioasă de toamnă, cu trenul spre Burdujeni, luând loc în agonul direct Berlin. Pentru a fi mai liber, îmi aşezai toate ectele într-un cufăr pe care-1 predai la bagaje. Aveam cu mine

ghidul Berlinului şi un mic pachet cu sandvişuri. Drumul jv e Păru destul de lung,

dar interesant prin noutatea peisajului, conversație cu doi germani, care se urcaseră la Cracovia,

desprinsei că unul din ei mergea tot la Berlin. Căutai să mă țin după el. La Oswicin, granița de intrare în Germania, îl pierdui din vedere. Eram contrariat, deşi vagonul mergea, cum am pomenit, direct la Berlin. Când trenul se puse în mişcare, îl văzui pe tovarăşul meu de drum reapărând în compartiment. Acum eram liniştit. La Kattowitze si la Breslau mă dădui jos pentru a lua ceva de mâncare, în sfârşit, pe la ora opt şi jumătate seara, după o călătorie de 36 ore, sosii la Berlin. Gara Friedrichstrasse, unde mă dădui jos, era luminată ca ziua. îmi aruncai ochii prin mulțimea de pe peron să descopăr pe amicul meu Țenescu.

Tocmai când mă pregăteam să plec în oraş, el apăru. Ne îmbrățişarăm cu bucurie. Eram fericiți amândoi să ne revedem după trei ani. Mă duse la un mic, dar curat hotel, pe Friedrichstrasse. Cu toată oboseala, ieşii cu amicul meu şi făcurăm împreună o plimbare pe celebra stradă din capitala Reichului.

Lumina orbitoare a lămpilor, curățenia oraşului şi ordinea cu care circula mulțimea, mă impresionară. Constatam că aici pulsa o viață mai dinamică decât la Viena,

Prima noapte dormii adânc în patul moale, acoperit cu plapumă de puf. Când mă trezii, era deja ora nouă. Mă simții bine după un somn atât de lung. Sunai pentru „fruhstuch".

Cafeaua surogat si untul amestecat cu margarina, mi se părură bune, căci, în dispoziția în care mă aflam, nimic nu-mi displăcea.

Consultai planul oraşului si ieşii să fac o plimbare. Mă descurcai singur prin străzile drepte si lungi din apropiere. Mă uitam la vitrinele magazinelor, mă opream din când în când să văd cum circulă lumea sau cum „Schutzmann"-ul ținea ordinea vehiculelor. Aerul rece şi predominarea figurilor blonde îmi aminteau că mă aflam într-o țară nordică. Ajuns pe *Unter den Linden,* mă îndreptai spre stânga. Această stradă largă, împodobită cu tei şi pe care se află palate si magazine luxoase, mă făcu să mă gândesc la Ring-ul din Viena. Era, totuşi, o deosebire, care distingea bulevardul berlinez de cel vinez, anume - lipsa tramvaielor. Aruncai o privire la clădirea Universității şi citii cuvintele latineşti săpate pe frontispiciu. Statuia ecvestră a lui Friedrich cel Mare de Rauch îmi plăcea prin calitățile ei de proporție si expresie. Domul, construit nu de mult, îmi păru însă cam sărac în mijloace arhitectonice, în schimb, piața Lustgarten, cu muzeul în stil elin şi fântânile arteziene, mă mulțumi prin armonia ei. Aici era o construcție simetrică clatornată după un plan studiat, ce nu putea să dea greş. De celălalt capăt al

Bulevardului sta *Brandenburgerthor,* de care auzisem vorbindu-se cu atâta admirație. Acest arc de triumf era de fapt o modernă poartă de piatră lipsită de ornamente şi care impunea niai mult prin simplitatea ei. Faimoşii cai de bronz, pe care Napoleon îi dusese ca trofeu la Paris după bătălia de la lena, nu reprezentau o deosebită operă de artă. îmi ziceam, totuşi, că valoarea istorică a monumentului trebuie apreciată.

Plimbarea de dimineață mă familiariza cu centrul Berlinului.

Impresia generală era bună, dar nu pot spune că mă entuziasmam de ceea ce văzusem, în definitiv, gândeam eu, spiritul german culminează în filosofic şi muzică, iar din punct de vedere practic, în tehnică şi artă militară. Pe mine mă interesa cu deosebire filosofia lor, pentru care năzuisem să viu în Germania, în acest domeniu aşteptam să trăiesc mari experiențe.

Cu aceste reflecții, intrai într-un restaurant. Curățenia, serviciul şi liniştea localului mă mulțumiră. Meniul mi se păru extrem de substanțial pentru suma de o marcă şi douăzeci şi cinci pfenigi.

Priveam cu curiozitate nestăpânită la clienții din jurul meu. Toți păreau oameni cu mare poftă de mâncare şi băutură. Mă întrebam, dacă toți germanii se aseamănă în această privință. Tot eu îmi răspundeam că e imposibil ca intelectualitatea să fie atât de mâncăcioasă şi de băutoare ca cei de față. La plată, chelnerul îmi ajută să-mi socotesc banii, pe care abia îi cunoşteam. Un mic supliment la Trinkgeld-ul cuvenit, îl făcu să-mi mulțumească de mai multe ori. îmi ziceam în gând: ce oameni cumsecade, nu profită de un străin! Eram încântat să verific singur onestitatea germanilor, de care auzisem vorbindu-se de atâtea ori, opinie pe care, însă, mai târziu aveam să mi-o modific.

După-amiază, veni amicul Tenescu să mă ia de la hotel pentru a-mi căuta o cameră. Voind să fiu cât mai aproape de el, mă hotărîi să locuiesc în Charlottenburg. Acest cartier era nou şi cel mai accesibil din punct de vedere al mijloacelor de comunicație cu Universitatea. Străzile lui largi, curate şi prevăzute cu plantații, Precum şi casele luminoase, îi dădeau un aspect atrăgător. Găsii 0 cameră la etajul întâi pe Krumnestrasse, la doi paşi de amicul meu, care locuia în Goethestrasse.

A doua zi, mă mutai de la hotel, începui să scriu la toate şi prietenii mei din țară. Mă simțeam atât de bine în noua locuință, încât mă complăceam să petrec ore întregi citind şi ind. Camera era spațioasă, curată şi bine mobilată. Eram gurul locatar. Proprietăreasa lipsea de acasă o bună parte din

zi, mergând să-i ajute soțului ei, care avea un magazin cu mezeluri peste drum de locuință. Femeie politicoasă şi bună la suflet, ea dădu ordin servitoarei să-mi stea la dispoziție. De multe ori ținea să-mi aducă singură cafeaua cu lapte sau corespondența.

Mă lăuda amicului meu că sunt un băiat liniştit si ordonat, însuşiri pe care nu le întâlnise până atunci la nimeni din chiriaşii studenți.

De altfel, lauda era cu totul îndreptățită, căci în cele trei luni, cât am locuit aici, am dus o viață retrasă. Singura vizită pe care o primeam era aceea a lui Tenescu. Aveam un program, de la care nu mă abăteam. Citeam toate după-amiezile si serile, cu excepția duminicilor, când petreceam cu amicul meu. Mergeam la teatru sau ne plimbam prin luminoasele împrejurimi ale oraşului, în zilele de lucru, dimineața o aveam rezervată audierii cursurilor

sau vizitării muzeelor.

Până la deschiderea regulată a cursurilor la Universitate, către sfârşitul lui octombrie, am căutat să mă familiarizez cât mai mult cu limba germană. Cunoştințele pe care le aveam în această limbă, deşi solide, nu erau suficiente pentru a urmări o prelegere

sau a susține o conversație fără eforturi de atenție si recurgere la dicționar. Mai uşor [mi-era] pentru citit, încă din liceu începusem să citesc pe clasicii germani în original. Adevărul .este că urechea nu-mi era deprinsă cu sunetele limbii vorbite. De aceea mă sileam să remediez cât mai curând o asemenea lipsă.

într-o dimineață, m-am dus la Universitate pentru a lua informații asupra cursurilor. Intrai în hall-ul dintre Unter der Linden şi-mi aruncai ochii la tabla unde erau afişate diferite ştiri privind viața universitară. Pe aceea în care sta scris „Philosophische Facultât" văzui că unii profesori începuse să-şi anunțe cursurile, îmi luai câteva notițe. Apoi mă uitai la studenții care se perindau grăbiți. Mulți dintre ei purtau ochelari, erau blonzi si aveau urme de duelare pe obrazul stâng. Se vedeau şi străini, printre care nu lipseau japonezii, foarte admirați atunci din cauza victoriei dobândite asupra ruşilor. Portarul, un om înalt si corpolent, cu o şapcă prusiacă în cap, privea iscoditor prin haliLa un moment dat, văzându-mă că zăbovesc mai mult decât ceilalți, veni spre mine şi mă întrebă, dacă doresc vreo informație, îmi arătă la una din tablele expuse anunțul unei publicații, în care se găseau toate datele asupra Universității, împreună cu regulamentul fiecărei facultăți, îl întrebai unde aş putea să-mi procur o asemenea publicație. Foarte voios, mă pofti într-o cameră de la intrare, unde îmi oferi un exemplar pentru câțiva pfennigi.

Din această cărticică aflai o mulțime de informații utile, printre altele, citii cu deosebit interes, că nu există decât un singur examen, anume - acela de la sfârşitul studiilor, doctoratul, pentru care se cere o teză constând dintr-o investigație proprie în domeniul specialității. Examinarea la oral, pe lângă materia principală, era obligatorie la încă două materii secundare. Pentru toate aceste trei materii de examen, candidatul audia anumite cursuri într-un răstimp de cel puțin trei ani sau şase semestre.

Eram încântat de un asemenea program. Nu se putea un aranjament mai potrivit pentru tinerii ordonați şi conştiincioşi, care ştiau să se conducă singuri. Faptul că studentul era liber să-şi împartă timpul şi să-şi aleagă numai cursurile care-1 interesează, mi se părea de o importanță covârşitoare. O asemenea rânduială făcea apel la simțul lui de răspundere şi astfel îl elibera de gândul că ar fi controlat de altă forță decât de propria lui conştiință. E drept că, pentru oamenii nedeprinşi cu disciplina, sistemul reprezenta o prea mare libertate, care putea duce la dezorientare şi pierdere de timp. Eu însă îl aprobam, fiindcă se potrivea atât de bine cu modul meu de a fi. Căci simțeam de atunci, că numai dispunând singur de timp şi de înclinările mele naturale, voi putea lucra cu mai mult spor.

Cum nu aveam încă diploma de bacalaureat, urmai cursurile ca simplu auditor. Pentru mine se punea chestiunea să folosesc un an citind opere de introducere în filosofie şi studiind cât mai temeinic limba germană. De aceea, audierea cursurilor cădea pe planul al doilea până ce mă voi înscrie ca student regulat. La început, îmi procurai două cărți de filosofie, care circulau atunci ca cele mai indicate de a iniția în disciplina către care mă simțeam cu deosebire atras: *Geschichte der Philosophie,* de Albert Achwegler, şi *Einleitung in die Philosiphie,* de Friedrich Paulsen.

Prima carte, deşi scrisă cu vreo cincizeci de ani în urmă de un teolog hegelian, cuprindea o expunere succintă, şi revăzută în fiecare nouă ediție, despre sistemele

filosofiilor de la Thales până ta Spencer şi Wundt. Am citit-o pe îndelete, subliniind părțile care mă interesau şi luând note pentru reținerea unor idei mai lrnportante. *Introducerea* lui Paulsen avea excepționale calități Pedagogice şi stilistice. Trata problemele în mod sistematic, nu ^să fără o vădită preocupare de a inculca punctul de vedere Realist, reprezentat de autor atât în monografia sa despre *Kant,* Cat Şi în *Sistemul de etică* sau în diferite studii publicate sub titlul "gestiv *Philosophia militans.* Apoi claritatea cu care erau

exprimate şi lămurite cele mai subtile construcții ale filosofilor, dădea cărții un farmec deosebit pentru un începător.

Dacă m-ar fi întrebat cineva pentru ce voiesc să studiez filosofia, n-aş fi putut să-i dau un răspuns prea explicit. Când m-am hotărât pentru această disciplină, nu aveam decât vag; cunoştințe de istoria filosofici. Totuşi, simțeam în mine vocația de a cuprinde, unifica si adânci cât mai multe cunoştințe. Ştiam că această operație nu o puteam învăța decât de la marii gânditori ai omenirii, printre care cei mai numeroşi erau germani. Astfel, îmi zisesem deseori în ultimii ani ai liceului, trebuie să studiez filosofia în țara care a dat pe cei mai iluştri filosofi moderni.

Recunosc că raționamentul era cam pueril, aşa cum î! dezvoltam eu atunci, dar conținea un miez de adevăr. Filosofii germani, de la Leibniz până în zilele noastre, reprezentau un şir neîntrerupt de gândire speculativă, cum nici un alt popor modern nu putea să arate.

Pe asemenea temeiuri îmi bazam, aşadar, hotărârea de a studia filosofia la cea mai mare universitate din Germania. Mai erau şi alte motive care mă atrăseseră către această țară şi către capitala ei. Sub raportul ştiințific, Germania se bucura de un mare prestigiu, nu numai în țara noastră, dar şi în alte țări. Profesorii germani erau considerați ca cei mai pregătiți să împărtăşească altora rezultatele din ce în ce mai numeroase ale diferitelor discipline. Prin modul lor conştiincios de a cerceta fenomenele, ei se impuseseră lumii întregi. Acest renume îl avea cu deosebire Universitatea din Berlin, unde erau concentrate unele dintre cele mai distinse personalități ale ştiinței. Un alt motiv de atracție era prestigiul etic şi politic, de care se bucura Germania atunci. Prin munca lor stăruitoare în toate ramurile de activitate, germanii erau priviți ca un popor de elită, de la care alte popoare, mai tinere şi mai puțin înaintate, puteau să învețe multe lucruri folositoare, în această privință auzisem atâtea laude, încât începusem să fiu curios a le verifica la fața locului, în ce priveşte prestigiul politic, acesta era mai evident decât oricare,, altul. Progresul material pe care-1 realizase poporul german de la 1870 înainte, forma un obiect de admirație pentru toți străinii. Cu o armată servind de model altor state şi cu o flotă ce devenise a doua din lume, Germania era puterea cu cea mai mare autoritate în treburile Europei. Mica noastră Românie, aderând la Tripla Alianță, intrase în sfera ei de influență politică şi implicit economică. Din această cauză exista la noi o tendință din ce în ce mai pronunțată de a

îndruma pe tineri la studii în Germania. Astfel, deşi nu urmam decât propriile mele convingeri, mă găseam integrat în curentul de opinie care prevala atunci în țara noastră. Suna mai bine şi mai serios a fi „student la Berlin" decât student la Paris sau la Viena, cele două centre tradiționale de studii pentru tinerii cu dare de mână. în sfârşit, mai era un motiv, destul de puternic, de ordin subiectiv, care mă atrăgea spre Berlin. Aici aveam, cum s-a văzut, un bun amic, pentru care simțeam o afecțiune deosebită. A fi în apropierea lui mai ales la începutul studiilor, îmi dădea un sentiment de siguranță, pe care nu 1-aş fi avut în alt oraş universitar străin.

23. Lecturi şi cursuri universitare

Progresele pe care le făceam în limba germană erau rapide şi temeinice. O repetiție a gramaticii îmi dădu putința de a urmări cu atenție aplicarea regulilor şi a construcțiilor specifice, îmi făceam o plăcere [în] a descoperi greşeli de cazuri în vorbirea curentă a unor germani certați cu gramatica, sau în a deprinde sensul unei construcții de sintaxă din cărțile pe care le citeam. Pe acestea din urmă le notam într-un caiet, pentru a mi le întipări mai bine, precum şi pentru a pătrunde cât mai adânc în spiritul limbii, îmi procurasem operele lui Lessing, Goethe, Schiller şi Heine în ediții definitive. Concomitent citeam şi câte o carte de curând apărută, cum era, de exemplu, o broşură privind comemorarea a o sută de ani de la moartea lui Schiller, sau romanul foarte comentat pe atunci, al lui Franz Adam Beyerlein, *lena oder Sedan.* Această scriere voluminoasă, cu o copertă în culorile naționale germane şi crucea de fier, arunca o vie lumină asupra mentalității şi obiceiurilor clasei militare. Autorul punea întrebarea, dacă poporul german merge spre un dezastru sau [spre] o nouă victorie.

Pe la începutul lui noiembrie, asistai pentru întâia oară la cursurile de la Universitate. Sălile erau comode, catedrele însă mi Se Păreau prea meschine pentru un local de înalt învățământ. La unele din ele lipseau pupitrele sau o bucată de scândură. Culoarele rau, de asemenea, strâmte pentru numărul studenților care se rindau prin ele. Din toată clădirea se degaja spiritul de economie e Prezidase la formarea statului prusian.

Nevoind să pierd prea mult timp, îmi limitai frecventarea

---

regulată la doi profesori: Alois Richl şi Adolf Lasson. Ambii țineau în semestrul de iarnă câte un curs de Istoria generală a filosofici, dimineața şi la ora care-mi convenea, între 10 şi 12.

Distanța pe care o parcurgeam cu Stadtbahnul din Charlottenburg, îmi lua aproape o jumătate de oră. Deşi matinal, nu ieşeam de acasă înainte de ora nouă, citind sau răsfoind la numeroasele scrisori ce primeam de acasă de la rude şi prieteni. Sâmbăta, neavând cursuri de audiat, mergeam să vizitez diferitele muzee şi cartiere ale Berlinului. Cu timpul, ajunsesem să cunosc întreg oraşul, îmi plăcea să rătăcesc pe străzi necunoscute şi să observ tot ce întâlneam. Nu rareori mi se întâmpla să fiu întrebat de vreun trecător să-i spun încotro se află o stradă sau o piață. Eram < mândru că-i puteam

da informația cerută, spre marea mirare a I celui rătăcit, care descoperea în vorbirea mea pe străin.

\ Alois Richl, chemat de curând la Universitatea din Halle, era : profesor[ul] de filosofic cel mai ilustru, dar şi cel mai greu de urmărit. Exprimându-se într-un stil concentrat, el presupunea că ascultătorii sunt familiarizați cu problemele pe care le trata, înțelesesem de la început că un asemenea curs era destinat pentru studenții înaintați. Perseverai, totuşi, a-1 audia regulat. Voiam să mă deprind şi eu o expunere mai grea. Pe lângă aceasta, omul mă atrăgea. Simțeam că este o mare personalitate, întreaga lui înfățişare ieşea din comun. Richl are atunci abia trecut de şaizeci de ani, mai mult scund, slab, cu un cap mare, acoperit cu un păr bogat şi cărunt. Fruntea lui înaltă, ochii lui mici şi vioi, bărbuța lui de faun, îi dădeau o expresie interesantă, îmbrăcat totdeauna într-un sacou negru şi uzat, păşea încet spre catedră, unde rămânea în picioare pe tot timpul prelegerii, înainte de a începe să vorbească, îşi arunca privirea în sală, fără însă a se fixa asupra vreunui punct. Ochii lui reflectau o detaşare de sine şi de tot ce-1 înconjura. Vorbea degajat, fără oratorie, plimbându-şi ochii din când în când pe manuscrisul ținut strâns cu o mână. Ştia, totuşi, să mişte pe ascultători, mai ales când povestea vreun incident din viața unor filosofi, sau când releva .contradicțiile vreunei construcții metafizice. Vocea lui de german din sud suna mlădios în comparație cu accentul aspru al germanului din nord. Un auditor numeros şi amestecat îl asculta cu admirație, încercam să iau note.

Preferam însă a-1 privi şi a-i urmări mişcările feței. Omul mă făcea să vibrez, deşi nu-1 înțelegeam pe deplin. Căci el nu se mulțumea să redea fidel şi schematic sistemele filosofilor, ci adăuga şi părerile sale împărtăşindu-ne astfel propria gândire.

Simțeam în acelaşi timp că profesorul avea o personalitate de artist. Când îi citeam mai târziu lucrările şi-1 cunoşteam mai de-aproape, impresiile mele inițiale primeau o amplă confirmare.

Sub forma obiectivă şi reținută a ştiinței, se ascundea un suflet cald.

Pe Adolf Lasson 1-am audiat, de asemenea, regulat în semestrul de iarnă. Era numai profesor onorar, dar se bucura de simpatie printre studenți pentru modul lui subiectiv de a trata istoria filosofici. Publicase de mult o filosofic a dreptului incompletă şi mai multe studii răzlețe, printre care, şi unul despre misticul lakob Bohme. Maiorescu îl cunoscuse personal la Berlin si se găsise împreună colaboratori la o revistă filosofică *(Der Gedanke).* Anacronic la înfățişare, îmbrăcăminte şi convingeri, acest evreu botezat era trecut de şaptezeci de ani, dar plin de vigoare fizică. De o complexiune rară, totdeauna curat, avea barbeți albi, cu nas acvilin, buze cărnoase şi nişte ochi negri şi umezi, ce se mişcau vioi sub sprâncene stufoase, îmbrăcat cu haine de croială vetustă, purta vestă şi cravată albă, manta cu pelerină, pălărie într-o formă ce făcea tranziția între derby şi joben, şi o umbrelă veche, de care nu se despărțea niciodată.

Apariția lui pe stradă, pe culoarele facultății sau în sala de cursuri, predispunea la veselie.

Lasson îşi citea cursul după nişte hârtii îngălbenite, întrerupându-se din când în când pentru a face vreo observație, dictată de inspirația momentului sau de dorința de a stimula atenția studenților. Observațiile erau de fapt mai interesante decât expunerea

cicită. Pentru Lasson nu existau decât filosofi idealişti, iar dintre aceştia Platon şi Hegel ocupau un loc privilegiat în tabla lui de valori. Pe cel dintâi îl trata după [Eduard] Zeller, însuşindu-şi toate interpretările acestuia. Nu uita să releve cu dispreț pe Cousin, care ar fi tradus dialogurile lui Platon după [Friedrich] Schleirmacher. Ca vechi hegelian, vorbea cu entuziasm despre *Fenomenologia spiritului,* considerând această operă culmea gândirii speculative germane. Față de Kant avea unele rezerve. Trecea repede peste el, rezumându-1 schematic şi fără convingere. Când venea însă la Schopenhauer, vorbea cu atâta Patimă, încât făcea impresia că vorbeşte să răzbune pe Hegel de invectivele pe care le primise din partea filosofului pesimist, tunci studenții îşi frecau tălpile pe duşumea, semnul dezaprobării universitățile germane de atunci, cu scopul de a întărâta şi mai pe apologetul lui Hegel şi a face haz de pornirea lui pătrunsă.

Ei reuşeau, în adevăr, să-1 irite până [la] a-1 face să le arunce cuvinte de dojana. Apoi totul se linştea şi bătrânul îşi continua citirea hârțoagelor, pe care-şi formulase cu cincizeci de ani în urmă părerile despre filosofi. Rezuma exact conținutul sistemelor, dar nu uita niciodată să-şi spună cuvântul lui de adept al lui Hegel. Empirismul, realismul, senzualismul erau caracterizate ca „Sumpfphilosophie". Descartes însuşi nu scăpa de a fi condamnat pentru dualismul lui. Toate aceste curiozități mă distrau, dar mă şi stimulau. Mimica şi subiectivitatea profesorului îmi țineau trează atenția. Acasă căutam să citesc în tratatul lui [Albert] Schuwegler despre filosofii expuşi la curs, comparând deosebirile şi asemănările în redarea ideilor. Apoi faptul că puteam să înțeleg uşor cursul, îmi dădea încredere în cunoştințele mele de limbă.

Pe lângă Richl şi Lasson, am audiat de câteva ori pe Paulsen, Stumpf şi Simmel, pe care aveam să-i urmez regulat mai târziu, în semestrul de vară am audiat câteva lecții pe Dilthey, care se retrăsese din profesorat şi ținea prelegeri despre sistemul său de filosofic. Modul volubil de a vorbi al acestui distins gânditor mă atrăgea. Am regretat că nu 1-am putut asculta mai mult timp, căci, în 1907, când reveneam la Berlin ca student regulat, el încetase, din cauza vârstei, să mai țină cursuri. M-am mulțumit să-1 citesc.

în afară de cursurile de filosofic, mă mai duceam uneori la cursul lui Richard M. Meyer, care vorbea în semestrul de iarnă din acel an despre Lessing, apoi la Frich Schundt, care ținea un curs interesant despre autorii dramatici germani din sec. [al] XlX-lea, la cursul istoricului Delbriick, al economistului Wagner şi al pedagogului Miinch. Impresiile primite de la aceşti profesori au fost însă prea vagi pentru a se fi păstrat în memorie.

Iîj24. Societatea academică a studenţilor < români din Berlin '

.*.

Auzisem încă din țară că studenții români din Berlin au o societate, unde se întâlnesc în fiecare sâmbătă seara. La început îmi propusesem s-o evit, temându-mă de angajamente care mi-ar răpi timpul, într-o zi, însă, pe când eram într-un restaurant, rnâ

întâlnii cu un student român, care mă cunoştea de la liceul „Matei Basarab". Era Leonida Atanasiu, cu vreo patru ani mai în vârstă decât mine, student vechi la Politehnica din Charlottenburg, unde urma să-şi ia şi doctoratul. Era un om simpatic, vesel, plăcut la

înfăţişare şi foarte sociabil. Mă invită să merg cu el la societate pentru a-rni cunoaşte compatrioţii. Astfel, într-o sâmbătă seara asistai la o şedinţă a societăţii, care se ţinea în sala unui restaurant din Bismarkstrasse în Charlottenburg. Zării *o* mulţime de tineri gălăgioşi, care consumau bere sau limonada şi fumau ţigări de foi. Din fundul sălii desprinsei un om mai în vârstă, înconjurat de mai mulţi studenţi. Cineva îmi spuse că e preşedintele societăţii, Traian Bratu. Studia germanistica şi avea să devină mai târziu profesor şi rector la Universitatea din Iaşi. Preşedintele mă primi ceremonios, ca un ardelean veritabil ce era. Auzind că studiez filosofia, mă luă de braţ, spunându-mi că doreşte să mă prezinte unui „proaspăt doctor în filosofic de la Lipsea". Acesta era Dimitrie Guşti, un tânăr blond roşcat, cu mustăţi răsucite, ochelari fără ramă, elegant îmbrăcat şi foarte afectat la vorbă. Ne uitarăm unul la altul, schimbând câteva cuvinte de politeţe. Am simţit de la primul contact că e un închipuit, ocupat prea mult cu persoana lui pentru a-i mai rămâne timp să se ocupe cu un tânăr de nouăsprezece ani. Aflai de la alţi studenţi că-şi pregăteşte un doctorat în Drept la Berlin, că e în graţiile profesorului de Drept Internaţional List şi că, în curând, va fi numit la o catedră universitară în ţară sau chiar în Germania. Evident, cu asemenea perspective îmi ziceam, omul nu putea să fie mai puţin fudul decât apăruse faţă de mine.

Cei mai mulţi studenţi români erau înscrişi la Politehnică.

Dintre puţinii care urmau la Universitate, nici unul nu studia filosofia. Mă împrietenii cu un tânăr inteligent din Craiova, de vârsta mea, Paul Teodorini, care locuia nu departe de mine. Deşi studia chimia la Politehnică, avea o curiozitate pentru toate ştiinţele. Convorbirile noastre priveau şi evenimentele culturale din ţară. După terminarea şedinţelor de la societate, ne plimbam pe străzile largi şi liniştite ale cartierului nostru, discutând până după miezul nopţii. Teodorini a fost un student eminent. După obţinerea diplomei de inginer chimist, şi-a trecut doctoratul cu Cea mai înaltă menţiune, înapoiat în ţară, el ocupă un post "^portant într-o industrie. Pe timpul războiului, în 1916, căzu victimă unei explozii la o fabrică de muniţii, unde era mobilizat.

Alţi studenţi, pe care îi cunoscusem la societate şi de care mă Pr°piasem, deşi mai în vârstă decât mine, erau fraţii Ionel şi umică Protopopescu, fii influentului liberal de la Slatina, Tache J™°Popescu. Cel dintâi studia Ia Politehnică, pe care însă o arăsea în curând, pentru a se dedica finanţelor. Urmă apoi unele

cursuri la Paris şi făcu o practică de mai multe luni la o bancă din Londra unde aveam să-1 întâlnesc în 1907. Numică urma agronomia. Era un tânăr vesel şi zburdalnic. N-aş fi crezut că va sfârşi la vârsta de şaizeci de ani, sinucigându-se din cauza unei dragoste nefericite.

Un alt student, pe care 1-am cunoscut atunci, D. B. lonescu, studia economia politică şi ajungea după războiul de întregire, profesor la Universitatea din Cluj. Deşi mai în vârstă decât mine, el era un om de care mă simțeam atras prin calitățile sufleteşti.

Citea mult şi era orientat asupra profesorilor de filosofic, pe care îi audia regulat. O ducea greu cu mica sumă de care dispunea lunar. Eram bucuros să-1 ajut. Datorită memoriei lui excepționale, încă din tinerețe şi-a însuşit temeinice cunoştințe în domeniul economiei politice. O timiditate neobişnuită şi scrupule exagerate față de conştiința sa de om cu răspundere 1-au stânjenit totdeauna de a se afirma în scris, în afară de teza lui de doctorat *(Die Agrarverfassung Rumäniens),* n-a mai publicat decât vreo trei recenzii şi o parte din cursul, pe care-1 ținea la facultate. Această din urmă publicație, de o rară ținută ştiințifică, apărea către sfârşitul carierii lui universitare, fiind determinată de teama să nu fie eliminat în urma unui ordin al Ministerului învățământului, care cerea profesorilor să aibă şi lucrări tipărite. Din micile lui economii, D. B. lonescu ajunsese să-şi cumpere două corpuri de casă la Cluj şi ceva pământ în Cadrilater. Aceste proprietăți s-au irosit din cauza împrejurărilor care au urmat după al doilea război mondial. Astfel la bătrânețe, când credea că-i va fi dat să se bucure în linişte de ceea ce agonisise o viață întreagă, el s-a văzut iar în lipsă. Celibatar şi uitat de lume, abia poate trăi dintr-o pensie, pe care autoritățile regimului de democrație populară voiau să i-o suprime pe motivul că are „venituri de la case". Când mi-a scris ultima oară, se vedea că este mâhnit adânc de atâta nedreptate. Am rămas prieteni până astăzi. A fost printre puținii oameni de caracter pe care i-am întâlnit în viață.

Am mai cunoscut la societate pe N, Costinescu, fiul ministrului de Finanțe în guvernul liberal, şi pe N. Missir, fiul profesorului Petru Missir, de la Universitatea din Iaşi. Ambii studiau la Politehnică. Erau tineri politicoşi, dar plini de prejudecățile clasei căreia aparțineau. Prea conştienți de condiția socială a părinților pentru a se fi amestecat cu ceilalți studenți români, ei formau împreună cu Lupu Costache, fiul cunoscutului boier moldovean, şi cu un fiu al ministrului de Interne Vasile

Lascăr, un fel de bisericuță la societate. Față de mine, ei aveau unele atenții, dar mai mult pentru că mă ştiau „băiat bogat" decât pentru că mă apreciau. Văzându-i atât de distanți, nu mă puteam stăpâni să le arunc câte o săgeată malițioasă, care provoca râsul elevilor plebei.

în sfârşit, de studenții veniți cu licență din țară ca bursieri sau pe cont propriu, nu mă simțeam atras din cauza diferenței de vârstă. Menționez pe câțiva, care au ocupat posturi în învățământul nostru superior sau în alte ramuri de activități: istoricul Ion Ursul, care urma în curând să înlocuiască la preşedinția societății pe Traian Bratu, clasicistul Ştefan Mihăilescu şi I. M. Marinescu, chimistul Negoiță Dănăilă, arheologul Vasile Pârvan, scriitorul Sandu Aldea, inginerul Agripa Popescu şi esteticianul Marin Simionescu-Râmniceanu. Pârvan apărea rar, numai la festivități, când ne ținea conferințe docte pe un ton care mi se părea mult prea pretențios pentru atmosfera familiară a societății şi vârsta lui de douăzeci şi patru de ani. în mod vădit imita pe lorga, luându-şi un aer de apostol față de noi. Mi-a rămas în minte o conferință pe care a ținut-o în ziua de 10 mai 1906, în fața ministrului țării, Beldiman. Ne mustra, pentru că n-am fi destul de naționalişti, sau ne dădea sfaturi cum să ne folosim timpul liber. El uita că era student ca şi noi, şi că unii

din colegi erau cu vreo zece-cinsprezece ani mai în vârstă decât el.

Cu ocazia unei alte sărbători naționale din acelaşi an, ne-am fotografiat, împreună cu membrii Legației, la sediul societății.

Păstrez încă această fotografie, care-mi arată mai bine decât orice document curgerea timpului şi vicisitudinile vieții. Cei mai mulți au părăsit de mult lumea pământească, iar dintre cei care au supraviețuit, sunt în majoritate cu rosturile lor nimicite de împrejurări. Nimeni dintre noi nu bănuia atunci când gustam din plin bucuria de a trăi şi făuream planuri de viitor, că vom apuca vremuri vitrege, în care libertatea individuală va deveni o ficțiune.

Numai unul singur din cei prezenți la acea sărbătoare a ştiut să navigheze cu dibăcie în valurile stârnite de cele două războaie Mondiale, anume Petru Groza. Era atunci un tânăr „doctor in jura" de la Cluj, sosit printre noi ca să-şi completeze cultura. Băiat de Preot ardelean, el avea toate însuşirile de a răzbate, fiind voinic, anatos şi aplecat spre tot ce promovează efectiv succesul în viață.

Snipul nostru, el stă corect ca un militar şi priveşte cu încredere, £ evestindu-şi parcă izbânda de-a lungul furtunii revoluționare, e avea să se abată asupra noastră. Petre Groza, ajuns prim

---

ministru şi Preşedinte de Republică, sub regimul democrației populare, este personificarea omului care obține maximum de profit cu maximum de frământări sufleteşti, ilustrând în mod pregnant ce înseamnă a avea „noroc" în viață.

Deşi nu mă simțeam prea bine în societatea studențească românească, am continuat s-o frecventez până când am plecat din Berlin. Mă gândeam că e o datorie să nu-mi ignorez conaționalii într-o țară străină. Primeam unele ştiri, pe care n-aş fi avut de unde să le aflu, dat fiind viața izolată pe care o duceam în cursul săptămânii. Unii din colegi erau în strânsă legătură cu legația noastră, unde se informau asupra stărilor din țară. Când ne întâlneam sâmbăta seara, fiecare îşi împărtăşea celorlalți informațiile. Cei mai mulți continuau să se întâlnească zilnic, din care cauză îşi neglijau cursurile si rămâneau înapoi cu însuşirea limbii germane. Eram revoltat să văd studenți de trei sau patru ani în Germania, care nu puteau să-şi formuleze corect o frază.

Gândul că as putea păți la fel, mă făcea şi mai mult să-mi reduc relațiile cu românii la strict necesar.

25. O vizită la Brandenburg şi câteva cunoştinţe

5 i

Nevoia de sociabilitate mi-o satisfăceam mai mult cu amicul Tenescu. îl vedeam de vreo două ori pe săptămână, căci amândoi eram foarte ocupați. Cu el îmi schimbam impresiile şi părerile despre Germania, mergeam la teatru sau prin împrejurimile Berlinului, într-o după-amiază m-a invitat să-l însoțesc la Brandenburg pentru a face o vizită camarazilor săi de regiment.

Cu această ocazie văzui un colț de viață ofițerească în Prusia.

Cazinoul regimentului de artilerie de câmp consta din mai multe camere luxoase şi prevăzute cu toate înlesnirile de distracție ale unui asemenea local. Ofițerii, atât de reținuți

pe stradă, se arătau aici spontani şi gălăgioşi. Cântau, făceau glume, povesteau aventuri, neţinând seama de intruziunea mea de civil şi străin.

Cu aceeaşi ocazie constatam stima de care se bucura Tenescu din partea camarazilor săi. Prestigiul lui se datora nu numai faptului că ieşise întâiul pe şcoala de ofiţeri din Danzig, dar şi însuşirilor lui de bun matematician. Pentru această capacitate îl consultau mereu numeroşi colegi de la şcoala specială, pe care o urmau la Charlottenburg. Relaţiile lui cu germanii erau înlesnite

si de faptul că îşi însuşise temeinic limba, vorbind-o fără accent.

Când apărea, însoţit de mine, în vreun restaurant în uniformă de *ofiţer* german, citeam pe faţa multora întrebarea, ce căutam eu cu înfăţişarea atât de străină. Aceasta nu se întâmpla decât rareori, căci de obicei luam masa împreună în zile de sărbătoare, când el se îmbrăca civil.

în micul apartament pe care-1 ocupa Ţenescu, am întâlnit doi ofiţeri români, trimişi să facă aceeaşi şcoală de artilerie, pe care o urma şi amicul meu: sublocotenenţii Ion Lupaşcu şi Aristide Tănăsescu. Cel dintâi era pasionat pentru gimnastică. Ne înscrise pe câteşitrei la un *Turnverein.* în câteva seri luarăm parte la şedinţele unei asemenea societăţi. Aici observai pentru întâia oară spiritul de turmă, care susţine manifestările colective ale germanilor, - un spirit care instinctiv îmi displăcea. Nu ştiam atunci că voi apuca vremuri de înfrânare severă a individualismului.

Lupaşcu era inteligent, dar cam uşuratic din fire. Ajuns colonel destul de tânăr, a ieşit din armată pentru a se arunca în afaceri, de pe urma cărora a avut alternativ mari succese şi dezamăgiri.

Tănăsescu, o fire mai aşezată, dar egoist şi ascuns în modul lui de comportare, a ajuns general. A fost însă nevoit să-şi dea demisia în urma unor încurcături create de propria lui lăcomie.

Faţă de amândoi, Ţenescu şi cu mine aveam o atitudine rezervată.

Căutam să-i evităm, fiindcă nu se potriveau în câteva privinţe cu modul nostru de a fi. îmi mai amintesc că, în iarna acelui an, am patinat mult bucurându-mă de această plăcere, cu care mă deprinsesem încă din timpul liceului. Ţenescu se hotărî să practice şi el acest sport. Astfel mergeam seara împreună la patinaj în locuri amenajate cu îngrijire în aer liber, rămânând uneori până la miezul nopţii. Acest exerciţiu fizic îmi făcea mult bine.

Compensa întrucâtva viaţa sedentară la care mă cndamnasem singur prin râvna de a studia intens şi fără nici o grijă de sănătatea mea.

u,î 26. în prima pensiune germană ^

Progresele mele în limba germană erau continue, dar felul CUltl mă exprimam nu mă mulţumea. Eram atât de pedant, încât 0 greşeală de sintaxă în alegerea cuvântului potrivit mă făcea să i- a sVnî inferior. Voiam cu orice preţ să remediez asemenea Psuri. îmi ziceam că un contact mai susţinut cu germanii m-ar

face să-mi însuşesc mai uşor şi mai repede limba lor. De aceea mă hotărâi să mă mut într-o pensiune, unde aş avea ocazie de conversaţie.

Pe la începutul lui ianuarie mă instalai într-o pensiune din Lutherstrasse, în cartierul elegant din vestul Berlinului. Aveam o cameră mare cu privire spre stradă. Pensiunea era ținută de o domnişoară bătrână şi urâtă, Frâulein Schultz, care-mi pusese în vedere pe un ton înțepat, că n-am voie să primesc vizite de femei, că n-am voie să folosesc aparate de fier, nici să fac zgomot în cameră. Toate aceste condiții, în loc să mă supere mă amuzară, fiindcă nu priveau modul meu de viață în acest timp. Când însă îi achitai prețul pe o lună înainte, o văzui că se luminează la față şi că începe să-mi vorbească mai amical. Cu această ocazie înțelegeam ceva din sufletul acestor ființe chinuite şi meschine, care-şi câştigă traiul atât de greu în oraşe mari. Mai târziu aflam că ocupam cea mai scumpă cameră şi că eram, sub raportul rentabilității, cel mai bun client al pensiunii.

La masă, proprietăreasa mă prezentă solemn tuturor locatarilor, în număr de zece, inclusiv o soră şi o nepoată de-a ei. în primul rând venea un bătrân conte balt[ic] cu soția lui suedeză, oameni distinşi la înfăţişare. Contele fusese în diplomația rusă.

De câțiva ani se retrăsese să trăiască în Berlin. Era spiritual, ştia să povestească multe şi avea o mare experiență în relațiile cu oamenii. Pentru interesul cu care-1 ascultam mă simpatiza. Ținea să vorbească deseori cu mine, făcând abstracție de diferența de vârstă. La dreapta mea şedea o domnişoară din Africa de Sud, de origină germană, frumoasă şi vioaie. Studia canto la Conservator. La început nu prea mă băgă în seamă, dar mai târziu observai că se ocupă de mine. Era cam ironică, ceea ce mă intimida şi astfel mă făcu s-o evit. Vis-â-vis de mine şedeau doi tineri din Thuringia, angajați îritr-o întreprindere. Nu vorbeau decât când erau întrebați, concentrându-se de obicei asupra farfuriei. Mai spre marginea mesei, tot pe partea opusă, şedea o doamnă mai în vârstă din Miinchen, sosită pentru a vizita capitala Reichului. Vorbea mult, povestind ce văzuse pe stradă, prin muzee, la teatru, fără a ține seamă dacă o asculta cineva. Mai erau apoi două domnişoare din Stettin, urâte, îmbrăcate fără gust şi foarte plictisitoare. Studiau pictura şi ne comunicau impresiile lor din Italia, pe care o vizitaseră de curând. Una din ele şedea la stânga mea şi mă întreba mereu, cum îmi place Berlinul, sau dacă apreciez vreo mâncare, ce se servea la masă. îi răspundeam

plicticos, dar nu mă puteam hotărî să angajez cu ea vreo discuție jnai susținută.

în colțul mesei, de partea opusă, se desprindea un chip ciudat cu ochelari, pe care, la prima vedere, nu putui să stabilesc de ce sex era. Cu părul scurt, cu o față palidă şi obosită, purtând la gât o lavalieră neagră, ființa stranie mă fixa neîntrerupt prin ochelari.

Abia după ce ne scula[ră]m de la masă, observai că era o făptură feminină. Domnişoară bătrână, cu înfăţişare masculină, ea avea, totuşi, o personalitate, pe care o simțeam de la distanță. Deşi tăcută şi rezervată, nu-i scăpa nimic din ceea ce se discuta la masă. Dând din cap sau aşezându-şi cu un gest automat ochelarii prinşi de o panglică neagră, se mulțumea să asculte. Evident, către mine, străinul şi cel mai nou sosit, se îndrepta cu deosebire atenția ei. La rândul meu o priveam cu o curiozitate crescândă. Eram intrigat să aflu cine este şi cu ce se ocupă, într-o zi mă informai de la proprietăreasă, care

fu gata să-mi satisfacă dorința, îmi spuse ca e o pianistă de mare talent, dar care se mulțumeşte să dea lecții, că suferă de nervi din care cauză e cam mizantropă, adăugând că tuşea ei n-ar fi decât de natură nervoasă. Acest amănunt îmi păru deplasat, fiindcă nu întrebasem de sănătatea ei.

Totuşi îmi aminti că uneori observasem cum îşi înăbuşea gura cu batista şi se scula brusc de la masă. într-o seară, după vreo lună de la sosirea mea în pensiune, se îndreptă spre mine, întrebându-mă ce studiez. Din modul cum îşi formula propozițiile, se vedea că este o intelectuală, începu să-mi vorbească entuziasmată despre muzică şi despre cunoştințele ei în domeniul artei şi literaturii. O ascultai cu atenție, îmi plăcea că citise mult, deşi trăise atât de puțin pentru vârsta ei de peste patruzeci de ani. Căci multe din experiențele şi observațiile ei erau ecoul lecturii. Ne împrietenisem, stând de vorbă ore întregi. Impresiile ei despre ultimul roman al lui Gustav Frenssen, *Hiligenlei,* mă făcură să-1 citesc cu interes. Văzând că accept bucuros să-mi dea sfaturi în Privința lecturii, îmi recomandă să citesc pe clasicii germani. Avea [1111] deosebit cult pentru Goethe. îmi spunea cu mândrie că ştie pe dinafară pasagii din *Faust* şi că un frate al ei, mort tânăr, ajunsese să recite în întregime ambele pasagii al acestei opere. Când i-am spus că citesc mai de mult timp pe clasici, păru oarecum mirată, ptunci îmi indică sentențios să citesc o mică piesă de teatru a lui essing; *Der junge Gelehrte.* Curios de această insistență, mă Pucai s-o citesc chiar în aceeaşi seară. Piesa conținea ironii la "fresa tinerilor care se cred că ştiu multe. Atunci am înțeles că

---

recomandația din partea domnişoarei fusese destinată să-mi servească de lecție pentru o prea mare încredere în propriile mele cunoştințe. A doua zi nu mă putui răbda să-i comunic surâzând că i-am urmat sfatul. Dezarmată de surâsul meu, îmi răspunse pe un ton împăciuitor că scrierea menționată nu e printre cele mai bune opere ale marelui critic şi dramaturg, dar că e bine ca un intelectual ca mine s-o cunoască. Convorbirile noastre se mențineră într-un spirit amical. Mă interesau nu numai pentru că mă învățau să vorbesc curent, dar şi pentru că îmi deschideau sufletul unei ființe, frământată de boală şi de refulări.

Concomitent cu audierea cursurilor de istorie a filosofiei, începui să citesc nu numai tratate, introduceri şi monografii despre marii gânditori ai omenirii, ci şi vreun filosof în original. Pe lângă dialogurile lui Platon în traducere germană, îmi procurasem operele lui Spinoza în latineşte (ediția Bruder). Filosoful mă atrăgea cu deosebire prin viața lui. De aceea nu mă stăpânii de a nu-i citi opera principală, călcându-mi hotărârea de a nu mă ocupa cu filosofii în orginal înainte de a fi cunoscut istoria generală a filosofiei. Prima lectură a *Eticii* mă impresiona adânc.

Numai formularea ei *„more geometrico"* mă cam contraria.

Admiram perfecțiunea arhitectonică a sistemului. Cu puținele cunoştințe de care dispuneam atunci, descopeream, totuşi, hiaturi în această construcție grandioasă. Rămânea, bineînțeles, să studiez pe Spinoza mai târziu. Eram mulțumit că luasem contact direct cu concepția panteistă, atât de fascinantă pentru starea de spirit în care mă aflam atunci.

De timpul când locuiam în această pensiune se leagă amintirea unei mici aventuri. Plimbându-mă într-o după-amiază frumoasă de aprilie prin *Tiergarten,* o domnişoară blondă, înaltă şi distinsă, mă rugă să-i arăt drumul spre Charlottenburg. Văzându-mă că aveam timp, mă invită s-o însoțesc. Din vorbă în vorbă, ajunserăm să ne ocupăm unul de altul si să întârziem pe o bancă.

Vroiam să-i spun o vorbă mai caldă dar timiditatea nu mă lăsă.

Mă mulțumii să o privesc şi să-i propun să ne mai întâlnim, îmi spuse cu oarecare regret, că nu ştie când va mai dispune de o asemenea ocazie, dar că pot să-i scriu. Mă bucuram că, cel puțin pe această cale, voi putea să-i exprim cu mai mult curaj ceea ce simțeam. Astfel se încinse o corespondență susținută între noi.

Din scrisorile ei se vedea că e o persoană cultă Plutea însă o atmosferă de mister asupra ei. N-am putut afla dacă e liberă, nici cu ce se ocupă, căci la toate întrebările mele răspundea evaziv

sau cu glume, mă dezarmau. Semn prețuit, totuşi, această cunoştință efemeră, care nu mi-a adus decât scrisori concepute într-un stil reținut, stimulându-mă să gândesc şi să scriu în limba germană.

Am rămas în pensiunea lui Fräulein Schultze până la sfârşitul lui mai, când am părăsit Berlinul. Nu pot spune că m-am simțit prea bine în această locuință. Spiritul pedant şi meschin al gazdei răspândea o atmosferă neplăcută, mai ales pentru un străin, care căuta mai multă căldură şi înțelegere. Experiența mi-a folosit însă, pentru că mă introducea în unele obiceiuri ale poporului în mijlocul căruia aveam să trăiasc aproape şase ani. M-am despărțit în termeni amicali cu toți locatarii, în ziua plecării, voind să-mi iau rămas bun de la domnişoara pianistă, bătui la uşa camerei sale. Cânta o sonată de Beethoven. Mă oprii în prag şi ascultai cu plăcere execuția, care se apropia de sfârşit. Când mă zări, afectă surprindere, deşi nu se putea să nu mă fi auzit. Se scuză pentru a fi fost atât de absorbită încât să nu-şi dea seama de prezența mea. I-am răspuns că m-am simțit foarte fericit s-o aud la pian cel puțin în ultimul moment, adăugând că voi păstra o frumoasă amintire despre convorbirile noastre. Cuvintele mele, rostite cu sinceritate, o mişcară adânc. Un râs nervos o cuprinse până când tuşea o podidi. Mă retrasei impresionat de această reacțiune tristă şi neaşteptată.

27. Voiaj la Lipsea şi Dresda

înainte de a pleca în țară, am petrecut câte o săptămână la Lipsea şi Dresda. Voiam să cunosc aceste vechi oraşe, de care auzisem atâtea lucruri interesante.

La Lipsea ascultai câteva prelegeri la Universitate. Astfel, audiai pe filosofii [Wilhelm] Wundt şi [Johannes] Volkelt şi pe istoricul [Karl] Lamprecht. Wundt, atunci trecut de şaptezeci de ani, era un om puțintel, uscățiv, cu o bărbuță rară, incomplet albită Şi cu mişcări automate. Prin ochelarii lui străluceau însă doi ochi mici şi vioi. Vorbea rar, cu glas aproape stins, aşa că abia puteam sâ-l urmăresc. Nimerisem la o lecție de istoria filosofiei, în care trata despre Leibniz. Mărturisesc că nu m-a impresionat nimic în afară de modestia cu care se înfățişa acest om celebru. Găseam Ca e mai interesant în scris, îi citisem *Introducerea în filozofie,* u«de cunoştințele lui enciclopedice mă uimiseră.

Pe Volkelt îl audiai la un curs de teoria cunoaşterii. Avea un cap interesant, care aducea cu Schopenhauer, purtând părul vâlvoi, răsfirat de o parte şi de alta a cheliei. Vorbea cu o vădită sforțare de a se exprima cât mai colorat. Lecția se ocupa cu limitele cunoaşterii, cu vaste incursiuni în scepticii antichității. Tocmai îmi procurasem monografia lui Schopenhauer, apărută în colecția „Fromman's Klassiker der Philosophie", o carte în care autorul mi se părea mai atrăgător decât la curs. Nu ştiam că peste cinci ani îl voi cunoaşte personal în împrejurări puțin plăcute pentru mine.

Impresiile primite la cursurile celor doi profesori de filosofic mă făcură să renunț la gândul de a urma două semestre la Universitatea din Lipsea. Eram, totuşi, mulțumit că văzusem si auzisem pe vestitul psiholog şi filosof, ale cărui scrieri numeroase aveam să le folosesc din plin pe timpul studiilor mele în Germania,

Istoricul [Karl] Lamprecht mă impresiona mai mult. Avea o înfățişare de german pur sânge, înalt, voinic, cu trăsături teutonice si o barbă frumoasă, vorbea cu o voce puternică. Lecția la care asistam dezvolta unele din schematizările lui cunoscute, care stârniseră controverse în rândul istoricilor. Erau generalizări interesante, dar mult prea abstracte şi construite după anumite idei preconcepute pentru a fi corespunzătoare realității, în tot cazul, omul devenea un neobişnuit spirit speculativ, care atrăgea pe studenți.

Oraşul mă interesa prin amintirile lui istorice şi operele de artă. într-unul din muzee am admirat pentru întâia oară sculpturile lui Max Klinger. O plimbare în compania unei domnişoare cunoscută întâmplător, mi-a dezvăluit unele laturi ale psihologiei feminine, pe care o cunoşteam atât de puțin atunci. Nu era frumoasă, dar avea un anumit farmec, încercă să mă rețină în oraş dincolo de programul stabilit dinainte, promițându -mi lucruri atrăgătoare în o privință. Avui însă tăria să rezist, ceea ce făcu să devină urâcioasă şi până la urmă chiar vulgară. Această întâmplare mă învăță să fiu mai precaut în cunoştințele pe care le oferă strada unui tânăr străin şi fără experiență.

La Dresda am petrecut o săptămână plină de puternice impresii estetice. Acest oraş, aşezat pe malurile Elbei, şi în apropiere de o regiune pitorească, mi-a lăsat cele mai frumoase amintiri. Ore întregi am admirat comorile de artă din *Zwingef*Celebra *Madona Sixtină* a lui Raffael mi-a plăcut însă mai puțin

decât m-aşteptam. Mă întrebam dacă frumusețea ei constă mai rnult în construcție şi colorit decât în realizarea unei concepții infinit[6] prin implicație. Simțeam că e ceva prea împlinit, ce mă contraria, în ciuda judecății curente a specialiştilor. Când am revăzut *Madona Sixtină* după cinsprezece ani, am avut aceeaşi impresie, îmi explic această reacțiune singulară nu printr-o simplă împotrivire față de argumentul autorității, ci pe baza unei convingeri. După mine, orice operă de artă trebuie mai mult să sugereze decât să împlinească promisiunea unei inspirații. Pânza pe care [o] priveam, îmi prezenta ceva desăvârşit, lăsându-mă în schimb nesatisfacut din neputința de a o completa în imaginație.

Recunosc că numai ca un paradox poate fi susținută o asemenea părere, dar eu o deduceam din ceea ce simțeam.

O plimbare cu vaporaşul pe Elba mă duse prin locuri încântătoare. Parcurile

oraşului mi-au plăcut de asemenea prin gustul cu care erau întocmite. M-am simțit atât de bine în acest oraş, în care fiecare colț îmi desfăta ochii şi-mi stimula imaginația, încât am regretat că nu puteam zăbovi mai mult timp.

28. Ultimele zile la Berlin

înapoiat la Berlin pentru câteva zile, am petrecut în compania bunului meu amic Țenescu. Gândul că în curând trebuie să ne despărțim, mă făcea şi mai mult să regret că şederea mea în străinătate lua sfârşit. Ştiam însă că după un an voi reveni.

Planurile mele erau făcute în ce priveşte viitorul apropiat. Voi da examenul de bacalaureat şi voi face stagiul militar ca voluntar.

La liberare, voi fi tocmai major, şi-mi voi lua în primire averea moştenită de la părinți, devenind astfel cu desăvârşire liber să plec pentru mai mulți ani în străinătate.

Transformarea sufletească, prin care trecusem în ultimul an, mă făcea să privesc cu oarecari îndoieli viața care mă aştepta în țară. Simțeam o împotrivire la gândul de a mă întoarce. Mă obişnuisem să trăiesc singur. Viața izolată, lecturile şi impresiile Pe care le [acumulasem] , îmi schimbaseră deprinderile în unele Privințe. Mă întrebam, dacă voi mai suporta să rămân printre ai mei şi dacă înstrăinarea este un câştig sau o pierdere pentru mine.

. Cu asemenea gânduri plecai spre țară. Călătoria avu loc fără ^J^un incident în afară de cunoştința unui muzician german, care

' «» text: „privisem" *(n. ed.).*

uu

mergea să cânte cu armonica într-un varieteu din Bucureşti pe tot timpul expoziției jubiliare de 40 ani de domnie ai regelui Carol I. Era un om naiv şi ignorant de cele mai elementare cunoştințe asupra țării unde avea să se producă. Printre altele mă întrebă, dacă viața lui e sigură, fiindcă auzise că România e „o țară sălbatecă". O asemenea părere mă amuză. Căutai, totuşi, să-1 liniştesc, spunându-i că în țara noastră se comit mai puțin crime decât în oricare altă țară din Europa şi că sub acest raport suntem superiori germanilor. La Burdujeni, el avu ocazia să constate că vameşii noştri erau mai puțin exigenți decât cei germani. Iar în vagonul restaurant el observă că mâncărurile româneşti sunt mai variate decât cele servite în Germania, înainte de a sosi în Bucureşti, călătorul speriat se convinse de absurditatea părerii ce întreținuse despre noi si îşi ceru scuze. I-am atras atenția că nu este exclus să dea peste unii oameni neplăcuți, după cum întâlnisem si eu pe timpul şederii mele în Germania. Am adăugat că asemenea neajunsuri nu trebuiesc generalizate si că răspunzător de ele nu este țara unde se produc, ci natura omenească, una şi aceeaşi pretutindeni. Căci încă de atunci intuisem adevărul că deosebirile dintre popoare, indiferent de stadiul lor de civilizație, sunt mai mult de grad decât esențiale.

29. Sosirea în Bucureşti. Serviciul militar

în Bucureşti fui primit în gară de câțiva prieteni, cărora le anunțasem sosirea. Unul din ei îmi rezervase o cameră spațioasă într-o casă pe str. Poşta Veche, în spatele Ateneului, unde aveam să locuiesc mai multe luni. Oraşul îmi făcu impresia că era suprapopulat. Expoziția jubiliară de la Parcul Carol atrăsese o mulțime de provinciali şi străini. Observai o mică schimbare.

Acum toate trăsurile pe piață aveau roate cu cauciuc. Sub acest raport, eram înaintea Vienei şi Berlinului! Vremea frumoasă contribuia să mă predispună a vedea oraşul într-o lumină simpatică. O atmosferă veselă, cu oameni mai puțin grăbiți, mă făcea să mă simt bine. Şi totuşi n-as fi renunțat pentru nimic în lume la întoarcerea în străinătate. Curiozitatea de a cunoaşte cât mai multe țări şi popoare, mă frământa încontinuu. Eram convins că numai aşa puteam să profit mai bine de cei mai frumoşi ani ai vieții.

Peste câteva zile mă prezentai la examenul de bacalaureat, în fața unei comisii şi tot la liceul „Matei Basarab". îl trecui cu bine, deşi nu pregătisem nimic, fiind stăpân pe toate materiile.

Rezultatul mă lăsă indiferent. Mă gândeam la nedreptatea care mă făcuse să mă supun din nou aceleiaşi examinări. E drept că anul nu fusese pierdut pentru mine. îl folosisem învățând bine limba germană şi citind numeroase opere literare şi filosofice.

Decepțiunea stăruia însă, lăsându-mi în suflet o rană deschisă.

De atunci mi-am format convingerea că examenele la noi sunt, cu rare excepții, exagerate într-un sens sau altul, examinatorii fiind sau prea severi sau prea îngăduitori. Lipsa aceasta de măsură se regăseşte de altfel în toate ramurile de activitate publică. Este una din cauzele care întrețin neîncrederea oamenilor față de cei investiți cu vreo autoritate.

Pe ziua de l iulie 1906 mă înrolai ca voluntar cu termn redus în regimentul 3 Călăraşi. Cumnatul meu Paul, transferat de curând în Bucureşti ca aghiotant al unui comandant de brigadă, îmi înlesni formalitățile şi mă recomandă unor camarazi ofițeri de la acelaşi regiment. O dată cu mine se mai înrolară şi vechii mei prieteni şi colegi de şcoală, Emil Lazeanu, Tilică Alexandrescu şi Ion Moisescu. Ultimii doi fură repartizați în acelaşi escadron cu mine.

Mă simțeam bine în noua situație, care-mi lăsa destul timp liber pentru citit şi distracții. Eram obligat să merg la cazarmă numai dimineața numai vreo două ore pentru călărie şi instrucție, îmi cumpărai o bicicletă spre a parcurge mai repede drumul până la Malmaison. Prin august obținui o permisie de câteva zile, pe care le petrecui la Sinaia, unde se afla sora mea Măria. De data aceasta reşedința de vară a familiei regale îmi plăcu mai mult decât cu doi ani înainte. Am întâlnit prieteni sau foşti colegi de Şcoală, cu care îmi schimbam impresiile sau îmi destăinuiam Planurile de studii în străinătate. Lumea elegantă mă interesa mai Puțin. Eram prea ocupat cu propriile mele gânduri pentru a-i fi dat yreo importanță.

în luna septembrie regimentul se instala la tabăra de la pentru instrucție. Comandantul nostru, locotenent-colonel Socec, un om înțelegător şi lipsit cu desăvârşire de spiritul cazon ce domnea arunci printre cei mai mulți ofițeri, căuta să j^blânzească regimul bacalaureaților. Ne permise nu numai să Uam masa la popota ofițerilor, dar şi să locuim în satul din Pr°piere. Aici întâmpinarăm însă unele neajunsuri, în casa

iitMâiJitiill ii^flll"!1™

țărănească unde găsii adăpost împreună cu alți trei camarazi, murdăria şi insectele ne

siliră să dormim afară. Astfel avui ocazia să cunosc plăcerea de a mă culca lângă o claie de fân, privind cerul înstelat şi respirând un aer mirositor de câmp.

în timpul unui exercițiu de călărie, calul meu se sperie şi o luă la fugă. Crezul că e bine să-1 strâng în pulpe. Când simți pintenii, calul începu să zvârle şi să sară până mă trânti la pământ.

Căpitanul escadronului, Blimeride, care mă cunoştea încă de la Turnu Măgurele, văzu scena şi se sperie mai mult decât mine.

Trimise imediat un sergent să mă ridice din praful şoselei, unde căzusem. Din fericke, fusesem azvârlit departe, fără să fi suferit nici cea mai mică lovitură din partea calului. Accidentul nu mă intimida. Cerui să încalec din nou, ținând seamă de data aceasta de sfaturile instructorului de călărie. Camarazii mă priveau, totuşi, ca pe un slab călăreț şi căutau să mă dezcurajeze prin glume.

Peste două zile se întâmplă acelaşi lucru unui camarad, care trecea drept cel mai bun călăreț, şi încă în condiții mai grave decât mine, alegându-se cu o lovitură serioasă la un picior, în urma acestei întâmplări scăpai de a mai fi tachinat. De altfel, n-am mai căzut de pe cal niciodată, nici pe timpul cât am stat în armată şi nici când am călărit de plăcere la Berlin. Mă învățasem să şed bine în şea şi înțelesesem că un cal se lasă stăpânit în măsura în care călărețul ştie să-1 mânuiască.

Timpul liber la Dadilov, când nu mergeam la Bucureşti, îl petreceam citind. Luasem cu mine o parte din *Dialogurile* lui Platon într-o bună traducere germană. Mi-aduc aminte cât de mult m-a impresionat *Phădon.* Luam contact pentru întâia oară cu opera unui mare filosof al antichității. La Berlin mai mult frunzărisem asemenea cărți, abținându-mă vădit de la lecturi de filosofie originală. Căci îmi propusesem să cunosc istoria filosofiei în liniile ei generale înainte de a citi pe filosofi - un drum pe care-1 consider si astăzi ca cel mai potrivit pentru un începător în studiul filosofiei. Spiritul socratic, atât de subtil si aluziv în dialectica lui insinuantă, mi se dezvăluia ca motorul gândirii speculative. Camarazii mă priveau cam pieziş, văzând că citesc filosofie în tabăra de la Dadilov, dar eu nu mă sinchiseam, Curri nu ştiam să joc cărți şi nici nu voiam să pierd timpul cu alte lucruri inutile, găseam că oricât de pedant aş părea cu lecturi de felul acesta, nu trebuie să mă las influențat de mediul în care rrtâ

găseam vremelnic.

Numai unul din camarazi mă aproba, şi anume - *Cnva*

Dimandopol, cel mai în vârstă dintre noi. Plăcut la înfățişare, acest tânăr de 27 ani avea mult bun simț şi o cultură aleasă. Era simpatic si din cauza accentului cu care vorbea şi de care făceam mult haz. Unicul fiu al unui grec bogat şi zgârcit din Constanța, el studiase mai mulți ani dreptul la Universitatea din Strassburg, fără însă a-şi lua doctoratul. Avea cunoştințe solide în literatura şi filosofia germană, fapt care mi-1 apropia şi mai mult. Mai aveam ceva în comun, anume - dorința de a ne întoarce cât mai curând în Germania după terminarea stagiului militar.

Alți camarazi cu termen redus, pe lângă cei menționați, erau:

Alexandru Popişteanu, cu care fusesem coleg la „Matei Basarab", inteligent, dar leneş şi egoist, Vasile Stănescu, ajuns mai târziu medicul primar al portului Sulina, Romulus Paraschivescu, de o statură foarte mică, bine educat, mort înainte de a-şi fi terminat

studiile universitare, Ion Spulber, cu cele mai bune aptitudini militare, ajuns ofițer activ, şi Alexandru Calligari, un tânăr blajin, care, după ceva studii juridice la Paris, s-a retras la țară, undeva în nordul Moldovei, să-şi vadă de moşia părintească. Eram toți băieți veseli şi vioi, dar diferiți în ce priveşte caracterul. Ne distram deseori pe socoteala moravurilor militare şi îndeosebi a curiozităților pe care le aveau unii ofițeri cu mentalitatea deformată.

După întoarcerea de la Dadilov, comandantul regimentului ne repartiza pe toți „bacalaureații", cum se numeau atunci tinerii cu termen redus, unui pluton aparte, comandat de un sublocotenent.

Acesta era un om mărginit şi ridicul de vanitos. Ne explica elementar cuprinsul regulamentului militar ca şi cum am fi fost recruți analfabeți. Mai avea pretenția de a ne da sfaturi şi de a ne impune aprobarea la tot ce-i trecea prin minte să ne spună.

Când raționa, prostia lui organică ieşea în relief cu atâta vigoare, mcât stârnea râsul şi uneori compătimirea noastră. După cincisprezece ani, când mă întorceam acasă din străinătate, 1-am mtalnit într-un restaurant. Trecuse din cavalerie în administrație Pentru a putea avansa mai uşor. Acum era maior, dar tot sărac la iiuite şi ridicul de fudul, cum fusese cu cincisprezece ani în urmă.

Un alt obiectiv de distracție era vagmistrul. La escadronul
stru era un tip original la înfățişare şi la fire, cu numele de Ion
n- înalt şi slab, cu fața ciupită de vărsat şi cu nişte mustăți lungi,
c Care le răsucea cu mândrie, el avea şi oarecare umor, pentru
fanți .aPreciam cu deosebire. Ne împrietenisem cu el datorită
lui că-i cedam cu toții solda şi-1 cinsteam deseori la o

---

cârciumă din apropierea cazărmii. Când bea ceva mai mult, „Don Vagmistru" începea să ne povestească în stil colorat viața lui de militar încercat.

După împlinirea a şase luni de militărie, am trecut, împreună cu unii din camarazi, examenul de brigadier. Galoanele galbene pe uniformă ne făceau să ne simțim mândri, dându-ne dreptul la salut din partea soldaților simpli. Ne distram pe socoteala camarazilor, care aşteptau avansarea abia peste trei luni, fâcându-i să ne salute reglementar. Cele două ore pe zi petrecute împreună la cazarmă, creaseră un spirit de camaraderie, pe care-1 apreciam cu toții. Ştiam că această tovărăşie nu va dura mult timp şi de aceea căutam fiecare s-o trăim cât mai intens posibil.

Datorită spiritului meu de observație, eram cel dintâi [în stare] să relev situațiile comice pe care mi le oferea viața militară. Pentru acest dar, camarazii mă copleşeau cu atenții, făcând cerc în jurul meu si stimulându-mă cu râsul lor.

30. Experienţe în mediul natal

Pentru a fi mai aproape de cazarmă, în octombrie mă mutai cu locuința în strada Berzei (azi Cobălcescu), într-o casă cu etaj, întinsă în formă de unghi drept. Era situată pe locul unde mai târziu se ridica instituția Casei oştirii. Ocupam la parter o cameră mare şi destul de bine mobilată, în față se întindea o curte mare, aşa că zgomotul străzii ajungea atenuat până la camera mea din colțul clădirii unghiulare. Numai unii locatari

nedisciplinați îmi turburau liniştea. Din această cauză am voit de mai multe ori să mă mut. Dar proprietara, o femeie cu mult tact, a ştiut să mă înduplece să rămân, debarasându-se de chiriaşii turbulenți, îmi comandai un dulap cu geamuri pentru cărți, pe care-1 aşezai, împreună cu o etajeră, lângă una din ferestre şi în spatele mesei de lucru, constituind astfel prima mea bibliotecă. Eram mulțumit de acest interior, unde aveam să petrec vreo nouă luni, până la plecarea din nou în străinătate.

Cum dispuneam de timp, am urmat la Universitate cursurile lui Titu Maiorescu şi C. Dumitrescu-Iaşi. După lectura filosofică, pe care o aveam acum şi după audierea cursurilor la Universitatea din Berlin, lecțiile lui Titu Maiorescu mi se păreau mult prea superficiale pentru a dezvolta în studenți spiritul cugetării filosofice, în anul acela trata despre istoria filosofici franceze

contemporane. Pe Auguste Comte 1-a expus ceva mai [pe] larg, în bună parte după Littre, pe care tocmai îl citeam. Nu prea înțelegeam pentru ce dădea atâta importanță vieții filosofului, dedicându-i mai mult din jumătate din lecțiile destinate cuprinsului filosofici pozitiviste. Tot aşa, în tratarea lui Royer-Callard, Cousin şi alți filosofi francezi, partea biografică, plină de anecdote, predomina asupra expunerii ideilor. Cursul de logică, deşi elementar, era mai temeinic. Studenții puteau învăța cel puțin principiile logice tradiționale, căci de noile încercări de reformă nu putea fi vorba. Mi-aduc aminte că Maiorescu scuza lipsurile manualului său de logică, apărut în numeroase ediții, prin faptul că fusese scris înainte de tratatele lui Sigwart şi Wundt. I s-ar fi putut răspunde cu propriile lui cuvinte, cu care obişnuia să întâmpine o justificare insuficientă: „slabă scuză, tristă scuză"!

Căci în cursul lui ar fi putut să se refere la teoriile cuprinse în lucrările menționate, precum şi la alte scrieri mai recente privind problemele de Logică. Adevărul este că Maiorescu nu mai citea filosofic de mult timp. Se oprise la ceea ce asimilase în tinerețe.

Politica, literatura, avocatura şi obligațiile sociale nu-i mai lăsau răgaz pentru filosofic. Cu toate lipsurile, pe care le constatam, îmi plăcea să-1 ascult. Personalitatea lui rnă atrăgea.

Pe C. Dumitrescu-Iaşi îl găseam şi mai înapoi cu filosofia.

Mă întrebam, cum e posibil ca un om atât de inteligent să se mulțumească cu ceea ce învățase în tinerețe. Lenea lui era notorie.

Lipsea deseori de la curs. Când apărea în sală, avea vioiciunea de spirit a omului sculat după un somn adânc. Deşi afon, ştia să se facă ascultat prin modul abil de a jongla cu ideile şi de a face impresia că gândeşte cu adâncime. Datorită acestei deprinderi, unii studenți îl apreciau mai mult decât pe Maiorescu. După sfârşitul lecției, care fusese o desfătare pentru ascultători, se producea însă un gol în fiecare din noi. Ne dădeam seama că profesorul, care ne fermecase, era un diletant de mare talent, dar nimic mai mult.

Mă gândeam cât sunt de privilegiat că mijloacele materiale uni permiteau să urmez filosofia în străinătate. Nu era nici, snobism şi nici îngâmfare de filistin, ci simpla constatare a realității, care mă făcea să judec aşa. Mă întrebam: Cu ce m-aş *i putut alege de pe urma celor doi profesori, care reprezentau hlosofia la Universitatea din Bucureşti, dacă aş fi fost obligat să studiez aici. Atâtea experiențe intelectuale mi-ar fi rămas necunoscute. E drept că aş fi învățat să mă adaptez mai uşor la mediul

unde eram destinat să-mi trăiesc viața. Aş fi ajuns să-mi însuşesc modul comun de a simți şi gândi, care m-ar fi făcut insensibil față de numeroasele lipsuri ale societății noastre. As fi fost, în .fine, mai mulțumit cu oamenii şi faptele lor, dacă n-aş fi cunoscut alte criterii, alte metode şi alte valori.

Aceste reflecții nu le făceam atunci cu aceeaşi conştiință, cu care le fac acum. Simțeam însă instinctiv că, ceea ce-mi oferea învățământul filosofic din țară, nu mă putea satisface... Şi astăzi, după aâtea decepții şi nedreptăți suferite din cauza neadaptării mele, n-aş urma altă cale decât aceea pe care am urmat-o. Căci pentru mine nu există compromis între situațiile şi bunurile materiale, pe care mi le-ar fi asigurat aderarea la stările de fapt, şi de altă parte satisfacția sufletească obținută dintr-un contact viu şi îndelungat cu cele mai înalte manifestări ale civilizației şi culturii.

Un eveniment al acelui an a fost Expoziția de la Filaret, organizată pentru a sărbători 40 ani de domnie ai regelui Carol I. A fost desigur o manifestare frumoasă din punct de vedere național. Bogățiile țării, îndeosebi acelea din domeniul agricol, au fost etalate cu multă pricepere spre a ilustra progresul material realizat. Nu puteam să-mi dau seama de valoarea statistică a acestui progres. Constatam numai o mulțumire generală în pătura conducătoare a țării şi mai ales a Partidului Conservator, care guverna atunci. Diferitele pavilioane construite din material fragil, aveau un pronunțat stil autohton, ceea ce imprima întregii intreprinderi un pronunțat stil şi o notă de unitate. Cu spiritul meu iscoditor căutam să privesc şi pe vizitatori. Printre aceştia, cei care mi-ai atras atenția mai mult, erau țăranii aduşi din diferite ținuturi. Guvernul voind intenționat să dea sărbătorii un caracter de participare a întregului popor. Dar aceşti vizitatori, veniți pe cheltuiala statului, erau în marea lor majoritate oameni necăjiți şi cu priviri stranii. Se citea pe fața lor o adâncă tristețe. Auzeau reflecții rostite pe socoteala lor, unele binevoitoare şi pline de compătimire, altele însă răutăcioase. Nu ştiam ce să cred despre judecăți atât de contradictorii aruncate la întâmplare şi cu o uşurință care mă uimea. Ştiam numai că la noi există o problemă țărănească acută, a cărei rezolvare aşteaptă de mult timp, cu toate protestările ridicate de unii oameni cu simțul dreptății şi al răspunderii. Am reținut observația unui vizitator gemian, care, într-o conversație cu mine, îmi spuse că belşugul în care lăfaieşte pătura avută se datoreşte faptului că „țăranul român primeşte să

îndure foamea mai uşor decât țăranul din alte țări" şi că atunci când va refuza să mai accepte o asemenea situație, va lua sfârşit numitul belşug. Un adevăr care avea să apară cu deosebire în condițiile economice survenite după al doilea război mondial.

31. Idile sentimentale şi nesentimentale

în casa sorei mele Măria petreceam deseori. Era o casă deschisă în care venea multă lume. Atunci am cunoscut două domnişoare gemene, tinere şi drăguțe, dar foarte preocupate de a-şi crea o situație matrimonială. Una din ele, cea mai insistentă, începu să se ocupe de mine. îmi trimitea scrisori sentimentale, la care însă îi răspundeam cu ironii. Din această cauză mă numea „le petit maqueur". Atențiile mele erau mai mult politicoase

decât sentimentale. Totuşi când mă întorceam pe seară călare de la şosea, mă opream uneori la casa lor din strada Sculpturii (azi General Angelescu). Gemenele apăreau la fereastră şi oferea calului zahăr. Zăboveam cu acest fel de serenadă până când vecinii începeau să apară şi să ne incomodeze cu privirile lor iscoditoare. Pe atunci numita stradă avea înfăţişarea unei uliţi de periferie, liniştită si cu locuinţe modeste. Prietena mea nutrea speranţe serioase faţă de mine, fără ca eu s-o încurajez.

Văzându-mă indiferent şi ştiind că preţuiesc spiritul, căută să-mi câştige bunăvoinţa prin scrisori ticluite într-un stil care se deosebea de felul ei de a vorbi şi gândi. Eram uneori atât de izbit de ţinuta lor intelectuală încât mă întrebam dacă erau scrise de ea.

Enigma se lămuri printr-o întâmplare ce ieşea din obişnuit.

La una din prelegerile lui Maiorescu, un prieten îmi spuse că o cunoscută a lui, studentă la litere, doreşte să mă cunoască. La ieşire fui prezentat unei fete cu ochi inteligenţi şi vioaie în mişcări.

Din privirea ei am înţeles că mă simpatiza. Mă rugă s-o petrec până aproape de casă. Ajunşi pe strada Sculpturii, ea îmi arătă unde locuieşte. Nu era departe de locuinţa prietenelor mele gemene, în mod natural o întrebai dacă le cunoaşte, îmi răspunse clipind din ochi semnificativ: „Oh, da, şi încă prea bine"!

începeam să bănuiesc că nu poate fi străină de scrisorile pe care nti le trimitea una din ele. Pentru a nu risca vreo împotrivire, luai calea indirectă şi cea mai simplă în acest caz. Lăudai meritele stilistice ale scrisorilor, adăugând că numai o intelectuală putea

să realizeze aşa ceva. Ea mă întrebă, evitându-mi privirea, dacă sunt convins că prietena noastră era capabilă de a scrie frumos.

Mă prefacui că nu înţeleg întrebarea, accentuând că, întrucât mi-a scris aşa de frumos, înseamnă că e în stare. Atunci ea izbucni într-un râs sarcastic. Aşteptam să-mi facă mărturisiri, dar studenta era prea inteligentă pentru a se dezvălui dintr-o dată. Continuai să-i spun că nu m-am îndoit niciodată de autenticitatea scrisorilor, deşi mă contraria deosebirea între stilul lor şi modul de a se exprima al prietenei noastre. Această observaţie o încuraja să-mi replice pe un ton care trăda un neastâmpăr lăuntric: „Dar dacă ai şti că sunt concepute de altă persoană şi că au fost numai transcrise de ea, tot ai mai crede în inteligenţa ei"? Nimerisem punctul nevralgic, dar nu voiam să renunţ la jocul meu. Continuai să observa: „De ce nu? Oare nu este dovadă de inteligenţă a face apel la ajutorul altei persoane într-o chestiune care-ţi depăşeşte propriile puteri"? Aceste cuvinte o iritară şi mai mult. Nemaiputându-se stăpâni, îmi mărturisi fără înconjur că e autoarea scrisorilor pe care le admiram. Nu mă mulţumii cu atât, ci o întrebai, cum a putut fi inspirată în scrisori destinate unei persoane pe care nu o cunoştea şi pentru care nu putea să aibă nici un fel de sentimente. Studenta se încălzi uşor din nou ş-mi răspunse:

„Te cunoşteam mai de mult timp decât îţi închipui. Te urmăream discret de câte ori veneau la prietena noastră. De aceea am primit să fac pe «grămăticul» ei. De acum încolo voi refuza o asemenea sarcină. Vei constata deosebirea în scrisori si astfel te vei convinge şi mai bine de resursele «intelectuale», pe care le-ai bănuit că le are corespondentele d-tale".

în adevăr, scrisoarea pe care o primeam după dezlegarea enigmei reflecta stilul genuin al gemenei perseverente. Era atât de searbădă încât îi răspunsei cu câteva rânduri reci, aşa cum îmi dicta dispoziția pe care mi-o crease.

O altă cunoştință din acelaşi timp, a fost o fetiță delicată care se numea „Nelly". Era inteligentă, naturală si cu multe calități sufleteşti. Corpul ei firav si proporționat avea un farmec deosebit, începui să mă îndrăgostesc de ea. Ne întâlneam seara, când putea să se ascundă de veciiii. O aşteptam sub reverberul unui felinar, la colțul unei străzi liniştite din preajma squarului Cazzavillan.

Când mă zărea de departe, venea sărind de bucurie. Era atât de naturală, încât credeam că am găsit un suflet curat, după cum visam. Vorbeam ore întregi şi petreceam în mod nevinovat, ca doi copii care se înțeleg. Idila mă satisfăcea. Socoteam că e tot ce puteam aştepta de la o fată de şaptesprezece ani.

voi. I 139

După ce m-am întors din Moldova, unde fusesem cu regimentul pe timpul răscoalelor țărăneşti, n-am mai găsit-o.

Eram disperat că nu puteam să-i dau de urmă şi nici nu puteam să-i scriu, ştiind că locuieşte cu o soră căsătorită şi foarte severă.

Abia prin mai o întâlnii întâmplător într-un cartier, unde nu mă aşteptam. Fata inocentă, care-mi inspirase atâtea gânduri fruníoase, nu mai era de recunoscut, îşi schimbase firea şi portul.

Acum era frivolă, se îmbrăca elegant şi nu mai ținea să rămână naturală, aşa cum o cunoscusem. Am bănuit ce se întâmplase.

Ivli-a povestit tot, fără nici o urmă de regret. Indiferența ei mă revolta. Nu mai puteam simți nimic pentru ea. Am avut, totuşi, slăbiciunea să o primesc într-o după amiază la mine. Ceea ce-mi oferea acum nu mă mai satisfăcea. Dacă simțurile o acceptau, imaginația o respingea. Dispăruse din ea farmecul care mă făcuse să-i atribui atâtea calități. Nu mă puteam împăca la gândul că idealizasem o ființă predispusă la prostituție. Experiența avea să-mi servească la cunoaşterea femeilor. Aflam pentru întâia oară că o bună parte din calitățile femeilor rezidă în propria noastră imaginație şi o simplă împrejurare le poate face să dispară cu desăvârşire.

Am mai cunoscut o fată în acelaşi timp. Era simplă, anonimă, fără nici o pretenție de acaparare sentimentală. Eram, totuşi, mulțumit de ea. Nu mă turbura câtuşi de puțin, lăsându-mă cu gândurile mele. Dacă o menționez, este pentru că m-a făcut să înțeleg că există şi o dragoste fiziologică, pe care un tânăr sănătos nu trebuie să o disprețuiască.

în sfârşit, o idilă sentimentală de cea mai pură esență avea să-mi mai ocupe imaginația în ultimele două luni înainte de a pleca în străinătate. De câtva timp, când mă întorceam de Ia cazarmă, găseam zilnic în camera mea un vas cu flori. Intrigat de această atenție, întrebai pe servitoare, îmi răspunse că nu ştie nimic, într-o zi, venind acasă mai devreme decât de obicei, văzui o domnişoară înaltă, subțire şi cu o figură simpatică ieşind din camera mea. O privii nedumerit. Foarte emoționată, îmi spuse cu o voce mlădioasă că e nepoata proprietarei şi că a voit să se convingă dacă servitoarea îmi curățise bine camera. O poftii să vină puțin înăuntru, dar ea se eschivă, pretextând că e ocupată.

O întrebai dacă ştie cine-mi aduce flori în fiecare zi. Se înroşi, lăsă ochii în jos şi

dispăru. Peste câteva zile o întâlnii în curte, fi mulțumii pentru flori, încercă să nege că ar fi ştiind ceva în aceastã privință. Văzând că nu o cred, îmi lămuri pe un ton blând

că-mi aduce flori dintr-o necesitate estetică, pentru că este atâta ordine în camera mea. Această explicare îmi plăcu şi mă încuraja să o întreb, unde a fost de n-am văzut-o atâta timp de când locuiam la mătuşa ei. îmi răspunse că a fost în sudul Franței şi că în curând va pleca din nou acolo. Se observa o distincție pură în modul cum vorbea. Figura ei palidă, cu trăsături fine, şi privirea ei tristă mă impresionau, într-o zi acceptă să mă viziteze pentru a-i arăta nişte cărți, care o interesau, îi oferii volumul de poezii al lui Verlaine. Când se ridică să plece şi-mi întinse mâna, simți că are febră. O întrebai dacă nu se simte bine. îmi răspunse fără ezitare că suferă de piept şi că de aceea trebuie să plece iar în sudul Franței. Ştiind că voi pleca şi eu în curând, scoase din poşetă o fotografie a ei şi mi-o înmâna. Apoi cu vocea tremurândă, îmi zise: „Te rog, păstreaz-o ca o amintire de la ființa care ți-a împodobit masa de lucru cu flori. Poate nu ne vom mai vedea niciodată. Să ştii însă că te-am iubit". Mişcat de aceste cuvinte, făcui gestul de a o îmbrățişa. Ea se feri, adăugând cu resemnare: „Nu, este inutil. E mai frumos să rămânem în sfera idilică a dragtostei neîmplinite. Florile pe care ți le-am oferit zilnic au exprimat simbolic ceea ce simțeam. Peste doi ani, locuind în aceeaşi casă, pe timpul când îmi făceam stagiul militar de plutonier, aflam că ființa diafană, care-mi dăduse fiorul dragostei ideale, murise într-un sanatoriu din Predeal, cu o săptămână înainte de sosirea mea în țară. în ultima scrisoare adresată mătuşii, întreba de mine si-mi trimitea cele mai frumoase gânduri.

32. Răscoalele ţărăneşti

La începutul lui martie 1907 izbucniră cunoscutele răscoale țărăneşti. De la un capăt la altul al țării ardeau conacurile latifundiarilor şi arendaşilor. Răzmerița amenința să ia proporții mari. Guvernul conservator, prezidat de Cantacuzino „Nababul", cuprins de panică, demisiona. Un guvern liberal, condus de bătrânul Dimitrie A. Sturdza, luă frânele cârmuirii, cu un militar energic la Ministerul de Război, generalul Averescu. Armata fu parțial mobilizată. Regimentul nostru primi ordinul să se îmbarce cu destinația Vaslui. Nu pot uita seara când pornirăm din Gara de Nord. Era o învălmăşeală de nedescris. Cea mai grea operație a fost aşezarea cailor în vagoane, care a durat mai multe ore. Unii

ofițeri îşi pierduseră cumpătul. Zbierau si gesticulau pentru a-şi impune ordinele. Lucrul nu mergea însă mai repede. Soldații erau zăpăciți de agitația superiorilor.

Trenul porni pe la miezul nopții. Noi, bacalaureații, luarăm Ioc într-un compartiment de clasa a Il-a. Deodată apăru un locotenent congestionat Ia față, strigând la noi să ieşim afară.

Scena aceasta ne uimiră pe toți. Ofițerul care ne apostrofa în mod atât de brutal, trecea drept cel mai manierat din regiment. Se vede însă că autocontrolul lui era rezultatul

unei educații superficiale, suprapusă pe un fond primitiv, în condiții adverse, îşi pierdea stăpânirea de sine, dându-şi drumul pornirilor adevărate ale firii lui. Cazul ne-a preocupat pe toți, discutându-1 aprins pe culoar, unde ne refugiasem.

Dimineața ajunserăm în Vaslui. Debarcarea avu loc în condiții mai bune. Ofițerii îşi recăpătaseră calmul. Regimentul fu împărțit prin județ. Escadronul din care făceam parte rămase deocamdată în Vaslui. Oraşul mi se părea lipsit de orice interes. Avui, totuşi, parte de o mică aventură, care mă salvă de plictis, în locuința în care eram încartiruit, o femeie tânără şi nerăbdătoare îmi acordă grațiile ei încă din prima noapte. Nu pot spune că am fost încântat de o cucerire atât de uşoară, dar experiența mă distra si mă făcu să uit împrejurările în cari mă aflam.

Peste două zile primirăm ordin să pornim la ferma statului de la Laza. Aici era director scriitorul Sandu Aldea, venit de curând de la Berlin, unde-1 cunoscusem personal. Ne-a primit bine pe toți, invitându-ne la masă şi la gustarea unui vin bun, pe care el îl aprecia mai mult decât noi. Dar tocmai când petreceam mai bine, veni ordinul să încălecăm şi să plecăm la un sat din apropiere, unde țăranii se răsculaseră. f

Pornirăm în galop, pe o şosea desfundată de zăpadă care se.

topea. Pe la ora cinci sosirăm, înaintând pe ulița plină de dughene.f ale unui caracteristic târg moldovenesc. La apariția noastră, eroii ; înspăimântați începură să iasă din case. La intersecția a două drumuri avusese loc o încăierare între un pluton de vânători si un grup de țărani. Pe zăpadă zăceau câteva cadavre. Avui prima viziune a războiului. Numai după ce soldații au tras mai multe salve, răsculații au început să se împrăştie. Unul din cei căzuți apucase de gât pe sublocotenentul plutonului. Dacă acesta nu-1 răpunea cu un glonte de revolver, risca să fie sugrumat. Agresorul zăcea pe spate si cu creierii răsfirați pe *zăpada,* înroşită de sânge.

Escadronul nostru fu încartiruit în curtea locuinței unui bogat,

142

arendaş care fusese jefuită, ferestrele sparte, pivnițele golite de vin şi grânarele arse. Intrarăm înăuntru. La fiecare uşă stau înfipte tabelele lui Moise, de care țăranii nu se atinseseră. Dulapurile fuseseră scotocite, iar o parte din mobilă distrusă. Proprietarul se refugiase la timp. Nu găsirăm decât un argat, care se ascunsese

într-o magazie de lemne.

Eram impresionați cu toții de ce vedeam. Ne puneam întrebarea dacă țăranii aveau dreptate să recurgă la asemenea acte de barbarie pentru a-si revendica drepturile. Unii din noi încercau să-i iscodească prieteneşte cu întrebări. Țăranii răspundeau că nu mai puteau răbda să fie jefuiți de rodul muncii lor. „Boierii si jidovii", ziceau ei, i-au adus în această stare, că stăpânirea n-a ținut seamă de suferințele lor şi că preferă să moară decât să mai j îndure nedreptăți. Veneam, astfel, în contact direct cu realitatea j problemei agrare la noi, problemă pe care conducătorii țării nu j se gândiseră niciodată s-o rezolve, ci numai să o atenueze cu

paliative.

împreună cu doi camarazi, am locuit în casa unui negustor evreu, în camera

noastră, cea mai încăpătoare, erau înşirate coroane de flori artificiale, pe care gazda le închiria pe la diferite înmormântări. Din această cauză camera avea un miros macabru.

Unul din camarazi pretindea că visează morții care-si reclamă coroanele.

Am rămas în acest târg mai multe zile. Pe timp de ploaie ne înfundam într-o cârciumă, unde beam un vin bun şi uşor, discutând ore întregi despre evenimentele zilei. Când era vreme bună, eu mă retrăgeam pe unde puteam pentru lectură. Cu această ocazie am citit opusculul lui Kant *Zum enigen Frieden* (în ediția Reclam), pe care-1 procurasem într-o librărie din Vaslui. Propunerile filosofului german mi se părură realizabile. Mă gândeam încă pe atunci, cum poate omenirea civilizată să nu înțeleagă binefacerile unei organizări internaționale, în care domnia legii să fie instaurată tot atât de solid ca şi în cuprinsul unui stat național.

Problema avea să mă preocupe cu deosebire pe timpul primului război mondial, ducând la publicarea unei lucrări în limba engleză despre război si pace.

Peste o săptămână revenirăm la Vaslui, între timp, răscoalele țărăneşti se potoliseră. Măsurile energice, de multe ori inutile, cu . care fuseseră reprimate, au indignat pe mulți oameni. Guvernul se fălea cu această ispravă. Distrugerea de sate întregi si uciderea de mii de țărani, erau fapte pe care nu le puteam aproba. Deşi

nu cunosşteam toate împrejurările în care avusese loc reprimarea, simțeam că s-a procedat fără nici un scrupul. Eram adânc nemulțumit mai ales să constat că un spirit de răzbunare din partea celor de la conducere se *reflectă în toate ordinele pe care le primea armata.* Atunci nu ştiam încă ce înseamnă lupta şi ura de clasă. Din câte văzusem atunci şi din câte citisem mai înainte despre chestiunea agrară, mă convingeam că statul nostru modern era încă stăpânit de condițiile unei organizări înapoiate. Sensibilitatea mea era adânc biciuită de drama care se desfăşura în mijlocul celei mai numeroase şi mai muncitoare părți a populației țării.

Mă întrebam, aşa tânăr şi necunoscător cum eram, dacă e posibil ca un popor să progreseze atât timp cât se găseşte într-o ordine anacronică întreținută numai pentru satisfacerea intereselor unei mici părți a neamului. Acum înțelegeam mai bine mizeria şi ignoranța în care trăia țăranul nostru, nu din vina lui, ci din voința clasei conducătoare.

Sărbătoarea din anul trecut cu ocazia expoziției jubiliare mi se părea o adevărată parodie. Numai după câteva luni de la trâmbițarea acestor înfăptuiri, ni se arăta cu brutalitate că ne lăudasem pe nedrept şi că manifestarea din acel an fusese o condamnabilă înscenare de suprafață, care nu putea să ascundă realitatea pentru mult timp.

Dar asemenea reflecții nu mergeau până la necesitatea de a căuta o soluție. Vedeam numai problema. Eram preocupat să scap cât mai curând din aceste împrejurări triste, care mă frământau şi care ar fi putut uşor să mă determine a lua o poziție împotriva celor indiferenți şi interesați. Deprins încă de atunci de a considera urmările oricărei acțiuni, îmi ziceam că nu trebuie să mă amestec în lucruri care m-ar depăşi, m-ar expune ca pe un tânăr arivist şi până la urmă mi-ar zădărnici planul de studii. De aceea mă liniştii singur.

Doream să mă întorc la Bucureşti. Regimentul rămase însă în Moldova până la sfârşitul lui martie, urmând ca o parte din el să meargă pe încă o lună în judeţul Teleorman. Eu cerui comandantului meu de escadron să fiu scutit de o a doua deplasare, pe motivul că aveam interese familiare, ceea ce mi se încuviinţă.

La Bucureşti, lumea era liniştită. Numai ziarele discutau ªPrins „răspunderile" pentru răscoalele ţărăneşti şi „sancţiunile".

Se releva cu deosebire rolul pe care 1-ar fi avut învăţătorii în ªţaţarea ţăranilor. Puţini oameni căutau să vadă mai adânc şi să

descopere —

rurale.

Cu toată lipsa de cunoaştere a datelor problemei, înţelegeam

că se discuta alături de chestiune. Cu această ocazie prindeam o notă caracteristică vieţii noastre publice - superficialitatea.

îmi reluai ocupaţiile, mergând dimineaţa la cazarmă şi după amiază la Universitate sau citind diferite cărţi şi reviste. Aşteptam să treacă timpul cât mai repede pentru a începe formalităţile în • vederea majoratului meu, urmând să ne împărţim averea părin- 1 tească şi să intrăm fiecare în posesiunea ei. i

33. O experienţă ciudată

Din ultima lună a stagiului militar mai reţin o amintire. Pe când mă plimbam pe Calea Victoriei cu vechiul meu coleg de scoală şi camarad de escadron, Tilică Alexandrescu, un plutonier major de la Comenduirea Pieţii ne opri pentru a ne lua numele. j A doua zi furăm amândoi poftiţi la Comenduire. Ni se imputa j greşeala de a purta pantaloni „nereglementari", pe motivul că erau ; confecţionaţi din postav „ofiţeresc". Pentru o asemenea abatere eram pedepsiţi cu patru zile închisoare. Amestecaţi cu alţi condamnaţi militari, furăm escortaţi pe străzi cu santinele până la închisoarea din strada Uranus. Aici, un plutonier major cu înfăţişarea aspră, supranumit „împăratul", ne desemnă o cameră separată, la care aveam dreptul, după cum ne lămuri, fiindcă eram „domni bacalaureaţi". Era o cameră la etaj, extrem de curată, dar lipsită de confort. Două paturi de campanie, o saltea de paie, o pătură şi o pernă fără învelitoare, alcătuiau toată mobila. Când ne văzurăm singuri, începurăm să recapitulăm etapele prin care trecusem. Făceam haz de necaz, dar ne jignise faptul că fusesem trimişi în rând cu alţi condamnaţi, în loc să ne fi lăsat să ne prezentăm singuri la închisoare.

La ora opt seara, goarna ne chemă „la apel" în curtea închisorii, „împăratul", după ce strigă numele fiecărui deţinut, se opri în faţa noastră. Ne atrase atenţia că orice călcare a [1] regulamentului închisorii aduce cu sine dublarea zilelor de pedeapsă. Avusesem grijă, înainte de a mă prezenta la Comenduire, să înştiinţez pe cumnatul meu Paul. Acesta veni a doua zi să mă vadă, aducându-mi ziare si o gramatică engleză, pe care o rezervasem de o parte la locuinţa mea. Vizita avu darul să

înmoaie zelul plutonierului major, sub autoritatea căruia mă aflam.

Faptul că eram cumnat de ofiţer-aghiotant al unui comandant de brigadă, îi impuse atât de mult încât mă lăsă, împreună cu prietenul meu, să mă bucur de privilegiul de a mă plimba prin curte, a vizita încăperile închisorii şi să-mi procur suplimente de mâncare

de la un birt din apropiere. Tot intervenției cumnatului meu, pedeapsa fu redusă. A treia zi părăsirăm închisoarea.

Experiența nu-mi displăcu, în ciuda motivului absurd care o provocase. Două lucruri am admirat în închisoare, anume curățenia exemplară a localului şi „borşul" de la cazanul comun.

Duşumeaua sălilor şi scărilor erau spălate zilnic cu săpun. Nu se vedea nici o urmă de praf, cu toată căldura ce bântuia. Iar borş mai gustos n-am mai întâlnit niciodată. E drept că bucătarul, în schimbul unui mic bacşiş, ne oferea primele linguri din ciorba tradițională a soldaților. Cu toate acestea, cele două zile petrecute în închisoare mi se părură o veşnicie. Atunci realizai pentru întâia oară relativitatea duratei timpului. Aflam totodată ce înseamnă depresiunea pe care ți-o creează limitarea în spațiu a libertății de mişcare. Este un sentiment de nevrednicie şi nedemnitate față de care omul se revoltă instinctiv.

34. Majoratul meu

La 12/25 iunie 1907 împlineam vârsta de douăzeci şi unu de ani. Evenimentul acesta era aşteptat cu nerăbdare nu numai de mine dar şi de surorile mele, pentru a sfârşi cu o stare de lucruri care durase aproape doisprezece ani, adică de la moartea tatălui nostru. Deşi fondul averii părinteşti era intact, veniturile scăzuseră în urma dezinteresării celor patru tutori care administraseră numeroasele imobile. Nu aveam nici o datorie pe casele moştenite, dar acestea necesitau, cu foarte mici excepții, reparații urgente. Suma depusă o dată cu bijuteriile si argintăria la Casa de Depuneri şi Consemnațiuni încă de la moartea tatei, nu fusese atinsă, aşa că dispuneam câteşitrei moştenitorii de numerar pentru a-1 folosi la repararea caselor. Dar înainte trebuia să facem actul de partaj. Pentru acest scop un arhitect numit de tribunal făcu evaluarea imobilelor şi împărțirea lor în trei loturi, pe care le fraserăm la sorți. Lotul meu cuprindea casa din str. Carol, cea din str. Izvor, un corp de casă din stradela de la Calea Moşilor, Precum şi un imobil pe str. Anton Pann. Era lotul cel mai

'!S|«

î

- avantajos în posibilități de rentabilitate viitoare, dar şi cel mai

• greu de administrat din cauză că imobilele erau răspândite în diferite cartiere. Pe lângă aceasta, imobilul din str. Carol avea nevoie de reparații radicale, care m-ar fi reținut în țară cel puțin o jumătate de an. Atunci *făcui* un schimb benevol cu sora mea Zoe, care-mi cedă lotul ei, adică stradela cu patrusprezece corpuri de case din Calea Moşilor, lot care prezenta mai puțină bătaie de cap sub raportul administrării şi a reparației. Bijuteriile şi argintăria, după evaluarea lor de un expert, fură de asemenea împărțite. Argintăria o vândui imediat, păstrând numai bijuteriile ca amintire de la părinți. Toate aceste aranjamente erau luate cu scopul de a-mi simplifica viața, voind să plec în străinătate cât mai curând.

Rămânea de rezolvat problema administrării imobilelor moştenite. Deşi păstram mai departe pe administratorul care încasa chiriile, aveam nevoie de cineva care să-1 controleze pe tot timpul cât voi lipsi din țară. De aceea făcui apel la unchiu Nae, de care

eram mai ataşat decât de oricare altă rudă. Era un om integru în toate privințele, deşi susceptibil ca toți oamenii de caracter. La rândul său, el mă privea de asemenea ca pe cel mai preferat nepot. După oareacari ezitări, unchiul meu primi sarcina de a controla pe administrator, care avea să-i verse chiriile şi să-i raporteze asupra situației imobilelor. Iar servitorul pe care-1 aveam la case, îi va sta la dispoziție pentru diferite corvezi, de câte ori va fi nevoie. Unchiul trebuia să-mi trimită veniturile printr-o bancă, pe care i-o voi indica eu. în sfârşit, el primi să-mi păstreze cărțile şi câteva cufere cu lucruri, rezervându-mi pentru aceasta o cameră la mansardă în locuința sa din str. Segmentului, I.

Eram mulțumit că aranjasem chestiunea administrării imobilelor, fiind astfel liber de orice grijă pe tot timpul cât voi fi la studii în străinătate. La l iulie mă liberai, luându-mi rămas bun de la toți camarazii cu care împărtisem experiențele serviciului mili.'ar. înainte de a pleca din țară, am petrecut câteva zile la Câfnpulung-Muscel. Aici revăzui o parte din vechile mele cunoştințe. Domnişoara, pe care o cunoscusem cu patru ani în urmă, se măritase. O zării într-o seară pe stradă. Căsătoria o schimbase la înfățişare, răpindu-i tot farmecul de odinioară. Era un motiv mai mult să nu regret trecutul.

înapoiat la Bucureşti, îmi trecui timpul pregătindu-mă pentru călătoria în străinătate. Ştiam că de acum încolo începea o nouă

fază în viața mea. Voi rămâne în străinătate cât timp îmi va plăcea. :

>Jimeni nu mă mai putea reține de la *realizarea* planurilor mele. i Aveam mijloace materiale suficiente pentru a voiaja în condiții « optime în toate țările. Totuşi, în mine se năştea întrebarea, dacă * înstrăinarea de țară va fi un bine pentru viitorul meu. Dar tot eu • îmi răspundeam că un contact îndelung cu bunurile civilizației; apusene nu-mi poate dăuna. Influențele pe care le voi suferi, mă * vor înălța sufleteşte. Voi aduce astfel în țară criterii de cultură autentică şi mai ales variată, căci nu mă voi mulțumi numai să * cunosc o singură țară, cum obişnuiau tinerii noştri care studiau în străinătate. Aceste reflecții îmi întărea convingerea că alesesem calea cea bună. Până la urmă eram împăcat cu mine însumi şi întrebarea de mai sus nu mă mai frământa.

35. Plecarea în străinătate. >

Primul voiaj la Londra

Pe tot timpul serviciului militar mă ocupasem serios cu limba engleză. Ajunsesem să citesc destul de uşor, dar în privința conversației întâmpinam dificultăți, pe care speram să le înving, dacă voi sta câteva luni printre englezi. Puțini români călătoreau atunci în Anglia, iar numărul cunoscătorilor limbii engleze era de asemenea foarte redus. Deşi mult mai uşoară decât germana, limba engleză fusese neglijată pentru motive care mi se păreau de neînțeles. De la Paris la Londra era o distanță de vreo şase sau şapte ore de voiaj plăcut, şi totuşi românii rareori aveau curiozitatea să viziteze cel mai mare oraş din lume. Voiam să rup cu această tradiție care mi se părea a fi mai mult produsul indolenței decât al unor obstacole reale.

Unii prieteni priveau cu scepticism sau chiar aprehensiune intenția mea de a descinde pe malurile Tamisei. Eu însă nu mă descurajam. Eram hotărât să înving orice impediment pentru a-mi '* însuşi cât mai rapid limba engleză şi a cunoaşte oraşul despre care auzisem lucruri extraordinare. !

Pe la sfârşitul lui iulie plecai la Berlin, unde revăzui pe amicul !

Țenescu şi petrecui împreună cu el câteva zile. într-o sâmbătă [!]

seara trecui pe la Societatea Studenților Români pentru a-mi • revedea colegii. Nunucă Protopopescu, aflând că plec la Londra, * [se] oferi să-mi dea adresa fratelui său Ionel, care făcea practică [1]

într-o bancă din *City*. La început voisem să refuz acest serviciu, dar gândul că aş avea poate nevoie de un sfat, mă îndemnă să-1 primesc, în curând aveam să mă conving că procedasem bine, căci fără această adresă m-aş fi descurcat mai greu în imensul oraş.

în ziua de 31 iulie am plecat la Londra. A doua zi am ajuns în Belgia. Oraşele din această țară îmi păreau că au un caracter deosebit de acelea din Germania si Austria. Aş fi voit să mă opresc în fiecare din ele, dacă timpul destinat şederii în Anglia nu mi-ar fi fost limitat. M-am mulțumit să le privesc din fereastra vagonului, cum se pierdeau cu edificiile lor înnegrite de fumul fabricilor şi cu bisericile lor în stil gotic.

în compartimentul de clasa I-îi, unde luasem loc, se urcă la Liege un bătrân pastor englez cu fiica lui. Când auzi că merg tot la Londra, mă bucurai că am după cine să mă călăuzesc. Pe la ora trei după-amiază sosirăm în Ostende. Vedeam pentru întâia oară marea. Aerul cu miros specific îmi dădea senzații noi. Era o zi frumoasă. Un vânt uşor ridica mici valuri albe şi spumoase pe apa verzuie-albastră a mării. După ce pornirăm în larg., vaporul începu să salte, căci vântul se întețise. Simțeam că voi suferi. Mă coborâi în restaurant să iau ceva, crezând că voi înlătura răul de mare. Dar în aerul închis mă simții şi mai rău. leşii iar pe punte şi mă întinsei pe un scaun. Aerul îmi făcu bine. Multă lume era bolnavă. Mă bucuram că rezist şi pot privi în linişte stâncile cenuşii care se desenau la orizont. La Dover, aspectul sumbru al portului şi al gării mă deprimă. Eram neliniştit. Un ceai cu lapte îmi refacu puțin dispoziția. La vamă încercai să mă descurc singur, cu care ocazie mă încredințai cât mi-era de greu să înțeleg pe englezi când îmi vorbeau. Abia puteam identifica un cuvânt sau două. în tren, urmând pe bătrânul pastor, luai loc în acelaşi compartiment. Examinam cu atenție pe orice persoană care trecea prin culoar. Oamenii mi se păreau atât de deosebiți! înfățişarea si gesturile lor de insulari îmi sporeau curiozitatea de a-i cunoaşte mai de aproape. Când prindeam înțelesul dintr-un crâmpei de conversație, eram satisfăcut, iar când nu înțelegeam nimic, mă cuprindea jalea.

începuse să însereze înainte de a porni din Dpnver. Necunoscutul în care mă aventuram acum, îmi stimula imaginația, deja exaltată de atâtea povestiri extraordinare asupra oraşului unde aveam să sosesc în curând. Mă simțeam singur şi neajutat, îmi făceam curaj, pipăindu-mi revolverul în buzunar. Dacă va fi

nevoie, îmi ziceam, voi face uz de el. Şi totuşi aveam momente de luciditate. Reflectam şi ajungeam la concluzia că într-o țară civilizată ca Anglia, viața trebuie să fie protejată mai bine decât într-o țară înapoiată. Atunci de ce mă temeam? Priveam la ceilalți călători şi îi vedeam liniştiți, ba chiar unii din ei erau chiar veseli.

Mai erau străini ca mine, care nu ştiau limba engleză, dar care nu se alarmau. Evident exagerasem când m-am lăsat pradă imaginației. Mă ruşinam de gândurile care

mă chinuiseră.

în sfârşit, deschisei *Baedaecker-ul* pentru a reține numele unui hotel în apropiere de gara *Charing Cross,* unde urma să sosesc.

>Ju ştiam pe care să-1 aleg. începui să-mi fac reproşuri si să mă condamn pentru lipsă de prevedere, îmi ziceam că numai ambiția absurdă [de] a nu face apel la nimeni, mă adusese în stare de nesiguranță. Dacă telegrafîam lui Ionel Protopopescu, sunt sigur că n-as fi avut nici o grijă. Obosit de atâta frământare, ațipii puțin.

Când mă deşteptai, trenul ajunsese la periferiile Londrei. De departe se desprindea o masă de lumină cețoasă. Trecând podul de fier peste Tamisa, observai că ne apropiam de gară. Pe fereastră zării numele unui hotel, în litere mari de lumini, *Metropole Hotel.*

Bun! îmi zise, aici voi trage! în gară chemai un hamal şi-i spusei să mă ducă la numitul hotel, în câteva minute eram în holul unei clădiri luxoase, luminată cu profunzime. Cerui în englezeasca mea o cameră cu un pat. Funcționarul însă nu mă înțelese, îl întrebai dacă vorbeşte germana şi franceza, îmi răspunse scurt: „No, Şir!".

Atunci scrisei corect pe o hârtie ceea ce doream, îl văzui că se luminează la față şi înmâna unui băiat de serviciu o cheie, de care atârna o sferă de lemn cu numărul camerei.

Când mă văzui instalat într-o cameră confortabilă, mă simții mulțumit. Clopotul de la turnul Parlamentului suna tocmai unsprezece. Mă dezbrăcai să mă culc. Dintr-o dată mă cuprinse teama de a fi atacat peste noapte. Scosei revolverul din buzunar şi-1 aşezai pe noptieră. Mă uitai sub pat si prin dulapuri ca să nu fie cineva ascuns. Mai încercai o dată uşa. Apoi mă urcai în pat.

Ascultam cu atenție orice zgomot din afară. Nu dormii decât foarte târziu.

De unde atâta teamă? Desigur, mă simțeam singur şi mai ales neajutat din cauză că nu stăpânesc limba engleză. Dar mai contribuia ceva la anxietatea mea. îmi aminteam că ascultam, cu yreo trei ani în urmă, la Ateneul din Bucureşti, o conferință despre Londra. Conferențiarul, un publicist cunoscut mai mult prin ndicolul încercărilor lui în literatură decât prin talent, ştiuse să

prezinte acest oraş într-o lumină stranie. Vorbea de crimele care au loc zilnic, de cartierul săracilor din Est *(East-End),* de neputința poliției de a stăpâni atacurile pe stradă şi alte lucruri care scoteau în relief caracterul misterios al oraşului cu o populație egală cu a României de atunci. O asemenea descriere mă impresionase adânc. Probabil că lăsase urme în subconştientul meu, manifestându-se cu o forță de care nu-mi dădeam seama.

A doua zi ieşii în oraş, după ce consultasem cu atenți^ planul străzilor din centru. Din Northumberland Avenue, unde era hotelul meu, mă îndreptai spre Trafalger Square. Această piață, cu multiple monumente şi coloana lui Nelson, mi se păru impunătoare. Ajuns în Picadilly Circus, pornii pe Regent Street, stradă caracteristică prin forma ei de semicerc, cu case vechi uniforme şi prăvălii luxoase. Nu înaintai dincolo de Oxford Street,

fiindcă se făcuse ora dejunului. Mă întorsei spre Picadilly Circus.

Pe o stradă lăturalnică nimerii într-un restuarant. Aici făcui cunoştinţă cu bucătăria englezească. Comandai o mâncare, pe care o ştiam din auzite a fi cea mai obişnuită, *Irish strew,* un fel de tocană de berbec piperată, dar cu un sos lipsit de gust. Mai luai o brânză, galbenă şi iute. Compotul mi se păru normal. Ca băutură, cerui o bere. A fost cea mai neplăcută surpriză. Servită caldă si diferită la gust de ceea ce se înţelege sub acest nume pe continent, mi se păru că beau un medicament.

Voiam să-mi caut locuinţă într-o pensiune sau într-un hotel mai mic şi mai liniştit. Nu ştiam însă cum să procedez. Imensitatea oraşului mă depăşea. Eram încredinţat că singur nu voi reuşi să găsesc ceea ce caut. Asemenea locuinţe se află la Londra în cartierele asa-numite „rezidenţiale", situate pe lângă parcuri, sau în tot cazul departe de centru, îmi aruncai ochii în ziarul *Times* la anunţurile de locuinţe. Erau destule, dar cum puteam ajunge la ele? Obosit de umblat şi cuprins de oarecare îndoială, mă dusei la hotel să mă odihnesc puţin şi să mă spăl de funinginea care se depunea pe obrazul şi mâinile mele.

îmi amintii că aveam adresa compatriotului meu. Ezitai, totuşi, să-1 caut. Mă simţeam deprimat că nu reuşisem să mă descurc singur. Ieşii din nou în oraş, hotărât să încerc, cu planul în mână, să ajung la una din locuinţele indicate în ziar. Aproape o oră îmi luă până am dat de un fel de pensiune, situată în apropierea unui squar. Dar aici constatai cu mâhnire că nu mă puteam înţelege. Cu pronunţarea mea aproximativă nu parveneam să mă fac înţeles. Nu pricepui aproape nimic din ceea ce mi se

spunea cu un accent la care urechea mea nu răspundea. Atunci descurajat, intrai într-un *tea room* şi scrisei câteva rânduri lui Ionel Protopopescu, rugându-1 să vină a doua zi la hotel. Seara luai masa în alt restaurant dar fui tot atât de nemulţumit de meniul servit ca şi la prânz, începusem să mă resimt de bucătăria engleză, îmi puneam întrebarea, dacă voi putea să rezist mult timp cu o asemenea alimentaţie.

A doua zi, pe la ora 9 dimineaţa, Ionel Protopopescu apăru.

Era bucuros că mă scoate din încurcătură, îmi propuse să mă conducă imediat la o pensiune, pe care o cunoştea şi care se afla într-un cartier liniştit din sud-vest. Ajunşi acolo, furăm întâmpinaţi de proprietara Mrs. Geling, o bătrână vioaie, care vorbea curent germana şi care dădea lecţii de engleză străinilor, îmi spuse că abia peste o săptămână se eliberează o cameră. Până atunci îmi recomandă un mic hotel în apropiere de Hyde Park.

Instalat în noua locuinţă, mă simţii ceva mai bine. Totuşi, abia aşteptam să mă mut pentru a începe lecţiile de limbă engleză cu Mrs. Geling. între timp am vizitat Muzeul Britanic, admirând îndeosebi bogatele colecţii din antichităţi egiptene şi eline.

Biblioteca mi se păru impunătoare. Pe seară mă plimbai prin Hyde Park sau pe străzile din centru. Uneori luam omnibuzul cu cai, cutreierând diferite cartiere. Aceste mijloace de locomoţie, atât de populare atunci, erau foarte plăcute pentru un străin. De pe imperială se poate privi comod la mişcarea de pe străzi. Totul mi se părea nou şi interesant.

Sub raportul alimentar, începusem să mă acomodez. Descoperisem două

restaurante, unul francez lângă Leicester, şi altul la Piccadilly Circus, unde se serveau mâncăr[ru]i continentale.

Breakfastul îl luam la hotel. Găseam că e un bun obicei de a mânca substanțial dimineața, anume - şuncă sau costiță afumată, ouă, peşte, marmeladă şi unt, pe lângă ceai sau cafea. Mă deprinsesem să apreciez şi acel „perridge", cereale fierte în apă cu zahăr, în schimb, la prânz luam un uşor „lunch", rămânând ca seara să mănânc mai mult, după obiceiul locului.

în prima duminică după-amiază mă întâlnii din nou cu Ionel Protopopescu. Acesta era un om interesant în conversație, dar cu multe curiozități, pe care le treceam cu vederea, dat fiind deosebirea de vârstă. Era cu vreo cinci ani mai mare decât mine, dar părea şi mai trecut prin barba pe care o purta. Suferind de o infirmitate din copilărie (şchiopăta de un picior), precum şi de o debilitate cronică, el avea o fire irascibilă şi predispusă la

mizantropie. Prin voință ajunsese însă a-şi dezvolta muşchii şi a-şi îmbunătăți sănătatea. Avea o cultură enciclopedică, citind în toate domeniile. Dar lipsa lui de statornicie la studii se observa în modul cum discuta. Ca orice autodidact, era dogmatic şi credea cu fanatism în ceea ce-1 impresiona la prima vedere. După trei ani de politehnică la Charlottenburg, se dusese la Paris să urmeze cursurile la Ecole des Hautes Etudes, fără însă a termina ceva.

Deşi lipsit de un spirit practic deosebit şi aplecat mai mult spre teorii şi construcții în care îi plăcea să se lase în voie, îşi îndrepta acum atenția spre domeniul financiar. Făcea practică într-o bancă din Londra pentru ca apoi să se înapoieze în țară şi să se dedice activității bancare. Cu străduință ajunse mai târziu să conducă Banca Franco-Română, a cărei prăbuşire în timpul marii crize din 1930 avea să-i zdruncine adânc moralul.

Era o zi frumoasă şi caldă în acea dimineață. Luarăm împreună metropolitanul până la *Hammersmith* şi de acolo cu omnibuzul cu cai la *Kew Gardens,* faimoasa grădină botanică de lângă Londra. Această excursie îmi plăcu mult. Peisagiile parcurilor engleze, cu iarba deasă şi de un verde caracteristic, sunt încântătoare. De asemenea, vilele construite atât de atrăgător de-a lungul drumului, îmi desfătau ochii. Luarăm ceaiul la unul din numeroasele localuri de pe malul Tamisei. Pe seară ne despărțirăm mai prieteni decât fusesem, învoindu-ne să petrecem împreună în fiecare duminică după-amiază.

36. în pensiune engleză

După ce mă mutai la Mrs. Gerling, în Belgrave Road, 92, îmi alcătuii un program de lucru. Dimineața, după breakfast, luam lecții de limba engleză cu însăşi proprietara pensiunii. Pe la ora 11 ieşeam în oraş, vizitând diferite muzee sau unele cartiere.

După-amiezele de obicei le petreceam prin parcuri, şezând pe o bancă şi citind câte o carte. Când era foarte cald, mergeam prin împrejurimi spre a respira un aer mai cald. Serile veneam acasă totdeauna devreme pentru a-mi prepara lecția de a doua zi.

Mrs. Gerling era o femeie trecută de şaizeci de ani, dar încă voinică şi vioaie. Cu o față ovală şi rumenă, păr alb abundent şi pieptănat cu cărare la mijloc, ochi mici albaştri şi pătrunzători ea avea o înfățişare simpatică. Trăise mulți ani la Berlin ca profesoară

de engleză în diferite familii de nobili, cum ţinea să-mi

spună cu oarecare mândrie. Cunoscând germana, ea putea să-mi explice mai uşor diferite expresii din limba engleză. Lecţiile constau din lectură, teme scrise şi conversaţie. Uneori îmi dădea să învăţ pe de rost versuri din poeţii moderni. Tennyson era poetul ei favorit. Muzicalitatea versurilor acestui poet mă încânta şi mă făcea să gust frumuseţile limbii engleze şi totodată să înving aversiunea ce aveam pentru exrciţiile de memorizare. Şi acum mai reţin unele pasagii din poema *In Memoriam.*

într-o zi arătai profesoarei mele romanul lui Oscar Wilde, exprimându-mi dorinţa de a-1 citi împreună. O văzui puţin contrariată, îmi spuse, clipind nervos din ochi, că nu e un autor propriu pentru cine vorbeşte şi voieşte să cunoască literatura engleză. Am înţeles că nu voia să aibă de a face cu un scriitor a cărui viaţă particulară fusese un scandal. De altfel, pe atunci operele lui Oscar Wilde nu se vedeau în nici o vitrină. Le-am căutat în mai multe librării până să le găsesc. Librarul mi le-a oferit cu oarecare sfială, scoţându-le dintr-un raft ascuns în colţul unei camere dosnice. Cu această ocazie luam contactul cu puritanismul englez al erei Victoriene, care mai dăinuia în 1907, dar care, după primul război mondial, avea să dispară, cel puţin la Londra.

Concomitent cu lecţiile zilnice, citeam intens [beletristică] şi filosofie engleză, îmi procurasem o mulţime de cărţi, printre care unele în ediţii luxoase. Era una din plăcerile mele constante să zăbovesc ore întregi pe la librari şi anticari, în timpul lecturii îmi notam expresiile, ale căror înţeles nu-mi era clar, precum şi cuvintele pe care nu ştiam să le pronunţ corect. Astfel, mai la fiecare lecţie mă prezentam cu un întreg chestionar. Mi-aduc aminte că o dată, întrebând pe Mrs. Gerling asupra unui cuvânt din Shakespeare, pe care nu-1 găseam în dicţionarul meu de buzunar, o văzui că ridică din umeri şi-mi răspunde: „Oh, cine poate stăpâni vocabularul lui Shakespeare!" adăugând că nici filologii nu sunt totdeauna de acord asupra sensului adevărat al unor cuvinte folosite de marele dramaturg.

Mai interesant îmi părea metoda profesoarei mele de a mă angaja în conversaţii. Mă întreba să-i comunic impresiile primite din vizitarea Londrei. Conversaţia se lungea, depăşind ora, mai ales când, prin asociaţie de idei, Mrs. Gerling ajungea să-mi Povestească amintiri din viaţa ei. Cu deosebită duioşie îmi vorbea de anii copilăriei petrecuţi în Jamaica, unde tatăl ei era funcţionar • '• In text: „lectură" *(n. ed.).*

în administraţia coloniei. Observam cu această ocazie că spiritul aşa-zis „utilitar şi mecantil" al englezilor nu excludea sentimentalismul şi dezinteresarea. De asemenea, când am voit să-i ofer anticipat plata pensiunii şi a lecţiilor, după obiceiul din Germania, Mrs. Gerling îmi surâse zicând cu o uşoară ironie: „Se vede că ai fost în Germania. Noi, aici, avem alte obiceiuri. Când primim pe cineva în casa noastră, îi acordăm credit. Dacă nu mi-ai fi inspirat încredere, fii sigur că nu te-aş fi primit. Vei achita nota, ca toţi locatarii, la finele săptămânii".

Deşi nu luam decât breakfast-ul în pensiune, aveam timp destul să cunosc pe ceilalţi locatari. Breakfast-ul [dura] o întreagă oră, în care timp puteam să observ pe

îndelete fizionomia şi gesturile fiecăruia. Două surori ale proprietarei, una mult mai în vârstă, octogenară, si alta mai tânără, domnişoară bătrână, apăreau regulat la masă. Cea dintâi vorbea rar, monosilabic şi cu o voce răguşită, rezervându-şi forțele pentru consumare alimentelor, în schimb, sora mai mică, Miss Humphrey, era foarte volubilă.

Comenta evenimentele zilei şi-i plăcea să discute cu oricine despre orice. Timp de-o săptămână, cât a lipsit Mrs. Gerling într-o călătorie la Dublin, mi-a dat lecții de engleză. Era mai pedantă decât sora ei. Pentru că nu-i învățasem prea bine două strofe dintr-o poezie de Swinburne, m-a admonestat ca pe un elev de şcoală elementară. Nu călătorise niciodată în străinătate.

Avea o fire curioasă cu toate trăsăturile insulare şi de „spinster" engleză. Vis-â-vis de mine şedea o tânără suedeză, blondă, înaltă şi cu ochi mari albaştri. Avea o voce caldă, care te pătrundea.

Vorbea corect englezeşte. Mi-ar fi plăcut să o cunosc mai de aproape, dar nu îndrăzneam, cu mijloacele mele lexicale, ca s-o angajez într-o discuție susținută. Mă mulțumeam să o privesc si să o ascult, într-o dimineață s-a nimerit să ieşim o dată din casă.

Ce ocazie minunată, îmi ziceam, să o însoțesc puțin! Eram însă prea timid şi în acelaşi timp prea mândru să risc a fi refuzat.

Figura ei m-a urmărit multe zile, după ce plecase din pensiune.

Mai erau în pensiune doi tineri scoțieni fără personalitate, apoi un englez bătrân cu bărbuță albă, obosit şi trecut, un italian violonist cu ochi negri şi pătimaşi, în sfârşit o doamnă engleză foarte bătrână cu ochelari, care şedea lângă mine. îşi petrecea timpul între Londra si Brighton. în tinerețea călătorise prin Franța şi Elveția. Povestea lucruri vechi de cel puțin patruzeci de ani, căci prezentul n-o mai interesa. Cum eram singurul care o asculta cu răbdare, [mi] se adresa mai mult mie. într-o dimineață îrru

vorbi în limba franceză, cu un accent caracteristic englezilor, dar cu fraze corect formulate. Ceilalți locatari fură uimiți de această capacitate nebănuită până atunci, a bătrânei. Cum a doua zi ea nu apăru la breakfast, întrebai pe Mrs. Gerling, dacă vecina mea a plecat, îmi răspunse: „Oh, n-ai nici o grijă. Nu se simte bine, probabil fiindcă a vorbit ieri franțuzeşte!" începusem să înțeleg umorul britanic.

Cunoştințele mele în limba engleză progresaseră în timpul celor două luni petrecute la Londra şi cu lecțiile zilnice, pe care le luam de la Mrs. Gerling. Urechea începuse să se deprindă cu vorbirea englezilor, care înghit silabe, precum şi cu aceea a scriitorilor, care folosesc un vocabular bogat. Duminica ascultam uneori predici în biserică, sau în cursul săptămânii cuvântări rostite de oratori improvizați în Hyde Park. Ajunsesem, de asemenea, să mă fac înțeles, când ceream vreo informație de la policeman-ul de pe stradă. Citeam curent romanele lui Dickens, care mă interesau prin realismul descrierilor de scene din viața oraşelor engleze. Lectura cărților de ştiință şi filosofic îmi părea mult mai uşoară. Atunci am citit cu plăcere şi interes *Istoria filosofici* de G. H. Lewes.

Duminicile după-amiază le petreceam, cum am pomenit, cu Ionel Protopopescu. El voia să ne vedem şi în cursul săptămânii, dar eu evitam asemenea întâlniri pentru a nu vorbi româneşte. O singură dată 1-am rugat să mă însoțească într-o zi de lucru pentru a

încasa un cec la o bancă din Londra din Lombard Street. Cu această ocazie văzui pentru prima oară belşugul de aur ce se afla în Anglia atunci. Funcţionarul de la casierie mă întrebă cum voiesc să-mi facă plata, în hârtie sau în aur. îi răspunsei că doresc jumătate din sumă să o am în monedă. Atunci el luă un fel de mistrie şi-o vârî într-un vas plin cu lire sterline de aur, numărându-mi cincizeci de bucăţi frumoase, cu chipul regelui Eduard [al] VH-lea.

într-o duminică am mers împreună cu Protopopescu la *Richmound,* iar în alta la *Hampton Court,* unde vizitarăm celebrul castel al lui Enric al VUI-lea. Parcul de la Hampton Court, cu o yiţă de vie seculară, păstrată în seră, cu alee de castani uriaşi, mă mteresă cu deosebire. Pe la jumătatea lui septembrie, Pro°P°pescu plecă la Paris, aşa că ultimele duminici le petrecui a°solut singur. Le folosii vizitând alte împrejurimi, pe care le Sasearn încântătoare. Nici un alt oraş mare nu posedă asemenea lmPrejurimi ca Londra. ...-, ' . .

Faptul că nu mai aveam pe nimeni din ţară, îmi dădea sentimentul izolării complete. Găseam, totuşi, o plăcere în această izolare, fiindcă mă făcea să-mi pun la încercare resursele sufleteşti. Singurătatea mă stimula să gândesc îndelung şi nestânjenit. Rătăceam pe străzi necunoscute, observam oamenii cu obiceiurile lor, şi reflectam asupra asemănărilor şi deosebirilor între popoare, într-o seară, pe când mă întorceam spre casă, văzui cum un birjar, la colţul unei străzi întunecoase de lângă un squar singuratic, îşi opri trăsura şi se dete jos pentru a se urina pe butucul unei roţi, întocmai ca birjarii bucureşteni. Acest lucru mă făcu să exclam: „Vrasăzică şi englezii au unele obiceiuri comune cu românii!" Era pentru mine o revelaţie în această întâmplare banală şi vulgară, căci mă îndemna să meditez asupra relativităţii deosebirilor dintre popoare şi să-mi pun întrebarea, dacă fondul lor sufletesc nu este identic. Era ideea care avea să mă urmărească din ce în ce mai stăruitor de-a lungul celor cinsprezece ani petrcuţi printre popoare străine şi care avea să ducă la cristalizarea unei teorii despre diferenţierile naţionale.

O distracţie cu deosebire instinctivă era să mă plimb prin cartierul săracilor din Estul Londrei, pe vestita stradă *White—chapel,* unde mă duceam dimineţile. Auzisem de mult despre mizeria acestui cartier muncitoresc, dar nu credeam că este atât de grozavă cum o constatam acum la faţa locului. Săracii din Londra au o înfăţişare deosebită. Nu numai îmbrăcămintea soioasă şi zdrenţuroasă, dar si figurile degenerate îi deosebesc de săracii de pe continent. Ei au corpuri diforme, feţe asimetrice de o culoare palidă murdară sau de o roşcată cu erupţiuni, mişcări şi priviri stranii, care te îngrozesc. Dacă n-ar fi fost police-menul la fiecare colţ de stradă, nu m-as fi aventurat prin acest cartier. Locuinţele si prăvăliile erau, de asemenea, murdare si meschine, reflectând aceeaşi stare de mizerie ieftină. Ceea ce contribuia la aspectul sordid al cartierului, era si faptul că evrei şi străini emigranţi din diferite ţări ale Europei orientale locuiau aici. în uşa unei băcănii sărăcăcioase am zărit pe fostul meu coleg de la liceul „Matei Basarab", Max Weissmann, un tânăr cu faţa grasă si plină de pistrui. Când făcui un gest să mă apropii de el, văzui că-mi întoarce spatele ostentativ. Deşi nu avusesem nici un conflict şi nici nu-1 batjocorisem, cum făceau alţi colegi, el vedea probabil în mine ţara unde suferise jigniri si

nedreptăți. Atunci am înțeles că evreul nu judecă pe om individual, ci-1 aşează în colectivitate, călăuzindu-se după simțul solidarității, inculcat de o străveche educație, ce împarte omenirea în evrei şi gentili [sic!].^...w..

O bună parte a timpului liber o petreceam în muzee, examinând amănunțit fiecare sală şi fiecare vitrină. După Muzeul Britanic, am vizitat pe rând *National Gallery,* unde şcoala flamandă era cu deosebire reprezentată, *Albert and Victoria Museum,* cu imensele şi instructivele lui colecții în domeniul economic şi industrial, apoi Muzeul de Ştiințe Naturale, unde admiram ordinea rațională în care era distribuite speciile animale.

Dintre colecțiile de pictură, două mă atrăgeau mai mult, anume - *Țațe Gallery* şi *Wallace Colletion.* în prima am petrecut ore întregi în fața pânzelor lui Turner. îmi plăcea coloritul indefinit, susținut de liniile vagi şi discrete ale desenului, prin care acest mare impresionist englez ştia să exceleze, în colecția Wallace mă interesau cu deosebire unii pictori francezi din secolul al XlX-lea.

Pe vreme ploioasă îmi plăcea să mă plimb pe *Ştrand* şi *Chapside,* până la Banca Angliei, o construcție de piatră înnegrită de fum şi cu fațada fără ferestre. Priveam mulțimea şi vehiculele, care în această parte a oraşului, la anumite ore, prezintă aspectul celei mai intense circulații din lume. Mă opream îndelung în fața magazinelor din *City,* sau zăboveam pe la vreo librărie, răsfoind cărțile expuse afară pe rafturi. Alteori, pe vreme senină, mă urcam în turnul acelui *Monument,* ridicat în amintirea marelui incendiu din 1665. Din vârful lui mi se desfăşura Londra ca o masă nesfârşită de clădiri cenuşii, pierdute în fum. Obosit de aerul greu, de mirosul asfaltului şi de zgomotul de pe străzi, intrai într-un *tea room* pentru a mă reface cu o ceaşcă de ceai tare şi aromat.

Toate aceste impresii mă delectau şi mă făceau să mă simt privilegiat de a fi în stare să vizitez un oraş atât de puțin cunoscut de compatrioții mei. Entuziasmul cu care scriam prietenilor mei din țară, exprima numai în parte ceea ce simțeam. Dacă aş avea corespondența din acel timp, aş putea înfățişa mai uşor, după^ patruzeci de ani, starea sufletească pe care mi-o crease prima vizită a oraşului de proporții gigantice şi cu atâtea note distinctive, îmi amintesc numai că pendulam între impresii vesele şi triste sică vibram la tot ce vedeam într-un mediu atât de complex şi haotic. Voiam să desprind cât mai multe cunoştințe şi să pătrund ui rostul acestei imense agregări de oameni. Multiplele vestigii •• 'storice mă depăşeau. Problemele sugerate de atâta experiență ale Acutului, pe care le bănuiam sau căutam să mi le lămuresc, mai < când mă aflam în *Westminster Abbey,* îmi lăsau un sentiment adâncă deprimare. Până la urmă, oboseam de a mai medita, ă să înregistrez ceea ce se perinda în fața ochilor "

mei. O singură întrebare stăruia, totuşi, în solilogmele mele zilnice, anume - dacă acest proces de acumulare a bunurilor materiala şi spirituale poate fi infinit, sau dacă civilizația poporului englez a ajuns deja punctul culminant de dezvoltare. Nu-i studiasem încă instituțiile şi nu-i cunoscusem de aproape caracterul pentru a găsi un răspuns, întrebarea avea să mă urmărească mai târziu, când mi se lărgeau cunoştințele despre

istoria si civilizația engleză si când observam mai de aproape reacțiunile şi atitudinile englezilor întâlniți cu diferite ocazii.

îmi părea rău că se apropie ziua când trebuie să părăsesc Londra. Ştiam că o voi revedea peste un an, dar regretam că nu puteam rămâne mai mult timp. Aveam impresia că nu cunoşteam oraşul de ajuns şi nici pe englezi nu avusesem prilejul să-i studiez din toate punctele de vedere. Ceea ce cunoscusem, nu mă putea satisface. Nu desluşeam încă liniile generale, în care faptele şi impresiile să capete un înțeles mai consistent. Spiritul meu iscoditor nu se mulțumea cu suprafața, ci aspira să pătrundă din ce în ce mai adânc pentru a-şi forma o judecată clară despre țara şi poporul cu care venisem în contact mai mult dintr-o nesecată dorință de cunoaştere decât dintr-o simplă curiozitate.

într-o seară mă hotărâi să-mi calc programul, întârziind mai mult peste ora nouă. Lausem masa într-un restaurant luxos, bând o butelie mică de Bordeaux veritabil. Când ieşii în stradă, mă simții puțin amețit, dar în bună dispoziție. Rătăcii alene pe străzi lăturalnice, fredonând arii de operă. La un colț de stradă si în lumina felinarului, îmi apăru o femeie, care se uită lung la mine.

Era înaltă şi voinică, îmbrăcată elegant şi cu ochi ispititori, în starea euforică în care mă aflam, nu-mi lipsi curajul să o întreb unde merge, îmi răspunse surâzând că se duce acasă, adăugând că locuieşte foarte aproape. Fără a-i propune să o însoțesc, văzui că mă ia de braț şi mă duce spre un squar, nu departe de locuința mea. Se opri puțin şi se uită de jur-împrejur. Deodată îmi făcu semn să ne mişcăm mai repede, arătându-mi un policemen. După ce acesta se îndepărtă, ne întoarserăm şi intrarăm într-una din acele case uniforme, care se află de obicei în cartierele rezidențiale din Londra. Avea un mic apartament la parter, destul de bine mobilat şi foarte curat. Ea însăşi era de o curățenie exemplară, ceea ce mă încuraja să duc aventura până la capăt. Numele ei, *Alice,* îmi plăcea mai ales prin modul cum îl pronunța. Avea şi o fire delicată, în ciuda meseriei pe care o practica. Nu părea de fel grăbită, îmi spuse că e din ținutul Kent şi că a venit la Londra

1

în urma unei mari decepții sentimentale. Era vechea poveste, care îndemna pe fete la prostituție. Şi cu această ocazie constatam că moravurile engleze se aseamănă cu acelea ale altor popoare.

Când venii acasă, era miezul nopții. Niciodată nu întârziasem atât de mult. începui să am remuşcări. Mă gândeam că am riscat să mă las târât de o femeie necunoscută. Dar îmi amintesc în acelaşi timp că fusesem impresionat de curățenia ei fizică şi de blândețea ei sufletească. Pe lângă aceasta, îmi ziceam că trebuie să cunosc o femeie engleză, fie chiar numai pentru câteva clipe.

Altfel explicările mele psihologice ar fi rămas incomplete. După aceste reflecții, adormii liniştit.

Ultimele zile ale lunii septembrie le petrecui vizitând încă o dată muzeele şi împrejurimile. O mică excursie cu vaporul pe Tamisa până la *Greenwich* îmi dădu

posibilitatea să văd mai bine docurile imensului port. Iar ultima duminică am petrcut-o la *Kew Gardens,* unde fusesem în prima duminică, voind astfel să închei şederea mea cu aceleaşi impresii. Era o zi frumoasă de toamnă.

M-am aşezat pe iarbă deasă, reflectând în linişte asupra celor trăite în răstimpul a două luni. Eram mulțumit că reuşisem să-mi împlinesc programul.

în ziua de l octombrie am părăsit Londra. De la Dover la Ostende, pe o mare liniştită, mă gândeam că încheiasem un capitol în educația mea. Contactul cu o civilizație, despre care auzisem lucruri foarte vagi, îmi întărea convingerea că procedasem bine şi cuminte. La vârsta de 21 ani învățam să nu fiu unilateral.

Rupsesem cu tradiția țării mele, ducându-mă să studiez un popor atât de interesant şi totuşi atât de puțin cunoscut de români.

37. în țară pentru puțin timp

înainte de a intra în țară, am făcut un scurt popas în Colonia, Bonn şi Munchen. Acest nou voiaj a fost plăcut pentru mine în multe privințe. Mă simțeam oarecum recreat după două luni de continuă surescitare. Mediul german era atunci mai aproape de modul meu de viață. Cele trei oraşe mă interesară mai ales prin Poziția lor naturală şi îngrijirea cu care erau întreținute. Domul din Colonia mi-a apărut impunător ca piesă de pură arhitectură gotică. La Bonn am văzut casa unde s-a născut Beethoven, compozitorul meu favorit încă din anii liceului, în Munchen am vizitat muzeele, ale căror clădiri în stil greco-roman aveau însă

ceva prea ostentativ pentru a mă mulțumi. Imitația *e* supărătoare când e practicată cu insistență. Mai mult mi-au plăcut străzile largi şi curate ale oraşului, precum şi firea domoală şi comunicativă a localnicilor. Remarcam de atunci deosebirea între prusieni şi bavarezi.

Din Miinchen am pornit spre țară. în Bucureşti am stat vreo zece zile, în care timp luai cu unchiul meu unele dispoziții pentru administrarea imobilelor. Treabă plictisitoare, îmi ziceam, dar necesară pentru asigurarea liniştii pe timpul studiilor mele.

Surorile şi prietenii mă înconjurară cu dragoste, solicitându-mă să le povestesc impresiile despre Londra. Nu aveam însă nici o tragere de inimă pentru o conversație mai susținută. Eram stăpânit de gândul îndepărtării. Oraşul în care mă născusem şi trăisem, nu-mi mai spunea nimic. Voiam să-1 uit pentru a putea mai uşor să mă concentrez spre ceea ce mi se părea mai aproape de aspirațiile mele. Nu ştiu dacă exageram în această atitudine.

Adevărul este că, în scurtul timp cât am rămas în țară, m-am simțit străin. Doream să mă întorc cât mai repede la viața mea retrasă şi să mă dedic, nestingherit de nici un fel de obligație, studiului filosofici, către care eram atras din ce în ce mai mult.

Căci acum începea pentru mine o nouă viață, în care îmi propuneam să-mi cheltuiesc puterea de muncă. Atât de entuziasmat eram de acest scop, încât aş fi fost în stare să renunț la averea părintească, dacă aceasta mi-ar fi reclamat prezența în țară. Din fericire, unchiul meu a înțeles pasiunea de care eram cuprins şi astfel am putut să-mi

îndeplinesc dorința fără nici o pierdere materială.

38. Student la Berlin

Sosit din nou la Berlin, prima mea grijă fu să mă înscriu la Universitate. Am primit cartea de student şi caietul de cursuri la Facultatea de Filosofic, într-o dimineață, la începutul lui noiembrie, studenții noi înscrişi fură primiți la conducerea instituției tocmai de un profesor de filosofie, anume - Cari Stumpf. Acesta ne ținu o cuvântare scurtă, dar inimoasă, în care ne dădea sfaturi părinteşti. Apoi ne strânse mâna la fiecare. Cu această ceremonie, consacrarea mea de student regulat era terminată.

în primele două semestre (1907-1908), am urmat cursurile lui Richl, Paulsen, Stumpf, Thiele, Simmel, Dessoir, Cassirer si

Miinch. Toate disciplinele filosofice erau cuprinse în cursurile acestor profesori sau docenți. Şi de data aceasta, Richl mă atrăgea mai mult decât oricare alt profesor. Cu cât îl ascultam, cu atât mă fascina dialectica lui. II urmăream cu o atenție încordată, descoperind în fiecare lecție noi puncte interesante în personalitatea lui. Paulsen, grav bolnav, abia mai putea ține prelegeri.

Modul lui de expunere era clar, elementar, pedagogic, dar nu mă satisfăcea. Stumpf era interesant prin stăruința lui de a sistematiza istoria filosofici. Deşi trecea drept psiholog, se ocupa mai mult cu filosofia şi îndeosebi cu Aristotel. Cursul lui de psihologie era mai monoton. Pe Simmel îl găseam cam afectat în expunere.

Făcea impresia că adânceşte problemele mai mult decât alți profesori, înfățişând o idee în toate nuanțele ei, estompând-o cu accente şi gesturi destinate să impresioneze auditoriul lui numeros şi amestecat. Dar cine-1 urmărea cu atenție, se convingea că efectul produs se datora mai mult spiritului său subtil de analiză decât rezultatelor la care ajungea, în tot cazul, simțeam că e ceva forțat în prelegerile, ca şi în lucrările lui. Mai interesant mi se părea Cassirer, atunci un tânăr privat-docent, ale cărui cursuri erau totdeauna susținute de o documentare excepțională. Thiele era un bătrân simpatic, care-şi părăsise catedra de profesor ordinar la Universitatea din Konigsberg pentru a se abilita ca privat-docent la Berlin. Se specializase în Kant. La seminar trata despre *Critica rațiunii pure* într-un mod foarte original. După el nu exista nimic obscur în opera marelui filosof. Spunea studenților că e gata să lămurească orice pasagiu. Evident, metoda lui încuraja pe începători, dar până la urmă se dovedea mult prea simplistă pentru a-ți da mijloacele de pătrundere în tainele sistemului kanitian.

Dessoir citea estetică. Expunerea lui era atrăgătoare prin numeroasele exemple cu care-şi ilustra afirmațiile, în sfârşit, pe Miinch, care ținea cursuri de pedagogie, 1-am ascultat cu mari sforțări de atenție. Nu numai natura ingrată a disciplinei, dar şi lipsa lui de personalitate îi făceau prelegerile să fie anoste.

în semestrul de iama am locuit în Charlottenburg, pe Grollmanristrasse, unde aveam o cameră mare şi cu mult soare la etajul întâi. Aici îmi petreceam timpul, când nu eram la Universitate citind intens. Numai duminica mă întâlneam câteva ore cu amicul Țenescu. îmi procurasem o mulțime de cărți de filosofie şi ştiință, începusem să citesc pe filosofii clasici.

Imensitatea materialului de stăpânit mă descuraja uneori. Totuşi stăruința cu care lucram, nu-mi slăbea zelul de a înmagazina cât

mai multe cunoştinţe. Erau zile când citeam nouă sau zece ore.

Nu-mi permiteam nici un fel de distracţie, în afară de aceea a unei plimbări prin Tiergarten. La Societatea Studenţilor Români mă duceam rar. Pentru a evita vizitele inoportune ale compatrioţilor, îmi tăinuiam adresa sub diferite motive.

în ultimii doi ani citisem mai multe istorii ale filosofiei. De asemenea, citisem o bună parte din *Dialogurile* lui Platon, *Metafizica* lui Aristotel, apoi ceva din Descartes, Bacon, Locke si Leibniz. Mai citisem unele studii critice despre aceşti filosofi.

In timpul unei asemenea lecturi fusesem adânc impresionat, nu numai de contradicţiile dintre diferitele sisteme, dar şi de hiarusurile pe care le descopeream în concepţiile fiecărui filosof.

O îndoială începuse să prindă rădăcini în mine. Mă întrebam dacă menirea filosofici este să ne convingă de incapacitatea spiritului omenesc de a depăşi anumite margini, îmi mai ziceam că ar fi trist, dacă toate sfortăţile ei ar duce la un rezultat atât de negativ.

Cuvintele lui Faust îmi reveneau ca refrenul unei melodii obsedante: *‚J)a steh ich nun, ich armer Thor! Und bin so klug als wie zuvor".* Totuşi, aveam momente de reculegere, în care mă învinuiam singur de prea multă încredere în judecata mea.

Argumentul autorităţii încă mă făcea să mă îndoiesc de propriile mele concluzii. Dacă filosofia ar fi condamnată de la început să ducă la conştiinţa slăbiciunii noastre, atunci pentru ce aţâţi oameni inteligenţi şi chiar cercetători în domeniul ştiinţelor pozitive ţin să facă filosofie? Probabil nu înţelesesem bine firul dezvoltării filosofiei în timp şi nici nu adâncisem suficient pe filosofii citiţi.

Şi-mi încheiam reflecţiile cu următoarea hotărâre: trebuie să-mi amân judecata până ce voi fi înaintat mai mult în studiul filosofici.

Ca o relatare la studiile în care eram angajat, începui să citesc pe Nietzsche, autorul cel mai discutat atunci, înşişi profesorii de la universităţile germane ţineau cursuri sau publicau studii despre acest gânditor rapsodic şi genial. Mi-am procurat operele lui într-o zi mohorâtă de iarnă. Nerăbdarea de a le avea cât mai curând cu mine, mă făcu să refuz pe librar de a mi le trimite acasă, încărcându-mă bucuros cu cele cinsprezece volume legate în pânză. Nietzsche mă atrăgea prin farmecul puterii lui de exprimare lapidară şi prin curajul cu care înfrunta problemele de cultură contemporană. Din haosul gândirii lui tumultuoase şi paradoxale, ţâşneau intuiţii care mă răscoleau adânc. Forma aforistică, în care se exprima, îmi apărea ca o reacţiune împoriva polisilogismelor filosofilor sistematici şi a documentării pedante

a oamenilor de ştiinţă. Adevărul este că Nietzsche era pentru mine un stimulent şi o desfătare. Arta lui de a excela în jocul infinit al spiritului, mă făcea să gândesc intens şi fără constrângeri teoretice sau practice, recreându-mă în acelaşi timp.

La vârsta în care mă aflam, Nietzsche m-ar fi putut uşor zăpăci. Am simţit însă instinctiv că acest autor nu trebuie luat *ad litteram.* Citindu-1 printre rânduri,

descopeream mai bine adevăratul sens la gândirilor lui. El însuşi voia să fie înțeles multilateral, în acest sens el completa un aforism al său cu următoarea reflecție: „Aceasta e obscur exprimat, dar nu şi obscur gândit", în tot cazul, lectura operelor lui Nietzsche a fost pentru mine o gimnastică a gândirii. Şi astăzi cred că originalitatea acestui mare artist constă, nu atât în cuprinsul ideologic, cât în multiplicitatea infinită a înțelesurilor sugerate de scrierile lui.

Cine-1 citeşte învață să se elibereze de prejudecăți şi să gândească multilateral. La cursuri mă întâlneam regulat cu un român, mai în vârstă decât mine, care venise cu o licență în filosofic şi drept de la Universitatea din Bucureşti. El credea, din cauza acestor diplome, că ştie deja foarte mult în domeniul filosofici. Deşi sub raportul limbii, cunoştințele nu-i îngăduiau să urmărească uşor cursurile, el ținea să judece şi să condamne pe toți profesorii pe care îi audia, îmi explicam această atitudine ca un efect al vanității ofensate de om cu „studiile terminate", în fața unor prelegeri, al căror înțeles îi scăpa. Ieşirile lui puerile mă cam plictiseau. L-am întrebat într-o zi, pentru ce mai pierde timpul de a veni la cursuri, dacă le găseşte atât de insuficiente. Mi-a răspuns cu mândrie că voieşte să-şi dea doctoratul pentru a dovedi „nemților" câtă filosofic ştie! Bietul om a stăruit vreo douăsprezece semestre, luptând din greu cu sărăcia, dar doctoratul tot nu şi 1-a luat. întors în țară, s-a mulțumit cu o catedră la un liceu comercial din provincie, bârfind toată viața pe colegii care-1 ajutaseră pe timpul şederii la Berlin, precum şi pe aceia care publicau ceva în domeniul filosofici. L-am privit totdeauna cu toleranță, văzând în el un caz patologic de fudulie ridiculă şi de ratat iremediabil.

39. Voiaj la Milano

în vacanța Crăciunului din 1907 m-am hotărât, împreună cu Țenescu, să călătoresc în Italia şi anume la Milano. Am trecut cu trenul prin Elveția ale cărei poziții mă încântară. La Milano luam

contact pentru întâia oară cu arta si civilizația poporului italian.

Oraşul şi monumentele mi-au plăcut mai mult decât oamenii, a căror lipsă de disciplină îmi amintea pe români. Domul, m-a impresionat adânc. Este o impresionantă construcție de marmură albă în stil gotic, a cărei armonie se desprinde cu deosebire noaptea. Biblioteca Ambrosiana, muzeele şi diferitele palate vechi mi-au reținut atenția. Observam cum aici pretutindeni spiritul artistic abundă în mod natural, fără efort, ceea ce nu întâlnisem până atunci în alte țări. Privind atâtea lucruri frumoase, îmi ziceam că mi-ar plăcea să petrec o bună parte din viață în Italia, unde arta şi clima sunt atât de ademenitoare, într-o seară am fost la *Scala,* unde am ascultat *Aida,* cu un ansamblu de cântăreți buni, dar nu excepționali. Faima operei mi s-a părut exagerată. Numai mărimea si vechimea sălii erau impunătoare. Cele opt zile petrecute în capitala Lombardiei mi-au lăsat impresii care strălucesc în mine până azi. Deşi am revenit la Milano de mai multe ori în anii următori, ceea ce am văzut şi simțit atunci, cu ocazia primei vizite, a fost pentru mine revelator şi concludent, îmi promiteam o călătorie lungă în Italia pentru anul viitor.

Cu ocazia acestui voiaj, am cunoscut mai bine pe amicul meu Țenescu. Deşi prietenia noastră dura de vreo şase ani, nu avusesem prilejul să-i descopăr toate cutele firii lui. îl ştiam bun, îngăduitor si atent cu mine. De data aceasta însă, caracterul lui mi-a apărut într-o lumină diferită. A fost prima şi ultima mea decepție în idealul pe care mi-1 făurisem despre prietenie.

Decepția a fost cu atât mai mare, cu cât intensificasem idealul cu însuşi amicul meu din timpul adolescenței. De acum încolo învățam să fiu mai prudent cu dăruirea mea sufletească. Deşi n-am avut un conflict propriu-zis, reacțiunile lui zilnice mă contrariau, mă lăsau să privesc adânc în sufletul lui. Poate faptul că era atât de refractar la emoțiile pe care mi le provoca arta, a contribuit la îndepărtarea mea de el. îl găseam prea prozaic si mărunt în prejudecățile lui pentru a fi vrednic de afecțiunea cu care-1 înconjurasem până atunci. Ajunsesem la convingerea că nu ne potrivim decât în unele privințe exterioare si că admirația mea pentru om fusese o eroare de judecată. Experiența aceasta m-a făcut să rnă închid în mine şi față de acela pe care-1 considerasem drept cel mai bun si apropiat amic. Aflam în acelaşi timp adevărul; că prietenia nu e până la urmă decât un echilibru între două vanități, - o reflecție pe care aveam să o introduc în cartea mea de aforisme, publicată în 1912 în limba germană.

MEMORII, voi. I r/ 165

40. Reîntoarcerea la Berlin

înapoiat la Berlin, continuam viața retrasă, pe care mi-o impunea voința de a stăpâni cât mai multe cunoştințe printr-o lectură intensă şi prin audierea cursurilor. Orice abatere de la programul de lucru mi se părea o pierdere de timp. De aceea îmi redusesem corespondența cu rudele şi prietenii din țară. Regretam că nu aveam o avere mai mică şi mai uşor de administrat, care să mă fi scutit de a mă mai gândi la ea. Scrisorile unchiului meu, care mă informau asupra imobilelor şi-mi comunicau socotelile privind veniturile şi cheltuielile de întreținere, îmi turburau liniştea, îi răspundeam cu silă, deşi căutam să nu-1 jignesc. Nu uitam să-i mulțumesc pentru serviciul pe care mi-1 făcea atât de conştiincios. Priveam însă orice efort de gândire în asemenea chestiuni drept o muncă grea şi neplăcută. Nu-mi dădeam seama, în pasiunea cu care mă dedicasem studiilor, că şederea mea în străinătate depindea până la urmă de buna gospodărie a imobilelor, din care îmi trăgeam mijloacele de trai larg şi-n unele privințe chiar opulent. Căci datorită moştenirii părinteşti puteam să-mi satisfac orice dorință la o vârstă când cei mai mulți cunosc jena materială şi dependența.

Pentru a evita pe unii studenți români, care locuiau în Charlottenburg, mă strecuram pe străzi lăturalnice şi la ore când ştiam că nu-i întâlnesc. Pentru acelaşi motiv luam masa la restaurante mai departe de cartier, căutând să-mi răscumpăr timpul pierdut prin parcurgerea distanței cu paşi alergători. Nu mă întrebam dacă acest mod de a trăi corespundea vârstei mele şi dacă nu-mi vătăma sănătatea. Simțeam că mă cuprinde o oboseală nervoasă. Dureri în dosul capului şi insomnii mă chinuiau. Era, desigur, un început de surmenaj. Mă gândeam însă că în curând, după terminarea semestrului de iarnă, voi putea să mă recreez printr-un voiaj plăcut şi interesant.

41. Prima vizită la Paris f

în vacanța dintre cele două semestre am plecat la Paris. Am sosit în acest oraş

dimineața, într-o zi frumoasă de primăvară pe *a începutul lui martie. Voind să explorez orașul încă din primele

momente, am lăsat bagajul la gară şi am pornit pe jos, cu planul în mână, până în Cartierul Latin. Trecând pe marile bulevarde, prin piața Operei şi pe lângă Luvru, am simțit deodată frumusețea Parisului. Faima lui de oraş al perspectivelor corespundea realității. Observam că era alt stil în arhitectura clădirilor, monumentelor şi în distribuirea străzilor, un stil care-1 întrecea în gust pe acela întâlnit în Viena, Berlin şi Londra. Pe podul din fața Institutului m-am oprit puțin ca să admir priveliştea ce se desfăşura, îmi aruncai ochii asupra Senei. La stânga, zării Turnul Sf. Jacques şi Catedrala Notre Dame, iar la dreapta Domul Invalizilor şi Turnul Eiffel. Toate aceste monumente le ştiam din citite şi auzite. Acum, văzându-le aievea, simțeam o bucurie nespusă.

Trecui apoi prin nişte străzi strâmte şi întortocheate, cu vechi clădiri înnegrite până când am ajuns în inima Cartierului Latin pe bulevardul St. Michel. Aici era o atmosferă intimă. Totul mi se părea simpatic. Nu mă simțeam străin. Până când şi sergenții de stradă îmi apăreau mai prietenoşi decât în alte oraşe mari.

Am închiriat o cameră într-un mic hotel curat şi liniştit pe rue de la Sorbonne. Proprietara, o femeie locvace, îmi declară că mă voi simți ca la mine acasă în „le quartier gaie". Eram mulțumit că mă descurcasem singur, fără a face apel la ajutorul vreunui compatriot.

A doua zi începui să vizitez oraşul în lung şi în lat. Totul mi se părea atât de primitor, încât începeam să înțeleg pentru ce străinii se simt în Paris mai bine decât în orice alt oraş mare din lume. în Luvru am petrecut mai multe zile de-a rândul. Colecțiile de pictură mă interesau cu deosebire. Stăteam ore întregi în fața pânzelor maeştrilor italieni, flamanzi, olandezi, spanioli şi francezi. De asemenea, sculpturile antichității îmi delectau ochii.

Venus din Milo îmi dezvăluia geniul plastic al vechilor greci, în acelaşi timp admiram modul de expunere al colecțiilor. Constatam că francezii sunt mai pricepuți în această privință decât germanii şi englezii. Gustul lor rafinat reflectează o cultură armonioasă şi organic dezvoltată, în alte zile am vizitat muzeele Luxembourg, Cluny, Carnavalet, precum şi Grand Palais şi Trocadero. Vechile biserici mă atrăgeau în aceeaşi măsură ca şi muzeele, îmi plăcea să zăbovesc în cuprinsul lor plin de mister. O bună parte a trecutului, cu tot ce s-a păstrat ca tradiție, supraviețuieşte în aceste locaşuri de rugăciune, în ciuda stricăciunilor suferite pe timpul marii revoluții. ,vj*q*

La Versailles, unde am fost de mai multe ori, am cutreierat sălile cu amintirile lor istorice. Palatul mi s-a părut impunător prin imensitatea şi arhtiectura lui. Colecțiile de pictură, deşi puțin valoroase, m-au interesat, fiindcă înfățişau scene din istoria Franței. Parcul mi s-a părut însă prea simetric şi artificial, deşi vechimea lui îi conferă un farmec deosebit. Preferam parcurile engleze, unde natura e mai puțin amendată, în sfârşit, din spirit de evlavie pentru Rousseau ale cărui scrieri mă fascinaseră cu patru ani în urmă,

m-am dus în mai multe rânduri la Montmorency. Aici îmi plăcea să-mi amintesc de viața zbuciumată a marelui vizionar.

Impresiile primite erau puternice. Singur, cum eram, şi nestingherit de nici o preocupare prozaică, trăiam oarecum în epocile pe care le evocau diferitele monumente şi opere de artă.

Simțeam o deosebită plăcere în a mă transpune cu imaginația în acele timpuri şi a reflecta asupra lor. Niciodată nu am înțeles mai bine valoarea trecutului şi cultul tradiției.

Serile mă duceam de obicei la teatru sau la operă. La Comedia Franceză am avut însă oarecare decepții. Modul exagerat declamatoriu al actorilor, atât de apreciat de publicul francez, îmi displăcea. La celelalte teatre, actorii jucau mai natural. De aceea n-am putut suporta de trei ori reprezentațiile de pe prima scenă a Parisului, preferând să mă duc la teatrele particulare. Dupăamiezele, îmi plăcea uneori să mă aşez pe terasa unei cafenele din cartier sau de pe marile bulevarde, privind la trecători. Mă delectam să descifrez fizionomiile oamenilor sau să identific naționalitatea lor. La *Cofe Vachette,* dispărută în preajma primului război mondial, am întâlnit numeroşi compatrioți, pe care însă căutam să-i evit. Mă simțeam mai bine singur şi cu gândurile mele.

De sărbătorile Paştelui a sosit şi Țenescu de la Berlin pentru câteva zile. Cu el am vizitat din nou muzeele şi Versailles, făcând pe ciceronele. L-am dus şi la Montmorency, unde m-a fotografiat cu aparatul lui în fața porții parcului. Prietenul meu nu prea înțelegea entuziasmul meu pentru Paris şi arta franceză. De data aceasta n-am mai fost contrariat de modul lui refractar la noi unpresii, căci îl cunoşteam mai bine.

Rămas iar singur, mi-am petrecut timpul în voie, după Preocupările mele intelectuale şi dispozițiile mele sufleteşti. Am fost de câteva ori la Sorbonna, audiind pe Delbos, care trata despre Spinoza. Expunerea profesorului francez era interesantă, dar nu

mi s-a părut că rămânea în cadrul comun al unei reprezentări didactice. Pe alți profesori n-am ținut să-i ascult, rezervându-mi această plăcere pentru altă dată.

Aş fi dorit să cunosc mai de aproape obiceiurile francezilor, dar din lipsă de timp trebuia să mă resemnez. M-am mulțumit să-i observ în comportarea lor pe stradă, la teatru şi prin diferitele localuri. Constatam că e o oarecare asemănare între ei şi noi românii. Era, desigur, o impresie superficială, care rămânea să fie verificată. De aceea îmi suspendam orice judecată asupra psihologiei lor.

O singură experiență m-a făcut să cunosc ceva în această privință, într-o seară, pe când mă plimbam prin Cartier, fui acostat de o fată, care avea toate semnele prostituției. Fie din curiozitate, fie din necesitate fiziologică, mă lăsai condus la locuința ei într-un hotel din apropierea Panteonului, în cameră văzui că apare şi o prietenă a ei care îmi spuse că va rămâne cu noi. Am fost şocat de o asemenea propunere. Numai după ce m-a văzut că prefer să plec decât să accept o situație ce mi se părea cel puțin ciudată, a binevoit să iasă afară, întrebând pe fată ce a însemnat această vizită inoportună, îmi răspunse că e tot ce poate fi mai natural, căci mulți clienți sunt încântați să folosească două femei în acelaşi timp. Explicarea ei mă dezgustă. Voiam să plec, dar când o văzui că se dezbracă, mă lăsai sedus de corpul ei frumos, întâmplarea aceasta mă făcu să meditez toată seara asupra

unor moravuri pe care numai le bănuisem până atunci, îmi ziceam, totuşi, din spirit de toleranță, că un oraş mare şi cosmopolit trebuie să cuprindă şi perversiunile vieții sexuale. Numai lipsa mea de experiență nu-mi relevase asemenea lucruri la Berlin şi Londra. Mai târziu constatam, în adevăr, că nu numai în Paris se întâlnesc elemente depravate.

O distracție instructivă era pentru mine să mă opresc pe la librării sau pe la anticarii de pe cheiul Senei, unde răsfoiam cărți noi şi vechi. Eram cu deosebire fericit când puteam dscoperi vreo ediție rară sau vreo carte interesantă, îmi procurai astfel multe volume de valoare în domeniul filosofici, istoriei şi literaturii.

Pe tot timpul celor două luni petrecute la Paris am folosit mai puține ore pentru citit. Am avut, totuşi, răgaz suficient pentru a citit primele două volume din opera lui Taine despre originile Franței contemporane, care mi-a dat posibilitatea să înțeleg mai bine unele aspecte ale civilizației franceze. Tot din acest timp datează admirația mea pentru Renan. Ceea ce mă atrăgea mai

mult la acest scriitor era spiritul lui fin şi pătrunzător, stilul lui clar şi mai ales darul cu care ştia să îmbine arta cu ştiința, sentimentul cu rațiunea.

între timp, cumnatul meu Aurică, în trecere la un congres internațional de poştă la Lisabona, sosise pentru câteva zile la paris. Am petrecut cu el după-amiezele, luând uneori masa de seară împreună. El îmi povestea de timpul când fusese student şi-mi spunea că Parisul nu se schimbase în ultimii treisprezece ani de când îl părăsise definitiv. Prin natura preocupărilor lui practice, el vedea şi judeca pe francezi altfel de cum vedeam şi judecam eu. Cunoştințele lui despre Franța în genere mi se păreau unilaterale. N-am încercat să-1 contrazic, respectându-i vârsta şi susceptibilitățile de om stabilizat în convingere.

Şederea la Paris mi-a îmbogățit cunoştințele despre artă şi experiența despre viață. Am trăit mai mult singur două luni. în tot acest răstimp am fost turburat de gânduri asupra propriei mele existențe, începeam să mă *analizez,* căutând calea cea mai bună a fericirii. Mă întrebam, dacă sunt fericit. Sensibilitatea şi imaginația cu care eram dotat de la natură, nu-mi dădeau însă liniştea sufletească, socotită de mine ca un atribut necesar unui aspirant la înțelepciune. De altă parte, recunoşteam că eram prea tânăr. Trăisem prea puțin pentru a fi în posesia unei depline linişti lăuntrice, îmi dădeam seama căci ceream prea mult şi că pretențiile mele în această privință erau premature. De aceea mă împăcăm cu speranța unui viitor care-mi va aduce, o dată cu vârsta, şi echilibrul sufletesc la care năzuiam.

înapoierea la Berlin o doream şi pentru a nu mă mai ocupa cu mine. Acolo aveam cel puțin un rost şi un program de împlinit.

Viitorul nu-mi apărea plin de promisiuni. Oricare va fi locul meu în viață, îmi ziceam, trebuie să lupt şi să înving. Un optimism instinctiv mă făcea să sper. Astfel oscilațiile dispoziției mele sufleteşti, de la deprimare şi îndoială la exaltare şi credință în scopul străduințelor mele, îmi apăreau ca ceva inerent unei ființe care simte şi gândeşte adânc.

42. înapoi la Berlin

în semestrul de vară (1908) m-am mutat cu locuința în vestul Berlinului, în

Wittenbergplatz. Aveam o cameră mai mică decât uiainte, dar destul de confortabilă. Mă gândeam că nu voi rămâne

aici decât până la jumătatea lui iulie. Vremea frumoasă şi circulația interesantă de pe Taunezienstrasse mă făceau să nu stau acasă prea mult. La *Roumanisches Kafe* din fața unei biserici (Kaiser Wilhelm's Gedăchtnis Kirche) îmi luam cafeaua după-amiaza, citind ziare şi reviste şi întâlnindu-mă cu diferiți cunoscuți, îmi plăcea să observ lumea elegantă, care se perinda în acest local. Simțeam cum dorința de a cunoaşte mai bine viața m-ar putea îndepărta de la programul meu de lucru. De aceea căutam să nu mă las luat de curent. Când se întâmpla să zăbovesc mai mult timp cu asemenea distracție, aveam remuşcări. Atunci două sau trei zile nu mai mergeam la cafenea şi nici nu mă mai plimbam pe stradă peste orele prevăzute de programul impus de propria mea voință.

La universitate studiam tot atât de multe cursuri ca şi în semestrul de iarnă, îmi redusesem însă orele de lectură, începusem să mă duc mai des pe la Societatea Studenților Români sâmbăta seara, unde aflam ştiri din țară şi petreceam câteva ore în tovărăşia unor compatrioți mai apropiați sufleteşte de mine. Față de majoritatea studenților români păstram însă o atitudine rezervată, intervenind în conversația lor gălăgioasă şi haotică numai pentru a plasa vreo glumă. Din cauza aceasta treceam în ochii lor drept un om puțin comod, ceea ce însă mă afecta. Căci toată participarea mea la societatea lor se reducea la un joc nevinovat de cuvinte şi fără consecințe pentru ei. Teodorini mă încuraja cu hazul pe care-1 făcea pe umorul meu ocazional. Găseam ridicol frământarea şi intrigăriile lor pentru alcătuirea comitetului, schimbarea preşedintelui, discutarea nesfârşită a statutelor si alte lucruri de o importanță similară. Distingeam în această agitație pe viitorii politicieni, după modelul acelora care ne conduceau țara. Mă întrebam dacă energia şi pasiunea pe care aceşti tineri le puneau în asemenea caz, n-ar fi fost vrednice de o cauză mai bună.

Plecam totdeauna întristat de faptul că foarte puțini aveau bunul simț să se abțină de a juca roluri atât de nepotrivite cu locul unde se întruneau şi cu vârsta în care se găseau. Săgețile mele, sugerate de comicul situației, aveau darul să-i cam sâcâie şi să-i neliniştească. Mi-aduc aminte de unul dintre aceşti politicieni embrionari, [care], ca să-mi capteze bunăvoința, îmi propuse să-mi pună candidatura la viceprezidenția societății. Credea că atitudinea mea critică se datora nemulțumirii de a nu avea un rol în comitetul asociației. I-am răspuns că aceea ce-mi oferă este o ficțiune, bună pentru vanitoşi sau oameni care au timp de pierdut,

că înțelegeam rostul societății ca un loc de întrunire al compatrioților spre a se cunoaşte şi a schimba impresiile, iar nu spre a învăța să se urască din pricina unor chestiuni care pot fi mai uşor şi mai bine rezolvate prin înțelegerea reciprocă decât prin imitarea apucăturilor politicianiste din țară. Cuvintele mele aveau ecou printre unii colegi, care mă aprobau. A fost însă un succes de moment, căci farsa n-a încetat să continuie culminând peste vreo doi ani cu ocazia candidaturii la preşidenție a lui Vasile Bogrea, sabotat de un grup care îl susținea pe Dan Rădulescu, viitorul profesor de chimie la

Universitatea din Cluj şi agitator în toate taberele politice de la noi.

La universitate Richel continua să mă intereseze tot mai mult.

îi citisem lucrările mai vechi şi acum o conferinţă despre Helmholtz. De asemenea, începusem să studiez primul volum al operei lui principale, *Der philossophische Kritizismus* apărută de curând în a doua ediţie prelucrată. Prin lectura acestei scrieri de sinteză îmi însuşeam cadrul istoric şi ideologic în care trebuie aşezat Kant, la a cărui studiu vroiam să păşesc în semestrul viitor, i Conciziunea stilului şi temeinicia documentării, atât la cursuri, cât-!

şi în lucrările lui, mă făceau să admir pe acest distins profesor, i La seminar îl ascultam cu încă mai multă atenţie decât la curs.

Observam cum punea problemele de teoria cunoaşterii, cum le documenta istoric şi cum ne stimula pe toţi studenţii să gândim şi mai ales să trăim asemenea proleme. Căci Richel, deşi reţinut şi stăpân pe rezultatele ştiinţelor exacte, avea un puternic strat afectiv, care se reflecta cu deosebire în dialectica sa fascinantă.

în acest semestru de vară am audiat pentru ultima oară pe Paulsen grav bolav de cancer. Vorbea rar şi cu o voce stinsă. Pe faţa lui de culoare cadaverică numai ochii, de un albastru cenuşiu, mai aminteau viaţa. Efortul fizic pe care-1 făcea, era deprimant.

Peste câteva săptămâni murea la vârsta de numai 62 ani. Nu pot spune că 1-am apreciat pe acest profesor celebru atunci. Caracterul ; prea didactic al prelegerilor lui nu mă atrăgea. Mai mult îmi • plăcea cum scria. Monografia lui despre Kant şi introducerea în filosofic sunt modele de claritate. De asemenea diferitele lui studii asupra unor probleme de cultură, m-au interesat prin spiritul viu cu care erau înfăţişate.

Despre celelalte cursuri, pe care le audiam în acelaşi semestru, nu mi-au rămas amintiri deosebite. Luam note, le reciteam, dar nu vedeam în ele nimic care să mă ajute în studiile mele de aprofundare a problemelor filosofice. Numai din punct de vedere

---

al terminologiei, ele îmi foloseau, începusem să prind mecanismul limbii germane, să pătrund în spiritul ei specific. Capacitatea de a crea noi cuvinte cu ajutorul prefixelor şi sufixelor mă uimea.

Nici o altă limbă modernă nu se pretează mai bine la redarea nuanţelor de gândire şi la exprimarea noţiunilor abstracte. O veche tradiţie în domeniul filosofici speculative contribuise, desigur, la o asemenea capacitate.

Cu cât se apropia luna iulie, cu atât eram mai preocupat cu voiajul meu în Anglia, îmi propuneam să petrec încă două luni în acea ţară dar de data aceasta vroiam să vizitez mai multe oraşe, îmi făcusem planul să merg nu numai la Londra, dar şi la Oxford, Birmingham, Manchester, Liverpool, Edinbourgh, Glasgow. Sub stăpânirea unei asemenea preocupări am petrecut ultimele zile în Berlin mai mult plimbându-mă decât lucrând.

Pentru a mă distra, în peregrinările mele prin oraş făceam uneori cunoştinţă cu diferite fete. în nici un oraş din lume sexul frumos din mica burghezie nu e mai accesibil străinilor decât la Berlin. Câteva cuvinte de introducere, rostite în treacăt pe stradă sau într-un local, pot duce la o aventură, dacă fata e liberă de obligaţii sentimentale. Studenţii practicau acest sport, pe care eu, fie din timiditate, fie din lipsă de timp, îl neglijasem până

atunci.

Unele cunoştinţe se reduceau la o simplă conversaţie, inofensivă şi fără urmări. Altele, însă, se prelungeau cu întâlniri numeroase şi până la consumarea dragostei, în asemenea împrejurări am cunoscut o fată care lucra într-un birou. Era blondă, subţire şi mlădioasă, dar cu o privire lipsită de expresie.

Consimţise încă de la prima vedere să o conduc într-un local.

Evident lipsa mea de experienţă mă făcea să procedez lent. îi atribuiam mai multă pudicitate decât avea. După trei întâlniri care se terminaseră cu aceleaşi sfieli din partea mea, fata mă întrebă dacă poate să mă viziteze acasă. Iniţiativa ei îmi alungă timiditatea şi mă făcu să o cunosc de aproape. Nu ştiu cum intimitatea ei m-a indispus. De la a doua vizită mi s-a părut o fiinţă monotonă şi vulgară. Invocând motivul că trebuie să plec din Berlin şi lăsând-o să spere că ne vom revedea, ne-am despărţit în termeni amicali. M^-am simţit uşurat că scăpasem de o prietenă care-mi devenise insuportabilă, fără a-i găsi vreo vină specială. Această experienţă mă făcea să-mi dau seama, că cel puţin pentru mine farmecul femeii rigide constă, nu atât în atracţiile ei fizice, cât în personalitatea ei psihică.

Din acelaşi timp datează experienţa cu o altă fată întâlnită în

condiţii similare. Avea o faţă rumenă şi un corp senzual. Dispus a lega o prietenie intimă, [hotărârăm] să ne întâlnim a doua zi.

La locul şi ora convenită, mă pregătii bucuros la randez-vous. O zării din depărtare cum se îndrepta cu paşi repezi spre mine. Dar, vai, ce decepţie avui în faţa mea, când se apropie! Pălăria cu care ţinuse să se împodobească era o adevărată provocare a bunului simţ şi a bunului gust: de proporţii exagerate, multicoloră şi în vârf un porumbel' cu aripile întinse. La această vedere ridicolă, mă întorsei brusc din locul în care mă postasem şi mă îndreptai fără nici o ezitare, lăsând-o să creadă ce voieşte despre mine.

Reacţionasem instinctiv, bineînţeles. Reflectând apoi asupra corn- f portarii mele, începui să am o oarecare remuşcare. Regretasem k gestul brutal cu care tratasem pe biata fată a cărei vină fusese ' numai că purta o pălărie de un gust fistichiu. Cu această ocazie ; descopeream în mine faptul că o jignire a simţului estetic mă ' revoltă ca şi una de natură morală. Cu vârsta, am devenit mai tolerant, dar nu pot spune că aversiunea faţă de tot ce este vulgar mi-a dispărut.

43. Al doilea voiaj în Anglia

Pe la mijlocul lui iulie, renunţând la ultimele două stăptămâni de prelegeri, am plecat împreună cu Ţenescu la Londra. Aici m-am oprit opt zile pentru a-i arăta prietenului meu oraşul, în care singur s-ar fi descurcat cu mari dificultăţi dat fiind că nu cunoştea limba engleză. Eram mulţumit că de data aceasta Londra nu mă mai intimida şi că puteam face pe ciceronele. Am locuit într-un hotel mic în apropiere de Hyde Park. Vizitai din nou muzeele şi împrejurimile. Revedeam cu aceeaşi impresie şi interes ca şi în anul trecut, îmi plăcea să-mi revizuiesc impresiile şi amintirile, în sfârşit, mă despărţii de Ţenescu într-o dimineaţă de iunie petrecându-1 la gară. Peste două ore plecam la Oxford.

Când mă văzui în oraşul celebrei universităţii avui impresia că o altă lume mi se desfăşoară înaintea ochilor. Tot ce vedeam mi se părea atât de atrăgător şi interesant, încât regretam că nu studiez aici. La unicul, dar confortabilul hotel unde locuiam,

Proprietara îmi dădu toate lămuririle pentru a vizita cât mai temeinic instituțiile de cultură. Vechile colegii în stil gotic, cu frumoasele peluze şi arbori bătrâni, îmi impuneau prin tradițiile l°r seculare. Fiecare colț din aceste clădiri sugera vestigiile

trecutului. Biblioteca Bodleiană mă interesa prin comorile pe care le cuprindea. Cărți şi manuscrise rare din diferite țări şi epoci erau expuse în vitrine. Numai biblioteca muzeului britanic o întrece în această privință. La restaurantul hotelului întâlneam diferite persoane indigene şi străine. Mi-a rămas în minte un englez bătrân, care trăise 30 de ani în India. Se rătrăsese în acest orăşel liniştit, îi plăcea să povestească despre locurile pline de mister unde îşi petrecuse o bună parte din viață ca funcționar în administrație. Avea o față rumenă încadrată de o barbă albă tunsă îngrijită. Vorbea frumos întrebuințând termeni aleşi. Cineva îmi şopti să pregăteşte o carte despre India. Ceilalți locatari erau din Scoția, Canada, Statele Unite, Germania şi Franța. Toți veniseră ca şi mine, să vadă oraşul istoric. Seara, din camera mea de la etaj, priveam mulțimea turnurilor de la diferite colegii şi biserici.

Era atâta farmec în această panoramă a trecutului!

Deşi am rămas în Oxford numai pentru patru zile, am trăit intens în atmosfera medievală a oraşului. M-am simțit bine mulțumit şi înălțat sufleteşte. Ceea ce vedeam mă stimula să meditez adânc să-mi arunc gândurile în trecutul îndepărtat, în acelaşi timp îmi proiectam gândurile în viitor. Avea istoria un sens? Dar cultul ei? Mă întrebam, dacă toate aceste mărturii ale istoriei vor supraviețui în cursul timpului infinit? Ajungeam cu imaginația să admit dispariția lor totală, înlocuirea lor cu alte monumente şi instituții, care la rândul lor vor dispare, îmi mai ziceam că o catastrofă ar curma totul în mod brusc. Atunci nu mă puteam gândi şi la bombardamente aeriene pe timp de război, cum aveam să le trăiesc mai târziu. Asemenea speculațiuni luau totdeauna sfârşit prin reacțiunea simțului comun, care mă mustra, aşezându-mă iar cu picioarele în realitatea prezentului.

într-o librărie îmi procurai mai multe cărți, printre care şi operele filosofice ale lui David Hume. Pe acestea îmi propuneam să le citesc ca o pregătire pentru Kant, la al cărui studiu aveârn să trec, cum am pomenit mai sus, cu toată stăruința în semestrul de iarnă. Pe la anticari găsii mai multe volume rare legate în piele.

Ultima după-amiază am petrecut-o pe iarba verde a unui parc, citind şi visând. Am ațipit puțin în aerul rătăcitor al pajiştei.

Când m-am deşteptat, eram atât de înviorat încât îmi venea să zburd de bucuria sănătății, - o senzație pe care nu o mai avusesem de mult timp. M-am mai plimbat până la ora cinci, gândindu-mâ cu regret că trebuia să părăsesc oraşul.

A doua zi de dimineață am plecat la Birmingham. Cu un sfert

de oră înainte de a răsări soarele, zării prin fereastra vagonului o masă imensă de hornuri fumegânde. Oraşul se desprindea anevoios din ceața artificială, pe care o

răspândeau fabricile. Gara din centrul oraşului era neagră de funingine, ca şi hotelul la care descindeam.

O simplă plimbare pe străzile principale din apropierea Primăriei şi a Muzeului comunal, mă încredința că oraşul e posomorât ca o uzină. O tristeță mă cuprinse. Mă simțeam singur.

La restaurant, fetele care serveau se uitau la mine lung şi cu mirare. Nu-mi dădeam seama pentru ce mă fixau, ba unele pufneau de râs ca şi cum ar fi văzut ceva ridicul. Această întâmplare mă întrista şi mai mult. La hotel privii în oglindă să văd ce-mi lipseşte. Deodată mă gândii că poate pardesiul meu cu pelerină să fie cauza stupoarei pe care o provocasem. Din fericire, pelerina era prinsă cu nasturi. Când apărui seara în acelaşi restaurant fără pelerină, observai cu satisfacție că nu mai eram obiect de curiozitate pentru chelnerițele insulare.

Birminghamul nu avea de prezentat atunci călătorului străin decât o modestă galerie de tablouri şi o bibliotecă publică. Le-am cercetat cu atenție, dar n-am descoperit nimic vrednic de reținut, în centru era un singur parc mic, în care arborii aveau frunzele înnegrite de funingine. Parcurile mai mari erau în afară de oraş.

Pentru a ajunge la ele, trebuia să străbați cartierele lugubre ale muncitorilor. Eram însă înspăimântat de atâția şomeri cu priviri piezişe, aşa că nu am îndrăznit să înteprind o asemenea plimbare.

Seara intrai într-un *music hali.* Aici mă izbi atmosfera pe care o răspândea publicul, alcătuit în marea lui majoritate din muncitori gălăgioşi, cu copii slabi şi murdari. Pe stradă nu se vedeau persoane bine îmbrăcate. Pretutindeni circulau bărbați cu şepci soioase şi femei în toalete ieftine şi fără gust. La colțuri de stradă întâlneam cerşetori în zdrențe, cu figuri deformate de alcool şi mizerie.

Toate aceste impresii mă făceau să sufăr. Mă întrebam cum putea o țară atât de înaintată să aibă atâția săraci? Preferam mizeria primitivă a țăranilor noştri. Traiul lor rudimentar, dar sănătos, cel puțin nu le altera fizicul şi firea. Sub acest raport, muncitorii englezi îmi apăreau mai nenorociți. Viața grea din marile oraşe îi dezumaniza. Era ceva grozav de întristător în privirea şi înfățişarea lor. începeam să înțeleg ce înseamnă civilizația industrială şi să întrevăd problema socială în aspectele ei întunecoase.

Eram atât de deprimat când intram la hotel, încât nu puteam citi, cum obişnuiam. îmi aruncam numai ochii prin *Biblie,* care făcea parte din mobilierul camerei. Găseam unele pasagii care corespundeau mai bine stării mele sufleteşti. Aşteptam să plec cât mai curând din acest oraş trist.

Peste două xile am plecat la Manchester. Deşi tot un mare centru industrial, acest oraş avea o înfățişare veselă. Pe străzi vedeam oameni mai îngrijiți şi mai surâzători. Centrul oraşului, cu bulevarde largi şi parcuri frumoase, făcea o impresie plăcută.

Restaurantele aveau orchestre bune. De altfel, auzisem că locuitorii din acest oraş erau cunoscuți ca fiind cei mai melomani dintre englezi. Acest fapt s-ar datora influenței unei vechii colonii de germani, în muzeul de artă erau numeroase pânze de valoare.

Pictorii moderni erau cu deosebire reprezentați.

în prima seară m-am dus la un concert simfonic. Muzicanții, în majoritate germani, au executat admirabil opere din Bach şi Händel. Publicul era amestecat, dar părea că participă cu interes viu la o muzică atât de clasică. Observai, alături de mine, cum două domnişoare engleze ascultau entuziasmate. Mi se părea că sunt într-o sală de concert din Germania. Văzui şi muncitori, dar mai atrăgători la înfățişare decât aceia din Birmingham. Mă întrebam, de unde venea această deosebire?

în ziarele locale aflai în bună parte răspunsul. Diferite instituții particulare de asistență socială desfăşurau cu deosebit zel o activitate pentru ameliorarea situației muncitorilor. Aşa se explică şi faptul că nu vedeam decât puțini săraci şi cerşetori pe stradă.

Pe tot timpul celor două zile petrecute la Manchester, am fost într-o dispoziție bună. Mă bucuram că voiajul se desfăşoară după planul stabilit. O abatere de la prevederile lui nu voiam să concep, deşi erau atâtea alte localități pe care aş fi dorit să le vizitez. Cum timpul îmi era măsurat, nu puteam să-mi permit nici o fantezie.

Astfel plecai la Liverpool cu inima împăcată. Ajuns în acest oraş, căutai să-1 vizitez pe îndelete. Aveam cinci zile rezervate pentru acest scop. îmi plăcea să rătăcesc prin cartierul portului şi să privesc la vapoarele care plecau în America, în hotelul unde locuiam erau mulți americani, veniți să se îmbarca pentru New York. Mă uitam cu nostalgie la aceşti voiajori şi mă gândeam că odată voi avea şi eu prilejul de a călători în noul continent.

Wallace Art Gallery, William Brown Museum şi diferite biserici mă interesară mult. Centrul oraşului cu piața împodobita cu mai multe monumente, avea o înfățişare aristocratică, con-

I

trastând cu ocupația mercantilă a locuitorilor. Vechiul spirit englez conservator şi tradiționalist nu fusese eliminat de numeroasele întreprinderi moderne. Alături de vechi clădiri şi biserici, se ridicau edificii înalte în stil american. Nu ştiu cum se va fi dezvoltat oraşul în ultimii 40 de ani, căci nu 1-am mai văzut din 1908. Bănuiesc însă că tradiția spre americanizare, pe care o constatam atunci, trebuie între timp să se fi accentuat. Ultima zi fiind duminică, m-am gândit să fac o mică excursie. Cu vaporaşul am trecut pe celălalt mal al fluviului Mersey, la Birkenhead. Aici mă plimbai agale prin oraş. La ora dejunului căutai un restaurant, dar constatai că nici unul nu era deschis. Mă înapoiai la

Liverpool.

Aici găsii aceeaşi situaţie. Atunci m-am dus la hotel unde credeam că voi fi servit. Mi se răspunse că restaurantul nu se deschide înainte de ora şase. Astfel am rămas nemâncat din cauza unui vechi obicei impus de autorităţile bisericeşti. Această rămăşiţă a puritanismului bigot mai stăruia atunci în Anglia şi Scoţia, dar în urma primului război mondial dispărea ca atâtea alte obiceiuri ale trecutului.

A doua zi, am plecat la Edinbourgh, ţinta principală a călătoriei şi unde intenţionam să mă opresc mai mult timp. Am sosit după-amiază, trăgând la hotelul gării, o clădire modernă şi prevăzută cu tot confortul. O simplă plimbare pe Princes Street mă convinse că faima de oraş frumos a capitalei Scoţiei era pe deplin îndreptăţită. Eram încântat de vederile pitoreşti care mi se desfăşurau înaintea ochilor. Terenul accidentat, vechiul castel din vârful unui deal stâncos, cu amintirile lui istorice, numeroasele monumente şi apropierea de mare, toate acestea contribuiau la farmecul oraşului. Voiam să caut o cameră într-un cartier mai liniştit. Cutreierai numeroase străzi şi bătui la uşa mai multor locuinţe, unde vedeam scris „boordin house" dar la fiecare din ele mi se răspunse că nu e nici o cameră liberă. Mă izbi însă faptul că persoana care-mi deschidea uşa şi care era de obicei o domnişoară bătrână, mă privea lung de sus şi până jos, apoi îmi răspundea scurt şi dispărea brusc, îmi ziceam: să fie oare pricina tot pelerina, pe care o ataşasem din nou pe pardesiu în urma temperaturii mai scăzute din ultimele zile? Mă privii în oglindă Şi constatai că, într-adevăr, o asemenea haină şi pălărie mare de fetru strânsă la mijloc, îmi dădea un aer straniu şi exotic. Probabil Uifăţişarea mea le făcea pe aceste fiinţe suspicioase din fire să-mi atribuie cine ştie ce intenţii ascunse. Pardesiul de ştofa maro cu P^{e}lerina căptuşită cu mătase neagră fusese o creaţie exclusivă a

fanteziei mele. îl confecţionase un croitor din Berlin. Această fantezie era explicabilă. Mă găseam atunci în acea „Sturm und Drang Periode", care nu cunoştea canoanele comune şi care predispune la singularizare. Cu toate acestea, simţul realităţii mă făcu să renunţ, ca şi-n Birmingham, la pelerină. Sacrificiul avea efect căci în ziua următoare apărând mai puţin extravagnat la înfăţişare fui primit cu mare bunăvoinţă într-o pensiune.

Camera în care locuiam în Palmerston Place, avea o vedere frumoasă spre un cartier liniştit aşezat pe o vale; era încăpătoare fiind destinată pentru două persoane. Locatarii erau englezi, scoţieni şi americani, în majoritate tineri. Dar cum breakfastul mi se servea în cameră, nu veneam în contact cu ei decât în salon, mulţumindu-mă să-i observ de la distanţă. Cu deosebire îmi atrase atenţia o tânără scoţiană, blondă, subţire şi înaltă, care locuia pe acelaşi etaj cu mine. Ochii ei albaştri de o expresie angelică mă obsedau. Mi-era ciudă că nu-mi puteam învinge timiditatea, pentru a o cunoaşte personal. Credeam că e singură ca şi mine. îmi făceam diferite planuri, cum să-i vorbesc şi să o invit la o plimbare. Dar într-o dimineaţă când mă simţeam mai curajos de a mă apropia de ea, o văzui de braţ cu un bărbat în vârstă. Această întâmplare îmi spulberă toate iluziile. Mă învăţam minte să nu mai judec femeile după aparenţă, într-o privinţă eram mulţumit că scăpasem de a mai fi tulburat de o fiinţă care m-ar fi abătut

de la studiile şi gândurile mele.

între timp începusem să citesc pe Hume. Ştiam că trebuie să-1 cunosc bine înainte de a trece la Kant. *Tratat asupra Naturii umane (Treatise on Humman Nature)* mă impresiona adânc prin consecințele sceptice, care se desprindeau, cu o logică strânsă, din analiza realității. Hume, mi se părea mai convingător decât Bacon, Descartes, Locke, Spinoza, Leibniz, filosofii moderni pe care-i citisem până atunci în original. Problema substanței îmi apărea acum definitiv rezolvată, fiindcă ficțiunile țesute în jurul ei de înaintaşi erau dezvăluite. Totuşi aveam unele nelămuriri în ce priveşte obişnuința *(custom),* la care filosoful reducea cauzalitatea.

Mă gândeam dacă deprinderea de o asociație nu are, la rândul ei, un substrat mai adânc în mecanismul uman. îmi plăcea să meditez asupra acestor chestiuni în timpul plimbărilor mele singuratice.

în sfârşit, lectura *Cercetării asupra intelectului uman (Euquiry concerning the Humman Understanding)* deşi nu aducea nici un argument nou la cele conținute în tratat, mă satisfăcea prin ilustrarea prin exemple pregnante a celor mai îndrăznețe afirmații-

Mai era apoi stilul clar şi concis de scriitor talentat care mă atrăgea în această operă a filosofului scoțian.

Eram mulțumit cu viața pe care o duceam în acest oraş frumos şi liniştit. Faptul că nu cunoşteam pe nimeni, mă făcea să-mi concentrez mai bine gândurile şi să mă dedic cu voluptate lecturii.

Nevoia de sociabilitate mi-o satisfaceam uneori stând de vorbă cu fetele istețe şi atrăgătoare, care mă serveau la diferite restaurante din centru, unde luam masa. De la ele aflam câte un amănunt asupra oraşului, sau câte o lămurire asupra unor obiceiuri scoțiene. Admiram la aceste ființe curăția sufletească de care dădeau dovadă în relațiile cu oamenii. Căci fiecare avea o educație, care le imprimase o anumită ținută etică, neîntâlnită la o asemenea categorie de lucrătoare în alte țări. Duminica, pe când mi se servea lunch-ul în sufrageria pensiunii golită de locatarii plecați în excursie, stăteam de vorbă cu *gazda, o* domnişoară bătrână şi comunicativă. Ea îmi spunea lucruri interesante despre istoria zbuciumată a Scoției.

Muzeul, bisericile şi castelele m-au interesat prin amintirile istorice pe care le sugerau, în vechiul Castel am văzut apartamentele Măriei Stuart şi camera unde a fost ucis Lordul Darnley.

Curțile interioare ale clădirii aveau o înfățişare misterioasă. Cea a reformatorului John Knox şi bisericile unde a predicat, păstrau încă ceva din atmosfera epocii trecute. La Universitate am fost de mai multe ori audiind cursuri de vară cu caracter general asupra civilizației Scoției. Uneori îmi plăcea să rătăcesc prin cimitirul aşezat pe un deal, de unde se vedea marea. Mă opream în fața mormântului filosofului, cu ale cărui opere mă ocupam citind pe piatra veche cuvintele: „David Hume". Plin de evlavie mă gândeam la viața lui şi mai ales la atitudinea pe care a păstrat-o ca bolnav incurabil când îşi aştepta moartea cu resemnare stoică.

După-amiezele obişnuiam să mă duc cu tramvaiul la Porto-bello.

Plaja acestei localități maritime era plină de lume. Mă plimbam ore întregi de-a lungul țărmului, privind valurile verzui ale apei Şi stâncile cenuşii ce se desprindeau în

depărtare. Alteori mă aşezam pe o bancă retrasă cu o carte în mână rămânând până la apusul soarelui. Mă simţeam atât de bine, neştiut de lume şi abandonat contemplaţiei, în ultima duminică am făcut excursie cu omnibuzul tras de patru cai înaintaşi, trecând prin poziţii nicântătoare, la *Forth Bridge,* unde am văzut primul bastiment fiiodern de război, *Dreadnaught,* care a servit de model altor ţări.

fost de asemeni la portul Leith.

Seara mă plimbam liniştit pe străzi, observând oameni şi reflectând asupra celor văzute sau citite în cursul zilei. Era timpul în care mă simţeam mai liber să mă las în voia gândurilor. Din când în când eram însă trezit la realitate de ceea ce vedeam în jurul meu. Un spectacol comun îl ofereau beţivii, mai numeroşi la Edinbourgh decât în oricare alt oraş din lume. Am întâlnit nu rareori femei în stare de ebrietate. Cu privirea întunecată, ele stăteau rezemate de vreun zid, sau zăceau întinse jos în nesimţire.

Acest obicei trist nu mi-1 puteam explica decât cel mult prin influenţa climei aspre, ce predispune la consum exagerat de alcool, în acelaşi timp, religiozitatea tradiţională, uneori sub forma bigotismului, al locuitorilor era atunci încă în floare. Mai la fiecare

t colţ de stradă din centrul oraşului vedeam câte un grup de credincioşi în jurul unui predicator care le explica pasagii din *Biblie* şi le explica şi indica imnurile de cântat, într-o seară, pe când rătăceam pe străzi liniştite şi eram mai ocupat cu luminări interioare fui apostrofat de un bătrân sprinten cu vorbele: „Tinere, pentru ce nu crezi în Dumnezeu?" I-am răspuns de unde ştie că sunt necredincios. Atunci bătrânul, mângându-şi bărbuţa albă mă privi îndelung. Cu o voce blândă mă pofti să-1 însoţesc pentru a celebra împreună: Gloria lui Dumnezeu. Mă pomenii la o răspântie de străzi, în faţa unii grup de bărbaţi si femei. Bătrânul scoase dintr-o geantă pe care o ţinea un băiat, mai multe cărţulii de imnuri religioase pe care le împărţi tuturor. După ce rosti o mică predică, ne invită să cântăm un anumit imn, fiind acompaniaţi de sunetele unei orgi minuscule. Participai cu plăcere la această ceremonie improvizată, care dezvăluia vechiul spirit religios al scoţienilor. Şederea în Edinbourgh mi-a oferit un bun răgaz pentru studiile mele. Citirea operelor filosofice ale lui Hume, am însoţit-o din note şi reflecţiuni asupra conţinutului lor.

O interesantă monografie de Huxley, precum şi mai multe studii temeinice de alţi autori cunoscuţi, ca Pringle, Pattison, Kniglet şi Kempbele, Fraser, mă iniţiaseră anterior în concepţia filosofului scoţian. Cunoşteam acum problematica empirismului, care trebuia

1 să-mi servească la înţelegerea doctrinei kantiene. Pentru mine acest câştig însemna un pas hotărâtor în cultura mea filosofică.

De aceea, de câte ori mai târziu mă gândeam la formaţia mea filosofică, nu puteam să uit impresiile asociate de oraşul încântător al Scoţiei unde citisem pe Hume. Din Edinbourgh am plecat într-o dimineaţă la Glasgow. Acest oraş mare, venind ca număr de

locuitori imediat după Londra, are un farmec deosebit. Alături de cartierul comercial din centru, cu străzi pline de oameni şi magazine de tot felul, se află cartiere liniştite, cu locuinţe frumoase şi instituţii de cultură. Am vizitat universitatea, a cărei clădire se află în mijlocul unui parc mare şi bine îngrijit. Galeria de artă cuprinde multe pânze ale pictorilor moderni. Am admirat cu deosebire operele prerafaeliştilor, care sunt bine reprezentaţi în această colecţie. La anticari am găsit operele lui Thomas Reid, şi cele patru volume de prelegeri despre logică şi metafizică ale lui William Hamilton editate de Manşei şi Veitch. La librărie îmi procurai ediţia operelor lui Berkley în patru volume. Eram fericit că sunt în poeseia unor asemenea opere pe care începusem să le răsfoiesc cu voluptate seara în camera mea de la hotel. Punctul de vedere al simţului comun, susţinut de Reid, era binevenit după ruptura lui Hume. Dar argumentul lui era prea simplist pentru a mă determina să le accept ca suficiente în a nimici scepticismul critic al marelui filosof. Constatam, totuşi, că Reid avea îndemânarea unui gânditor subtil, deşi speculaţiile lui nu părăseau terenul sigur al simţului comun, înţelegeam că pe acest cleric socţian îl reţineau puternice convingeri religioase de a se îndoi şi de a înfrunta problemele filosofici în toate laturile şi consecinţele lor. Din Glasgow am plecat noaptea spre Londra, în compartimentul de clasa I-îi unde luasem loc, mai era un englez. Deşi pe fereastră era marcat nefumători, tovarăşul meu de drum îşi aprinse pipa, fără să facă măcar gestul de politeţe de a mă întreba. Vârsta lui nu mă intimida, îi atrasei atenţia la ceea ce era scris atât de vizibil pe fereastra compartimentului. Dar el continua să fumeze mai departe, nesinchisindu-se de intervenţia mea. Fumatul nu mă supăra propriu-zis. Cu toate că arunci nu eram un fumător regulat.

Voiam numai să încerc simţul de disciplină al englezului. Mai semnificativ mi se păru că funcţionarul însărcinat cu controlul biletelor nu se crezu obligat să-i amintească voiajorului recalcitrant că violează regulamentul, ceea ce desigur nu s-ar fi întâmplat în Germania. Mă gândii atunci că şi acest fapt e încă o dovadă câ englezii nu se deosebesc în unele privinţe de români sau alte Popoare cu reputaţie de a călca regulile administraţiei, îmi mai ziceam că poate englezii nu sunt atât de pedanţi ca germanii, •^•doimii în ciuda fumului gros pe care-1 pufăia cu voluptate englezul. La Carlisle îl văzui că se dă jos, mormăind un good nighte, ca şi cum nu s-ar fi petrecut nici o contrarietate între noi.

Seara mă plimbam liniştit pe străzi, observând oameni şi reflectând asupra celor văzute sau citite în cursul zilei. Era timpul în care mă simţeam mai liber să mă las în voia gândurilor. Din când în când eram însă trezit la realitate de ceea ce vedeam în jurul meu. Un spectacol comun îl ofereau beţivii, mai numeroşi la Edinbourgh decât în oricare alt oraş din lume. Am întâlnit nu rareori femei în stare de ebrietate. Cu privirea întunecată, ele stăteau rezemate de vreun zid, sau zăceau întinse jos în nesimţire.

Acest obicei trist nu mi-1 puteam explica decât cel mult prin influenţa climei aspre, ce predispune la consuni exagerat de alcool, în acelaşi timp, religiozitatea tradiţională, uneori sub forma bigotismului, al locuitorilor era atunci încă în floare. Mai la fiecare colţ de stradă din centrul oraşului vedeam câte un grup de credincioşi în jurul

unui predicator care le explica pasagii din *Biblie* şi le explica şi indica imnurile de cântat, într-o seară, pe când rătăceam pe străzi liniştite şi eram mai ocupat cu luminări interioare fui apostrofat de un bătrân sprinten cu vorbele: „Tinere, pentru ce nu crezi în Dumnezeu?" I-am răspuns de unde ştie că sunt necredincios. Atunci bătrânul, mângându-şi bărbuţa albă mă privi îndelung. Cu o voce blândă mă pofti să-1 însoţesc pentru a celebra împreună: Gloria lui Dumnezeu. Mă pomenii la o răspântie de străzi, în faţa unii grup de bărbaţi şi femei. Bătrânul scoase dintr-o geantă pe care o ţinea un băiat, mai multe cărţulii de imnuri religioase pe care le împărţi tuturor. După ce rosti o mică predică, ne invită să cântăm un anumit imn, fiind acompaniaţi de sunetele unei orgi minuscule. Participai cu plăcere la această ceremonie improvizată, care dezvăluia vechiul spirit religios al scoţienilor. Şederea în Edinbourgh mi-a oferit un bun răgaz pentru studiile mele. Citirea operelor filosofice ale lui Hume, am însoţit-o din note şi reflecţiuni asupra conţinutului lor.

O interesantă monografie de Huxley, precum şi mai multe studii temeinice de alţi autori cunoscuţi, ca Pringle, Pattison, Kniglet şi Kempbele, Fraser, mă iniţiaseră anterior în concepţia filosofului scoţian. Cunoşteam acum problematica empirismului, care trebuia să-mi servească la înţelegerea doctrinei kantiene. Pentru mine acest câştig însemna un pas hotărâtor în cultura mea filosofică.

De aceea, de câte ori mai târziu mă gândeam la formaţia mea filosofică, nu puteam să uit impresiile asociate de oraşul încântător al Scoţiei unde citisem pe Hume. Din Edinbourgh am plecat într-o dimineaţă la Glasgow. Acest oraş mare, venind ca număr de

locuitori imediat după Londra, are un farmec deosebit. Alături de cartierul comercial din centru, cu străzi pline de oameni şi magazine de tot felul, se află cartiere liniştite, cu locuinţe frumoase şi instituţii de cultură. Am vizitat universitatea, a cărei clădire se află în mijlocul unui parc mare şi bine îngrijit. Galeria de artă cuprinde multe pânze ale pictorilor moderni. Am admirat cu deosebire operele prerafaeliştilor, care sunt bine reprezentaţi în această colecţie. La anticari am găsit operele lui Thomas Reid, şi cele patru volume de prelegeri despre logică şi metafizică ale lui William Hamilton editate de Manşei şi Veitch. La librărie îmi procurai ediţia operelor lui Berkley în patru volume. Eram fericit că sunt în poeseia unor asemenea opere pe care începusem să le răsfoiesc cu voluptate seara în camera mea de la hotel. Punctul de vedere al simţului comun, susţinut de Reid, era binevenit după ruptura lui Hume. Dar argumentul lui era prea simplist pentru a mă determina să le accept ca suficiente în a nimici scepticismul critic al marelui filosof. Constatam, totuşi, că Reid avea îndemânarea unui gânditor subtil, deşi speculaţiile lui nu părăseau terenul sigur al simţului comun, înţelegeam că pe acest cleric socţian îl reţineau puternice convingeri religioase de a se îndoi şi de a înfrunta problemele filosofici în toate laturile şi consecinţele lor. Din Glasgow am plecat noaptea spre Londra, în compartimentul de clasa I-îi unde luasem loc, mai era un englez. Deşi pe fereastră era marcat nefumători, tovarăşul meu de drum îşi aprinse pipa, fără să facă măcar gestul de politeţe de a mă întreba. Vârsta lui nu mă intimida, îi atrasei atenţia la ceea ce era scris atât de vizibil pe fereastra compartimentului. Dar el continua să fumeze mai departe, nesinchisindu-se de intervenţia mea. Fumatul nu mă supăra propriu-zis. Cu toate că atunci

nu eram un fumător regulat.

Voiam numai să încerc simțul de disciplină al englezului. Mai semnificativ mi se păru că funcționarul însărcinat cu controlul biletelor nu se crezu obligat să-i amintească voiajorului recalcitrant că violează regulamentul, ceea ce desigur nu s-ar fi întâmplat în Germania. Mă gândii atunci că şi acest fapt e încă o dovadă că englezii nu se deosebesc în unele privințe de români sau alte popoare cu reputație de a călca regulile administrației, îmi mai ziceam că poate englezii nu sunt atât de pedanți ca germanii.

Adormii în ciuda fumului gros pe care-1 pufăia cu voluptate englezul. La Carlisle îl văzui că se dă jos, mormăind un good nighte, ca şi cum nu s-ar fi petrecut nici o contrarietate între noi.

Rămas singur, dormii adânc până la Londra unde ajungeam dimineața.

[în][1] timpul celor 7 zile petrecute la Londra am locuit într-un squar

liniştit din apropierea muzeului britanic. Cartierul acesta avea un farmec deosebit pentru mine, fiindcă era liniştit si totuşi central.

Pe străzile netulburate de circulația vehiculelor vedeam tineri şi copii jucându-se sau dansând la muzica unei flaşnete. Un asemenea spectacol îmi amintea cuvintele cronicarului francez Froissart, care spunea despre englezii timpului său (sec[olul] al XlV-lea): *„lU* s'amusent tristement". Căci englezii, sub influența climei mohorâte a țării lor, sunt mai puțin expresivi în momente de veselie» decât alte popoare, mulțumindu-se cu ceea ce numeau latini* *„delectatio morosa".* Şi de data aceasta am trecut în revistă muzeele, zăbovind în fața operelor care mă interesau mai mult.

Voiam să-mi fixez în memorie anumite pânze, ştiind că nu voi revedea în curând Londra. Din aceeaşi preocupare am cutreierat din nou unele cartiere si am fost cu omnibuzul pitoresc tras de cai, care avea să dispară în curând, la Kew Gardens, Richmond şi Hampton Court. în sfârşit, am mai dat o raiată pe la librării şi anticari, cumpărând numeroase cărți.

Două luni petrecute în absolută singurătate mă fucăseră să doresc plecarea. Dacă, în privința studiilor mele, o asemenea viață îmi procurase liniştea necesară, în schimb izolarea începuse să mă apese ca o povară. Simțeam nevoia de sociabilitate, îmi dădeam seama că trebuie să trăiesc mai omeneşte, să mă distrez şi altfel. Emoțiile intelectuale nu ajungeau să satisfacă viața unui tânăr de douăzeci şi doi de ani. Simțeam nevoia să mă cheltuiesc şi în alte privințe.

44. Bruxelles, Berlin şi Bucureşti

Către sfârşitul lui septembrie am plecat prin Dover şi Ostende la Bruxelles, unde m-am oprit şapte zile. Capitala Belgiei mi-a făcut o impresie amestecată, în general, oraşul cu muzeele şi monumentele lui m-au interesat, în muzeul de pictură am admirat cu deosebire pânzele maeştrilor flamanzi. Senzualitatea lui Rubens şi Jordaens mă făcea să reflectez asupra concepției de 1. In text: „La" *(n. ed.).*

viață pe care trebuia să o fi avut aceştia. Muzeul lui Antoine Wirtz m-a intrigat

prin realismul crud şi uneori macabru al acestui pictor. Dintre biserici, mi-a impus vechea catedrală în stil gotic, St. Gudule. Bulevardele largi, ca terasele cafenelelor, îmi aminteau Parisul. De altfel, tendința de a imita capitala Franței era vizibilă în stilul caselor şi perspectiva piețelor. Avenue Louise şi Parcul Cincantenarului au ceva din Champs Elysees şi Bois de Boulogne. înşişi oamenii şi îndeosebi femeile se străduiesc să aibă în fire şi port deprinderile pariziene.

Din Bruxelles, am plecat la Berlin pentru vreo cinci zile.

Tenescu terminând Academia de Război din Charlottenburg, plecase între timp în țară. în schimb, am întâlnit pe alți colegi români, în sfârşit, am plecat spre țară sosind în Bucureşti fără nici un incident pe timpul călătoriei. Am rămas în țară câteva săptămâni având să mă ocup cu unele reparații de imobile. Am căutat să mă pun în curent cu cele întâmplate şi cu publicațiile apărute în lipsa mea. Nu mai aveam însă acelaşi interes viu pentru asemenea fapte. Gândurile mele erau tot în străinătate.

Amintirile din timpul şederiile mele în Bucureşti nu sunt prea numeroase. Numai o întâmplare de natură sentimentală mi-a rămas în minte. Pe domnişoara studentă în litere, care servise de grămătic prietenei comune din timpul când îmi făceam armata, am întâlnit-o întâmplător într-o librărie. Observai în ochii ei acea flacără fierbinte, cu care femeile privesc un bărbat pentru care simt o atracție. De data aceasta ea îmi mărturisi dragostea dezinteresată pe care o avea pentru mine. îmi părea rău că nu-i puteam oferi decât cuvinte. Căci nu intra în firea mea să profit de o fată care şi-a pierdut capul. Când i-am spus să se liniştească, fiindcă trebuie să plec peste două zile în străinătate, a izbucnit în plâns. Era o ființă sensibilă şi inteligentă, dar mult prea sentimentală pentru mine. Exuberanța ei atingea note de melodramă, ceea ce mă contraria. Altul era idealul meu de femeie, care m-ar fi învins sau cel puțin m-ar fi făcut să ignorez situațiile ridicule inerente oricărei situații erotice.

Colegii mei de şcoală, rămaşi să studieze în Bucureşti, îmi apăreau, cu foarte puține excepții, lipsiți de orizont. Mulți din ei, cu ce cheltuiau, ar fi putut să studieze în străinătate, dacă ar fi simțit nevoia. Conversația lor redusă la subiecte mărunte, mă Plictisea. Nu observam la ei nici o preocupare mai înaltă care să-i fi încălzit. Cei mai mulți studiau pentru a dobândi cât mai curând ^{0} diplomă. Ne voind să-i jignesc, căutam să mă mențin la nivelul

lor. Simțeam însă o uşurare de câte ori mă despărțeam de ei.

Această constatare mă făcea să apreciez şi mai mult mediul de cultură în care aveam să-mi trăiesc cei mai buni ani ai vieții. De aceea mă simții fericit când părăsii Bucureştiul în dimineața unei frumoase zile de toamnă.

45. într-o nouă pensiune la Berlin

Sosit la Berlin, am locuit câteva zile la un hotel pe Friedrichstrasse. Voiam să-mi caut pe îndelete o pensiune în care să mă simt [bine] sub raportul sociabilității. Mă gândeam că nu trebuie să mai trăiesc izolat, ca anul trecut. Aveam nevoie de societate, să fiu stimulat şi să mă verific prin împotrivirile pe care le-aş întâmpina într-un contact zilnic cu oameni diferiți. De altfel, îmi ziceam, pot să studiez şi în asemenea condiții.

După câteva zile, mă mutai în Beyreuthrstrasse, nu departe de Wittenbergplatz. Cartierul îmi convenea, fiind aproape de Tiergarten şi foarte accesibil, prin diferite mijloace de locomoţie, cu Universitatea. Pensiunea era condusă de două domnişoare surori de o oarecare vârstă, pline de prejudecăţi burgheze, dar în general cumsecade. Angajai cea mai mare cameră, cu vederea spre stradă. Erau surprinse de această alegere, dar când le-am spus că, deşi student, sunt în stare să dispun de o asemenea locuinţă, se mai liniştiseră.

Locatarii erau mai mult germani decât străini, ceea ce-mi convenea, în primul rând era vecina mea de masă de la dreapta, o doamnă mai în vârstă şi cu o faţă aspră, bărbătească, din Konigsberg. Vocea ei era însă foarte feminină. Rămăsese văduvă, se retrăsese la Berlin, unde trăia din venitul ei modest. Deşi soţie de agricultor din Prusia orientală, ea era o intelectuală. Avea un interes real pentru literatură şi filosofic, fără a fi pedantă. Când aflâ că studiez filosofia, se bucură ca şi cum ar fi câştigat ceva personal. Deseori ţinea să-mi ceară părerea asupra vreunei cărţi de filosofic, pe care o citise. Preocupările ei în această privinţă reflectau bun-simţ şi o lectură bogată. Era încântată de câte ori îi împrumutam vreo carte sau revistă de filosofic. Văzându-mă studios si retras în mine, îşi permitea în mod delicat să-mi dea sfaturi cum trebuie trăită viaţa, într-o zi mi-a spus cu oarecare ocoluri că ar trebui să trăiesc mai mult ca un tânăr, că prea multă învăţătură îmi poate vătăma sănătatea şi altele, lăsându-mă să

înţeleg că o viaţă de abstinenţă la vârsta mea nu este de recomandat. Biata femeie nu ştia că impresia de ascet, pe care o făceam, nu corespundea cu totul realităţii. De altfel în curând avu ocazia să se convingă de naivitatea ei, când mă zări într-o seară cu o fată la braţ. A doua zi când ne întâlnirăm la masă, îmi surâse.

M-am mulţumit a-i spune că i-am ascultat sfaturile, ceea ce păru că o măguleşte.

La stânga mea şedeau la masă doi tinsri, unul german din Bavaria, care urma arta dramatică, şi altul elveţian din Zurich, care studia vioara cu loachim la Academia de Muzică. Erau prea prieteni amândoi pentru a se preocupa de ceilalţi locatari. Numai când ţineau să se producă în faţa noastră, sâmbăta seara, erau mai comunicativi. Atunci aveam ocazia să-i observ mai de aproape.

Pe cât era de simpatic elveţianul violonist, pe atât de antipatic era bavarezul actor. Acesta ne declama din dramele lui Schiller, imitând în gesturi pe cunoscutul actor Kaintz, cu care aducea puţin la fizionomie, fără însă a-şi stăpâni unele ticuri personale de prost gust. îmi amintesc că, în timpul declamării, nările lui se dilatau provocând o impresie comică. Cum nu prea făceam caz de arta lui, el îmi arăta la rândul său oarecare ostilitate, într-o zi îmi spuse brutal că un străin nu poate înţelege niciodată frumuseţile artei dramatice germane. I-am răspuns surâzând, că nu-mi place să admir decât pe actorii ajunşi la maturitatea talentului lor, înşirându-i câteva nume cunoscute aparţinând teatrelor belgiene, la care mă duceam cel puţin o dată pe săptămână. Doamna din Konigsberg fu plăcut surprinsă de replica mea şi admise că tânărul student în artă dramatică nu era decât

| un cabotin încrezut.

Mai era în pensiune o familie germană din Magdeburg,

l alcătuită din tată, mamă şi o fiică. Aceasta, lipsită de orice farmec şi talent, studia pianul mai mult pentru a se conforma obiceiului.

Erau burghezi liniştiţi, cu educaţia şi cultura unor cetăţeni perfect adaptaţi la comunitatea Reichului de atunci. Tatălui îi plăcea să

! se ocupe de voiajurile împăratului Wilhelm II-lea, comuni-

|cându-ne în fiecare zi localitatea unde se afla Kaiserul.

Un rus cu soţia, veniţi să consulte medicii şi să cunoască

l Berlinul, se instalaseră pentru mai multe luni în pensiunea noastră.

J "eneau tocmai din Moscova. Numai soţia, cunoscând limba

l germană, participa la conversaţia noastră, pe când soţul, preocupat e boala lui de rinichi, se mulţumea să ne privească pe toţi cu

|nişte ochi albaştri şi blânzi.

în sfârşit, în faţa mea şedea la masă încă un tânăr german, de origine din Saxonia, cu numele Alfred von Lieber, înalt, blond si cu ochii albaştri expresivi. Studia estetica la Universitate. Ne întâlneam uneori la cursurile lui Richl pentru care avea aceeaşi admiraţie ca si mine. Era si scriitor. Publicase câteva poezii şi eseuri prin reviste cu circulaţie redusă, îmi spunea că nu era satisfăcut de ceea ce realizase şi că aspira să ajungă un critic de artă. Vorbea frumos, degajat de orice schematism. Călătorise în Italia şi regreta că nu văzuse încă Parisul. Ca om, era plăcut prin manierele lui rafinate. Avea, totuşi, ceva furtiv în făptura lui. Mă contraria faptul că, faţă de doamne se menţinea într-o atitudine rezervată, evitând conversaţia lor.

într-o seară, von Lieber mă întrebă dacă sunt dispus să ne plimbăm împreună. Deşi nu-1 cunoşteam prea bine, am acceptat propunerea lui. Doream să aflu ceva din ideile lui despre frumos si să discutăm problemele pe care le ridică arta în general.

Ieşirăm în Tiergarten. Era o seară plăcută pe la sfârşitul lui noiembrie, nu prea friguroasă pentru o plimbare prin aleele luminate atunci cu gaz aerian. Conversaţia alunecă spre idealul frumuseţii corpului uman la vechii greci. Von Lieber se referi la sculptura greacă şi la *Banchetul* lui Platon. începui să întrevăd predilecţiile lui. îmi descrise în culori vii superioritatea frumuseţii masculine. Pentru întâia oară îl văzui că se încălzeşte, îl ascultam cu atenţie. Voiam să mă conving dacă argumentele lui erau susţinute dintr-un punct de vedere obiectiv, sau din preferinţe subiective, îmi pomeni de Winkelmann, al cărui clasicism ar fi avut o influenţă nu numai în cercurile restrânse ale păturii culte, ci şi în popor, pentru a-mi explica faptul că femeia în Germania nu e atât de glorificată ca în alte ţări. Raţionamentul lui era strâns, dar îi lipsea un fond suficient de fapte pentru a convinge. M-am abţinut însă de a-1 combate. Văzând că nu mă pronunţ pentru nici una din cele două frumuseţi, mă întrebă dacă am alte păreri.

I-am răspuns că meditasem atât de puţin asupra acestei chestiuni, încât n-aş putea să formulez vreo judecată. Atunci mi-a mărturisit că are o repulsiune pentru tot ce este feminin, considerând arta ca un produs exclusiv al bărbatului.

Ieşisem de mult din Tiergarten şi ne îndreptam pe străzile lăturalnice spre Bell

Alliance Platz. Ne uitarăm la ceasornic, era ora unsprezece. Atunci von Lieber mă întrebă, dacă doresc să cunosc un local specific berlinez. Mă gândi că nu trebuie să refuz.

Eram intrigat să aflu ce înțelege prietenul meu prin asemenea local.

Intrarăm pe una din acele străzi liniştite, cu clădiri uniforme si întunecate, care caracterizau atunci cartierele din sudul Berlinului, ce păreau a fi nici cafenea şi nici restaurant. La diferite mese şedeau adolescenți, cu fizionomii exotice, pudrați şi sulemeniți pe buze, alături de bărbați mai în vârstă. Cei mai mulți din aceştia aveau înfățişarea muncitorilor de uzină. Chelnerii erau îmbrăcați femeieşte. La început nu prea înțelesei ce însemnau toate acestea.

Von Lieber se uita la mine, scrutându-mi privirea. Voia, desigur, să ştie ce impresie îmi făcea localul unde mă dusese. Mă menținui însă în atitudinea de spectator indiferent, deşi un dezgust mă cuprinsese. Deodată, la cântecul unei pianole automate, văzui că unele perechi de la mese se ridică şi încep să danseze. Chelnerii înşişi cu fustele lor albe şi încrețite, mişcau lasciv din şolduri.

Atunci descoperi în ochii lui von Lieber o expresie de excitare pătimaşă, îl întrebai dacă aprobă o asemenea petrecere. Tresărind îmi răspunse cu oarecare reținere: „Depinde, fireşte, depinde de punctul de vedere din care privim situația". Apoi, ca şi când ar fi voit să-şi repare indiscrețiunea, adăugă: „Eu, personal, nu simt nici o înclinare spre acest mod de a simți sexual, dar mă interesează ca obiect de studiu, manifestările de perversiune sub orice formă". Evitând orice notă personală în discuție, începui să-i spun ceea ce credeam în această chestiune. După câte citisem şi auzisem, ştiam că homosexualitatea se întâlneşte printre indivizi rafinați sau degenerați, înşişi vechii greci priveau o asemenea perversiune ca o îndeletnicire aristocratică, rezervată exclusiv oamenilor liberi. La Sparta, Lycurg ținuse să precizeze în legislația lui că pederastia este interzisă sclavilor. Ceea ce mă scaundaliza, era faptul că o vedeam practicată de oameni simpli, de muncitori, de la care ne-am aştepta să aibă sentimente şi înclinări mai naturale. La aceste observări, von Lieber îmi răspunse cu un aer de superioritate: „Tocmai acest fapt ilustrează în mod pregnant încă o dată că poporul nostru este azi cel mai înaintat dintre toate popoarele lumii!" N-am mai zis nimic, înțelegând că am în față, nu un om care raționează, ci o mentalitate definitiv formată.

Această întâmplare îmi explică în parte uşurința cu care fetele Serrnane se abandonează. Pe lângă surplusul de femei asupra bărbaților, cum arătau statisticile naşterilor, şi pe lângă temperattientul mai rece al bărbaților germani în chestiuni sexuale, se adaugă homosexualitatea atât de răspândită care răpea femeilor [1111] contingent însemnat de bărbați.

46. Studiind pe Kant

La Universitate, continuam să audiez cursurile lui Richl, Stumpf, Simmel şi Cassierer. începusem studiul sistematic al filosofici lui Kant ale cărui opere le procurasem în ediția Academiei din Berlin. Pentru a-mi înlesni înțelegerea sistemului, am urmat la seminarul lui Richl, care se ocupa cu interpretarea *Criticii rațiunii pure,* precum şi un seminar la Thiele, specializat în această filosofic, cum am amintit mai sus. Şi în expunerea celorlalți profesori, Kant era autoritatea la care se făcea apel mai mult. Se poate

spune că acest filosof era atunci cel mai studiat la universitățile germane.

Din expunerea diferitelor istorii ale filosofici, pe care le citisem, cunoşteam sistemul kantian în linii generale. Cursurile lui Richl, ca şi monografia lui Paulsen, mă ajutaseră mult să înaintez. Aveam însă noțiuni prea vagi pentru a pătrunde mai adânc în mecanismul sistemului. Cunoşteam în original unele din operele lui Aristotel, Platon, Bacon, Descartes, Leibniz şi Locke, precum şi citirea celor două scrieri ale lui Hume mă convinsese că un filosof [nu] poate fi înțeles numai după expunerea altora.

Oricât de temeinică şi obiectivă ar fi aceasta, îi lipseşte cititorului totdeauna ceva, anume - contactul direct cu filosoful însuşi. De aceea eram nerăbdător să-1 cunosc pe Kant în original.

începui să citesc scrierile din aşa-numita perioadă „precritică". Ediția Academiei era însoțită de introduceri şi note interesante scrise de specialişti kantieni. După Crăciun am ajuns la „Dizertația" din 1770. Această scriere mi se păru revelatoare pentru înțelegerea lui Kant. Aprioritatea spațiului şi timpului îmi era acum clară în minte. Prin aceasta, îmi ziceam, cunosc elementele principale, care să-mi înlesnească citirea operei fundamentale.

Prima lectură a *Criticii rațiunii pure* îmi oferi însă mai multe dificultăți decât bănuisem. O bună parte din aceste dificultăți veneau din cauza terminologiei speciale a filosofului. Mă convingeam că, înainte de a înțelege pe Kant, trebuie să-mi însuşesc limbajul lui specific. De aceea căutai să citesc comentariile lui Hermann Cohen şi Hans Vaihinger, deşi ambele impregnate de concepțiile personale ale autorilor. Mai obiectivă mi se părea interpretarea lui Richl din *Der Philosophieche Kriticismus* şi

diferitele studii ale lui Benno Erdmann, care cuprindeau şi trimiteri abundente la autorii care [l-]au influențat pe Kant.

îmi dădeam seama că în exegeza operei filosofului nu puteam spera să fiu pe deplin inițiat decât cu timpul. Astfel mă resemnai şi trecui la lectura *Prolegomenelor* şi a celorlalte două *Critici* care mi se părură mult mai uşor de urmărit.

47. Distracţii şi experienţe cu oamenii

Cu toată sârguința cu care lucram, nu neglijam să mă distrez, în pensiunea unde locuiam, nu găseam decât un gen minor de distracție. Aveam uneori seara şedințe aşa-numite „artistice" în care diferiți locatari se produceau. Domnişoara care studia pianul şi elvețianul violonist ne făceau muzică. Bavarezul declama, iar von Lieber citea frumos din operele poeților germani, în special din Dehmel. Cum eram singurul care cunoşteam mai bine limba franceză, fui solicitat să citesc ceva din autorii francezi. Astfel, într-o seară, am citit din poeziile lui Alfred de Musset, iar în altă seară din Baudelaire şi Verlaine. Constatai că aceştia nu aveau nici un răsunet printre auditori, însuşi rafinatul şi suprasensibilul von Lieber îmi spusese că sunt prea „superficial" pentru a place germanilor. Această experiență mă făcu să renunț de a mai participa la programul seratelor improvizate de locatarii pensiunii.

în acelaşi timp, începusem să frecventez mai des opera şi concertele. Muzica mă făcea să mă uit pe mine. Era arta care-mi satisfăcea mai mult imaginația. Regretam că nu cunoşteam nici un instrument. Mă gândeam că odată, când voi dispune de timp mai mult,

să încep a studia pianul, atât cât să-mi pot mulțumi simțul pentru muzică. Din nefericire, împrejurările vieții nu mi-au îngăduit să-mi împlinesc o asemenea dorință.

Teatrul mă interesa din ce în ce mai puțin. Simțeam cum, pe s măsură ce cunoşteam viața, acest gen literar îmi apărea neîndestulător. Totuşi, mă duceam să văd câte o piesă de Gerhart Hauptmann sau Artur Schnitzler. în schimb, urmăream regulat; toate expozițiile de pictură şi sculptură. Constatam efortul dureros al artiştilor de a realiza ceva nou. Unele pânze şi sculpturi mă impresionau şi mă făceau să uit asemenea constatări. De atunci aveam convingerea că originalitatea în artă atârnă nu atât de condiții obiective, cât de dispozițiile subiective ale artistului şi ale spectatorului, convingere pe care mi-o întărea ulterior experiența.

într-o după-amiază, zării într-o cafenea o fată blondă, cu ochi albaştri şi cu o privire şireată de pisică, înfățişarea ei era mai mult slavă decât germană. Mă uitam la ea pentru a-i studia fizionomia, iar nu pentru a-i face cunoştință. După câtva timp o văzui că se ridică şi-mi surâde nevinovat. Plătii repede si o urmai în stradă, în mai puțin de o jumătate de oră vorbeam ca şi cum ne-am fi cunoscut de mult timp. Aflai că se numeşte Ida, că e din Elbing, Prusia Orientală şi că lucrează dimineața în biroul unui avocat. Prietenia noastră progresă repede. Ne întâlneam regulat de două ori pe săptămână, petrecând împreună prin diferite localuri de noapte. Cu această ocazie cunoscui ceea ce se numea atunci „Berlin bei Nacht".

Ida îmi povesti o dată cum a fost siluită de un bărbat în vârsta, urât şi rău ca o fiară, pe când se afla la ferma unei rude. în miezul nopții, satirul intră în camera ei înarmat cu o puşcă, amenințând-o că o ucide şi că se sinucide, dacă nu-i cedează. După împotriviri şi rugăciuni zadarnice, ea a trebuit să se supună de frică. A doua zi a fugit pe jos, cărându-şi singură bagajul pe un drum de câțiva kilometri până la stația de cale ferată, unde a luat trenul spre Berlin. Aici, neavând pe nimeni cunoscut, s-a îndreptat, după un anunț din ziar, la avocatul la care lucra si acum. Povestea ei părea adevărată. Mi-o istorisi cu lacrimi în ochi.

Ida era o fată simplă şi lipsită de orice artificiu. Numai şiretenia naturală, reflectată pe fața ei şi care mă intrigase la prima vedere, era un element diferențial în personalitatea ei. Cu greu o puteam suporta mai mult de două ore încontinuu, căci resursele ei intelectuale erau reduse. O păstrai, totuşi, prietenă câtva timp, fie din obişnuință, fie din dorința de a nu rămâne singur. Dar pe măsură ce o cunoşteam mai bine pe Ida, mi se părea o ființă iremediabil obositoare. Lipsa ei de imaginație şi conversația ei stupidă, mă exasperau, începui să răresc întâlnirile. Căutam un pretext să rup relațiile cu ea, sau un motiv plauzibil, care să nu o jignească. Dar scrupulos cum eram, nu mă puteam hotărî la un asemenea pas. Din fericire, Ida se îngriji singură să-mi ofere motivul despărțirii, într-o seară o văzui la braț cu un bărbat mai în vârstă. O salutai zâmbind semnificativ, pe când ea, ruşinată, îmi răspunse cu o privire tristă. A doua zi, când trebuia să ne întâlnim, ea veni cu aceeaşi punctualitate ca de obicei. Fără nici o întrebare i~am spus că în urma celor întâmplare, trebuie să admită încetarea relațiilor noastre. Atunci, izbucnind în plâns ea încercă să mă convingă de netemeinicia bănuielilor

mele. Susținea

că domnul de aseară nu era decât un cunoscut indiferent şi inofensiv. Ne-am despărțit totuşi, definitiv, în ironie îi urai să aibă parte de mai mult noroc şi statornicie cu noul prieten. Peste vreo doi ani o întâlnii întâmplător pe stradă. Era slabă şi decăzută ca o prostituată de rând. Cazul ei m-a făcut să reflectez asupra soartei atâtor fete din oraşele mari. N-am avut însă față de ea nici un resentiment, ci numai compătimire. Cu toate acestea, nu-mi puteam ierta uşurința cu care mă apropiasem de ea.

Şiretenia animalică pe care o descifrasem pe figura ei la prima întâlnire ar fi trebuit să mă țină departe de ea. învățam în schimb lecția că în viață orice cunoaştere a oamenilor se obține prin experiența trăită.

Pe la sfârşitul lui februarie mă îmbolnăvii. Venind într-o seară de la teatru, mă simții rău şi vomitai. Aveam temperatură şi dureri de cap. A doua zi fui nevoit să rămân în pat pentru întâia oară de când eram prin străini. Elvețianul violonist veni să mă vadă şi-mi recomandă un medic, pe care-l cunoştea personal. Doctorul era un om mai în vârstă şi cu mult bun-simt. Mă examina de mai multe ori, constatând o uşoară răceală, îmi recomandă să rămân câteva zile în casă. Eram singur, dar fără nici o preocupare de boală. Mă simțeam numai stingherit că trebuia să stau în casă.

După o săptămână ieşisem slăbit şi mai ales plictisit de ceea ce mi se întâmplase. Speram să mă refac pe deplin în călătoria pe care o proiectam în Italia pe timpul vacanței între semestre.

48. Călătoria în Italia

Pe la începutul lui martie 1909 am plecat în Italia. M-am oprit mai întâi două zile la Verona, vizitând oraşul. Vechile arene romane, precum şi diferitele biserici şi monumente, m-au interesat. Dar ceea ce-mi plăcea mai mult, era cerul albastru, clima blândă, oamenii *far niente,* cântăreții şi cerşetorii de pe stradă, într-un cuvânt partea pitorească a Italiei. Schimbarea aerului mă făcu să mă simt dintr-o dată întremat. Eram fericit că voi petrece două luni într-o țară atât de plăcută.

Din Verona am plecat la Florența, unde am rămas două săptămâni. Oraşul mi-a părut cu deosebire frumos şi atrăgător sub raportul condițiilor de trai. în nici o altă parte din Italia nu m-ain simțit mai bine ca în acest centru artistic. Totul e aici o mibinare fericită a naturii cu arta.

Am vizitat pe rând toate muzeele şi bisericile. Pentru a înțelege mai bine eflorescenta atâtor opere de artă, am început să citesc pe Burkhardt. Fenomenul culturii Renaşterii în Italia, cu luminile şi umbrele lui, îmi apărea clar ca un moment culminant în dezvoltarea spiritului creator al poporului italian. Operele lui Michelangelo şi Benvenuto Cellini mă impresionară mai mult decât mă aşteptam, căci aceşti artişti înfățişau ceea ce nu întâlnisem până atunci. La cel dintâi îmi impunea măreția care se desprindea cu o

forță nebănuită din armonia creată cu atâta stăpânire a materiei şi formei. Iar la Cellini admiram frământarea lăuntrică pe care o reflecta opera lui migăloasă, în Galeria de pictură din Palatul Pitti petreceam ore întregi. Pânzele maeştrilor italieni din timpul Renaşterii erau atât de bine reprezentate, încât îmi făcui pentru întâia oară o idee cuprinzătoare despre aceşti pictori. Domul, cu frumoasa cupolă a lui Brunellesco, precum şi celelalte biserici şi palate istorice, mă încântau prin frumusețea lor arhitectonică.

O puternică impresie îmi făcu grădina Boboli, un parc cu arbori seculari, din care se răspândea misterul timpurilor apuse.

Rătăceam voios pe nesfârşitele lui alei drepte şi singuratice, unde îmi părea că sunt într-o grădină imaginară, împrejurimile Florenței, cu mănăstirile istorice, le găseam, de asemenea, încântătoare, înseşi plimbările pe străzile oraşului, sau de-a lungul Arnului, cu podurile lui străvechi, aveau pentru mine un farmec deosebit.

La hotelul în care locuiam, am făcut cunoştința unei domnişoare olandeze, care voiaja în tovărăşia tatălui ei, bancher din Haga. Văzându-mă tot singur la masă, fu probabil intrigată să afle cine sunt. îmi vorbi într-o zi când citeam un ziar francez în sala de lectură, rugându-mă să-i spun ceva despre cutremurul din Messina. Fui surprins de această comunicativitate. Până atunci nu observasem că era o fată atrăgătoare, cu ochi mari negri şi expresivi. Vorbea o franceză corectă, cu un uşor accent străin. La rândul meu, o întrebai ce a interesat-o cu deosebire în Florența, îmi răspunse că era decepționată că găsise în acest oraş mai puține flori decât se aşteptase. Ținuse să-mi explice că în Olanda, deşi țară nordică, erau flori mai frumoase. Despre operele de artă nu prea vorbea. Conversația se menținu pe un plan strict obiectiv, deşi în ochii ei citeam şi preocupări subiective. A doua zi, când mă văzu mă chemă să iau loc lângă ea, în holul hotelului. Tatăl ei, nesimțindu-se bine, se retrase, aşa că rămăsesem singuri să vorbim. Mă întrebă cu oarecare interes ce studiez. Când i-arn

spus că urmez filosofia la Berlin, exclamă surâzând: „Ah, ce interesant!" Apoi adăugă, fixându-mă cu ochii ei mari: „Cred că aceasta explică atitudinea d[umi]tale retrasă", încurajat de această observație, o invitai să ne plimbăm prin oraş. Primi fără ezitare.

Rătăcirăm agale pe cheiul Arnului, privind la diferite clădiri vechi şi noi, sau distrându-ne asupra fizionomiilor variate ale trecătorilor. Voiam să angajez un subiect care să o facă mai spontană, dar nu reuşeam. De câte ori făceam vreo observație mai personală, ea se prefăcea că nu înțelege, sau schimba vorba, începusem să cred că este refractară la orice apropiere sentimentală şi că-i sunt indiferent. Orgoliul meu reacționa. O întrebai brusc, dacă nu doreşte s-o conduc la hotel. Atunci o văzui că mă ia de braț şi spune cu o voce blândă, că nu-şi închipuia ca un „filosof să fie atât de nerăbdător. Simțeam că o învinsesem. Prietenia noastră a rămas în stadiul idilei nevinovate. Peste câteva zile, trebuia să ne despărțim, eu plecând la Roma, iar ea la Veneția.

La început, Roma îmi pricinui o decepție, în imaginația mea asociind-q cu atâtea fapte istorice, mi-o închipuisem cu totul altfel. Eram contrariat să văd un oraş modern, curat şi confortabil.

Dar după câteva zile, această impresie dispăru. Treptat descopeream atâtea urme ale trecutului, încât faima de cetate eternă mi se păru că o merită pe deplin.

Dintre toate monumentele, ruinele Forului şi ale Colloseum-ului îmi rețineau cu

deosebire atenția. Proporțiile grandioase ale acestor vestigii ale trecutului îmi stimulau imaginația.

Mă plimbam ore întregi printre ele, reflectând asupra istoriei, îmi aruncam gândurile înapoi cu două mii de ani. Vedeam acea viață care s-a desfăşurat în acest spațiu relativ restrâns. Trăiam intens istoria în fața acestor ruine.

Basilica Sf. Petru, cu piața şi colonadele lui Bernini m-a impresionat prin proporțiile ei. Cupola, o construcție neîntrecută până azi, opera lui Michelangelo este impunătoare. M-am urcat până în vârful ei, privind de acolo panorama oraşului. Interiorul bisericii este de asemenea grandios, în prima zi de Paşte am asistat la slujba religioasă. Sanctificarea Ioanei d'Arc de Papa Pius al X-lea atrăsese atunci o mulțime de credincioşi din toate părțile.

Eram fericit să mă aflu la Roma în asemenea împrejurări.

Am vizitat apoi colecțiile de pictură şi sculptură din Palatul Vaticanului, precum şi Capela Sixtină. Eram impresionat adânc de tot ceea ce vedeam. Arta îmi părea aici mai bogată şi mai plină de sens decât oriunde aiurea.

în grădina Pincio mă duceam mai în fiecare după-amiază, privind de pe terasele ei oraşul şi colinele din jur. îmi plăcea să mă plimb pe „Corso", de la monumentul lui Victor Emanuel al II-lea, ridicat de curând, şi până la Piazza del Popolo. Un colț pitoresc, unde mă opream cu plăcere, era Piazza di Spagna.

Priveam femeile care vindeau flori, sau străinii turişti, care forfoteau fără nici o treabă. Pe o casă veche, o placă de marmură amintea de locuința poetului englez John Keats. într-o librărie cumpărai mai multe cărți de filosofic.

In timpul celor două săptămâni petrecute la Roma, m-am simțit bine cu sănătatea. Aerul cald şi modul de trai fără grijă m-au înviorat. Din punct de vedere intelectual, înregistram, de asemenea, un câştig, îndeosebi educația mea artistică se desăvârşea prin impresiile adânci şi durabile. Şi astăzi, când scriu după atâția ani, îmi stăruiesc în memorie cele mai multe din operele de artă şi monumentele pe care le văzusem atunci. Căci, deşi în acest răstimp am mai făcut călătorii de câteva ori în Italia, n-am mai revăzut Roma.

La Neapole am stat vreo zece zile, în care timp am avut diferite senzații, în Muzeul Național am admirat numeroase opere de artă veche, în cabinetul aşa-numit „secret", am văzut celebrele statuete de bronz descoperite cu ocazia săpăturilor de la Pompei.

Ele indică mai bine decât oricare alt document viața romanilor din epoca decadenței. Din parcul de pe malul mării, precum şi din Posilippo, priveam îndelung Vezuviul şi insula Capii. Unele apucături ale populației sărace, pe care le observam pe stradă, cerşetorii şi aspectul murdar şi mizer al celor mai multe cartiere, mă indispuneau. Seara, la micul hotel din apropierea gării, unde trăsesem din cauză că nu-mi sosise la timp un cec, îmi baricadam uşa cu scaune, temându-mă să nu fiu atacat de hoți. în nici o altă parte din călătoriile mele n-am simțit mai intens această teamă.

Poate înfățişarea sordidă a populației şi sentimentul singurătății, de care mă simțeam cuprins, au contribuit la o asemenea stare de spirit, în ajunul plecării mi-a sosit,

în sfârşit, mult aşteptatul cec.

Acum eram mai curajos, dar n-am avut timp să profit şi să mă mut la un alt hotel mai mare. Experienţa prin care trecusem m-a făcut să înţeleg că banul e cel mai bun tovarăş în călătorie. M-am mulţumit să-mi procur câteva cărţi, printre care şi operele lui Giordano Bruno, editate de Giovanni Gentile.

Din Neapole m-am înapoiat la Roma, unde m-am oprit câteva ore, luând apoi trenul spre Bologna. în acest oraş pitoresc

şi liniştit am rămas trei zile, în care timp am vizitat vechea universitate şi colecţiile de artă. Aici am văzut celebrul tablou al lui Raffael reprezentând pe Sfânta Cecilia, pe care-1 admirase Goethe. Străzile cu arcade dau oraşului un aspect deosebit, în Parcul Margueritta, mic dar încântător, mi-a plăcut să mă plimb şi să meditez asupra celor văzute. Căutam să-mi revizuiesc impresiile pe care mi le lăsaseră oraşele vizitate, pentru a le păstra mai bine în memorie.

De la Bologna am plecat la Veneţia, ultimul popas al călătoriei mele în Italia. La gară, în gondola-omnibus care mă ducea la hotel, un preot catolic de vreo cincizeci de ani, se apropie de mine şi-mi vorbi prieteneşte în limba franceză. Era francez din Alsacia şi se întorcea de la Roma, unde asistase la ceremonia sanctificării Ioanei d'Arc. Mă întrebă cu oarecare sfială, dacă descind la acelaşi hotel. Când îi dădui un răspuns afirmativ, observai pe faţa lui o bucurie. Aflând că sunt român, îmi spuse că are pentru poporul nostru un interes deosebit. Cunoştea bine istoria ţării noastre, îmi aminti de rolul pe care 1-a avut Napoleon III în formarea starului nostru modern şi că posedă bonuri ale statului român.

Ajunşi la hotel, mă rugă să cerem împreună două camere alăturate, fiindcă e mai bine pentru siguranţa noastră! Nu prea înţelegeam această propunere. Văzându-mă puţin contrariat, îmi spuse că oamenii sunt în general răi. Când te văd singur, ei caută să te fure sau să te înşele. La masă, preotul veni să se aşeze lângă mine, mărturisindu-mi încă o dată că se teme de oameni, îmi spuse că din primul moment a simţit că sunt un tânăr cu suflet bun şi de aceea s-a apropiat atât de spontan de mine. El se oferi să mă conducă prin diferite biserici şi monumente, pe care le cunoştea din alte călătorii.

Veneţia îmi făcu o impresie tristă. Biserica şi Piaţa Sân Marco, Palatul Dogilor şi numeroasele palate de pe Canale Grande, reflectau gloria apusă a republicii atât de puternică altă dată. în tovărăşia preotului alsacian vizitai temeinic bisericile cu numeroasele lor comori de artă. într-o după-amiază am fost singur la Lido. Plaja era frumoasă, dar lipsită de turişti din *cauza* vremii uică rece. Nu mi se părea însă că merită celebritatea de care se bucură.

în altă zi, mă plimbai cu prietenul cleric prin străzile cu ri strâmte şi apă murdară, privind la populaţia săracă.

Conversaţia noastră atinse chestiunea socială. Preotul era un

aristocrat convins. Când îndrăznii să-i amintesc că creştinismul propovăduieşte

concepții democratice, el îmi atrase atenția că iubirea aproapelui nu înseamnă egalitatea oamenilor, îmi spuse că se teme de populația săracă, a cărei stare precară din punct de vedere economic o face să fure şi să comită crime. El nu voia să admită că societatea ar fi în bună parte vinovată de o asemenea stare, susținând că mai degrabă o incapacitate înnăscută îl condamnă pe om să rămână în sărăcie. Apoi observă că i-ar fi fost frică să se aventureze singur prin cartiere sărace, arnintindu-mi din nou că apropierea lui de mine a fost determinată şi de preocuparea să aibă un tovarăş, care să-1 apare în caz de atac.

în alte voiajuri ar fi fost victimă a credulității lui, fiind furat de unii oameni răi. înțelegeam acum că solicitudinea lui față de mine avea la bază un motiv practic egoist. Altfel, preotul era un om cult. Citise şi voiajase mult. Din veniturile mănăstirii de lângă Strassburg, pe care le administra în calitate de abate, strânsese o avere personală, pe care intenționa să o lase unei instituții de binefacere, înainte de a ne despărți, el mă invită să-I vizitez, adăugând că-mi va pune la dispoziție bogata lui bibliotecă în opere de filosofie.

Aş fi dorit să mai rămân în Italia pentru a vizita şi alte oraşe.

Dar grija pentru a nu pierde cursurile semestrului de vară, îmi stinse o asemenea dorință. Evident, eram liber să mai întârzii. Cu sistemul de învățământ de la universitățile germane, n-aş fi pierdut nimic din şcolaritate. Un coleg mi-ar fi îndeplinit uşor formalitatea textelor şi prezentarea caietului de cursuri la facultate.

Nu eram însă făcut pentru a mă lăsa în voia dispozițiilor de moment. De aceea, cu tot regretul de a mă despărți de un mediu atât de artistic şi de o climă care-mi pria, plecai în primele zile ale lunii lui mai din Veneția la Berlin.

49. Semestrul de vară la Berlin

în semestrul de vară 1909 am locuit în Ausbacherstrasse, adică tot în apropiere de Wittembergplatz. Aveam o cameră mare si bine mobilată la etajul întâi. Masa o luam la diferite restaurante, îmi împărțisem timpul între studiu şi recreație. Voiam să profit mai mult decât înainte de multiplele distracții pe care mi le oferea Berlinul.

La universitate, am audiat îndeosebi cursuri de teoria cu-

noaşterii, psihologie şi istoria filosofici. Richl trata la seminar unele probleme de epistemologie, în acelaşi timp continuam să mă ocup de Kant. Citeam şi diferite studii critice despre filosofia lui. Eram mulțumit cu progresele realizate în problematica *Criticii rațiunii pure.* Acum puteam urmări controversele iscate în jurul acestei opere.

O experiență ciudată în cunoaşterea psihologiei intelectualului român mi-a rămas în minte din acest timp. La cursul lui Richl despre Istoria filosofici mă întâlneam cu Panait Cerna, sosit de câteva luni din țară. Scurt de statură, negricios, şi cu o figură lătăreață, îmbrăcat neglijent şi cu mişcări dezordonate, el avea o înfățişare în care se reflecta originea lui străină şi umilă. Numai ochii lui expresivi îi dădeau un aer de intelectual. Vorbea repezit şi părea preocupat de persoana sa. Intenționa să-şi ia cât mai repede un doctorat în filosofic pentru catedra universitară promisă de geograful Mehedinți, protectorul şi admiratorul lui, care-i asigurase şi o bursă de studii, în urma succeselor literare şi a unei

licențe trecută cu Maiorescu, Cerna era foarte plin de el însuşi.

Cunoştințele lui în filosofic erau, însă, acelea pe care le primise la Universitatea din Bucureşti, cu lecturi vagi din unele cărți apărute în *Bibliotheque de philosophie contemporaine.* Cu toate acestea, el se credea destul de învățat pentru a-şi da părerea despre orice filosof şi profesor german.

într-o zi, ieşind împreună de la cursul lui Richl, Cerna începu să critice cu patimă pe profesor şi să declare pe bătrânul Lasson superior în toate privințele. I-am atras atenția că abia poate descifra un text german şi că probabil părerea lui despre un profesor, care nu se adresa începătorilor, se datoreşte lipsei lui de cunoştințe suficiente. Simțindu-se jignit de observația mea, izbucni furios împotriva mea, gesticulând şi folosindu-se de argumente *ad hominem,* pentru a-mi dovedi că are dreptate.

Văzând că nu mă convinge, mă apostrofă copilăreşte, întrebându-mă ce am scris. I-am replicat că nu-mi trece prin gând să-mi măsor puterile cu el în domeniul literaturii şi că mă mulțumesc să studiez filosofic. Discuția continuă, în fața unui coleg comun, în Stadtbahn, pe tot parcursul de la Friedrichstrasse până la stația Gradinei Zoologice, unde mă dădui jos, lăsându-1 să vocifereze mai departe.

întâmplarea aceasta mă făcu să reflectez asupra irascibilității Poetului, a cărei părere de sine era fără îndoială în disproporție cu talentul şi realizările sale. Totuşi, Cerna nu era un om

---

ranchiunos, într-o sâmbătă seara, la Societatea Studenților Români, căuta să se împace cu mine. Moartea lui fulgerătoare la Leipzig, în 1912, puține zile după ce-şi trecuse doctoratul cu o teză de estetică, mă impresiona.

O mică aventură, fără nici un deznodământ, dar interesantă prin caracterul ei romantic, îmi fu dat să trăiesc în acelaşi timp.

Intr-o zi făcui cunoştința unei domnişoare elvețiene din Lausanne, care preda lecții de franceză. Era tânără, înaltă şi subțire. Ochii ei albaştri ieşeau în relief pe fața ei palidă şi cu părul ei negru.

Era de o timiditate excesivă, dar cu aplecări sentimentale, care nu-mi displăceau. La început întrețineai cu ea o corespondență mai mult intelectuală, în care mi se dezvălui ca o fată cultă şi inteligentă. Prin tactul ei fin, şi prin aluziile discrete pe care le făcea la ceea ce forma preocuparea mea şi a ei, ne simțeam din ce în ce mai atraşi sufleteşte unul de celălalt. După numeroase solicitări o determinai să mă viziteze într-o după-amiază.

Rămăsese aceeaşi ființă prevăzătoare şi timidă. Atitudinea ei îmi comandă respect. Mă mulțumii s-o simt. Curăția ei sufletească mă interesa, sugerându-mi atâtea chestiuni privitoare la motivarea psihologică şi fiziologică a relațiilor dintre sexe. Continuarăm să ne întâlnim şi să ne psihoanalizăm reciproc. Erau afinități sufleteşti între noi, care s-ar fi putut dezvolta într-o dragoste mare. Dar ezitările ei mă făcură până la urmă să o consider mai mult ca un obiect de studiu decât ca un obiect de implicații sentimentale.

Din timpul aceluiaşi semestru de vară îmi amintesc de o altă experiență. Doctorul Bernfeld, evreu botezat din România, studia psihiatria. Era un om plăcut, foarte sociabil şi aplecat spre speculații filosofice, îl întâlneam la cursurile lui Richl. Cum îi spusesem

odată că mă interesează psihiatria pentru tot ce promite în domeniul explicării mecanismului psihic al omului, el mă invită să-1 însoțesc la una din prelegerile profesorului Theodor Ziechen de la *Charite.* Astfel am mers cu el într-o după-amiază să ascult pe celebrul psihiatru. Ziechen era un bărbat solid construit, aproape de cincizeci de ani, cu un cap masiv şi cu o înfăţişare simpatică. Lucrările lui publicate până atunci tratau îndeosebi probleme de psihologia fiziologică. Chemat de la lena, el se bucura de o reputație de mare psihiatru.

Lecția la care asistam urma să fie însoțită de experimentări asupra bolnavilor. Ziechen apăru mai întâi singur în vastul amfiteatru de la spitalul Charite. După o introducere asupra

paranoiei, ne atrase atenția că va avea un bolnav căruia îi va pune anumite întrebări. Răspunsurile vor trebui să fie conforme cu modul de a raționa al celor suferind de această maladie. Eram curios să văd cum se vor verifica asemenea afirmații. Un laborant aduse la catedră pe un pacient cunoscut ca paranoic. Părea un om simplu, dar avea o privire care iradia mai mult şiretenie decât alienație mintală. Profesorul ni-1 prezentă ca pe un exemplar tipic al boalei descrise, amintând încă o dată că-i va pune întrebări, din ale căror răspunsuri se vor desprinde notele caracteristice ale unui paranoic, în tot acest timp, pacientul se uită pieziş la profesor, având aerul că-şi dă seama de exemanul la care va fi supus, încă de la prima întrebare, bolnavul răspunse altfel de cum prevăzuse profesorul. Acesta însă nu se descurajă. La celelalte întrebări răspunsurile fură tot atât de neaşteptate. Până la urmă profesorul nu mai insistă, declarând că e desigur un caz neobişnuit de perversitate. Observarăm cu toții că Ziechen era adânc dezamăgit de ceea ce se întâmplase.

Eu îmi întării convingerea că psihiatria se află încă în faza dibuirilor. Dr. Bernfeld încuviință, dar îmi spuse că la profesorul Krepelin, psihiatrul de la Munchen, pe care-1 audiase înainte, nu întâlnise asemenea decepții.

Peste puțin am aflat că Ziechen renunțase la catedra de psihiatrie de la Universitatea din Berlin pentru a ocupa o catedră de filosofic la Universitatea din Halle. Gestul acesta nu putea porni decât dintr-o rară ținută etică, arătându-1 ca pe un om sincer şi nedispus să persevereze într-o disciplină care nu-1 satisfăcea.

Cazul lui Ziechen este poate unic. El ilustrează nu numai onestitatea omului de ştiință, dar şi larga prețuire de care se bucura atunci filosofia în Germania.

Pe la sfârşitul lui iulie mă pregăteam să plec în țară pentru a-mi face stadiul de plutonier, premergător examenului de ofițer de rezervă. Aceasta însemna să pierd cel puțin două luni.

Regretam că trebuie să petrec vacanța în acest mod, când aş fi putut s-o folosesc în voiajuri.

t

50. în tară, pentru stagiul de plutonier *

Către sfârşitul lui iulie, sosii în Bucureşti. Oraşul mi se păru Meschin, murdar şi zgomotos. Mă prezint în ziua *de 15* iulie stfil] v[echi] la regimentul 3 Călăraşi, pentru stagiul militar. Comandant

al regimentului era acum l[oco]t[enent] colonel Braboveanu, un om blând şi cu simpatie pentru tinerii cu termen redus. El şi căpitanul Polimeride mă primiră prieteneşte, întrebându-mă de călătoriile mele. Vagmistrul Ion Ion de asemenea îmi arătă întreaga lui consideraţie, punându-mi la dispoziţie cel mai bun cal din escadron. O parte din foştii camarazi se aflau deja la regiment cu acelaşi scop ca şi mine.

Serviciul la cazarmă se reducea la câteva ore dimineaţa, în care timp călăream sau stăteam de vorbă cu ofiţerii. Pe la începutul lui august, obţinui o permisie de mai multe zile, pe care le petrecui la Câmpulung-Muscel. Revăzui cu plăcere oraşul drag al copilăriei mele. Mă întâlnii cu diferiţi cunoscuţi, care-mi aminteau trecutul. Ştiam că nu voi mai revedea oraşul mult timp.

De aceea, înainte de a- pleca, mă urcai pe Grui şi-mi aruncai privirea cu înduioşare asupra munţilor care-mi încântaseră copilăria.

La 1 septembrie st[il] v[echi] am plecat cu regimentul la manevre în judeţul Vlaşca. Am trecut călare Neajlovul şi am participat la unele lupte cu infanteria. La toate aceste experienţe se mai adăuga una, de natură personală, în ultima zi de manevră, pe când şarjam în fruntea unui pluton, am pierdut sabia pe câmp.

Şarja fusese comandată de căpitan cu săbiile în şa. Probabil că la una din busculadele obişnuite în asemenea împrejurări, sabia ieşise din teacă. Mai aveam câteva zile până la împlinirea termenului, împrumutai de la un prieten o sabie. Acest incident de care făceau haz camarazii mei, eu îl interpretam simbolic. Le spuneam că nici zeii nu voiau să [mai] servesc în armată. De mult prinsese în mine convingerea că e mai bine să renunţa la examenul de ofiţer, ştiind că promovarea în grad ar fi însemnat să fiu chemat mai în fiecare an la manevre şi astfel să fiu luat de la studii. De aceea, când mă eliberai în ziua de 15 septembrie st[il] v[echi], declarai căpitanului că nu mă mai înscriu la examen.

Hotărârea mea s-a dovedit bună. Datorită ei n-am mai fost deranjat, aşa că cele două luni servite au fost ultimele pe care le-am trăit în armată, în ajunul plecării în străinătate, mă anunţase că sabia mea fusese găsită de un ţăran şi predată regimentului prin organele jandarmeriei. Am surâs la această ştire, dar am refuzat să iau drumul la cazarmă pentru a o ridica. Teaca era o relicvă mai elocventă pentru a-mi aminti de cele din urmă zile petrecute în oştire.

1. In text: „să mă" (n. *ed.).*

Şi de data aceasta eram nerăbdător să plec cât mai curând în străinătate. Unchiul şi mătuşa mea, care ar fi voit să mă reţină cât mai mult pe lângă ei, priveau cu aprehensiune înstrăinarea mea. Am căutat să-i liniştesc, explicându-le că peste vreo doi ani terminând studiile, mă voi întoarce definitiv în ţară şi le voi fi de folos la rândul meu. Era un amestec de afecţiune şi egoism în dorinţa lor de a mă vedea instalat în apropierea lor. Ei începuseră să mă considere drept copilul lor, căci dintre numeroşii nepoţi pe care îi aveau, eram singurul cu sentimente statornice faţă^de ei.

în ultimele zile, m-am întâlnit cu studenta, ale cărei scrisori inteligente mă interesaseră, îşi exprimă dorința să mă vadă mai îndelung şi să-mi vorbească. Mă invită acasă la ea. Am petrecut câteva ore plăcute, discutând abstract şi fără altă concluzie practică decât aceea de a mă vizita a doua zi. Când intră pe uşă, o văzui că se emoționează. Ochii ei băteau ca la o pasăre prinsă.

Se părea că două sentimente se luptau puternic în ea, anume al dragostei şi al pudoarei. O luai de mână şi căutai să o linişteso, propunându-i să ieşim la plimbare. Atunci ea mă sărută cu pasiune şi mă rugă să rămânem. Se reînviorară scenele de sentimentalism exagerat, care mă contrariaseră la ea cu altă ocazie. Era o fată inteligentă şi cuminte, dar pasiunea o făcea să-şi piardă din demnitate, ceea ce-mi displăcea. Gândul de a profita de slăbiciunea ei, îmi repugna ca ceva laş. Nu simțeam pentru ea decât o atracție *fizică,* pe care însă o concepeam la vârsta aceea ca o profanare față de o ființă nevinovată. Mă despărții, primindu-i reproşurile de a-i refuza dragostea ei curată.

Mi-era milă de dragostea ei curată, în acelaşi timp îmi părea rău că nu reuşeam s-o redau realității. Căci ea nu putea înțelege că relațiile noastre nu aveau nici o perspectivă de viitor şi că atitudinea rezervată pe care o păstrasem era dictată de propriul ei interes. Abia peste mulți ani, când o revedeam ca femeie măritată, avea să aprecieze comportarea mea şi să-mi mulțumească.

51. Călătoria la Copenhaga şi câteva oraşe germane

Pe la începutul lui octombrie, am plecat la Berlin, unde mă °Prii numai două zile. Voind să folosesc timpul până la deschiderea cursurilor la Universitate, am întreprins o călătorie de;

vreo trei săptămâni. Am plecat mai întâi la Copenhaga. Capitala Danemarcei îmi plăcu prin simetria şi curățenia străzilor. Avea un aspect vesel. Am vizitat muzeele. Operele sculptorului Thorwaldsen şi unele clădiri vechi mă interesară. Ca o trăsătură caracteristică a oraşului mi-au rămas în minte miile de biciclişti furnicând pe străzile oraşului la anumite ore. întâmplător am întâlnit pe o studentă daneză, pe care o cunoscusem la Universitatea din Berlin, o fată înaltă şi voinică, plină de sănătate si voie bună. Ea îmi arătă cartierele mai interesante şi-mi explică, plimbându-se cu mine pe cheiul mării, unele obiceiuri ale poporului.

Din Copenhaga mă înapoiai în Germania, oprindu-mă vreo cinci zile la Hamburg. Marele port german avea o înfățişare de oraş modern, cu cartiere aristocratice şi clădiri cu tendințe spre arhitectura americană. O plimbare pe lângă Alster mă încredința de caracterul distins al oraşului.

în *Kunsthalle* era o bogată colecție de tablouri ale pictorilor germani şi străini. Printre pânzele lui Rembrandt, mi-a plăcut portretul lui Fluyghens. La Cuxhaven am vizitat un transatlantic al Companiei Hamburg-Amerika-Linie şi m-am gândit nostalgic la timpul când voi putea călători spre noul continent.

încă o săptămână am petrecut-o la Bremen, Hanovra şi Braunschweig. Aceste oraşe m-au impresionat prin bogăția amintirilor istorice şi caracterul arhitecturii lor. La

Bremen, vechea clădire a primăriei (din sec. al XV-lea) şi unele monumente medievale, mi-au atras atenția, cu deosebire. Hanovra, oraş liniştit şi „gemuthlich" prin excelență, adăpostea atunci cel mai mare număr de ofițeri pensionari, împrejurimile ei frumoase, ca Hildesheim şi altele, îi dădeau un farmec deosebit. Am vizitat casa lui Leibniz, biblioteca în care se află numeroase amintiri despre acest filosof, precum şi mormântul lui în *Neustädter Kirche.*

Braunschweig, deşi un oraş industrial, avea un caracter pitoresc şi individual. M-au interesat numeroasele biserici medievale, în Muzeul ducal, am admirat bogata colecție de picturi clasice, îndeosebi olandeze şi flamande. Statuia matematicianului Gauss mi-a plăcut prin calitățile ei plastice.

Vizitarea celor patru oraşe mă convinse încă o dată că în Germania, ca şi în Italia, nu există provincia în sensul țărilor centralizate. Fiecare avea o viață comunală independentă, cu puternice tradiții, silindu-se să-si păstreze individualitatea.

52. O nouă viată la Berlin

9

Către sfârşitul lui octombrie am sosit la Berlin. Prima preocupare a fost să-mi caut o pensiune bună. Eram sătul de a lua masa la restaurante. Apoi voiam să fac noi cunoştințe, care să mă stimuleze în toate privințele. Viața retrasă nu-mi mai convenea. Simțea din ce în ce mai mult nevoia de sociabilitate, care să mă ferească de singularizare. Angajai o cameră bună, bine mobilată, într-o pensiune mare pe Marburgerstrasse, adică tot în cartierul de vest. Proprietara, pe vremuri cântăreață, era acum îmbătrânită de o boală incurabilă. Numeroşii locatari avea felurite ocupații. Predomina însă elementul intelectual şi artistic, ceea ce-mi plăcu de la început.

în primul rând venea o venerabilă bătrână trecută de şaptezeci de ani, Fräulein Essenbach, fostă artistă dramatică la teatrul din Weimar şi mult respectată pentru trecutul ei glorios. Când era bine dispusă, îi plăcea să ne povestească amintirile ei de teatru, pe care toți le ascultam cu interes. Era apoi vecina mea de masă, o doamnă tânără, Grăphin Sophie von Sparr, al cărei soț căpitan în armata colonială, se afla în Africa, de unde îi trimitea scrisori cu descieri interesante, pe care ni le citea cu voce simpatică. Era o femeie înaltă, cu o față copilărească şi fără un farmec feminin deosebit. Se îmbrăca simplu, dar prin manierele ei şi conştientă de numele pe care-1 purta, răspândea un aer de distincție, care impunea şi atrăgea.

O altă persoană interesantă era Fräulein von Schroder, cântăreață soprană, cu aspirații de mare artistă, înaltă, blondă, inteligentă şi elegantă, ea nu era, totuşi, simpatică. Frumusețea ei consta mai mult în atitudinea teatrală, pe care o păstra în mod conştient, decât în însuşirile fizice neobişnuite. Cunoştea personal Pe regele Ferdinand al Bulgariei. Se şoptea că ar fi chiar una din Prietenele lui. Din când în când ea accepta să ne cânte câte o arie din vreo operă, dar în general se ținea mândră şi afecta o absență ' de spirit, care nu era însă decât o poză studiată. Nu cred că ar fi ' realizat o carieră deosebită, căci n-am întâlnit-o în repetoriul nici • Unei opere din marile oraşe. Peste mai mulți ani aflasem că s-ar " căsătorit cu un burghez bogat într-un oraş din sudul Germaniei.

Tot din lotul artiştilor locatari mai făceau parte două dom niŞoare, una studentă în artă dramatică, germană din Saxonia, şi

'''

«

altă americană din Philadelphia, care studia canto. Mai era un tenor, evreu din Cernăuți. Tânăra care studia arta dramatică, avea un cap de copil, cu părul negru buclat şi ochi verzi. O şiretenie exercitată o făcea să se mențină într-o mobilitate continuă. Ținea să treacă drept naivă şi idealistă, dar corpul ei sexual, apetitul cu care mânca şi plăcerea de a trăi o dezmințeau la tot pasul. Era interesant pentru mine să observ că această ființă, cu toate disimulările ei studiate, nu izbutea să-si ascundă pornirile, căci toată lumea o cunoştea în lumina ei adevărată. De câte ori se izmenea, declarând teatral că viața şi oamenii sunt răi, se găsea cineva să-i replice: „Dar mâncarea e bună", sau „iubirea e dulce".

Atunci ea făcea ochii mari, prefacându-se că nu înțelege nimic, într-o seară, pe când mă întorceam de la teatru, o văzui sărutându-se cu un bărbat mai în vârstă pe scările imobilului. De atunci m-a ocolit şi peste puțin timp a dispărut din pensiune.

Americanca era o fată robustă, cu părul blond si ochi căprui.

Abia înțelegea germana. Se apropiase bucuroasă de mine pentru a-mi vorbi în limba engleză. Accentul ei american avea un farmec deosebit. O voce frumoasă de soprană dramatică, de la care aştepta să obțină „glorie si bani", cum îi plăcea să se exprime, o determină să studieze cu sârguință luând lecții cu Lilli Lehmann, celebra cântăreață de lieduri. Ea frecventa în acelaşi timp concertele şi opera. Deseori mă duceam cu ea să aud vreun virtuos al pianului sau viorii, sau vreun cântăreț celebru. De asemenea, mergeam împreună la operă, unde ea admira îndeosebi pe Frieda Humpel şi pe compatrioata ei Gerardine Farrar, aceasta din urmă foarte *en vogue* la Berlin. Ieşirile noastre în oraş erau interpretate de unele persoane din pensiune ca indicii de intimitate. Americana ştia însă să se mențină într-o atitudine rezervată, ceea ce m-a făcut s-o privesc de la început ca pe o simplă camaradă. Punctul comun care ne atrăgea, era muzica şi mai ales conversația engleză, îi plăcea să-mi povestească despre țara ei, iar eu o ascultam cu interes, mărturisindu-i intenția de a face o călătorie în America.

Tenorul evreu din Cernăuți era un tânăr înalt, roşcat la păr şi cu ochelari, din care se vedeau doi ochi fără culoare definită.

Comunicativ şi îndemânatic în conversație, el refuza însă, sub diferite pretexte, să se producă în fața noastră. Emitea numai sunete şi discuta savant cu colegele cântărețe despre modul de a plasa vocea, sau despre meritele şi defectele diferiților cântăreți cunoscuți ai zilei, într-o seară, totuşi cedă insistențelor noastre, cântând o arie din *Rigoletto.* Se observă o decepție generală p^e

fața tuturor. Criticul sever al marilor cântăreți n-avea decât o foarte modestă voce. Tot meritul său era că ştia cum să cânte corect. De aceea, peste vreo doi ani, el renunțase la orice veleitate de a se produce pe scenă, mulțumindu-se să dea lecții de canto.

Amintirea lui se leagă de anumite relații personale, încă de când îl cunoscusem mi-

a arătat o deosebită atenție, pe care nu prea o înțelegeam la început. Mă copleşea cu complimente, de câte ori se întâmpla să-1 întâlnesc la masă, pe stradă sau la concerte.

Această solicitudine, aparent dezinteresată, mi se lămuri dintr-o dată, când îmi ceru să-1 împrumut cu o sumă de bani. I-am satisfăcut cererea fără ezitare. Pentru acest gest, nu ştia cum să-mi mulțumească. Ştiam însă din experiențe similare că asemenea împrumuturi rareori sunt înapoiate. Mare îmi fu mirarea, când îl văzui că-mi restituie banii peste câteva zile. Dar această culantă nu era decât un sistem de a-şi crea un credit nou mai mare. Căci peste o săptămână îmi ceru să-1 împrumut cu o sumă îndoită, asigurându-mă că va fi tot atât de exact cu restituirea ei ca şi înainte. Deşi presimțeam că voi fi păcălit, nu renunțai la plăcerea de a-i verifica onestitatea, într-adevăr, debitorul meu neglija de data aceasta să se țină de cuvânt, invocând diferite motive, pe care le primeam cu un surâs, într-o zi aflai că a plecat din Berlin şi că a rămas dator şi la pensiune.

Partea prozaică, dar nu mai puțin interesantă din pensiune o constituiau alte cinci persoane: o doamnă voluminoasă şi trecută ca frumusețe, Frâu Heinze, apoi două domnişoare din provincie, Frăulein Zonke şi Frăulein Gellhaus, un evreu bătrân din Rusia, cu numele de Zimmer, şi un german din Wurttemberg, om de afaceri, Lebmann.

Frâu Heinze, în orele libere, cânta la pian şi din gură cu o voce de contralto. Era însă preocupată însă de afaceri. Voia să-şi investească micul capital rămas de la soțul ei decedat de curând.

Ocazia i se oferi, când proprietara, Frăulein Kettel, se pregătea să intre într-un sanatoriu să fie operată de cancer, vânzându-i toate drepturile asupra pensiunii. Frâu Heinze luă cu plăcere şi wdemânare conducerea, ținându-ne un mic logos, în care ne asigura de toată solicitudinea ei.

Peste puțin timp îşi făcu apariția la masă un tânăr voios, cu numele de Robert Gunkel, din Lipsea. Era un student întârziat şi P°et, care fu prezentat drept vărul doamnei Heinze. De fapt, el ^ era decât un intim prieten acoperit al ei. Gunkel publicase poezii lirice prin diferite reviste. Mă împrietenii repede cu

el, lăsându-1 să se îmfrupte regulat din țigările mele. îmi dete un mic caiet cu poezii inedite, în care se răsfrângea un talent natural.

Gunkel era un boem în fire şi port. Neglijent îmbrăcat, umbla noaptea prin diferite localuri, unde bea bine iar ziua dormea.

Rareori îl vedeam la masa de prânz. Viața lui dezordonată se accentua, când protectoarea şi prietena lui se căsători cu bătrânul Zimmer, evreul bogat din Rusia. Atunci Gunkel a trebuit să plece din pensiune. Dispariția lui fu tot atât de comentată ca şi apariția lui. L-am întâlnit apoi de mai multe ori. Ajunsese într-o stare lamentabilă. Fața lui de alcoolic devenise înspăimântătoare, în locul râsului sănătos de altădată se vedea un rânjet, care te îngrozea, într-o seară îl invitai să stăm de vorbă într-o berărie.

Conversația lui nu mai era a unui om cult si civilizat, îmi mărturisi că a iubit[-o] cu pasiune pe Frâu Heinze încă din timpul studenției lui la Lipsea si că purtarea ei din ultimul timp 1-a distrus. Văzând că nu zic nimic, si că mă mulțumesc a-1 asculta, mă întrebă brusc, fixându-mă cu ochii lui mici si strângându-mă de mână: „Spune drept, ai

cunoscut[-o] intim pe Frâu Heinze?" Nu ştiam ce să-i răspund la o întrebare atât de absurdă. Totuşi, i-am răspuns calm că nu înţeleg cum a putut să aibă un asemenea gând. Atunci, reculegându-se, îmi ceru iertare, adăugând cu o voce de om ruşinat, că femeia aceea nu s-ar fi dat la o parte de la nici o aventură. Ne despărţirăm prieteneşte târziu. Presimţeam că nu-1* voi mai vedea. Peste puţin timp aflam că a murit într-un spital.

Frăulein Zonke era una din acele domnişoare bătrâne care populează pensiunile oraşelor mari din apus. înaltă şi voinică, ea avea o faţă aspră şi o voce cu timbru bărbătesc. Nu cred să fi fost cu mult trecută de treizeci de ani, dar urâţenia ei fizică şi modul de a fi o făceau să apară mult mai în vârstă. Se îmbrăca cu rochii închise, purta în picioarele ei mari pantofi cu tocuri joase, iar în cap avea veşnic o pălărie bărbătească de fetru negru.

Călătorise prin ţări străine, parcursese pe jos munţii Tirolului şi îi plăcea să reproducă tot ce văzuse, dar fără nici o culoare personală. Lectura ei se reducea la romane. Era în curent cu ultimele apariţii ale acestui gen literar, într-o zi mă întrebă dacă am citit ultimul roman al lui Gustav Frenssen. Când i-am spus că nu 1-am citit, fu revoltată de atâta ignoranţă din partea mea.

Adăugă, ridicând degetul arătător, că trebuie să-mi repar o asemenea neglijenţă. Când asculta producţia muzicală a colegilor din pensiune, Frăulein Zonke era cea dintâi să aplaude şi să exclame: „Wie schon!" Pedantismul şi lipsa ei de gust mă

amuzau. Locatarii din pensiune o cam ocoleau. Eram singurul cu care vorbea mai mult, ascultând-o cu răbdare. Nu bănuia că mă interesa ca obiect de studiu în psihologia femeilor ratate.

Pe Frăulein Gellhaus o remarcasem din prima zi. Avea un aer provincial foarte pronunţat. Tânăra, cu o faţă îmbujorată şi ochi negri mari şi blânzi, ea nu oferea decât farmecul virginităţii.

Venise la Berlin să cunoască ceva din viaţa marelui oraş în marginile permise ale educaţiei primite sub controlul unor părinţi severi. Nu avea nici o înţelegere pentru artă. Preocupările ei erau de ordin practic. Intrigat de cuminţenia ei burgheză, mă ocupai de ea într-o seară, invitând-o la plimbare. După ce se convinse că nu aveam nici o intenţie rea începu să-mi spună, la o ceaşcă de şocolată, că e logodită cu un tânăr din orăşelul ei şi că în curând se va căsători, îmi descrise pe fiecare membru al familiei, pierzându-se în amănunte anodine, pe care le urmăream cu atenţie voluntară. Eram mulţumit că mă lăsase să privesc în sufletul ei, dar brav. Cunoscusem astfel un exemplar de duzină, care-mi arăta mentalitatea unei burghezii din Germania.

Bătrânul evreu Zimmer, refugiat încă din timpul revoluţiei ruse din 1905, avea o înfăţişare pe care nu puteam s-o ignor.

Scurt şi gras, umbla legănat şi se sforţa să ţină capul ridicat pentru a părea mai înalt. Ochi plângători, un nas roşu acvilin şi nişte mustăţi albe stufoase căzând peste buze senzuale, îi dădeau un aer de jovialitate, care se transforma uşor într-o expresie tragi-comică. însăşi viitoarea lui soţie Frâu Heinze îşi permitea să facă glume la început pe socoteala lui. Astfel bătrânul, lipsit de orice vanitate, avea totdeauna o dispoziţie buna. Râdea cu toată lumea, fie chiar dacă era vorba de el. într-o seară, Zimmer apăru la masă

fără cravată, dar cu guler tare, răsfirat la mijloc. Pufnete de râs şi comentarii se auziră din toate părţile. Zimmer se uita întrebător să vadă despre ce este vorba şi începu să râdă şi el, până când Frâu Heinze îi şopti la ureche să-şi completeze toaleta.

Ruşinat ca şi cum ar fi fost surprins într-o atitudine indecentă, îşi pipăi gulerul să se încredinţeze de lipsa cravatei. Apoi, reculegându-se, ţinu să ne explice că n-a uitat să-şi pună cravata, ci că a pierdut-o probabil pe drum. Un hohot de râs răsună în toată sufrageria. Constatam că bătrânul bogat purta cravate gata făcute şi prinse de buton cu gumilastic! După ce se căsători cu Frâu Heinze, Zimmer apărea totdeauna îngrijit îmbrăcat. Alături de soţia lui, de două ori mai înaltă decât el, părea mai scurt şi ^ai gras ca înainte. Râsul lui se rărise, devenise aproape gravj».

căci Frâu Heinze avea grijă să-1 controleze şi în această privinţă, j

Omul de afaceri Lebmann avea o personalitate interesantă.

Bunul simţ şi interpretarea materialistă pe care o da tuturor lucrurilor, aveau darul să aducă o notă realistă în discuţiile fanteziste în care ne complăceam. Intervenţiile lui erau totdeauna susţinute de fapte sau ilustrate cu exemple, înalt, brun şi uscăţiv, îmbrăcat corect şi curat, înfăţişarea lui avea ceva comun.

Călătorise prin diferite ţări ca reprezentant al mai multor firme.

Nu se deschidea uşor să vorbească despre el însuşi, menţinându-se într-o atitudine rezervată. La glumele care se debitau uneori la masă, nu participa, din care cauză trecea drept un posac.

Cu toate acestea, Lebmann era un german comunicativ. Când se afla în tovărăşia unor persoane lipsite de prejudecăţi sociale, îi plăcea să-şi dea drumul. Sentimentele lui mergeau spre stânga.

Credea că toată aristocraţia Europei este o familie de trântori degeneraţi şi condamnată să fie înlocuită de o elită de merit. L-am întrebat dacă e înscris în Partidul Social-Democrat, atunci puternic reprezentat în Reichstag. Mi-a răspuns grav că nu poate adera la nici un fel de organizaţie politică pe motivul că paraziţii şi înşelătorii s-au strecurat şi în partidul care prin definiţie ar trebui să excludă asemenea elemente. Lebmann a dispărut brusc într-o zi din pensiune, fiind regretat, cred numai de mine. Plecase în China să reprezinte interesele casei comerciale pentru care lucra, după cum mă anunţa printr-o carte poştală trimisă din Şanghai.

53. Studii şi cursuri

Mediul în care trăiam acum, îmi oferea ample posibilităţi de cunoaştere a oamenilor. Nu mă mai simţeam singur. Deşi mă distram mai mult decât înainte, nu-mi neglijam studiile. Mă ţineam de programul meu cu o stăruinţă pedantă, urmând regulat cursurile şi citind sistematic. Continuam să studiez pe Kant, al cărui sistem, în urma cunoaşterii izvoarelor, mi se lămurea din ce în ce mai bine ca un rezultat necesar al

înaintaşilor săi, Locke, Hume, Newton, Leibniz, şi Wolf în latura teoretică, şi al influenţei lui Rousseau în latura practică. Filosofia ca teorie şi critică a cunoaşterii, la care ducea până la urmă sistemul kantian, mi se părea însă o vedere prea negativă pentru a satisface gândirea speculativă. Mă întrebam dacă rostul filosofici poate să rămână atât de limitat, întrevedeam că trebuie să fie o ieşire, care să

depăşească punctul de vedere criticist şi epistemologic, deşi nu-mi fixasem încă nici o concepţie clară în această privinţă.

La universitate venise acum un nou profesor de filosofic, în locul lui Paulsen fusese chemat de la Bonn, Benno Erdmann, cunoscut cercetător kantian şi logician, în semestrul de iarnă 1909-1911, Erdmann îşi inaugura activitatea cu un curs de logică, pe care 1-am ascultat cu multă încordare. Deşi nici nu citea şi nu se folosea nici de note, expunerea lui orală era monotonă, desfaşurându-se ca o lecţie învăţată pe dinafară. Memoria lui extraordinară îl dispensa de folosirea manuscrisului, dar îl făcea să apară artificial ca un automat. Efortul de reţinere a unui material atât de abstract, cu exemple şi incursiuni în întreaga istorie a filosofici, mă impresiona în mod neplăcut. Controlând expunerea de la curs cu cea scrisă din tratatul lui de Logică, apărut de curând într-o ediţie nouă, revăzută şi întregită, constatam că reproducerea era perfectă. Cu toate acestea, am ţinut să-1 audiez regulat pe acest eminent profesor, mai mult istoric decât gânditor, considerând cursul lui ca o repetiţie a lecturii *Logicei* lui. Mai interesant era Erdmann la seminar, unde trata în acel semestru despre *Etica* lui Spinoza. Pe acest filosof îl cunoşteam dintr-o lectură fugitivă şi din expunerea tratatelor de istoria filosofici.

Acum îl reciteam şi îl studiam mai îndeaproape. Interpretarea lui Erdmann mergea adânc şi era susţinută de multiple documentarii istorice. Fiecare afirmaţie din textul cercetat la seminar era examinată critic şi pusă în legătură cu înţelesurile pe care le-a primit din partea diferiţilor comentatori. Terminologia scolastică şi carteziană, de care se folosea Spinoza, era, de asemenea, explicată până în cele mai mici amănunte. Acum înţelegeam să apreciez pentru întâia dată aşezarea unui sistem filosofic în cadrul lui istoric şi explicarea liii prin curentele de idei ale timpului.

Grandoarea construcţiei lui Spinoza se contura pe măsură ce înaintam în citirea şi exegeza *Eticei.* Erdmann se dovedea a fi [o] mină de cunoştinţe. Modul cum ştia să lege firul cel mai subţire din concepţia panteistă de înrâuririle istorice sau de gândirea filosofică din zilele noastre, îmi stârnea admiraţie. Ieşeam de la seminar plin de erudiţia profesorului şi cu o mulţime de note, pe care le transcriam acasă. Cumpănind elementele sistemului studiat la seminar înţelegeam cât de ademenitoare era construcţia lui logică. Cu mai puţină lectură filosofică şi cu mai multă înclinare sPre o poziţie speculativă stabilă şi închisă, aş fi putut deveni spinozist. O asemenea încremenire nu mă putea mulţumi într-un

timp când ardeam de dorinţa de a cunoaşte şi de a îmbrăţişa evoluţia gândirii umane. Am revenit apoi în viaţă de mai multe ori asupra lui Spinoza. De câte ori îl

citeam, primeam aceeaşi impresie despre valoarea construcţiei arhitectonice a sistemului.

Simţeam în acelaşi timp o repulsie faţă de stăruinţa filosofului de a subsuma, *more geometrico,* întreaga realitate - unei singure idei, repulsie accentuată de lărgirea cunoştinţelor teoretice şi practice, precum şi de speculaţii proprii asupra lumii şi vieţii. Cred, totuşi, că filosofia lui Spinoza este cea mai indicată să inculce omului fără credinţă religioasă acea noţiune a infinitului, care ne frământă de câte ori simţim şi gândim adânc.

54. Debutul meu în publicistică

De la un timp, începusem să-mi însemn pe hârtie, sub formă aforistică, unele gândiri sugerate de vreo experienţă cu oamenii.

Firea mea contemplativă şi preocupările mele scrutând comportarea omului în motivele lui intime, mă îndemnau să moralizez.

Gândurile mi le aşterneam în limba germană, fiindcă mă deprinsesem cu gândirea directă în această limbă. Nu aveam încă nici o intenţie de a le publica, într-o zi, totuşi, îmi veni în minte să desprind câteva din limba română şi să le trimit revistei *Convorbiri Literare,* singura publicaţie română care se găsea în sala periodicelor a Bibliotecii universitare din Berlin. Astfel am trimis lui Simion Mehedinţi, directorul de atunci al revistei, vreo cinsprezece aforisme, însoţite de o scrisoare datată 2 decembrie st[il] v[echi] 1909, a cărei ciornă o mai păstrez şi azi. Printre altele îi spuneam: „O cugetare nu poate fi *decât personală,* fireşte.

Mai totdeauna provine din generalizarea unui *singur* fapt, care, prin intensitatea lui, ne orbeşte oarecum judecata şi ne sileşte să-1 întrupăm în formă generală: de aceea e *unilaterală,* şi lipsită de orice obiectivitate absolută". Aforismele, ca şi scrisoarea, nu le semnam decât cu iniţialele „N. P.". Adăugam în postscriptum:

„Nu-mi dau numele în vileag, fiindcă nu-1 socotesc vrednic numai pentru câteva rânduri; nu din motive de modestie obişnuită vreau să rămân anonim".

Anonimatul era de fapt o măsură de precauţie, pe care o luam pentru a nu-mi expune numele în caz de refuz.

Fui surprins să văd într-o dimineaţă la Bibliotecă numărul din decembrie 1909 al *Convoririlor Literare,* unde cinci din

aforismele trimise şi semnate „N. P." erau publicate la sumar sub titlul „Cugetări". Faptul însă că celelalte aforisme fuseseră eliminate, m-a indispus puţin. Voiam să protestez, începând o scrisoare pe un ton cam rece, dar reflectând mai bine, renunţai la o asemenea manifestare. Mă gândeam că toată chestiunea nu merită să-i dau o prea mare importanţă. M-am abţinut însă de a mai publica ceva, socotind că e mai bine să-mi cruţ timpul şi energiile pentru studiile mele. Cu toate acestea, reţineam faptul că debutul meu în publicistică la cea mai veche revistă românească şi cu un material caracteristic pentru cariera mea ulterioară, era semnificativ. Prin „cugetări" îmi făceam apariţia pe arena literelor româneşti.

55. între studii si petreceri

Viaţa mea zilnică se împărţea, cum am mai spus, între studii serioase şi distracţii mai mult sau mai puţin nevinovate. Acestea din urmă alcătuiau pentru mine numai un prilej de relaxare.

Rareori întârziam după masă în salonul pensiunii. Cu Grăphin von Sparr obişnuiam să mă plimb, invitând-o uneori să luăm după masă cafeaua în oraş. Conversația ei era interesantă, când nu vorbea despre soțul ei. Femeie tânără, sănătoasă şi cu multă demnitate, ea era atrăgătoare şi prin sinceritatea cu care-mi vorbea. De la un timp, ea începu să-mi împărtăşească din gândurile ei mai intime. Deşi părea că-şi iubeşte bărbatul aflat departe în Africa, observai că pomeneşte tot mai rar de el şi se interesează tot mai des de mine. într-o seară, simțindu-se plictisită, mă rugă s-o conduc într-un local mai discret, unde să stăm de vorbă pe îndelete, întârziarăm până după miezul nopții.

Ochii ei mici, dar plini de patimă, se fixau din ce în ce asupra mea. Era însă prea mândră să fi făcut un gest înaintea mea, iar eu nu îndrăzneam să avansez față de o persoană mai în vârstă decât mine cu vreo şapte ani şi care-mi impunea respect. Ne despărțirăm în culoarul pensiunii. Când îi luai mâna să i-o sărut, simți cum îi bate pulsul. Tremura toată, îmi şopti cu o voce, care-i trăda şi mai bine turburarea lăuntrică: „Sper că vei dormi bine, dar eu ştiu că nu voi putea".

în camera mea reflectai asupra acestei situații. Mă învinuiam că am fost lipsit de inițiativă, lăsând o femeie atât de frământată să se descurce singură. De altă parte mă întrebam şi-mi ziceam

că am procedat bine. O relație efemeră cu o persoană atât de distinsă ar fi însemnat o faptă urâtă din partea mea. Aşa judecam la douăzeci şi trei de ani!

A doua zi când ne văzurăm la masă, îmi surâse convențional.

Am întrebat-o privindu-i ochii obosiți, cum a dormit, îmi răspunse că destul de rău, dar că nu regretă nimic. I-am spus că eu regret sincer de a-i fi pricinuit insomnia. Atunci îmi replică râzând că sunt mai cuminte decât îşi închipuia.

Purtarea mea rezervată față de o femeie atât de atentă cu mine, avea însă un motiv mai adânc decât acela al cuminţeniei.

De câtva timp, în Grădina Zoologică, unde mă duceam deseori după masă pentru concertul unei bune orchestre, observam o fată foarte tânără, de complexiune clară şi cu mişcări zburdalnice, care contrastau cu purtarea liniştită a guvernantei în vârstă, care o însoțea, întreaga ei făptură reflecta acea „beaute naissante", de care vorbeşte Taine undeva. Fata nu împlinise încă şaisprezece ani, dar era bine dezvoltată. Un cap inteligent, cu nişte ochi căprui, pătrunzători şi o ținută elegantă, mă făceau să tresalt la apariția ei. Simțeam de departe că e o ființă care iese din comun. Când o priveam, ea se uita lung la mine şi-mi zâmbea nevinovat. Pe timpul concertului îi urmăream mişcările feții, descoperind o sensibilitate neobişnuită. Constatările de la distanță se amplificau pe măsură ce mă lăsam în voia imaginației. O vedeam în cele mai frumoase culori. Mă delectam în a o idealiza. Plecam acasă plin de chipul ei, care mă urmărea în fiecare moment. Acest joc dură două săptămâni, în care timp imaginația mea devenise din ce în ce mai înflăcărată. Eram nerăbdător s-o cunosc. Nu îndrăzneam însă a-i vorbi dintr-o dată, temându-mă să nu o îndepătez.

Intr-o zi, necunoscuta se ridică de la masa din sala de concert lăsând pe guvernantă

singură. Uitându-se semnificativ la mine, se îndreptă spre uşă. Am înțeles că-mi oferă prilejul de a-i vorbi, dar am rămas pe loc. Mi se părea că a-i face cunoştinţă în asemenea împrejurări ar fi însemnat să-mi [alung] singur farmecul, pe care-1 promitea aventura începută, în altă zi o întâlnii singură pe una din aleile Grădinii Zoologice. Şi de data aceasta rezistai de a-i vorbi. Căutam o formulă mai puțin prozaică pentru a o apropia, o împrejurare în care să-i arăt că nu sunt un om obişnuit, în sfârşit, găsii formula, scriindu-i un bilet, în care o rugam să-mi spună cine este şi din ce tărâmuri descinde.

1. In text: „aleg" *(n. ed.).*

Terminam declarându-i că până nu-mi răspunde, rămân „un X".

Bilețelul îl aruncai în fața mesei, în momentul când ieşeam din sală. Cuvintele mele avură efectul dorit. A doua zi, fata îmi aruncă la rândul ei un plic cu câteva rânduri, în care-mi spunea că-i pot vorbi şi că în ce priveşte numele, rămâne să-1 aflu când ne vom cunoaşte. Aşteptai momentul încetării concertului. Mă apropiai de ea, întrebând-o ce bucată i-a plăcut mai mult din programul executat de orchestră. Legătura se stabili repede. Guvernanta se retrase câțiva paşi, iar noi pornirăm încet pe alee, vorbind de una şi alta. O petrecui până la ieşirea din Grădină, tăinuindu-ne amândoi mai departe numele.

Procedeul acesta ne ațâța reciproc curiozitatea, într-o zi, o urmării, fără să observe, până la locuința ei. Văzui că intră într-o vilă din Rauchstrasse în cartierul luxos din Tiergarten. în altă zi, o zării într-o limuzină, iar într-o seară, la un concert din *Beethovensaal,* ne potriviră să şedem în acelaşi rând. Când mă văzu, fu plăcut surprinsă. Mă prezentă mamei sale, deşi nu-mi cunoştea numele. Eu îl mormăii aşa ca să nu-1 prindă exact, îmi plăcea să prelungesc jocul.

Idila îmi procura momente de bucurie, dar şi de întristare.

Trăiam într-o lume de visuri, în care mă complăceam, şi în acelaşi timp mă vedeam slab, ca toți oamenii. Simțeam cum mă ataşez de o ființă care-mi înflăcăra imaginația şi-mi stimula simțurile.

Eram pentru întâia oară, pătruns de fiorul dragostei adevărate, începeam să nu mai fiu stăpân pe mine.

Cu toate acestea, simțul realității nu mă părăsi. Ştiam că ceea ce putea să-mi ofere fata, pe care o cunoscusem în condiții atât de [ne]obişnuite, nu era decât o iubire platonică şi fără nici o perspectivă de viitor. Eram însă prea mândru şi prea sănătos ca să mă mulțumesc cu atât. De aceea, în pensiunea unde locuiam, căutam să fac noi cunoştințe.

între timp, venise să locuiască în pensiune o doamnă văduvă de colonel, Frâu Oberst Bruck, care obişnuia să invite la masă pe fiul ei, locotenent de infanterie, şi pe nepoata ei, o tânără divorțată, Frâu Fehling. Aceasta era o femeie blondă, cu un ten admirbail, yioaie şi plină de farmec natural. La început nu prea o observai.

Jntr-o seară, evreul tenor îmi şopti la ureche că doamna se Utteresează de mine şi că n-ar trebui s-o ignor. Credeam că e flurnai un compliment, pe care mi-1 servea pentru a câştiga Unăvoință în vederea creditului solicitat. Aşteptam un semn mai e»ocvent, înainte de a lua o inițiativă față de simpatica doamnă.,

Ocazia se ivi, când, într-o seară, se aşeză lângă mine la masă.

îmi spuse că mătuşa ei m-a descris ca pe un tânăr foarte cuminte si că dorea să ştie dacă o asemenea reputaţie corespunde realităţii.

O privii lung înainte de a-i răspunde. Ochii ei mari, albaştri mă pătrunseră adânc. Simţii că mă doreşte cu pasiune. 1-am răspuns că sunt dispus să-i probez cuminţenia mea. Ea râse nervos şi semnificativ. Ne împrietenirăm repede. După ce asistarăm într-o seară la o reprezentaţie la *Deutsches Theater,* o petrecui acasă.

Credeam că ne vom despărţi, ca de obicei. Dar ea mă luă de mână, şi cu o voce tremurândă mă rugă să rămân câteva clipe la ea. în apartamentul pe care-1 ocupa în Friedenau, am petrecut până spre ziuă.

Margot Fehling era o femeie de treizeci şi patru de ani deci cu unsprezece ani mai în vârstă decât mine. Părea însă mult mai tânără, cu silueta ei zveltă si faţa ei rumenă. Avea o carnaţie albă, un bogat păr blond şi, lucru mai rar printre germane, picioare mici. O voluptate naturală se desprindea din mişcările corpului ei proporţional şi cu forme pline. Râsul ei sănătos şi dantura ei perfectă o făceau o fiinţă atrăgătoare de la prima vedere.

Natura ei sentimentală şi senzuală în acelaşi timp mă copleşi de la început, dându-mi acea senzaţie de suprasaturaţie care îndepărtează în loc să apropie. Simţeam că relaţiile noastre nu se vor menţine decât pe o bază fiziologică. Aşa îmi explicam faptul că, din punct de vedere sufletesc, sentimentalitatea ei nu mă tulbura prea mult. Imaginaţia mea continua să fie mişcată de impresiile pe care le primeam de la fata al cărei nume nu-1 cunoşteam încă şi de la care nu aveam decât vorbe reci şi strângeri de mână convenţionale. Acest fapt mă contraria, îmi părea rău să văd o femeie, care mă iubea pasionat, că nu mă inspira cu nimic, ci numai îmi dădea senzaţii şi plăceri fizice. Căutam s-o analizeze din toate punctele de vedere. Nu-i găseam nici o vină în afară de aceea de a mă iubi prea mult. Constatam pentru întâia oară cât de acaparatoare este dragostea unei femei si cât de năvalnică este voinţa ei. Mă întrebam, dacă această iubire nu este în fond decât o formă a egoismului şi cea mai puternică, pe care o afirmă natura. Setea de posesiune totală mă neliniştea la această femeie, altfel lipsită de afirmări voluntare propriu-zise. Ştia să-şi realizeze dorinţele numai cu duhul blândeţii, ceea ce mi se părea şi mai grav. Putea-voi să rezist până la urmă de a nu cădea sub influenţa şi stăpânirea ei? Iată gândul care mă frământa în faţa unei femei a cărei iubire dezinteresată ar fi trebuit să mă facă fericit.

Fata care mă fermecase, îmi spusese într-o zi numele ei, Gertie Deutsch. Era fiica unuia din directorii de la *Allgemeine Elektriztät Gesellschaft,* cunoscută societate cu interes în mai toate ţările. Când află că sunt român, îmi spuse că tatăl ei se duce în fiecare an la Bucureşti în interes de serviciu şi că e primit în audienţă la regele Carol L îmi mai spuse că studiază canto şi pianul. Prietenia noastră progresa într-un ritm destul de rapid. Ne

telefonam seara, când nu ne întâlneam ziua. Guvernanta era discretă, lăsându-ne singuri să ne plimbăm prin aleele Grădinii Zoologice. Ne opream în fața diferitelor animale şi le studiam mişcările, în fața maimuțelor acrobate râdeam ca doi copii fericiți, într-o zi, fiindcă îmi aruncase în față epitetul de „timid", o cuprinsei în brațe şi o sărutai. Ea râse mulțumită şi observă că „timizii sunt cei mai îndrăzneți oameni". Cum se apropia sfârşitul semestrului de iarnă, îi anunțai că voi lipsi vreo două luni pentru a voiaja în Olanda şi în mai multe oraşe din Germania. Hotărâsem să ne scriem. Eram mulțumit că o văd că-i pare rău că plec, deşi eu sufeream mai mult să nu o văd un timp atât de îndelungat.

Faptul că puteam să călătoresc de plăcere îi impuse mult. Nu se putu stăpâni să nu observe că trebuie să dispun de mai mulți bani decât obişnuiesc studenții. Cu această ocazie ieşea în relief o trăsătură caracteristică a originii semite, pe care numai o bănuisem până atunci, îmi plăcea totuşi, să apar în fața ei superior şi în această privință, căci vroiam să-i biciuiesc vanitatea de fată bogată.

în ultimul timp se mutase în pensiune o englezoiacă şi o germană, aceasta din urmă călătorită prin America. Ambele erau cam de aceeaşi vârstă, în jurul a 40 de ani. Englezoaica era o ființă stranie, nervoasă şi cu o privire perversă, în conversație sărea de la una la alta vădind totuşi o anumită preocupare, într-o seară, găsii în camera mea o scrisoare pe opt pagini în care îmi împărtăşea biografia ei şi încheia cu dorința de a mă cunoaşte mai deaproape. Stilul şi grafia erau ale unei persoane lipsite de echilibru. Evident, nu i-am răspuns. A doua zi, când mă găsi la masă, veni spre mine să mă întrebe dacă am primit scrisoarea şi ce părere am despre cuprinsul ei. Fără nici un menajament pentru sentimentele care o îndemnase să-mi scrie, i-am răspuns că din cauza extremei ocupații sunt nevoit să nu o încurajez în inițiativa luată. Ea crezu însă că această explicare nu era un motiv suficient Pentru a bate în retragere, îmi mai trimise alte scrisori, tot mai Uiflăcărate. Din fericire evreul tenor începu să se ocupe de ea şi astfel eu scăpai de a mai fi plictisit de atențiile ei. r-]i|n

Germana era mai echilibrată, dar mai puțin curioasă în purtarea ei. înapoiată de curând din Statele Unite, unde trăise mulți ani, ea avea ceva din apucăturile femeilor transatlantice.

Fiindcă o ascultam cu interes, când vorbea despre viața americanilor, crezu că o simpatizez. Mai discretă, dar mai insinuantă decât englezoaica, ea căuta să mă atragă prin diferite mijloace.

Eram însă prea lucid pentru a cădea victimă jocului ei. într-o seară târziu, când mă întorceam din oraş, o văzui că apare într-o toaletă foarte sumară în pragul uşii mele, pentru a-mi restitui o revistă, pe care i-o împrumutasem ziua. Cu o voce caldă, care-i trăda intențiile, se scuză că mă deranjează. Inmânându-mi revista, brațul ei gol, alb si senzual îmi apăru ca o tentație dorită. M-am făcut că nu înțeleg nimic si o lăsai să se retragă decepționată. De atunci ea avu mândria să mă ignore.

Cele două incidente s-ar fi desfăşurat poate altfel, dacă aş fi avut câțiva ani mai mult. Eram prea tânăr si selectiv pentru a fi acceptat orice formă de aventură. Ceea ce mă dezgustase în asemenea cazuri, era lipsa de pudoare cu care procedase cele două femei

agitate de sex. Insistențele lor de a-şi impune voința, dovedea că-şi pierduseră demnitatea. De aceea, le-am privit ca nevrednice de mine.

Viața pe care o dusesem în ultimele luni începea să mă obosească. Doream o schimbare de mediu, prin care să revin la liniştea mea sufletească. Aşteptam cu nerăbdare ziua plecării.

Grăphin von Sparr, când auzi că mă pregătesc pentru un voiaj mai lung, fu dezolată. Ca o veche prietenă îmi spuse că-i voi lipsi mult şi că-mi va păstra o amintire frumoasă. Când ne despărțirăm, se apropie instinctiv de mine. Mişcarea ei spontană îmi răscoli simțurile. O sărutai pentru întâia oară. Buzele ei fierbinți îmi transmiseră un fior de senzualitate neobişnuită. Mă abținui, totuşi, de la orice gest care ar fi profanat o prietenie bazată pe respect şi încredere. Mai tulburată de plecarea mea era Margot.

Biata femeie privea cu aprehensiune viitorul, temându-se ca la întoarcere să nu o părăsesc definitiv, încercai să o liniştesc, promițându-i că îi voi scrie regulat.

Numai de fata care-mi oferise atât de puțin, îmi părea rău că nu voi vedea-o timp de două luni. Tinerețea ei exuberantă, spiritul ei vioi, silueta elegantă şi mişcările ei spontane, până când şi luxul în care trăia, erau pentru mine puncte de atracție mai puternice decât o prietenie sinceră si o iubire pasionată. Astfel, dintre cele trei ființe, care mă preocupaseră în ultimul timp, făptura lui Gertie mă va urmări în călătoria mea.

56. O călătorie de două luni

în ziua de 4 martie 1910, am plecat în Olanda, unde am rămas zece zile. Mai întâi am vizitat Amsterdam. Acest oraş mi s-a părut cu deosebire interesant. Canalurile care-1 străbat, îi dau un farmec individual. Casele cu fațadă de cărămidă aparentă sau vopsite în ulei, iar străzile largi şi curate, îi imprimă un caracter vesel, în Muzeul Ryck am văzut cele mai frumoase pânze ale maeştrilor danezi. Am trecut pe lângă locuința unde s-a născut Spinoza şi am vizitat vechiul cartier evreiesc, în schimb locuitorii mi s-au părut oameni prozaici. Femeile, greoaie şi îmbrăcate fără gust, aveau o înfățişare rurală.

Seara, la hotel, mă aşezai să scriu în primul rând lui Gertie.

Rândurile curgeau uşor. Mă simțeam inspirat de câte ori mă gândeam la ea. Recitii scrisoarea, o găsii însă prea sentimentală şi mult prea lungă pentru a lăsa o impresie durabilă. De aceea o refăcui, ştergând termenii dulcegi, eliminând propozițiile confuze şi concentrând ideile pentru a obține maximum de claritate şi conciziune. Când o citii în ultima formă, scrisoare îmi păru bună.

Eram mulțumit că izbutisem să realizez ceea ce vroiam, fără a lăsa impresia că am depus prea multă grijă în elaborarea ei.

Mai trebuia să scriu lui Margot. Câtă deosebire! încercai de mai multe ori, dar condeiul mi se oprea de la primele cuvinte, îmi ziceam: „Dacă îi descriu ceea ce văd, ar fi să apar un pedant ridicul, iar dacă i-aş înşira câteva rânduri sentimentale, ar fi să fac pe ipocritul. Până la urmă renunțai la orice efort. I-am trimis o carte poştală ilustrată, promițându-i să-i scriu din altă localitate.

De la Amsterdam am trecut la Haga. Liniştea acestui oraş aristocratic şi plin de amintiri istorice, mă încântă. Vizitai pe.

îndelete colecțiile de pictură, cu pânze celebre de Franz Hăis şi Rembrandt. De asemenea, văzui modesta casă unde a murit Spinoza. Mă uitam cu venerație la ferestrele

camerei de la etaj, unde a trăit autorul celui mai arhitectonic sistem de filosofie.

Intr-o după-amiază m-am dus la Scheveningen, unde m-am Plimbat pe plaja pustie, contemplând marea, în sfârşit aştemui o scrisoare lui Margot. Gândul că o fac să sufere prin indiferenţa Illea, îmi dădu inspiraţie. Pentru a nu fi obligat să-i scriu prea s> îi spuneam să-mi răspundă la Liibeck, unde contam să fiu peste vreo zece zile.

La Rotterdam m-am oprit numai două zile. Acest port era atunci un oraş vesel, cu magazine bogate şi un muzeu interesant, dar cam neglijent în ce priveşte curăţenia străzilor. Mi-aduc aminte că aici mi-am însuşit obiceiul de a fuma ţigări de foi.

Modul cum erau aranjate în vitrine mă atrase şi cu timpul le preferam ţigaretelor, în port, am vizitat un transatlantic, care-mi deşteptă din nou dorinţa unei călătorii în America, în Rotterdam aşteptai răspunsul de la Gertie, care însă nu sosi. Mâhnit si revoltat în acelaşi timp, eram să-mi amân plecarea până la primirea scrisorii, dar mă reţinui de la o asemenea hotărâre. Lăsai adresa la hotel pentru a-mi transmite corespondenţa şi mă înapoiai în Germania, plecând la Kiel.

Aici m-am oprit vreo trei zile. Oraşul, modern şi curat cu instituţii de cultură şi o poziţie admirabilă, îmi făcu o impresie plăcută. Nu-mi aduc însă aminte de vreun monument mai de seamă care să-mi fi atras atenţia. Peste vreo două zile sosea, în sfârşit, mult aşteptata scrisoare de la Gertie. Mă dezamăgi prin cuprinsul ei rece, pe care nu mi-1 explicam din partea unei fete de şaisprezece ani. După ce mă complimenta pentru germana corectă în care-i scrisesem, îmi spunea că petrece bine, că merge la operă şi concerte, sau citeşte cărţi interesante. Nici o vorbă că mă doreşte sau că se gândeşte la mine. Resentimentul de care eram cuprins mă făcu să-i răspund în aceeaşi notă. îi însemnai intinerarul voiajului, cu datele la care mă voi opri în fiecare localitate, adăugând că numai dacă are timp si dispoziţie să-mi scrie, îmi ziceam că până la urmă, atitudinea ei reţinută îmi va servi la ceva, lecuindu-mă de a mai aştepta cu stăruinţă scrisorile ei.

De la Kiel am trecut la Liibeck. Vechiul oraş hanseatic îmi plăcu mult prin clădirile si monumentele istorice pe care le cuprindea. N-am rămas, totuşi, decât două zile, grăbindu-mă să ajung cât mai repede la Konigsberg, unde vroiam să stau mai mult. Mi-a rămas în amintire vechea Primărie, o clădire din secolul al XV-lea. O scrisoare de vreo douăzeci de pagini de la Margot. Era plină de efuziuni sentimentale, dar si de reproşuri pentru neglijenţa mea, ceea ce mă indispuse. Sentimentul milei mă împiedică însă de a reacţiona. I-am răspuns cu o scrisoare blândă, explicându-i că sunt prea ocupat pentru a fi culant ta corespondenţă.

Urmărind itinerariul stabilit, m-am oprit alte două zile la Stettin. Acest vechi oraş din Pomerania mi-a făcut o impresie

plăcută, deşi nu-mi amintesc nimic special din cele văzute. Chiar în ziua sosirii, am găsit la poştă o scrisoare de la Gertie. Eram surprins atât de graba cu care-mi răspunsese cum şi de modul în care-mi scrisese. De data aceasta nu mai era rece şi convenţională.

Fata părea contrariată de atitudinea mea reţinută şi mă ruga să-i scriu mai spontan. Eram însă prea orgolios pentru a risca o a doua scrisoare sentimentală care să

rămână în vânt. Aşadar, mă reţinui pe poziţie, vorbindu-i mai mult de oraşele vizitate decât de persoana ei.

De la Stettin am trecut la Danzig pentru trei zile. Oraşul unde s-a născut Schopenhauer, avea unele clădiri istorice. Mi-a rămas în minte arhitectura originală a vechii Primării. Am descoperit, pe o colină îndepărtată, şcoala unde amicul Ţenescu ieşise ofiţer şi unde îi scriam regulat din ţară, pe timpul ultimilor ani de liceu.

Pe stradă am zărit multe fizionomii slave şi femei corpolente.

în sfârşit, în ziua de 24 martie ajugeam la Konigsberg. Din veneraţie pentru Kant m-am oprit aici două săptămâni deşi nu aveam multe de văzut. Oraşul curat şi în mare parte modern, mi-a plăcut în general. Clima aspră a unei primăveri nordice mă făcea să mă simt prea bine. Am vizitat Universitatea şi mormântul marelui filosof, în fiecare după-amiază mergeam cu o carte în mână să citesc la vreo „Kafe-haus" cu terasă. Seara veneam de timpuriu la hotel. Citeam vreo trei ore înainte de a mai pleca.

Printre cărţile pe care le luasem cu mine, erau şi cele două volume din *Istoria filosofici moderne* de Kuno Fischer privind expunerea sistemului kantian. Autorul avea darul de a scrie clar şi cu îndemânare literară. Tendinţele lui hegeliene se resimţeau însă în interpretarea pe care o dădea unora din ideile lui Kant. Eram, totuşi, destul de informat în literatura kantiană, pentru a nu mă lăsa ^mistificat de o scriere atât de personală.

In Konigsberg am primit a treia scrisoare de la Gertie care devenea din ce în ce mai interesantă prin cochetăria ei. Deşi persoana ei mă urmărea în clipele de răgaz, am continuat totuşi să-i răspund pe un ton reţinut. De altă parte, Margot, tot mai, nerăbdătoare îmi scria cu pasiune că doreşte să mă vadă. Dorinţa ei corespundea şi stării mele fiziologice dacă nu şi celei Psihologice. După o lună de abstinenţă şi izolare, simţeam nevoia ' Unei diversiuni. De aceea, m-am hotărât să mă opresc o noapte *a Berlin, înainte de a continua voiajul în oraşele din centrul şi sudul Germaniei. Când mă văzu că apar în apartamentul ei, t începu să plângă de bucurie. Sensibilitatea ei era

sănătoasă, dar prin intensitatea pasiunii de care era stăpânită, atingea o notă patologică. Am petrecut toată noaptea împreună, lăsându-mă în voia voluptăţii. Avui însă tăria să mă smulg din tentaculele unei femei senzuale, căci plecai dimineaţa cu primul tren la Weimar.

Eram obosit după o noaptea atât de zbuciumată, când am sosit în orăşelul plin de amintiri istorice. Aerul proaspăt al primăverii mă refăcu repede, în primul rând am ţinut să vizitez casa lui Goethe. Camera în care a murit marele scriitor, era de proporţii foarte reduse: o scundă odăiţă, puţin convenabilă pentru un ministru şi un om de statură mai mult înaltă. Instituţia cu Arhiva-Nietzsche nu era încă accesibilă publicului. Parcurile, teatrul şi monumentele îmi plăcură prin simplitatea lor. Aşi fi rămas în Weimar şi o lună întreagă fără a mă plictisi, dacă timpul nu mi-ar fi fost măsurat. Căci acest orăşel, situat într-o poziţie încântătoare, excelează prin liniştea egală pe care o răspândeşte călătorului frământat de gânduri.

Am trecut apoi la Kassel pentru a vizita bogata şi valoroasa galerie de tablouri. Fui surprins să văd atâtea pânze de pictori flamanzi şi olandezi. Dintre acestea din urmă, am admirat câteva tablouri de Franz Häis si Rembrandt. Castelul de la Wilhelmshohe, aşezat pe un deal şi parcuri cu arbori bătrâni, mi-au plăcut cu deosebire. Oraşul însă are ceva aristocratic, în înfăţişarea lui generală. Si aici aş fi dorit să zăbovesc mai mult timp. Nu

voiam să mă abat de la programul călătoriei, căci ar fi însemnat să renunț la vizitarea unor orașe nu mai puțin interesante.

Din Kassel am plecat la Nvirnberg, unde m-am oprit trei zile.

Am vizitat cu interes cartierele vechi şi monumentele medievale.

în muzeul principal (Germanisches Museum) am găsit reprodus în aur tezaurul de la Pietroasa (Cloşca cu puii de aur), un dar al regelui Carol I. Amintiri despre Hans Sachs, Albrecht Durrer sunt numeroase în acest oraş istoric, care şi-a mai păstrat unele aspecte din timpul Evului Mediu. O scrisoare de la Gertie (a patra), a sosit pe timpul şederii mele aici. Eram mulțumit de cuprinsul ei.

Fata părea că se interesează din ce în ce mai mult de mine, deşi mă feream de a-i arăta un prea mare entuziasm. Alte trei zile le-am petrecut la Heidelberg. Oraşul mă încântă prin poziția lui naturală. Regretam că, din cauza vacanței, nu puteam să audieZ pe [Wilhelm] Windelband, a cărui *Istorie a filosofici moderne,* scrisă atât de frumos mă fascinase. Ruinele vechiului castel erau impresionante. De pe terasa parcului din jurul acestei clădtf[1] istorice se deschide o priveliște măreață asupra văii Neckaruh[11]-

1

Din Heidelberg am plecat la Stuttgart, oraş modern şi curat.

Mi-au rămas în minte gara foarte mare şi străzile largi, cu clădiri asemănătoare celor din Charlottenburg. în biblioteca oraşului se găseşte o bogată colecție de *Biblii* în diferite limbi şi un mare număr de incunabule. Muzeul cuprinde numeroase tablouri ale maeştrilor clasici ai picturii germane şi străine. Am trecut apoi la Baden-Baden, faimoasa stațiune balneară, unde m-am oprit patru zile. M-am plimbat cu plăcere prin parcurile şi împrejurimile frumoase citind şi meditând. Biserica românească ridicată de fostul domnitor al Moldovei, Minai Sturdza, sta singuratică pe un deal.

în Strassbourg m-am oprit încă trei zile. Vechea catedrală în stil gotic era impunătoare. Admirația lui Goethe pentru acest edificiu mi se păru îndreptățită, în general, oraşul avea un caracter mai mult german decât francez. Poate că această impresie se datora şi faptului că nimerisem pe timpul când Kaiserul obişnuia să-şi facă vizita anuală, cu multă pompă şi zgomot. L-am văzut vorbind, de pe balconul Palatului său, mulțimii adunate. N-aş fi bănuit că acest om atât de slăvit de poporul său [va] sfârşi în mod lamentabil. Nu cunoşteam atunci cuvintele rostite de Papa Leon al XlII-lea, la întrevederea avută cu el la începutul domniei:

„Acest om va sfârşi în calamitate!".

Pentru a-mi completa impresiile despre cele două provincii care făceau mărul discordiei între Franța şi Germania, am trecut la Metz. Aici constatam că oraşul îşi păstrase un pronunțat accent francez. Numai numeroasele trupe din garnizoană aminteau

stăpânirea germană a capitalei Lorenei.

Alte două zile liniştite le-am petrecut în Wiesbaden, plimbându-mă prin parcurile selectei stațiuni balneare. Clădirea Cazinoului mi se păru extrem de luxoasă. Apoi am trecut la Frankfurt a[m] M[ain]. Oraşul îmi făcu o impresie de opulență.

Am văzut locuința unde a trăit şi a murit Schopenhauer, o casă veche aşezată pe cheiul Mainului (Schone Aussicht). Muzee şi oionumente interesante, hoteluri şi cafenele luxoase, precum şi circulație continuă pe străzi şi piețe largi, făceau acest oraş greu bombardat de aviația anglo-americană în al doilea război mondial, sâ apară mai mare decât era de fapt.

In sfârşit, ultimele cinci zile ale voiajului le-am petrecut în ena. Orăşelul acesta, aşezat într-o poziție minunată şi fără c ivitate comercială, e admirabil indicat să fie un centru

yersitar. Cum începuse semestrul de vară, am fost la cursurile

filosofilor Otto Liebermann si Rudolf Eucken, al naturalistului [Ernst] Haeckel si al pedagogului Rein. Cel dintâi era un bărbat uscățiv, fără barbă şi cu mustăți tunse. Vorbea încet şi cu o vădită detaşare, îi cunoşteam lucrarea lui principală *Die Analyse der Wirklichkeit.* Liebermann era însă un cunoscut prin scrierile lui din tinerețe *Kant und die Epigone,* unde lansase lozinca „Zuriick zu Kant". Cazul ilustrează cum un succes de suprafață poate întuneca o operă mai adâncă. Dar Liebermann, la vârsta de şaptezeci de ani, biruise toate contradicțiile. De aceea, devenise o ființă care radia linişte sufletească. Nu acelaşi lucru observam la colegul său, cu vreo şase ani mai tânăr. Eucken era un bătrân voios cu barbă albă răsfirtă cu îngrijire, conştient de succesele sale mai ales de la primirea Premiului Nobel. La curs părea că oficiază un rit. Frazele lui frumos construite curgeau lin, dar fără nici o scânteiere care să te impresioneze. Mărturisesc că nu numai modul lui de expunere, dar însăşi persoana lui de filisten cultural mă nemulțumeau. Aceeaşi impresie o primeam din lectura memoriilor lui, publicate în timpul vieții. Mai mult mi-a plăcut opera sa cunoscută *Die Lebensanschauungen der grossen Denker,* care excelează printr-un spirit clar şi se ocupă cu cei mai însemnați filosofi din punctul de vedere idealist şi în legătură cu problemele de cultură contemporane, în schimb, Haeckel, un bătrân verde la şaptezeci şi şapte de ani, impunea prin modestia lui. Era mai mult omul de ştiință de o viață întreagă decât filosoful din ultimii ani, care vorbea. Pe Rein, un om gras cu o față lunguiață si lipsită de expresie cu tot barbişonul îngrijit pe care-1 purta, abia am putut să-1 ascult o singură prelegere. Era greoi, didactic şi monoton în expunere, ca cei mai mulți pedagogi.

Pe timpul celor două luni petrecute în voiaj, m-am simțit relativ bine cu nervii. Impresiile primite din diferite oraşe vizitate, mi-au lărgit cunoştințele, în acelaşi timp, constatam că singurătatea nu e totdeauna bună. Sensibilitatea mea cerea să frecventez societatea, să comunic cu oamenii, căci numai aşa puteam să-mi verific ideile şi să-mi controlez opinia ce-mi făceam despre viață şi lume. De aceea, doream să mă întorc la Berlin, unde ştiam că mă aşteaptă Margot si că voi întâlni pe Gertie. De altă parte, începeam să mă gândesc la doctorat. Trebuia să-mi aleg un subiect de teză, asupra căruia să mă concentrez.

Intram acum în al şaselea trimestru de studenție regulată şi eram destul de orientat în filosofic pentru a mă dedica unor anumite probleme. „.,

57. înapoi la Berlin

în ziua de 4 mai 1910, adică exact după două luni împlinite soseam la Berlin. Până să-mi găsesc o locuință, am stat la Margot.

Propunerea ei de a locui permanent într-un din cele trei camere ale apartamentului, pe care le ocupa, am respins-o de la început, cu toate asigurările că-mi va respecta orele de studiu. Mă temeam de influența unei femei, a cărei iubire pasionată începuse deja să-mi stingherească activitatea. Apoi dragostea mea ideală pentru Gertie ar fi suferit o profanare. Voiam să fiu cât mai aproape de ea şi s-o întâlnesc cât mai des.

Peste trei zile m-am mutat în Randestrasse, lângă Grădina Zoologică, închiriind două camere elegant mobilate. Mă gândeam că aş putea primi vizita lui Gertie. Doream să-i impun şi prin locuință, ştiind că apreciază luxul. De altfel, pentru venitul meu nu era nici un efort să dispun de două camere. Dar presupunerea mea se dovedi irealizabilă. Nu numai că Gertie nu se gândi să mă viziteze, dar nici eu nu mă gândii să-i propun. Cu toată independența şi lipsa ei de prejudecăți, care o caracterizau, ea ştia să țină hotarul între posibil şi imposibil.

La Universitate urmam cu acelaşi zel pe Riehl şi Erdmann, pe lângă cursul de istorie de la Delbriick şi Lenz, şi de economie politică la Wagner şi [Gustav] Schmoller. îmi propuneam să-mi aleg ca discipline auxiliare la examenul de doctorat istoria şi economia politică, două discipline către care mă simțeam cu deosebire atras. Cursul lui Wagner mi se păru foarte schematic şi greoi, cu toată autoritatea de care se bucura. Mai vii şi interesante erau prelegerile lui Schmoller, a cărui expunere cuprindea şi considerații sociologice. Istoricii Lenz şi Delbriick nu mi-au făcut o impresie deosebită. Preferam scrierile lor despre istoria contemporană.

Erdmann trata la seminar pe Schopenhauer cu acelaşi temeinicie, cu care tratase în semestrul de iarnă pe Spinoza. Discuțiile Şi interpretările care aveau loc în jurul textului întregii opere a filosofului şi în legătură cu influențele suferite, relevau încă o dată vasta erudiție a profesorului şi memoria lui prodigioasă.

Manuscrisele lui Schopenhauer ne-au fost puse la dispoziție mai zile spre cercetare. Constatam că filosoful pesimist şi

ibil avea o scriere frumoasă şi citeață, cu toate că se folosea

'«'

de literele gotice. Ieşeam de la fiecare şedință a seminarului cu o mulțime de cunoştințe noi, pe care mi le notam pe un caiet.

Acasă citeam cu plăcere operele filosofului, al cărui stil clar dezmințea reputația germanilor de a fi obscuri.

Cu Gertie continuam să mă întâlnesc. Conversația noastră era animată. Spiritul ei

vioi şi precocitatea, cu care înțelegea orice nuanță de gândire, mă atrăgea si îmi înflăcărau imaginația. Din ce în ce mă ataşam mai mult de ea, deşi îmi dădeam seama că nu-i prezentam decât un interes relativ. Cochetăria ei mă făcea să sufăr, într-o zi, îi reproşai modul ei de a fi. îmi râse în nas, dar în acelaşi timp mă luă de braț şi-mi zise că sunt un naiv.

Dacă m-ar fi întrebat ce anume voiesc ca să fiu mulțumit, desigur că nu aş fi ştiut ce să-i răspund. Simțeam numai că iubirea mea nu avea un răsunet suficient în sufletul ei. Stranii şi absurde sunt dispozițiile unui om care iubeşte! Eram prea mândru să admit că mă roade gelozia. Când o zăream în limuzină trecând triumfătoare sau când o întâlneam cu persoane străine eram mâhnit toată ziua.

Faptul că nu puteam să o văd mereu şi să fiu lângă ea, mă nelinişte a. Cu cât era mai indiferentă cu atât o doream mai mult.

Căutam să mă analizez şi să o analizez, crezând că prin aceasta voi învinge pasiunea de care eram stăpânit. Voiam să fiu lucid, mă judecam si făceam apel la rațiune şi mândria mea. îmi ziceam:

„La ce rezultat mă va duce o pasiune, care nu stă pe o bază de reciprocitate?" Dar nici pe această cale nu izbuteam să-mi recapăt liniştea. Eram, desigur, pentru întâia oară îndrăgostit serios.

Acum aflam adevărul că iubirea înseamnă suferință. Citeam pe Schopenhauer cu voluptate. Opiniile lui despre iubire şi femei îmi ofereau o bună consolare, îi dădeam dreptate filosofului misogin, într-o zi, fie sub influența lecturii, fie dintr-un impuls lăuntric începui să mă liniştesc. Reacțiunea se produsese brusc.

Mă abținui de a [o] mai întâlni pe Gertie. Eram hotărât să rup orice relație cu ea. Peste două săptămâni primii însă o scrisoare în care mă ruga să o întâlnesc. Acest gest din partea ei mă făcu să cred că trebuie să aibă puțină afecțiune pentru mine. Când m-a văzut îmi spuse că m-a aşteptat de mai multe ori si că nu înțelege atitudinea mea. I-am răspuns pe un ton calm că am fost ocupat.

Atunci văzui pentru întâia oară pe fața ei o mişcare nervoasă, care trăda o contrarietate. Eram mulțumit că puteam, la rândul meu, să o fac să sufere şi că scăpasem de tirania presiunii care îmi răscolise firea şi mă abătuse pentru moment de la principiile mele. Când îmi spuse că în curând va pleca la Schreiberhau în

Riesengebirge, unde părinții ei aveau o vilă, primii ştirea cu indiferență, îmi părea chiar bine că voi fi scutit de a o mai întâlni.

Ea mă rugă însă insistent să-i scriu şi să nu o uit.

Eram iar liber ca altădată. Mă bucuram că ieşisem învingător din criza prin care trecusem, într-o zi, am vizitat pensiunea unde locuisem în semestrul de iarnă. Prietenii se împrăştiaseră. Grăphin von Sparr se dusese la părinții ei din Oldenburg, cântărețele plecaseră prin diferite oraşe, iar bătrâna Frăulein Essenbach se găsea instalată într-o stațiune climaterică. Noi persoane veniseră, pe care însă nu ținui să le cunosc. Cadrul mi se păru depăşit de preocupările mele prezente. Proprietara pensiunii mă invită la masă, aşezându-mă lângă ea şi bătrânul ei soț, blândul Herr Zimmer, care devenise tot mai ridicul în euforia lui permanentă.

Mă rugă să revin ca locatar, făgăduindu-mi o deosebită atenție.

Dar gândul de a mă vedea în aceeaşi cameră şi la aceeaşi masă, îmi displăcea. Nu mai voiam să locuiesc într-o casă, ale cărei amintiri le consideram un capitol încheiat. O revenire ar fi însemnat să repet o bună parte din experiențele trecute. Doream ceva nou, fiind mereu preocupat de a cunoaşte viața în curgerea ei continuă şi ireversibilă. Abia cu vârsta voi aprecia aşezarea de lungă durată.

Către sfârşitul trimestrului începui să mă gândesc a petrece vacanța în Elveția, țară pe care o cunoscusem până atunci numai din trecerea cu ocazia celor două călătorii în Italia. Frumusețile ei naturale mă atrăgeau. Muntele mi-a plăcut totdeauna mai mult decât marea.

în acelaşi timp mă gândeam că trebuie să-mi pregătesc teza de doctorat. Voiam să încerc o primă redactare a subiectului, care-mi fusese sugerat de studiul temeinic al filosofiei kantiene, anume - problema experienței lui Hume. înainte de a pleca din Berlin, avui o întrevedere cu profesorul Richl la el acasă. Mă primi cu bunăvoință în camera lui de lucru blocată de cărți, tomuri, broşuri şi reviste. I-am spus în linii generale subiectul, Pe care-1 aprobă. Mă întrebă, totuşi, dacă am găsit noi puncte de atingere între Kant şi Hume în ce priveşte noțiunea de experiență Şi-mi sugeră un titlu mai precis: „Hume's Begriff der Erfahrung".

Eram mulțumit că nimerisem ceva, care intra în preocupările lui, sPerând totodată să *realizez o teză* meritorie. Aveam însă o vagă aprehensiune. Nu întrevedeam însă nici un rezultat pozitiv în afară "e acela de a expune clar problema experienței, ceea ce mă j Neliniştea. Optimismul tinereții mă îndemna să trec uşor peste asemenea îndoieli.

Mai aveam, în sfârşit, o chestiune de cumpănit înainte de a pleca. Nu ştiam cum să împac pe Margot, a cărei pasionată iubire o făcea tot timpul să sufere, îmi părea rău că nu puteam s-o iubesc. Eram însă prea milos pentru a termina cu ea în mod brusc.

Faptul că o vedeam atât de frământată, mă turbura sufleteşte.

Aveam nevoie de linişte pentru a mă concentra asupra studiilor mele. De aceea, despărțirea, determinată acum de un nou voiaj, era binevenită pentru mine. Mă gândeam că ea, cu timpul, se va întreba singură, dacă mai trebuie să continue o relație care-i aducea mai multă suferință decât plăcere.

58. în Elveția

La începutul lui august am plecat în Elveția, oprindu-mă mai întâi la Basel. Acest oraş de frontieră, aşezat pe Rin, mi-a făcut o impresie plăcută prin liniştea şi curățenia lui. Cum nu aveam de vizitat prea multe muzee şi monumente istorice, începui să-mi fac planul de lucru pentru teză încă de a doua zi. Luasem cu mine operele lui Hume pentru a le reciti încă o dată, precum şi numeroasele note pe care le aveam din timpul lecturii lui Kant.

Evitai orice carte despre aceşti doi filosofi, voind să mă refer numai la textul operelor lor. Pe măsură ce reciteam *Tratatul* lui Hume, problema experienței mi se lămurea, întrebarea se punea pentru mine, dacă noțiunea lui despre experiență corespundea concepțiilor moderne ale ştiinței, întrevedeam un răspuns mai degrabă negativ. Din punct de vedere al empirismului, o asemenea noțiune era rezultatul

impresiilor şi nimic mai mult. Aceasta însemna că ea nu are decât o valoare subiectivă. Din punct de vedere raționalist, aceeaşi noțiune trebuia să aibă un substrat mai adânc, aşa cum îl stabilea Kant, substrat pe care însă Hume îl ignorase cu desăvârşire. Ştiința modernă implicase, totuşi, caracterul relativ al experienței prin forma ipotetică a judecăților despre realitate, în acest sens mi se părea că Hume este mai actual decât Kant. Iată, în câteva cuvinte, poziția pe care o luam, reflectând asupra subiectului tezei mele de doctorat, poziție pe care o schițai într-o după-amiază pe terasa unei cafenele din Basel, privind Rinul si cheiul cu vechea Universitate, unde profesaseră Burckhardt şi Nietzsche.

De la Basel trecui la Zurich. Marele oraş elvețian avea u11 caracter fermecător. Lacul şi munții mă încântau. Dar şi aici

înțelegeam să-mi dedic o parte din timp lecturii şi meditației, în frumosul Parc Bellvoir mă aşezam pe o bancă şi examinam pe Hume, rezumându-i pasagiile, care veneau în considerație pentru lucrarea mea. Făceam comparații între lectura aceluiaşi filosof cu doi ani în urmă şi acum. La Edinburgh, în 1908, nu studiasem încă pe Kant şi nici nu eram în curent cu teoriile moderne ale ştiinței. Atunci îl priveam pe filosoful scoțian prin prisma metafizicii, acum în lumina epistomologiei şi a unor concepții de ştiințe exacte. Cu această ocazie mă convingeam cât de relativă este citirea şi judecata unui autor. Totul atârnă de punctul de vedere şi de bagajul de cunoştințe cu care-1 apropiam.

Am plecat apoi la Geneva, unde am rămas două săptămâni.

Oraşul acesta se bucură, cu drept cuvânt, de reputația de a fi frumos, fiind aşezat într-o poziție deosebit de bogată în perspective naturale. De la fereastra camerei mele, de la Hotelul Bellevue, priveam lacul şi Mont Blanc. Am vizitat Universitatea şi unele cartiere vechi cu amintiri istorice. Statuia lui Rousseau pe mica insulă din fața ieşirii Ronului din Lacul Leman, mi s-a părut mai mult a unui înțelept din antichitate decât a unui vizionar modern.

După-amiezele mă duceam în liniştitul Parc l'Ariana. Mă aşezam pe o bancă dintr-o alee singuratică, citind şi meditând la lucrarea mea. Mi-aduc aminte că într-una din aceste ore de reculegere dădui peste un pasaj interesant din Hume, care-mi reținu atenția şi-mi stimula gândirea. Filosoful afirma că puterea de asociație a ideilor este una din notele distinctive ale geniului.

Mă întrebam, dacă nu întreaga construcție a ştiinței, filosofici şi artei nu este decât o vastă asociație de idei, determinată de spiritul omenesc în mişcarea lui infinit variată. Nu este, oare, o asemenea construcție un joc mai mult sau mai puțin arbitrar, care se suprapune realității? Poate dintre cele trei domenii, arta este cea mai veridică, fiindcă nu pretinde să exprime decât aparența colorată subiectiv a lucrurilor.

în hotelul unde locuiam, mă împrietenisem la masă cu un bătrân sârb, care fusese pe vremuri primar şi prefect de poliție al oraşului Belgrad, în tinerețe pribegise, ca proscris politic, prin România şi cunoscuse personal pe oamenii politici de la noi, dispăruți de mult timp. îmi plăcea să-1 ascult când povestea despre păsurile pe care le luase în cele două posturi ocupate, sau când JŞ! exprima părerile asupra evenimentelor zilei. Pueril şi anacronic, °ătrânul avea, totuşi, o bonomie sufletească de care mă simțeam atras. Căutam să mă aşez din punctul său de vedere pentru a-i

înţelege caracterul static al gândirii şi opiniilor formate dogmatic, însuşi modul lui de a se îmbrăca şi de a se servi la masă reflectau deprinderi vetuste, aproape ridicule. Când îmi spuse, într-o zi, că, peste o lună, împlineşte optzeci de ani, nu-mi veni să cred. Corpul lui robust si mersul lui sigur îl arătau mult mai puţin înaintat în vârstă. Numai pielea feţei începuse să se stacojească şi să ia acea culoare caracteristică, determinată de o circulaţie insuficientă, cu

pete roşii şi vine dilatate.

într-o după-amiază am vizitat locuinţa lui Voltaire de la Ferney. Palatul şi parcul, aşezate cu vedere spre Mont Blanc, fac o impresie de linişte eternă. Interesante amintiri din viaţa scriitorului răsfăţat de soartă, îndeamnă la meditaţie. Am părăsit acest locaş cu un sentiment de melancolie, ca şi cum as fi ieşit

dintr-un cimitir.

De la Geneva am trecut în Franţa, la Chamonix, pe un drum încântător, cu vederi măreţe asupra prăpăstiilor şi a munţilor, petrecând vreo cinci zile în această localitate. O mică excursie la gheţarii din apropiere îmi arătă toată groaza pustietăţii rece în care nu trăieşte nici o fiinţă. Mont Blanc, prea aproape, mi se păru mai puţin interesant la vedere decât din Geneva. Ascultam pe unii alpinişti, care participaseră la ascensiunea lui. Aerul tare al localităţii îl suportai bine. Numai lumea cosmopolită de turişti zgomotoşi mă cam indispunea.

Am revenit în Elveţia pentru încă o săptămână, vizitând Berna şi Lucerna. Capitala Elveţiei mi se păru un oraş distins, aproape aristocratic. Aşezată într-o poziţie frumoasă, cu vederea munţilor Bernezi şi Valea Aarului, ea încântă pe orice străin. Mi-au atras cu deosebire atenţia parcurile îngrijite, străzile curate şi pieţele împodobite cu fântâni şi flori. Lucerna, de asemenea, îmi oferi impresii plăcute. Am făcut o mică excursie pe locul celor trei cantoane. Priveliştea stâncilor îngrămădite în jurul acestui loc îmi dădu fiorul misterului. Plutea ceva întunecat, adânc şi sumbru în apa verde. Imaginaţia se complăcea să speculeze în faţa unui

asemenea peisaj.

Pe tot timpul celor aproape şapte săptămâni petrecute în Elveţia m-am simţit bine cu sănătatea. Nervii mei erau acum într-o stare bună. Eram mulţumit si în privinţa lucrării de doctorat, pe care o vedeam închegată în liniile ei generale. Scrisorile de la Margot şi Gertie nu m-au abătut de la ocupaţiile mele intelectuale. Pe ambele prietene le priveam acum mai lucid decât oricând. De aceea, m-am simţit bine ca în timpurile bune ale singurătăţii depline.

1

59. în drum spre ţară

Din Lucerna am plecat la Innsbruck. Capitala Tirolului are o stradă caracteristică, Măria Theresienstrasse, ce pare că se termină la poalele unui munte măreţ şi de proporţii simetrice. Vederea acestui fond natural într-un oraş mare, contrariază şi în acelaşi timp încântă ochii. Aerul curat şi caracterul intim al oraşului mă reţinură mai multe zile.

Am plecat apoi la Viena, unde m-am oprit şase zile.

Revedeam acest oraş după cinci ani. Am vizitat din nou muzeele, pe care acum le vedeam cu alţi ochi. îmi aminteam de impresiile primite atunci şi le comparam cu acelea de acum. Constatam că mă schimbasem în acest răstimp şi că înmulţirea cunoştinţelor, mai ales în materie de artă, mă făcuse să fiu mai dificil, adică mai critic în judecăţile mele axiologice. Nu mai vibram aşa de uşor la vederea colecţiilor de pictură, depăşite mult de acelea din muzeele Parisului, Londrei şi ale oraşelor italiene.' Schonbrunn mi se păru de data aceasta o slabă imitaţie a palatului din Versailles. Numai biserica Sf. Ştefan mă impresiona cu aceeaşi forţă. Mă plimbai pe Ring şi prin Prater, dar fără a mai simţi acea plăcere vie de altă dată. Un sentiment de regret mă cuprinse.

Gândul că existenţa omului e atât de scurtă, mă întrista, îmi puneam întrebarea, dacă un asemenea gând se va intensifica sau va slăbi cu vârsta. La hotel Kranzl, unde locuiam, aşternui câteva aforisme asupra vieţii (în limba germană). Eram într-o stare de melancolie vagă, inexplicabilă prin vreun motiv special, îmi dădeam seama că sensibilitatea mea fusese adânc mişcată de revederea unor locuri pe care le credeam definitiv fixate, dar care acum sufereau o altă evaluare, începeam să înţeleg că viaţa mea va fi o continuă revizuire a experienţelor şi că acel *nune stans* al scolasticilor este irealizabil pentru mine.

60. Un scurt popas la Bucureşti

Către sfârşitul lui septembrie am sosit la Bucureşti. Rudele şi Prietenii mă primiră cu afecţiune. Revederea oraşului meu natal nu mă încântă prea mult. Constatam aceeaşi neglijenţă urbanistică Şi sanitară în înfăţişarea lui şi aceleaşi moravuri semiorientale în

230

comportarea oamenilor. Mă întrebam, cum voi putea, oare, să trăiesc într-un asemenea mediu? Şi totuşi, gândul de a mă expatria pentru totdeauna, nu-mi străbătuse încă mintea, îmi ziceam că până la urmă trebuie să mă obişnuiesc a trăi în ţara mea.

Am petrecut două săptămâni în vizite şi plimbări. Viaţa oţioasă după aproape două luni de încordare intelectuală îmi păru binevenită. Mă interesai în acelaşi timp de situaţia imobilelor mele, din a căror rentă îmi trăgeam independenţa materială.

Datorită unor îmbunătăţiri şi a grijii pe care o purta unchiul meu, veniturile crescuseră, în această privinţă eram mai mult decât

mulţumit.

Am căutat să mă pun în curent cu ceea ce a apărut în domeniul

literaturii şi cu evenimentele politice, două capitole care mă interesau încă în viaţa noastră politică. Spiritul meu critic îmi înăbuşea orice entuziasm. Descopeream atâtea lipsuri, încât nu puteam să fiu încântat. Când îmi împărtăşii opiniile unui vechi amic si

coleg de liceu, întâmpinai o manifestă opoziție, îmi spuse că nu trebuie să fiu atât de exigent şi să nu judec stările de la noi după criteriile unor țări înaintate sub toate raporturile.

Observațiile lui le găsii juste şi astfel îmi terminai zelul de critic,

cel puțin pentru moment.

Dintre vechile mele prietene, m-am întâlnit doar cu domnişoara care servise de grămătic prietenei comune. Era ocupată cu trecerea examenului de licență în litere. Relațiile noastre se răciseră în ultimul timp. Renunțasem la corespondență. Cu toate acestea, când mă întâlni întâmplător pe stradă, ea tresări şi se aprinse la față. în ochii ei citii un amestec de ură şi dragoste. Mă invită s-o vizitez acasă. Teama de a nu o vedea din nou încălzită, mă făcu s-o refuz categoric. Când ne despărțirăm, ea începu să lăcrimeze. Fui impresionat de această întâmplare. Mă mustra conştiința de a fi respins-o atât de brutal. Presimțeam că nu o voi mai vedea mult timp. De aceea îi scrisei câteva rânduri înainte de plecare, îi declaram că am apreciat totdeauna sentimentele ei curate față de mine, dar că nu puteam să încurajez o situație în care ea ar fi pierdut, îi doream să fie mai fericită în căsătorie si să mă privească şi în viitor ca pe un prieten sufletesc. Efectul acestor cuvinte aveam să-1 aflu mult mai târziu, peste vreo zece

ani.

Când plecai, în dimineața zilei de 5 octombrie, spre Berlin

mă simții trist şi abătut. Făceam acum acest drum pentru a nu ştiu câta oară. De la fereastra vagonului priveam la câmpurile

arate proaspăt. Gânduri răzlețe şi amintiri vagi treceau prin mintea mea. în gară la Roman vorbii câteva cuvinte cu vechiul meu prieten Țenescu, căpitan de artilerie într-un regiment din garnizoana aceluiaşi oraş. Şi această întâmplare îmi pricinui o stare de melancolie, răscolindu-mi trecutul cu iluziile şi decepțiile lui. Am rămas în această dispoziție de spirit până la granița [de la] Burdujeni, unde formalitățile de vamă şi schimbare de peisagiu mă făcură să nu mă mai gândesc la trecut.

61. La Berlin - pregătirea tezei de doctorat

La Berlin soseam a doua zi seara. Am descins la Hotel Bristol pe Unter den Linden. Luxul începuse să-mi placă, nu atât din vanitate, cât mai ales din dorința de a cunoaşte, cu mijloacele de care dispuneam, condițiile în care trăiesc bogații. Apreciam confortul ca un rezultat al civilizației, iar nu ca mijloc de afirmare ostentativă. De aceea nu numai mă delectam să privesc lumea elegantă din unul din cele mai mari hoteluri din Berlin, dar şi mă interesă să aflu în ce constă progresul material sub raportul locuinței în capitala Germaniei.

Margot fu revoltată de a nu-i fi anunțat sosirea, îmi imputa şi faptul că nu voiesc să stau la ea până voi găsi o locuință. Dar plăcerea de a mă vedea iar lângă ea, îi potoli resentimentele.

Profitai de zilele în care am locuit la hotel pentru a mă plimba seara prin centrul oraşului, lucru pe care nu-1 mai tăcusem de mult timp. O scurtă, dar interesantă aventură mă făcu să cunosc ceva din viața nocturnă a marelui oraş german, într-o seară, pe când mă aflam la cafeneaua Bauer, observai că mă fixează o tânără, elegant îmbrăcată, care şedea singură la o masă din apropierea mea. Nu ştiam ce să cred şi nici

nu mă gândeam să-i fac cunoştinţă. Deodată mă rugă să-i spun cât e ora. îmi zisei: e un motiv banal de a intra în vorbă, dar nu mă voi lăsa captat de voinţa ei. Totuşi, nu puteam să ignor unele graţii în ţinuta ei.

începu să-mi vorbească despre Berlin şi atracţiile lui. înţelesei că oiă ia drept un străin novice. Mă prefăcui că sunt pentru întâia oară în acest oraş. Dar pe măsură ce perseveram în acest rol, ea începu să fie mai precaută în presupunerile ei. îmi spuse cu o

text: „cu" *(n. ed.).*

voce caldă că ar dori mult să mă cunoască mai de aproape.

Reţinerea mea voită îi răscolise imaginaţia. Simţeam cum privirea mea o pătrunde şi o dezarmează, îi oferii să-i plătesc consumaţia, dar ea refuză categoric, în schimb, mă rugă s-o conduc până acasă. Nu ştiam încă ce fel de femeie aveam în faţa mea. După modul cum îmi vorbise şi se comportase, părea că are simţul demnităţii într-un chip foarte pronunţat. Această trăsătură a caracterului ei mă intrigă şi de aceea primii cu plăcere propunerea.

Plecăm încet pe Fridrichstrasse, spre gară. Trecurăm Weidendammerbrucke şi înaintarăm spre Nordul Berlinului. Deodată se opri şi-mi arătă o casă veche, spunându-mi că locuieşte într-o cameră la etajul III. Prin situaţia locuinţei, necunoscuta se identifică. Ştiam că acest cartier adăposteşte multe prostituate. Nu îndrăznii s-o întreb nimic. Văzând că mă pregătesc să mă retrag, mă luă de braţ şi mă întrebă umilită, pentru ce nu-mi place. Când îi simţii corpul aproape, rezerva dispăru, într-o clipă mă văzui în camera ei. Am petrecut două ore de intensă plăcere senzuală. Nu observai nici o vulgaritate în pasiunea cu care se abandonă. La plecare, când mă văzu că pun mâna în buzunar, mă opri zicând:

„Ai dreptate, aşa se răsplătesc prostituatele. As considera o profanare a momentelor de fericire, pe care mi le-ai oferit, dacă aş primi să fiu plătită". Apoi, râzând sarcastic: „Am timp până la ziuă să câştig ceva!" Cuvintele ei mă tulburară. Eram contrariat de a fi întâlnit o femeie atât de mândră si o prostituată atât de sentimentală.

Peste câteva zile m-am mutat la Hardenbergstrasse, într-o casă elegantă, ocupând două camere frumos mobilate. Mi se servea numai Frustukul; celelalte mese le luam la restaurant.

Voiam să fiu liber pentru a putea redacta în linişte lucrarea mea de doctorat.

Faptul că mă aflam în acelaşi cartier din vestul Berlinului, mă bucură. Eram în apropiere de Gertie, pe care, dacă nu o mai priveam cu pasiunea de altă dată, doream, totuşi, să o văd din când în când. între timp, ea se mutase într-o vilă pe Carmerstrassse. Dumul ei zilnic trecea pe strada mea. De multe ori o zăream de la ferestrele apartamentului meu, urmărindu-i silueta de fată frumoasă şi cochetă, într-o zi, o întâlnii cu mama ei. Frâu Komerzienrat Deutsch era o femeie înaltă şi foarte conştientă de averea şi poziţia ei socială. Fiica unui evreu bogat din Frankfurt pe Main, avea un frate bancher la New York. Cunoştinţele ei în limbi şi ţări străine o făceau cosmopolită. Aceasta nu o

împiedica

să aibă o pronunțată conştiință de rasă. O auzii accentuând cu mândrie „Wir, *deutsche luden".* Prin aceste cuvinte ea voia să stabilească o distanță discriminatorie cu înțeles dublu, anume - a evreimii din Germania față de aceea din România, şi a caracterului de entitate în cuprinsul comunității germane. La despărțire îşi exprimă speranța, pe un ton protector, că-i voi face o vizita pentru a putea să mă invite la masă.

Instalat în noua locuință, începui să redactez lucrarea, pe care voiam s-o prezint lui Richl înainte de Crăciun. Lucram febril în fiecare dimineață câte cinci ore. Eram mulțumit de modul cum progresam, deşi aveam unele îndoieli cu privire la caracterul inedit al rezultatelor. Cu cât mă apropiam de sfârşitul expunerii, cu atât mai bine îmi dădeam seama că mă aflam pe un drum bătătorit de alții şi că numai concluzia la care ajungeam putea să fie privită ca o contribuție personală, în adevăr, socoteam că noțiunea de experiență a lui Hume este mai conformă cu concepțiile ştiințifice moderne decât aceea a lui Kant, o convingere care astăzi, după teoriile din ultimii patruzeci de ani-cincizeci de ani, pare a fi confirmată. Argumentul pe care-1 aduceam în sprijinul interpretării mele, era faptul că filosoful scoțian elimina orice element aprioric. Citatele pe care le scoteam din textul celor două opere principale, precum şi din scrierile diferiților oameni de ştiință, mi se păreau suficiente pentru a susține o asemenea afirmație.

La Universitate urmam puține cursuri. Mă duceam în schimb la seminarul lui Richl, Erdmann şi Stumpf. începusem să mă cam satur de studenție. Voiam cu orice preț să termin în anul viitor cu studiile universitare, în vederea acestui scop îmi limitasem lectura la strictul necesar, evitând să mai citesc literatură sau scrieri care nu aveau o legătură directă cu teza mea.

Mă retrăsesem acum şi din cercul cunoscuților mei. Nici la societatea studenților români nu mă mai duceam, sau la *Cafe des Westens,* unde înainte obişnuiam să fiu mai în fiecare după-amiază. Preferam să-mi iau cafeaua într-un local mai retras, în Nollendorfplatz, unde eram sigur că nu voi întâlni cunoscuți.

Singura distracție pe care mi-o îngăduiam, era călăria. Ieşeam, când în când, dimineața călare prin Tiergarten sau spre

.

Intr-o zi mi se sperie calul pe Kurfurstendamm. Trecătorii se urtau cu teamă la mine, unii din ei strigându-mi să fiu atent. Fără f-mi pierde cumpătul, mă aşezai adânc în şea şi-mi dădui corpul ^apoi. Frecai *zăbala,* până când calul se opri plin de spumă. Altă

dată, în Tiergarten, pe când galopam, un călăreț voia să-mi ia înainte. Fără să mă gândesc la o întrecere propriu-zisă, lăsai calul să-si ia avânt cu toată puterea, în câteva clipe depăşi pe adversar, care gâfâia si nu-şi mai putea stăpâni calul. Atunci mă repezii la dârlogii calului nărăvaş, salvând pe călăreț din încurcătură.

Asemenea întâmplări nu-mi displăceau, îmi dădeau senzația puterii fizice, cu toate că nu eram un sportiv pasionat.

Cu Margot începeam să mă obişnuiesc. Devenise mai înțelegătoare, respectându-mi orele de lucru. Ne întâlneam numai de două ori pe săptămână. Atențiile ei mă mişcau prin

spontaneitatea lor. Vedeam acum în ea o prietenă sinceră, care caută să-mi menajeze nervii şi să-mi satisfacă orice dorinţă. Bunătatea şi răbdarea ei aveau ceva sublim, care mă dezarma şi mă apropia sufleteşte de ea. Cu cât mă retrăgeam de lume cu atât mai mult

îi apropiam iubirea.

înainte de sărbătorile Crăciunului am prezentat lui Richl lucrarea despre *Hume 's Begriff der Erfahmng.* Profesorul îmi spuse să-i dau un răgaz de patru săptămâni pentru a o examina cu atenţie. Eram mulţumit că terminasem cu prima etapă, care trebuia să mă apropie de doctorat. Totuşi, o aprehensiune mă cuprinse în acelaşi timp. Nu ştiu cum, dar simţeam că lucrurile nu vor merge uşor. De câte ori mă gândeam la teză, aveam momente de îndoială. Când reciteam părţi din ea în copia rămasă la mine, descopeream unele scăpări din vedere, care puteau fi îndreptate, dar care făceau o impresie neplăcută, îmi imputam neglijenţa şi presimţeam că lucrarea nu va fi primită în forma

aceasta.

Sărbătoarea Anului Nou (1911) am petrecut-o cu Margot şi cu rudele şi prietenele ei, întrerupând astfel izolarea în care trăiam în ultimul timp. Mătuşa ei, Frâu Oberst Bruck, continua să-mi arate aceleaşi sentimente de simpatie ca pe timpul când o cunoscusem la Pensiunea Kettel. Ea nu ştia încă nimic despre natura relaţiilor mele cu nepoata ei. într-o după-amiază am luat, împreună cu fiul ei, locotenentul Bruck, ceaiul la Kaiserhof. La intrare în sala luxoasă a vechiului hotel mă oprii pentru a-1 lăsa să treacă înaintea mea. El mă bătu protector pe umăr şi mă pofti să intru întâiul, observând: „Suntem doar toţi oameni!" îl fixai puţin si mă mulţumii să-i răspund râzând: „Da, se înţelege de la sine!" Cuvintele lui reflectau mentalitatea ofiţerilor prusieni de atunci, care împărţeau omenirea în două categorii: militari si civili» sau în cazul de faţă, germani şi străini, îngâmfarea îi făcea sa privească pe străini cu superioritate. Astfel, din punctul său de

vedere, cuvintele cu care-şi motivase politeţea, voia să indice un gest de mare generozitate. Pentru mine, ele exprimau în mod pregnant acel mod de gândire, care avea să se prăbuşească atât de lamentabil, de două ori în cursul unei generaţii, poporul german. Când i-am mărturisit lui Margot cât de mult mă indispusese atitudinea vărului ei, îmi răspunse că aşa sunt ofiţerii şi că ea însăşi a avut să sufere de pe urma conştiinţei de clasă, pe care i-o afirma la tot pasul fostul ei soţ, căpitan de artilerie.

De altfel, relaţiile mele cu locotenentul Bruck nu aveau să dureze mult timp. întâmplarea făcu să mă vadă într-o seară cu vara lui de braţ pe Leipzigerstrasse. De atunci nu mai avui nimic de a face cu el şi nici cu mama lui. Faptul că ei descoperiseră caracterul intim al relaţiilor noastre îi făcu să admonesteze pe Margot. Prietena mea îmi descrise scenele pe care i le făcuseră amândoi şi insistenţa lor de a o convinge să renunţe la mine.

După împlinirea termenului de patru săptămâni, mă prezentai din nou la profesorul Richl. Cum mă văzu, el luă de pe birou manuscrisul lucrării mele şi mi-1 înmâna, zicând: „Da, munca e meritorie, dar nu e ceea ce eu aşteptam. Trebuie s-o revezi, să cauţi a da mai multe dovezi în sprijinul afirmaţiilor d[umi]tale".

înțelesei că lucrarea în întregime nu corespunde vederilor sale, căci n-a ținut să-mi precizeze anumite obiecțiuni. Formulată vag, judecata sa însemna pentru mine un refuz, îi mulțumii, totuşi, pentru bunăvoința de a fi citit-o. Mă abținui însă de a-i mai cere îndrumări. Eram convins că nu mai puteam spera să mai trec doctoratul cu el.

Această experiență, destul de neplăcută, nu mă deranja însă.

Mă hotărâi imediat să prezint aceeaşi lucrare, după ce voi revizui-o, Universității din Lipsea, sperând că voi fi scutit de frecvență. Acum începea pentru mine o serie întreagă de frământări, care aveau să dureze până la sfârşitul anului.

Mă aşezai cu ardoare pe lucru, îndreptai scăpările din vedere, eliminai unele repetări, introdusei alte argumente şi citate, înainte de a o transcrie din nou. Recitind-o, avui impresia că am reuşit să-i dau o formă mai consistentă şi că expunerea punctului meu de vedere a căpătat mai multă precizie decât în prima redactare.

Eram chiar mulțumit că Richl nu mă încurajase. Aveam ambiția S5 mă prezint cu o contribuție personală la elucidarea unei Probleme amplu dezbătută de alții.

în ziua de 7 februarie plecai la Lipsea, înaintai Facultății de Filosofic cererea de înscriere la doctorat, împreună cu manuscrisul şi caietul de cursuri, în acelaşi timp făcui o vizită

- ^

profesorului JoHannes Volkelt, rugându-1 să-mi citească lucrarea cât mai curând. El îmi ațâtă oarecare ezitare, sugerându-mi că ar fi mai bine, înainte de a mă prezenta la examen, să urmez vreo două semestre la cursurile lui. I-am răspuns că am cerut să fiu scutit de orice frecvență suplimentară, având deja şapte semestre la Berlin. Atunci îmi zise pe un ton părintesc: „Bine, înțeleg, dar eşti încă foarte tânăr, ai putea să mai urmezi cel puțin încă un semestru. Doresc să te văd lucrând si la seminarul meu".

Am înțeles din nou că voi întâmpina dificultăți şi că promovarea mea la Universitatea din Lipsea este foarte problematică. Ce puteam aştepta de la un profesor, care ținea cu orice preț să mă vadă la cursurile şi seminarul lui si care putea să-mi ridice obiecțiuni la teza prezentată, fie numai pentru a mă amâna, în tren, când mă înapoiam la Berlin, îmi veni gândul să încep o altă lucrare, pe care s-o prezint la altă Universitate. Ştiam din studiile mele de istoria filosofici că printre autorii care ar fi influențat concepțiile lui Hume despre cauzalitate, se menționa uneori numele lui Joseph Glanville, fără însă a se da fapte precise, îmi ziceam că aş face o teză mai puțin expusă obiecțiunilor, dacă aş reuşi să stabilesc relațiile dintre cei doi gânditori. Pentru aceasta nu-mi trebuia decât să cunosc scrierile lui Glanville. Ajuns la Berlin, m-am dus chiar a doua zi la Biblioteca Universității pentru a vedea ce pot găsi în această privință. Glanville nu figura însă decât cu o singură scriere şi aceea secundară pentru problema care mă interesa. Atunci luai hotărârea să plec la Londra, fără a mai aştepta rezultatul de la Lipsea.

62. La Londra, în căutarea scrierilor lui Glanville

Pentru a nu sosi obosit la Londra, m-am oprit două zile la Bruxelles. Aici trecui

repede prin muzee. Eram însă prea preocupat de ținta călătoriei mele, pentru a gusta în linişte frumusețile oraşului, pe care-1 revedeam după trei ani.

De la Ostende !#. Dover, traversarea Canalului a fost neplăcută din cauza mării agitate.

în ziua de 7 martie am sosit la Londra pe o vreme ploioasă şi rece. Am tras la un hotel din apropierea Muzeului Britanic.

Voiam să fiu aproape de Biblioteca în care aveam să lucrez febril într-un timp scurt. Oraşul mi se păru mai trist decât oricând.

Clima sumbră şi umedă mă afecta mult. Dar n-aveam timp să mă gândesc la dispoziția mea sufletească.

M-am apucat de lucru încă de a doua zi după sosire, mergând la Biblioteca Muzeului Britanic. Vasta sală de lectură, construită în formă circulară, după sistemul panopticular al lui [Jeremie] Banthan, oferea cititorului o atmosferă simpatică. Locurile sunt distribuite în formă de raze. Scaune confortabile din piele, mese încăpătoare şi un serviciu rapid, contribuiau la plăcerea de a lucra în această instituție. Rămâneam zilnic în Bibliotecă de la ora 9 dimineața până la ora 5 după-amiaza, întrerupând lucrul numai câteva minute pentru a lua o ceaşcă de ceai şi cakes la bufetul din subsolul Muzeului. Citeam şi transcriam pasagii din scrierile atât de rare ale lui Glanville, precum şi din volumele pe care le consultam în legătură cu acest autor. Opera lui principală, *Seepsis Scientifica,* era interesantă pentru că releva spiritul întregii lui concepții filosofice. Cu cât înaintam cu lectura, cu atât mai mult mă convingeam de fundamentala deosebire între Glanville şi Hume. Cel dintâi nu era decât un dogmatic, al cărui scepticism în ştiință servea de mijloc pentru întemeierea credinței. Găsii, totuşi, unele argumente şi exemple, pe care le întâlnisem la Hume, ceea ce-mi dădu curaj să perseverez în întreprinderea mea. îmi ziceam oarecum satisfăcut că fusesem bine inspirat de a-mi alege un asemenea subiect. Eram acum sigur că voi da unele date inedite, care să reprezinte o contribuție personală la istoria filosofici.

După terminarea lecturii scrierilor lui Glanville, schițai planul lucrării. Singura dificultate era să-mi rânduiesc materialul. Redactarea o amânam până mă voi întoarce la Berlin, între timp, cercetai unele scrieri despre secolul al XVH-lea în Anglia pentru a desprinde cadrul istoric şi ideologic în care Glanville a trăit, scrieri pe care nu le-aş fi găsit uşor aiurea, înainte de plecare, descoperii la un anticar un exemplar din *Seepsis Scientifica,* ceea ce mă bucură mult, fiindcă puteam să controlez încă o dată transcrierea pasagiilor copiate în Bibliotecă. Astfel, în posesiunea mtregului material necesar, eram acum sigur de a fi în stare să °fer o teză de doctorat bazată pe o documentare în bună parte inedită.

Mi-aduc aminte că pe tot timpul şederii la Londra, am avut P vreme cât se poate de urâtă, în luna martie a fost frig şi a nins [la]f în aprilie a plouat. Din această cauză m-am simțit abătut şi V[st]- în ultimele zile, fiind mai liber, am cutreierat diferite cartiere • [1] am vizitat unele muzee. Umezeala aerului şi oboseala nervoasă,

determinată de excesul muncii intelectuale, m-au menținut într-o continuă depresiune nervoasă.

La întoarcere, m-am oprit o zi la Colonia. Revederea acestui oraş m-a recreat. Schimbarea climei îmi readuse dintr-o dată buna dispoziție. Domul, frumoasele bulevarde împodobite cu verdeață şi Rinul îmi făceau aceeaşi impresie plăcută ca şi altădată.

63. între Lipsea şi Rostock

Când soseam la Berlin, buna mea prietenă mă aştepta la gară.

Mă rugă insistent să locuiesc la ea, promițându-mi că nu mă va turbura în lucrul meu. Acceptai propunerea, pe care acum o socoteam binevenită. Mă gândeam că Margot este ființa care mă va ajuta să suport mai uşor încercările prin care treceam. Cu toată deprinderea mea cu singurătatea, simțeam că nu mă pot izola cu desăvârşire.

Instalat comod în locuința ei liniştită din Friedenau, începui să redactez noua lucrare. Comparația între Glanville şi Hume era susținută numai în ce priveşte cauzalitatea. Astfel, metoda şi concepțiile celor doi gânditori erau diametral opuse. Punctul pe care-1 accentuam, era deosebirea de scop şi mijloace a scepticismului la fiecare. Valoarea^lucrării mai consta în expunerea precisă a conținutului scrierilor lui Glanville, atât de rare, pe care istoricii filosofici le cunoşteau incomplet.

Am întrerupt lucrul pentru a merge la Lipsea să mă informez asupra celorlalte teze. Făcui o nouă vizită lui Volkelt. Când îl întrebai de rezultatul citirii lucrării mele, ezită să-mi răspundă direct. Nu vedeam rostul diplomației în acest caz. De aceea insistai să se pronunțe. Atunci îmi mărturisi că nu-mi poate primi lucrarea decât dacă aş consimți unele modificări. Apoi el reveni asupra plăcerii lui de a mă înscrie în semestrul de vară la Universitatea din Lipsea, în care timp am reexamina împreună lucrarea, dându-i forma cuvenită, îi replicai că nu am timp să mai aştept. Mă petrecu până la uşă, asigurându-mă că într-o săptămână va depune reaportul la decanat. Ştiam acum la ce să mă aştept. Priveam însă chestiunea cu indiferență, îmi părea numai rău că trebuie să mai fac un drum pentru a-mi ridica manuscrisul şi actele.

Revenit la Berlin, continuai să-mi redactez noua lucrare. Mă hotărâsem să trec doctoratul la o universitate mai mică, unde nu se cere frecvență. Două universități îmi veniră în minte cu deosebire, Jena şi Rostock, având în vedere profesorii care ar

putea să-i intereseze lucrarea mea. La cea dintâi, Rudolf Eucken, fiindcă se ocupase în tinerețe cu chestiuni de istoria filosofici, îl credeam indicat. Dar omul îmi displăcea, aşa cum îl văzuesem la curs cu un an înainte. La Rostock era Franz Erhardt, care publicase un volum de metafizică, un studiu despre problema paralelismului psiho-fizic şi în ultimul timp o documentată monografie asupra lui Spinoza, prin care dovedea vaste cunoştințe în istoria filosofici.

Era şi mult mai tânăr decât Eucken şi, prin urmare, îmi ziceam, mai deschis unor cercetări noi. Un alt argument care mă făcea să mă gândesc din ce în ce mai mult la Rostock era faptul că aici se afla una din cele mai vechi universități germane, fondată în 1419.

Apoi aici profesase Sigismund Beck, care scrisese primul comentariu al filosofici kantiene, după însuşi sfatul lui Kant. în sfârşit mai venea în considerare faptul că Eduard von Hartmann trecuse doctoratul la aceeaşi universitate. Asemenea argumente contau

pentru mine atunci, deşi astăzi le consider că erau mai mult pretexte pentru a-mi întări hotărârea. Astfel scrisei într-o zi profesorului Erhardt, rugându-1 să-mi indice orele când mă poate primi, îmi răspunse cu bunăvoință, ceea ce mă încuraja să iau drumul înainte de a fi transcris definitiv lucrarea.

Franz Erhardt era un om de patruzeci de ani, slab, scund şi cu o figură simpatică. Prin ochelarii lui străluceau nişte ochi căprui si blânzi, întreaga lui înfăţişare reflecta modestie şi bunătate, înainte de a mă prezenta acasă, m-am dus să-1 ascult la un curs de logică. Vorbea greoi, mai mult citea, dar expunerea lui era strânsă şi documentată. La ora douăsprezece eram la locuința lui, o vilă încăpătoare cu grădină în față. Mă primi imediat, îi comunicai pe scurt cuprinsul tezei, cu care intenționam să trec doctoratul. Mă ascultă cu atenție şi-mi spuse că subiectul în sine este interesant. Apoi mă întrebă dacă am un material inedit, prin care disertația să reprezinte o contribuție originală la istoria filosofici. Când i-am indicat unele date în această privință, acceptă să-mi citească lucrarea. Urma s-o înaintez cât mai curând pentru a mă prezenta la examen chiar în semestrul de vară. Plecai mulțumit de această întrevedere, care mă făcea să cred că nimerisem bine.

In tren spre Berlin, mă gândeam că voi putea să termin lucrarea în cel mult trei săptămâni, căci mai aveam de redactat concluzia, să clasez bibliografia şi s-o transcriu pe curat. Stimulat de perspectiva care mi se deschise, izbutii să duc lucrul la bun sfârşit. Astfel, în ziua de 11 iunie plecai din nou la Rostock pentru a înainta actele şi teza.

De data aceasta vechiul oraş din Mecklenburg-Schverin îmi păru mai frumos şi mai interesant. Mă plimbai prin parcul de la marginea oraşului şi mă lăsai pradă imaginației. A doua zi am făcut câte o scurtă vizită celor doi profesori de specialități secundare, la care aveam să dau examen: economistul Ehrenberg şi istoricul Block. Cel dintâi, care se întâmpla să fie si decanul Facultății, mă primi cam rece. Avea o înfăţişare mai mult de om de afaceri decât de savant. Pe fața lui se vedeau trăsături semite.

Mai târziu aflam că era un evreu botezat, şi că până la vârsta de patruzeci de ani se ocupase în Hamburg cu speculații de bursa, asupra cărora publicase un studiu, şi că fusese chemat să ocupe catedra de economie politică de la Universitatea din Rostock prin intervenții oculte. De câțiva ani ducea o polemică împotriva socialismului aşa-numit „de catedră", scoțând diferite broşuri, care însă nu aveau nici un ecou.

Istoricul Block era un tânăr harnic, încărunțit de timpuriu, amabil si bine dispus. Când află că sunt român, mă întrebă dacă am citit lucrarea lui Xenopol, *La Theorie de l'Histoire.* Mă bucurai că aud din gura unui străin numele unui învățat român.

Mai făcui, în sfârşit, o vizită lui Erhardt, pe care-1 găsii tot aşa de bine dispus față de mine ca şi înainte, îmi făgădui că va citi teza cât mai curând pentru a putea să-mi anunțe rezultatul.

Simțeam că de data aceasta sunt pe calea cea bună.

Intre timp, după ce sosisem la Berlin, primeam o telegramă de la sora mea Zoe, prin care-mi anunța moartea bunicii noastre materne. Bătrâna suferea de câțiva ani de cancer. Viața ei fusese o trecere blândă si aproape inconştientă prin lume. îmi amintii cu

această ocazie multe lucruri asociate de ea din timpul copilăriei.

Biata „Grande maman", cum îi ziceam, a fost bună cu noi. Ar fi fost şi mai bună, dacă împrejurările i-ar fi permis. Căci, o dată cu moartea tatălui nostru, am fost îndepărtaţi de ea.

Peste vreo două săptămâni am plecat din nou la Rostock. Era tocmai ziua de 25 iunie, când împlineam douăzeci si cinci de ani.

Eram plin de aprehensiune asupra viitorului. A doua zi m-am dus la Erhardt să aflu rezultatul. Eram emoţionat. Manuscrisul meu sta pe birou. Profesorul îmi spusese că nu a terminat încă lucrarea de citit, dar că are deja impresia că ea reprezintă o contribuţie personală şi că într-o săptămână speră să depună un raport favorabil. Eram fericit că izbutisem, în sfârşit, să realizez cel m[al] hotărâtor pas spre obţinerea doctoratului.

La Berlin începui să mă prepar pentru examenul oral. Citeafl[1] mai mult la istorie şi economie politică. La filosofic, cunoştinţe^

mele erau suficiente pentru a răspunde bine. Cunoşteam temeinic pe câţiva filosofi principali, pe care îi studiasem cu deosebire.

Peste vreo zece zile plecai din nou Rostock. Deşi Erhardt depusese un raport favorabil, nu mi se fixase încă ziua examenului oral. El îmi spusese confidenţial că decanul, adică Ehrenberg, cu care urma să dau examenul la economie politică, întârzia să-1 convoace pentru a hotărî ziua, sugerându-mi să-1 văd. M-am dus la el acasă. Mă primi şi mai rece decât prima dată. Când îl rugai să-mi comunice ziua, când să mă prezint la examen, îmi răspunse tăios că e ocupat pentru moment, dar că va vedea ce poate să facă. Simţii instinctiv că voi întâmpina dificultăţi din partea acestui om închipuit.

Mă înapoiai la Berlin, resemnat şi aşezat. Pentru a-mi păstra nervii în stare bună, căutai să mă distrez puţin. leşii de mai multe ori călare. Acest exerciţiu îmi făcea mult bine. într-o dimineaţă, întâlnii în Tiergarten pe Gertie cu guvernanta ei. Fu surprinsă de a mă vedea că practic sportul călăriei. Mă întrebă de ce am dispărut timp atât de îndelungat şi care este motivul că nu mai ţin s-o văd. I-am răspuns scurt că sunt ocupat. Mă rugă, totuşi, să-i scriu. Observai surâzând: „Cu ce scop?" şi pornii la galop pe o alee singuratică, fără a mai aştepta răspunsul ei. Mă răzbunam astfel de suferinţa pe care mi-o pricinuise când o iubeam cu pasiune.

Nerăbdător să aflu ziua examenului, plecai din nou la Rostock pentru a patra oară. Această călătorie, care dura vreo patru ore cu trenul rapid, nu-mi displăcea. Sub raportul cheltuielilor ar fi fost un impediment, dacă n-aş fi fost în stare să le suport. Căci de fiecare dată trăgeam la hotel şi rămâneam cel puţin două zile în oraş.

Decanul consimţise, în fine, să aibă timp şi să-mi fixeze examenul pentru ziua de 26 iulie. Eram mulţumit că voi putea în curând să scap de griji şi frământări, deşi aveam presimţirea că nu se va termina totul cu bine. Căutai să-1 văd încă o dată pe închipuitul Ehrenberg. îl rugai să-mi indice chestiunile din economia politică, pe care doreşte să le cunosc mai bine. îmi răspunse înţepat că înţelege să mă examineze din întreaga materie.

M-am convins că nu trebuie să aştept de la el nici o bunăvoinţă.

Mai rămâneau două zile până la examen. Mă înapoiai, totuşi, la Berlin, unde aveam cărţile şi puteam să mă bucur de mai mult linişte în locuinţa lui Margot. Citii numai la economie politică.

Stăpâneam problemele acestei discipline, aveam şi cunoştinţe în istoria doctrinelor economice. Dar, îmi ziceam, dacă

examinatorul tipicar mă va întreba chestiuni de amănunt? Omul îmi arăta prea puţină simpatie pentru a le neglija.

în sfârşit, în ziua de 24 iulie plecai la Rostock pentru examen.

Aveam două zile libere, pe care le folosii recitindu-mi notele şi plimbându-mă prin împrejurimile oraşului. Eram cam neliniştit, deşi căutam să-mi păstrez calmul. Oscilam între momente de exaltare şi depresiune, după cum mă gândeam la reuşită sau nereuşită.

în după-amiaza zilei de 26 iulie, la ora 4, mă prezentai îmbrăcat în frac, cum era obiceiul atunci la universităţile germane.

Fui introdus imediat într-o sală, în faţa comisiei celor trei examinatori. Primul care mă examina fu Erhardt. Mă întrebă sfios, dacă m-am ocupat de Kant. Când i-am răspuns că 1-am studiat de aproape, fu orecum mirat. Mă invită să-i arăt înţelesul pe care-1 au termenii „Ding an sich" şi „Bewustsein Uberhaupt" în *Critica raţiunii pure.* Fu mulţumit de răspunsul meu, care se limitase numai la reproducerea definiţiilor, dar încerca să arate şi rolul pe care 1-au avut numiţii termeni în interpretările kantienilor.

Apoi mă mai întrebă de influenţa lui Kant asupra idealismului german. Şi la această întrebare, răspunsul meu fu precis şi documentat, îmi mulţumi. Trecui imediat la examenul de istorie.

Block mă întrebă să-i spun ceva despre Reformă şi consecinţele ei în istorie. Răspunsul meu fu ilustrat de o mulţime de date şi fapte, care păreau că-1 satisfac. Mă mai întrebă ceva bibliografie asupra aceleiaşi chestiuni, cu care luă sfârşit examinarea lui.

Rămânea economia politică, de care mă temeam mai mult.

Ehrenberg, care fusese prezent tot timpul, părea oarecum surprins de pregătirea mea la cele două materii. Simţeam că sunt învingător, îmi ziceam în gând că, oricum as răspunde la el, ceilalţi doi profesori mă vor susţine pentru a mă promova. Eram însă prea optimist, închipuitul profesor mă întrebă de la început chestiuni de amănunt. Mă pofti să-i înşir pe toţi economiştii fiziocraţi, cu scrierile lor. Menţionai pe cei mai importanţi. Atunci el mă întrerupse, întrebându-mă pentru ce las la o parte pe cei mai puţin cunoscuţi. Mă mai întrebă să-i dau bibliografia asupra socialismului, cu datele exacte ale scrierilor apărute. Evident, nu pomenii decât pe cele mai cunoscute, încercai să-mi scuz lipsurile pe motivul că nu credeam că asemenea date au vreo importanţă.

El tăcu semnificativ. Se uită la ceasornic si-mi spuse autoritar că a trecut timpul destinat examinării, poftindu-mă să mă retrag până când comisia va delibera. lesii pe culoare, plimbându-mă nervos.

Eram obosit după o oră şi jumătate de tensiune mintală.

Peste douăzeci de minute, decanul mă chemă la el în cancelarie. Era singur. Pe un ton grav îmi spuse că am răspuns bine la filosofie, liniştitor la istorie, dar insuficient la economie politică. De aceea comisia a hotărât să nu mă promoveze. La auzul acestui verdict, pe care-1 prevăzusem în mod vag, izbucnii plin de indignare. Recunosc că-mi pierdusem cumpătul, începusem să vociferez, să-i spun că mi se face o nedreptate, fiindcă în chestiuni de amănunt şi un profesor de specialitate poate avea lacune. Ehrenberg îmi atrage atenția că mă aflu în fața unei autorități. Acest avertisment mă făcu să-mi dau seama că iritația mea nu avea nici un rost. Plecai adânc mâhnit. Toate planurile îmi erau nimicite. Acum însemna să mai aştept şase luni până la a doua prezentare la examen la aceeaşi Universitate, în minte îmi reveni eşecul primului examen de bacalaureat. Se părea că sunt predestinat să nu cunosc sucesul de la prima încercare. Până la urmă îmi trecu supărarea şi mă resemnai.

Pe drum spre hotel, căutai să mă consolez singur, în definitiv, îmi ziceam, n-am pierdut prea mult. Peste şase luni voi lua doctoratul. Am căzut la o materie secundară. Voi citi mai mult despre teoriile economice şi astfel voi trece şi acest examen.

Aveam, totuşi, o nedumerire, care începu să mă frământe. Oare ceilalți profesori n-au fost în contra mea? Mă gândii să văd pe Erhardt şi pe Block, sâ-i întreb dacă au fost satisfăcuți de răspunsurile mele. Trebuia să aflu opinia lor, înainte de a mă hotărî să mă prezint încă o dată la aceeaşi universitate. Dacă-mi vor arăta oarecare mulțumire, sau numai indiferență, voi căuta să trec doctoratul la altă universitate.

Erhardt mă primi cu aceeaşi bunăvoință, îmi declară că a fost mulțumit de cunoştințele mele şi că regretă mult că n-a fost în stare să înduplece pe decan în atitudinea lui intransigentă. Mă sfătui să aştept până la toamnă. Atunci să fac o cerere, în care să arăt că doresc să fiu scutit de împlinirea celor şase luni prevăzute de regulament, pentru a fi admis înainte de termen la examen.

Sugestia lui îmi refăcu moralul.

Block îmi arăta, de asemenea, simpatie, îmi dădu să înțeleg că Ehrenberg e cunoscut ca un profesor exagerat şi care nu admite ca un candidat, care n-a urmat nici un curs la el, să treacă la Prima prezentare, îl rugai să-mi indice câteva lucrări asupra revoluției franceze, dorind să aprofundez acest eveniment, care mă interesa cu deosebire, îmi recomandă să citesc operele lui Tocqueville, *L 'Ancien Regime et la Revolution Franqaise.*

A doua zi plecai la Berlin oarecum mai liniştit. Totuşi, scena

cu Ehrenberg îmi revenea şi nu-mi dădea pace. Dacă n-ar fi fost el, aş fi terminat totul cu bine. Dar asemenea reflecții erau oțioase.

Sosii obosit. Agitația sufletească prin care trecusem şi căldura din tren mă făcură să mă simt rău. Margot mă găsi schimbat la față.

Slăbisem în ultimile zile ca şi cum as fi fost bolnav. Atențiile ei mă înduioşară. Acum apreciam şi mai mult iubirea ei dezinteresată. Nu ştiu ce aş fi făcut în starea de

spirit în care mă aflam, dacă as fi fost singur.

Peste o săptămână intenţionam să plec în Elveţia, să mă refac şi să citesc în linişte cărţi de istorie şi economie politică. Nu eram încă decis asupra localităţii. Căutam un orăşel mai ferit de zgomotul turiştilor. Consultând *Baedeckerul* şi privind harta Elveţiei, decisei să plec la Neuchâtel.

64. La Neuchâtel

Am sosit în acest orăşel în ziua de 7 august, descinzând la Hotel Bellevue. De la fereastra camerei mele aveam o frumoasă vedere asupra lacului şi munţilor. Masa şi serviciul erau excelente la acest hotel. Eram mulţumit că voi putea să-mi refac nervii, însă de a doua zi începui să citesc opera lui Tocqueville, *L 'Ancien Regime et la Revolution.* Această scriere mă impresiona prin conciziunea formulărilor deduse riguros din fapte. Fenomenul revoluţiei franceze apărea ca un produs necesar şi inevitabil al condiţiilor în care se afla societatea franceză în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Nici o generalizare nu părea pripită.

Totul rezulta din examinarea minuţioasă a realităţii economice, sociale, politice şi culturale.

Peste câteva zile îmi soseau de la Paris cele opt volume ale lui Albert Sorel, *L'Europe et la Revolution franşaise.* Scrisă într-un stil sobru, această operă excelează prin documentare exactă si expunere obiectivă a faptelor. Revoluţia franceză este studiată în cadru european. Simpatiile si reacţiunile provocate de ideile acestui eveniment, precum si de războaiele napoleoniene în diferite ţări, sunt înfăţişate cu talent de artist. Lectura acestei opere instruieşte şi delectează în acelaşi timp.

Am stat patru săptămâni în Neuchâtel, ducând o viaţă liniştită.

Singura distracţie era să mă urc pe un deal şi să mă aşez acolo, cu cartea în mână, pe o bancă ascunsă de arbori. N-auzeam decât foşnetul frunzelor şi ciripitul păsărilor, în acest loc retras petreceam ore întregi, citind şi meditând. Când coboram în oraş

pentru a merge la masă, mi se părea că părăsesc o lume de poezie pentru una de proză.

La hotel mă amuzam fără să vreau privind pe turiştii străini, în majoritatea englezi şi americani. Căutam să descopăr în trăsăturile feţei lor anumite corelaţii, care să-mi indice caracterul lor. în aceste exerciţii de fizionomie şi caracterologie îmi regăseam o vocaţie naturală, într-o seară, pe când şedeam singur într-un colţ mai ferit al salonului, două domnişoare sprintene şi vioaie se apropiară de mine. Adresându-se în limba engleză, mă invit[ar]ă să joc bridge. Erau două americane, care se plictiseau.

Le-am răspuns că nu cunosc nici un fel de joc de cărţi. Atunci, făcând oarecare haz de ignoranţa mea, mă pofti să le spun cum îmi omor timpul liber. Văzând că sunt dispuse să petreacă, le-am spus că mă distrez studiind oamenii de la distanţă. Amândouă râseră cu poftă. Apoi se aşezară lângă mine şi începură să mă ispitească din ce în ce mai mult cu întrebările lor naive şi absurde.

Petrecurăm două ore vorbind şi râzând. Când se ridicară să plece, îmi mulţumi pentru că nu le-am lăsat să se plictisească. Eram bucuros că a doua zi ele părăseau

localitatea. Puteam astfel să-mi continui programul de studii.

Alături de lectura celor doi istorici amintiți, mai citii ceva în domeniul economiei politice. Aveam cu mine istoria doctrinelor economice de Igram şi studiul lui Kantzki despre teoria marxistă.

Această din urmă carte mă interesă mult facându-mă să citesc la Berlin volumul I din *Capitalul* lui Marx. Argumentația întemeietorului socialismului ştiințific mi se păru strânsă şi captivantă. Nu ştiam atunci că împrejurările de mai târziu mă vor determina să revin asupra acestei opere şi să o studiez în adâncime. Mi-aduc aminte numai că punctul de vedere exclusiv economic, din care Marx privea toate femomenele sociale şi culturale, mă îndemna să reconsider unele probleme ale realității contemporane. Eram prea independent de prejudecățile burgheze pentru a nu privi cu oarecare simpatie ordinea socialistă, preconizată de Marx.

65. înapoi la Berlin - doctoratul

Pe la începutul lui septembrie, mă înapoiai la Berlin. Margot ttiâ rugă să locuiesc tot la ea. Primii cu plăcere invitația ei, voind ^a trăiesc retras şi să mă pregătesc pentru examen. Mă simțeam bine 111 locuința ei, plină de soare. Atențiile ei nu mă mai inoportunau.

^e găseam chiar binevenite în starea sufletească în care mă aflam.

La filosofie nu mai citeam nimic. Cunoştințele mele în acest domeniu erau mai mult decât suficiente pentru a trece examenul, în schimb, eram ocupat cu o lucrare despre noțiunea de filosofic, aşa cum o concepeam eu după îndelungi meditații şi pe care speram să o public după trecerea doctoratului, îmi notai câteva idei si schițai un plan de expuneri, ferindu-mă însă a redacta vreun capitol. Când reflectam asupra argumentelor, care întemeiau concepția mea, uitam de orice preocupare prezentă. Imaginația mă ducea departe. Eram exaltat de gândurile care-mi năvăleau în minte. Pulsul mi se accelera şi întreaga mea ființă părea că participă la elaborarea operei. Trăiam pentru întâia oară adânc senzația creației. Dar când mă trezeam la realitate şi-mi aduceam aminte că trebuie să trec din nou prin formalitatea examenului, mă simțeam nenorocit. Atunci părăseam orice meditație şi reveneam la cărțile de istorie si economie politică.

Pe la mijlocul lui octombrie, plecai la Rostock. Era a şaptea oară că făceam un asemenea drum. De data aceasta mă instalai într-o locuință particulară, închiriind o cameră simpatică cu grădină în față. înaintai decanului o petiție, prin care cerearn să fiu scutit de împlinirea termenului de sase luni cerut de regulament, pentru a fi admis a doua oară la examenul oral. Erhardt îmi făgădui că mă va susține, de asemenea Block, care se arătă cu deosebire satisfăcut de faptul că mă instalasem pentru mai mult timp la Rostock.

Aşteptai o săptămână până să aflu rezultatul, între timp mă plimbai prin împrejurimile oraşului, profitând de vremea frumoasă a toamnei. Peisajul trist al vegetației însă mă deprima. Mă gândeam la experiențele prin care trecusem în ultimul an şi la răutatea oamenilor. Atâtea decepții mă făcuseră să pierd entuziasmul cu care

priveam altă dată viața.

în sfârşit, facultatea îmi acordă dispensa cerută, fixându-mi examenul pentru ziua de 25 noiembrie. Mai aveam vreo patru săptămâni de aşteptare. Margot mă chema să viu la Berlin cel puțin pentru câteva zile. Refuzai s-o ascult. Voiam să trăiesc în absolută singurătate până în ziua când se va hotărî soarta mea.

Cele patru săptămâni de aşteptat mi se părură o veşnicie.

Căutam să uit de ziua care mă neliniştea. Mă concentram asupra gândurilor în legătură cu problema filosofici. Aş fi dorit să încep să le aştern pe hârtie în formă sistematică. Această ocupație ar fi făcut să-mi treacă timpul mai uşor. Dar faptul că o asemenea îndeletnicire mi-ar fi procurat plăcere, mi se părea că vine îo contradicție cu voința de a mă reține de la tot ce era străin de

scopul pentru care trebuia să-mi păstrez energiile. Nu cunoşteam atunci că o asemenea atitudine avea un substrat de supraviețuire primitivă. Se ştie că cei mai mulți primitivi, înainte de a întreprinde ceva (vânătoare, pescuit, război), se abțin de la orice plăcere. Rămânând mai multe zile sau chiar săptămâni izolați şi postind, ei sunt conştiincioşi că se pregătesc mai bine pentru izbândă. Este evident că în inconştientul nostru perseverează unele deprinderi primitive.

Examenul avu loc la aceeaşi oră ca şi în vară, adică la patru după-amiază. Era o zi aspră de noiembrie, cu un cer întunecat.

Eram însă calm. Când intrai în sală, comisia celor trei profesori nu mă mai impresiona. Examinarea avu loc în aceeaşi ordine. La filosofie, Erhardt mă întrebă ceva din Locke, pentru a trece la problema cunoaşterii la ceilalți reprezentanți ai empirismului.

Răspunsurile mele fură exacte şi formulate concis. Block mă întrebă despre ideile şi influența Revoluției franceze. Nici nu avui timp să expun tot ce ştiam asupra acestui subiect. Ehrenberg se arătă ceva mai binevoitor. Mă întrebă să-i spun deosebirea între economia naturală şi economia capitalistă. Apoi, pentru a nu-şi călca obiceiul, îmi ceru să-i spun anii când au trăit Quesnay, Adam Smith şi Marx. Când îmi comunică după câteva minute, că am trecut examenul *cum laude,* îmi strânse mâna pentru a mă felicita. Nu simții însă nici o bucurie, ci numai senzația unei mâini grase şi umede. Conflictul pe care-1 avusesem cu el, îmi veni în minte. Nu putui să-i exprim nici un cuvânt de mulțumire. Căutai numai pe ceilalți profesori să le mulțumesc. Ambii îmi urară să mă bucur de titlul pe care-1 obținusem. Erhardt îmi mai spuse că nu e necesar să mai iau drumul pentru formalitatea promovării publice. Trebuia numai să trimit Universității un anumit număr de exemplare din teza tipărită pentru a primi diploma.

Când comunicai proprietarei mele, o ființă simplă, dar cu multă inimă, că sunt „doctor în filosofie" se bucură mai mult decât mine. îi cumpărai băiețelului ei o cutie de bomboane pentru a simți şi el ceva din importanța evenimentului.

A doua zi plecai la Berlin.

în tren începui să-mi depăn gândurile asupra lucrării, pe care Atenționam s-o public despre noțiunea de filosofie. Abia aşteptam sâ sosesc, să mă odihnesc o noapte şi să mă aşez pe lucru.

Simțeam cum se cristalizează raționamentele în jurul unei idei centrale. Totul părea că se produce sub presiunea unei puternice necesități lăuntrice. De teamă să nu-mi pierd din argumentele, Care mi se prezentau în minte, luai o hârtie şi le înşirai pe rând.

La ceea ce elaborasem altă dată, se adăugau acum noi temeiuri, care mă convingeau de caracterul negativ, dar absolut al filosofici, față de caracterul pozitiv, dar realist al ştiinței.

La gară Margot mă aştepta voioasă. Mi se păru mai frumoasă şi mai atrăgătoare ca oricând. Nestiind nimic de trecerea examenului, mă întrebă dacă mă mai întorc la Rostock. I-am răspuns că nu am ce să mai caut acolo, fiindcă sunt deja „Herr Doktor". Cu lacrimi în ochi îşi exprimă bucuria pentru o asemenea ştire. Apoi îmi spuse cât a suferit pe timpul celor şase săptămâni, gândindu-se la mine şi la viața de-a singurătatea pe care am dus-o.

Ajuns la locuința ei, căzui într-o stare de euforie. Planuri de viitor îmi năvăleau prin minte, alături de perspectiva de a-mi vedea terminată lucrarea, care mă răscolise adânc în ultimul timp. Abia acum începeam să mă bucur de ceea ce realizasem după atâtea frământări şi împotriviri. Două zile nu făcui nimic decât să mă complac în plăcerea de a visa.

Odihna îmi readuse liniştea sufletească. Recitii teza, modificând unele pasaje cu scopul de a le da mai multă claritate şi adăugând câteva note la sfârşit. O tipografie din centru o tipări în mai puțin de patru săptămâni. Cu câteva zile înainte de Crăciun, expediai Universității din Rostock exemplarele obligatorii. Lui Erhardt i-am trimis un exemplar legat în pânză, împreună cu o scrisoare, îi mulțumii încă o dată pentru atenția şi bunăvoința pe care mi le arătase, îmi răspunse mişcat, exprimându-şi cu această ocazie satisfacția pentru teză. Prin ianuarie 1912, primii, în sfârşit, sulul de carton cu diploma în latineşte, prin care eram promovat „doctor philosophiae". Astfel luă sfârşit chestiunea care mă frământase un an întreg şi-mi pricinuise atâtea neplăceri.

Am trimist câte un exemplar diferiților profesori de filosofic de la alte universități, precum şi revistelor de filosofic. Windelband îmi răspunse prin câteva rânduri, mulțumindiu-mi. Falckenberg îmi cită teza chiar în noua ediție din 1912 a cunoscutei sale *Istorii a filosofici moderne.* Dări de seamă apărură prin diferite reviste, printre care una cu deosebire elogioasă în *Revue de Metaphysique et de Morale.* Lui Erdmann îi oferii personal un exemplar, de asemenea bibliotecii Seminarului de Filosofic din Berlin, pentru care primii mulțumiri, în țară trimisei teza numai surorilor şi unchiului meu, pentru a le arăta „negru pe alb", ca am terminat studiile şi astfel să le spulber scepticismul, care începuse să încolțească în ei cu privire la rostul meu în străinătate.

Căci, în ultimul timp, ei îmi dăduseră să înțeleg că se îndoiesc

1

de seriozitatea cu care studiez, mai ales că nu le pomeneam nimic de doctorat.

Nu uitai nici pe Gertie, trimițându-i un exemplar legat şi cu dedicație, îmi răspunse printr-o scrisoare entuziastă, care vădea impresia produsă de promovarea mea. Mă invită la un ceai, cu care ocazie cunoscui şi pe tatăl ei, un bătrân simpatic, dar „sehr wichtig" în atitudinea lui față de mine. Frâu Komerzinrat Deutsch se crezu datoare să mă invite la masă, adresându-mi-se cu „Herr Doktor". Mă eschivai însă pe motivul că în curând voi pleca la Paris. Gertie îmi arătă, mai mult din vanitate decât din sentiment, o atenție deosebită, care însă mă lăsă rece. întreaga atmosferă din casa luxoasă a acestor oameni de lume, opulenți şi vanitoşi până la ostentație, îmi displăcea. Fata însăşi începuse să poarte pecetea mediului în care trăia. Ceea ce mă făcea, totuşi, să nu rup definitiv cu ea, era interesul ce-1 aveam să-i studiez psihologia. De aceea continuai să păstrez relații conveniționale cu Gertie. Erau momente când vechea pasiune îmi revenea. Gertie crescuse mare şi frumoasă. Figura ei căpătase o înfățişare senzuală, fără însă a fi vulgară. Dar când mă gândeam că este cochetă, cu tendința de a deveni frivolă, şi că față de mine n-a avut decât o simplă curiozitate, mă abțineam de la orice gest spontan, îmi făcea chiar plăcere să o văd că resimte schimbarea sentimentelor mele.

Ceea ce realizasem, era departe de a mă satisface sau de a mă face să cred că am terminat cu studiile, aşa cum de obicei cei mai mulți dintre tineri îşi închipuiesc, când au obținut o diplomă.

Eram preocupat să-mi redactez lucrarea *Zur Begriffsbestimung der Philosophie,* pe care voiam s-o public chiar în cursul anului 1912. în acelaşi timp mă gândii să-mi adun aforismele, pe care le aşternusem pe hârtie în ultimii doi ani sub impresia unor experiențe puternice, fie de ordin afectiv, fie de ordin rațional.

Cu aceste două publicații voiam să-mi închei capitolul studiilor mele în Germania şi să plec apoi la Paris pentru mai mult timp.,

66. O vizită la Paris

Presiunea sub care trăiam în ultimele luni şi zelul cu care [e]'aborasem ideile lucrării despre noțiunea filosofiei, mă surj^enaseră. Simțeam nevoia să schimb aerul şi să mă recreez puțin.

[e] aceea, luai hotărârea să petrec vreo patru săptămâni la Paris, "f[1] [e] să mă abțin de la o activitate intelectuală mai susținută.

[st]fel, plecai în primele zile ale lui ianuarie 1912. Revedeam

oraşul care mă încântase cu patru ani în urmă. Şi 1 de dat aaceasta locuii în Cartierul latin, într-un hotel pe bulevardul St. Michel.

Am audiat câteva cursuri la Sorbona, fără însă a fi prea încântat. Mai interesant mi se păru cursul lui Bergson de la College de France. Celebrul filosof se bucura atunci de cea mai mare popularitate. La cursurile lui, pentru a putea răzbate, trebuia să pătrunzi în sală cu o oră şi jumătate înainte si să asculți pe economistul [Paul] Leroy-Beaulieu, care citea monoton după nişte foi învechite lucruri puțin interesante. Publicul era amestecat ca la cursul lui Maiorescu. Mulți veneau, mai ales doamnele, din spirit de imitație, sau numai pentru a fi la modă. Bergson vorbea frumos şi clar, estompând artistic ideile pe care le expunea. Spiritul lui subtil de analiză impunea, iar capacitatea lui de a distinge cele mai abstracte gândiri era extraordinară. Capul lui mare, cu ochii mici albaştri şi vioi, străjuiți de sprâncene groase, făcea o impresie deosebită. Nasul acvilin, mustățile tunse şi o gură cu buze subțiri, îi dădeau o expresie de pasăre răpitoare. j Corpul lui nedezvoltat, părea cu toată redingota în care era j învăluit, mai mult al unui adolescent decât al unui om de cincizeci j şi trei de ani. îl ascultai numai de trei ori, rezervându-mi plăcerea] de a-i urma cursul regulat la toamnă, când intenționam să mă • instalez la Paris pentru mai mult timp.

într-o zi, întâlnii în cartier pe vechiul meu prieten şi coleg de scoală, Ştefan Constantinescu. Mare mi-a fost bucuria să ne revedem si să ne împrospătăm amintirile din copilărie si adolescență. Mi-a povestit nenorocirile familiei lui. Mama sa, extravagantă în cheltuieli, irosise aproape întreaga avere rămasă de la tatăl său. El îşi luase o licență în drept la Bucureşti şi acum, cu puținul care-i mai rămăsese, venise la Paris să-si treacă doctoratul. Am petrecut împreună multe seri, fie mergând la teatru, fie discutând. Ştefan avea o inteligență vie si un caracter bun, dar era lipsit de voință. Această lipsă se agravase în ultimul timp din cauza vieții dezordonate pe care o ducea. Pierdea nopțile în orgii* deşi sănătatea lui şubredă ar fi trebuit să-1 facă a trăi altfel. Ara încercat să-i atrag atenția asupra modului greşit în care el concepea viața. Mă asculta, mă aproba si-mi promitea că se va îndrepta. Astfel, într-o seară, despărțindu-se de mine, îmi spuse că e hotărât să-si schimbe modul de viață si să se duce să se culce. Eram mulțumit de acest act de voință din partea lui. Avearn> totuşi, o îndoială. De aceea a doua zi pe la amiază trecui pe .

hotelul în care locuia, îl găsi în pat, obosit ca de obicei, 1[1]*[1] mărturisi că, după ce ne despărțisem, întâlnind o fată, a petr[ec]

1

toată noaptea într-un local. Văzându-mă decepționat că nu izbutisem să-1 pun pe drumul cel drept, el adăugă cu resemnare:

„Ce să fac? Aşa sunt eu, slab, abulic, condamnat de soartă!"

Pe timpul şederii mele la Paris, am mai întâlnit pe foştii mei colegi de liceu, Horia Furtună, frații Pitişteanu şi Ion Masalsky.

Ne-am întrunit cu toții de câteva ori la *Cofe Vachette* amintindu-ne diferite scene din viața de şcolari şi râzând cu poftă de ticurile unor dascăli. Am mai cunoscut, cu această ocazie, şi alți studenți români, care frecventau aceeaşi cafenea. Am căutat însă, sub diferite pretexte, să-i evit, preferând să-mi petrec timpul mai mult singur. Aflam de la Ştefan Constantinescu, pe care-1 vedeam mai des, că distanțele la care mă țineam erau interpretate de aceşti compatrioți drept mândrie. Ştiam că numai consimțând să adopt deprinderile lor, m-aş fi simțit bine cu ei, iar la rândul lor ei m-ar fi considerat „băiat bun".

67. înapoi la Berlin

înapoi la Berlin, fui primit de Margot în locuința ei cu acelaşi entuziasm, ca şi altă dată. Cele patru săptămâni petrecute la Paris mă refăcuseră pe deplin. Mă simțeam bine cu nervii, începui să redactez cele două lucrări, pe care voiam să le public în curând.

în acelaşi timp am mers regulat la seminarul lui Erdmann, care trata despre *Critica rațiunii pure.* Cunoştințele istorice ale acestui profesor asupra lui Kant erau uimitoare. La o şedință se întâmplă să întrebe numele unui autor german, ale cărui idei în problema cauzalității au influențat pe Kant. Dintre cei treizeci de membri ai seminarului, fui singurul care rosti numele lui *Crusius.*

Răspunsul meu impresiona pe profesor, care ținea mult la asemenea amănunte. Pe Richl îl admiram de asemenea la seminar, unde trata despre probleme de teoria cunoaşterii. Acelaşi spirit dialectic, care mă fascinase totodeauna, mă fâcea să-1 admir, cu toată experiența neplăcută pe care o avusesem cu el.

Aforismele, pe care intenționam să le public sub titlul ^*edanken Winke,* se înmulțiseră o dată cu experiențele prin care ""ecusem în ultimul timp. Eliminai, totuşi, unele prea tari sau j tele, care mi se păreau că nu sunt destul de clar formulate, Alegând să exercit o critică severă asupra propriilor mele " ț i i . Le împărții în două părți: prima - *Aus Denken und*

e *en* Şi a doua *Aus Wissenschaft und Philosophie.* Aceste titluri Primau de fapt experiența anilor mei de studii şi singurătate.

Mă hotărâi să nu le semnez decât cu inițialele (N. P.), considerând o asemenea operă ca ceva subiectiv şi efemer, care nu trebuia să stânjenească oper^ mea obiectivă, în acelaşi timp, terminai de redactat opusculul despre noțiunea de filosofic *{Zur Begriffsbestimmung der Philosophie)"* silindu-mă să-i dau o formă cât mai concisă, - regulă pe care am [păstrat-o] în toate lucrările mele publicate. Concepția exprimată fusese trăită pe tot timpul studiilor mele în domeniul filosofici. Eram convins că este începutul unei filosofii proprii, care se va dezvolta în cursul anilor. Nu bănuiam atunci că împrejurări vitrege mă vor abate de la acest program.

68. O vizită în ţară

între timp, m-am hotărât să plec în țară, unde nu mai fusesem de mai mult de un an. Am sosit în Bucureşti pe la mijlocul lui martie. Unchiul şi mătuşa mea mă aşteptau cu nerăbdare. Crezând că viu să mă stabilesc definitiv, ei începură să-mi vorbească de căsătorie. Chestiunea nu mă interesa, fiindcă nu împlinisem nici douăzeci si şase de ani. Le-am spus că trebuie să mai lucrez încă un an în străinătate. Ei fură mirați de această prelungire a studiilor cu toată încercarea mea de a le explica situația cu motive obiective. Sora mea Zoe, de asemenea, nu înțelegea pentru ce mă mai întorc în străinătate. Faptul că-mi luasem o diplomă însemna pentru ei terminarea studiilor.

De sărbătorile Pastelui plecai la Constanța pentru a vizita pe sora mea Măria, al cărei soț se afla în garnizoană încă de pe când fusese înaintat căpitan. M-am bucurat să-i văd. Copiii lor mă înconjurară cu dragoste. Constanța mi se păru un oraş simpatic.

M-am plimbat prin port şi pe țărmul mării. Am vizitat pavilionul Reginei Elisabeta, catedrala şi moscheea. Aceasta avea frumoase covoare persane, dăruite de sultanul Abdul Hamid.

La Bucureşti, am întâlnit numeroşi prieteni si cunoscuți. Mulți din ei mă întrebau: când viu să mă stabilesc în țară. Observam si de data aceasta cum nepotrivirea între condițiile de viață, mentalitatea şi moravurile noastre, de o parte, şi modul meu de a judeca, pe de altă parte, se accentuaseră din ce în ce mai mult.

înstrăinarea mea era adâncă, în ciuda dorinței de a înțelege tot ceea ce mă contraria. Mă frământa gândul că până la urmă nu voi putea să mă readaptez la mediul natal. Asupra unei cariere

l. In text: „am observat-o" *(n. ed.)*

universitare încă nu mă hotărâsem. Ştiam că la noi o asemenea carieră atârna mai mult de relații politice şi personale decât de merit. Prevedeam că nu voi fi în stare să lupt cu oameni care au alte criterii decât acelea pe care mă deprinsesem să le consider valabile în țări mai înaintate sub toate aspectele. Cu aceste gânduri părăsii țara fără nici un regret.

69. Primele publicaţii în limba germană

Sosit la Berlin, m-am mutat în apropiere de Margot, în Friedenau pe Kaiserallee. Nu mai voiam să locuiesc la ea, dorind să o deprind cu gândul că în curând va trebui să ne despărțim.

Ne vedeam însă zilnic şi căutam să fiu atent cu ea. Cum aveam cărțile la locuința ei, preferam să lucrez acolo.

începui să copiez pe curat lucrarea *Zur Begriffsbstiemuung der Philosophie* şi volumaşul de aforisme *Gedanken und Winke.*

Peste două săptămâni le încredințasem unui editor din Berlin, care le primi să le tipărească pe cheltuiala mea. într-o lună, ambele publicații fură gata şi difuzate pe piață. Am trimis exemplare la profesori, prieteni şi cunoscuți şi la diferite reviste de filosofie din Germania, Franța şi Anglia, în țară am trimis numai un exemplar revistei *Convorbiri Literare.* Eram mulțumit că izbutisem să duc la bun sfârşit ceea ce-mi propusesem. Totuşi, nu pot spune că eram împăcat cu ceea ce realizasem. Când îmi recitii opusculul despre noțiunea de filosofie, mi se păru că rolul negației nu fusese îndeajuns accentuat. Aici vedeam imediat un subiect pentru o nouă lucrare, pe care încercai să-1 schițez pe o bucată de hârtie.

Iar în ce priveşte aforismele, multe din ele nu mă satisfăceau.

Acum îmi dădeam seama că nu e nimic definitiv pentru un spirit în continuă mişcare. Mă resemnai însă la gândul că voi realiza cu timpul ceva mai bun şi mai consistent. Cele două cărți le consideram numai ca reprezentând încheierea unui capitol în străduințele mele filosofice.

în semestrul de vară m-am înscris ca „membru ordinar" la seminarul lui Erdmann. Această calitate restrânsă la un anumit număr, îmi dădea dreptul de a participa activ la lucrări şi de a face un referat critic asupra chestiunilor discutate. Erdmann era încântat să aibă un „doctor" mai mult printre membrii ordinari ai seminarului său. Cum se trata despre Hume, mă simțeam cu deosebire pregătit a susține o discuție asupra problemelor ridicate

în jurul acestui filosof. Când îmi veni rândul să fac un referat, m-am executat spre satisfacția profesorului. Mai trebuia să-1 transcriu pe curat înainte de a-1 prezenta să fie păstrat în arhiva seminarului. Erdmann îmi dădu întâlnire într-o zi, când avea curs.

Mă înfățişai exact la ora indicată. Bătui la uşa cancelariei lui.

Cum nu auzii „herein", bătui a doua oară. Dar şi de data aceasta nu mi se răspunse. Atunci mă hotărâi să intru. Când mă văzu apărând în uşă, Erdmann fu oarecum contrariat. De fapt, îl surprinsesem într-o situație de inferioritate, îşi repeta cursul în gura mare, pentru a-1 rosti apoi pe dinafară în fața studenților.

Astfel îmi fu dat să-1 văd pe profesorul reputat pentru memoria sa, cum îşi învăța lecția de pe manuscris, înțelegeam pentru ce nu-i plăcuse intruziunea mea, deşi nu o făcusem cu intenția de a-1 jigni.

70. La Gottingen, Marburg, Heidelberg si Munchen

N-am aşteptat terminarea semestrului pentru a pleca din Berlin. Voiam să vizitez câteva centre universitare pentru a putea să audiez, cel puțin în treacăt, pe unii profesori de filosofic, ale căror scrieri mă interesaseră cu deosebire. Dorind să-i fac o plăcere lui Margot, o invitai să mă însoțească pe timpul unei asemenea călătorii.

în ziua de 7 iulie plecarăm împreună la Gottingen. Micul oraş, cu împrejurimile lui frumoase, îmi plăcu mult. Mi-a rămas în amintire colecția de cranii a lui Blumenbach. Universitatea, o clădire modestă, era celebră cu deosebire în domeniul matematicii.

Filosofia încă avea ceva de oferit. Ascultai la câteva ore de curs pe lulis Baumann şi Edmund Husserl. Cel dintâi, autorul unei scrieri interesante intitulată *Anti-Kant,* era

un bătrân cu bărbuţă albă, degajat în vorbă si mişcări. Expunerea lui era clară si elementară. Trata despre Leibniz. Din când în când lăsa câte o vorbă de spirit, sau releva câte o lacună în opera acestui filosof.

Pe Baumann omul îl văzui mai bine la ieşirea de la curs, când se întreţinea cu un student. Pe cât de agitat era acesta să-i arate punctul său de vedere, pe atât de liniştit era el, care-1 asculta cu toleranţă. O uşoară ironie se observă pe faţa lui blândă. Aveam impresia că văd un înţelept în înţelesul clasic al termenului.

Edmund Husserl era atunci numai profesor extraordinar deşi trecuse de cincizeci de ani, şi faima lui începuse să străbată î[11]

lumea filosofilor. Cu un cap socratic, înfăţişarea lui impunea.

Vorbea rar, fără nici o preocupare de a face impresie, fiind absorbit de ideile pe care voia să le exprime cât mai exact.

„Phenomenologismul" lui nu fusese încă formulat pe deplin, îl cunoşteam numai din cele două volume de *Logische Untersuchungen,* unde combătea psihologismul în logică, şi din unele studii publicate în reviste. Regretam că nu-1 pot audia mai mult timp, căci simţeam că era un gânditor care se mişcă pe propriile sale picioare.

De la Gottingen am trecut la Marburg. Aici mă atrăgeau cei doi profesori, a căror interpretare a lui Kant făcuse multă vâlvă:

Hermann Cohen şi Paul Natorp. Asistai la cursurile lor încă din ziua sosirii. Cohen era un bătrân de şaptezeci de ani trecuţi, cu o pronunţată înfăţişare semită. Un cap enorm acoperit cu păr alb încâlcit, nas coroiat, buze groase şi o faţă injectată, pe care străluceau prin ochelari de sticlă groasă doi ochi negri, pătrunzători. Trupul lui gras părea un bloc rezemat pe două picioare scurte. Vorbea încet, cu intonări melodioase şi gesturi de poet, oprindu-se din când în când pentru a se reculege, dar şi pentru a scruta auditoriul ca un vraci, care caută să se încredinţeze de efectele obţinute. Se vedea că este conştient de arta şi autoritatea lui de dialectician. Expunea un capitol din opera sa *Logik der reinen Erkenntnis.* Mărturisesc că mai mult m-au impresionat scrierile lui, pe care le citisem aproape în întregime, decât modul lui de expunere orală.

Paul Natorp era un om de aproape şaizeci de ani, uscăţiv, palid şi cu o barbă sură. întreaga lui înfăţişare radia o modestie sinceră. Clar şi metodic, el expunea ideile cu o dialectică subtilă.

Vorbea despre procesul cunoaşterii, cu o rară bogăţie de termeni, al cărei scop era să scoată în relief caracterul dinamic al gândirii.

Argumentaţia lui părea mai strânsă şi mai convingătoare decât a lui Cohen. îmi amintesc că m-au impresionat cu deosebire cunoştinţele lui în ştiinţele pozitive, ale căror principii generale îi furnizau canevaua pe care-şi teşea speculaţiile filosofice. Farmecul acestui gânditor distins consta, desigur, în modul cum ştia să armonizeze filosofia cu ştiinţa.

Orăşelul Marburg mi-a plăcut prin poziţia lui pitorească şi Prin liniştea pe care o împrăştia. Pe o vreme frumoasă am făcut Plimbări cu Margot prin împrejurimi. M-am simţit bine şi voios *°t timpul, deşi mă gândeam cu tristeţe la ziua când va trebui să ne despărţim.

Am trecut apoi la Heidelberg, unde am rămas o săptămână.

Revedeam acest oraş frumos după doi ani. în tovărăşia lui Margot am petrecut ore întregi pe terasa Castelului, de unde priveam spre valea Nekarului. într-o seară cu lună, acest peisaj mi s-a părut cu deosebire încântător. Pe ruinele vechiului castel se reflecta lumina lunei, iar râul apărea ca un fir argintiu ce se pierdea în fundul unei văi misterioase.

La Universitate am ascultat pe Windelband. Acest profesor celebru şi gânditor subtil, care a refuzat o chemare la Universitatea din Berlin, avea o personalitate complexă, ascunsă sub o înfăţişare prozaică. Gras, cu o faţă roşcovană încadrată cu o barbă sură şi răsfirată, el părea că este un berar sau hangiu. Când vorbea însă, întreaga sa fizionomie se transforma ca prin farmec. Fruntea lui largă şi ochii lui vioi reflectau inteligenţă şi emotivitate. Vorbea tot atât de frumos după cum şi scria. L-am audiat la un curs de istoria filosofici moderne. Frazele lui artistic formulate exprimau clar şi concis ideile expuse. Mă simţeam înălţat sufleteşte după fiecare oră de curs. Căci Windelband avea darul să trăiască filosofia si să facă pe ascultători să participe la emoţiile lui intelectuale.

De la Heidelberg am plecat la Miinchen. Revedeam acest oraş după cinci ani. De data aceasta, muzeele, parcurile şi unele palate îmi făcură o impresie mai puţin plăcută, fiindcă descopeream în ele numeroase imitaţii din Italia şi Paris. Oraşul îmi era însă simpatic prin aşezarea lui şi prin curăţenia străzilor.

Am fost la Starnberger See şi la Chinsee, vizitând palatele fantasticului rege Ludovic al II-lea. La Universitate aş fi dorit să ascult pe Theodor Lipps. Din nenorocire, acest distins profesor şi gânditor era bolnav. Pe ceilalţi profesori de filosofic n-am ţinut să-i audiez, căci nici unul nu-mi prezenta un interes deosebit.

La Miinchen m-am despărţit de Margot, eu urmând a-mi continua călătoria în Elveţia. Despărţirea a fost grea pentru prietena mea. Gândul că voi reveni la Berlin peste câteva săptămâni, o mai linişti. Trebuia să rămân singur. Pentru nervii mei, izolarea completă îmi făcea bine. Eram, totuşi, contrariat de a nu putea împăca nevoia de sociabilitate cu aceea a singurătăţii, întrevedeam că n-aş putea să mă simt mulţumit cu viaţa de familie, în care totul s-ar desfăşura în mod monoton, iar sentimentul libertăţii ar suferi numeroase îngrădiri. Căci de câte ori locuiam cu Margot împreună, aveam imagina căsătoriei, cu întregul ei cortegiu de nepotriviri.

71. O nouă călătorie în Elveţia

în Elveţia m-am oprit mai întâi la Zurich. Revederea acestui oraş după doi ani mă făcea să-mi verific capacitatea de reţinere a trecutului. M-am plimbat din nou prin frumosul şi liniştitul parc Belvoir şi de-a lungul lacului, amintindu-mi de starea sufletească prin care trecusem atunci. Eram iar singur. Mă simţeam bine, liniştit şi dornic de lucru. Mă abţinui însă de la orice muncă intelectuală mai susţinută. Aveam cu mine câteva cărţi noi de filosofie, pe care începui să le citesc cu aviditate.

De la Zurich am trecut la Interlaken pentru mai mult timp.

în marele hotel, unde descinsesen, nu simţeam nevoia sociabilităţii. Lume multă,

aproape din toate țările, se perinda zilnic, îndeosebi americanii şi englezii mă interesau prin ținuta lor, cei dintâi comunicativi şi gălăgioşi, cei din urmă reținuți şi liniştiți.

Ziua, când nu ploua, făceam mici excursii prin împrejurimi, privind munții, atât de apropiați, încât nu-i puteam vedea fără un efort susținut. Seara, pe terasa hotelului observam oamenii. Alături de femeii elegante şi bărbați în smocking, defilau turişti în costume de alpinişti.

Mă împrietenisem cu un tânăr pastor englez, a cărui singurătate căuta s-o împartă cu mine. Discutam filosofie şi teologie.

Intr-o seară voind să-mi arate temeinicia argumentului teologic, mă pofti să privesc bolta cerească printr-un telescop, pe care-1 purta cu sine în voiaj. Instrumentul optic dezvăluia, în adevăr, un firmament mai bogat şi mai impunător decât oferă ochii liberi.

Totuşi îi mărturisii că ceea ce văd nu dovedeşte un anumit scop şi nici existența unui autor, ci numai realitatea unui imens univers, în fața căruia ne simțim totdeauna mişcați. Pastorul mă luă de braț şi-mi zise cu o voce vibrândă de convingere: „Dar acest univers, cine 1-a creat? Mintea nu-1 poate concepe decât ca opera unei personalități divine". I-am răspuns că o asemenea presupunere este produsul gândirii noastre antropomorfe, dar din punctul de vedere al rațiunii, nu reprezintă o dovadă. Cu toată convingerea de care era pătruns, pastorul nu mai insistă. Divergența de opinie nu-i înstrăina însă sentimentele față de mine. Mă invită să-1 vizitez la Londra, adăugând că vom continua acolo discuția.

Nu eram satisfăcut de cum se desfăşurase convorbirea cu pastorul. Simțeam că nici unul nu-şi afirmase punctul de vedere cu suficientă argumentare. Convingerea lui şi îndoiala mea erau două elemente diametral opuse, îmi dădeam seama că, în astfel

de condiții totul atârnă de credință. Deşi crescusem într-un mediu unde fiecare era un credincios practicant, eu pierdusem încă din timpul adolescenței deprinderea de a lua de bune toate afirmațiile Bisericii. Apoi şapte ani de studii în domeniul ştiinței şi filosofiei, mă făcuseră să resping argumente bazate pe analogie, autoritate şi impresii subiective. Aş fi dorit să pot să cred, dar rațiunea exercitată spre un control riguros, mă împiedica.

Reflectam asupra acestei incapacități, de câte ori intram într-o biserică şi priveam la credincioşii care se rugau. Atunci îmi ziceam că religia omului călăuzit de rațiune, poate avea puncte comune cu religia practicată de mulțime, dar numai în ce priveşte sentimentul si trebuința de a crede, iar nu si argumentele de care se serveşte fiecare credincios conformist. Căci asemenea argumente sunt prea puerile pentru a fi recunoscute ca valabile pentru o minte emancipată.

în tot cazul, discuția cu pastorul englez nu m-a lăsat indiferent. Mulți ani după aceea, de câte ori m-am aflat în fața naturii sau a unor dificultăți de ordin subiectiv, simțeam necesitatea să mă apropii de acest fond primitiv şi misterios, pe care nici o ştiință şi nici o filosofic nu-1 pot desființa. Arunci recunoşteam că religia în genere este un refugiu şi un mijloc de înălțare sufletească si regretam să rațiunea mă reținea să urmez calea marii majorități a oamenilor.

72. Revenirea la Berlin

Pe la sfârşitul lui august am revenit la Berlin. Margot era fericită să mă vadă încă pentru câtva timp pe lângă ea. Am căutat s-o distrez şi s-o pregătesc sufleteşte pentru ziua când ne vom despărţi, în curând se împlineau trei ani de la întâlnirea noastră, în acest răstimp relativ scurt, am trecut prin atâtea experienţe, încât aeam impresia că prietenia noastră durase mult mai mulţi ani. Deşi n-am iubit-o propriu-zis, convieţuirea noastră a fost caldă şi plăcută. Dacă ar fi fost intelectuală şi cu preocupări ce s-ar fi întâlnit cu ale mele, poate că aş fi fost sufleteşte mai aproape de ea. în tot cazul, pentru întâia oară am aflat ce înseamnă a fi iubit cu pasiune de o femeie. Iubirea ei m-a făcut mai înţelegător, modificându-mi caracterul si deschizându-mi noi perspective în sufletul omenesc, în acelaşi timp am învăţat să apreciez mai bine latura afectivă în relaţiile cu semenii.

Mă pregăteam să plec la Paris în ziua de l octombrie-

Părăsirea definitivă a Berlinului îmi evoca trecutul a şapte ani de viaţă dedicată studiului si meditaţiei. Cu această ocazie începui să însemn pe un caiet (în limba germană) unele reflecţii sugerate de privirea retrospectivă a vieţii de student. Spuneam în acele însemnări *(Aufzeichnungen aus meinem Leberi)* că timpul petrecut în Berlin reprezenta pentru mine „un studiu de tranziţie", pe care nu-1 depăşisem încă şi pe care nu credeam că-1 voi depăşi vreodată. „Căci, atât timp cât cineva nu renunţă la ştiinţă, nu ajunge la nici o *încheiere,* la nici o atitudine definită, poate la nici un scop în viaţa şi gândirea sa". Apoi amintindu-mi de prima criză sufletească, prin care trcusem în iulie 1908, câteva zile înainte de a doua mea călătorie în Anglia, ziceam: „Atunci îmi dădui seama pentru întâia oară de faptul că *timpul meu trece.*

Până atunci nu mă simţisem în timp. Aceasta fu numai o constatare trecătoare, care dispăru după câteva săptămâni. Trăii mai departe inconştient, adică *nu pentru mine.* Citeam şi învăţam mult, fără nici o consideraţie faţă de un anumit scop, caro să-mi fi uşurat silinţa. Nu voiam altceva decât să citesc şi să învăţ, şi anume din motive inconştiente, nici măcar din ambiţie sau imitaţie. Singurul motiv, care poate mă îndemna la aceasta, era numai următorul: voiam să am toată ştiinţa *îndărătul meu,* fără nici o perspectivă asupra viitorului. Asupra viitorului meu mă gândeam, totuşi, foarte deseori, fără însă a-mi face vreun plan anumit. Nu numai viitorul meu, dar în acelaşi timp gândirea mea asupra lui era obscură şi nedefinită. Această stare dăinui până în 1911, anul cel mai bogat în experienţe pentru mine". Tragicomedia examenului de doctorat mă forţă să devin conştient de propria mea existenţă, de scopul şi rostul meu de a exista.

îmi mai aminteam că pe timpul şederii mele la Londra (martie-aprilie 1911), când lucram febril la teză, se produse o schimbare profundă în fiinţa mea. în ciuda unei munci încordate şi a unor preocupări obiective, foi cuprins zile întregi de o dispoziţie melancolică, pe care nu puteam să mi-o explic. Vedeam totul altfel ca până atunci. Sufleteşte devenii un pesimist, deşi sănătatea mea era bună. Nu puteam reduce această stare la vremea urâtă ce bântuia atunci în Londra, deşi sensibilitatea mea a suferit totdeauna de pe urma condiţiilor atmosferice. Răul de care suferеam, era mai adânc. Caracterizam această stare, în însemnările pomenite, cu următoarele cuvinte: „Mă văzui *înşelat* de oiine însumi. Gândul despre existenţa mea *trecătoare* îmi veni în conştiinţă cu

atâta forță, încât tot ce vedeam şi simțeam, căutam

să-1 examinez din acest punct de vedere, încercam să înțeleg poziția mea în această lume".

în aceleaşi însemnări, aşternute pe hârtie în ajunul plecării, îmi mai exprimam o judecată asupra țării şi poporului în mijlocul cărora trăisem atâția ani. îmi dădeam seama că o asemenea judecată nu poate fi decât o părere subiectivă sau relativă.

Observam în această privință: „Călătoriile mele m-au convins că oamenii în fond sunt pretutindeni aceiaşi, împrejurările externe nu mă pot determina să obțin o înțelegere justă asupra ființei unui popor. Cu cât cunoşti mai multe popoare străine, cu atât mai puțin eşti dispus să formulezi asupra lor judecăți generale. De fapt, germanii sunt oameni ca şi celelalte popoare. Am întâlnit printre ei, ca şi aiurea, oameni buni si răi. Mă voi feri totdeauna să spun despre germani mult rău sau mult bine. Şi tot aşa, *sine im,* pot spune despre toate popoarele, că nu sunt nici bune nici rele şi că nu sunt nimic altceva decât oameni. Cu o asemenea concepție pot să mă mut la Paris. Aici voi fi pregătit pentru toate decepțiile".

Astfel de reflecții arată spiritul cu care încheiam o perioadă din viața mea şi începeam alta. Nu ştiam ce-mi va rezerva soarta, dar cunoşteam oamenii mai bine decât înainte, ceea ce mă făcea să păşesc cu încredere " -••' -nediu.

O.,*:

N. Petrescu împreună cu bunul său prieten, căpitan Florea Țenescu
(in 1940, general, şef al Marelui Stat Major al Armatei),
6/19 ianuarie 1913 Bucureşti".

PARTEA a IlI-a

1912-1915

73. Instalarea la Paris

Am sosit la Paris într-o frumoasă dimineață de toamnă. Eram hotărât să nu mai locuiesc în Cartierul Latin, deşi îmi propusesem să audiez unele cursuri la Sorbona şi *College de France.* Voiam să cunosc şi alte cartiere ale oraşului. Până la găsirea unei locuințe, am stat într-un hotel de pe marile bulevarde timp de o săptămână.

Profitând de apropierea tuturor atracțiilor, am petrecut serile prin diferite teatre şi localuri. Această viață îmi oferea impresii care mă făceau să cunosc un mediu nou şi diferit de acela al Berlinului.

Vechiul meu prieten şi coleg de şcoală, Ştefan Constantinescu, veni să mă vadă încă a doua zi după sosire. Era slăbit fiziceşte, deprimat şi lipsit de mijloace. Mi-a povestit toate suferințele lui.

într-un an îşi irosise aproape toți banii pe care îi avea, cheltuind peste măsură în petreceri, îmi mărturisi că nu a dat nici un examen şi că nu ştia ce să facă în această privință. M-am oferit să-1 ajut, cu condiția să renunțe la viața dezordonată şi să-şi treacă examenele la timp. îmi făgăduise solemn că-mi va urma sfatul, îi avansai imediat

o sumă pentru a-şi plăti taxele la facultate şi să se întreţină timp de o lună. Eram fericit că-1 pot scăpa de la o decădere iminentă, încrederea mea se dovedi însă şi de data aceasta neîntemeiată. Peste două zile de la înţelegerea noastră, îl întâlnii cu o prietenă a lui, instalat în cele mai luxoase locuri ale unui teatru din centru. L-am privit fără a-i spune un cuvânt. Nu mai voiam să ştiu nimic de el. Mă convinsesem că e un om pierdut pentru totdeauna şi că orice încredere din partea mea de a-1 îndrepta ar fi zadarnică. Această întâmplare mă mâhni adânc, îmi zdruncina încrederea în oameni.

M-am mutat într-o pensiune pe Avenue du Trocadero.

Cartierul acesta îmi convenea, pentru că era liniştit şi curat.

Diferite mijloace de locomoţiune îmi stăteau la dispoziţie pentru a ajunge la Universitate, la Biblioteca Naţională şi la alte centre ale oraşului. Locatarii pensiunii erau împărţiţi între francezi si străini. Printre aceştia din urmă se aflau englezi, americani şi portughezi. Ordinea casei lăsa însă mult de dorit, de asemenea în ce priveşte hrana. De multe ori luam dejunul la restaurant pentru a scăpa de neplăcerea unei alimentaţii monotone si meschine.

Seara locatarii se întruneau în salon, unde se făcea muzică şi se discuta despre războiul balcanic care izbucnise de curând. Văzând că mă retrag în camera mea, proprietara mă rugă insistent într-o seară să rămân în salon. Cu această ocazie cunoscui o tânără americană, Miss Grace Cecilia Ives, care se afla cu mama ei în trecere spre Italia. Fata era vioaie, şi-mi acordă încă de la început o atenţie deosebită. Blondă, cu un ten curat, înaltă şi subţire, ea nu avea însă puncte de atracţie de lungă durată. Avea în schimb o voce simpatică şi o fire comunicativă, care atrăgea la prima vedere. Angajarăm o conversaţie, la care participă si un englez, Mr. Force, un bărbat roşcat la faţă şi la păr, ţanţoş ca un cocoş, celibatar tomnatec cu veleităţi de cuceritor. Mai veni apoi în jurul nostru o doamnă portugheză, cam trecută, bună şi veselă, ale cărei preocupări de cochetă o făceau ridiculă. Mă distrai bine. îmi părea rău că-mi anunţasem plecarea din pensiune peste câteva zile.

A doua seară, Miss Ives mă atrase într-o conversaţie mai intimă. Ne întreţinurăm aproape singuri într-un colţ al salonului.

Mama ei stătea discretă la o parte. Vorbirăm despre Statele Unite.

Când i-am spus că intenţionez să viu în America vara următoare, Miss Ives se arătă încântată. Mă invită s-o vizitez în orăşelul ei din statul lowa. Conversaţia deveni din ce în ce mai animată. Fata se uită la mine cu interes viu. în ochii ei albaştri se reflecta o pasiune. Se făcuse ora unsprezece. Cei mai mulţi locatari se retrăseseră. Mama ei dispăruse mai de mult. leşiserăm pe culoar pentru a ne duce fiecare la culcare. Nu ne înduram însă a ne despărţi, întinzându-mi o mână pentru a ne despărţi, ea mă fixă adânc. Simţii cum un fior îmi trece prin tot corpul. Atunci o îmbrăţişai, sărutând-o de mai multe ori. Corpul ei subţire tremura de emoţie. Se lăsă molatecă în braţele mele fără a rosti un cuvânt.

Era atâta spontaneitate în mişcările ei, încât mă simţii încurajat să o duc în camera mea. Dar raţiunea mă opri. Gândul că ar putea să se simtă jignită, îmi înfruntă

dorința. Ne despărțirăm, făgă-

duindu-ne să ne scriem până la revederea în America. Ea pleca chiar a doua zi în Italia, iar eu mă mutam peste câteva zile într-un hotel pe rue Galilee nu departe de Champs Elysees.

în noua locuință aveam un serviciu mai bun şi o masă excelentă. Printre locatari se afla şi o evreică inteligentă din Rusia, plină de ideologie marxistă. Discutam uneori teorii sociale, fără însă a fi de acord. Cu această ocazie observam cum se răsfrâng noțiunile abstracte în mintea unei femei. Mentalitatea feminină, aplecată spre subiectiv şi concret, colorează orice idee, deformând-o până la caricatură. Mă distra să văd cum divergența de opinie o enerva ca şi cum ar fi fost în joc o chestiune personală, într-o zi, din lipsă de argumente, îmi arătă în față că sunt un sceptic, fiindcă nu acceptam fără nici o rezervă doctrina lui Marx.

I-am replicat surâzând că, totuşi, cred în lucruri care pot fi verificate în realitate, ca ochii ei frumoşi, de exemplu. Se înfurie şi mai mult, reproşându-mi că amestec în discuție lucruri care n-au nimic comun. Recunoscui că de data aceasta are dreptate şi o invitai la un teatru. Astfel încetă orice antagonism între noi.

în acelaşi timp cunoscui două fete, una din Blois şi alta dintr-un cartier priferic al Parisului. Puținele ore de plăcere fizică, pe care mi le-a oferit compania lor îmi lărgi cunoştințele despre femeia franceză. In comparație cu femeia germană, engleză şi română, relevam unele deosebiri de suprafață, în fond însă constatam aceleaşi trăsături comune.

Diminețile lucram în Biblioteca Națională. Citeam pe Fridegisius şi pe Digby, ale căror scrieri mă interesau pentru o lucrare, pe care intenționam să-o public, dar pe care am părăsit-o, fiind absorbit de alte probleme. Cu această ocazie îmi fu dat să cunosc spiritul birocratic, îngust şi meschin, al funcționarilor francezi.

Scrierile lui Digby, datând din secolul al XVI-lea, constau din nişte volume foarte vechi, legate în piele. Când le înapoiai, unul din ele nu se mai închidea bine din cauza hârtiei scorojită de timp. Funcționarul, căruia îi restituiam volumul, începu să-mi facă observație pe un ton ce dezmințea politețea franceză, în zadar căutai să-i explic că hârtia, care-şi pierduse din elasticitate, nu a fost vătămată cu nimic de mine, şi că-şi va reveni. Mă duse la custodele de serviciu. Acesta, ceva mai înțelegător, îşi îndulci tonul, dar îmi imputa neglijență cu manipularea cărților, în sfârşit, mă predă bibliotecarului şef. Acesta mă ascultă cu răbdare şi recunoscu nevinovăția mea, mulțumindu-se să ia volumul şi

să-mi spună că incidentul e închis, întâmplarea aceasta mă făcu de a nu mai consulta cărți rare în Biblioteca Națională, preferând să trec Canalul pentru a le obține la Biblioteca Muzeului Britanic din Londra, unde nu întâmpinam neplăceri atât de absurde.

La Sorbona, urmam intermitent cursurile lui Delbos şi Durkheim. Nici unul din aceşti profesori nu mă atrăgea prea mult, în mod regulat mă duceam la cursurile lui Bergson de la College de France. Expunerea acestui filosof mă interesa din ce în ce mai mult, fiindcă modul lui de a gândi stimula imaginația, în anul acela vorbea despre ideea de evoluție. Deşi nu adăuga nimic la ceea ce exprimase în scrierile sale, totuşi, prezentarea

acestei idei era cu deosebire interesantă prin asociaţiile pe care le sugera conferenţiarul. Căci Bergson era dotat şi cu un mare talent literar.

Printre românii întâlniţi la acest curs, mi-aduc aminte de Mircea Djuvara şi Marin Ştefănescu. întâiul era grav şi închipuit, aşa cum avea să rămână toată viaţa, imitând pe alţii şi negăsindu-se pe sine însuşi. Al doilea era un rural speriat de ce putuse să prindă din cărţile citite şi cursurile audiate, arătând încă de atunci aplecări de orator militant. Mircea Djuvara era însă mai cunoscut în ţară, unde începuse să treacă drept o mare speranţă pentru intelectualitatea română. Propaga prin revistele noastre filosofia bergsoniană cu atâta insistenţă, încât lumea îl poreclise „Briciul lui Bergson". Citind o dată unele din numeroasele lui articole, am fost uimit să constat lipsa lui de pătrundere în spiritul concepţiei bergsoniene. Decepţia mea era atât de mare cu cât mă gândeam la stăruinţa cu care asculta pe filosof şi lua note la fiecare lecţie a lui.

Pe la începutul lui decembrie mă cuprinse un dor de ţară şi de a petrece sărbătorile Crăciunului cu rudele şi prietenii mei.

înainte de a pleca la Bucureşti, m-am oprit o săptămână la Berlin, unde Margot mă primi cu aceeaşi dragoste. Statornicia sentimentelor ei mă mişcară adânc. Şi de data aceasta căutai să fiu cât mai atent cu ea. îi făgădui să o duc la Paris în primăvară pentru a-i arăta muzeele şi monumentele. Era încântată de perspectiva unei călătorii şi astfel ne despărţeam în cei mai buni termeni.

74. în ţară pentru scurt timp

De şapte ani nu ami petrecusem Crăciunul în ţară. Surorile si unchiul meu mă primiră cu mare bucurie. Mă fotografiai cu nepoţii mei, două fetiţe şi trei băieţi. Viaţa de familie îmi plăcea

acum mai mult decât altă dată. Adevărul era că începusem să mă cam satur de a trăi singur. Mă gândeam că, până la urmă, trebuie să-mi alcătuiesc un cămin, dar cum şi când erau chestiuni încă foarte vagi pentru mine.

Tanti Elena îmi vorbi de căsătorie, indicându-mi o anumită fată, pe care o socotea potrivită pentru mine. Propunerea nu-mi displăcu, o găsii chiar interesantă, deşi încă nu eram hotărât să fac un asemenea pas. Evenimentele internaţionale erau atât de nesigure, încât căsătoria îmi părea un risc. Se auzea tot mai mult că ţara noastră va trebui să intre în conflictul balcanic, în caz de mobilizare, eram obligat să-mi fac datoria. Asemenea motive nu convingeau încă pe unchiul şi mătuşa mea. Ei îmi mărturisi că aşteaptă să aibă de la mine un sprijin moral şi că numai stabilirea mea definitivă le-ar mângâia bătrâneţele. Le-am promis că le voi împlini dorinţa peste un an, când situaţia internaţională se va limpezi. Nu bănuiam, bineînţeles, că această situaţie se va complica şi mai mult şi că de pe urma ei planurile mele vor fi zădărnicite.

Am plecat din Bucureşti pe la sfârşitul lui ianuarie 1913, cu sentimente de aprehensiune faţă de viitorul meu şi al ţării. Deşi nu puteam şti propriu-zis nimic precis despre viitorul curs al evenimentelor, prevedeam instinctiv că de acum încolo viaţa mea nu se va desfăşura aşa cum voiesc eu, ci va atârna tot mai mult de împrejurări. Această perspectivă mă neliniştea.

M-am oprit din nou la Berlin pentru mai multe zile. Aici întâmpinam acelaşi sentiment de contrarie ţaţe. Mă obişnuisem cu Margot. Voiam s-o păstrez, deşi

recunoşteam că e imposibil a prelungi trecutul. Eram trist când mă gândeam că nu voi putea să-mi trăiesc viața după dorința mea. De aceea, nici nu mai încercam să-mi fac planuri de viitor, îmi ziceam că e mai bine să trăiesc ca marea majoritate a oamenilor, văzând şi făcând. Dar după puțin timp mă întorceam cu indignare de la o atitudine atât de pasivă şi prozaică, zicându-mi: Nu, voi căuta să lupt şi să-mi impun modul de viață, chiar de va fi necesar să sufăr. Cu asemenea gânduri mă înapoiam la Paris.

75. **înapoi Ia Paris**

îmi reluai ocupațiile obişnuite, urmând cursul lui Bergson, la teatru sau operă şi citind cărți mai mult de literatură de filosofic. Eram oarecum obosit de a gândi atât.

Evenimentele externe, pe care le urmăream cu atenție, mă impresionau. Fără să voiesc, mă gândeam la consecințele lor.

Presa zilei vorbea de un război european, în mijlocul unei asemenea atmosfere, căutam un refugiu. Voiam să mă distrez si să uit prezentul. Pentru a nu fi singur, mă mutai într-o pensiune pe Avenue Marceau, lângă Etoile.

Aici cunoscusem trei doamne interesante prin spiritul lor vioi, două franceze si una rusă. Deseori petreceam seara împreună în salon, vorbind de toate şi neconcentrându-ne asupra nici unei chestiuni. De aceea conversația noastră se desfăşura în mod plăcut pentru fiecare. Una din doamnele franceze era din Brest. Deşi avea un băiat sublocotenent de marină, părea încă tânără si atrăgătoare, o brunetă plină de farmec şi temperament. Provincia nu-i deformase mintea. Suplețea cu care gândea şi eleganța cu care vorbea şi se îmbrăca reflectau un îndelung contact cu Parisul.

Când mi-am permis într-o zi s-o rog să-mi explice pentru ce nu are o trăsătură provincială, mi-a răspuns cu mândrie că şi-a însuşit încă de copilă criterii largi de judecată, îşi făcuse studiile într-o instituție catolică din Paris, în fiecare an petrecea mai multe luni în capitală, în schimb, cealaltă doamnă franceză, deşi pariziană, era mai conservatoare în concepții. Blondă, înaltă si cu aplecări spre îngrăşare, ființa ei respira o natură rustică. Mai tânără decât cea dintâi, se credea însă totdeauna mai serioasă. Din cauza acestor deosebiri, între ele se iscau unele conflicte, pe care noi străinii, adică doamna rusă şi cu mine, le aplanam.

Mai multă personalitate fizică şi intelectuală avea însă doamna Melincov, care aparținea unei familii nobile din Rusia. Era şi cea mai tânără. Blondă, cu un cap bizar, împodobit cu un păr natural, ea făcea impresia unei ființe stranii. Ochii ei căprui si vioi, reflectau inteligență. Un nas uşor coroiat, pe fața ei ovală, cu un ten roz, îi dădea o expresie de distincție. Corpul subțire şi zvelt se mişca în forme eluzive. întreaga ei făptură împrăştia un aer de conştientă demnitate. De la început spiritul ei fin şi încercat cu oamenii, descoperi în mine un iscoditor de suflete, într-o zi îmi spuse că privirea mea o turbură, întrebând-o ce înțelege prin această observație, ea îmi mărturisi că pentru întâia oară se simte dezarmată în fața unui bărbat. Am asigurat-o că nu urmăresc nici un scop şi că în tot cazul nu-mi dau seama că o privesc în mod deosebit. Nu mă crezu atât de inofensiv şi adăugă malițios: „Dacă ar fi adevărat ceea ce susții, nu m-aş simți dezbrăcată în fața d[umi]tale". Pentru a nu insista, m-am mulțumit să-i surâd şi am trecut la alt subiect de conversație.

Adevărul este că femeia mă interesa mult. Orgoliul ei îmi păru atât de agresiv încât mă ținui în rezervă, în subconştientul nostru însă trebuie să se fi stabilit o legătură afectivă, izvorâtă din afinități morale, fizice şi intelectuale. De câte ori ne întâlneam, fiecare arătam că există o vădită contrazicere între ceea ce vorbeam şi ceea ce simțeam. Amândoi ne ascundeam sub cuvinte, pe când în imaginația noastră ne descopeream reciproc. Uneori, renunțând pentru moment la orgoliu, mă privea fugitiv cu pasiune.

Când mă întrețineam mai mult cu una din cele două doamne franceze, pe figura ei se descopereau mişcări nervoase, în asemenea împrejurări, am întrebat-o o dată dacă se simte indispusă. Ea tresări şi se înroşi. Nu se aştepta să-i descifrez ceea ce voia să tăinuiască. Apoi, reculegându-se, îmi răspunse calm că nu a dormit bine. Eu observai pe un ton deopotrivă calm, că cel mai bun leac împotriva insomniei este să renunți la eforturi sufleteşti inutile. Sunt convins că acest filtru ar fi dus la o complicație sentimentală de nuanțe, dacă aş fi încurajat jocul, care se desfăşurase spontan din ambele părți. Timpul nu-mi permitea o asemenea intreprindere.

Mi-a rămas în amintire încă o trăsătură caracteristică a acestei femei atrăgătoare. Doamna Melincov era o mare patrioată rusă.

Țarul era pentru ea o persoană sacră, în voiajurile ei purta fotografiile întregii familii imperiale. Ne vorbea cu entuziasm de inteligența Marelui Duce Nicolae, pe care-1 cunoscuse personal, într-o zi îmi fu dat să asist la o scenă tragi-comică, la care tânăra patrioată participase cu toată pasiunea. Un medic evreu din Odesa venise de curând în pensiunea noastră, într-o după-amiază se instala comod într-un fotoliu din salon şi începu să discute condițiile politice ale poporului rus. D[oam]na Melincov ascultă câtva timp cu răbdare rechizitorul, pe care socialistul evreu îl făcea regimului autocrat. Când însă el atacă pe țar, ea nu mai fu în stare să se stăpânească, ci izbucni cu indignare pentru a-şi apăra suveranul. Medicul nu se lăsă intimidat. El porni cu mai multă înverşunare să arate că regimul țarist va trebui să se prăbuşească în curând. Discuția ar fi degenerat în invective personale, dacă nu interveneam împreună cu alții, să-i liniştim.

Cu această ocazie avui intuiția dezbinării adânci dintre două mentalități, hotărâte să lupte până la capăt.

Pe la începutul lui aprilie, mă mutai într-un hotel pe rue d'Anjou, în cartierul Elysee, pentru a aştepta vizita lui Margot.

Până la sosirea ei, căutai să-mi culeg toate informațiile necesare cu privire la călătoria în America, unde intenționam să plec pe la

mijlocul lui mai. îmi făcui un plan cu oraşele de vizitat în Statele Unite si Canada.

într-o dimineață mă pomenii cu Ştefan Constantinescu. Era de nerecunoscut. Slăbise şi începuse să tuşească. Mă rugă să-1 iert pentru a nu-mi fi ascultat sfaturile, îmi ceru un ultim ajutor, anume bani de transport în țară. I-am răspuns că sunt gata să-i satisfac cererea, dar numai dacă mă lasă a-i procura eu biletul şi să-1 văd urcat în tren. Consimți la acest control. Peste două zile ne dădurăm întâlnire la Gare de l'Est. îi

cumpărai biletul până la Bucureşti şi statui până a pornit trenul. Eram mulțumit că cel puțin izbutisem să-1 scap de a se prăpădi printre străini.

Margot sosise de la Berlin. Era încântată de frumusețile Parisului. Vizitarăm împreună -muzeele şi împrejurimile. La Versailles petrecurăm o zi întreagă. Seara mergeam la operă sau la multe teatre de varietăți. Urmăream cu interes cum se răsfrâng impresiile ei de germană, care nu călătorise niciodată în străinătate. Necunoscând decât insuficient limba franceză, ea nu putea să guste pe deplin viața din capitala Franței. Era însă perceptivă, uneori chiar vibra în fața lucrurilor frumose si recunoştea că o veche cultură e superioară unei culturi noi.

După trei săptămâni, Margot se înapoie la Berlin, iar eu mă mutai în alt hotel, pe rue de Trouchet, lângă Madelaine. Eram preocupat de călătoria în America. Mă gândeam cu plăcere dar şi cu oarecare anxietate la un voiaj atât de îndepărtat. Surorile mele, când au aflat de acest proiect, îmi scriseseră cu îngrijorare.

Necunoscutul, în care mă aventuram, era însă mai puțin periculos decât îşi închipuiau ele. Cu marile transatlantice moderne, călătoria nu mai prezenta un risc. Totuşi, amintirea dezastrului vaporului „Titanic" cu un an în urmă, cauzat de ciocnirea cu un iceberg, întreținea asemenea gânduri.

Pe la începutul lui mai plecai la Berlin, îmi procurai la un birou al Companiei *Hamburg — Amerika Linie* biletul pentru New York. Petrecui o săptămână cu Margot. Eram puțin nervos, dar si nerăbdător să văd noul continent.

înainte de a pleca din Berlin, am făcut o vizită familiei Deutsch. Gertie mă primi cu deosebită bucurie. Faptul că întreprindeam o călătorie în America îi impunea, începea să vadă acum în mine un om întreprinzător. Era expansivă si voia să fie cât mai gentilă cu mine. Dar rana pe care mi-o lăsase în suflet, cu trei ani în urmă, nu se vindecase încă. O priveam rece şi ° analizam ca pe un obiect de studiu. Se dezvoltase în toate direcțiile, cu tendință spre obezitate, deşi abia împlinise

nouăsprezece ani. De fapt, veselia şi atențiile ei nu mă mai încălzeau. Ne despărțirăm cu promisiunea să-i scriu din America.

76. Plecarea în America

în ziua de 13 mai, într-o marți, am plecat la Hamburg. Faptul că plecam într-o zi socotită de cei mai mulți oameni ca nefastă, dovedeşte că nu eram superstițios. Voiam să fiu singur şi liniştit înainte de a mă îmbarca. Oraşul, pe care-1 vizitasem cu patru ani în urmă, mi se păru mai interesant şi mai primitor decât atunci.

Seara îmi plăcea să rătăcesc pe Alster, gândindu-mă la călătorie, în ajunul plecării îmi luai ultimele informații de la birourile Companiei, în sfârşit, în ziua de 15 mai 1913, pe o vreme frumoasă, mă îmbarcai la Cuxhaven pe transatlanticul „Konigin Auguste Victoria".

Vaporul porni la ora unsprezece dimineața în sunetul fanfarei de la bord. Cu sentimente amestecate priveam la malul de care ne depărtam. Mă bucuram că sunt pe punctul de a-mi împlini o veche dorință, în acelaşi timp o tristețe mă cuprinse la gândul că s-ar putea să nu ajung la destinație.

Când ieşirăm în larg, mă coborâi în cabina mea. Acolo auzii mai bine zvârcolirile vasului în luptă cu apa. în canal, marea deveni mai agitată. Unii pasageri începuseră să

sufere. La Cherbourg oprirăm o oră pentru a lua călătorii din Franța, apoi la Southampton pentru cei din Anglia. Ieşirăm apoi în largul oceanului.

Transatlanticul pe care aveam să petrec nouă zile, era dintre cele mai modeme, deşi nu şi dintre cele mai rapide. Ma,sa şi serviciul nu lăsau nimic de dorit. Cabina mea era prevăzută cu tot confortul. Mă simțeam bine în cuprinsul ei. Pe punte mă plimbam sau şedeam întins pe un scaun, privind oceanul şi pasagerii care se perindau în fața mea.

în prima zi, mă ținui rezervat, voind să observ de la distanță Pe tovarăşii de călătorie înainte de a-i cunoaşte personal. A doua zi, însă, începui să fac cunoştință, fie la masă, fie în salon sau bibliotecă, fie cu vecinii de pe punte. Aveam impresia că mă aflu îfltr-un mare hotel.

La masă aveam ca vecini o doamnă americană cu fiica ei, j*Poi un rus, consilier la ambasada din Washington, un nobil danez °ătrân şi un ofițer al vasului. Cel mai comunicativ era rusul, un

om trecut de patruzeci de ani, înalt si cu fața brună încadrată de un barbişon îngrijit. Era celibatar şi ortodox pravoslavnic. Purta pe piept, sub cămaşă, o iconiță moştenită de la un bunic, care făcuse pelerinajul la Ierusalim. Deşi de origine burgheză, avea vederi ultraconservatoare. Călătorise în multe țări. Mergea însă pentru întâia oară în America. Plin de voioşie şi umor, el excela în a povesti anecdote, mai ales când bea bine. Avea cu el o ladă întreagă cu băuturi tari. într-o zi ne oferi la toți câte un pahar de cognac vechi de peste o sută de ani, pe care-1 avea din pivnițele unui nobil din Moscova. Ne împrietenirăm repede atât de bine, încât mă invită în cabina lui ca să-mi arate unele amintiri personale, din cariera lui de diplomat. Pe masă îşi etalase portretele țarului, țarinei şi țareviciului, de care vorbea cu lacrimi în ochi. într-un moment de exaltare patriotică, îmi spuse că de câte ori are presimțiri de revoluție în țara lui, îi vine să se sinucidă.

N-aş fi bănuit atâta sentimentalism la acest om voinic si vesel.

Doamna americană şi fiica ei n-aveau nimic interesant în afară de pecetea accentuată a provinciei. Erau din statul New Jersey şi trăiseră într-un mediu mediocru de burghezi prozaici.

Ne povesteau cu mândrie că au vizitat opt țări din Europa în sase săptămâni. Rapiditatea cu care le vizitaseră se resimți în faptul că aveau numai impresii vagi si confuze despre ce văzuseră. De multe ori ele aşezau un monument din Roma la Paris, sau un tablou din vreo galerie italiană într-un muzeu din Londra.

Bătrânul baron danez era aproape de şaptezeci de ani. Gras şi roşu la față, el râdea cu poftă de anecdotele diplomatului rus.

Uneori râsul lui se prelungea în sughițuri şi strâmbături nervoase care ne făceau să-1 privim cu oarecare teamă. Apoplectic cum era, putea uşor să cadă victimă unei prea mari excitări. Se pare însă că era mai rezistent decât făcea impresia, căci participa voios nu numai la toate convorbirile noastre dar şi degusta bine băuturile alcoolice. Baronul mergea la New York să-si vadă unicul fiu, care făcea practică într-o bancă şi să-1 abată de la intenția de a se căsători cu o suedeză mai în vârstă decât el. Ne cerea sfaturi cum să procedeze în această chestiune. Rusul îi răspundea printr-o anecdotă, iar doamna americană, deprinsă cu principii de libertate, îi spunea sentențios că, în materie

de căsătorie, părinții nu au nimic de zis. Ofițerul vasului şi cu mine ne mulțumeam sa ascultăm lamentațiile bietului tată.

Ofițerul vasului, care şedea la masa noastră, era un german rezervat. Călătorise pe vase de comerț în Extremul Orient, cu car[6]

ocazie cunoscuse multe din obiceiurile chinezilor şi japonezilor.

Nu vorbea decât când era întrebat. Se pare că avea cuvânt de ordine să lase pe pasageri să se bucure de această plăcere. Era, totuşi, îndatoritor față de noi şi în alte privințe. El ne dădea orice informație. Intr-o zi ne invită să vizităm maşinile transatlanticului.

Motoarele care puneau în mişcare vasul erau impunătoare. Şi în privința mâncării, el căuta să ne satisfacă orice dorință, intervenind direct la bucătarul-şef.

Dintre celelalte persoane, pe care le-am cunoscut pe vapor, îmi amintesc cu deosebire de un evreu englez, om de afaceri din Manchester, care traversase oceanul de vreo şaptezeci de ori.

Aflând că sunt român, deschise vorba de chestiunea evreiasă din România. Atunci aflai mai bine ce înseamnă solidaritatea evreiască din întreaga lume. Căci acest cetățean britanic, deşi nu fusese niciodată în țara noastră, era în curent cu situația coreligionarilor de la noi. Când i-am răspuns că există o asemenea chestiune şi în Anglia, el a recunoscut că am dreptate.

Atunci am cunoscut pe vapor doi americani şi un spaniol. Cei dintâi erau bancheri. Călătoriseră întâia oară în Europa pentru a încheia un contract la Londra, unde se opriseră însă numai trei zile. Mirat de un asemenea voiaj, îi întrebai pentru ce n-au mai rămas mai mult timp ca să viziteze oraşul. Mă lămuriră zâmbind şi cu oarecare ironie față de naivitatea mea, că afacerile sunt pentru ei mai importante decât călătoriile de plăcere, începeam că cunosc mentalitatea americană.

Spaniolul era de asemenea un om de afaceri, care călătorea nu ştiu pentru a câta oară în America. Avea însă curiozitatea unui om de cultură, privind viața din toate punctele de vedere. De la el obținui primele informații precise despre New York.

Traversarea pe o vreme frumoasă şi vederea oceanului imens mă dispuneau spre o continuă meditație, în caietul meu de însemnări sporadice în limba germană scriam de pe vas următoarele rânduri: „întreprind călătoria în America nu din plăcere, nici din motive practice, cum fac cei mai mulți oameni. Nici una din călătoriile mele prin diferite țări n-a fost determinată de [a]sernenea motive". Mai departe mă *analizam,* însemnând în [a]pelaşi caiet, că sunt de la natură un om, a cărui gândire, simțire Ş[1] voință aspiră spre un echilibru sufletesc, în aceasta vedeam eu [a]țunci salvarea existenței mele de la dezorientare la plictis. Voiam ^[a] văd şi să trec prin cât mai multe experiențe pentru a avea totul [ln]*dărătul meu.* în acest chip credeam eu să-mi satur curiozitatea ^ dorința de cunoaştere până la ataraxia stoicilor. Cu cât

cunoşteam noi părţi din lume, noi oameni şi noi obiceiuri, cu atât mă convingeam mai bine că în fond totul reprezintă acelaşi lucru.

Pentru a verifica o astfel de convingere, trebuie să-mi uzez *instinctul de a crede în ceva nou,* până la oboseală. Căci în această privinţă eram ca orice om: de o parte instinctul, de alta raţiunea se luptă în continuu pentru obţinerea liniştii sufleteşti.

După opt zile de traversare a oceanului, zărirăm, în sfârşit, coasta Insulei lungi *(Long Island)* de peste o sută de kilometri, ce se întinde de-a lungul coastei de vest a statului Connecticut.

Păsările ne vestiseră cu câteva ore înainte că ne apropiem de uscat. Simţeam o nelinişte şi o bucurie în acelaşi timp. Pasagerii începuseră să se pregătească pentru debarcare. Fiecare îşi făcea planuri, delibera cu prietenii şi schimba păreri asupra diferitelor chestiuni legate de sosire. Eu gândeam cu oarecare aprehensiune la viaţa pe care o voi duce în acel furnicar al noului continent, unde nu mă aştepta nimeni. La Ellis Island, insula imigranţilor, sosi poşta pe vapor. Mare îmi fu bucuria să primesc o scrisoare de la Miss Ives, domnişoara americană pe care o cunoscusem la Paris în toamna anului trecut. Mă simţeam mai puţin singur, ştiind că există pe noul continent o fiinţă care se gândeşte la mine.

77. La New York

Am sosit la New York în după-amiaza zilei de 24 mai, într-o sâmbătă. Vederea portului, cu *Statuia Libertăţii* şi clădirile înalte „zgârie nori", cum le numim noi, dar pe care americanii le numesc „zgârie cer" *(sky scrapers),* fac o impresie apăsătoare prin măreţia lor de produse ale unei civilizaţii materiale, în care tehnica a întrecut iscusinţa celor mai înaintate popoare din Europa. Debarcăm la Hobscken, la docurile Companiei, pe malul fluviului Hudson. Vameşii americani, cunoscuţi ca foarte severi, se purtară cu străinii din clasa I-îi cât se poate de amabil. Nu ne cerură nici paşaportul.

Baronul danez era aşteptat de fiul său, un tânăr simpatic, care ne propuse mie şi diplomatului rus, să descindem la *Waldorf Astoria,* atunci cel mai mare şi mai luxos hotel din New York.

Luai o maşină şi în mai puţin de o jumătate de oră, traversând pe un ferrybot fluviul Hudson, ajunsei la hotel, în hol găsii p^e^ ceilalţi camarazi de drum. Hotărârăm să rămânem împreună îo seara aceea şi să ne lăsăm conduşi de fiul baronului. Camera, cu baie în marmură, pe care o ocupam pentru suma de numai patru

dolari, mi se păru admirabilă din punctul de vedere al confortului.

De la etajul al doisprezecelea, unde mă găseam, aveam o privire interesantă asupra oraşului.

Pe la ora'opt seara ne întâlnirăm cu toţii în hall-ul hotelului.

Cinarăm la un restaurant din Broadway, apoi merserăm la un *music hali.* Rusul era mai vesel decât oricând, delectându-ne cu noi anecdote. Circulaţia de pe străzi şi luminile orbitoare din centru mă obosiră. Dormii adânc prima noapte.

Dimineaţa ne întâlnirăm din nou. Luarăm cu toţii brekfastul în restaurantul hotelului. Gustai întâia oară acel *grape fruit,* care, după primul război mondial era să ajungă popular până şi în ţara noastră. Apoi trecurăm cu toţii în salonul de lectură, unde ne aştepta fiul baronului cu logodnica lui suedeză. Doamna sau domnişoara nu avea, într-

adevăr, nici un farmec fizic deosebit, în schimb era foarte inteligentă şi stăpână pe sine. Se vedea că numai cu aceste însuşiri îl captase pe tânărul baron. Bătrânul voia să deschidă chestiunea în fața noastră, implicându-ne ca şi cum am fi fost membri ai familiei. Rusul se eschivă pe motivul că trebuie să se îngrijească de un bilet de tren, urmând a pleca chiar în acea zi la Washington. Eu, de asemenea, nu văzui necesitatea de a rămâne, scuzându-mă că trebuie să mă duc în oraş. Astfel, îi lăsarăm să se împace singuri. Pe bătrânul baron îl mai văzui de câteva ori în treacăt, pe timpul şederii mele la hotel. De rus mă despărții însă pentru totdeauna. Acum începea singurătatea mea în marele oraş.

După câteva zile mă mutai de la hotel într-o locuință pe strada 39-a, pentru a fi mai liniştit, începui să vizitez oraşul. Casele înalte din centru mă copleşeau. Erau impunătoare din punct de vedere tehnic, dar lipsite de estetică, întreaga lor arhitectură era subordonată utilului. Aspectul general al străzilor sugera noțiunea de „neterminat". Căci alături de clădiri masive în oțel, beton şi piatră, cu câte douăzeci şi mai multe de etaje, stau case vechi şi modeste din cărămidă, în stil englez, cu numai două sau trei etaje.

Artera principală, *Broadway,* de vreo zece kilometri, taie în mod inegal oraşul în lungime. Sistemul numerotării în locul numirii, al străzilor, simplu şi practic, înlesneşte străinului să se orienteze mai uşor.

Biblioteca Publică *(New York Public Library),* o clădire monumentală în marmură şi în stil renaissance, contrastează cu clădirile din jurul ei. Organizarea acestei instituții nu e întrecută nici de Biblioteca Muzeului Britanic din Londra. Două mari săli de lectură în formă dreptunghiulară, pe lângă alte săli mai mici,

274

stau la dispoziția cititorilor fără nici o formalitate si cu cel mai expedient serviciu. Un catalog pe autori şi materii este ținut la curent de bibliografii specialişti. M-am bucurat să dau peste o asemenea bibliotecă. Aş fi dorit să mă folosesc de ea, dacă timpul mi-ar fi permis. M-am mulțumit numai să parcurg sălile de lectură si să răsfoiesc ultimele publicații, aşezate pe un raft special.

O altă instituție remarcabilă este Muzeul Metropolitan de Artă, înjghebat din inițiativă particulară. Cuprindea numeroase pânze ale celor mai mari pictori europeni. Toate scoalele sunt reprezentate prin opere de valoare, cumpărate cu bani mulți.

Colecțiile particulare ale diferiților magnați financiari şi industriali, dăruite oraşului, au contribuit la înzestrarea acestui muzeu, care poate sta alături de cele mai renumite din Europa. Deşi criteriul de selecționare a fost determinat de argumentul autorității, iar nu al cumpetenței, totuşi, intenția de a colecționa operele a cât mai multor nume celebre a dus la achiziționarea unor valori netăgăduite din punct de vedere al artei, în acest caz îmi dădeam seama de ce putere de atracție dispune avuția. Popoare cu o cultură veche, dar mai puțin avute, n-au putut agonisi în mai multe secole cât au strâns în câteva decenii oraşul New York.

Plimbări prin *Central Park,* puțin frecventat de localnici, îmi procurau momente de odihnă fizică şi reculegere sufletească. Aşezat pe o bancă, citeam ziarele sau priveam la arborii si iarba crescută în voie. Alteori mă uitam la unele animale sălbatice (lei,

tigri, maimuțe, cerbi), care erau expuse în cuşti de fier reflectând asupra vieții lor îngrădite. N-am înțeles prezența acestor animale, căci în New York există o mare grădină zoologică în *Parcul*

HSk o ****** TpSle Londrei.

"—~ ^foetatia mai puțin îngrijită decât în parcurile Londrei,

Bronx. Vegetația mai ^^ ^_ -1— A~ c"d Central Park

face o impresie mai naturală, în partea de sud, devine Centrai r <uiv ,— din ce în ce mai sălbatec, îmi plăcea să rătăcesc pe poteci singuratice, întâlnind numai câte un *policernan* voinic şi bine îmbrăcat, sau vreun şomer dormind pe bancă, într-o zi văzui cum agentul poliției se apropie de un asemenea client al parcului şi-1 deşteaptă, frecându-i în mod brutal genunchii. Bietul om se uita buimăcit, clipea din ochi şi, aşteptând să treacă policemenul, se aşeză din nou să doarmă. De altfel, toate băncile din parcurile *şi* squarurile oraşului sunt împărțite în locuri de câte o persoana cu scopul de a nu lăsa pe nimeni să se

am primit răspunsul că măsura era destinată tocmai să servească o asemena morală, în modul acesta se înlătura unor persoane decăzute posibilitatea de a se deda la perversități în timpul folosirii localului. Mărturisesc că am fost surprins de această motivare.

Magazinele din New York îmi păreau interesante prin grija cu care erau aşezate obiectele în vitrină. Articolul reclamă, adică vândut mai ieftin decât oriunde, era expus în numeroase exemplare, în fiecare an cel puțin o dată, mulți negustori îşi revizuiesc stocul de mărfuri si pe cele mai vechi le oferă publicului cu un preț redus. Cu asemenea ocazii, cetățeanul nevoiaş poate cumpăra lucruri la un preț mai redus decât de obicei. Această reducere e practicată de marile magazine, a căror desfacere e anunțată zgomotos prin ziare. Adevărul este că în Statele Unite comerciantul e în continuu preocupat să vândă cât mai mult. Căci la producția în serie trebuie să urmeze consumația în serie.

Un tip de magazin american prin excelență, pe care-1 cunoşteam încă din primele zile, este drogheria. O întâlneşti la fiecare colț de stradă. Nu e un magazin propriu-zis, ci o „instituție dedicată poporului", cum zic americanii, fiind deschisă până noaptea târziu şi cuprinzând o varietate de articole neîntâlnite în drogheriile din alte țări. în adevăr, pe lângă medicamente şi articole de toaletă, în drogheria americană se găsesc cărți, reviste, papetărie, fulare, costume de baie, mănuşi, ciorapi, papuci şi mai ales articole alimentare, ca pesmeți, bomboane, *cheving gum,* apoi țigări de foi, lulele, brichete, țigarete, precum şi bături răcoritoare, ca diferite limonăzi şi faimoasa *ice cream seda.* Această băutură este îngheţată cu frişca şi apă gazoasă, amestecată într-un pahar mare, servit totdeauna cu un pai. Americanul o consumă la orice oră din zi şi din noapte.

Am fost la unele teatre, în marea lor majoritate, se jucau piese uşoare. Actorii americani mi s-au părut însă că sunt mai naturali decât aceia din Europa. Nu se observă la ei acel ton declamatoriu, care înstrăinează teatrul de realitate. Montarea pieselor era de asemenea adaptată la cuprinsul lor. Opera Metropolitană era închisă, aşa că n-am putut să asist la una din acele reprezentații c<ure excelează prin cele mai bune voci şi prin bogăția decorurilor.

Resursele financiare ale Operei din New York atrag pe cei mai ^ari cântăreți din lume.

Music-hall-urile, teatre de varietăți, foarte numeroase pe atunci, când cinematograful era încă la început, se distingeau Pnntr-un program care se perinda neîntrerupt de dimineață până °aptea târziu. Am nimerit o dată la un asemenea teatru, care

276

avea două săli suprapuse, unde aceeaşi cântăreți, dansatori si acrobați se produceau alternativ când la etajul de sus, când la cel de jos. Necunoscând acest aranjament original, am intrat pe rând în ambele săli şi am asistat la acelaşi program în două locuri diferite. Cum sălile erau identice, am avut impresia unei confuzii de timp si de loc. Mă întrebam dacă nu e o iluzie. Numai faptul că obținusem două bilete diferite, mă convingea de realitate.

Poate cea mai interesantă stradă din New York este a „cincea cale" *(Fifth Avenue)* unde se află magazine elegante şi unde, la anumite ore ale zilei, doamnele îşi plimbă frumusețea şi luxul.

Aci vezi mai bine decât oriunde opulența oraşului, splendoarea unei civilizații materiale si vigoarea unui popor nou. Cunoscusem sau văzusem în Europa femei americane, care se distingeau prin frumusețe si eleganță, dar asemenea însuşiri credeam că sunt numai ale unui număr restrâns. Acum mă convingeam că femeia americană, în marea majoritate, este frumoasă şi se îmbracă bine.

Duminicile mă duceam la bisericile de pe aceeaşi stradă, ascultând serviciul divin, fie la Catedrala catolică Sf. Patrick, fie în locaşurile diferitelor denominațiuni protestante. Americanii sunt mai religioşi decât îmi închipuiam. Vechiul spirit puritan al primilor emigranți din Anglia supraviețuieşte încă în acest popor.

Predicile din bisericile protestante se disting prin fond şi formă, ' căutând să inculce morala creştină prin cuvinte, care se adresează mai mult inimii decât capului. Se observă în expunerea pastorilor o consistență de idei pe care o gustă si un intelectual.

Universitatea Columbia m-a interesat cu deosebire. Aşezată într-un cartier liniştit şi pe o suprafață întinsă, această instituție e adăpostită într-un număr mare de clădiri în cărămidă aparentă.

Sălile de curs şi seminar sunt spațioase şi prevăzute cu un mobilier destinat să servească cât de cât într-un mod cât mai practic pe studenți. Biblioteca este, de asemenea, organizată şi ținută la zi cu cărțile si revistele tuturor disciplinelor. Am găsit şi lucrările mele publicate în limba germană. Deşi vacanță, sala de lectură era deschisă şi frecventată de studenți şi studente.

Pentru a păstra o amintire din New York m-am fotografiat la unul din cei mai buni fotografi de pe Fifth Avenue. Fotografia mă arăta mulțumit, surâzător, îmbrăcat elegant după moda zilei şi cu o țigară în mână. Tinerețea exuberantă apare în relief din această poză voită, pe care intenționam s-o trimit rudelor pline de grija existenței mele pe noul continent.

Pe timpul şederii mele la New York am primit mai multe scrisori de la Miss Ives. Ştiindu-mă mai aproape de ea, devenise

mai exuberantă. Se bucura la gândul de a mă revedea în curând.

Afecţiunea pe care mi-o arăta, era sinceră, deşi din cuvintele ei se desprindea o preocupare, al cărei înţeles aveam să-1 aflu mai târziu, numai în ziua întâlnirii.

Căldura umedă şi zgomotul mă cam supărau în New York.

înainte de a începe turneul după programul întocmit, am scris câteva pagini în caietul meu de însemnări în limba germană.

Notam acolo că New York nu mi-a plăcut, dar m-a interesat mult. Deşi am fost singur în acest mare oraş, totuşi nu m-am simţit atât de singur ca în vara anului 1907, când vizitam pentru întâia oară Londra. Această deosebire în dispoziţia mea sufletească mi-o explicam prin faptul că acum aveam o experienţă mai bogată şi eram mai obişnuit cu singurătatea decât atunci.

Ceea ce constatam în răstimpul petrecut la New York, era „progrsul în nemişcare". Totul mi se părea aici a fi clădit pe „credinţa în progres". Pentru judecata superficială a mulţimii, înfăţişarea uriaşelor construcţii şi a atâtor investiţii tehnice cu caracter practic era o dovadă suficientă pentru a ne convinge de realitatea progresului uman. în ce altceva ar putea un om de afaceri *(businessmari)* să creadă? Dar un asemenea progres nu e decât o concepţie inferioară de viaţă faţă de aceea a popoarelor europene, fiind produsul unei gândiri unilaterale, care a dezvoltat o singură latură a activităţii umane (dorinţa de câştig şi confort) în dauna celorlalte. Eram poate puţin exagerat în această judecată, pe care mi-o sugerase satisfacerea până la saturaţie a cerinţelor materiale din marile oraşe, în fond însă, impresia primului contact cu civilizaţia americană nu era departe de realitate. Căci spiritul materialist agresiv şi obositor prin insistenţa cu care se afirma, nu mă putea satisface.

De la New York am plecat la Boston. Vagoanele Pullman mi s-au părut foarte confortabile. O distanţă de 300 mile (vreo 480 km.) am parcurs-o cu trenul rapid'în cinci ore. Istoricul oraşului rni-a făcut o impresie de aşezare sobră şi conservatoare. Caracterul englez se observă şi în ţinuta locuitorilor, distanţi şi puţin comunicativi, însăşi vorba lor se apropie de a strămoşilor englezi.

Bostonienii sunt mândri şi conştienţi de tradiţia lor. '

La cel mai bun hotel, unde am locuit *(Hotel Tauraine),* am' ^itâlnit aceleaşi trăsături. Funcţionarii şi oamenii de serviciu erau tăcuţi, ca în Anglia. Oraşul mi s-a părut însă monoton, iar portul lipsit de vreun interes deosebit. Biblioteca Publică a oraşului face ° impresie slabă faţă de aceea din New York. Parcul *(Boston* din centrul oraşului este atrăgător prin arborii lui

bătrâni. Muzeul de Artă cuprinde unele sculpturi autentice din antichitatea greacă şi romană, precum si câteva pânze bune din pictorii flamanzi si olandezi, într-o librărie mi-am procurat operele lui William James. Citind pe acest gânditor prin excelenţă american, primeam o nouă confirmare despre spiritul practic al civilizaţiei transatlantice. Numai talentul de scriitor mă atrăgea la lectura operelor lui, căci, „pragmatismul" mi se părea o concepţie simplistă şi unilaterală. Am fost si la Cambridge, unde am vizitat celebra Universitate Harvard, cea mai veche instituţie de învăţământ superior în Statele Unite.

Luxul clădirilor si bogăția cu care sunt înzestrate laboratoarele, m-au impresionat. Si aici inițiativa particulară a creat şi dezvoltat instituția.

78. în Canada

Am trecut apoi în Canada, la Quebec. Acest oraşul aşezat într-o poziție admirabilă, a rămas francez atât la înfățişare cât şi ca populație. Aveam impresia că sunt într-un oraş de provincie din Franța. Numai prezența armatei canadiene îmi amintea stăpânirea britanică. Numirea străzilor a rămas franceză. Limba oficială a administrației era tot franceza. Locuitorii vorbesc însă o franceză amestecată cu expresii traduse din engleză. Hotelul *Fontenac,* unde am locuit, era construit pe o înălțime si avea o privire frumoasă către imensul estuar al fluviului Sf. Laurențiu.

De pe terasa lui nu mă săturam să îmbrățişez cu ochii priveliştea unui asemenea peisaj. M-am simțit atât de bine în cele patru zile petrecute în Quebec, încât îmi propuneam să revin altă dată pentru un timp mai îndelungat. Dar această dorință nu mi-a fost dat s-o împlinesc nici pe timpul şederii mele mai îndelungate în America.

Am plecat apoi la Montreal. Acest oraş, cel mai mare din Canada, avea atunci un caracter mixt prin populația si stilul caselor lui. Locuitorii, pe lângă francezi si englezi, prezintă un însemnat număr de emigranți aparținând celor mai multe naționalități din Europa. Am dat şi peste o biserică românească.

Clădirile vechi amintesc de originea franceză a oraşului, pe când cele noi au un pronunțat stil american sau englez. Unele instituții, ca bisericile romano-catolice şi universitatea, si-au păstrat însă caracterul francez. Nu pot spune că m-am simțit bine în acest centru mai mult industrial decât intelectual. Un parc frurnos, aşezat pe un deal, este tot ce mi-a rămas în amintire ca plăcut

din acest oraş, pe care aveam să-1 revăd peste treisprezece ani, cu ocazia vizitei reginei Măria.

Carnetul de însemnări în limba germană îmi aminteşte că eram în Montreal în ziua de 25 iunie 1913, când împlineam douăzeci şi şapte de ani. Această aniversare în singurătatea în care mă aflam, îmi dădu prilejul să arunc o privire asupra vieții mele. Constatam că trecutul meu a fost foarte bogat în experiențe intelectuale şi foarte sărac în experiențe obişnuite. De aceea, îmi ziceam, cine m-ar judeca din acest din urmă punct de vedere, mi-ar tăgădui o cunoaştere a vieții. Căci nu trecusem prin nici o decepție mare, prin nici q experiență, care să mă fi zguduit adânc.

Nici măcar pasiunea iubirii, de care fusesem serios cuprins față de Gertie, cu trei ani în urmă, nu m-a decepționat prea mult. Cu ajutorul rațiunii am izbutit să-mi înfrâng o asemenea pasiune la timp. De atunci iubeam numai *noțiunea* de femeie cu pasiune.

Femeia concretă reprezenta pentru mine numai un mijloc. Cu o astfel de atitudine am putut avea numai experiențe plăcute cu femeile. Chiar arunci când am avut unele contrarietăti în această privință, nu le-am dat prea mare importanță înțelegând să-mi mențin poziția de bărbat stăpân pe sine.

Decepțiile mele adevărate şi chinuitoare au fost mai mult de natură intelectuală. Cum subsumam totul rațiunii şi trăiam intens numai când gândeam, suferințele mele nu puteau veni din viață, ci din înfrângerile pe care le întâmpinam în sfera cugetării abstracte. Aci mă vedeam dezamăgit şi aci mă frământa conflictul între voința şi putința

de-a cunoaşte. Deprinderea de a gândi intens şi de a mă autoanaliza mi-o însuşisem în străinătate, în singurătate. Ca orfan de ambii părinţi la vârsta de nouă ani şi cu o sensibilitate dureroasă, am început să mă închid în mine. De aceea singurătatea în care am trăit, chiar în momente când eram înconjurat de lume, mi-a impus o atitudine reţinută faţă de viaţă.

Iar independenţa de gândire mi-am dobândit-o în aceeaşi singurătate. E drept că am suferit până a mă obişnui cu acest mod de a fi, pe care-1 credeam cel mai eficace mijloc de a-mi menaja sensibilitatea. Nu ştiu dacă alesesem o cale greşită. Eram însă convins că aşa e mai bine pentru mine. Singurătatea m-a ţinut la [0] parte de viaţă, m-a întârziat în multe privinţe, dar mi-a dat în schimb *iluzia* libertăţii. Zis „iluzie", fiindcă îmi dădeam seama că libertatea nu e altceva. Dar întrucât era propria mea creaţie, nu Putea să-mi aducă nici un fel de decepţie, ci numai linişte sufletească. Eram de părerea stoicilor, că singura fericire constă

într-un echilibru al stărilor sufleteşti - o fericire negativă, dar abstractă.

Aceste reflecţii le însemnam din necesitatea lăuntrică de a-mi revizui conştiinţa, de a mă regăsi în mijlocul atâtor impresii, pe care mi le oferea călătoria în noul continent.

280 Eram singur şi mulţumit de cum se desfăşura voiajul, dar în acelaşi timp simţeam că vieţii mele îi lipseşte ceva pentru a fi mai aproape de realitate.

De multe ori seara cădeam pe gânduri, încercând să-mi deschid un drum mai luminos în viitor. Mă întrebam, dacă nu mă delectam într-o ficţiune, dacă până la urmă nu aspir la o viaţă care mă va nimici. Instinctiv întrevedeam însă că nu voi reuşi niciodată să accept compromisul de a fi „ca toată lumea".

Altă impresie mi-a făcut Ottawa, capitala Canadei, un oraş mic, dar frumos şi curat, ceea ce m-a făcut să rămân şase zile.

Clădirea Parlamentului, locuinţa guvernatorului general şi alte instituţii sunt construite în piatră şi după o arhitectură engleză.

M-am simţit bine, în ciuda unei călduri excesive. O scrisoare sentimentală de la miss Ives mi-a ţinut de urât, amintindu-mi din nou că nu sunt absolut singur în aceste locuri străine.

De la Ottawa am trecut la Toronto, mare oraş industrial cu aspect american. Universitatea este o construcţie nouă, prevăzută cu toate înlesnirile pentru învăţătură, după modul instituţiilor similare din Statele Unite, în nici o parte nu se observă mai bine afluenţa spiritului dinamic al americanilor ca în acest oraş din apropierea frontierei, înşişi locuitorii vorbesc o engleză cu accent nazal, ca vecinii lor. Hotelurile, restaurantele şi magazinele sunt asemănătoare cu acelea din Statele Unite.

Ceea ce văzusem din Canada, era foarte puţin, ştiam că frumuseţile ei naturale, prin munţii stâncoşi, spre vestul sălbatic meritau să fie vizitate. Dar din lipsă de timp am renunţat la un asemenea voiaj, înapoindu-mă în Statele Unite la *Niagara Falls.*

r

79. înapoi în Statele Unite

Celebra cascadă a Niagarei m-a impresionat mai mult decât mă aşteptam. Era însă o impresie care mă nelinişte a. Am locuit într-un vechi hotel, aşezat nu departe de această măreață cădere de apă. Din camera mea auzeam zgomotul asurzitor, simțeam aerul rece întreținut de apă şi vedeam pulberea ce se ridica în sus ca un nor alb de spumă şi lumină. O plimbare cu vaporul până

aproape de cascadă mi-a dat senzația grandiosului. Forța cu care cade apa este într-adevăr copleşitoare, cu toate că o bună parte din ea a fost captată pentru industrie.

Am vizitat apoi Buffalo şi Cleveland, oraşe moderne „progresiste" cum zic americanii, dar care n-au nimic deosebit de oferit. La Buffalo nu mi-a rămas în amintire decât marele hotel în care am locuit, o clădire nouă prevăzută cu tot confortul. Străzi largi, cu vile moderne, atrag de asemenea atenția călătorului. La Cleveland am dat peste colonia română, cu biserică, şcoală, ziar şi cooperative. Din lipsă de timp, m-am ferit însă a lua contact cu vreun reprezentant al românilor americani. Clădirile înalte şi masive din centru, precum şi un parc frumos, fac o impresie plăcută. Nu m-aş simți bine, totuşi, să locuiesc în acest oraş, unde spiritul comercial e prea strigător.

Am plecat apoi la Chicago. Era o duminică. La o stație am aşteptat aproape o oră pentru a schimba trenul. Cu această ocazie cunoscui pentru întâia oară „români-americani". Zării la un colț al peronului un grup de români necăjiți, dar cu înfățişare simpatică. Erau în haine de sărbătoare şi vorbeau tare. Mă apropiai şi-i întrebai de unde sunt. Se bucurară să întâlnească un „domn" din România. Toți erau ardeleni, care lucrau la fabricile din apropiere. Unii din ei începură să-mi povestească întâmplările lor personale, micile lor conflicte luându-mă drept judecător. Se înghesuiau în mine astupându-mi suflarea cu mirosul lor de ceapă şi năduşeală. Mă gândeam cum noul mediu n-a putut să le modifice moravurile. Răsuflai uşurat, când sosi trenul. Mă despărții prieteneşte, strângând mâna fiecăruia. Eram însă decepționat de calitatea umană care ne reprezintă neamul în Statele Unite.

La Chicago am sosit pe înserate. Am tras la cel mai nou hotel de atunci, *Blackstone.* De la camera mea din al şaisprezecelea etaj aveam o privire spre lacul Michigan. A doua zi începui să vizitez oraşul, care nu mă încânta însă prea mult. Central mi s-a părut zgomotos, murdar şi prozaic. Cartierul negrilor e lugubru.

Numai *Lincoln Park* şi străzile din apropierea lui mi-au plăcut.

Muzeul Fields cuprinde multe opere de valoare strânse cu ajutorul magnaților financiari şi industriali. Biblioteca Publică, situată în centru, are un însemnat număr de volume, dar nu se poate compara cu cea din New York, oraşul cu care Chicago încearcă să se ia la întrecere. La Universitate, larg înzestrată de Rockefeller, alcătuită dintr-o serie de clădiri moderne aşezate simetric în cuprinsul unui parc, am găsit o atmosferă mai puțin comercială.

Altfel, totul în acest oraş poartă pecetea parvenirii. Căci Chicago s-a dezvoltat mai rapid decât oricare alt oraş din Statele Unite, crescând în mai puţin "de optzeci de ani de la un târguşor la o metropolă cu patru milioane de locuitori.

Voiam, totuşi, să mă opresc mai mult timp aici, înainte de a înteprinde călătoria spre vestul îndepărtat *(Far West),* până la Sân Francisco. Dar în ziua de 15 iulie primii o cablogramă de la cumnatul meu Aurică, prin care mă înştiinţa că s-a decretat mobilizarea generală şi 'că trebuie să revin în ţară. România intervenise în sfârşit în conflictul balcanic, trecând trupe numeroase în Bulgaria. Evenimentul mă bucura ca român, deşi îmi strica socotelile de călătorie. Nu vedeam însă raţiunea de a mă grăbi, ştiind că personal nu pot ajuta la rezultat. Recunoşteam că nu sunt patriot în înţelesul comun al termenului. Războiul ca mijloc de lichidare a unui conflict între state, mi se părea încă de atunci absurd şi contrar spiritului adevărat al civilizaţiei. Mă miram cum în secolul al XX-lea, popoarele civilizate mai pot recurge la un asemenea mijloc.

Am răspuns totuşi cumnatului meu că voi pleca îndată ce voi găsi un loc la vapor. Mă interesai la agenţiile de voiaj din Chicago şi-mi procurai un bilet pentru ziua de 5 august. Aceasta însemna că mai aveam trei săptămâni până la plecare. Scurtai deci şederea în Chicago şi anunţai pe Miss Ives printr-o telegramă că voi sosi a doua zi la Cedar Rapids.

iu 80. La Cedar Rapids ›-

Am plecat în dimineaţa zilei de 16 iulie, pe o căldură tropicală. Treceam Mississipi la Savannah. Marele fluviu răspândea o atmosferă de mister. Apa lui tulbure şi liniştită se scurgea lin prin tufişuri şi arbori seculari, în statul *lowa* văzui ogoare întinse cu porumb, care îmi aminteau peisajul românesc de câmpie. Eram în plin *Middle West,* în ţinutul agricol prin excelenţă al Uniunii Americane.

Soseam pe la ora cinci după-amiază în Cedar Rapids. Am descins la singurul hotel mai răsărit *(Montrose),* o clădire modestă de cărămidă aparentă cu trei etaje, în cameră era o căldură sufocantă. După ce luai o bere, mă coborâi în hali pentru a telefona lui Miss Ives. Când auzii vocea ei, tresării. Nu-mi venea să cred că o voi revedea peste câteva minute. Fui cuprins de

emoţie, deşi încercam să iau lucrurile mai uşor. Mi-era ciudă că nu eram în stare să mă stăpânesc şi să-mi ascund sentimentele.

Nu terminasem cu reflecţiile izvorâte din deprinderea de a mă autoanaliza, când zării că vine spre mine o fată blondă, sprintenă şi voioasă, cu faţa îmbujorată şi cu ochii albaştri, care mă fixau.

Miss Ives îmi păru acum mai frumoasă şi mai atrăgătoare decât în toamna anului trecut la Paris. Era îmbrăcată într-o rochie albă subţire, care îi dădea un aer angelic. Părul ei blond cădea liber în bucle naturale, idealizându-i înfăţişarea, îmi întinse ambele mâini şi, zâmbind fericită, îmi spuse cu un glas plin de emoţie că n-ar fi crezut că voi veni s-o vizitez chiar în propriul ei oraş.

Mă invită acasă unde mama ei ne aştepta la cină. Pe stradă vorbirăm puţin. Mai mult ne uitam unul al altul mulţumiţi.

D[oam]na Ives se bucură să mă vadă. Scuză absenţa soţului ei, care se afla în călătorie de afaceri prin America de Sud. îmi propuse să locuiesc la ei, dar refuzai

politicos, invocând faptul că angajasem deja cameră la hotel.

Casa în care locuia prietena mea, era una din acele vile de lemn, pe care le întâlneşti în oraşele mici din Statele Unite. La intrare era o verandă mare, ridicată pe un fundament de piatră şi prevăzute cu fotolii comode, în interior, camerele erau înzestrate cu tot confortul, făcând o impresie de intimă şi perfectă linişte.

La masă făcui cunoştinţă cu adevărata bucătărie americană. Până atunci nu cunoşteam decât bucătăria internaţională din marile hoteluri şi restuarante. Pe aceeaşi farfurie mi se oferi o bucată de came de vacă fiartă, peşte tocat în cochilie, legume opărite în apă fără sare, cartofi dulci şi salată de fructe. Gustai cu precauţiune câte puţin din toate. Mai bună mi se păru prăjitura, un fel de plăcintă cu mere, însoţită de o bucată de brânză galbenă şi o ceaşcă de cafea neagră. Văzând că nu consum întreg conţinutul farfuriei, d[oam]na Ives mă întrebă dacă ţin regim, nevoind să-şi închipuie că nu eram obişnuit cu un meniu atât de curios pentru un european. M-am scuzat că nu mi-e foame din cauza căldurii excesive.

După masă, miss Ives îmi propuse să ne plimbăm într-un parc din apropiere. Se înoptase bine. Pe alei singuratice, rătăceam ca doi străini, care-şi caută drumul. Fiecare ar fi dorit să spună ceva, dar nu găsesc cuvântul potrivit cu care să înceapă. Ne mulţumeam a ne simţi reciproc şi a zâmbi fericiţi, în sfârşit, ne aşezarăm pe o bancă, încercai să o îmbrăţişez. Ea se smuci brusc şi-mi zise pe un ton aspru că nu am „nici" un drept la asemenea intimităţi. Fui buimăcit de această întorsătură a ideii. Mă retresăi

şi-mi replicai calm, că am crezut că pot să repet ceea ce am făcut la Paris. Ea simţi că purtarea ei mă vexase, îmi ceru iertare şi mă cuprinse în braţele ei, sărutându-mâ cu pasiune. Acest gest îmi refăcu dispoziţia. Petrecurăm în mod nevinovat până aproape de miezul nopţii, când o însoţii acasă. La despărţire îmi spuse că mă iubeşte mult.

• A doua zi angajai singura maşină de piaţă şi, încărcat cu un mare buchet de flori, mă prezentai la locuinţa prietenei mele. Ţinu să-mi spună cât de încântată era de idila trăită în seara precedentă, deşi nu dormise toată noaptea. Ieşirăm împreună pentru a-mi arăta oraşul, care n-avea însă de oferit decât un Colegiu *(Coe College),* o modestă bibliotecă publică şi câteva fabrici. Mai interesant era parcul, cu râul şerpuitor prin mijlocul lui. După-amiază am făcut o plimbare prin împrejurimi, cu maşina unui prieten al casei, profesor la colegiul local. Profesorul îmi vorbi entuziasmat de însuşirile sufleteşti ale prietenei mele, adăugând că trebuie să fiu mândru de a mă bucura de toată simpatia ei. Nu prea înţelegeam solicitudinea lui de a-mî lauda prietena. Când însă îmi zise că speră că scurta vizită va duce la o îndelungată şedere a mea în Cedar Rapids, începui să mă gândesc la o întreagă schemă imaginată pe socoteala mea. I-am răspuns că, din nefericire, trebuie să mă înapoiez în ţară pentru a răspunde îndatoririlor militare. El insistă, totuşi, să-mi spună că e convins de revenirea mea în America, clipind semnificativ din ochi.

Seara prietena mea mă invită în camera ei pentru a-mi arăta mai multe fotografii şi totodată pentru a mă învăţa cum să manipulez un mic aparat „Kodak", pe care-1

cumpărase în acea zi dintr-o drogherie, îmi spuse de la început că suntem absolut singuri acasă, amănunt care mă contrarie. Aprehensiunile mele se accentuară când, peste o jumătate de oră, auzi mişcări discrete în camera de alături, întrebând-o cuie este, îmi răspunse că probabil mama ei se înapoiase mai curând decât era prevăzut. Rămăsesem totuşi, mai departe, singuri. Un sentiment neplăcut începuse să mă cuprindă. Nu înțelegeam asemenea contraziceri, îmi menținui însă calmul căutând să mă interesez de fotografiile pe care mi le înşira cu mândrie de copil. Ieşirăm apoi pe verandă şi rămăseserăm până târziu. Betty, cum îi ziceam acum prietenei mele, îşi dădu silința să fie cât se poate de atentă cu mine. Simțeam însă că era ceva care o frământa. Deodată mă întrebă, pentru ce nu-i propun să o iau în căsătorie. Se înțelege că această întrebare mă surprinse prin forma directă în care-mi fusese pusă. I-am răspuns

că nu m-am gândit încă la aşa ceva. Ea insistă. Voia să-i dau un răspuns precis, invocându-mi motivul că nu ar putea să aştepte prea mult timp. încercai printr-un compliment să deviez discuția, care amenința să devină gravă. I-am spus că o fată atât de drăgălaşă şi cu atâtea calități, cum era ea, poate oricând să se mărite. Ea îmi replică însă pe un ton umil, că-i e teamă să nu se treacă, deşi abia împlinise douăzeci şi doi de ani.

Acum mi se lămurea pe deplin, ceea ce-mi spusese profesorul de la colegiul local, în mintea unei fete de provincie, vizita mea, anunțată de mult timp tuturor cunoştințelor, trebuia să aducă cel puțin o promisiune de căsătorie. Astfel toată însuflețirea pe care o provocase, risca să se risipească şi să lase pe fată într-o situație ridiculă. Dacă aş fi cunoscut dinainte o asemenea interpretare, aş fi renunțat la vizită, în tot cazul, nu mă gândisem că prezența mea ar fi luată drept un pas spre o alianță matrimonială, căci fusesem preocupat mai mult să cunosc un colț de autentică provincie americană. Această complicație mă neliniştea, bineînțeles. Gândul că am putut dezamăgi, fără voia mea, un suflet curat, îmi apăsa conştiința. Cunoscându-i însă acum punctul de vedere, nu puteam să fiu nesincer. De aceea am preferat să-i spun adevărul, refuzând să-i fac vreo promisiune cât de vagă.

Betty înțelesese situația şi se resemna. Văzând că purtarea ei mă contrariase, îmi spuse că nu a voit să mă supere şi că orice sentiment aş avea față de ea, nu se poate stăpâni de a mă iubi mai departe. Tot ce-mi cerea, era să n-o uit, să-i scriu cât mai des. Voiam să plec a doua zi, dar ea mă rugă să mai rămân cel puțin o zi. Dorea să facem o excursie cu automobilul prin împrejurimi.

Astfel, petrecui şi a treia zi în orăşelul Cedar Rapids. Betty mă prezentă mai multor prieteni şi colege de şcoală, fete simpatice, care mă priveau cu ochi iscoditori, în două maşini deschise, pornirăm cu toții pe o şosea asfaltată, de-a lungul unor livezi de pomi fructiferi şi al unor câmpuri cu porumb. Ne oprirăm într-o vale, lângă râul Cedar, unde luarăm o gustare alcătuită din sandvişuri şi pesmeți. Acest „picnic" îmi plăcu prin faptul că-mi arăta pentru întâia oară o petrecere americană în aer liber. Veselia spontană a fetelor mă distra mult.

Ultima seară o petrecui cu Betty pe veranda casei sale. De data aceasta vorbirăm ca doi prieteni vechi, începeam să ne deprindem unul cu altul. Observai cu satisfacție cum Betty devenise mai puțin rigidă, acceptând să se adapteze vederilor

mele, ca dovadă nu numai [a] înțelegerii, dar si [a] dorinței de a-mi place în toate. Eram convins că mă iubeşte. Acum îmi părea rău că trebuie să mă despart de ea.

81. Vizitarea altor oraşe americane

Mă înapoiai la Chicago pentru două zile, locuind de data aceasta la hotelul *Auditorium.* Eram plin de amintirile ultimelor trei zile. Am scris lui Betty, exprimându-mi regretul de care eram cuprins din momentul despărțirii. Eram sincer, fiindcă aşa simțeam, în acelaşi timp un sentiment vag de vinovăție plana asupra mea. Mă acuzam de nepăsare si chiar lipsă de înțelegere a unui moment poate unic în viața mea. Mă întrebam, dacă n-am făcut rău să refuz o fată atât de bună si inteligentă, care ar fi putut să-mi fie o soție admirabilă din toate punctele de vedere. Eram dispus să-i atribui toate calitățile, deşi o cunoşteam atât de puțin.

Dar după câteva clipe de reculegere, alte gânduri îmi năvăleau în minte. Simțul rece de libertate îmi spunea că nu trebuie să mă căsătoresc. Viața mea trebuie să rămână dedicată studiului şi meditației. Căsătoria ar fi însemnat pentru mine renunțarea la idealul pentru care trăiam şi în care vedeam singura rațiune a existenței mele. Astfel îmi refăcui singur echilibrul sufletesc.

De la Chicago am plecat la Pittsburgh, unde am mai rămas alte două zile. Acest oraş, împânzit de fumul fabricilor, îmi amintea Birminghamțul] din Anglia. Un institut tehnic, un muzeu şi o bibliotecă publică, înzestrată de miliardarul Carnegie, erau singurele puncte de atracție, împrejurimile m-ar fi interesat, dar n-aveam timp de zăbovit, în ziua de 24 iulie am ajuns la Washington.

Capitala Statelor Unite era atunci un oraş liniştit şi aristocratic.

Străzile si piețele distribuite după un plan simetric, făceau o impresie plăcută. Clădirile erau mai puțin înalte si aveau un stil arhitectonic mai frumos decât acelea din alte oraşe americane. Un aer de distincție plutea pretutindeni din cauza absenței spiritului comercial, atât de strigător în alte părți ale Uniunii. „Capitelul', unde au loc şedințele Parlamentului american (Congresul), este o clădire de proporții impunătoare, în schimb „Casa Albă", reşedința preşedintelui Statelor Unite, este o clădire modestă în stil colonial. Diferitele departamente federale erau atunci găzduite i*[1] localuri vechi. O parte din ele se mutau în construcții modem[6]

pe timpul primului război mondial. Biblioteca Congresului este o construcție masivă şi luxoasă din piatră şi marmură. Colecțiile de cărți şi manuscrise sunt remarcabile, mai ales în domeniul istoriei.

Am vizitat, de asemenea, *Smithonian Institute,* un aşezământ dedicat cercetărilor de arheologie, istorie şi etnografie. Parcul din vecinătatea fluviului Potomack este încântător. O vizită la *Monnt Vernon,* unde se afla case generalului Washington, mi-a dat o idee despre atmosfera de simplitate în care se complăcea să trăiască primul preşedinte al Statelor Unite.

La hotelul unde locuiam *(Windham)* am fost intervievat de un gazetar. Era primul contact direct pe care-1 aveam cu presa americană. Faptul că România intervenise în războiul balcanic în împrejurări atât de favorabile, interesa opinia publică. A doua zi apărea în *Washington Post* convorbirea mea. Constatam cu acest prilej imaginația reporterului, care adăugase unele afirmații la ceea ce-i vorbisem. Mă bucuram că rezistasem cererii lui de a-i da fotografia mea. Am trimis lui Betty interviul, care a făcut impresie asupra mentalității ei de americană.

De la Washington am trecut la Baltimore, unde am rămas două zile. Oraşul mi-a plăcut, având un caracter sobru şi distins.

Universitatea John Hopkins se bucură de o reputație specială prin Facultatea de Medicină şi prin faptul că are numai studenți graduați, adică trecuți prin examenul de bacalaureat. Acest examen reprezintă în Statele Unite, ca şi în Anglia, un titlu de studii universitare de cel puțin trei ani, iar nu simpla terminare a liceului, ca în Europa. Şi în Baltimore mi-a fost dat să fiu iscodit de un reporter. Interviul apărea în *Baltimore Sun.* Ştiind că-i fac plăcere, am trimis şi această ispravă lui Betty.

Am plecat apoi la Philadelphia. Marele oraş, al treilea din întreaga Uniune, are un aspect plăcut. Pe lângă unele cartiere afundate de uzine, cu locuințe de lemn, se găsesc altele cu blocuri sau vile luxoase pe străzi plantate cu arbori. Hotelul *Strafford,* unde am locuit, este o clădire măreață şi prevăzută cu ultimele invenții de confort, în centrul oraşului pulsează o viață intensă.

Am vizitat istorica *Independence Hali,* unde a fost proclamată independența celor treisprezece colonii în 1776, precum şi Muzeul, Universitatea şi Biblioteca Publică.

în ziua de 31 iulie eram iar în New York. Mai aveam cinci zile până la plecarea spre Europa. De data aceasta am locuit la «otelul *Belmont,* o construcție modernă de peste douăzeci de etaje, plimbat pe Broadway, vizitând magazinele, sau privind

lumea, într-o zi am petrecut mai multe ore în Biblioteca Publică, cercetând catalogul cărților.

în altă zi am trecut din nou în revistă bogatele colecții de pictură din Muzeul Metropolitan. De asemenea am cutreierat străzile din partea de jos a oraşului (Dawn Town), cea mai veche unde se află faimoasa *Wall Street.* Am nimerit şi în cartierul evreiesc *(Bowery),* unde numeroase băcănii si restaurante mizere sunt ținute de evrei din România. La unele se vedeau anunțuri de felul următor: „Servim sarmale şi mititei" sau „Aici se mănâncă bine ca la mama acasă". Aceşti evrei emigranți erau constituiți în comunități proprii şi vorbeau româneşte între ei. Cu toate resentimentele pe care le aveau față de țară, care le refuzase drepturile de cetățean, ei nu uitaseră locul lor de naştere. Cu acesta ocazie constatam încă o dată că patriotismul este un sentiment subiectiv, asociat de impresiile pe care le primeşte un individ în primii ani ai vieții.

82. Spre Europa

în dimineața zilei de 5 august, într-o marți, m-am îmbarcat pe transatlanticul „Kronprinzessin Cecilie" *(Nord Deutscher Lloyd),* un vas de numai douăzeci mii tone, dar unul din cele mai rapide atunci. Şi în ce priveşte confortul, acest vapor nu lăsa nimic de

dorit. O tristețe vagă mă cuprinse, când maşinile vasului începură să se pună în mişcare. Am rămas pe punte să privesc vederea măreață a portului. Când am ieşit în larg, m-am coborât în cabină, unde găsii o scrisoare afectuoasă de la Betty. îmi părea rău când mă gândesc că nu o voi mai vedea poate niciodată.

Aveam, totuşi, o presimțire că voi reveni în curând în America.

La masă făcui cunoştință cu diferite persoane dar nici una nu mă interesa. Numai căpitanul vasului, un vechi marinar, care călătorise pe toate mările, avea o personalitate. Ştia să povestească, într-un stil colorat, despre experiențele lui cu natura şi oamenii. De altfel, nici nu mă simțeam în bună dispoziție sufletească pentru a mă apropia mai mult de cineva. Ascultam pasiv la conversația unor amricani gălăgioşi, care-şi desfăşurau planurile de călătorie în Europa.

A doua zi când eram în plin ocean şi pe o mare furtunoasă, aflai din ziarul ce apărea la bord, că Bulgaria, în urma înaintăm armatei române până la Sofia, a cerut armistițiu. Războiul balcanic

era considerat ca sfârşit. Mă bucuram că cel puțin nu voi mai fi obligat să mă înrolez. Regretam însă că nu-mi împlinisem călătoria proiectată, care trebuia să dureze vreo cinci luni şi să mă ducă până la coasta Pacificului. Aveam în acelaşi timp unele aprehensiuni cu privire la situația mea militară. După lege, neprezentarea la regiment în caz de mobilizare, înseamnă dezertare. Acest delict era pedepsit cu închisoare, pierderea drepturilor cetățeneşti şi confiscarea averii. Mă gândeam la toate acestea, pe când şedeam întins pe un scaun şi priveam oceanul liniştit ca un lac.

Cu o zi înainte de debarcare, după ce-mi dispăruse din cabină, la Cherbourg, o valiză, scriam câteva rânduri în caietul meu de însemnări în limba germană. Pierderea suferită nu mă turbură prea mult, căci eram absorbit de alte gânduri mai importante. Recapitulându-mi impresiile voiajului în America, observam că numai în primele zile de şedere în New York experimentam iluzia noutății. Apoi totul mi s-a părut Ceva de la sine înțeles, obişnuindu-mă cu formele diferite ale fondului identic care stă la baza tuturor oamenilor şi lucrurilor. Mai departe notam neliniştea pe care mi-o pricinuise chestiunea militară, a cărei lămurire nu ştiam cum va ieşi pentru mine. îmi ziceam că pierderea averii ar însenina o adevărată catastrofă, căci m-ar sili de acum încolo să gândesc în funcție de posibilitățile traiului zilnic, în loc să trăiesc exclusiv în serviciul gândirii, ca până acum. Realitatea îmi arăta însă în curând că fusesem prea pesimist în prevederile mele.

în sfârşit, în dimineața zilei de 12 august, tot într-o marți, adică exact după o săptămână de la îmbarcare, am sosit la Berna.

Nu m-am oprit în oraş, ci am luat primul tren spre Berlin, unde ajungeam în după-amiaza aceleiaşi zile. Margot mă aştepta la gară. O scrisoare de la amicul Țenescu mă liniştea în privința situației militare. Lucrurile nu erau aşa de tragice cum îmi închipuisem. De aceea mă hotărâi să rămân o săptămână la Berlin, în tot acest răstimp am petrecut în linişte cu Margot care-mi arăta aceeaşi veche afecțiune.

83. Trei săptămâni în țară

Am plecat spre Bucureşti fără nici o grabă. M-am oprit două zile la Viena. Rătăcii cu

oarecare melancolie prin vechiul oraş, care-mi dăduse, cu opt ani în urmă, primele impresii ale

străinătății. Câtă schimbare se petrecuse în mine în acest răstimp!

De la entuziasm ajunsesem la o stare apropiată de blazare.

Primisem atâtea impresii noi în ultimul timp! Cu toată varietatea lor, începeam să întrevăd că nu e nimic nou sub soare. Acum înțelegeam că mai toți scepticii greci fuseseră mari călători.

La Bucureşti am sosit cu un sentiment de nelinişte lăuntrică.

Nu ştiam ce atitudine să iau față de rude şi ce părere să am față de evenimentele care îmi apăreau prea frumoase pentru a fi prea durabile. Oraşul era în sărbătoare. Pacea fusese semnată de Ministerul de Externe. Titu Maiorescu şi Take lonescu erau oamenii zilei. România câştigase Cadrilaterul mărindu-şi teritoriul cu două județe şi ieşind din conflict cu un prestigiu recunoscut şi de Marile Puteri. Presa străină ne arăta ca factorul mai important

în afacerile balcanice.

Prima grijă fu să-mi lămuresc situația militară. După sfatul lui Țenescu, întocmii un memoriu, în care arătam cu dovezi că mă aflam în Statele Unite în momentul mobilizării. Chestiunea fu rezolvată favorabil, aşa că nu mai avui nici o contrarietate în

această privință.

Surorile se bucurară că mă revăd după o călătorie atât de lungă. Ele credeau că cel puțin de data aceasta am venit să rămân în țară pentru totdeauna. Unchiul meu, de asemenea, crezu că am terminat cu peregrinările mele. Tanti Elena, deşi serios bolnavă, se ocupă de mine şi îmi vorbi din nou de căsătorie, îi ascultam pe toți si îi înțelegeam, dar nu puteam să mă hotărăsc să le împlinesc dorința. Era atâta deosebire între vederile lor si ale mele.

Simțeam că nu a sosit încă timpul pentru a mă stabili definitiv în țară. Invocai argumentul, că în curând trebuie să public o lucrare şi că după aceea voi termina cu străinătatea. Eram sincer, când spuneam aceasta. Dar evenimentele avea să dispună altfel, încă şapte ani era să dureze şederea mea în străinătate, şapte ani de grele experiențe, în care timp înstrăinarea mea se va desăvârşi.

Revăzui numeroşii prieteni şi foştii colegi de liceu, printre care şi pe Ştefan Constantinescu. Acesta ajunsese rău. Pentru a se întreține, luase o slujbă minoră într-un minister. Sănătatea lui era adânc zdruncinată. Boala de piept îl chinuia din ce în ce mai mult. Din lipsă de mijloace, nu putea să se îngrijească. Cazul lui | m-a impresionat. Presimțeam că nu-1 voi mai revedea niciodată.

J De el se legau atâtea amintiri din copilărie şi adolescența mea.

ț După trei săptămâni am părăsit Bucurestiul fără nici un regret.

Eram chiar bucuros de a evada încă o dată dintr-un mediu care

mă contraria în multe privințe, în drum spre Berlin, m-am oprit din nou o zi la Viena, apoi am trecut la Brun şi Praga. Vizitarea acestor două oraşe m-a impresionat cu deosebire. Nu călătorisem înainte prin ținuturi locuite de cehi. Constatam cu această ocazie că sute de ani de stăpânire austriacă nu şterseseră caracterul etnic al unui popor

harnic şi brav. Praga mi se păru un oraş frumos şi distins prin numeroasele ei monumente istorice. a

u

84. Un scurt popas la Berlin

în sfârşit, la l octombrie am ajuns iar la Berlin, unde am rămas o săptămână. Am locuit tot la Margot, care devenise mai înțelegătoare decât altă dată. Prezența ei mă odihnea, distrăgându-mă de la deprinderea de a mă autoanaliza, cum se întâmpla de câte ori rămâneam singur. Am folosit cele două săptămâni pentru a schița planul lucrării despre „Funcțiunea de gândire a negației" *(Die Denkfunktion der Verneinung),* o chestiune care mă preocupase cu deosebire în ultimii doi ani. îmi propuneam să arăt rolul negației din trei puncte de vedere, anume:

psihologic, logic şi metafizic. La Paris urma să încep redactarea.

Berlinul mi se părea acum mai puțin interesant. Multe lucruri mi se păreau acum meschine față de Paris, Londra şi New York.

Când îi împărtăşeam această impresie lui Margot, sau unor cunoscuți germani, chestiunea devenea greu de explicat. Nuanțele ce simt, nu se explică, îmi părea bine, fără mândrie de fariseu, că depăşisem criteriul „mittel-europäisch". Eram convins că, dincolo de Rin, se află o altă lume, cu concepții mai rafinate, organizare mai liberă şi solidaritate conştientă iar nu gregară, lucruri care le scapă germanilor, începeam să fac legătura între această incapacitate a lor şi lipsa lor de înțelegere politică •- o părere care avea să o confirme evenimentele din anii ce urmau.

Lui Gertie n-am ținut să-i anunț sosirea. Eram prea îndepărtat sufleteşte de trecut pentru a fi voit să-1 retrăiesc, gândindu-mă la ea sau întâlnind-o. Prezentul şi mai ales viitorul mă absorbeau acum.

Am plecat la Paris în ziua de 15 octombrie, cu conştiința că acum începe o nouă viață pentru mine. Nu ştiam dacă va fi mai bună sau mai rea. Presimțeam numai vag că voi trece prin noi şi ri experiențe, care vor schimba în acelaşi timp felul meu de a

şi gândi.

85. Revenirea la Paris

Sosit la Paris într-o frumoasă zi de toamnă, am locuit câteva zile într-un hotel pe Boulevard des Italiens. Pentru a nu mai trăi izolat voiam să caut o pensiune bună. Eram hotărât să rup cu unele deprinderi, să mă distrez, să trăiesc mai omeneşte. O dorință lăuntrică mă îndemna să cunosc viața în toate laturile ei.

Intenția de a mă instala în cartierul *fctoile,* unde să mă bucur de binefacerile unui aer curat, o realizai în curând. Găsii o cameră bine mobilată pe rue Kepler, nu departe de Champs Elysees, într-o pensiune. Proprietara, M-me Jacqnemain, o femeie inteligentă şi simpatică, îmi arătă de la început o deosebită atenție.

Când observă că lipsesc uneori de la masă mă întrebă îngrijorată, dacă am vreo nemulțumire, invitându-mă să-i dau sugestii în privința meniului. O liniştii, spunându-i că sunt mulțumit cu toate şi că dacă iau masa uneori la restaurant este pentru simpla mea plăcere, pe care mi-o pot permite fără ca bugetul meu să se resimtă. De fapt, cu

venitul de care dispuneam acum, aş fi putut să locuiesc şi în cel mai mare hotel.

Locatarii pensiunii erau prsoane interesante în felul lor. Locul meu la masă era într-un colț la dreapta. Lângă mine erau două domnişoare: una la dreapta şi în capul mesei, o americană din *Far West,* şi alta la stânga, o rusoaică din Petersburg. Apoi venea în rândul meu, un german, secretar al legației Bavariei, o domnişoară engleză cu o guvernantă franceză, un grec din Atena; în fața mea, pe celălalt rând, şedeau o evreică din Odesa, un tânăr englez, o doamnă franceză din provincie, un argentinian din Buenos Aires, un francez bătrân şi fiul proprietăresei, un tânăr care-şi făcea serviciul militar.

Când am apărut întâia oară la masă, toți erau aşezați afară de americană, care veni mai târziu. Rusoaica de la stânga mea, Sasa Bandalin, se uita lung la mine, măsurându-mă cu interes. Era o femei de vreo douăzeci şi opt de ani, blondă şi voinică. Studiase medicina la Petersburg şi acum se specializa în boli interne la un spital din Paris. Mă întrebă ce studiez. Când auzi că sunt doctor în filosofie, mentalitatea ei de intelectuală rusă se înflăcăra, îmi spuse cât de mult o interesează filosofia şi că a citit, în orele ei libere, din operele filosofice moderne. O ascultai cu indiferență, nevoind s-o încurajez într-o discuție care nu-mi putea oferi decât

cel mult platitudini. Pedantismul nu-i eclipsa însă inteligența şi nici farmecul de femeie tânără şi sănătoasă. Pe fața ei se citea o voință puternică. Ochii ei mari şi albaştri exprimau însă o uşoară perversitate, care mă intriga. De aceea crezui că e mai prudent să o studiez de la distanță înainte de a o cunoaşte de aproape.

Americana apăru fără s-o observ că se aşează la masă lângă mine. Când îmi aruncai privirea spre dreapta văzui o tânără femeie stranie, cu fața ovală şi palidă, ochii verzi pătrunzători şi un bogat păr castaniu. Ea mă fixă cu un uşor surâs. Mă întrebă, ca şi rusoaica, ce studiez. I-am răspuns că am terminat de vreo doi ani cu studiul cărților. Nu mă lăsă a-mi termina *fraza,* căci îmi spuse într-o franceză cu accent american, că probabil acum studiez oamenii. I-am replicat că trebuie să aibă un deosebit simț psihologic, pentru că poate ghici gândurile oamenilor. Mă privi din nou cu un vădit interes apoi începu să-mi spună în limba engleză că vine tocmai din Seattle, portul militar de pe coasta Pacificului, în statul Washington, că studiază canto şi că se află la Paris de doi ani. Această autobiografie, pe care nu i-o cerusem, o rosti cu o voce caldă, râzând ca un copil şi arătându-şi o dantură perfectă. Când o văzui că se ridică de la masă, constatai că are un corp suplu şi proporțional, slabă în aparență, dar cu forme pline, ceea ce numesc francezii „fausse-maigre". îmi plăcu mult, dar mă abținui de a exprima vreun cuvânt de admirație, şi simulând mai degrabă indiferență. Simțeam că vecina mea de masă are o personalitate, care ieşea din comun.

Secretarul de legație al Bavariei, Baron von Papius, era un german din sud, cu o bărbuță blondă, roşcovan la față şi cu ochelari. Conştient de postul său şi ridicul de pedant, el făcea o impresie penibilă, în loc să se adapteze mediului modest al pensiunii, el credea că poate să-şi poarte morga de baron şi diplomat în orice împrejurare. Nimeni însă nu-1 lua în serios.

Prezența mea îl cam sâcâia. Evitai orice conversație directă cu el, mulțumindu-mă să-1 urmăresc de la distanță. Mă distra să aud reflecțiile pe care le făceau ceilalți locatari pe socoteala lui.

Domnişoara engleză, Miss Edwards, era o blondă de douăzeci de ani, slabă şi fără alt farmec decât acela al tinereții. Studia canto Şi piano, dar cu puțin entuziasm. Părinții ei o încredințase unei i tinere guvernante franceze, care, însă, nu prezenta prea multă > seriozitate. La început am rămas indiferenți amândoi. Abia după i pâtva timp, Miss Edwards se apropie de mine, căutând să se întrețină despre muzică şi teatru. Nu prea înțelegeam solicitudinea :

ei. .: , ' . , : . , . : . . . . ..,.., .;.,.,, .._.-,. -!

Grecul din Atena, cu numele Aristide Panagulopulos, era un bărbat înalt si de o frumusețe vulgară, cu mustăți răsucite şi ochi pătimaşi de oriental, în toate cuvintele si gesturile lui se reflecta comis-voiajorul, în ciuda silințelor lui de a face impresie intelectuală. Cum ziarele înregistrau primirea lui Take lonescu la Atena şi prietenia lui cu Venizelos, el crezu că e obligat să-mi arate o deosebită atenție, căutând să mă angajeze în discuții politice, în care însă îşi dezvăluia o ignoranță uluitoare.

Doamna evreică din Odasa, M-me Ambert, văduvă a unui francez, era o femeie trecută de patruzeci de ani, care însă ținea să rămână tânără. Veşnic agitată, ea căută să-şi atragă pe toți bărbații, complimentându-i generos cu epitetele care rămâneau însă fără ecou. Susținea că e o catolică devotată, pentru a justifica vizita aproape zilnică în camera ei a unui viguros preot. Acesta sosea uneori înainte de terminarea mesei de prânz, amestecându-se bucuros printre noi. Vorbea volubil, cu o privire vagă, ferindu-si ochii, mici şi de o culoare spălăcită de a se întâlni cu ai altora. Era personificarea ipocriziei şi a senzualității.

Tânărul englez, Mr. Fleming, era tăcut si rezervat. Vorbea numai cu americana. Când m-am împrietenit cu aceasta, se apropie şi de mine. Un umor natural îl făcea să povestească întâmplări obişnuite în mod hazliu. Peste un an auzeam că a căzut, la începutul primului război mondial, rănit mortal la atacul de la Ypres.

Ceilalți locatari erau persoane inofensive. Se mulțumeau să asculte, neintervenind în discuțiile celorlalți decât cu o aprobare, totdeauna acordată părții mai tari. Numai argentinianul, când era bine dispus, ne întreținea cu descrieri despre frumusețile pitoreşti ale țării lui.

86. O viaţă de plăceri

încă din prima săptămână fui izbit de solicitudinea cu care mă înconjura rusoaica. D[omnişoa]ra Bandalin era inteligentă, cum am spus. Puțin conştientă de farmecul ei de femeie^ tânără, ea căuta să discute cu mine numai literatură şi filosofic, în ochii ei albaştri licărea însă o pasiune, care nu mă putea lăsa indiferent.

Voiam să mă mențin în cadrul unei conversații obiective. Simțeam însă că resursele mele de rezistență scădeau pe măsură ce ea mă încuraja să continui, într-o seară, sub pretextul de a-i oferi o carte

de citit, mă strecurai în camera ei, care se afla pe acelaşi etaj cu a mea. Nu protestă, ci chiar se bucură să mă vadă că iau inițiativa.

Stăturăm de vorbă câtva timp, dar amândoi simțeam să suntem preocupați de altceva. Când o cuprinsei în brațe să o sărut, ea se zbătu fără convingere. Atingerea trupului ei cald mă excită peste măsură. Un sân tare şi o carnație admirabilă îmi dădură senzații puternice. Protestările ei deveneau din ce în ce mai slabe, până când se abandonă cu desăvârşire. Era atâta spontaneitate în zvârcolirile ei, încât se uita pe sine. Când îşi reveni, era o altă ființă. Acum nu mai voia să discute ca intelectuală, ci se mulțumea să fie femeie.

Nimeni în pensiune nu observase relațiile noastre. A doua zi ne vorbirăm ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic între noi.

Continuarăm să ne întâlnim serile, gustând cu voluptate plăcerile unei dragoste pur fiziologice. Credeam că prietenia noastră va dura, în această formă, mai mult timp. Dar femeia se afirmă în curând cu o voință acaparatoare, pe care nu o puteam suporta.

După mai multe discuții, o văzui că se răceşte. Schimbarea ei de atitudine îmi convenea, căci îmi reda libertatea. Iar când o văzui într-o seară că iese cu baronaşul bavarez, mă bucurai sincer de o asemenea întorsătură. Acum ştiam că nu mai poate ridica nici o pretenție asupra mea. Totuşi, a doua zi, ea ținu să-mi spună că s-a plictisit enorm cu acel personaj, pe care-l găsea insipid în toate privințele. Am sfătuit-o să nu-şi piardă răbdarea, fiindcă până la urmă fiecare om are o însuşire de la natură, îmi replică pe un ton, care vădea mulțumire, că apreciază ironia, dar că nu crede că poate folosi sfatul. Mă rugă să nu fiu prea crud cu ea.

Am refuzat însă a relua firul unei aventuri definitiv încheiate pentru mine.

Atenția mea se îndreptă acum spre cele două anglo-saxone.

Cu americanca, Miss Farner, vorbeam intermitent, deşi era vecina mea de masă. O găseam prea mult preocupată de persoana sa pentru a putea să angajez o discuție mai susținută. Mă mulțumeam să-i arunc din când în când câte o vorbă, pe care însă, din lipsă de atenție, nu o înțelegea totdeauna. Fizicul ei mă interesa mult.

Era o frumusețe exotică, având ceva din acel sălbatic *Far West,* rămas în multe privințe încă nexplorat. Psihologia ei mă atrăgea nu mai puțin, fiind un amestec de naiv şi pervers. Trecea cu o uşurință uimitoare de la un extrem la altul. Apoi vocea ei de soprană lirică avea un timbru puternic şi plăcut. Când am auzit-o cântând întâia oară, am fost impresionat. N-am putut să nu-mi exprim admirația mea, prezicându-i o frumoasă carieră. Această

manifestare din partea unui om rezervat şi zgârcit la complimente, o mişcă profund. Eram însă sincer în entuziasmul pe care-l arătam. Ea aprecie atât de mult judecata mea, încât de atunci mă ținu în curent cu progresul pe care-l făcea în studiul ei cu un fost tenor al Operei din Paris. Nu-mi închipuiam însă că prin aceasta mi-am deschis un drum spre inima ei de femeie dăruită artei şi refulată de prejudecăți puritane. De aceea o lăsai în pace câtva timp, căutând să mă ocup mai mult de Miss Edwards.

Tânăra engleză avea o voce mică de soprano. Stadia canto mai mult să nu se plictisească, dar poate şi pentru a-şi întări plămânii. Corpul ei firav părea s-o condamne la o sănătate şubredă. Avea în schimb vioiciunea tinereții, vibrând la orice cuvânt de

spirit şi la orice sentiment. Pentru această sensibilitate o priveam cu interes, simţindu-mă atras de ea. Căci excepţionând rapid orice mişcare şi orice gând al meu, ea îmi apărea ca o fiinţă apropiată de mine. Astfel se stabili între noi o comunitate de sentimente.

într-o zi, Miss Edwards mă invită în camera ei pentru a-mi cânta o arie, acompaniindu-se singură la pian. îi spuse guvernantei să plece în oraş. Nu prea ştiam cum să interpretez această măsură. De aceea mă ţinui rezervat, mulţumindu-mă însă s-o privesc stăruitor şi să-i urmăresc mişcările. După ce încetă de a cânta, o văzui deodată că-mi ia capul cu amândouă mâinile şi mă sărută cu pasiune. Acest gest îmi dădu un fior în tot corpul.

Cuprinzând-o în braţe, constatai cu surprindere că fiinţa plăpândă avea forme pline.

Devenirăm prieteni, mulţumindu-ne cu plăcerile unui flirt, care nu trebuia să depăşească anumite limite. Fata se îndrăgostise însă bine. îmi trimitea scrisori înflăcărate, în care îmi spunea cât de mult mă admiră pentru că aş avea o „inteligenţă si cultură excepţională". Mă simţeam măgulit, dar în acelaşi timp jenat de lipsa ei de discreţie. Căci prin modul cum mă privea şi se întreţinea cu mine la masă începuse să dea naştere la comentarii.

într-o seară văzând-o plictisită am invitat-o la Operă. Pentru a ne sustrage curiozităţii locatarilor, ieşirăm separat. Ascultarăm destul de atenţi *Samson et Dallila.* După spectacol am mers într-un restaurant. Se făcuse ora unu. Cu o maşină ajunserăm acasă în câteva minute. Intrarăm tiptil, fiind convinşi că nu ne-^a simţit nimeni. Camera ei era cu un etaj mai sus decât a mea. îi propusei să intre la mine pentru puţin timp. Acceptă cu plăcere.

Interiorul camerei mele o predispunea dintr-o dată, devenind sentimentală şi lăsându-se lasciv în braţele mele. Mă gândii că

de data aceasta trebuie să iau eu iniţiativa. O dezbrăcai, fără ca ea să protesteze. Curiozitatea mă îndemnă să merg până la capăt.

Fui surprins să constat că fata nu avea să-mi ofere decât un inedit relativ, îmi mărturisi cu umilinţă că un văr de-al ei pe când era încă la şcoală la Londra, o violase într-o după-amiază, profitând de absenţa părinţilor ei de acasă şi că această întâmplare este motivul pentru care se află la Paris de doi ani. Ne despărţirăm prieteneşte, dar simţeam că farmecul lui Miss Edwards dispăruse o dată cu posesiunea ei.

A doua zi, servitoarea îmi aduse, împreună cu cafeaua cu lapte, o scrisoare, pe opt pagini. Miss Edwards îmi imputa că am profitat de slăbiciunea ei şi că e profund dezamăgită de purtarea mea. Fui surprins de această întorsătură. I-am răspuns scurt că doresc să-i vorbesc înainte de a-mi forma o judecată asupra schimbării sale de atitudine. Biata fată apăru obosită, la masă.

După dejun, îmi spuse într-un colţ că grecul, care avea camera pe acelaşi etaj cu ea, o urmărise tot timpul, auzind-o când a intrat la mine. întâmpinând-o pe culoar, când voia să intre în camera ei, i-a reproşat pe un ton violent purtarea, ameninţând-o că va divulga totul şi amintindu-i că el a voit totdeauna s-o protejeze.

Am întrebat-o atunci, cu ce drept grecul îşi ia rolul de „protector".

îmi mărturisi că îi face curte de aproape un an şi că probabil din gelozie a voit să se răzbune de refuzul pe care 1-a întâmpinat în toate încercările lui.

Acum mi se lămurea motivul reacțiunii ei față de mine. Grecul o terorizase în acea noapte, dându-i să înțeleagă destul de brutal că o are în mână cu o faptă compromițătoare. Fata nu putea înfrunta scandalul şi astfel crezu că îşi atenuează teama, descărcându-se pe mine. Am sfătuit-o să se liniştească, asigurând-o că din partea mea nu va mai avea nici o neplăcere. Se uită la mine cu ochii înlăcrimați. Mă rugă s-o iert pentru a-mi fi trimis o scrisoare atât de nechibzuită.

Miss Edwards nu părea însă a fi hotărâtă să renunțe la mine.

Continua să-mi arunce priviri de simpatie, pe care le observase însăşi americana, atât de absentă față de ce se petrece în afară de persoana sa.

Mă gândii că trebuie să-mi îndrept atenția spre altcineva pentru a elibera pe Miss Edwards de orice suspiciune.

Ocazia mi-o oferi însăşi americana, care mă rugă într-o după-amiază s-o însoțesc până la locuința ei. Pe drum începu să-mi spună cu oarecari ezitări, că ar fi bine să nu mă joc cu sufletul unei fete tinere şi naive, ca Miss Edwards, care nu e

---

pregătită să mă înțeleagă şi să mă aprecieze din nici un punct de vedere. O întrebai mirat ce interes poate avea într-o chestiune, în care nu este cu nimic implicată, mai ales că e obişnuită să nu se ocupe decât cu propria sa persoană. Miss Farner mă privi lung cu ochii ei verzi, în care descoperii o dorință. Apoi recunoscu pe un ton glumeț, că am dreptate să fiu mirat de o asemenea intervenție. Totuşi, ținu să adauge surâzând că ar fi mai firesc să mă ocup cu ea decât cu miss Edwards, fiindcă noi aveam afinități sufleteşti, şi ne-am putea înțelege. Fui din nou surprins de această mărturisire din partea unei femei, care până atunci îmi arătase mai mult indiferență. Mă bucurai că mă provoacă să-mi exprim părerea pe care o aveam de mult timp despre ea. 1-am spus că de la bun început mi-am închipuit că suntem sortiți să fim ori amici ori inamici. Apoi fără nici un menajament, îi arătai că e o egoistă sau cel puțin o egocentrică. De câte ori deschide gură, nu vorbeşte decât de ea, fapt care m-a făcut să o evit. Iar intervenția ei pentru Miss Edwards trebuie să aibă un motiv personal. La toate acestea tăcu. Atunci, pentru a-i dezvălui mai bine sufletul, îi afirmai că toate nemulțumirile şi nepotrivirile ei vin dintr-o prea mare iubire de sine. Dacă s-ar analiza, s-ar convinge că duce o viață searbădă şi fără orizont. Arta nu e de ajuns. Pentru a o fecunda cu succes, trebuie să trăieşti altfel, să laşi din tine însuți. Cuvintele mele cădeau greu, păreau că o impresionează, căci observam o schimbare pe fața ei, care arăta o adâncă tulburare. Apoi, pentru a da un accent argumentelor mele, adăugai: Şi eu am fost aşa, când nu voiam să ştiu decât de filosofie! Dar de când am renunțat la o concepție atât de greşită despre viață, trăiesc fără a mă mai înşela singur şi existența mea a căpătat altă valoare.

Simțeam că pătrunsesem în sufletul ei. îmi zise cu convingerea unei convertite că e dispusă a-mi urma sfaturile, îmi cerea numai să mă ocup de ea, să n-o las a cădea din nou în ceea ce am numit concepție greşită despre viață. Femeia egocentrică şi mândră dispăruse dintr-o dată. Ajunsesem până aproape de Place de la Concorde. Era o zi frumoasă de toamnă. Natura părea că ne încurajează. Mă rugă s-o petrec acasă. Când ajunserăm în fața locuinței, m-a invitat să vin în apartamentul ei. Avui tăria să refuz,

pretextând că eram grăbit. Observai malițios că voi vizita-o altă dată, dacă se poartă bine. Se resemna ca un copil docil.

Convingerea că Miss Farner era acum câştigată pentru mine, îmi dădu senzația cuceririi. Rătăcii pe marile bulevarde. Seara luai masa într-un restaurant, gândindu-mă la cele întâmplate.

Eram încă surescitat de cuvintele pe care le rostisem cu pasiune reținută şi de efectele lor asupra unei ființe pe care o consideram superioară tuturor femeilor întâlnite până atunci. Chipul ei oval, îmi apăru tot timpul cât umblai bezmetic prin oraş. Eram sigur că şi ea se gândeşte la mine şi că se află încă sub vraja vorbelor mele.

A doua zi, când mă văzu, mă întrebă cu vioiciune, pentru ce am lipsit aseară de la masă. îmi mărturisi că s-a gândit tot timpul la mine şi la tot ce-i spusesem, că m-a dorit mult. Dacă ar fi ştiut unde eram, m-ar fi căutat. I-am răspuns cu un surâs. Eram mulțumit că reuşisem s-o captez sufleteşte. Simulam însă indiferență. Cu cât mă vedea mai reținut, cu atât imaginația ei se înflăcăra şi cu atât părea mai agitată, îmi plăcea s-o văd cum se frământă.

Jocul acesta dură câteva zile, până când îmi exprimai dorința de a o vizita. Mă primi cu plăcere în micul ei apartament, îmi cântă aria *Gildei* din *Rigoletto* atât de frumos, încât îndrăznii s-o sărut. Ea se lăsă molatec în brațele mele şi-mi spuse că a fost căsătorită. Acest amănunt îmi păru oarecum ridicul, dar avea o importanță din punct de vedere american. Voia să mă prevină că e femeie liberă pe mişcările ei. Deşi avea treizeci de ani, părea mult mai tânără. Cum se intitula „Miss", după obiceiul femeilor divorțate în Statele Unite, putea uşor să treacă drept „Domnişoară".

Când o cuprinsei în brațe, simții toată căldura unei femei de temperament şi lipsită mult timp de bărbat, ceea ce numesc englezii „sex-starved". Doream s-o posed cât mai curând. Eram sigur că nu voi întâmpina nici o împotrivire, căci din toate mişcările şi cuvintele ei se desprindea o senzualitate sănătoasă.

Seara i-am propus să mergem la un teatru. Acceptă dar pe drum îmi spuse cu o voce vibrând de pasiune, că nu o interesează.

Văzând că nu-i propun altceva, mă strânse de mână şi-mi şopti s-o duc undeva, oriunde, numai să nu o mai chinuiesc, îmi plăcu această sinceritate. Am petrecut toată noaptea într-un hotel lângă Luxemburg.

Cu cât cunoşteam mai bine pe „Berthy", cum îi ziceam acum prietenei mele, cu atât descopeream în ea resurse sufleteşti care mă încântau. Era inteligentă şi voluntară, dar iubindu-mă mult, se supunea bucuros voinței mele. La rândul meu începusem s-o iubesc, deşi mă feream să-i arăt pasiunea mea. Astfel, ceea ce, la început, părea să fie din ambele părți, un simplu capriciu, o

curiozitate şi o plăcere fiziologică, se transformă în curând într-o mare dragoste, cu

adânci rezonanțe sufletești. Petreceam serile împreună, discutând voioşi şi râzând ca doi copii fericiți. Râsul ei cristalin mă îmbată. Spiritul ei fin şi pervers îmi exalta imaginația. Din scrupule de ipocrizie anglo-saxonă, nu mă lăsă s-o vizitez noaptea în apartamentul ei, preferând să fie târâtă prin diferite hoteluri obscure. Un simț pentru boemă se afirma la ea alături de cele mai aristocratice gusturi. Astfel, alternam cu plăcere, când în localuri dosnice din Montmartre, când în cele mai luxoase restaurante de pe marile bulevarde.

Această viață de petrecere intensă dură până către sfârşitul lui decembrie, când proiectam să plec în sudul Franței şi în Elveția.

Deşi mijloacele materiale mi-ar fi permis s-o iau pe Berthy cu mine, totuşi, preferam să voiajez singur. Voiam să mă sustrag pentru câtva timp unei vieți a cărei deşărtăciune începusem s-o resimt ca o remuşcare. Lucrarea mea despre negațiune se afla încă în faza în care o lăsasem la Berlin. Voiam însă s-o public neapărat în cursul anului 1914, neînțelegând să mă abat de la programul meu de lucru nici în momente de intensă fericire. Când îi anunțai lui Berthy călătoria de o lună, se întrista, îmi imputǎ că nu o iubesc. Pentru că o părăseam atât de curând, ea se îndoia de întoarcerea mea. Femeia era prea mândră pentru a-mi arăta toată dezolarea. Până la urmă se resemna şi-mi spuse că e poate mai bine să ne separăm, în care timp fiecare va avea răgazul să se gândească la cele petrecute, căci prea trăisem în frenezia iubirii pentru a putea să ne reculegem. O complimentai pentru această „înțelepciune" aproape masculină, dar la această observație nu se mai stăpâni, izbucnind într-un plâns nervos. Mai aveam câteva zile până la despărțire. Căutai s-o pregătesc sufleteşte. Ea înțelesese adevăratul motiv al călătoriei mele. îmi promise că mă va aştepta fidelă „ca o logodnică japoneză".

înainte de a pleca, îmi fu dat să asist la o scenă de gelozie între evreica din Odesa si prietena mea. Cea dintâi observase de mult timp că nu răspund la nici un fel de provocare sentimentală din partea ei. Când se convinse că între mine şi Miss Farner există relații de prietenie, pe care le bănuia şi intime, începu să-şi arate nemulțumirea, într-o zi, pe când îşi aştepta „confesorul" în salon, mă apostrofă din senin cu vorbele „Pentru ce nu-ți plac, domnule?

Oare nu sunt destul de frumoasă?" Crezui că glumeşte, dar în tonul cu care vorbise vedeam o iritație de femeie jignită. Văzând că nu-i răspund, se adresă violent către miss Farner, acuzând-o

că mă acaparează. Scena amenința să degenereze, dacă nu luam pe prietena mea de mână şi-o trimiteam afară. Rămaşi singuri, eroina se mai linişti, îmi spuse că americanca e o perfidă, şi că sunt un naiv, dacă cred în afecțiunea ei. O lăsai să-şi verse tot veninul fără a zice un cuvânt, îmi dădeam seama că am în față o isterică. Ea se liniştit când mă văzu atât de calm. O salutai respectuos şi mă retrasei cu aerul unui spectator indiferent.

Eram bucuros şi din cauza acestui incident grotesc că părăseam Parisul peste două zile. Căci oricât de comică fusese scena la care asistasem, ea îmi indica o stare de lucruri insuportabilă pentru nervii mei.

87. Un scurt voiaj

Am plecat în ziua de 22 decembrie la Lyon. Instalat în expresul de lux, mă simții

bine. Eram mulțumit de a fi iar singur şi de a fi rupt cu un mediu care-mi devenise neplăcut, cu toate plăcerile pe care mi le oferise. Mă gândii la aventurile trăite într-un răstimp relativ scurt. Cunoscusem trei femei fiecare interesante în felul ei. O scenă îmi revenea în minte, într-o zi câteşitrele se aflau alături de mine. Nici una nu ştia de relațiile pe care le avusesem cu celelalte. Eram singurul care dețineam secretul tuturor. Aceasta se datora nu numai discreției mele, dar şi mândriei pe care o avea fiecare de a nu-şi divulga aventura.

Oricât mă amuza această comedie a vieții, simțeam că nu am sufletul unui Don Juan. Dorința de a cunoaşte femeia în toată varietatea ei era la mine mai puternică decât ambiția de a o subjuga şi a mă lăuda cu succesele mele. De aceea nu împărtăşeam nimănui cuceririle pe care le făceam în domeniul sentimental. Le păstram pentru mine, mulțumindu-mă să compar experiențele şi să trag concluzii. Femeia ca obiect de studiu era o pasiune tot intelectuală, o perversiune a minții, care-mi întreținea supleţea imaginației, păstrându-mă deschis şi receptiv pentru noi încercări, fără însă a mă blaza. Căci dorința de a descoperi în fiecare femeie ceea ce este mai frumos, mă făcea să vibrez în continuu şi să-mi dau seama de caracterul limitativ, abstract şi evanescent al unei opinii definitive despre ea.

în Lyon am rămas două zile. Oraşul mi se păru interesant Prin aşezarea lui pe Ron şi prin unele monumente istorice.

Credeam că mă voi obişnui iar cu singurătatea, îmi lipsea însă Berthy. Mă gândeam intens la ea şi-mi reproşam cruzimea de a

---

fi părăsit-o, când puteam s-o iau cu mine. în acelaşi timp mi-era ciudă că nu mă puteam învinge îndeajuns. Pentru a-mi distrage gândurile de la ea, încercai să redactez introducerea la lucrarea mea. Eram încă prea mult sub stăpânirea ultimelor experiențe pentru a putea să mă concentrez. De aceea renunțai la lucru. Mă plimbai pe străzi si mă lăsai pradă gândurilor răzlețe.

Plecai la Nisa cu acelaşi tren de lux. în compartimentul meu mă nimerii cu un englez, membru al Camerei Comunelor. Era un om mândru şi foarte locvace. Conversația noastră se menținu însă în limite convenționale. Nu se stăpâni de a-mi spune că englezii călătoresc în toată lumea, fără a cunoaşte vreo limbă străină. I-am replicat că ei ar înțelege mai bine lumea, dacă ar vorbi şi alte limbi. Se făcu că nu pricepe ceea ce voiesc să spun. îl lăsai să vorbească. Mă interesa cu deosebire trăsăturile mentalității de politician. Şi cu această ocazie constatam că sub forme deosebite se ascunde acelaşi fond comun întâlnit pretutindeni în condiții similare.

Am ajuns la Nisa pe o vreme frumoasă. Marea era liniştită şi cerul de un albastru caracteristic. Mă plimbai pe vestita „Promenade des Anglais", împodobită cu palmieri şi flori. Turiştii din toate țările veneau zilnic, deşi sezonul nu începuse încă.

Englezii, americanii, germanii şi ruşii predominau, întâlnii si mulți români, în majoritate persoane mai în vârstă.

Crăciunul 1-am petrecut singur, începusem să mă liniştesc si să mă complac iar

în singurătate. De aceea revenii la lucrarea mea, redactând cu uşurinţă introducerea si schiţai capitolul I, care trata despre latura psihologică a negaţiei. Prima scrisoare de la Berthy, aşteptată cu nerăbdare, sosi abia în ajunul plecării mele.

Am găsit-o cam rece, desprinzând printre rânduri o nemulţumire.

I-am răspuns tot pe un ton reţinut, îmi ziceam că efuziunile, în orice împrejurare, nu aparţin unui bărbat.

în ziua de 28 decembrie trecui la Monte Carlo. Această staţiune climaterică mi-a părut încântătoare prin amestecul de natural şi artificial. Aşezat într-o poziţie admirabilă şi înzestrat cu tot ce a inventat spiritul omenesc în materie de confort si plăcere, Monte Carlo merită pe deplin reputaţia de care se bucură.

In cele patru zile petrecute acolo, m-am simţit bine. Lumea pe care o vedeam, dispusă pe trai bun şi rafinat, îmi sugera însă, unele reflecţii asupra uşurinţei cu care înţeleg oamenii bogaţi, să' -şi trăiască viaţa. Eram şi ?,u bogat, dar nu înţelegeam să merg etât de departe cu plăcerile. Pentru a mă conforma uzului am fost în fiecare seară la Casino. în sălile luxoase ale acestui local se ju;au

milioane pe masă. Am încercat şi eu „norocul", dar fără nici un entuziasm. Mai mult mă interesa să privesc la jucătorii de meserie şi [la] amatorii pasionaţi, a căror psihologie şi fizionomie îmi ofereau un vast material de observat. De fiecare dată plecam la hotel cu un sentiment de tristeţe. Deşertăciunile, cu care unii oameni ţin să se ocupe din lipsă de preocupări mai înalte, îmi întăreau convingerea că bogăţia duce la multe destrămări.

A doua scrisoare a lui Berthy nu mai era reţinută, îmi comunica pe mai multe pagini, cum evreica din Odesa, imediat după plecarea mea, îi declarase confidenţial că-mi refuzase încercările de a-i face curte. Era clasica reacţiune a femeii jignite, aşa cum ne-o arată *Biblia* în incidentul nevestei lui Putifar faţă de losef. Berthy părea impresionată de minciuna femeii isterice.

Dacă şi-ar fi amintit de cuvintele cu care mă apostrofase în faţa ei, ar fi descoperit îndată adevărul. Căci nici o femeie nu ar putea întreba indignată pe un bărbat pentru ce nu~i place, dacă ar şti că i-a făcut avansuri de dragoste. I-am răspuns că sunt surprins de credulitatea ei şi că aştept să revină asupra învinuirii, dacă mai ţine să mă considere prietenul ei. Această întâmplare mă afectă atât de mult, încât invitai telegrafic pe Margot să vină să petreacă vreo două săptămâni cu mine în Elveţia.

De la Monte Carlo trecui în Italia, la Genua şi Torino, rămânând în feicare oraş câte trei zile. Genua îmi plăcu îndeosebi.

E un oraş frumos aşezat cu multe clădiri şi monumente interesante. Vederea portului e încântătoare, în schimb, Torino mi se păru un oraş monoton şi mohorât. Rătăcii pe străzi, gândindu-mă că tocmai cu douăzeci şi cinci de ani în urmă, Nietzsche fusese atins aici de alienaţie mintală, îmi reconstruiam scena în care el cădea jos pe stradă, aşa cum o descriau Paul Deussen şi Franz Overbeck.

în starea apăsătoare în care mă aflam, răspunsul lui Margot anunţându-mi sosirea, îmi refăcu buna dispoziţie. Mă bucuram că o voi revedea în curând la Ziirich şi astfel nu mă voi mai gândi, cel puţin pentru câtva timp, la prietena mea mai complicată de la Paris. Spre consolare şi totodată pentru a-mi motiva hotărârea luată, îmi ziceam că Margot e o femeie care de aproape cinci ani îmi dovedise o dragoste statornică.

Sosi la Zurich cu o zi înainte. O scrisoare de la Berthy mă aŞtepta la poştă, îşi cerea scuze rugându-mă să uit totul şi să mă gândesc că nu a încetat o clipă de a mă iubi. Nu mă aşteptam la această întorsătură. Recunoşteam că fusesem prea iute în hotărârea

. Totuşi nu regretam să revăd pe Margot, de care mă legau

304

atâtea amintiri. Situația, pe care mi-o creasem singur, mă contraria însă prin duplicitatea ei. Ce puteam face? I-am scris lui Berthy să aibă răbdare şi că în cel mult trei săptămâni voi fi la Paris.

Am rugat-o să-mi scrie la Lucerna, unde voi fi în ziua de 24 ianuarie, indicându-i hotelul unde voi locui. Astfel speram să fiu liniştit pe timpul cât voi voiaja cu Margot. Cu toate acest» aranjamente, nu mă simțeam împăcat. Simțeam că am o conştiință, încărcată de vinovăție, îmi dădeam, seama că adoptasem o poziție falsă, pe care numai tăinuirea ei mă scapă de o condamnare față de ambele prietene. Ajungeam la concluzia că moralitatea e numai capacitatea de a gândi în funcție de alții, iar voința de a o respecta - o chestiune de aparențe, mai ales când împrejurările te-au împins s-o calci, în tot cazul, nu eram încântat de justificarea pe

care mi-o făuream *ad hoc.*

întâmpinai pe Margot la gară. Era fericită. Părea mai tânără decât oricând. Cei treizeci si opt de ani nu se vedeau pe fața ei rumenă si corpul ei zvelt. Am petrecut mai multe zile la Zurich.

Apoi am plecat spre St. Mortiz, oprindu-ne o zi la St. Gali.

Orăşelul acesta îmi plăcu mult. Avea ceva deosebit de alte localități din Elveția. Poate lipsa de turişti îi dădea această i particularitate. La St. Moritz am rămas zece zile. Aerul tare al unei altitudini de 1800 metri mă enervă la început. Dar pe măsură ce mă obisnuiam, mă simțeam bine. La amiaza soarele ardea atât de puternic încât trebuia să ies fără palton. Seara şi dimineața domnea însă un ger uscat. Turiştii si sportsmenii veneau din toate țările. Am întâlnit si cunoscuți români.

M-am despărțit de Margot în drum spre Lucerna, pro>;A mițându-i s-o vizitez la Berlin, când voi veni să-mi public lucrarea. Am ajuns la Lucerna pe o vreme urâtă de iarnă. La hotel am găsit o scrisoare şi două fotografii mari de la Berthy. îmi scria afectuos si mă ruga să viu cât mai curând la Paris Fotografiile erau splendide. O înfățişau cu aerul ei de frumusețe exotică. Am rămas două zile la Lucerna, revizuindu-mi părțile redactate din lucrare, în răstimpul de cinci săptămâni, cât durase voiajul, mai mult citisem decât lucrasem. Mă simțeam însă bine cu sănătatea si îmi regăsisem liniştea sufletească.

88. Reîntoarcerea la Paris

Am sosit la Paris descinzând într-un hotel din manie bulevarde. Pe seară am mers la Berthy, care mă aştepta cu

nerăbdare. Când mă văzu se aruncă vijelios în brațele mele. îmi spuse cât de mult rn-a dorit şi că speră să nu o mai părăsesc de acum încolo. Fericită de revederea mea, uită de prejudecățile convenționale şi mă reținu seara la ea. îmi cânta arii din mai multe opere. Vocea ei părea din ce în ce mai frumoasă şi mai sigură.

A doua zi, căutai un apartament în apropierea locuinței lui Berthy. Am găsit două camere bine mobilate pe rue Chateaubriand, nu departe de E toile. Eram mulțumit cu acest interior liniştit.

Acum puteam să revin la lucrarea mea care mă preocupa cu deosebire, în acelaşi timp reluai audierea cursului pe care-1 ținea Bergson la College de France şi care mă interesa mai mult din punct de vedere psihologic şi estetic decât în privința cunoştințelor pe care mi le oferea. Căci ilustrul filosof nu adăuga nimic la ceea ce exprimase în scrierile lui, dar prin modul lui de a vorbi, de a estompa şi prin mimica lui reținută, mă atrăgea, ținându-mi atenția trează la problemele filosofiei. Ieşeam de la cursul lui totdeauna stimulat, deşi nu împărtăşeam cu totul părerile lui asupra metafizicii.

Cu Berthy mă înțelegeam acum bine. Aspirațiile ei de femeie voluntară şi independentă dispăruseră cu timpul. Devenise docilă şi căuta să mă asculte. Petreceam serile împreună, luând masa la diferite restaurante şi mergând la operă sau la teatru. De multe ori ea rămânea noaptea în apartamentul meu. Prezența ei îndelungată nu numai că nu mă plictisea, dar îmi şi producea o stare de mulțumire pe care nu o cunoscusem cu nici o altă femeie până atunci. Simțeam că se stabilise între noi o deplină armonie, datorită, fie unei acomodări reciproce, fie acelei potriviri de temperament, care întreținea în asemenea cazuri buna dispoziție dincolo de marginile obişnuite.

într-o zi, Berthy mă invită să asist la ora de canto, pe care o lua cu Monsenieur Tequi, „de l'Opera", cum îi plăcea să se intituleze bătrânul ei profesor. Acesta va fi avut un dar deosebit de predare, dar ca om era foarte dificil. Septuagenar celibatar, nervii lui nu mai rezistau la rutina de a învăța pe alții. Când intrai 'n salonul lui, îl auzii cum apostrofa în mod vulgar pe o elevă din Suedia, strigând la ea: „Eh, lâ-bas, la Suedoise!" Pentru Berthy avea o deosebită atenție, invitând-o deseori la dejun şi j^curajând-o cu laude. O întrerupse de mai multe ori în timpul *ecției, admonestând-o mai mult decât de obicei. Față de mine, el avu o atitudine rezervată, aproape ostilă, pe care nu mi-o Puteam explica. Aflai de la Berthy că bătrânul era gelos şi îi

recomandase părinteşte să nu se încreadă în mine, zicându-i:

„Mefiez-vous de cet etranger!" încă nu înțelegeam această grijă pe care o purta elevei sale, până când Berthy îmi mărturisi că maestrul îi propusese cu câteva luni înainte să o ia de soție.

Cu cât cunoşteam mai bine pe Berthy, cu atât descopeream în ea rare calități sufleteşti şi intelectuale. Mi-era teamă să nu mă ataşez prea mult de ea, din care cauză o bruscam uneori. Mă dezarma însă cu râsul ei cristalin şi bunătatea ei înnăscută. Cum ea era ocupată pe timpul zilei, exersând acasă sau luând lecții, puteam să mă dedic în mod susținut lucrării mele. Terminasem de fapt redactarea tuturor capitolelor. Mai aveam de adăugat câteva rânduri în concluzie, în schimb trebuia să controlez citatele folosite după nişte note incomplete. De aceea luai hotărârea de a :

merge la Londra pentru a consulta cărțile necesare în Biblioteca j Muzeului Britanic. De data aceasta invitai pe Berthy să mă] însoțească. j

89. O lună la Londra şi trei săptămâni la Paris

Am plecat împreună. De la Calais la Dover am avut o traversare grea, marea fiind

agitată. La Londra am ajuns seara târziu. Bine, fericire, aveam rezervate dinainte două camere la *Kemlworth Hotel,* lângă Muzeul Britanic, anume - un dormitor si un salonaş cu pian pentru Berthy să poată exersa. Cu toată vremea urâtă, m-am simțit bine în marele oraş, pe care nu-1 mai

vizitasem de trei ani.

încă de a doua zi am început să lucrez în bibliotecă. Pe timpul cât eu citeam, Berthy vizita Muzeul Britanic. Ne întâlneam la ora unu pentru a lua lunch-ul în bufetul Muzeului. Apoi ea se ducea la hotel, iar eu continuam să lucrez în bibliotecă până la ora cinci.

Când veneam la hotel, îmi găseam prietena cântând şi acompaniindu-se singură la pian. Focul din cămin, întreținut de lignit curat, dădea salonaşului o atmosferă plăcută. Ne simțeam mulțumițiSeara mergeam la teatru sau la vreun *music hali.* Am fost *os* câteva ori şi la Operă *(Covent Garderi),* auzind pe celebra Melba; -~ •"">« încă o voce frumoasă, în ciuda vârstei de aproape şaiz2^ *r**—„, ^vcursii prin împrejurimi, n

HUv-v .

Am terminat cu notele, şi revizuiam citatele mai curând decât mă aşteptam. Redactarea definitivă a lucrării mi-o rezervam pentru timpul când voi reveni la Paris. Ultimele zile m-am plimbat vizitând muzeele şi librăriile, îmi procurai mai multe cărți de filosofie şi literatură. Berthy mă însoțea ca un copil cuminte, ascultând cu interes explicațiile pe care i le dam asupra unor opere de artă din muzee, în ziua de 30 aprilie am plecat la Paris.

îmi reluai locuința din rue Chateaubriand, unde mă puteam bucura de linişte. Aveam numai trei săptămâni pentru a da lucrării *(Die Denkfunktion der Verneinung)* ultima formă. Eram preocupat să exprim cât mai concentrat posibil ideile tratate. Pentru a realiza aceasta, trebuia să elimin tot ce mi se părea inutil în economia lucrării. O asemenea muncă mă surmena. Insomniile şi durerile de cap începură să mă supere. Berthy mă găsea iritabil, în zadar căuta să mă liniştească. Nu dădui nici o importanță acestei stări.

Eram mulțumit că prin voință susținută, izbutisem să am manuscrisul gata la timp. Satisfacția mea era atât de mare, încât uitam de oboseala nervoasă care mă cuprinsese. Când mă gândesc, după atâția ani, la acest efort, nu mi-1 pot explica decât printr-o presimțire lăuntrică şi inconştientă, care mă îndemna să nu amân publicarea lucrării. Evenimentele care au urmat, îmi arătară că fusesem bine inspirat. Şi în momentul când părăseam Parisul, am simțit că nu-1 voi mai revedea mult timp. Dacă m-ar fi întrebat cineva să-i dau motivele care mă făceau să mă grăbesc cu publicarea lucrării mele, n-aş fi putut să-i răspund ceva clar.

Simțeam numai că se va produce o adâncă schimbare în lume.

Păstrai însă pentru mine această presimțire, având grijă totodată să-mi transport toate cărțile la Berlin, unde le socoteam mai la adăpost în casa lui Margot. Cred că o asemenea presimțire era determinată nu numai de starea sufletească în care mă aflam, ci şi de evenimentele externe pe care le urmăream cu atenție. Dar Şi în această privință nu se putea desluşi nimic precis, căci meandrele diplomației europene erau atât de ascunse, încât ziarele iu reproduceau decât zvonuri şi păreri contradictorii. •

Fapt este că în ultimul timp Parisul îmi apărea un oraş ;1 apăsător. Plăcerile pe care le oferea atât de abundent, imprima ;, yieţii o notă de suprasaturaţie. Mă întrebam: oare acest climat,.

poate dura? Nu ştiu pentru ce simţeam că motivul ocazional p, mă îndepărta de acest oraş ispititor corespundea şi unui ^ lăuntric. De aceea cu tot regretul de a mă despărţi de t-, y pentru câtva timp, simţii o uşurare când plecai din Paris. \

rfv .*fi*

90. La Berlin

în ziua de 22 mai, după cum arată notele mele, am sosit la Berlin. Margot mă aştepta la gară şi mă invită să locuiesc la ea.

Am primit cu plăcere, voind să nu rămân singur cu nervii mei obosiţi. Peste câteva zile plecam la Lipsea pentru a căuta un editor. Speram că lucrarea mea, dat fiind că nu mai eram la prima încercare, va fi primită în editură. Dar întâmpinând amânări si refuzuri sub diferite pretexte, m-am hotărât s-o public tot pe cheltuiala mea. M-am gândit că nici Herbert Spencer n-a fost tratat mai bine de editori în această privinţă. Mă adresai uneia din cele mai vechi si mai mari edituri din Lipsea, B. G. Teubner, care primi să-mi publice lucrarea în cel mai scurt timp. Cum firma avea un birou si în Berlin, puteam să mă ocup de corecturi fără a mai fi nevoie să mă deplasez.

1

Lucrarea apăru în codiţii tehnice foarte bune, pe la sfârşitul lui iunie. Eram mulţumit că o vedeam realizată si în această privinţă. Recitind-o însă, avui impresia că ideile cuprinse ar fi putut să aibă o dezvoltare mai amplă, îmi ziceam, totuşi, spre consolare, că voi împlini această lacună într-o altă lucrare, unde negaţia va forma însuşi pivotul unei filosofii.

Am expediat câteva exemplare revistelor de filosofie din Germania, Franţa, Anglia, Statele Unite si Italia, precum şi unor profesori cunoscuţi si unor prieteni. Din cauza izbucnirii războiului, lucrarea nu fii recenzată. Numai după terminarea conflictului avui satisfacţia să o văd citată în tratatul de *Logică* al lui Th.

Ziehen.

între timp am căutat să văd şi pe Gertie, pentru a-i oferi un

exemplar din noua mea lucrare. Mă primi la un ceai. Era de faţă si mama ei. Peste câteva minute apăru şi tatăl ei, care ţinu să-mi spună că România a devenit cel mai important factor în Balcani.

Apoi, mă întrebă brusc, ce va face ţara noastră în cazul unui război european. Nu prea ştiam ce să-i răspund, fiindcă într-o asemenea eventualitate, de care se vorbise mereu în ultimii trei ani, nu mai credeam, cu toată presimţirea ce aveam, despre schimbările radicale în relaţiile dintre naţiunile din Europa. M-am mulţumit să observ că România va fi probabil de partea acelor j puternici şi care îi vor garanta mai bine interesele. KomerzieO-

rat-ul se uită lung la mine, apoi schimbă vorba, încercând să fi[e] amabil.

Gertie era acum o fată de douăzeci de ani. Devenise planturoasă de când nu o mai văzusem. Era aceeaşi cochetă, dar pierduse mult din farmecul ei de odinioară. Am invitat-o într-o după-amiază la Wannsee, unde merserăm cu o maşină de piaţă.

Ne amintirăm de timpul când eram îndrăgostiţi, râzând cu poftă de micile prostii pe care le făceam cu atâta seriozitate. Când ne-am despărţit, n-am crezut că nu o voi mai vedea niciodată.

Am aflat, după primul război mondial, că se măritase cu un dirijor de orchestră.

Pe la sfârşitul lui iunie, pe când mă aflam singur într-o cafenea din Friedrichstrasse, văzui vânzători de ziare împărţind ediţii speciale. Cu litere mari se anunţa asasinarea moştenitorului tronului austro-ungar. Pe feţele tuturor se citea o mare aprehensiune. Comentariile începură să curgă. Mulţi spuneau că incidentul va duce la un război european. Imediat îmi veni în minte întrebarea, pe care mi-o pusese Kommerzienrat Deutsch, tatăl lui Gertie. îmi zisei că poate el, ca om de afaceri, să fi ştiut ceva.

Am mai rămas câteva zile în Berlin. Lumea îşi vedea de treabă, cu toate că ziarele comentau cu pasiune atentatul de la Sarajevo şi consecinţele lui politice. Mie tot nu-mi venea să cred că va izbucni un război între cele două grupuri de puteri, Tripla Alianţă şi Tripla înţelegere, cu toată nelinişţea lăuntrică de care fusesem cuprins în ultimele două luni. Am plecat în Elveţia, unde intenţionam să petrec vara împreună cu Berthy.

91. în Elveţia. Izbucnirea războiului

în ziua de 7 iulie soseam la Lausanne, descizând în confortabilul hotel *Cecil.* Aveam un mic apartament, alcătuit dintr-un dormitor cu baie şi un salon cu pian. Berthy sosise de la Paris a doua zi. Mi se păru mai frumoasă şi mai elegantă de cum o ştiam. Am petrecut douăsprezece zile în liniştitul oraş cu cea mai bună climă din Elveţia. Urmăream cu atenţie ziarele în legătură cu situaţia internaţională. O destindere părea că survenise în urma eforturilor stăruitoare ale ministrului de Externe al Angliei, Şir Edward Grey, de a media între puterile direct interesate. Din ţară primeam de asemenea ştiri bune. Eram convins că până la urmă criza va trece şi astfel pacea nu va fi turburată. Când mă gândeam însă mai bine la conflictul de 'nterese economice şi politice ale celor două grupuri de mari Puteri, recunoşteam că mai curând sau mai târziu, sub un pretext

---

sau altul, războiul este inevitabil. Atunci mă cuprindea groaza.

Refuzam să-mi prefigurez urmările unei asemenea întâmplări, zicându-mi spre consolare că poate, totuşi, raţiunea va învinge.

De aceea urmăream cu atenţie încercările de pacificare ale lui Şir Edward Grey, a cărui stăruinţă rămânea, spre paguba Europei, fără nici un ecou în mentalitatea războinică a conducătorilor de atunci ai Germaniei.

Deşi căutam să ţin pentru mine aceste gânduri apăsătoare, Berthy observă, totuşi, că sunt adânc turburat. Ea mă întrebă într-o zi ce mă frământă de arăt atât de abătut. Când i-am răspuns scurt - posibilitatea unui război european sau chiar mondial, ea râse

în mod nevinovat si în acelaşi timp păru mulţumită că nu era un motiv de ordin subiectiv. Aşa ceva ar fi înţeles mai uşor decât chestiunea care mă neliniştea. Căutând să-mi refacă moralul, îmi sugera eventualitatea unei evadări în America, dacă războiul izbucneşte. Atunci eram însă departe de a mă gândi la o asemenea soluţie.

Am trecut la Vevey. Si aici locuiam în cel mai bun si confortabil hotel (Hotel des trois courones). Oraşul aşezat pe malul lacului Leman şi cu vederea încântătoare a muntelui *La Dent du Midi,* avea un farmec deosebit. Văzui hanul la care trăgea J.-J. Rousseau. Berthy era fericită, îşi continua zilnic exerciţiile de canto, acompaniindu-se singură la pian. Intenţionam să rămân în această localitate până în septembrie, când urma să ne despărţim pentru câtva timp, eu plecând în ţară, iar ea la Paris, împrejurările aveau să răstoarne însă în curând planurile noastre.

în ziua de l august izbucni războiul între Germania si Austro-Ungaria de o parte si Rusia şi Franţa de altă parte. Peste două zile intra şi Anglia în conflict. Astfel, războiul european, de care se vorbise în ultimii ani, era acum o realitate. Ştirea mă impresiona adânc. Nu putui să dorm mai multe nopţi, îmi dădeam seama că un asemenea război reprezenta o adevărată catastrofă.

O întreagă lume avea să se prăbuşească, lumea de peste patruzeci de ani de muncă paşnică, în care timp civilizaţia si cultura se dezvoltaseră într-un ritm necunoscut până atunci în istorie. Fusese o muncă fecundă si multilaterală, care făcuse viaţa mai uşoară, atât pentru popoare, cât si pentru indivizi. De acum încolo, îmi ziceam, va începe şi pentru mine o serie întreagă de suferinţe morale şi materiale.

Vizitatorii din Vevey începuseră să intre în panică. Preţurile se ridicară, iar o parte din alimente dispărură. Ca o măsură de prevedere, ne mutarăm într-un hotel mai mic, mulţumindu-ne cu

o singură cameră. Aveam bani suficienţi pentru a rezista vreo patru luni, dar evenimentele se precipitau şi condiţiile de trai se înrăutăţeau atât de rapid şi într-o ţară neutră, ca Elveţia, încât trebuia să-mi reduc cheltuielile. Când aflai din ziare că România a hotărât să păstreze neutralitatea, m-am mai liniştit puţin. Iar peste două săptămâni, când primii un cec la o bancă din Berna m-am considerat pentru moment scutit de a ină gândi la situaţia mea. în schimb, evenimentele internaţionale nu-mi dădeau răgaz să mă bucur de frumuseţile naturii şi de recreerea aşteptată.

Berthy se hotărî să rămână cu mine până când se vor mai linişti lucrurile, deşi cei mai mulţi americani turişti se grăbeau să părăsească Europa. Eram bucuros că nu sunt singur în asemenea condiţii.

Citeam regulat ziarele elveţiene, engleze, franceze, germane, austriace şi italiene.

Elveţia îmi oferea un minunat post de observaţie. Eram atât de absorbit de o asemenea lectură, încât nu mă mai puteam ocupa de altele. Bătălia de la Marna mă impresiona. Prin consecinţele ei fusese un adevărat miracol. Armata germană care ameninţa să încercuiască Parisul, era acum nu numai oprită de a mai înainta, dar şi silită să se retragă de teamă de a nu fi învăluită. Vedeam în această strălucită victorie a francezilor începutul unui sfârşit lamentabil pentru Germania. Eram afectat de minciunile şi exagerările de care se folosea propaganda fiecărei ţări beligerante, începeam să reflectez

asupra psihologiei popoarelor şi a condiţiilor, care întreţin neînţelegerea între ele. Constatam cu mâhnire, cum ţări înaintate în civilizaţie nu se dau în lături de la cele mai josnice mijloace. Vechea mea convingere, că popoarele cele mai diverse în formă se aseamănă în fond, primea o nouă confirmare.

Căci în nici o altă împrejurare nu iese la iveală substratul primitiv, pe care s-a suprapus civilizaţia, ca în timp de război.

Din ţară primeam ştiri în mod regulat. Surorile şi unchiul meu mă întrebau pentru ce mai amân sosirea. Nu ştiam ce să fac, nici ce să le răspund. România, în urma declarării neutralităţii, nu se gândea să mobilizeze, mulţumindu-se să menţină sub arme câteva contingente mai tinere. Contingentul meu nu fusese încă chemat sub arme. Astfel nu eram obligat să plec. M-am gândit că, pentru orice eventualitate, ar fi mai bine să fiu aproape de legaţia noastră.

De aceea m-am hotărât să plec la Berna în ziua de 16 septembrie.

Berthy mă însoţi şi aici. Eram însă atât de obosit şi surescitat, Wcât simţeam nevoia de a rămâne singur, îi sugerai să plece în Italia, la Milano, unde să-şi continue studiile de canto, urmând

312

s-o întâlnesc acolo după câteva săptămâni, când mă voi restabili

cu nervii.

Berthy plecă în Italia, iar eu mă mutai într-o pensiune liniştită.

Credeam că această schimbare mă va reface în curând si că voi putea folosi răgazul singurătăţii dedicându-mă din nou lucrărilor mele filosofice. Starea sănătăţii mele era însă mai grav zdruncinată decât bănuiam. Sufeream de insomnie şi de o continuă encefalită.

O deprimare morală, întreţinută de clima rece şi umedă a unei toamne aspre, mă cuprinse încă de a doua zi după plecarea prietenei mele. în seara de 3 octombrie, pe la ora nouă, pe când citeam un ziar în camera mea^mă simţii deodată slab şi ameţit.

Avui senzaţia căderii în neant, în dreptul inimii simţeam o durere apăsătoare. Abia putui să mă îndrept spre fereastră să o deschid pentru a respira aer curat. Simţeam totodată că sângele îmi năvăleşte în cap. Inundai părul cu apă rece. Pentru o clipă m-am simţit bine. Dar senzaţia slăbiciunii apăru din nou. Mi-era teamă de congestie cerebrală, îmi veni în gând să-mi las ceva sânge la o mână, dar mă stăpânii. Chemai în grabă un medic. Acesta mă examina cu atenţie, ascultându-mi inima si pulsul. Mă asigură că nu am nimic organic şi că a fost o simplă criză de natură nervoasă, produsă pe timpul digestiei, îmi dădu bromură pentru a dormi.

Cu toate asigurările medicului mă îndoiam că inima nu-mi este atinsă. Senzaţia căderii în neant îmi revenea în minte, îmi ziceam că aşa trebuie să se simtă un muribund. Până la urmă adormii sub efectul narcoticului prescris.

A doua zi m-am simţit mai bine, dar foarte slăbit. Gândindu-mă la modul cum petrecusem ziua de ieri, îmi amintii că lucrasem excesiv. Pe lângă aceasta, fumasem un număr mai mare de ţigări de foi decât de obicei. Mă hotărâi să-mi temperez zelul pentru orice activitate intelectuală şi să renunţ la fumat pentru

câtva timp.

Teama de a nu avea o nouă criză mă îndemnă să consult un

specialist în boli nervoase. Am fost la un privat-docent de la Facultatea de Medicină din Berna, un elev al lui Dubois, cunoscut profesor de boli nervoase. Medicul mă examina temeinic şi-mi spuse că nu-mi găseşte nici o leziune organică şi că sufăr de o l epuizare nervoasă, determinată probabil de surmenaj intelectual si de emoțiile prin care trecusem în ultimul timp recunoscând că j sunt o natură excesiv de sensibilă, îmi recomandă linişte si mai j puțin lucru intelectual, asigurându~mă că somnul îmi va reveni.

Cu toate acestea, după câteva zile avui o nouă criză de slăbire pe când mă plimbam seara pe stradă. Credeam că voi cădea jos.

Abia am putut să mă târăsc acasă. Insomnia persista. De asemenea mă chinuia presiunea în jurul inimii. Aveam şi ameţeli. Deşi seara mă simţeam obosit, nu puteam dormi. Ațipeam îndată ce mă aşezam în pat, dar după o jumătate de oră mă deşteptam şi nu mai închideam ochii toată noaptea, în tot acest timp creierul lucra febril. Eram de o luciditate extremă. Aş fi putut urmări o idee în toate laturile ei fără nici un efort. Cu cât mă lăsam furat de raționament, cu atât simțeam cum gândurile mă deapănă fără putință de a le stăpâni. Mă sculam din pat, umblam prin cameră, voiam să-mi alung gândurile, să opresc orice raționament, dar în zadar. Când se iveau zorile, cădeam istovit, cu dureri atroce la creierul mic, ațipind din nou. Acest chin se accentua pe măsură ce mă frământa convingerea că sunt bolnav de inimă, cu toate asigurările primite de la cei doi doctori. Eram deprimat, mă vedeam condamnat să termin viața la vârsta de douăzeci şi opt de ani, singur şi printre străini.

în această stare sufletească, m-am gândit, ca un ultim refugiu, să telegrafiez lui Berthy să vină. Voiam să am cel puțin pe cineva lângă mine de va fi să mor. Era singura persoană la care mă puteam adresa în asemenea împrejurări.

între timp mai consultai un medic. De data aceasta căzui peste un şarlatan limbut, îmi spuse că sunt cardiac de la început şi că trebuie să iau mai multe injecții. Simțul meu psihologic mă feri să mă supun unui asemenea tratament, care nu era numai inutil, dar care ar fi putut să-mi agraveze nervozitatea de care sufeream.

Această experiență avu însă şi partea ei bună. Mă convingea că trebuie să devin propriul meu medic, dacă voiesc să trăiesc.

Berthy sosi de la Milano, îmi păru atât de frumoasă şi atât de bună, încât mă reconforta mult. îmi alungă toate gândurile de la boală şi mă făcu să renunț la autoanalizare. Plecarăm peste puțin timp la Lucerna. Aici poposirăm numai două zile. Abstinența în care trăisem în ultimul timp, contribuise în bună parte la starea mea nervoasă. M-am convins de această corelație prin violența cu care se manifesta necesitatea sexuală. Berthy îmi apăru salvatoarea mea şi în această privință, în contactul pe care-1 avui după un interval atât de lung, simții o plăcere mai adâncă decât oricând, în acelaşi timp o îmbunătățire bruscă se produse în starea mea generală. Mă liniştii şi somnul îmi revenise cu mai multă regularitate.

în speranța de a găsi soare şi o climă mai dulce trecurăm la Lugano. Din nefericire, aici găsirăm numai ploaie şi umezeală.

Am aşteptat cinci zile pentru o vreme frumoasă, dar în zadar.

Ploua în continuu zi şi noapte. Lacul părea că se revarsă asupra oraşului. Munții din jur nu se mai vedeau de nori. Acesta privelişte era de o monotonie deprimantă pentru amândoi. Hotărârăm să plecăm la Milano.

Reveneam în acest oraş după şapte ani. Nu observai nici o schimbare în afară de agitația produsă de evenimentele externe şi întreținută de nesiguranța că Italia va intra în război până la urmă.

Zgomotul oraşului mă supăra. Nu mă puteam obişnui cu ticăitul tramvaielor şi strigătul vânzătorilor ambulanți, care dăinuia până noaptea târziu. Prevedeam că nu-mi voi restabili nervii în asemenea condiții. Pe lângă aceasta, într-o după-amiază, pe când mă plimbam singur în Grădina Publică de lângă gară, avui iar o criză de slăbiciune nervoasă, simțind că mă prăbuşesc. Această întâmplare mă puse iar pe gânduri. De aceea hotărâi să mă întorc în Elveția, unde, cel puțin sub raportul zgomotului, puteam să fiu ferit. Berthy consimți să mă însoțească, renunțând la lecțiile ei de canto.

Am plecat din Milano în ziua de 15 noiembrie pe o vreme frumoasă de toamnă. Ne-am oprit o zi la Montreux, apoi am continuat drumul până la Geneva, unde speram să găsim liniştea necesară. Voiajul şi schimbarea de mediu mă făcură să mă simt bine. începeam să cred că mă voi restabili deplin şi că boala mea a fost un episod trecător.

92. O iarnă la Geneva

într-o pensiune liniştită, cu vederea spre lac, am găsit în Geneva o locuință liniştită şi plăcută, constând dintr-o cameră mare şi baie. Eram mulțumit, împreună cu Berthy, că scăpasem de larma supărătoare din Milano. Ştiam că de data aceasta vom rămâne un timp mai îndelungat.

Pentru a mă linişti în privința stării sănătății mele, consultai pe profesorul Oltramare de la Facultatea de Medicină din Geneva.

Era un bărbat simpatic si cu mult tact. După ce mă examina cu atenție, îmi spuse că nu am nimic organic, că sufăr numai de puțină oboseală nervoasă şi că trebuie să ştiu că nu există propriu-zis „boli nervoase", îmi recomandă mai puțină muncă intelectuală până ce îmi voi recăpăta somnul normal. El mai adăugă sfătos că, pentru funcționarea normală a organismului, trebuie să caut a dormi bine, a mânca bine si a mă evacua bine.

Cu aceste sfaturi auzite din gura unui om în vârstă, îmi regăsi

dintr-o dată liniştea sufletească. Ceea ce mă bucura îndeosebi era faptul că-mi găsise inima în stare bună. Durerile din partea stângă, pe care le simțeam mai ales pe vreme ploioasă, nu era decât o nevralgie intercostală, consecința unei vechi răceli neglijate.

Pentru a mă încredința şi mai bine de acest diagnostic, începui să citesc în mai multe cărți de medicină capitolele referitoare la o asemenea durere.

în pensiunea unde locuiam, se afla multă lume străină. N-am voit să facem cunoştință cu nimeni, mulțumindu-ne să trăim retraşi. Urmăream cu acelaşi interes evenimentele. O dată cu venirea iernii, toate fronturile se stabilizaseră pe linii de tranşee.

Se vorbea că la primăvară se va şti dacă războiul va dura.

Revenindu-mi somnul, încercai să lucrez ceva şi să citesc unele cărţi şi reviste de filosofic, pe care le primisem de curând din Germania. Pe la ora şase încetam orice activitate intelectuală.

Stăteam de vorbă cu Berthy, împărtăşindu-ne reciproc impresiile.

Viaţa aceasta regulată avea un farmec în felul ei. Reduşi la spaţiul unei camere pe timpul serii, vorbeam cu plăcere despre trecut şi ne comunicam aspiraţiile de viitor. Ziua ne plimbam prin parcuri şi împrejurimi, când era vreme frumoasă.

Senzaţia îngrădirii în spaţiu mă apăsa însă, mai ales când mă gândeam că voi fi lipsit mult timp de acea libertate de a călători în care mă delectam înainte. Europa nu va mai prezenta nici o siguranţă în această privinţă. Cu perspectiva intrării în război a Italiei, Elveţia devenea o mică insulă a păcii, ameninţată să sufere consecinţele rezultând din dezorganizarea relaţiilor comerciale cu toate ţările de care depindea starea ei economică normală.

Gândurile mele pesimiste se întemeiau astfel pe realitatea zilnică.

în urma bătăliei de la Marna, sfârşitul războiului părea amânat pentru mult timp. întrevedeam şi alte complicaţii, de ordin moral şi cultural care vor înrăutăţi pe oameni. Problema păcii şi a securităţii internaţionale începea să mă preocupe. Aşternui pe hârtie mai multe idei şi fapte în legătură cu soluţionarea ei.

Sărbătorile Crăciunului şi a Anului Nou le-am petrecut împreună cu Berthy în acelaşi loc şi în aceleaşi condiţii precare.

Viitorul îmi apărea din ce în ce mai obscur. Nu ştiam cum voi supravieţui unor împrejurări atât de nesigure pentru mine. în Elveţia începuse să se afirme o atmosferă apăsătoare. Lumea refugiată privea cu aprehensiune situaţia internaţională, de care atârnau până la urmă şi condiţiile de trai din Elveţia, îmi ziceam că va veni un timp, când străinii vor deveni indezirabili. Astfel

se punea întrebarea şi pentru mine, dacă voi putea rămâne în Elveţia până la terminarea războiului.

93. La Montreux

în primăvara anului 1915 am plecat cu Berthy la Montreux.

Această localitate mi se părea mai liniştită şi mai frumos aşezată decât Geneva. Planul meu era să aştept încă vreo câteva luni înainte de a pleca definitiv din Elveţia. Mă gândeam să intru în ţară, sau să urmez pe Berthy în America. România continua să păstreze neutralitatea. Primeam regulat venitul, aşa că, din punct de vedere material, eram deocamdată asigurat.

Nervii mei nu erau încă pe deplin stabiliţi, cu toată viaţa liniştită pe care o duceam. Când începeam să lucrez ceva mai mult, îmi reapăreau durerile în dosul capului şi insomnia, în apropierea hotelului în care mă stabilisem locuia un medic, într-o zi m-am dus să-1 consult. Era un om relativ tânăr si foarte simpatic. Mă examina cu de-amănuntul, punând un vădit interes în a-mi stabili diagnosticul. Până la urmă îmi spuse cinstit că nu-mi găseşte nici o leziune. Inima îmi bătea ceva mai repede, dar aceasta o punea el pe seama surmenajului şi a temperamentului meu nervos, în loc de doctorii şi regim, el îmi dădu sfatul să caut a mă linişti şi a nu mai fi preocupat de evenimente.

Atitudinea lui îmi plăcu, îl mai consultam din când în când pentru a-mi recâştiga încrederea în sănătatea corpului meu. Mai târziu aveam să mă conving că acest medic avusese dreptate, căci restabilirea nervilor mei a fost lentă, dar definitivă.

Primăvara se anunţase frumoasă la Montreux. Această localitate, ferită de vânturile supărătoare ce domnesc în tot cursul anului la Geneva, avea pentru mine un farmec deosebit. De la ferestrele camerei noastre spaţioase priveam lacul şi munţii, îndeosebi *La Dent du Midi,* cu vârfurile înzăpezite, în această viaţă tihnită, atât de prielnică nervilor mei, singura turburare mi-o dădeau evenimentele externe, pe care le urmăream din ziare cu aceeaşi curiozitate ca la începutul războiului. Simţeam adânc drama în care era angajată Europa. Instinctiv prevedeam că o nouă lume se pregăteşte şi că viitorul meu va depinde de propria mea voinţă Această perspectivă mă chinuia. Văzând cum îmi scapă din mâini desfăşurarea vieţii, începeam să înţeleg ce înseamnă destinul.

într-o zi discutai pe larg cu prietena mea asupra celor ce trebuia să facem în cazul când războiul se va prelungi, în Elveţia

nu mai puteam rămâne, nici eu, nici ea. Se impunea să luăm o hotărâre, în ţară nu mă puteam întoarce decât după un lung ocol, adică prin Franţa, Anglia, Suedia şi Rusia, cu riscul de a pieri pe un vapor torpilat de submarine germane. Prin Austro-Ungaria aş fi călătorit mai rapid, dar ştirile erau de aşa natură încât România ar fi putut oricând să intre în război împotriva ungurilor, ceea ce constituia încă un risc pentru mine. Pe lângă dificultăţile voiajului, îrni puneam întrebarea, dacă ar fi nimerit, cu nervii încă nerestabiliţi, să intru în ţară, unde surescitarea din *cauza* evenimentelor politice de acolo, mi-ar fi zdruncinat definitiv sănătatea.

Asemenea deliberări mă făcu să amân o hotărâre.

Berthy voia să plece în America, unde o chema mama şi fratele ei. Pentru a o mai reţine am sugerat să meargă întâi la Paris şi să vadă cum apare situaţia într-o ţară beligerantă şi să revină apoi la Montreux pentru a-mi comunica impresiile ei. Ea consimţi să facă un scurt voiaj la Paris înainte de a lua o hotărâre.

94. Singur la Lausanne

Pentru a nu mă simţi prea singur, mă instalai la Lusanne pe tot timpul absenţei prietenei mele. Am locuit la Hotel *Gibbon.*

Portarul, văzând că sunt român, mă întrebă într-o zi, dacă ştiu că la acest hotel trage regulat „Mr. Maiorescu". Era, în adevăr, hotelul preferat al ilustrului meu compatriot, care fusese acolo nu de mult, probabil cu ocazia bolii soţiei lui, decedată în străinătate în cursul aceluiaşi an.

Lausanne mi se păru cea mai potrivită localitate pentru nervii mei. Clima acestui oraş, aşezat la oarecare depărtare de lacul Leman, avea avantajul de a fi lipsită de umiditate. M-am simţit cu deosebire bine în cele trei săptămâni petrecute acolo.

între timp, Berthy îmi scria regulat din Paris. Nu-mi spunea însă când se întoarce, într-o zi primii o scrisoare prin care-mi anunţa că i-ar fi greu să mai vină în Elveţia înainte de a se îmbarca, rugându-mă s-o iert că nu-şi poate ţine promisiunea.

Această schimbare în programul stabilit împreună mă supără, Slrnţindu-mă jignit că

nu mai voieşte să mă vadă înainte de a Pleca în America. Răspunsul meu fu aspru şi convingător. Peste câteva zile ea revenea în Elveiţa. Am mers să petrecem scurtul tlmp ce ne-a mai rămas tot la Montreux. îi comunicai intenţia rtlea de a pleca în Statele Unite la toamnă, dacă războiul va c°ntinua. Era încântată de această hotărâre, pe care o luam după

o lungă deliberare pe timpul cât rămăsesem singur. Ştirile si impresiile pe care mi le aducea de la Paris, erau neliniştitoare.

Nu se întrevedea sfârşitul războiului şi nimeni nu credea că germanii erau dispuşi să ceară pace.

Berthy plecă în ziua de 2 iunie la Paris pentru a se îmbarca peste câteva zile. Eu mă instalai din nou la Lausanne, mutându-mă de data aceasta într-un hotel mai retras. Aveam o cameră plăcută cu un preţ modest. Voiam să pun la o parte în fiecare lună pentru a-mi alcătui un fond de rezinstenţă în cazul când nu voi mai primi venitul din ţară.

Rămas iar singur, îmi treceam timpul citind şi gândind. Eram tot preocupat de mersul războiului, ale cărui complicaţii deveneau din ce în ce mai evidente pentru mine. îmi puneam acum întrebarea, ce voi face în cazul când va dura mai mulţi ani, cum începusem să întrevăd. Călătoria în America mi se părea singura

cale de urmat.

Simţindu-mă mai bine cu nervii, începui să lucrez la un nou studiu filosofic, despre gândirea filosofică şi gândirea ştiinţifică, în limba germană. După o săptămână redactai introducerea. Eram antrenat în această lucrare atât de mult, încât aş fi scris-o în câteva luni. Dar teama de a nu-mi reveni insomnia mă oprea de a mă lăsa furat de interesul ce-1 aveam în elaborarea ideilor. De aceea lucram numai câteva ore dimineaţa, după-amiezile rezervându-le

lecturii si plimbărilor.

într-o zi am întâlnit pe domnişoara elveţiană, pe care o cunoscusem cu cinci ani în urmă la Berlin pe timpul studenţiei.

Când mă recunoscu, tresări. Era atât de emoţionată, încât nu ştiu ce să-mi spună. Ştiam că era o fiinţă timidă. Relaţiile noastre se reduseseră atunci la câteva întâlniri şi la un schimb de scrisori, din care se desprindea o sensibilitate neobişnuită. Deşi nu mai ştiam nimic de ea, amintirea prieteniei noastre platonice îmi revenise deseori în minte. Reţinusem amănuntul că era din Lausanne, aşa că încă de la prima şedere în acest oraş mă gândisem că aş putea s-o întâlnesc. Constatam că timiditatea, de care suferea, nu dispăruse. Era una din acele fete, atât de numeroase în ţările din apus, care-şi câştigă singură existenţa şi astfel nu se mai gândea prea mult la căsătorie. Acum ea lucra într-un birou si era împăcată cu soarta.

Ne întâlnirăm de mai multe ori, plimbându-ne si discutând lucruri aproape indiferente. Exactitatea si bucuria cu care venea la fiecare rendez-vous, dovedeau că ţine la prietenia mea. într-o după-amiază am mers la o soră a ei, institutoare într-o mica

localitate lângă Lausanne. Era o fiinţă cu totul opusă prietenei mele. Corpolentă,

volubilă şi îndrăzneață, ea avea şi toate prejudecățile unei provinciale. Vizita îmi lăsă o impresie neplăcută. Singurul lucru care mă interesă, fu localul şcolii şi câteva informații precise, pe care le aflam despre învățământul elementar din Elveția. La întoarcere, prietena mea, înțelegând că nu fusesem prea încântat, mă întrebă ce părerea am despre sora ei. I-am răspuns că e atât de deosebită de ea ca fire şi înfățişare, încât nu-mi vine să cred că e sora ei. îmi replică pe un ton blând că aşa sunt cele mai multe femei elvețiene.

întâlnirile noastre deveniră din ce în ce mai animate.

Conversația începu să alunece spre subiecte mai atrăgătoare pentru doi tineri. Corpul ei zvelt şi subțire, precum şi ochii ei albaştri şi părul ei negru, îi dădeau înfățişarea unei irlandeze, în acelaşi timp timiditatea ei începu să cedeze. Simțeam cum suntem atraşi unul de altul, fără a încerca să forțăm lucrurile. Curiozitatea de a o cunoaşte intim creştea însă cu fiecare întâlnire, într-o zi îndrăznii să o invit la mine acasă. Mi-era teamă să nu o îndepărtez. De aceea mă grăbii să adaug că voiesc să-i dau o carte, despre care-i vorbisem. Ea primi şi chiar avu curajul să-mi spună că dorea de mult să mă vadă într-un interior, înțelesei că timida era până la urmă tot femeie.

Relațiile noastre deveniseră intime chiar de la prima vizită.

Modul cum se abandonă, dovedea dragoste. Era sinceră, naturală şi stângace. Dar resursele ei, cu atâta sensibilitate înnăscută, începeau să se epuizeze de la prima dăruire. Constatam încă o dată că femeia pentru mine nu înseamnă numai un prilej de satisfacție fizică. Pentru a nu o jigni, o anunțai că în curând va trebui să plec pentru câtva timp într-o localitate cu altitudine mai ridicată, neputând suporta căldura. De altfel eram sincer în invocarea motivului călătoriei, căci nervii mei aveau nevoie de o climă mai răcoroasă pe timpul verii. Ea înțelese că această călătorie înseamnă sfârşitul prieteniei noastre, cu toate că o asiguram că voi reveni în cursul lunii august.

La 25 iunie împlinisem douăzeci şi [nouă] de ani. în carnetul meu de note personale, scrise în limba germană, însemnam cu această ocazie următoarele rânduri: „Modul meu de viață s-a schimbat întrucâtva în acest din urmă an. Nu mai trăiesc după reguli rigide, ca altă dată. Epuizarea mea nervoasă m-a silit la aceasta. Totuşi, voi gusta viața şi în viitor după principiile mele.

• «i text: „douăzeci şi cinci" *(n. ed.).*

Numai în privința muncii intelectuale nu mai voiesc să fiu fără scrupul"

95. în mai multe localităţi din Elveţia

Pe la începutul lui iulie am plecat la Zermatt. Aceasta localitate (1626 m. alt.), cu vederea muntelui ascuțit *(Matterhorri),* îmi plăcu mult. în cele aproape două săptămâni de şedere aici *(Hotel Mont Cerviri)* m-am simțit cu deosebire bine. Nervii mei păreau acum atât de restabiliți, încât am putut lucra mai mult la studiul început. O excursie la Gornergat îmi arătă de aproape pustietatea şi măreția Alpilor. Am păşit pe zăpada perpetuă şi am admirat priveliştea care se desfăşura de la o altitudine de peste trei mii metri.

De la Zermatt mă îndreptai spre Grindelwald. Această localitate îmi păru de asemenea încântătoare. Lipsa de turişti îi dădea un farmec deosebit, în ziua de 2 august notam în limba germană că a trecut un an de când durează războiul si că nu e nici o perspectivă de pace. Mă gândeam din ce în ce mai mult la călătoria mea în

America. Nu ştiam însă dacă voi ajunge acolo, îndoielile mă frământau. Eram singur, numai cu gândurile mele.

Această stare sufletească nu-mi convenea totdeauna. Frumuseţile naturii nu mă satisfăceau decât în mod intermitent. Erau momente când mă plictiseam mult. De aceea simţeam nevoia să schimb localitatea, deşi la începu crezusem că voi rămâne mai mult timp

la Grindelwald.

M-am hotărât să încerc un alt refugiu. Plecai la Murren.

Drumul până la această localitate prin Alpenwegen, m-a impresionat adânc prin măreţia peisajelor. Murren este, fără îndoială, cea mai frumoasă staţiune climaterică de mare altitudine din Elveţia. Priveam cu un simţământ de copleşire masivul muntelui Jungfrau, atât de aproape, cu prăpastia de vreo opt sute metri adâncime, spre Lauterdrume. Un spectacol grandios, care m-a

urmărit îndelung.

La Murren as fi rămas mai mult timp, căci îmi plăcea atât clima cât şi peisajul. Mă simţeam însă atât de singur, eu, iubitorul de singurătate! La hotelul unde locuiam nu mai erau decât trei persoane care se pregăteau să plece. Pe lângă aceasta mă gândeau[1] că nu pot să mă izolez mult timp când aşteptam vesti din ţară Ş[1] de la Berthy. Corespondenţa o primeam tot la Lausanne. Trebuia

să fiu cel puţin mai aproape de acest oraş. Astfel, peste trei zile plecai cu regret din Murren.

Mă gândii, totuşi, să mai zăbovesc în vreo localitate nouă, înainte de a mă înapoia la Lausanne. Mă oprii la Aigle, un orăşel la intrarea Ronului în Lacul Leman. în cel mai mare hotel găsii o linişte mormântală. Era aceeaşi lipsă de turişti ca şi în celelalte localităţi. Singurătatea dorită mă enerva acum. La masă, într-o sală mare, eram numai vreo şase vizitatori, întrebai pe chelner, unde au dispărut turiştii, îmi spuse că dacă voiesc multă lume să mă duc la Villars sur Ollon, câteva sute de metri mai sus de Aigle. Auzeam pentru întâia oară de această staţiune climaterică.

Peste două zile plecai acolo. Mare îmi fu mirarea să dau peste un loc agreabil din toate punctele de vedere. Mă instalai în cel mai mare hotel, unde era lume multă, străini din toate ţările Europei şi Americii. Era ceea ce căutam, după singurătatea în care trăiam de mai multe săptămâni.

La masă mă distram să privesc la lumea zgomotoasă, ca şi cum n-ar fi existat război. Belgienii excelau în voioşie. Cei mai mulţi erau din clasa avută, refugiaţi din cauza invaziei germanilor.

Figura unui sexagenar, foarte elegant şi galant, era obiectivul către care se îndreptau privirile. Merita de altfel să fie remarcat. Avea un cap asemănător cu al împăratului Franz losef, cu favoriţi albi.

Ochii lui străluceau încă de viaţă. Se îmbrăca anacronic, cu pantaloni pepit şi haină tăiată pe talie. Era consul general al Belgiei într-un oraş francez din zona ocupată de germani. Deşi căsătorit cu o femeie mult mai tânără şi încă atrăgătoare, el căuta conversaţia doamnelor străine, în postura de Don Juan, el era însă ridicul. Conştient de fizionomia lui imperială, el părea convins că este irezistibil, nesinchisindu-se de surâsul pe

care-1 provoca.

Intr-o zi am asistat la o scenă amuzantă. Două americane tinere şi îndrăzneţe îşi băteau joc de izmeneala lui, mângându-i favoriţii în văzul tuturor. El părea măgulit să simtă degetele acestor femei nebunatice plimbându-se pe obrazul lui, căci îi lipsea cu desăvârşire simţul ridicolului.

Amintirile din timpul şederii mele la Villars sur Ollon sunt numeroase, într-o după-amiază, pe când mă plimbam singur pe o alee, îmi vorbi un domn de vreo patruzeci de ani, foarte brunet Şi cu o privire neobişnuită, îmi spuse pe un ton politicos că m-a remarcat în sala de mâncare a hotelului că sunt singur şi că bănuieşte că trebuie să fiu un mare nervos, ca şi el. îi răspunsei câ este desigur un bun psiholog, fiindcă în general fac impresia

unui om calm, stăpânindu-mi nervii. „Da, oamenii calmi sunt mari nervoşi", exclamă el cu satisfacţie. Apoi începu să-mi spună că e brazilian, că venise în Europa să consulte medici specialişti şi că suferise mult din cauza insomniei. Acum însă era restabilit.

Mă asigură să nu am nici o grijă dacă nu dorm încă bine. Somnul revine mai curând sau mai târziu când nu ne preocupăm de el.

Pentru a mă convinge că vorbeşte din proprie experienţă, îmi descrise toate fazele bolii cu dureri intercostale si în dosul capului.

Şi el a avut momente când crezuse că se va prăbuşi şi va muri.

Numai voinţa de a trăi, iar nu medicii, care sunt în marea lor majoritate nişte şarlatani, 1-au scăpat de suferinţe si îndoieli.

Acum nu mai credea în boli de nervi. Văzând că-1 ascult cu atenţie, mă întrebă dacă n-am trecut prin aceleaşi senzaţii. Când îi mărturisi că am simţit acelaşi lucru ca şi el, mă apucă de braţ, spunându-mi că suntem „fraţi de durere". Ne împrietenisem.

Pentru a nu mai fi singur, ne aşezarăm la aceeaşi masă în restaurantul hotelului. Cum el era de mai mult timp în localitate, ştia să mă informeze despre oricine şi orice. Conversaţia lui era interesantă, mai ales când îmi vorbea de Rio de Janeiro, unde practica avocatura, sau despre frumuseţile naturii din Brazilia. O altă cunoştinţă, în acelaşi hotel, a fost o domnişoară belgiană, blondă şi extrem de elegantă. Fugise din Bruxelles, lăsându-şi părinţii acasă. Era, totuşi, veselă şi foarte cochetă, ceea ce m-a determinat să-i spun într-o zi că pare a nu participa cu nimic la drama ţării sale. îmi răspunse, vădit supărată, că nu se aştepta să descopere în mine un moralist.

Pe la sfârşitul lui august mă înapoiai, în sfârşit, la Lausanne, unde găsii mai multe scrisori din ţară şi de la Berthy. Unchiul meu mă întreba mereu, când vin la Bucureşti. Se simţea singur şi neajutorat de la moartea soţiei sale. Mă feream a-i scrie că intenţionez să plec în America, ştiind că o asemenea călătorie ar fi considerat-o ca o înstrăinare definitivă, îi spuneam că nu mă simt încă pe deplin restabilit, ceea ce era de altfel adevărat. Căci insomnia nu-mi dispăruse cu totul. Berthy îmi scria afectuos din Seattle (Statul Washington), unde se dusese să-şi vadă mama si fratele. Nu-i venea să

creadă că voi veni în America. Se îndoia, dacă mă va mai revedea. De altfel, pasul, pe care aveam să-1 fac, nu era uşor în multe privinţe.

Timpul trecea repede si mă îngrozeam la gândul că aş rna[1] putea rămâne o iarnă în Elveţia unde totul începuse să rna plictisească. Plecai pentru câteva zile la Fribourg, unde voiam să

chibzuiesc netulburat asupra călătoriei în America. Orăşelul liniştit, cu podurile lui suspendate, mi-a plăcut mult. Atmosfera catolică se desprinde din toate clădirile şi mai ales din religiozitatea populaţiei. Nu erau aproape deloc străini, ceea ce-mi convenea. Zării numai doi tineri francezi, pe care îi mai întâlnisem la Geneva şi la Lausanne. îmi făceau impresia că se ascund, ca „ambuscaţi" ce erau. îmi ziceam că şi eu voi fi unul, dacă mai rămân în Elveţia până ce România intră în război. Pe stradă, preoţii catolici mă salutau ca pe un cunoscut. Era un obicei al oraşului cu veche tradiţie catolică, îmi plăcea cu deosebire să mă plimb prin împrejurimile cu alei împădurite. Pe înserate îmi depanam gândurile şi îmi schiţam planul călătoriei, pe care mă pregăteam să o întreprind.

înapoiat la Lausanne, mă instalai într-o casă particulară, având o cameră mare cu vederea spre Ouchy. După informaţii luate la un birou de voiaj, transatlanticele plecau din Franţa şi Italia în fiecare săptămână. Mă gândeam că ar fi mai puţin riscant din punctul, de vedere al trecerii prin reţeaua de submarine germane, dacă m-aş îmbarca pe un vas din Italia, cu toate că această ţară intrase în război din luna mai.

Dorinţa de a mă vedea plecat se accentua în fiecare zi.

Trebuia, totuşi, să mai aştept vreo două săptămâni, până către sfârşitul lui septembrie, când urma să-mi sosească din ţară o sumă importantă de bani. între timp îmi transformai bacnotele elveţiene în dolari. Cea mai mare sumă o lăsai la o bancă să mi-o trimeată la New York. în privinţa bagajului trebuia de asemenea să mă îngrijesc. Mă gândeam să-1 reduc la minimum, adică la un cufăr şi o valiză. Cărţile şi revistele adunate în răstimpul unui an şi mai bine, le aşezai în două cufere, pe care le încredinţai unei case de păstrare. Manuscrisul studiului început mă incomoda. Cum era în limba germană, putea să-mi procure cine ştie ce neplăceri la vamă. Era mai prudent să-1 las unei persoane cunoscute să mi-1 trimită prin poştă. Cenzura îl va citi şi se va convinge că nu e nimic subversiv. La cine să mă adresez, era întrebarea. Toţi cunoscuţii mei plecaseră din Lausanne. Pe fosta mea prietenă n-o puteam ruga, fiindcă abia-mi răspundea la salut, iar eu nu mai simţeam nici o atracţie pentru a mă apropia de ea.

într-o seară, pe când mă plimbam gânditor pe Avenue de Rumine, atinsei fără să voiesc braţul unei tinere domnişoare.

Scuzându-mă, observai că-mi zâmbeşte. Avea tot ochii albaştri Ş[1] păr negru, ca şi prietena supărată, îmi zisei că e tot o elveţiană.

începurăm să ne vorbim. Accentul ei în limba franceză îmi păru străin, cu toate că se exprima în fraze corecte, îmi spuse că e germană din Munchen si că locuieşte cu mama ei în Elveţia de când a izbucnit războiul. Conversaţia ei era interesantă, atingând cele mai variate subiecte. Curioasă de a mă cunoaşte, îmi punea diferite întrebări. Cu deosebire voia să ştie ce ocupaţie am. I-am spus surâzând că sunt un om de afaceri.

„Exclus!" exclamă ea cu siguranță, adăugând că probabil sunt un „intelectual". I-am replicat că aceasta încă n-ar fi o ocupație. Râse cu poftă, arătându-mi o dantură frumoasă. I-am făgăduit că-i voi spune totul, când ne vom întâlni a doua zi.

La locul şi ora stabilită, noua mea prietenă veni cu o dispoziție si mai bună. Fața ei era îmbujorată de emoția revederii. Se îmbrăcase cu o rochie neagră de mătase, cu un trandafir roşu pe piept. Corpul ei mic, zvelt şi proporțional iradia o senzualitate discretă de fecioară, îmi mărturisi că-i era teamă că nu voi veni la randez-vous, ştiind că nu-mi poate oferi decât o dragoste platonică. I-am răspuns că nu-i ceream mai mult şi că poate fi liniştită sub acest raport. Răspunsul meu îi plăcu atât de mult, încât o văzui că mă ia de mână şi mă îmbrăţişează ca pe un frate.

Spontaneitatea cu care făcu acest gest îmi aminti de timpul studenției mele la Berlin, căci fetele germane nu cunosc jocul disimulării în dragoste. Când i-am spus că sunt un biet filosof, atât prin studii, cât si prin înclinări lăuntrice, fu încântată că nu s-a înşelat în presupunerile ei. îmi mărturisi că s-a gândit la mine toată ziua si că ajunsese la convingerea că trebuie să am o intensă experiență spirituală. Mă simțeam oarecum vinovat de a-i provoca atât entuziasm, când eram sortit să dispar în curând. Evident, j nu-mi venea să-i spun de la început că în câteva săptămâni voi pleca în America. Trebuia s-o pregătesc şi să o fac să înțeleagă situația mea. De aceea o lăsai să se bucure, împreună cu mine, de o prietenie nevinovată şi alimentată numai de afinități sufleteşti

si intelectuale.

între timp, cunoşteam o domnişoară franceză, cu numele sugestiv de „Violette", foarte binevoitoare de a mă distra într-un mod mai concret. Era tot o refugiată din cauza războiului, dar perfect resemnată, neînțelegând să-şi strice dispoziția cu regrete şi lamentațiuni asupra evenimentelor din țara ei. De data aceasta nu mai încercai să fac pe moralistul, întâlnirile cu ea alternau cu acelea ale prietenei germane. Aveam astfel în fiecare zi cu cine să petrec câteva ore, primind de la una ceea ce nu-mi oferea

---

cealaltă. Eram mulțumit de această duplicitate, căci fiecare îmi arăta în felul ei noi cute sufleteşti. Proza prietenei franceze era însă înfrumusețată de un spirit vioi, cu aplecări spre jocuri de cuvinte, din care se desprindea totodeauna un sens gratuit. Nu o interesa decât clipa de față. De aceea nu voia să ştie de viitor şi nici nu-mi punea întrebări, într-o zi îmi mărturisi, totuşi, că o mare decepție sentimentală o făcu să fie atât de superficială în relațiile ei cu oamenii, îndeosebi cu bărbații.

De altă parte prietena mea germană, cu numele atât de comun „Bertha", îmi înfățişa un tablou cu totul deosebit. Tot ce spunea era gândit şi simțit. Poezia ei era poate întunecată de prea mare seriozitate. Plutea în sferele ideale, îmbinând inocența cu o stăruitoare voință de cunoaştere abstractă şi lipsită de sufletul viu al realității. Opusă modului frivol de a vedea viața al francezei, ea se chinuia să întrevadă viitorul şi să mă ispitească necontenit cu întrebări. Când mă despărțeam de fiecare, aveam imaginea unei jumătăți de adevăr, îmi spuneam că, deşi ambele se completează şi-mi arată gama întreagă a sensibilității feminine, totuşi, nu pot fi împăcat cu o asemenea dualitate,

devenită şi • duplicitate. N-aş fi fost dispus să joc această comedie pentru mult timp. Gândul însă, că în curând voi pleca şi astfel mă voi rezuma' la prietena idealistă, mă consola de situația impusă de împrejurări.

încrederea mea în loialitatea şi dragostea prietenei mele germane creştea cu fiecare întâlnire. Mă surprindea interesul neobişnuit pe care-1 avea pentru gândirea speculativă. Citise mult şi se ocupase îndeaproape cu Schopenhauer şi Nietzsche. Modul cum interpreta pe aceşti filosofi dovedea o înțelegere adâncă. Mă uimea câtă capacitate de pătrundere abstractă [găseam] la o fată de douăzeci şi cinci de ani. Mă simțeam tot mai aproape de ea.

De aceea nu-mi veni greu să-i spun într-o zi că sunt nevoit să plec în Statele Unite pentru a-mi face o situație şi că doresc să-mi rămână prietenă. Vestea despărțirii o mâhni. Când însă i-am spus că intenționez a-i încredința manuscrisul unei lucrări de filosofic m limba germană, se mai linişti. Pentru ea, intelectuală şi avidă să cunoască tot ce gândesc, era o mare atenție, îmi spuse resernnată că mă va urmări în gând oriunde voi fi şi că pot conta Pe^ prietenia ei sinceră. Eram oarecum uşurat sufleteşte, văzând-o atat de înțelegătoare față de mine.

Cu o săptămână înainte de a părăsi Lausanne, îmi fu dat să ai cunosc o femeie. Treceam pe la ora nouă seara spre casă pe stradă liniştită, când desluşeam o doamnă de vreo treizeci de

ani privindu-mă cu un surâs discret, dar destul de semnificativ pentru a-mi atrage atenția. Crezui că este poate vreo cunoştință de la una din numeroasele localități vizitate în ultimul timp.

1

întorcându-mă din drum, observai că încetinează pasul. O întrebai dacă mă cunoaşte, îmi răspunse râzând că ar fi trebuit să-i spun că eu o cunosc pentru a avea un motiv mai uşor de introducere.

Am înțeles că e dispusă a sta de vorbă. După franceza ei aproximativă, bănuiam că e străină. Era spaniolă din Valencia.

Venise în Elveția cu soțul ei bolnav, începu să-mi spună dintr-o dată povestea tristă a vieții sale. Femeiea nu era frumoasă, dar atrăgea prin întreaga ei făptură. De statură mijlocie, cu forme pline şi proporționate, corpul ei răspândea o senzualitate plăcută.

In ochii ei negri şi mari se oglindea un temperament focos. Buzele ei cărnoase si vocea ei caldă ar fi ispitit pe cel mai rece bărbat.

Nu ştiu cum se făcu, [că] în timp ce-mi vorbea, îi cuprinsei bustul, simțindu-i sânii tari şi rotunzi ca două mingii de tenis. Ea nu se sfii, ci numai îmi atrase atenția că am putea fi văzuți. Devenirăm atât de intimi în cursul unei ore de conversații, încât îndrăznii să o invit să mă viziteze a doua zi după-amiaza. Acceptă fără nici o ezitare. A doua zi, la ora patru mă aflam la locul cuvenit, curios !

de cum se va desfăşura noua aventură. Trecuse o jumătate de oră fără să apară, începui să cred că uşurința cu care acceptase propunerea mea, a fost un mijloc de a se scăpa de mine. în acelaşi timp îmi ziceam că nu putea fi atât de falsă, când a fost atât de atentă cu mine. Deliberările acestea mă mai reținură un sfert de oră. în fine, mă hotărâi să plec, contrariat de farsa la care mă expusesem. Dar în momentul când

voiam să mă îndepărtez, o văzui venind repede si făcându-mi semn cu mâna. Se scuză că a întârziat, explicându-mi împrejurările care au împiedicat-o să vină la timp. Era emoționată. Luând-o de braț, simții cum tremura toată, îmi mărturisi că e întâia oară când se lasă în voia soartei.

Ajunşi acasă, ne întreținurăm puțin timp. Acum devenisem eu timid. Nu ştiam până unde trebuie să merg cu ea. Nerăbdarea ei creştea însă cu reținerea mea. Deodată văzui că se dezbracă, soptindu-mi să fac la fel. Dăruirea ei a fost a unei femei sănătoase

şi însetată de sex.

Ne-am mai întâlnit apoi de trei ori în puținele, zile care-rni mai rămâneau de stat în Lausanne. Voluptatea cu care se dăruise, m-a urmărit mult timp. I-am scris din New York si mi-a răspuns, într-un mod prietenos, dar mult prea reținut pentru o ființă atât de spontană. După un an, corespondența a încetat brusc. Presupui[1]

---

că plecase din Elveția şi că, înapoindu-se în Spania, nu mai putea să-mi scrie. Amintirea ei mi-a rămas însă vie. în scurtul timp al relațiilor noastre, am simțit toată căldura femeii stăpânită de instinct într-un grad mai intens decât întâlnisem până atunci la alte femei.

Nici această ultimă aventură nu mă înstrăinase de prietena mea idealistă. Când i-am povestit experiența prin care trecusem, îmi spuse că nu se supără, fiindcă era ceva trecător şi care nu atinge inima unui bărbat. Ar fi afectat-o mai mult, dacă ar fi ştiut că am întâlnit o ființă care să se intereseze tot atât de mult ca ea de preocupările mele intelectuale. Am admirat-o pentru o înțelegere atât de largă, deşi atitudinea aceasta îmi dezvălui firea ei de „Knaben-Mădchen". De această deficiență aveam să mă conving mai târziu când o revedeam peste cinci ani. Ne-am despărțit ca doi prieteni vechi, dorindu-ne reciproc izbândă în lupta cu viața.

Nicolae Petrescu, flancat de cele două surori ale sale,
„Mărie, căpitan Bănătzeanu" şi „Zoe, inginer Arsenescu",
„9/22 ianuar 1913, miercuri, Bucureşti".

PARTEA a IV-a

1915-1920

'H»

96

. plecarea în America

în ziua de 14 septembrie plecam la Berna pentru a-mi viza paşaportul la legația noastră şi la legația Italiei. Revenirea în acest oraş îmi evocă suferințele pe care le îndurasem cu un an înapoi din cauza epuizării nervoase. Aveam încă mari îndoieli, dacă

îmi va fi dat să ajung în America. Cu o săptămână înainte, submarine germane scufundaseră trei vapoare în Mediterana. Riscul era, prin urmare, destul de mare pentru a mă îmbarca pe un vas italian.

Pe lângă aceasta, mă îndoiam dacă voi fi lăsat să intru în Italia, care era în război de mai multe luni. Gândul că aş putea să mai trec o iarnă în Elveţia, mă îngrozea. Vremea de toamnă începea să mă deprime. Singurătatea în care mă aflam, mă făcea să

cântăresc lucid orice primejdie.

Am plecat în Italia cu sentimentul nesiguranţei, dar hotărât să nu dau înapoi. Mă bucurai când văzui că sunt lăsat să trec la frontieră. Nu întâmpinai nici o împotrivire, când declarai că plec la New York pe un vas italian. Sosii în Genua cu oarecare întârziere. Revedeam oraşul după aproape doi ani. Nu se observa nici o frământare de pe urma războiului. Oamenii îşi vedeau de treburile lor obişnuite. Magazinele erau pline cu mărfuri, ca în timp de pace. Vaporul *Duca degli Abruzzi* pleca spre New York în ziua de 21 septembrie. Găsii imediat o cabină de clasa I-îi» foarte confortabilă, deşi vasul nu avea decât opt mii tone.

Am pornit dimineaţa spre Neapole, unde ajunserăm după-amiaza, oprindu-ne câteva ore. Mă dădui jos să revăd oraşul, pe care-1 vizitasem cu sase ani în urmă. Şi aici nu se vedea nici o schimbare. Aceeaşi mulţime zgomotoasă pe străzi,

ca în timp de pace. Pe înserate, pornirăm mai departe, îndreptându-ne spre Gibraltar. Acum începea pericolul submarinelor.

Căpitanul, un italian foarte simpatic, ne făcea să mai uităm de război, povestindu-ne întâmplări din viaţa lui de marinar.

în salonul de mâncare făcui cunoştinţă cu toţi pasagerii din clasa I-îi, în număr de optsprezece, în majoritate italieni. Străini eram cu totul numai patru, adică eu, un episcop catolic din Canada, o doamnă americană şi un tânăr elveţian francez.

Mâncarea şi vinurile servite la masă erau excelente, în scurt timp mă împrietenii cu doamna americană, o femeie de vreo cincizeci de ani, originară din Pittsburgh, Pennsyivania. Nevorbind decât *engleza,* ea se ataşă de mine. Voiaja de mult în toată Europa, de asemenea în India, China, Japonia şi Australia, îmi plăcea s-o ascult, mai ales când povestea despre unele obiceiuri ale diferitelor popoare din acele părţi îndepărtate ale lumii. Era şi o femeie citită şi cu înclinări spre filosofie. De la moartea soţului ei, îşi găsea refugiul sufletesc în lecturi de opere cu un conţinut speculativ.

Avea opinii severe asupra propriilor ei conaţionali, amintindu-mi în această privinţă de obiceiul românilor de a-şi critica ţara şi poporul.

Elveţianul francez era un tânăr pianist, care mergea în Canada, la Montreal, unde fusese angajat ca profesor la un conservator particular. Avea un cap mult prea mare pentru corpul lui mic, aproape extropiat. Culoarea pielii lui bătea în galben, făcând impresia unui om bolnav, în schimb, avea o fire blândă şi liniştită.

Se supunea bucuros la cererea noastră de a ne cânta la pian. într-o zi ne destăinui, doamnei americane şi mie, pricina călătoriei lui în America. Mama sa, deşi o femeie trecută de cincizeci de ani, se căsătorise cu un bărbat mult mai tânăr. Nemaivoind să suporte această „ruşine", cum o numea el, s-a decis să se expatrieze. Nu ştia dacă se va

mai întoarce vreodată în țara lui, deşi nu cunoştea pe nimeni în toată Canada. Angajamentul îl primise prin corespondență. Era mulțumit că va putea să-şi câştige existența. După ce sfârşi, începu să plângă.

Episcopul catolic, francez din Canada, era un om înalt, bine hrănit, cu o privire vagă şi totuşi foarte conştient de ce se petrece u* jurul lui. îşi purta bustul cu demnitate. Foarte distant față de toți, nu se întreținea decât cu tânărul elvețian, care se întâmpla

fie tot catolic şi să meargă chiar în oraşul reşedinței sale . Duminică ne făcu o slujbă în latineşte. Privirea lui se pe timpul liturghiei. Elvețianul făcu pe organistul, iar

unul din pasagerii italieni îl ajută să-şi rânduiască masa, pe care aşezase o cruce şi *Evanghelia.*

Dintre ceilalți pasageri, toți italieni, nu-mi mai amintesc decât de un om înalt între două vârste şi foarte locvace. Ne spunea cu mândrie si cu o voce de bas, că traversează oceanul pentru a treizecea oară. Seara, când asistam la desfăşurarea unui film, se întrecea cu diferite observații comice asupra celor văzute pe ecran.

Pentru a fi înțeles si de doamna americană, îşi aduna englezeasca, exprimându-se uneori destul de corect. Avea un spirit uşor, care distona cu înfățişarea şi ocupațiile lui de om de afaceri. La masă, îl auzeam regulat cum dădea ordine chelnerilor să pună în mişcare pianola automată, zicând: *„Giovani,* la musica!" Instrumentul funcționa prompt spre satisfacția acestui copil bătrân.

în prima seară, pe când navigam încă pe Mediterana, zărirăm o mică licărire de lumină în depărtare. Tresărirăm cu toții, crezând că e vreun submarin. Cu cât înaintam însă, lumina se mărea.

Căpitanul reveni în mijlocul nostru, linistindu-ne că nu e decât un far pe coasta Spaniei, exclamând teatral: *Capo di Gata!* Marea era calmă. Vasul înainta bine. Căpitanul ne asigură că dimineața vom fi la Gibraltar.

M-am dus în cabină cu oarecare grijă, îmi ziceam, acum treceam prin cea mai periculoasă zonă. Auzeam că submarinele germane se adăpostesc prin golfurile Spaniei. Dormii totuşi destul de bine. Dimineața simții că maşinile vaporului încetaseră să mai funcționeze. Mă uitai pe fereastra cabinei. Staționam, în adevăr, nu departe de uscat. Deodată zării stânca Gibraltarului. Eram oarecum mai liniştit, zicându-mi că de acum încolo călătoria va fi mai puțin riscantă. Mă îmbrăcai repede să mă urc pe punte pentru a vedea mai bine faimoasa strâmtoare, păstrată cu atâta râvnă de englezi. Pe vapor se urcară mai mulți funcționari britanici. Ei cercetară cu de-amănuntul lista călătorilor, căutând supuşi germani sau austro-ungari. După ce părăsiră vasul, mai aşteptarăm vreo două ore până ce să ne dea voie să trecem prin strâmtoare. Căpitanul nostru, enervat de atâta aşteptare, exclama teatral: Inghilterra, Inghilterra! Tonul si mimica lui voiau să spună ce înseamnă pentru navigația altor țări atotputernicia maritimă a englezilor.

De la Gibraltar până la New York, traversarea avu loc fârâ nici un incident. A doua seară, după ce înaintarăm în ocean, vaporul fu luminat ca pe vremuri normale. Eram cu toții mai veseli că scăpaserăm de pericolul submarinelor, îmi petreceam

timpul mai mult în compania doamnei americane şi a pianistului elveţian. Din când în când venea căpitanul vasului să stea de vorbă cu noi, spunându-ne câte mile mai aveam până la destinaţie, sau delectându-ne cu vreo anecdotă.

Cu cât ne apropiam de New York cu atâta deveneam mai neliniştit. Deşi cunoşteam oraşul şi ştiam că voi găsi pe Berthy, totuşi, gândul că războiul se va prelungi, mă turbura adânc.

Presimţeam că întreaga Europă, şi deci şi ţara mea, vor ieşi până la urmă din conflict istovite. Nu mă îndoisem o clipă că Aliaţii vor fi învingători, îmi ziceam însă, socotind pierderile în oameni şi material, că nu numai învinşii vor suferi de pe urma unei lupte atât de lungi şi înverşunate. Cu toate acestea, reflectam mai departe, pentru ce? Pentru că vechile prejudecăţi supravieţuiau, în mine încolţi ideea de a-mi aşterne pe hârtie unele reflecţiuni despre război şi pace şi asupra cauzelor care întreţinu anarhia în relaţiile internaţionale.

în sfârşit, în dimineaţa zilei de 4 octombrie, pe o căldură umedă şi înăbuşitoare, debarcarăm în New York. Revedeam oraşul după doi ani. Am descins la *Hotel Asîor* în Times Square.

Primul gând fu să telegrafiez lui Berthy, care se afla tot în *Far West.* A doua zi, primii răspunsul, care mă anunţa că o scrisoare mă va lămuri asupra situaţiei în care se găseşte. Pentru a nu mă simţi prea singur, am scris câteva rânduri şi vechii mele prietene din Cedar Rapids, Miss Ives, anunţându-mi sosirea. De asemenea am scris în ţară unchiului meu şi surorilor, înşirându-le motivele care mă determinaseră să plec în America, îi rugam să-mi scrie la *post restant,* adresă pe care n-am schimbat-o pentru ei pe tot timpul şederii mele de cinci ani în Statele Unite.

Nu voiam să-mi fac nici un plan înainte de a primi scrisoarea de la Berthy, care sosise peste cinci zile. Deşi îmi exprima aceleaşi sentimente de dragoste statornică, mă anunţa că pentru moment nu putea să vină la New York. Motivul era că primise un angajament de a face un turneu artistic în numeroase oraşe din Statele Unite şi Canada, care o va ţine ocupată până în primăvară.

Eram mâhnit de această veste, dar trebuia să mă resemnez.

97. într-o pensiune din New York

Peste câteva zile mă mutai de la hotel într-o pensiune din strada 54-a. Voiam să nu rămân singur. Pe lângă aceasta, voiam

să fac economii, care se impuneau în condiţiile nesigure în care mâ aflam acum. Prevedeam că România va intra în război şi astfel nu voi mai primi venitul, în acelaşi timp, începusem să mă obişnuiesc cu gândul că, mai curând sau mai târziu, voi fi obligat • să-mi caut un post, care să-mi asigure existenţa, deşi această chestiune nu era urgentă. Aveam suficiente fonduri pentru a trăi modest cel puţin un an, chiar dacă n-aş mai fi primit nimic din ţară după sosirea mea în America.

Pensiunea în care Ibcuiam acum, era condusă de o domnişoară engleză, trecută de patruzeci de ani, Miss Cornisch, binevoitoare şi politicoasă, dar foarte distantă. Nu se arăta în sala de mâncare, evitând pe cât posibil contactul cu clienţii. Dorinţele acestora îi erau

transmise prin servitori, toți negri, sau prin intermediul unui domn tânăr, cu păr roşu, care trecea drept amicul ei intim. Aveam cea mai mare şi mai elegantă cameră (cu baie) din întreaga pensiune, ceea ce-mi dădea un prestigiu deosebit față de ceilalți locatari.

Sala de mâncare era'în subsol. Aveam rezervată o masă mică într-un colț, de unde puteam să observ toată lumea în linişte.

Timp de o săptămână mă ținui în rezervă, evitând salonul de la etaj, unde se întâlneau locatarii după fiecare masă. Voiam să fiu lăsat în pace. Gândurile mele erau la Berthy, pe care o doream din ce în ce mai mult, ştiindu-mă acum mai aproape de ea.

Primeam mai la fiecare două-trei zile câte o scrisoare, în care-mi împărtăşea impresiile din turneul ei de cântăreață. Părea încântată de acest angajament, ceea ce mă făcea să mă îndoiesc de sentimentele ei față de mine. îmi ziceam: în loc să caute să mă vadă, preferă să-şi satisfacă ambiția de artistă. Ea mă asigură însă că-mi va rămâne devotată şi că a primit să cânte în public pentru a le arăta mamei si fratelui ei ce poate după atâția ani de studii la Paris. Avea dreptate din punctul ei de vedere, pe care încercam să-1 înțeleg în interesul propriei mele linişti.

într-o seară după masă, pe când mă îndepărtam plictisit spre camera mea, o domnişoară simpatică mă întrebă, dacă nu voiesc să viu în salon să joc bridge. I-am răspuns că nu ştiu nici un fel de joc de cărți. Făcu ochii mari şi mă fixă, având aerul că se îndoieşte de ignoranța mea. După o clipă îmi zise cu o voce caldă:

„Nu face nimic, te vom învăța noi să joci". Mă lăsai dus de braț în salon. Aici făcui cunoştință cu toți locatarii pensiunii, pe care îi studiam până atunci de la distanță. Lipsea numai un domn bătrân, un irlandez septuagenar, care se dusese să se culce.

Cel mai locvace era un bătrân scoțian, Mr. Orr, amploaiat într-un birou. La masă îi plăcea să comunice şi să comenteze cuprinsul articolelor şi telegramelor din ziarele pe care le citea regulat. Avea o nepoată divorțată, cu o fetiță foarte zglobie, pe care o remarcasem din prima zi. Mama nu se sinchisise de nebuniile pe care le făcea fiica ei. Numai când bătrânul unchi se uita la ea peste ochelari, ea căuta s-o liniştească, într-o zi, fetița veni la mine să mă întrebe cum sunt copii în țara mea. Când i-am răspuns că sunt ceva mai puțin nebunatici decât ea, lăsă buza jos şi plecă fără să mai spună un cuvânt.

Mai erau doi suedezi oameni de afaceri. Cel mai în vârstă avea ambiția să treacă drept un om cult. Cunoştințele lui erau ale unui autodidact, care nu digerase bine ceea ce prinsese din lecturi ocazionale. Conaționalul său, cu mai mult bun-simț, îl provoca intenționat la discuții pentru a-1 expune într-o lumină nefavorabilă. O domnişoară vârstnică şi voinică din Copenhaga susținea că se îndeletniceşte cu lecții de gimnastică rațională, în realitate practica masajul, cum ținu să mă înştiințeze suedezul cu bun-simț. Aceştia formau grupul persoanelor mai în vârstă din pensiune.

Mai interesant pentru mine era grupul tinerilor, alcătuit din alte trei persoane. Mai întâi era o tânără de douăzeci de ani, originară din Kentucky şi singura persoană americană din pensiune. Avea un obraz de păpuşă, foarte rumen, cu ochii albaştri şi păr blond. Corpul ei subțire şi proporțional atrăgea atenția prin mişcările ei lascive. Vorbea puțin şi râdea încă mai puțin. Tristețea ei şi mai ales privirea ei furtivă trăda o fire blazată. Aflam mai târziu că fugise de la părinți în urma unei aventuri sentimentale şi că acum trăia cu un bărbat însurat.

A doua persoană tânără era domnişoara care mă invitase să joc bridge. Era o elvețiană de douăzeci de ani, originară din Ziirich. Fratele ei, mare industriaş de mătăsuri, trăia de mulți ani la New York, unde avea un birou. O adusese ca să o căsătorească, după socotelile unilaterale, cu un tânăr elvețian părtaş la aceeaşi atreprindere. Fata însă nu prea voia să ştie de această intenție a ratelui său, amânând mereu hotărârea. Nu era propriu-zis

noasă, dar foarte atrăgătoare prin spontaneitatea ei. Avea o fire blândă şi o sensibilitate rară pentru o elvețiană. Din prima seară ne împrietenirăm. Uită să mă învețe bridge, ocupându-se mai mult să mă distreze cu o conversație, care nu era lipsită de farmec, îmi împărtăşi o bună parte din viața ei de copilă orfană

şi de impresiile ei despre New York. Mai uitase să-mi spună numele ei, după ce avusese grijă să-mi silabisească numele tuturor locatarilor. La despărțire o întrebai cum o cheamă. „Cum, nu ți-am spus?" exclamă ea mirată. „Emmy Wullschläger", îşi rosti numele oarecum jenată de propria ei zăpăceală. Ochii ei căprui şi expresivi mă pătrunseră cu o privire, care mă tulbură puțin.

„Mâine seară vom continua conversația", zise ea cu un glas prietenos, înțelesei că i-am câştigat încrederea mai mult prin răbdarea cu care o ascultasem, decât prin vreun gest cât de mic de apropiere. Căci mă păstrasem într-o atitudine rezervată pe tot timpul serii.

în sfârşit, mai era un tânăr sculptor, cu o pronunțată figură semită, originar din Varşovia, foarte simpatic prin personalitatea lui de artist şi boem. Era Elia Nadelman, care avea să devină cunoscut ca sculptor şi cu care aveam să leg o strânsă legătură prietenească pe tot timpul şederii mele în Statele Unite. Sosise cu un an înainte de la Paris, [unde] stătuse nouă ani, studiase sculptura şi începuse să expună din lucrările sale. Războiul însă îi întrerupse activitatea şi-1 sili să vină la New York. Aici avea un atelier modest într-un vechi imobil din strada 24-a.

Prietenia cu Nadelman se stabilise de la început în mod spontan. Simțirăm reciproc că aveam afinități spirituale. Pe lângă aceasta, situația noastră de intelectuali aruncați de împrejurări într-un mediu cu totul străin şi refractar la aventuri de imaginație, ne apropia şi mai mult unul de altul.

Intr-o dimineață, noul meu prieten mă invită să-i vizitez atelierul. Acesta era o cameră modestă, pe care o închiriase cu mari sacrificii pentru resursele sale materiale de atunci. Printre lucrările etalate pe scaune şubrede sau pe duşumeaua roasă de umezeală, zării o statuetă reprezentând o femeie, ale cărei forme constau dintr-o armonie de reliefuri concave şi convexe, îmi amintii că o văzusem undeva la Paris, cu vreo doi,, trei ani în urmă. îmi rămăsese în minte prin stilul originar, în care înțelesese artistul să exprime frumusețea feminină, îl întrebai, dacă e propria sa operă. „Desigur, am executat-o la *Independenți,* la Paris" afirmă el cu o satisfacție de copil, într-un colț al camerei trona o statuie în gips, reprezentând un bărbat tânăr, cu un piept şi umeri dezveliți, cu un cap exagerat de mic, acoperit cu un fel de pălărie. L-am întrebat ce a voit să exprime

prin această statuie, îmi răspunse râzând: „Vigoarea bărbătească!" Apoi, reculegându-se, adăugă meditativ. „Intenționez să revin asupra acestei

lucrări", în prezent lucra febril la bustul unei doamne bătrâne, comandat pentru o ceremonie de familie şi pe care trebuia să-1 termine la o anumită dată. „Ce voieşti să fac? - ținu el să-mi explice - sunt nevoit să lucrez şi ceea ce nu-mi place pentru a nu muri de foame. Sper, totuşi, ca în curând să expun câteva bucăți, care să mă impună atenției publicului". Era atâta convingere în cuvintele care-mi anunțau triumful său ca artist, încât nu mă îndoii că va reuşi. Pentru a-1 încuraja la rândul meu, i-am spus că împărtăşesc aceeaşi convingere. Căci Nadelman avea acea flacără interioară, a cărei căldură se propagă şi încălzeşte.

Voind să plec, îi mulțumii pentru clipele de plăcere estetică pe care mi le procurase. „Eu trebuie să-ți mulțumesc", replică el, „fiindcă simt că mă înțelegi". Apoi adăugă: „Cea mai mare satisfacție pentru un artist este să fie înțeles". Nu ştiu dacă înțelegeam pe deplin arta lui, dar omul mă fermecase, îmi sugeră să-mi arate atelierele altor artişti, vecini cu el, căci întreg imobilul era închiriat la sculptori şi pictori. Intrarăm mai întâi la vecinul său de alături, un pictor american bătrân, care se simți cu deosebire măgulit de vizita noastră. Odaia care servea de atelier şi locuință, era plină de tablouri în ulei. Cele mai multe reprezentau un subiect didactic. Mi-a rămas în minte un tablou de 2 x 2 m., reprezentând un cerb, care se uită mirat la o locomotivă, apărută la o cotitură de drum. Cerbul avea o expresie de om şi stătea pe nişte picioare care păreau a fi de lemn. Peisajul avea un colorit absurd. Numai grătarul locomotivei era redat corect din punct de vedere al perspective. Nadelman, cunoscând slăbiciunea bătrânului pictor, îl provocă să-mi explice tabloul, tâlcul compoziției. Bătrânul se execută. „Este capodopera vieții mele, domnilor! Vedeți, cerbul reprezintă sălbăticia, iar locomotiva - civilizația. Este o idee mare, acet contrast, pe care am ținut să-1 realizeze plastic. Din *cauza* invidiei, n-am reuşit să expun tabloul, dar într-o zi sper să izbutesc. Poate figura cu onoare în Metropolitan Muzeum!" Bătrânul se încălzise. Voia să continue, să ne explice şi alte compoziții. Ne scuzarăm că trebuie să mergem undeva. „Să mai poftiți, sunt totdeauna acasă", zise el.

petrecându-ne până în coridor.

Eram deprimat de ceea ce văzusem, întreaga dramă a ratatului mi se înfățişase ochilor. Nu-mi venea să râd de ridicolul compoziției, pe care bietul pictor o considera opera supremă a vieții lui. îl întrebai pe Nadelman, dacă bătrânul vinde ceva. „Se întreține din comenzi de firme", îmi explică el, adăugând: „Ai

observat că într-un colț al camerei era o perdea. Acolo lucrează la firme. La început nu ştiam ce se ascunde acolo, într-o zi 1-am surprins. Mi-a mărturisit oarecum jenat, că trebuie să trăiască. De altfel, nu e o prea mare deosebire între mine şi el în această privință, căci şi eu trebuie să sculptez busturi de persoane prozaice si să le lucrez după anumite prescripții, care-mi sunt impuse la comandă". Mi se păru că exagerează. Observai că e o deosebire esențială, care nu îndreptățeşte comparația. „Da, ştiu", zise el pe

un ton trist, „dar sunt momente când mă tem să nu ajung şi eu ca vecinul meu".

Trecurăm apoi la al treilea atelier de pe acelaşi etaj. Era al unui sculptor american între două vârste. Când artistul mă văzu, tresări. Se citea pe fața lui speranța că aş putea fi un client adus de bunătatea confratelui său. Toată camera era plină de busruri de gips de femei şi bărbați, care aveau un aer asemănător. Nici o notă personală, nici o scânteie de originalitate. Erau opere de serie, standardizate după anumite reguli însuşite prin muncă uniformă. Tocmai terminase bustul unui comerciant, decedat de curând. „L-am făcut în trei zile, după o fotografie. Mai am să adaug ochelarii", ne lămuri el. Şi pentru a ne convinge că seamănă, ne arătă fotografia. Semăna, în adevăr. Sculptorul mai ținu să ne explice că se limitase la busruri de comandă, fiindcă „se plăteşte bine", încercai să-1 întreb dacă, în tinerețe, a lucrat şi alte subiecte. „Eu? Niciodată! Eu sunt artist de meserie. Nu mă încurc cu aberații!" îmi explică pe un ton sentențios.

Plecai şi din acest atelier cu un sințământ de adâncă deprimare. Nadelman îmi spuse: „Acesta este mediul în care trăiesc, îți poți închipui cât sufăr. Dacă reuşesc să vând vreo două lucrări la expoziție, mă mut. îmi închiriez un atelier într-o casă unde să nu mai întâlnesc asemenea oameni.

98. Preocupări şi planuri de viitor

Eram din ce în ce mai preocupat de viitorul meu. Mă gândeam că, în cazul intrării în război a României, nu voi mai putea primi venitul. Atunci voi fi obligat să-mi câştig existența. Cum? Aceasta era întrebarea care mă chinuia. Pentru moment luai o hotărâre, începui să scriu în limba engleză cu scopul de a mă pregăti pentru o carieră de publicist sau profesor. Eram destul de stăpân pe limba țării, în care eram sortit să trăiesc acum. Trebuia, totuşi, să mă

exersez în scris şi să obțin acea facilitate de exprimare curentă care asigura colaborarea la reviste şi ziare. Deocamdat încercai să scriu numai pentru satisfacția mea, aşternând pe hârtie câteva idei despre problema păcii şi asupra cauzelor care întrețin anarhia în relațiile internaționale. Era o chestiune care mă frământase de la izbucnirea războiului şi pe care o purtasem în mine, simțind nevoia să mi-o lămuresc. Acum era timpul să mă dedic unei asemenea chestiuni, căci dispuneam de răgaz.

Pentru a mă orienta asupra faptelor trecutului şi a încercărilor făcute de unii gânditori de a indica mijloacele care să asigure pacea între popoare, socotii necesar să consult numeroase cărți în Biblioteca Publică. Aici am petrecut ore întregi mai în fiecare zi citind şi luând note. înlesnirile oferite cititorului de această bibliotecă sunt excepționale. Un catalog pe autori şi materii, ținut la zi, îți dă putință să găseşti ceea ce cauți, mai rapid si 'mai temeinic chiar decât la Biblioteca Muzeului Britanic din Londra Mă simțeam fericit că puteam să mă bucur de binefacerile unei asemenea instituții.

în acelaşi timp mă hotărâsem să rămân la New York până la sfârşitul anului, aşteptând să-mi sosească banii din țară. Apoi voi pleca în California, unde turneul lui Berthy se termina. Trei luni de aşteptare mi se părură o veşnicie. Cu toată distracția pe care mi-o procura prietenia cu Emmy şi Nadelman şi cu toată râvna cu care citeam în Biblioteca Publică, nu puteam să-mi iau gândul de la Berthy. Mi-era ruşine de slăbiciunea

mea pentru această femeie. Despărțirea de ea îmi devenise insuportabilă. Regretam că împrejurările nu-mi permiteau să-o urmez în turneul ei artistic.

Mă mai chinuia şi un fel de gelozie, constatând pentru întâia oară că această pasiune este numai o manifestare a egoismului, dar şi a iubirii. Voiam să mă stăpânesc. Rațiunea îmi spunea că nu e vrednic de mine să sufăr a fi copleşit de o patimă, dar pe această cale nu-mi regăseam liniştea.

Pentru a-mi alunga urâtul şi mai ales pentru a nu mă mai gândi la Berthy, invitai într-o seară pe Emmy la un Music HalL Era încântată de atenția pe care i-o acordam, după aproape o luna de la sosirea mea în pensiune şi după atâtea semne de simpatie din partea ei. Mă întrebă de ce sunt atât de rezervat față de ea.

îmi mărturisi, strângându-mă de braț, că-i plac atât de mult, meat nu se mai gândeşte la planurile matrimoniale puse la cale e fratele ei. Asemenea declarații îmi părură prea tari pentru a e încuraja. De aceea m-am mulțumit numai să le ascult. Când ne

despărțirăm, la miezul nopții, ea mă rugă, totuşi, să nu o neglijez, în ochii ei descopeream o dorință, care-mi răscoli simțurile.

Intrat în camera mea, începui să am unele remuşcări, nu numai față de Berthy, dar şi față de Emmy. Deliberam singur, dacă nu greşesc să las o fată inocentă să se îndrăgostească de mine. Ce perspectivă putea să aibă cu mine, care peste două luni voi pleca?

N-ar fi mai onest să-i spun adevărul? Da, aşa am să fac chiar mâine, îmi ziceam, în privința lui Berthy, scrupulele mele erau mai puțin stăruitoare, îmi ziceam că poate si ea mă trădează într-un fel sau altul. O cântăreață frumoasă ca ea trebuie să aibă mulți admiratori, în acest chip mă mai liniştii si adormii.

A doua zi după masa de seară, Emmy mă rugă să viu în salon să stăm de vorbă. Primii cu plăcere, căci mă simțeam singur.

Ceilalți locatari se îndepărtară după o jumătate de oră Nadelman lipsise de la masă. As fi dorit să fie şi el pentru a putea mai uşor să mă mențin într-o atitudine rezervată față de Emmy. Când m-am văzut singur cu ea, i-am propus iar să ieşim la plimbare.

„Nu, mai bine rămânem acasă", zise ea, privindu-mă cu aceeaşi dorință, care-mi răscolise simțurile în noaptea trecută. Atunci o invitai să vină în camera mea pentru a ne simți mai la adăpost.

Se învoi fără nici o ezitare. Ținu, totuşi, să-mi spună că o asemenea vizită ar compromit-o în Europa, dar că în America o fată poate merge în camera unui băiat, fără a fi bănuită de nimeni.

I-am răspuns surâzând că m-am gândit şi eu la obiceiul american, când i-am făcut propunerea.

Am petrecut o seară plăcută. Naivitățile lui Emmy mă distrau.

Corpul ei subțire vibra de câte ori se apropia de mine. Farmecul de fecioară avea o atracție deosebită pentru mine. Totuşi, n-am abuzat de pasiunea cu care mă privea. A doua zi, la brakfast, trecu pe la masa mea şi-mi şopti la ureche: „Ai fost un gentleman!

Cu atât mai mult de iubesc!"

Seara merserăm împreună să vedem o piesă uşoară la un teatru pe Broadway. Când intrarăm acasă, ea îmi spuse că i-ar plăcea să mai stăm de vorbă. O poftii iar în camera mea. îmi spuse deodată că rezerva mea o găseşte exagerată. Apoi, fără să aştepte răspunsul meu, mă sărută pasionat. Nu mai putui să rezist în fața acestui atac neaşteptat. Se abandonă cu totul. Când se dezmetici, începu să plângă, spunându-mi să nu o disprețuiesc pentru fapta ei. Am căutat s-o liniştesc, mărturisind că vinovăția, dacă există într-un asemenea caz, trebuie să cadă mai mult pe mine decât pe ea. Până la urmă se însenină, îşi strânsese hainele şi se furişă în camera ei, care se afla pe acelaşi etaj.

Rămas singur, îmi amintii de experiența similară, pe care o avusesem cu Miss Edwards la Paris. Oare nu va reacționa si Emmy ca tânăra englezoiacă? Nu mă înşelam oare să judec prin analogie? A doua zi, când mă văzu, îmi zâmbi cu aceeaşi simpatie ca şi înainte. Eram mulțumit s-o văd voioasă, îmi ziceam că este o fată inteligentă şi stăpână pe sine.

Prietenia noastră continuă până la plecarea mea din New York. Emmy rămase egală în dispoziția ei față de mine, ceea ce mă făcea s-o prețuiesc şi mai mult. însuşirile ei sufleteşti erau rare. Pe lângă fidelitatea ei în dragoste, avea o bunătate înnăscută, care mă dezarma. De multe ori mă simțeam inferior în fața ei sub acest raport. Când mă vedea iritat, ştia cum să mă liniştească, fie cu o vorbă, fie cu un gest atât de spontan încât mă înduioşa dintr-o dată. De aceea, în tot cursul relațiilor noastre nu-mi amintesc să fi avut vreodată vreun diferend cu ea.

începusem să mă adaptez la mediul impus de împrejurări, îmi formasem un program variat. Când nu aveam dispoziție de a lucra in bibliotecă, mai ales pe vreme frumoasă, atunci cutreieram oraşul în lung şi-n lat, vizitând Muzeul Metropolitan sau Muzeul de Ştiințe Naturale, sau mă plimbam prin *Central Park.* Pe aleele acestui Parc îmi plăcea să observ mişcările veverițelor, mai puțin sperioase decât aiurea. Altă dată rătăceam prin cartierul *Bowery,* care-mi amintea de *Whitechapel* din Londra sau de Calea Văcăreşti de la noi. Cu această ocazie auzeam vorbă românească.

Mulți evrei emigranți din România îşi păstrau obiceiurile țării de origină, trăind împreună şi vorbind româneşte. Unii din ei se îndeletniceau cu negoțul ambulant de mărunțişuri, iar alții aveau mici restaurante cu firme româneşti *(La Carmen Sylva, La lăncii)* unde se serveau sarmale, mititei, murături, etc. într-o zi am intrat într-un asemenea restaurant. Patronul care mă servea, începu să-mi povestească despre târgul din Moldova, unde copilărise.

Dorea să-1 revadă înainte de a muri. „Aici, în America, e mai mult libertate pentru noi, evreii, dar viața e tristă. După mai bine de douăzeci de ani mă simt tot străin", spunea el.

Serile mergeam uneori la teatru sau la Opera Mitropolitană, fie singur, fie cu Emmy. Opera din New York, deşi lipsită de o clădire monumentală, dispunea de cei mai renumiți cântăreți ai timpului. Datorită sumelor mari cu care îi retribuia, atrăgea pe Caruso, Frida Hempel, Leo Slezag, Şaliapin şi alții. Eram încântat că puteam să-i aud cel puțin o dată pe săptămână.

Pe măsură ce timpul trecea, mă gândeam tot mai mult la

călătoria pe care aveam să o fac în *Far West.* Berthy mă aştepta cu nerăbdare. Pe la începutul lui decembrie primii, în sfârşit, banii mult aşteptaţi şi o acrisoare de la unchiul meu. Eram acum asigurat pentru cel puţin un an, în care timp speram să-mi fac un rost.

Emmy era tristă la gândul despărţirii. I-am făgăduit să-i scriu şi să o revăd peste şase luni, ceea ce o mai linişti. Prietenia ei dezinteresată şi firea ei bună fuseseră o binefacere în singurătatea mea.

Ziua de Crăciun am petrecut-o singur, refuzând să merg cu Emmy la fratele ei. în pensiune mi se servi la masă tradiţionala friptură de curcan cu budincă de prune, după obiceiul englez.

Sărbătorile nu mai însemnau pentru mine mare lucru. Aproape zece ani de peregrinări printre străini mă făcuseră să le privesc cu indiferenţă.

Noul an se apropia. Mă hotărâi să ţin un mic jurnal, un *diary,* în care să însemn zilnic experienţele mele. îmi procurai un mic carnet legat în piele, cu zilele tipărite, un fel de agendă pe care o inauguram în ziua de l ianuarie 1916. Cum a doua zi plecam din New York, am ţinut să petrec prima zi a noului an cu Emmy.

Era abătută, îmi spuse cu lacrimi în ochi că nu mă va uita niciodată. Sentimentele ei mă mişcau adânc, fiindcă erau sincere şi fuseseră însoţite de atâtea gesturi generoase din partea ei. Ne despărţirăm ca doi vechi prieteni, fiecare purtând în sine amintirea unei convieţuiri frumoase şi neturburate de nici o contrarietate.

99. Călătoria în Far West u

în dimineaţa zilei de 2 ianuarie am plecat plin de gânduri negre spre Chicago, unde am sosit a doua zi, oprindu-mă câteva ore. O plimbare prin centrul oraşului îmi evocă amintiri din iulie 1913. Seara continuai călătoria spre St. Paul. în vagonul Pullman dormii adânc până dimineaţa, sosind odihnit, în confortabilul hotel *St. Paul,* unde am descins, m-am simţit bine. începui să vizitez oraşul. Nu descoperii însă nimic excepţional. A doua zi, pe un ger uscat, trecui podul peste Mississipi pentru a vizita Minneapolis, oraşul care concurează cu St. Paul, întrecându-1 atât ca mărime cât şi ca frumuseţe. O mare şi bine înzestrată Universitate este cea mai de seamă instituţie a acestui oraş nou şi curat. Seara, la hotel, simţindu-mă în bună dispoziţie, aşternui pe hârtie câteva

rânduri la ceea ce începuse să ia forma unei cărţi despre război şi pace. Observam că gerul uscat îmi prieşte. Aceeaşi senzaţie de sănătate avusesem la St. Moritz. Din cauza acestei bune dispoziţii mai prelungii şederea în St. Paul până în seara zilei de 7 ianuarie, când plecai spre coasta Pacificului.

Instalat comod într-un *Pullman car,* am dormit adânc toată noaptea. De mult timp nu dormisem atât de bine ca în ultimele zile. îmi dau seama că pentru natura mea nervoasă, somnul e mai necesar decât hrana. A doua zi, din vagonul de observaţie de la sfârşitul trenului (o comoditate specifică americană), am privit cu interes peisajul care mi se desfăşura atât de plăcut înaintea ochilor.

Am făcut cunoştinţă cu mai mulţi americani, oameni de afaceri, şi cu un japonez, care studiase la Harvard. Americanii ţinură să mă informeze asupra frumuseţilor naturale prin care treceam.

Japonezul, foarte rezervat la început, deveni comunicativ îndată ce se văzu singur cu mine. Când i-am spus că sunt din România, mă întrebă cu o curiozitate vie să-i povestesc ceva despre ţara mea, pe care de altfel ştia s-o localizeze în spaţiu mai exact decât alţi străini, Mergea tot la Seatlle, ca şi mine, urmând a se îmbarca de acolo pentru Yokohama. Conversaţia atinse subiecte variate, îmi spuse, cu oarecare mâhnire, că în cei trei ani petrecuţi la Universitatea Harward, n-a putut să se împrietenească în nici un chip cu vreunul din colegii sau colegele lui de studii. Văzându-mă surprins de ce-mi spunea, îmi lămuri că americanii urăsc şi chiar dispreţuiesc japonezii. Apoi adăugă zâmbind că eu, deşi străin ca şi el, am un mare avantaj prin faptul că nu mă deosebesc de americani prin culoarea pielii şi de aceea voi putea cunoaşte intim chiar fete americane. Complexul de inferioritate, de care suferise pe tot timpul şederii lui în Statele Unite, îl făcea să reflecteze asupra prejudecăţii de rasă. Când deschise vorba despre această chestiune, îl văzui că se încălzeşte. „Da", zise el apăsat, „o dată va veni timpul şi pentru noi să arătăm lumii şi cu deosebire americanilor, că suntem tot atât de capabili şi civilizaţi!"

Peste două zile trecurăm prin Munţii Stâncoşi. Privelişti interesante prin sălbăticia şi vegetaţia specifică a regiunii, unde nu se întâlnesc aşezări omeneşti. Călătorii americani mă informară din nou asupra diferitelor scene ale naturii, care se perindau ca pe un ecran. Unul din ei, care nu ieşise niciodată din ţara lui, exclamă cu mândrie: „Aşa ceva nu există în toată lumea!"

în dimineaţa zilei de 10 ianuarie, cum stă însemnat în jurnalul meu, am sosit în Seattle. Oraşul aşezat pe mai multe rânduri de

---

dealuri, cu vedere spre mare, este vesel şi deosebit de alte oraşe americane. Golful plin de intrări întortocheate în uscat, îl indica de la început ca port militar pe coasta Pacificului. O scrisoare de la Berthy mă indispuse puţin, înţelegeam că nu-i prea place să mă ştie în oraşul unde locuia mama ei. Eu însă nici nu mă gândeam să vizitez pe bătrână. I-am spus să fie liniştită în această privinţă. Cum oraşul mă interesa, iar hotelul unde trăsesem era liniştit, m-am hotărât să rămân mai multe zile, Dimineaţa mă plimbam pe străzile aşezate în formă de terasă. Din părţile mai ridicate, oraşul se înfăţişa ca o panoramă. Un totem indian, adus din Alasca, e aşezat într-un squar şi înfăţişează pe lemn sculptat si vopsit în culori vii, imagini stranii, la care se închină indigenii.

Am zărit pe străzi si câţiva indieni autentici, fie în costumele lor originale, fie îmbrăcaţi în hainele civilizaţiei invadatoare. Aceştia din urmă erau uşor de recunoscut prin trăsături mongoloide şi culoarea galbenă-arămie a pielii. Nu păreau însă neîndemânatici în mişcările lor. Cineva îmi spuse că baroul local numără şi câţiva jurişti indieni foarte isteţi în profesiunea lor. îmi ziceam de atunci că „pieile roşii" nu sunt, deci, refractare noii forme mai înaintate de organizare socială, îmi plăcea să observ si alţi trecători pe stradă, americanii păreau foarte deosebiţi de aceia din Est.

îndeosebi femeile răspândeau un aer de frumuseţe exotică. Tipul blond, înalt şi

subțire, predomina. Străini erau mai puțini decât la New York sau Chicago. Oraşul de peste două sute mii locuitori data numai de câteva decenii.

După-amiezele şedeam la hotel, citind sau scriind. Am revenit asupra studiului început (în limba germană) despre gândirea filosofică, al cărui manuscris mi-1 trimisese prietena din Lausanne. Cum gândeam mai uşor în limba germană, aşternui pe hârtie, în aceeaşi limbă, câteva cugetări, sugerate de dispoziția sufletească în care mă aflam. Serile mă duceam la câte un *music hali,* unde mă simțeam recreat. Am vizitat şi Univeristatea, unde constatam acelaşi belşug de încăperi, laboratoare, biblioteci şi cămine ca şi la celelalte universități americane pe care le vizitasem înainte.

în ziua de 16 ianuarie am plecat la Tacoma, capitala statului Washington, un orăşel situat într-o frumoasă poziție naturală, în depărtare se vedeau vârfurile unor munți înalți de peste 4000 metri. Seara urma să mă întâlnesc cu Berthy, care-şi continua aici turneul artistic. Eram emoționat la gândul de a o revedea după aproape opt luni. Toată ziua mă plimbai pe stradă, devenind

ti

din ce în ce mai nervos pe măsură ce se apropia ora revederii.

Seara mă retrasei în camera mea de la hotel Tacoma, unde trebuia să descindă şi prietena mea. Pe la ora zece auzii o bătaie uşoară la uşă. Mă repezii să deschid. Era Berthy! Ne priveam reciproc câteva clipe înainte de a o îmbrățişa şi de a ne vorbi. Eram amândoi emoționați de a ne vedea din nou iar împreună. „N-aş fi crezut niciodată să te văd în statul meu natal", îmi zise ea cu o voce calmă, îmi spuse că îmi apreciază gestul meu de a parcurge o distanță atât de mare pentru a o întâlni. Apoi mă informă, oarecum contrariată, că fratelui ei i-a venit fantezia să o viziteze a doua zi, dar că va aranja lucrurile ca să nu fie nici o nemulțumire pentru noi. Deşi mă asigură că a rămas cu aceleaşi sentimente față de mine, simții o uşoară contrarietate. Pe lângaă vizita fratelui ei, mă mai stingherea faptul că angajamentul ei mai dura câteva săptămâni. După două ore petrecute împreună ea se retrase în camera ei.

Nu putui să adorm decât foarte târziu. Eram oarecum decepționat. Altfel îmi închipuisem revederea după o despărțire atât de îndelungată. Nici senzațiile fizice nu mi se părură că mă satisfac. Mă întrebam dacă m-am schimbat eu sau prietena mea.

Poate imaginația mea anticipase prea mult, sau poate nu avusesem timp să mă adaptez la ceea ce fusese altădată o delectare deplină pentru mine.

în sfârşit, pentru a mă linişti, îmi ziceam că probabil sunt victima propriei mele deprinderi de a scormoni prea mult lucrurile.

A doua zi de dimineață ne întâlnim în holul hotelului. Berthy îmi păru mai atrăgătoare de data asta. începui să mă condamn pentru îndoielile care mă frământaseră în mod absurd. Când îmi spuse că fratele i-a telegrafia! şi că va veni la Portland, îmi recăpătai şi mai mult liniştea. Seara am mers la Pantages Theatre pentru a-mi asculta prietena cântând în public. Vocea ei de soprană lirică era tot aşa de frumoasă ca şi înainte. Nu-mi plăcu însă ansamblul în care trebuia să apară. De fapt Berthy nu avea de cântat decât două arii în mijlocul programului de Music Hali cu diferiți artişti, comici şi

tragici, la care se adăuga şi un număr de acrobaţi. Foarte curioasă de impresia pe care mi-a făcut-o, Berthy mă întrebă să-mi spun părerea. I-am spus că era prea bună pentru trupa cu care se asociase. Mă lămuri că a fost silită să primească un asemenea angajament pentru a ajuta pe mama ei. Un angajament de operă sau concerte i-ar fi cerut să consimtă

la concesii, pe care însă ea nu le putea face din respect pentru ea însăşi precum şi din dragoste pentru mine. După câteva minute de tăcere, ea adăugă: „Oamenii aceştia simpli mă lasă cel puţin ' în pace, toţi mă respectă şi simt deosebirea între mine şi ei, cu toate că eu caut să apar egala lor".

Această mărturisire mă înduioşa, în acelaşi timp mă făcu să înţeleg pentru ce Berthy nu voia să vin lângă ea înainte de a fi terminat angajamentul. M-am simţit dintr-o dată uşurat de bănuiala că nu m-ar iubi. Am petrecut apoi toate serile după spectacol ca doi îndrăgostiţi proaspeţi.

în ziua de 21 ianuarie am plecat singur la Portland, statul Oregon, Berthy rămânând în Tacoma să-si împlinească programul de o săptămână şi să se întâlnească pentru o clipă cu mama ei.

Oraşul Portland, aşezat pe fluviul Columbia, îmi plăcu, în hotelul confortabil la care trăsesem, mă simţeam bine, cu toată vremea urâtă. Am lucrat ceva la ambele cărţi (germană si engleză). Seara mergeam la vreun spectacol uşor. Peste trei zile a sosit Berthy cu trupa. Seara am mers iarăşi să o ascult. Deşi programul era acelaşi, nu mă plictiseam. Mă interesam cu deosebire să observ că ceilalţi artişti, în bună parte oameni necăjiţi, înţelegeau arta ca pe o rutină.

Tragi-comedia unei vieţi chinuite se oglindea pe faţa lor. Mă gândeam cu oroare că Berthy ar putea fi ca ei, dacă ar continua să rămână asociată cu asemenea oameni. Când i-am împărtăşit acest gând, râse cu poftă. „Da, ai dreptate, si eu m-am gândit la aşa ceva", îmi zise ea după o scurtă reculegere. Apoi adăugă:

„Sunt încă prea sigură pe mine pentru a mă teme să decad în categoria rataţilor. Sunt hotărâtă să lupt şi să înving!" îmi plăcu | optimismul cu care privea viitorul.

Peste câteva zile, a sosit fratele ei. Era un tânăr înalt, dar cu jj o faţă deosebită si cu umerii aduşi. De la început îmi arătă o J) deosebită simpatie. Era unul din acei americani muncitori, care i| privesc viaţa ca un prilej de îndeplinire a datoriei faţă de oameni.

Ar fi putut fi un teolog în loc de inginer. Ne spusese că nu va rămâne decât până a doua zi. Avea o importantă lucrare la una din companiile de căi ferate din *Far West.* La masă îmi povesti simplu, dar cu oarecare farmec, despre experienţa lui de inginer constructor. Seara am mers împreună la teatru să ascultăm pe Berthy. A doua zi, când ne despărţirăm, îmi spuse că speră să mă întâlnească la New York, unde avea intenţia să se stabilească.

De la Portland am plecat cu Berthy la Sân Francisco, oraşul pe care dorisem să-1 vizitez încă din prima călătorie în America-

Nu ştiam că voi rămâne mai mult timp aici. Oraşul mă impresiona prin farmecul şi poziția lui deosebită. Clima încă îmi plăcea. Ziua era cald, dar pe la ora cinci după-amiază se stârnea dinspre ocean un vânt care răcorea atmosfera. Pe străzi, mai ales seara, o mulțime veselă din toate neamurile pământului, imprima oraşului o notă deosebită - chinezii şi japonezii erau aici mai numeroşi decât în alte oraşe. Turnul de oțel de la un mare magazin de pe strada principală *(Main Street)* mai păstra urmele cutremurului din 1906, fiind încă puțin înclinat. A doua seară am mers, împreună cu Berthy, la Teatrul Columbia, unde am văzut o comedie uşoară *(It pays to advertise).* Şi cu această ocazie constatam că actorii americani joacă în mod cât se poate de natural, evitând acea izmeneală declamatorie, care totdeauna mi-a displăcut, în altă seară am fost la *Cort Theatre* pentru a asculta *Carmen.* Cântăreții erau însă atât de slabi, încât am plecat după actul al doilea. Devenisem pretențios de când mă obişnuisem să raportez orice reprezentație de operă la criteriile marilor centre muzicale din Berlin, Paris şi New York.

într-o după-amiază am mers singur la *Cliff House,* unde am privit pentru întâia oară Oceanul Pacific. Pe micile insule stâncoase din apropiere, un grup de foci se mişcau ritmic la soare.

Nemărginirea oceanului, singurătatea în care mă aflam şi clima semitropicală mă predispuneau la o vagă melancolie.

în ziua de 13 februarie 1916 notam (în limba germană) pe o foaie a hotelului Piaza, unde locuiam, următoarele: „în ultimul timp am lucrat cu sârguință la cartea mea engleză despre război şi pace. Am neglijat acum studiul meu (în germană), întrucât tot nu-1 mai pot publica în acest an. Publicul nu are acum nici timp, nici plăcere pentru lucruri pur filosofice. Aş fi însă mulțumit să public la sfârşitul acestui an gândurile mele (în engleză) asupra războiului şi păcii. Dacă rămân mai departe sănătos, atunci sper sâ-mi văd dorința împlinită", îmi făceam iluzii în privința posibilităților de publicare în America. Chestiunea avea să-mi Pricinuiască multe neplăceri, iar cartea nu apărea decât peste cinci ani şi anume la Londra în 1922.

De la Sân Francisco am trecut la Oakland, urmând mereu pe fierthy în turneul ei. Oraşul nu mi-a plăcut, în comparație cu Sân Francisco, mi s-a părut lipsit de interes. Săptămâna petrecută am folosit-o citind şi scriind. Am fost în două rânduri la ley pentru a vizita universitatea. Această instituție consta

mai multe clădiri şi era bogat înzestrată cu laboratoare şi o

bună bibliotecă. M-a izbit înfățişarea studentelor, care reprezentau, în marea lor majoritate, tipul de frumusețe californiană, blond, carnație albă, corp subțire şi în proporții armonioase, în ultima zi m-am dus la Sân Francisco să-mi ridic corespondența. Printre scrisorile primite din țară am găsit una de la prietenul şi camaradul meu de şcoală, Ştefan Constantinescu. îmi scria din spitalul de tuberculosi Zerlendi din Bucureşti, spunându-mi că nu crede a mai avea de trăit decât vreo câteva săptămâni. Această ştire m-a mâhnit adânc, evocându-mi în acelaşi timp atâtea amintiri din copilărie. De fapt, prietenul meu murea în acea primăvară, cum

aveam să aflu mai târziu.

De la Oakland am plecat la Los Angeles, unde Berthy îşi încheia angajamentul. Oraşul mi-a plăcut prin veselia lui exuberantă, în schimb, clima tropicală m-a făcut să

mă simt la început foarte nervos. O plimbare cu automobilul la Pasadena mi-a dezvăluit mai departe farmecul peisajului californian. Am vizitat cu această ocazie o crescătorie de struți şi o grădină de portocali.

Palmierii şi alți arbori tropicali îmi dădeau impresii inedite. Peste o săptămână am plecat singur la Sân Diego, deschizând la *Grandt Hotel.* Mă simțeam iar bine în singurătate. Oraşul de la extremitatea sudică a Californiei e situat într-o poziție excepțională.

Golful oceanului, unde se adăposteşte o bună parte a flotei militare a Statelor Unite, îi dă o importanță deosebită. Am vizitat ce mai rămăsese din expo-Panama. Singurătatea mea a fost întreruptă de revederea doamnei americane cu care făcusem cunoştință în călătoria pe vaporul *Duca degli Abruzzi.* Era instalată în Sân Diego pentru mai multe luni, petrecându-si bătrânețea în acest colț al pământului, privilegiat de o climă blândă şi egală tot timpul anului. Am invitat-o în hotelul meu la un *lunch,* cu care ocazie ne-am amintit de impresiile călătoriei noastre, în ultima zi, după-amiază, am fost cu un autocar la *Coronado Beach,* faimoasa plajă de pe coasta Californiei. Plimbarea aceasta mi-a plăcut, cu toată vremea noroasă. Apa verzuie si turbure a oceanului mă predispunea la reflecții melancolice. Mă gândeam că sunt singur în aceste locuri îndepărtate. Aveam, totuşi, satisfacția de a le fi văzut, împlinindu-mi astfel planul voiajului proiectat cu doi ani în urmă si întrerupt din cauza războiului balcanic. Acum, un alt război, mai cumplit şi fără perspective de a se termina în curând, îmi dădea prilejul să ajung până la capătul vestic al continentului

nou.

Peste trei zile am venit la Los Angeles pentru a [o] întâlni pe

Berthy. De data aceasta, şederea în acest oraş nu-mi produsese nici o plăcere. Deşi nu era decât începutul lui martie, se lăsase o căldură înăbuşitoare. Mă simțeam prost cu nervii. Nu puteam dormi bine. Mi-era teamă să nu sufăr iar de insomnie. Am rămas, totuşi, o săptămână în care timp am încercat să mă răcoresc pe la diferite plaje din apropiere.

în ziua de 9 martie am plecat cu trenul la Sân Francisco, lăsând pe Berthy să-şi vadă de interesele ei profesionale în Los Angeles. Am descins la un hotel mai mic *(Herald),* dar liniştit şi prevăzut cu tot confortul, în camera mea (cu baie) de la etajul IV, mă simțeam destul de bine. Clima şi singurătatea îmi redresară somnul, începui să lucrez mai intens la cartea despre război şi pace. îmi cumpărai o maşină portabilă de scris (Corona), cu care îmi transcriam manuscrisul. Această nouă ocupație îmi procura plăcere.

Eram, totuşi, îngrijorat în privința viitorului meu. O bună parte din banii cu care s.ă rezist un timp mai îndelungat, o cheltuisem cu voiajul din ultimele luni. Aşteptam la Sân Francisco o sumă importantă din țară. începusem să mă îndoiesc de sosirea banilor.

Din ianuarie nu-mi parvenise nici o scrisoare de la unchiul meu.

Trebuia să aştept înainte de a lua vreo hotărâre. Timpul mi-1 petreceam după un program destul de uniform. Dimineața mă plimbam fie în *Golden Gate Park,* ajungând uneori până la ocean, şi prin alte parcuri ale oraşului. După-amiaza citeam sau scriam în camera mea de la hotel. Seara mă înfundam în câte vreun cinematograf, unde orice film mă distra, lăsându-mi imaginația să treacă liber de la un gând la altul. Numai când mă

întorceam la hotel, mă cuprindea urâtul. Atunci mă întrebam cât timp îmi va fi dat să duc o asemenea viață. La New York nu-mi era atât de urât, simțindu-mă mai aproape de Europa, dar la Sân Francisco mi se părea că sunt un exilat.

Pentru a mai varia programul, petreceam uneori câteva ore în Biblioteca Publică. Evident, această instituție nu se putea compara cu aceea din New York decât în ce priveşte numele. Cărțile şi revistele în limbi străine lipseau aproape cu desăvârşire. Mă mulțumeam să citesc ceea ce găseam în domeniul istoriei şi literaturii anglo-americane. îndeosebi răsfoiam unele reviste' americane mai vechi, din care desprindeam fapte interesante asupra obiceiurilor şi ideilor agitate cu patruzeci sau cincizeci de ani în urmă de poporul american. Asemenea lecturi îmi arătau curn se schimbă o societate si cum sub diversitatea formelor se

ascundea un fond comun si constant. Alteori treceam la Berkeley.

Aici mă delectam în biblioteca Universității, citind cărți si reviste de filosofie. Seara, când nu mergeam la cinematograf, rătăceam pe străzile din centru, privind lumea pestriță care se plimba alene, ca în țările latine, îmi ziceam, câtă deosebire între oamenii grăbiți din New York si aceia din Sân Francisco. Clima contribuia în bună parte, desigur, la această deosebire.

Cu ocazia acestor plimbări, am avut o experiență cu privire la cunoaşterea moravurilor oraşului cosmopolit, în fiecare seară vedeam pe un chinez bătrân cum şedea pe vine la un colț de stradă, în fața lui erau aşezate în două grupe nişte cutii de lemn sculptat. Din când în când se oprea câte un trecător să cumpere, fără a întreba de preț. Chinezul lua banii şi îi înmâna repede cutia, într-o seară fui ispitit să aflu misterul acestui negoț, care mi se părea cel puțin ciudat, îl întrebai pe vânzător cât costă o cutie, îmi răspunse scurt, arătându-mi cu un deget că acelea din dreapta se vând cu un dolar, iar acelea din stânga cu cinci dolari. Intrigat de această diferență de preț pentru cutii identice, îl rugai să-mi spună ce cuprind cele mai scumpe, în loc să-mi răspundă, îl văzui că-si strânge dintr-o dată marfa într-un sac şi se îndepărtează cu paşi repezi fără a se uita la mine. Ajuns la hotel, povestii funcționarului care-mi înmâna cheia de la cameră, cele întâmplate. Râzând de naivitatea mea, mă lămuri că vânzătorul chinez de cutii era un traficant de droguri, de opium şi că întrebarea mea îl puse pe fugă, fiindu-i teamă să nu-1 denunț poliției. Atunci înțelegeam chipul furtiv cu care se înfățişa chinezul, în acelaşi timp aveam o viziune despre şiretenia proverbială a poporului chinez.

O scrisoare de la unchiul meu mă anunță că-mi trimisese banii de două luni. Această ştire mă nelinişti. Mă îndoiam că-i voi mai primi vreodată, căci în starea în care mă aflam nu voiam să admit o întârziere în transmiterea lor. De aceea nu ştiam ce să fac, să mai rămân în Sân Francisco sau să mă întorc la New York.

în jurnalul pe care-1 țineam, se vede cât eram de preocupat de .soarta banilor şi de viitorul care mă aştepta, în acelaşi timp rnâ frământa gândul că Berthy întârzie să vină. I-am telegrafiat, amintindu-i de înțelegerea pe care o avusesem împreună. Mi-a răspuns în mod nesatisfăcător. Eram hotărât să o las în pace, înştiințând-o că voi

pleca singur la New York. Dar pe când mă pregăteam să-mi execut planul, hotărârea, ea îmi anunță sosireaBerthy fu atât de sentimentală încât îmi alungă orice resenti"

ment. îmi explică motivele întârzierii, încercase să caute un alt angajament, dar fără nici un rezultat. Văzându-mă îngrijorat în privința banilor așteptați, mă asigură că nu voi duce nici o lipsă, când se va pune chestiunea, dându-mi să înțeleg că mă va ajuta.

Această ofertă, discret formulată, ar fi trebuit să mă liniștească.

Gândul însă că aş putea ajunge să fiu întreținut de ea, mă jignea.

I-am vorbit de hotărârea mea de a mă întoarce cât mai curând la New York, unde nădăjduiam să-mi găsesc o ocupație. „Nu", zise ea contrariată de planul meu, „tu nu poți primi orice, iar pentru a găsi ceea ce ar corespunde cu pregătirea ta, este un lucru greu în America!" Nu voiam să admit ceea ce-mi spunea atunci, dar mai târziu mă convingeam că avusese dreptate.

După patru zile, Berthy se întorsese la Los Angeles. Eram lăsat iar cu gândurile mele. O răceală uşoară mă făcea să sufăr de nevralgie. Durerea intercostală, pe care nu o mai simțeam din Elveția, îmi reapăru, producând-mi o stare nervoasă chinuitoare.

Eram plictisit de toate, încercam să-mi alung urâtul, scriind şi citind, sau plimbându-mă fără nici un rost pe străzile oraşului.

Numai seara, când eram în vreun cinematograf, uitam să mă gândesc la situația mea.

în ziua de 10 aprilie, după cum notam în jurnalul meu, am început să redactez definitiv studiul meu despre război şi pace, de care îmi legam atâtea speranțe. Voiam să-1 public la New York şi astfel să mă afirm în fața publicului american, îmi făceam atâtea iluzii, care în curând aveau să se spulbere! Cartea, al cărei cuprins era de actualitate, trebuia să-mi aducă şi un câştig material. Toate aceste socoteli, nu numai nu se realizau, dar aveau să-mi procure şi neplăceri. Totuşi, sarcina pe care mi-o luasem, a avut şi partea ei bună. Faptul că eram absorbit de această lucrare, mă făcea să uit de gândurile negre pe care mi le provoca singurătatea.

Depresiunea morală, de care sufeream, o atribuiam şi oraşului de la extremitatea continentului. De câte ori rătăceam prin *Golden Gate Park,* ajungând până la ocean şi privind insula cu foci, mă cuprindea jalea. Liniştea parcului, aproape pustiu, şi nemărginirea mării, mă impresionau adânc, trezindu-mi conştiința neputinței.

Mă simțeam atât de singur în această parte a lumii! Şi toate acestea trebuia să le îndur din cauza unor împrejurări străine de ᵛoința mea! Dacă aş fi cunoscut o ființă, cu care să schimb o ᵛ°rbă, m-aş fi simțit altfel. Numai cu funcționarul de la hotel mă ^trețineam, dar el era un om atât de prozaic încât nu puteam

prelungi conversația peste două trei minunte. Ceilalți locatari ai hotelului erau

cam din acelaşi aluat, oameni de afaceri, preocupați de măruntele lor treburi si refractari la orice subiect care nu intra în cadrul strâmt al mentalității lor profesionale. Cu unii din ei am încercat să vorbesc despre război, crezând că o chestiune atât de actuală îi va interesa. Am întâmpinat aceeaşi indiferență. Astfel, am renunțat de a-mi satisface nevoia de sociabilitate, preferând să rămân cu gândurile mele.

îmi amintesc că într-o zi îmi procurai la o librărie *Hamlet* într-o ediție însoțită de note critice. Cum aveam răgaz, recitii pe îndelete această operă, care mă făcu să apreciez cu mai multă înțelegere geniul scriitorului englez. Shakespeare mi se păru atotcuprinzător prin adâncimea simțirii si gândirii, un autor care a pătruns mecanismul sufletului omenesc, în această tragedie, fiecare cuvânt țâşneşte spontan, stimulează imaginația si te face să vibrezi. Nu pare nimic ticluit, nici măcar acțiunea, care se desfăşoară, cu tot caracterul ei fantastic, în linii fireşti, urmând mişcările libere ale naturii omeneşti. Nu ştiu ce fel de viață va fi dus Shakespeare, dar toate operele lui îmi lasă impresia că au fost scrise la o mare temperatură, poate după felurite orgii, când spiritul devine sprinten şi lucid, peste măsura cu care suntem deprinşi a simți şi gândi. De aici capacitatea operei de a ne impresiona cu atâta intensitate. Lectura îmi prinse bine în singurătatea mea apăsătoare, distrăgându-mă pentru câtva timp de la propriile gânduri.

Mult aşteptații bani au sosit, în sfârşit, într-o dimineață. Eram mulțumit că aveam acum o sumă care să mă pună la adăpost pentru cel puțin un an. Mă simțeam înviorat şi plin de speranțe pentru viitor.

Peste două zile am plecat la Los Angeles să întâlnesc pe Berthy. Am călătorit pe apă, îmbarcându-mă într-o seară pe un vas american *(Congress).* Obişnuit cu transatlanticele luxoase, găseam că acest vapor era puțin confortabil Lipsa de disciplină a personalului de serviciu m-a uimit. Din fericire, durata călătoriei era numai de vreo 14 ore, iar vaporul se ținea aproape de coastă.

Vremea era splendidă. Am stat mult timp pe punte să privesc oceanul. Lumea amestecată de pe vapor nu mă interesa. *jt*

La Sân Pedro, portul de lângă Los Angeles, mă aştepta •] Berthy. Am locuit de data aceasta într-o casă cu mici apartamente. B j Pentru opt dolari pe săptămână aveam o cameră frumoasa, •] mobilată cu un pat care se închidea ziua în perete, sală de baie • şi o mică bucătărie. Mă simțeam bine în acest interior.

c

A doua zi (23 aprilie), Duminica Paştilor, am petrecut-o cu Berthy. Era voioasă, cu toate că nu reuşise să găsească un nou angajament. Ea venea să exerseze în micul meu apartament, unde se afla, printre alte mobile, şi un pian. Acest fapt mă ispitea să reiau şi eu exercițiile de odinioară, într-o seară am asistat la un concert, unde Berthy a cântat, începusem să mă deprind şi cu clima din Los Angeles. De data aceasta căldura nu-mi pricinui insomnie. După cinsprezece zile, am plecat iar la Sân Francisco, unde aşteptam corespondență şi eventual o nouă sumă de bani din țară. Am descins la acelaşi hotel, primind aceeaşi cameră luminoasă, cu vedere spre două străzi, - o atenție a managerului, încântat că mă poate servi. La poştă mă aştepta un maldăr de scrisori din Europa.

Unchiul meu îmi scria că mi-a trimis încă o sumă de dolari, ceea ce mă bucură şi-mi dădea un nou curaj.

Printre scrisori, găsii una de la prietena bavareză din Lausanne.

îmi împărtăşea impresiile şi iluziile ei despre viață, dovedind din ce în ce o îndepărtare de realitate. Miss Ives îmi scria, de asemenea, după o tăcere îndelungată. Evita să-mi pună întrebări menținându-se într-o atitudine rezervată, în singurătatea mea m-am gândit uneori, dacă nu ar fi fost mai bine să mă fi căsătorit cu această fată, care-mi arătase atâta dragoste, îmi ziceam, totuşi, că în asemenea caz viața mea ar fi fost lipsită de atâtea experiențe.

Să mă fi redus cu imaginația şi sensibilitatea mea la un trai monoton la 27 ani, ar fi însemnat să mă îngrop de viu. încercările din ultimii trei ani, deşi nu fuseseră toate plăcute şi uşoare, mi-au îmbogățit viața, care altfel s-ar fi desfăşurat pe un singur plan.

De aceea în, această privință, nu regretam dificultățile prin care treceam în prezent.

în cele aproape trei săptămâni, pe care le petreceam de data aceasta singur în Sân Francisco, m-am simțit în general bine cu nervii. Fiind preocupat de cartea mea despre război şi pace, n-am avut timp să mă prea plictisesc prea mult. Ca o variație la activitatea mea intelectuală, am început să-mi notez unele reflecții [111] formă de aforisme, dându-le un titlu în vederea unei eventuale Publicări, anume „Destăinuiri" *(Disclosures),* care ar fi prezentat [0] continuare a cărții mele *Gânduri şi Semne (Gedanken und Winke),* publicată la Berlin în 1912. Acest proiect a rămas [ne]realizat. în tot răstimpul şederii mele în Statele Unite, am adăugat noi aforisme, sugerate de experințele cu oamenii şi cu însumi. Manuscrisul se găseşte printre hârtiile mele. Unele ri le-aş subscrie şi astăzi, socotindu-le adevărate, în tot

352

cazul, ele reflectă o bună parte a sufletului meu zbuciumat de atunci. (Notă scrisă în 1953). O parte din aceste aforisme le-am introdus, alături de alte gânduri formulate în româneşte timp de

acuma. v~v,

introdus, alături de alte

gânduri formuiaie m iv.n,.^_,.„ vreo douăzeci de ani, în corpul unei culegeri de *Cugetări şi observații* cu care m-am ocupat în iarna lungă şi aspră din anul 1952-1953 şi în vremuri triste pentru mine. Nu

îndrăznesc să sper

a le vedea publicate în condițiile prezente din țară. u,

-•r. i

100. în drum spre New York

în dimineața zilei de 24 mai am plecat din Sân Francisco, îndreptându-mă spre Salt Lake City. Călătoria aceasta a fost plăcută, trecând prin înălțimi de peste două mii metri şi prin regiuni sălbatice, în unele părți calea ferată era acoperită cu un fel de tunel de scânduri pentru a stăvili zăpada pe timp de viscol, în vagonul de observație m-am întreținut cu mai mulți călători americani., care mă informau asupra regiunilor străbătute. Munții din apropiere erau încă acoperiți cu zăpadă.

După treizeci si şase de ore cu trenul, am sosit în Salt Lake City. Oraşul „Mormonilor", aşezat la înălțime de peste o mie de metri (4390 picioare), lângă faimosul

Lac Sărat, se distinge prin curăţenia şi lărgimea străzilor. Clădirea de Marmură a Templului este impunătoare, îmi părea rău că nu puteam rămâne mai mult timp în acest oraş frumos şi vestit prin secta Mormonilor. M-ar fi interesat să aflu ceva direct despre ceea ce constituise, cu o jumătate de secol în urmă, un scandal pentru morala puritană.

Instituţia poligamiei pare însă a supravieţui si astăzi în mod tăinuit printre cei mai zeloşi mormoni.

A doua zi am continuat călătoriam spre Denver. Am trecut iar prin regiuni frumoase. Măreţia peisajelor mă impresiona.

Trecătoarea *Tennesee,* la o înălţime de trei mii metri şi *Royal Gorge* îmi, aminteau de Zermatt si Gemergatt din Elveţia. După alte treizeci si sase de ore de călătorie, am sosit în seara zilei de 27 mai la Denver. Acest oraş, aşezat la o înălţime de 1600 metri, are un caracter deosebit. Nu se observă nici o notă de parvenire.

Clădirile publice sunt din piatră, un fel de porfir, care le dă un aspect grav. Am vizitat Muzeul de Istorie Naţională, unde era o expoziţie de *radium.* Peste două zile a sosit Berthy. M-am bucurat s-o revăd. Am călătorit apoi împreună până la Kansas City, unde ea se oprea pentru a vizita o rudă. Eu îmi continuai drumul spre

New York, oprindu-mă numai câteva ore la St. Louis. în tren am recunoscut un proprietar de terenuri petrolifere din Oklahoma. Era bine informat asupra petrolului nostru. La despărţire îmi spuse că speră să vină într-o zi în România. Continuai călătoria fără nici o altă experienţă interesantă. Cu cât mă apropiam de New York, cu atât reflectam mai mult asupra situaţiei mele. Faptul că voi fi cu cinci mii kilometri mai puţin departe de Europa, îmi dădea un sentiment de siguranţă, pe care nu-1 avusesem pe tot timpul şederii pe coasta Pacificului. Era, desigur, o interpretare subiectivă a distanţei, căci mai mult sau mai puţin departe de centrul preferat nu schimba cu nimic starea nesigură în care mă aflam.

101. La New York pentru mai mult timp ₪

în dimineaţa zilei de 2 iunie am sosit la New York, trăgând la un hotel modest din centru. Cu toată nemulţumirea pe care mi-o procura sosirea, o vagă tristeţe mă cuprinse de a mă vedea iar singur în acest furnicar de oameni. Pentru a curma această stare sufletească, telefonai lui Emmy. Când auzii vocea ei vibrând de bucurie, m-am simţit refăcut sufleteşte şi i-am propus să ne întâlnim după-amiază. Revederea a fost emoţionantă. După cinci luni de despărţire, aveam impresia că retrăiesc trecutul, deşi îmi dădeam seama că multe lucruri se schimbaseră de la plecare mea.

Emmy se mutase de mult timp de la Miss Cornish şi nu ştia să-mi spună despre cunoscuţii comuni, îndeosebi mă interesa ce a devenit sculptorul Nadelman.

Spre seară, ediţii speciale anunţau o mare bătălie navală între englezi şi germani. Era faimoasa bătălie de la Skagerat sau lutland, în care englezii pierdeau mai multe vase decât germanii, rară însă ca [învingătorii] să se menţină pe poziţie. Căci germanii, nu numai fură obligaţi să se retragă, dar nu mai îndrăzniră să Wcerce, pe tot timpul războiului, o nouă întâlnire cu flota Britanică.

Peste trei zile a sosit Berthy. Am căutat amândoi o locuinţă.

uPă multă umblare, am găsit două camere bine mobilate în

.•^ada 78 (West), aproape de Riverside Drive, la o doamnă ^deză, limbută şi cu veleităţi de cochetă la cincizeci de ani.

* text: „acțiunea" *(n. ed.).*

Când ne prindea, începea să ne povestească din viața ei, cum s-a cununat în catedrala catolică St. Patrick din *Fifth Avenue* si cum si-a pierdut averea din cauza unui soț bețiv. Sărmana femeie în exuberanța [ei] nu observa că ne plictiseşte, căci povestea ei o repeta ca şi cum ar fi voit să ne facă a o învăța pe dinafară.

Berthy, mai puțin înțelegătoare, i-o tăia uneori scurt.

Mă bucuram că acum aveam iar posibilitatea de a folosi Biblioteca Publică. Mai în fiecare zi petreceam ore întregi în această instituție unică în toată lumea. Eram la curent cu tot ce apărea în toate domeniile care mă interesau cu deosebire. Un raft special cuprindea ultimele noutăți. Revistele şi ziarele străine figurau de asemenea din belşug.

în ziua de 25 iunie 1916 împlineam vârsta de treizeci ani. Cu această ocazie notam (în limba germană) câteva reflecții asupra vieții mele pe care o voiam trăită după „Promisiunile unui ideal". A fi consecvent, adică a trăi după voința si gândirea mea, a fost totdeauna maxima vieții mele. De aceea am trăit în tinerețe mai mult ca un om în vârstă, deşi nu pot spune că n-am cunoscut şi bucuriile vieții tinereşti, Acum mă simțeam însă mizerabil şi neputincios în fața împrejurărilor create de război, fiindcă îmi modificau planurile şi-mi stinghereau acea libertate în care-mi plăcuse să mă delectez.

Căldura umedă din New York începea să mă supere, cauzându-mi insomnie şi o depresiune nervoasă. De aceea m-am hotărât să plec undeva, nu departe, eventual la una din numeroasele localități de pe coasta Atlanticului. Mă sfătuii cu Berthy, care era dispusă a mă însoți, în ziua de 20 iulie am plecat la Keansbury, în statul New York, trecând prin Keyport, unde poposirăm si luarăm lunch-ul. La Keansbury, aerul de mare îmi făcu mult bine. Cu toată vremea ploioasă, mă plimbam de-a lungul plajei, privind oceanul. Peste o săptămână am plecat la New York spre a-mi lua corespondența. La poştă mă aştepta o scrisoare de la unchiul si banii de la el. Eram mulțumit că tot mai pot primi venitul din țară. Mă întrebam însă cu îngrijorare, cât timp mai puteam conta pe asemenea resurse.

După încetarea ploilor, am început să iau băi în mare şi sa fac plajă. La început m-am simțit puțin nervos, dar după câteva zile am început să apreciez efectul unor asemenea băi. Seara stăteam cu Berthy pe veranda vilei unde locuiam, împărțindu-i[12] reciproc planurile de viitor, sau discutând ultimele ştiri asupra războiului. „

•S(HV*:

După patru săptămâni petrecute în linişte şi dispoziție egală în Keansbury, m-am înapoiat la New York. Acum locuiam cu Berthy în strada 71 (West), ocupând două camere prevăzute cu tot confortul. Ştirile cu privire la război mă absorbeau tot mai mult. Ziarele publicau acum telegrame din Bucureşti. Se spunea că armata română e gata să intre în

Transilvania. Mă bucuram că războiul va duce la unirea cu frații din Ardeal.

în sfârşit, ziarele anunțară în ziua de 28 august (15 stil vechi) intrarea în război a României. Ştiam ce înseamnă pentru mine acest eveniment, pe care-1 dorisem, ca român, să se producă în unire cu Aliații. Numai faptul că de acum încolo nu voi mai putea primi venitul din țară, mă nelinişti. Berthy, văzându-mă turburat, mă încuraja din nou cu promisiunea de a mă împrumuta cu bani, dacă va fi nevoie. Această perspectivă nu mă încânta, bineînțeles.

A mă vedea depinzând de alții a fost totdeauna pentru mine o situație jignitoare. Mă mângâiam cu gândul că cel puțin deocamdată puteam rezista cu propriile mele mijloace încă un an, în care timp speram să-mi fac un rost pentru a-mi păstra independența şi demnitatea.

Berthy trebuind să aştepte pe fratele ei, se punea pentru mine iar chestiunea locuinței. Nu voiam să locuiesc singur într-o cameră mobilată. Aveam nevoie de societate, mai ales acum, când mă simțeam din ce în ce mai izolat. Negăsind altceva mai bun de făcut, m-am dus iar la pensiunea lui Miss Comish din strada 54-a (West). De data aceasta ocupai o cameră mai mică, voind să economisesc cel puțin la chirie. Dintre vechii locatari, numai bătrânul scoțian cu nepoata lui şi cei doi suedezi mai erau acolo.

Persoanele noi nu mă interesau decât ca obiect de studiu în fizionomie şi caracterologie. O pereche de institutori americani îmi atrăgeau atenția în această privință. Erau ursuzi şi cu o mină de oameni plictisiți unul de altul. Mă amuzam observându-i cum se comportă ca două ființe duşmane, îmi ziceam, oare căsnicia, după un anumit timp, să degenereze în dispreț reciproc?

Locuința în care mă aflam, îmi convenea şi în alte privințe.

Eram aproape atât de Central Park cât şi de Biblioteca Publică, cele două puncte către care alterna activitatea mea zilnică.

Dimineața, pe vreme bună, făceam o plimbare în parc, citind în acelaşi timp ziarele. Apoi mă duceam la bibliotecă. După-amiază lvicram acasă, iar seara rătăceam pe Broadway, sau mergeam la ^ cinematograf. Din când în când mă întâlneam cu Emmy, ale carei sentimente față de mine nu se schimbaseră. Eram mulțumit

s-o păstrez ca prietenă, iar ea mă înțelegea si căuta să mă distreze în felul ei naiv.

în jurnalul meu însemnam în ziua de 10 octombrie că terminasem de copiat la maşină manuscrisul despre război şi pace, căruia îi dădusem titlul *Thoughts on War and Pace,* iar ca subtitlu:

O cercetare asupra concepțiilor prevalând în politica externă *(An Euquiry into the Conceptions prevaîling in Foreign Politics).* în aceeaşi zi scriam unui editor pentru a-i oferi publicarea acestei opere. Eram mulțumit că reuşisem să o duc la bun sfârşit, neştiind că voi întâmpina dezamăgiri, îmi făceam iluzii despre editorii americani. Nu cunoşteam dedesubturile, care duc la o înțelegere între ei. Apoi nici nu-mi trecea prin gând că manuscrisul meu nu i-ar interesa. Faptul că trata despre o problemă de actualitate îmi dădea convingerea că va fi primit. Uitam însă un lucru anume, să-mi pun întrebarea dacă subiectul a fost înfățișat într-o formă accesibilă marelui public.

în acelaşi timp eram preocupat de mersul războiului în țara mea. în ziua de 13 octombrie ziarele anunțau ştiri rele de pe frontul românesc ceea ce mă neliniştea adânc. Nu cred că as fi fost mai impresionat de acest dezastru, dacă eram în țară. Mulți din camarazii mei de şcoală, care participaseră la diferite lupte ale războiului, îmi spuneau mai târziu că erau împăcați sufleteşte.

Berthy văzându-mă în stare surescitată şi crezând că mă gândesc numai la propria mea situație, căxxtă să mă liniştească, îmi reînnoi promisiunea în sensul că va avea grijă să nu duc nici o lipsă.

Asigurarea ei mă turbura însă şi mai mult, răscolindu-mi mândria de om deprins numai de mine însumi. Fratele ei încerca de asemenea să-mi vorbească în acelaşi sens, promițându-mi într-o zi că-mi va găsi un , job" (ocupație). El nu putea înțelege că eram preocupat de alte gânduri, mai puțin egoiste. Căci alarma mea nu se referea atunci la perspectiva sumbră, care mă aştepta, ci la

i soarta țării mele.

După opt zile primeam răspunsul de la editor să-i trimit manuscrisul. Credeam că aceasta înseamnă si acceptarea lui de a-1 publica. Eram încântat. Nu bănuiam,

-

anticipam prea mult în aceas .

publicării, începui să-mi traduc în engleză o parte (neterminat) în limba germană despre gândirea filosofică Şt gândirea ştiințifică, intenționând să-1 editez, lucru pe care ta8* d din cauza unor

(neter

gândirea ştiințifică, intenționân s- ,

1-am părăsit în curând din cauza unor împrejurări vitrege şi

oricărui răgaz de meditație filosofică

propriu zisă. De

în naivitatea mea, ca anticipam prea mult în această privință. Stimulat de perspectiva "nblicării, începui să-mi traduc în engleză o parte din studiul meu

—™i-,nă despre

gândirea filosofică Ş1

orft însă

OTM

357

încolo, viața mea se va desfăşura din ce în ce mai deosebită de înclinările mele naturale, îndepărtându-mă de la elaborarea sistematică a unei filosofii, sarcină concepută de mine până atunci ca însăşi rațiunea existenței mele. Căci de câte ori am revenit asupra acestei sarcini în cursul anilor ce au urmat, am fost împiedicat de împrejurări să o îndeplinesc. Ceea ce am realizat printre picături, n-au fost decât intuiții aşternute fugar, fragmente ale filosofici, pe care simțeam că o port în mine.

în ziua de 26 octombrie ziarele anunțau ocuparea Cemavodei de germani. Era evident că în scurt timp va urma Bucureştiul.

Eram deprimat. Trăiam într-o nelinişte continuă. N-aş fi crezut să simt atât de adânc, de la o depărtare de 7000 kilometri, nenorocirea care se abătuse asupra țării mele.

Chestiunea publicării încă îmi sâcâia nervii. După zece zile, editorul îmi înapoia manuscrisul, împreună cu o scrisoare în care mă anunța politicos că nu ar putea risca să-1 publice, nefiind sigur că o carte atât de abstractă s-ar desface uşor. Aveam primul

contact direct cu realitatea americană, pe care o cunoscusem până atunci mai mult ca spectator. Nu mă descurajai, totuşi, de această experienţă, căci mă adresai imediat altui editor, în ziua de 7 noiembrie 1916 aveau loc alegerile prezidenţiale. Lume multă pe străzile din centru. In Times square, seara, cifre luminoase arătau primele rezultate din diferitele state ale Uniunii. Wilson candida a doua oară din partea Partidului Democrat. Partidul Republican avea candidat pe Charles Evans Hughes, fost judecător la Curtea Supremă din Washington. La început se părea că acesta va ieşi învingător. Peste patru zile era publicat rezultatul definitiv al alegerilor. Wilson era ales cu o mică majoritate. Lumea se întreba acum, ce atitudine vor lua Statele Unite faţă de războiul european.

Mulţi iubitori de pronosticuri, susţineau că Wilson va păstra mai departe neutralitatea, fiindcă era un pacifist convins, însăşi platforma propagandei Partidului Democrat fusese că Preşedintele »a ţinut ţara în afară de război". Dacă un asemenea pronostic s-ar fi adeverit, războiul s-ar fi prelungit încă mulţi ani. îmi amintesc cum, într-o seară, pe când mă plimbam singur pe Broadway, am Prins un crâmpei de conversaţie între doi domni mai în vârstă Care staţionau în faţa unui cinematograf. Unul întreba pe celălalt:

»Ce crezi despre război? Va mai dura un an?" - „Ce? Vrei să St11 adevărul? Cel puţin zece ani! Germanii sunt încă tari", aspunse celălalt cu o siguranţă care mă impresiona. Apoi începu ă"~i demonstreze cu fapte şi cifre asupra rezervelor de care

dispuneau germanii, mai ales de când au ocupat mare parte din teritoriul României. Când auzii că vorbeşte de ţara mea, tresării ca si cum as fi primit o lovitură. Americanul se opri brusc si mă privi bănuitor. Mă îndepărtai şi începui să reflectez asupra celor auzite. Gânduri grele mă chinuiră toată noaptea.

Continuam să trăiesc o viaţă regulată fără a fi însă monotonă.

Berthy era atentă cu mine. Ne vedeam aproape zilnic, deşi ea începuse să fie ocupată cântând prin diferite săli de concerte si cluburi, închiriase un studio, unde îşi repeta ariile. De multe ori asistam la aceste exerciţii, într-o seară am mers împreună la Opera Metropolitană, ascultând *Manon Lescaut* cu Caruso si Frances Aida. Caruso a cântat sublim, ca totodeauna. Cu cât îl ascultam mai mult, cu atât mă convingeam că faima lui era pe deplin îndreptăţită. Nu avea numai o voce excepţională, ci ştia si cum să cânte. Era un mare artist, iară îndoială, cu o personalitate puternică, răspândind un fluid special asupra publicului.

După câteva săptămâni şi al doilea editor îmi restituia manuscrisul cu o scrisoare cu acelaşi conţinut: „opera abstractă, fără cerere, pentru publicul american". Chestiunea începea să mă dezguste. Mă gândeam să o public pe contul meu. îmi ziceam: oare nu publicasem şi cărţile de filosofic în Germania în aceleaşi condiţii?

Mersul evenimentelor din Europa mă preocupau mai mult decât soarta manuscrisului meu. La 29 noiembrie, ziarele anunţau că guvernul român se mutase la Iaşi. Asemenea ştiri mă impresionau ca si cum as fi fost prezent la nenorocirile prin care trecea ţara mea. Descopeream că sunt mai patriot decât aş fi crezut. Cosmopolitismul meu pălea în faţa situaţiei tragice în care se afla poporul român în acel timp. în ziua de 6 decembrie când ziarele vesteau intrarea germanilor în Bucureşti, m-am pomenit că

cineva mă opreşte pe stradă să-mi comunice această ştire.

Era un evreu din România, croitorul care-mi călca hainele.

Citeam atâta satisfacţie în privirea lui, încât mă simţii jignit.

M-am mulţumit să-i spun scurt: „Ştiu, sunt grăbit!" întâmplarea aceasta îmi arăta că resentimentele evreilor români din New York erau foarte puternice, cu tot ataşamentul lor pentru limba ş[1]

bucătăria românească.

în ziua încercărilor prin care treceam, îmi continuam viaţa obişnuită, citind în Biblioteca Publică şi lucrând acasă ca o încercare de a-mi abate gândurile de la evenimentele prezenteîncepusem să scriu un studiu de filosofic în limba engleză, des

nu ştiam când îl voi termina, în starea sufletească în care mă aflam nu puteam să mă concentrez îndeajuns. Dispoziţia mea sufletească era pentru lucruri mai uşoare. De aceea îmi formulam din când în când impresiile mele despre viaţă şi oameni în formă aforistică.

Către sfârşitul anului am primit un cec de la unchiul meu care-1 trimisese prin legaţia Statelor Unite în România. M-am bucurat mult de sosirea acestor bani, pe care nu mai credeam să-i primesc. Cu noua sumă puteam să mă gândesc la un nou voiaj în sud, care să mă scape de asprimea iernii umede din New York.

între timp, Berthy plecase în Cuba cu o trupă de operă. Eram iar singur. De data aceasta nu-mi displăcea să mă ştiu lăsat cu gândurile mele. Numai pe Emmy o mai vedeam o dată pe săptămână. Ea mă luă să petrec ziua de Crăciun la o rudă a ei, unde era lume multă, în majoritatea elveţieni. Cu toate atenţiile ei, m-am simţit cam stingherit. Revelionul îl petreceam tot cu Emmy, în aceeaşi familie. De data aceasta m-am distrat mai bine, fiindcă era lume mai puţină. Eram înduioşat de firea blândă a lui Emmy, care ştia să mă menajeze în toate împrejurările.

Singurătatea în care trăiam mă făcea să mă ocup de mine şi să mă *analizez* până la saturaţie. Recapitulând întâmplările notate în jurnalul meu, cu diferitele variaţii ale dispoziţiei mele sufleteşti, constatam că în răstimpul anului 1916 avusesem numai 37 zile bune, faţă de 43 zile rele şi 286 zile indiferente. Calculul reflecta tendinţa mea de a-mi menţine echilibrul sufletesc, aspirând la ataraxia stoicilor, ambiţia mea din timpul studenţiei.

102. Noi frământări

începeam noul an cu acelaşi program, impus de împrejurări şi de disciplina mea intelectuală. Lectura mea în Biblioteca Publică era variată, fără însă a degenera în eclectism. Urmăream anumite probleme în domeniul filosofiei şi anumite evenimente în domeniul istoriei. Acasă mai mult gândeam şi scriam.

Distracţiile pe care mi le permiteam erau destul de modeste. La Opera Metropolitană, unde mă duceam cel puţin o dată pe ˢăptămână, am auzit într-o seară pe Caruso în *L'Elisir d'Amore* CDonizetti), cu care ocazie am fost impresionat mai mult decât °ricând. Eram fericit, de câte ori ascultam pe acest excepţional

t, a cărui voce mă făcea să vibrez şi să uit de nepotrivirile

360

vieții. De data aceasta însă modul lui de a cânta mă fermecase în mod deosebit. El avea darul să te ridice până la acea notă a infinitului, pe care, dintre toate artele, numai muzica o sugerează cu profunzime. La teatru mă ducema mai rar. Preferam music-hall-ul si cinematograful unde mă simțeam recreat, pentru că mă lăsa să-mi delectez imaginația în mod nestingherit.

Manuscrisul studiului meu despre război si pace nu mă mai preocupase în ultimul timp. întâmplător aflam însă de la un cunoscut despre un editor care ar fi dispus să-mi publice în schimbul unui avans, care să acopere jumătate din costul hârtiei şi tiparului. Eram gata să semnez contractul, când îl auzii deodată că-mi vorbeşte pe un ton ironic, spunându-mi: „Vă dau o şansă pentru a vă încerca norocul, deşi sunt aproape sigure că vom pierde amândoi capitalul investit". Cuvintele lui mă iritară. I-am răspuns calm, dar hotărât, că nu era cu nimic îndreptățit să-mi vorbească în chipul acesta, fiindcă în definitiv nu-mi făcea o prea mare concesie. El căuta să mă îmbuneze în stilul lui de „businees mân". „Tinere, nu te supăra, am glumit!" îi smulsei manuscrisul din mână şi plecai fără a mai adăuga un cuvânt, în stradă mă simții uşurat. Chestiunea publicării care mă frământase vreo două luni era lichidată. Eram mulțumit că se întâmplase aşa. Cu banii pe care i-as fi cheltuit cu tipărirea cărții puteam acum să fac o călătorie plăcută în Florida, îmi ziceam, mai departe, că voi aştepta zile mai bune pentru a publica un studiu, de a cărui valoare

nu mă îndoiam.

Ultimele zile ale lunii ianuarie, le-am petrecut mai mult cu Emmy, care căuta să mă distreze în felul ei. într-o seară am mers împreună la Opera Metropolitană. Cu această ocazie constatam deosebirea de sensibilitate între ea şi Berthy. Nu avea nici o ; înțelegere pentru muzică. Bunătatea ei mă dezarma, căci n-as fi putut să o ironizez pentru motivul că era lipsită de simțul muzical.

Simțeam că mă iubeşte şi aceasta mă împăca. Singur si frământat de gânduri cum eram, apreciam dragostea ei dezinteresată.

într-o dimineață, pe când mă plimbam singur prin Central Park am întâlnit pe sculptorul Nadelman. Ne-am bucurat amândoi de această întâmplare, îmi spuse că a început să vândă ceva mai bine şi că s-a mutat cu atelierul în altă stradă. Mă invită să-i vizitez expoziția de pe Fifth Avenue, deschisă de curând si prin care aştepta să se impună publicului american. „Dacă desfac numai un sfert din operele expuse, devin om bogat", zise el cu exuberanță. Eram încântat să-1 văd plin de speranță, în ajunul

plecării am fost cu Emmy să-i văd expoziția. Avea lucruri frumoase, dar cam neobişnuite pentru nivelul artistic al americanilor. Mă întrebam, dacă vor fi apreciate în lumina lor adevărată, chiar dacă vor fi cumpărate. Cum Nadelman nu era acolo, i-am lăsat câteva rânduri, felicitându-1 şi dorindu-i tot succesul. Emmy era oarecum contrariată de caracterul excentric al unora din operele lui. Am căutat să-i explic că armonia, care se desprinde din ele, nu poate fi ignorată nici de un profan. Ea râse de efortul meu de a-i lămuri ceea ce i se părea bizar şi baroc.

103. Voiajul în Florida

în ziua de l februarie am plecat spre Florida. M-am oprit mai întâi la Richmond (Virginia). Din ziare aflam că germanii au început războiul submarin pe o scară mare, nemaifacând nici o deosebire între vasele inamicilor şi vasele neutrilor. Era vădit că ei voiau să implice Statele Unite în conflict, crezând că prin aceasta vor obţine condiţii de pace mai uşoare.

Oraşul principal din statul Virginia mi-a făcut impresia unei localităţi liniştite de provincie. Din toate clădirile se desprindea o notă aristocratică. Spiritul exagerat de afaceri al oraşelor din Nord n-a pătruns aici. Numeroase monumente printre care şi al generalului Lee amintesc de războiul civil. Călătorul străin este izbit de tipul de femeie din Sud, blondă şi cu carnaţie albă, castă şi plină de atracţie, în acelaşi timp, numărul mare de negri şi puţini străini, sunt alte note distincte ale acestui oraş istoric.

Peste două zile îmi continuam drumul spre Florida, la Palm Beach, unde soseam după treizeci şi şase de ore cu trenul.

Călătoria prin Jaksonville, a fost monotonă, în tren am intrat în vorbă cu un bătrân american, care voiaja la Miami să-şi încălzească oasele. Trăise o viaţă agitată, ocupat cu diferite afaceri. Acum se socotea îndreptăţit să se odihnească în locuri cât mai plăcute, îmi povestea cum afacerile îl duseseră de multe ori în Anglia, fără însă a găsi vreodată răgazul să viziteze alte ţări din Europa, îi plăcea, ca toţi bătrânii, să-şi comunice amintirile, care mă interesau cu toată lipsa de imaginaţie a povestitorului.

Am sosit la Palm Beach într-o dimineaţă. Localitatea vestită Prin frumoasa plajă a oceanului şi clima blândă a regiunii, m-a cucerit de la început. Era lume multă. Abia am găsit o cameră într-un hotel modest. Deşi n-am rămas aici decât o săptămână,

. vieţii. De data aceasta însă modul lui de a cânta mă fermecase în mod deosebit. El avea darul să te ridice până la acea notă a infinitului, pe care, dintre toate artele, numai muzica o sugerează cu profunzime. La teatru mă ducema mai rar. Preferam music-hall-ul si cinematograful unde mă simţeam recreat, pentru că mă lăsa să-mi delectez imaginaţia în mod nestingherit.

Manuscrisul studiului meu despre război şi pace nu mă mai preocupase în ultimul tirnp. întâmplător aflam însă de la un cunoscut despre un editor care ar fi dispus să-mi publice în schimbul unui avans, care să acopere jumătate din costul hârtiei şi tiparului. Eram gata să semnez contractul, când îl auzii deodată că-mi vorbeşte pe un ton ironic, spunându-mi: „Vă dau o şansă pentru a vă încerca norocul, deşi sunt aproape sigure că vom pierde amândoi capitalul investit". Cuvintele lui mă iritară. I-am răspuns calm, dar hotărât, că nu era cu nimic îndreptăţit să-mi vorbească în chipul acesta, fiindcă în definitiv nu-mi făcea o prea mare concesie. El căuta să mă îmbuneze în stilul lui de „businees mân". „Tinere, nu te supăra, am glumit!" îi smulsei manuscrisul din mână şi plecai fără a mai adăuga un cuvânt, în stradă mă simţii uşurat. Chestiunea publicării care mă frământase vreo două luni era lichidată. Eram mulţumit că se întâmplase aşa. Cu banii pe care i-aş fi cheltuit cu tipărirea cărţii puteam acum să fac o călătorie plăcută în Florida, îmi ziceam, mai departe, că voi aştepta zile mai bune pentru a publica un studiu, de a cărui valoare

nu mă îndoiam.

Ultimele zile ale lunii ianuarie, le-am petrecut mai mult cu Emmy, care căuta să mă distreze în felul ei. într-o seară am mers împreună la Opera Metropolitană. Cu această ocazie constatam • deosebirea de sensibilitate între ea si Berthy. Nu avea nici o înțelegere pentru muzică. Bunătatea ei mă dezarma, căci n-as fi putut să o konizez pentru motivul că era lipsită de simțul muzical.

Simțeam că mă iubeşte şi aceasta mă împăca. Singur şi frământat de gânduri cum eram, apreciam dragostea ei dezinteresată.

într-o dimineață, pe când mă plimbam singur prin Central Park am întâlnit pe sculptorul Nadelman. Ne-am bucurat amândoi de această întâmplare, îmi spuse că a început să vândă ceva mai bine şi că s-a mutat cu atelierul în altă stradă. Mă invită să-i vizitez expoziția de pe Fifth Avenue, deschisă de curând şi prin care aştepta să se impună publicului american. „Dacă desfac numai un sfert din operele expuse, devin om bogat", zise el cu exuberanță. Eram încântat să-1 văd plin de speranță, în ajunul

plecării am fost cu Emmy să-i văd expoziția. Avea lucruri frumoase, dar cam neobişnuite pentru nivelul artistic al americanilor. Mă întrebam, dacă vor fi apreciate în lumina lor adevărată, chiar dacă vor fi cumpărate. Cum Nadelman nu era acolo, i-am lăsat câteva rânduri, felicitându-1 şi dorindu-i tot succesul. Emmy era oarecum contrariată de caracterul excentric al unora din operele lui. Am căutat să-i explic că armonia, care se desprinde din ele, nu poate fi ignorată nici de un profan. Ea râse de efortul meu de a-i lămuri ceea ce i se părea bizar şi baroc.

103. Voiajul în Florida

în ziua de l februarie am plecat spre Florida. M-am oprit mai întâi la Richmond (Virginia). Din ziare aflam că germanii au început războiul submarin pe o scară mare, nemaifacând nici o deosebire între vasele inamicilor şi vasele neutrilor. Era vădit că ei voiau să implice Statele Unite în conflict, crezând că prin aceasta vor obține condiții de pace mai uşoare.

Oraşul principal din statul Virginia mi-a făcut impresia unei localități liniştite de provincie. Din toate clădirile se desprindea o notă aristocratică. Spiritul exagerat de afaceri al oraşelor din Nord n-a pătruns aici. Numeroase monumente printre care şi al generalului Lee amintesc de războiul civil. Călătorul străin este izbit de tipul de femeie din Sud, blondă şi cu carnație albă, castă şi plină de atracție, în acelaşi timp, numărul mare de negri şi puțini străini, sunt alte note distincte ale acestui oraş istoric.

Peste două zile îmi continuam drumul spre Florida, la Palm Beach, unde soseam după treizeci şi şase de ore cu trenul.

Călătoria prin Jaksonville, a fost monotonă, în tren am intrat în vorbă cu un bătrân american, care voiaja la Miami să-şi încălzească oasele. Trăise o viață agitată, ocupat cu diferite afaceri. Acum se socotea îndreptățit să se odihnească în locuri cât mai plăcute, îmi povestea cum afacerile îl duseseră de multe ori în Anglia, fără însă a găsi vreodată răgazul să viziteze alte țări din Europa, îi plăcea, ca toți bătrânii, să-şi comunice amintirile, care mă interesau cu toată lipsa de imaginație a povestitorului.

Am sosit la Palm Beach într-o dimineață. Localitatea vestită Prin frumoasa plajă a oceanului şi clima blândă a regiunii, m-a cucerit de la început. Era lume multă. Abia am găsit o cameră •ntr-un hotel modest. Deşi n-am rămas aici decât o săptămână,

m-am simțit refăcut cu nervii. Mai toată ziua o petreceam întins pe plajă, citind si visând. Seara mă culcam devreme şi dormeam adânc. Niciodată nu m-am simțit mai bine cu sănătatea. Aceasta mi-o explic prin faptul că rămâneam toată ziua în aer. Gustam cu voluptate acest mod de a trece timpul. Lungit pe nisip, priveam oceanul până ce aerul de mare mă obosea. Era o oboseală sănătoasă, pe care nu o cunoscusem înainte.

Linştea sufletească mi-a fost, totuşi, turburată în micul hotel, unde locuiam, într-o seară, pe când mă pregăteam să mă culc, m-am pomenit că bate cineva la uşă. Era gazda, care-mi cerea să primesc un domn pe motivul că în camera mea se aflau două paturi. I-am răspuns răspicat că nu permit nimănui să împartă camera cu mine, mai ales că o închiriasem întreagă, iar nu pe jumătate. Tonul cu care i-am răspuns, a făcut-o să renunțe la planul ei de a primi o chirie dublă. Am fost, totuşi, scandalizat de această îndrăzneală. A doua zi, când mă văzu, îmi ceru scuze, explicându-mi că a voit să dea numai un adăpost bietului călător, care nu găsise nici o cameră în toată localitatea. Acest incident îmi arătă o latură urâtă a lăcomiei omeneşti.

Am plecat apoi mai departe, la Miami. Această localitate de la extremitatea sudică a Floridei, era şi mai populată decât Palm Beach. Mulți americani, care obişnuiau să petreacă iarna prin stațiunile din sudul Europei, veniseră aici din cauza războiului.

Această aglomerație contribuia si la scumpirea chiriei. Abia am găsit o cameră într-o casă particulară şi încă numai pentru trei zile. Eram nemulțumit de această împrejurare. După multă umblătură prin orăşelul vesel si plin de lume, găsii o altă cameră pentru două săptămâni, ceea ce mă linişti.

Şi în Miami, m-am simțit bine. Clima tropicală era atenuată de brizele oceanului. Ziua [era] însă foarte cald. Petreceam mai mult într-o bibliotecă publică, unde era mai răcoare. Aici am dat peste un magazin american din 1891, unde se afla povestea de dragoste a principelui nostru moştenitor Ferdinand cu Elena Văcărescu. întreaga chestiune era descrisă în mod palpitant, după obiceiul si gustul american.

într-o duminică dimineață am ascultat pentru întâia oară pe faimosul politician si orator William J. Bryan. Era un om înalt, cu un cap frumos si cu o privire blândă. Uşurința cu care se exprima, precum si construcția corectă a frazei, erau neobişnuite.

Vorbea în aer liber, într-un parc, despre război si posibilitatea de a-1 înlătura printr-o tehnică diplomatică. "Nu ştiu în ce măsura era urmărit de publicul amestecat, care se strânsese să-1 asculte-

Argumentele lui erau bine închegate pentru a susţine pacifismul, dar chestiunea era tratată cu o superficialitatea uimitoare. Locuri comune şi lucruri de bun-simţ erau exprimate într-o formă şi cu o voce plăcută. La vârsta de 57 ani, Bryan arăta încă viguros. Aş fi crezut că va trăi să ajungă la o vârstă înaintată, mai ales că ducea o viaţă sobră. De aceea m-a surprins să aflu de moartea lui peste vreo cinci ani.

Pentru a profita de linişteа sufletească în care mă aflam, am început să revăd manuscrisul, care-mi pricinuise atâtea neplăceri.

Voiam să-i dau o formă mai accesibilă marelui public, pentru a încerca încă o dată să-1 public. Această muncă îmi procura o deosebită plăcere, făcându-mă să-mi stilizez scrierea. Ambiţia mea era să dau gândurilor mele o formă cât mai concisă şi clară, ambiţie pe care am avut-o în toate scrierile publicate.

Serile mă duceam la piaţa din centrul oraşului, unde erau expuşi peşti mari şi bizari prin forma lor, specii necunoscute în manualele de zoologie. Nici pescarii nu ştiau să spună ce fel de animale acvatice erau. Fără îndoială, erau peşti monştri, supravieţuiri ale trecutului, „fosile vii", cum îi numesc naturaliştii, care trăiesc în apele calde ale Golfului Mexic. Ascultam cu interes comentariile turiştilor, în majoritate domni bătrâni, cu câte o pălărie albă de pâslă în cap, îmbrăcaţi în haine de dril şi cu multă poftă de vorbă.

De la Berthy primeam din când în când câte o scrisoare din Cuba. îmi scria afectuos, deşi nu-mi venea să cred că îndepărtarea să nu-i fi schimbat sentimentele faţă de mine. Mă bucuram, totuşi, că nu mă uită. Emmy încă îmi scria. Cuvintele ei calde îmi făceau mult bine.

Multe excursii în largul oceanului mi-au dat posibilitatea de a cunoaşte mai de aproape coasta Atlanticului în această parte a continentului american, într-o zi am fost la *Everglades,* unde am admirat bogata vegetaţie tropicală. Fructe mari şi frumoase, cultivate de iscusinţa omului, sunt numeroase în Florida. Mi-au rămas în minte cu deosebire aşa-numitele „pere alugator", uriaşe ca formă, cântărind aproape cât un pepene şi de o culoare galbenă verzuie, dar mai puţin gustoase decât perele obişnuite.

între timp, Statele Unite rupseseră relaţiile diplomatice cu Germania. Era de prevăzut că evenimentele se vor precipita, în răstimpul de patru săptămâni petrecute în Florida, nu avusesem Prilejul de a mă informa de aproapea asupra situaţiei internaţionale. Ziarele din New York soseau cu întârziere, iar foile locale Publicau un număr foarte redus de telegrame externe. Simţeam

nevoia să urmăresc faptele, să mă documentez cât mai bine asupra conflictuHii care ameninţa să implice întreaga lume. De aceea mă hotărâi să plec la Washington.

104. La Washington

Pe la începutul lui martie am sosit la Washington. Revedeam capitala Uniunii Americane după aproape patru ani. De data aceasta oraşul mi se părea mai animat decât în vara lui 1913.

Congresul era în sesiune, iar perspectiva războiului agita populaţia. Mai venise şi lume din provincie pentru a asistat la serbările de [instalare] a preşedintelui Wilson, care aveau loc chiar a doua zi după sosirea mea, adică la 4 martie. Astfel, mi-a fost dat să

văd ceva din aceste serbări. Constatam că si aici mulțimea era tot atât de amatoare de asemenea spectacole ca şi în alte ţări.

Locuiam într-o pensiune în centrul oraşului. Eram singurul străin, aşa că la început am fost obiect de studiu pentru ceilalți locatari, în majoritate doamne bătrâne, membre în diferite asociații feminine. Era şi o domnişoară tânără, cu care-mi plăcea să mă întrețin la masă. Conversațiile noastre erau însă deseori întrerupte de doamnele locvace, care țineau cu orice preț să ne stingherească în jurul nostru, nevinovat. Mi-aduc aminte cu deosebire de o sexagenară, cu un păr alb blond şi rânduit cu o cărare la mijloc.

Din fața ei încă rumenă se desprindea o privire blândă şi zâmbitoare. Aducea mult la înfăşiare cu Martha Washington, al cărei portret îl purta pe piept în formă de medalion, probabil cu intenția de a face lumea să constate şi mai uşor asemănarea. De câte ori mă vedea, căuta să mă informeze asupra evenimentelor zilei. Era o veche sufragetă. îmi spunea că militase pentru drepturile femeii încă din tinerețe. Poveştile ei mă interesau, ceea ce o măgulea şi o încuraja în slăbiciunea ei de a-si comunica trecutul. Intr-o zi mă invită la unul din cluburile numeroase, din care făcea parte. Aici ascultai o conferință nebuloasă despre drepturile femeii, ținută de o feministă, bineînțeles. Mişcarea din care făcea parte doamna din pensiune, urmărea extinderea drepturilor politice în toate statele Uniunii, ceea ce avea să se înfăptuiască în curând, după terminarea întâiului război mondial.

Viața mea în Washington era liniştită. Dimineața mă duceam de obicei la Biblioteca Congresului, unde mă simțeam bine să T. în text: „inaugurare" *(n. ed.).*

citesc în luxoasa şi confortabila sală de lectură. Uneori asistam şi la şedințele Congresului, lipsite de vioiciunea dezbaterilor din parlamentele altor țări. De asemenea, vizitam muzeele, printre care Galeria de Artă Corcoran, apoi *Smith—aniam Institution,* Palatul Panamerican, Grădina Botanică, Parcul Potomac etc.

Străzile largi, curate şi împodobite cu arbori, îmi procurau o adevărată plăcere să le străbat în ore de *răgaz.*

în ziua de 16 martie, ziarele americane anunțau abdicarea tarului Nicolae II şi formarea unui guvern provizoriu în Rusia, îmi ziceam că de data aceasta revoluția va reuşi. Urmăream cu interes viu evenimentele din această țară, deşi nu întrevedeam încă destul de clar urmările lor. Instinctiv simțeam că şi în țara mea se vor produce unele schimbări. Mă consideram oarecum privilegiat a trăi într-o epocă de prefaceri adânci în istoria omenirii, cu toate neajunsurile ce prevedeam că voi suferi mai curând sau mai târziu de pe urma lor.

Opinia publică americană înclina din ce în ce mai mult spre convingerea că războiul nu se va putea termina fără intervenția Statelor Unite. De altfel, propaganda engleză lucra stăruitor în acest sens, mai ales de când propaganda germană fusese înlăturată cu desăvârşire în urma ruperii relațiilor diplomatice cu Germania şi Austro-Ungaria. într-o seară, doamna feministă m-a luat să ascult conferința unui canadian la Liga Navală a Statelor Unite.

Conferențiarul arăta efortul făcut de Canada, care trimisese până atunci patru sute mii soldați în Franța. Publicul din țară aplaudă frenetic. Mia mulți cetățeni cereau ca America să vină în ajutorul aliaților.

Asemenea manifestații se produceau mai în fiecare zi. în acelaşi timp ziarele susțineau teza că poporul american nu poate rămâne indiferent față de ce se petrece în Europa. Guvernul însuşi în frunte cu preşedintele Wilson, nu mai lăsa nici o îndoială că hotărâse o intervenție armată, în sfârşit, preşedintele Wilson rostea în ziua de 2 aprilie în fața Congresului o adresă, cerând declararea războiului împotriva Germaniei. Se observa un mare entuziasm pe străzi. Presa încă înregistra şi comenta elogios această adresă ca un act de politică înțeleaptă. Eu, de asemenea, mă bucuram, Ştiind că o intervenție atât de masivă nu putea decât să scurteze durata războiului. Iar în ziua de 6 aprilie, Congresul vota declararea războiului.

îmi puneam întrebarea, dacă mai trebuie să zăbovesc în Washington, sau să plec la New York, unde aveam mai multe j . Am mai rămas, totuşi, o săptămână în capitala Uniunii.

Ziua de Paste (8 aprilie) am petrecut-o singur. Dimineața am asistat la serviciul divin al unei biserici protestante *(The Episcopal Protestant Church of Epiphany),* cu muzică bună (cor şi orgă).

Seara am scris câteva rânduri în limba germană pentru notele mele personale.

Ultimele zile au trecut repede pentru mine. Am cutreierat din nou muzeele. O excursie la St. Vernon m-a interesat mult.

Revedeam casa în stil colonial a lui Washington cu numeroase amintiri personale, în ea se păstrează atmosfera timpului şi sugerează o imagine clară despre viața acestui om cu însuşiri înțelepte ca un antic.

înainte de a pleca din Washington, am primit o scrisoare de la Berthy din Cuba. Cu toate asigurările ei, simțeam că mai târziu sau mai curând ne vom înstrăina unul de altul. Eram pregătit pentru o asemenea eventualitate. Mai mult m-a răscolit ultima scrisoare de la Emmy, care-mi anunța că s-a logodit cu elvețianul ales de fratele ei. O ştiam la New York, deci mai aproape în spațiu şi speram s-o revăd în curând. Reflectând asupra acestui caz, mă liniştii, îmi ziceam că nu trebuie să privesc lucrurile numai din punct de vedere al meu. Astfel îmi părea bine că-si găseşte un rost, pe care eu nu i 1-as fi putut crea, deşi în acelaşi timp îmi părea rău că o pierd pentru totdeauna.

Eram la Washington de şase săptămâni. Mă gândeam că a mai prelungi şederea în acest oraş înseamnă o pierdere de timp.

De aceea mă hotărâi să revin la New York. Aici trebuia să încerc a-mi găsi o ocupație, care să mă pună la adăpost de lipsuri materiale. Călătoria în Florida mă costase mai mult decât prevăzusem. Un cec care mi-1 trimisese unchiul meu la o bancă din New York, nu mi-a mai parvenit. Voiam să mă interesez de această chestiune, deşi

aveam slabă nădejde de a reuşi să încasez banii. Principala mea preocupare era să ies din nesiguranța în care mă aflam, să-mi fac o situație cât de modestă, în care să mă susțin până la terminarea războiului. Era o problemă grea pentru un om ca mine, care până atunci nu cunoscuse grija existenței

materiale.

d[1]

-fa ' 105. înapoi la New York K

367 **de ,4 ap***

neschimbate, cu toate că mă neglijase cu scrisorile pe tot timpul turneului ei în Cuba. Prezența ei îmi dădea curaj. Simțeam că am o ființă care mă înțelege. Şi totuşi nu eram mulțumit. Perspectiva că aş fi nevoit vreodată să fac apel la ajutorul ei, îmi crea o stare sufletească insuportabilă. Voiam să trec cât mai curând la căutarea unui post, pe când ea mă reținea sub diferite motive, printre care cel mai ademenitor era că-mi va găsi ea însăşi unul mai potrivit pentru mine.

Mă simțeam nenorocit pentru întâia oară în viață.

Berthy mă lăsă iar singur pentru o săptămână, în care timp mă mutai într-un alt hotel, în strada 60 (West), mai liniştit şi pentru a fi mai aproape de Central Park, unde obişnuiam să mă plimb în fiecare dimineață. Aici îmi depanam gândurile şi-mi făuream planurile de a întreprinde ceva în privința unei ocupații.

Rezervele mele financiare erau încă suficiente pentru a mă susține vreo opt-zece luni, dar faptul că ele scădeau pe măsură ce timpul trecea şi nu se întrevedea sfârşitul războiului, mă alarma.

într-o zi Emmy mă rugă s-o întâlnesc. Era în preajma nunții, îmi spusese cu lacrimi în ochi cât de nefericită se simte din cauza pasului pe care-1 făcea. Biata fată mi se tânguia ca unui frate.

Nu puteam s-o ajut cu nimic. M-am mulțumit a-i spune că se va obişnui şi cu ceea ce-i apărea ca o împotrivire, îmi ziceam, ce curios să vezi o ființă prozaică luptând împotriva prozei! Căci viitorul ei soț, pe care-1 văzusem cu un an în urmă, era un om scund, gros şi cu o mentalitate mercantilă, care te respingea de la primul contact.

Berthy revenise la New York, ceea ce mă făcu să mai uit de situația mea. Luam masa şi mergeam la cinematograf aproape în fiecare seară. Această viață uniformă şi fără nici o perspectivă pentru mine, nu mă satisfăcea, bineînțeles.

Pentru a-mi alunga plictiseala, căutam să mă ocup cu lucruri cât mai îndepărtate de prezent. Atunci am terminat studiul asupra aspectului dublu al gândirii *(The Twofold Aspect of Thoughi),* pe care însă aveam să-1 public abia în 1920 la Londra, în acelaşi timp continuam să-mi notez aproape zilnic gândurile şi impresiile despre viață şi oameni în formă de aforisme.

După patru săptămâni m-am mutat într-o casă particulară în strada 70 (West), unde aveam o cameră plăcută. Berthy locuia la Brooklyn, împreună cu o vară a ei. O vizitam deseori, cu care ocazie mă întrețineam şi cu prietenele ei, interesante prin vioiciunea spiritului lor superficial. Noua mea locuință mă

apropiase de Universitatea Columbia. Petreceam ore întregi în biblioteca acestei instituții, bine înzestrată în toate privințele.

O experiență determinată de starea de război a Statelor Unite îmi fu dat s-o trăiesc, în ziua de 5 iunie, fiindcă nu împlinisem 31 ani, am fost obligat să mă anunț la o autoritate americană pentru a fi înregistrat în vederea unei eventuale mobilizări.

Această măsură de război nu-mi displăcu. Eram dispus să-mi ofer serviciile ca voluntar. Mă gândeam chiar să scriu la Washington în acest sens. Cunoscând mai multe limbi străine, as fi putut fi utilizat cel puțin pentru operă de propagandă. Aflai însă de la un cunoscut, că orice intervenție directă pentru obținerea unui serviciu militar în armată este respinsă de autorități şi că, întrucât am fost înregistrat, e mai bine să aştept a fi chemat. Am ascultat acest sfat, dar am aşteptat în zadar, căci nimeni la Ministerul de Război din Washington n-a voit să ştie de existența mea, necum de bunăvoința cu care voiam să-mi ofer serviciile.

Locuința în care mă aflam, deşi plăcută în multe privințe, nu-mi convenea din cauză că era cam departe de centru. Pe lângă aceasta nu mai voiam să iau masa la restaurant din motive de economie. De aceea m-am mutat din nou la miss Cornisch, în strada 54 (West). Era a treia oară când locuiam în această pensiune. Aici mă simțeam mai puțin singur, într-o seară am invitat la masă pe Berthy ca să cunoască şi ea interiorul în care trăisem atâta timp. în curând ea plecă iar într-un turneu artistic, îmi părea rău de câte ori o ştiam departe de mine, dar trebuia să mă resemnez.

Emmy a ținut să mă vadă încă o dată înainte de nuntă. Era abătută, îmi mărturisi din nou că e neîmpăcată cu gândul la viața conjugală care o aştepta. Nu m-am putut stăpâni de a observa că actul pe care-1 făcea fără convingere nu e lăudabil pentru ea.

Atunci izbucni în plâns, că nu poate să se împotrivească voinței fratelui, căruia îi datora atâta de mult. Mi-a părut rău că am fost cam brutal cu observația mea de moralist. Regretam sincer că nu o voi mai vedea si nu o voi mai simți lângă mine. Pierdeam o prietenă cu rare calități. Căci simplitatea ei era dublată de o sensibilitate sănătoasă, care mă făcea să uit stângăciile ei prozaice.

Continuam aceeaşi viață solitară, la care mă deprinsesem de timpuriu cu firea mea si acum mi-era impusă de împrejurăriTriam numai experiențe intelectuale, gândind, citind si scriind. Ca distracție, aveam opera, cinematograful şi plimbarea matinală pri° Central Park. Ziua de naştere (25 iunie), am petrecut-o ga*1"

dindu-mă la viața pe care am trăit-o. Cu aceeaşi ocazie scriam (în limba germană) câteva reflecții, sugerate de drama războiului, care mă afecta din ce în ce mai mult. Mă întrebam, ce înseamnă în fond aceste evenimente, la care asistam? Şi răspundeam:

„Nimic nou, mereu acelaşi lucru. Istorie!" M-am îndoit totdeauna că specia umană progresează sub raportul moral. Evoluția ei istorică înregistrează, sub acest raport,

anumite constante, pe care numai gândirea le poate înlătura. Din punct de vedere politic, omul ar trebui să gândească mai mult şi să acţioneze mai puţin, dacă voieşte să depăşească stadiul instinctelor. Acest adevăr căutam să-1 arăt în cartea mea *Thoughts on War and Peace.* A nega acţiunea în domeniul politic tocmai pe timp de război, era, fără îndoială, un paradox, pe care numai tinereţea îl poate scuza..

Am rămas, totuşi, la aceeaşi părere şi astăzi. Sunt convins că omenirea, dacă va evolua moral în aceeaşi măsură cum a evoluat intelectual şi tehnic, va ajunge să renunţe la război.

La o săptămână după ceremonia căsătoriei, Emmy a ţinut să-mi telefoneze. Am fost surprins plăcut de această încercare a ei de a reînvia trecutul, îmi spunea că nu mă poate uita. Era atâta căldură în vocea ei, încât m-am simţit răscolit. Totuşi, n-am încurajat-o, ba i-am spus să se adapteze la noua situaţie. Nu voiam să-mi mai turbur liniştea, în care începusem să mă complac în ultimul timp, deşi intervenţia ei neaşteptată îmi părea un gest frumos, pe care-1 apreciam în singurătatea mea.

Căldura umedă din New York începea să mă supere. De aceea, în ziua de 18 iulie, am plecat la *Asbury Park,* o localitate maritimă nu departe de New York. Am găsit o pensiune convenabilă în toate privinţele. Aerul de mare îmi făcea bine.

Erau însă zile foarte calde, termometrul arătând 95° Fahrenheit (34°C) la umbră. Venea apoi câte o furtună care răcorea atmosfera, într-o seară, mai multe doamne din hotelul în care locuiam, m-au invitat la o excursie cu automobilul la *Elborn* şi *Atlantic Highlands.* Plimbarea pe lumină de lună mi-a plăcut, dar gălăgia şi conversaţia stupidă a domanelor m-au enervat. Preocupat să-mi ascund această contrarietate, am trecut în ochii lor ca un om ursuz şi timid. N-am ţinut să rectific această reputaţie pe timpul şederii mele în localitate, căci nici una din cunoştinţele feminine nu mă interesa.

Am avut, totuşi, parte să cunosc, la hotelul unde locuiam, pe un domn mai în vârstă, Maurice Clifford Johnson. Era un om de 48 ani, funcţionar înalt la o mare societate de asigurări din

Newark, N-3, lângă New York şi un mare amator de filosofic.

Citise de curând pe Herbert Spencer si căuta să-si verifice cunoştinţele filosofice cu mine. Conversaţia lui era plăcută şi vioaie. Avea o înclinare specială spre speculaţia abstractă. Acest dar îl explica prin originea sa scoţiană. Si ca om era simpatic, de asemenea soţia sa, de origine olandeză. Cu toată deosebirea de vârstă, ne împrietenirăm. Stăteam noaptea târziu, pe terasa hotelului, discutând probleme de metafizică. M-a invitat să-1 vizitez la Newark. Pasiunea pe care o arăta pentru gândirea speculativă, era neobişnuită la un american. De aceea cazul lui mă interesa sub acest raport si-mi propuneam să-1 vizitez.

înainte de a părăsi Asbury Park, am primit o scrisoare de la Berthy, care mă indispuse, îmi dădea să înţeleg că nu trebuie să contez prea mult pe ajutorul ei, fiindcă nici situaţia ei nu era prea bună, neavând siguranţa unui angajament de lungă durată. Mă sfătuia să-mi caut o ocupaţie. De altfel nu mă bizuisem pe vagile ei promisiuni. Ştiam că până la urmă trebuie să mă descurc singur.

Dar faptul că-mi amintea ceea ce trebuia să fac, îmi displăcea.

I-am răspuns să nu mai aibă grijă de mine, ci să se gândească numai la nevoile

ei şi că în nici un caz n-aş fi primit să depind de economiile ei.

106. Experienţe triste si vesele în ziua de 8 septembrie am sosit la New York, mai singur şi mai îngrijorat decât oricând, îmi căutai locuinţă în acelaşi cartier din apropierea Parcului si nu prea departe de Biblioteca Publică, în lipsă de ceva mai bun pentru suma de care o puteam plăti, m-am mulţumit cu o cameră mică, dar cu soare, pe strada 57 (West). A doua zi începui să mă agit în vederea unei ocupaţii.

Voiam să mă eliberez de acel sentiment de nesiguranţă, care mă chinuise în ultimul timp, deşi alarma mea era prematură. Căci mai aveam bani să rezist încă vreo şapte luni.

Nu ştiam propriu-zis unde să mă adresez şi nici ce anume să caut. Eram numai hotărât să caut ceva, cât de modest, pentru a-nu asigura existenţa. Socoteam că cea mai bună cale este să încerc în mai multe locuri în acelaşi timp. De aceea dădui anunţuri l* două ziare, oferindu-mi serviciile de instructor. Totodată r^a adresai mai multor agenţii de plasare, solicitând un post io învăţământ. La una din aceste agenţii mi se spuse că are un p°s

de profesor pentru filosofic la un mic colegiu din Florida.

Rămânea numai să am o întrevedere cu preşedintele colegiului.

întrevederea cu acesta avu loc chiar a doua zi. Era un domn în vârstă, înalt şi voinic, cu o prestanţă pe care căuta să şi-o impună şi în vorbă. Mă cerceta de aproape, vorbindu-mi autoritar.

Modul lui de a mă interoga, mă cam irită, provocându-mă la răspunsuri scurte. Am simţit de la început că atitudinea mea independentă îi displăcea şi, totuşi, nu făcui nici un efort să-i devin simpatic. La despărţire îmi spuse că mă va anunţa dacă se decide să mă angajeze. Am înţeles că până la urmă nu va ieşi nimic. Mai târziu, când vedeam că încercările mele rămâneau fără rezultate, am regretat că n-am fost mai conciliant faţă de un om închipuit.

O altă experienţă, cam de aceeaşi natură, am avut-o cu o doamnă foarte bogată, care căuta un instructor pentru fiul ei, un băiat de 14 ani, destinat să intre în Academia Militară de la West Point. întrevederea avu loc tot la o agenţie. Doamna, foarte elegantă şi snobă, îmi vorbi cam de sus, măsurându-mă ca pe un obiect de cumpărat. Aroganţa ei îmi răscoli orgoliul. I-am spus că nu aş primi postul pe care mi-1 oferă, decât dacă aş avea certitudinea că voi fi tratat cu toată consideraţia pe care o merită un om cu studiile mele. îmi răspunse ironic că postul în chestiune este pentru un om modest, îi replicai mândru că atunci nu este pentru mine. Experienţa aceasta îmi arăta încă o dată, cât eram de nepregătit să mă supun oamenilor, îmi mai dovedea că „democraţia" americană n-a schimbat cu nimic slăbiciunile oamenilor. Avuţia şi puterea alterează omenia pretutindeni.

în acelaşi timp am scris la diferite universităţi, solicitând un post de profesor pe baza lucrărilor publicate. Preşedintele fiecărei universităţi îmi răspunse politicos că nu are nici un post vacant în departamentul de filosofic şi că mă va avea în vedere la anul.

Eram dezamăgit, văzând că nu pot obţine nimic corespunzător pregătirii mele.

Când veneam seara acasă, obosit şi descurajat, presimţeam că voi ajunge o zi, când nu voi mai putea lupta. Vedeam viitorul atât de negru, încât începusem să mă gândesc pentru întâia oară la sinucidere, îmi ziceam: decât o viaţă în mizerie şi continuă dependenţă de alţii, mai bine să nu exist. Asemenea gânduri mă surprindeau, când mă reculegeam şi căutam să mă autoanalizez.

Era pentru întâia oară că-mi puneam întrebarea dacă viaţa merită s& fie trăită în orice condiţii. Şi totuşi, nu putea fi vorba de o

depresiune nervoasă. Dormeam bine, dimineaţa mă sculam odihnit. Mă miram singur de sănătatea fizică de care mă bucuram.

De fapt, niciodată înainte si nici mai târziu în viaţă, n-am simţit atât de adânc senzaţia vigoarei fizice de atunci. Când ieşeam dimineaţa în Central Park să-mi fac plimbarea obligatorie, mă simţeam tare si plin de plăcerea de a trăi. Gândul de a-mi curma existenţa avea, prin urmare, o cauză pur morală. Sufeream să mă văd nevoit să-mi câştig existenţa în condiţii impuse de alţii, când toată viaţa trăisem independent de orice grijă materială.

Criza aceasta n-a durat însă mult timp. împrejurările s-au întors în aşa fel ca să mă lase a spera si a-mi asigura un trai modest, dar demn de concepţia mea despre viaţă.

într-o zi fui invitat, în urma recomandării unei persoane cunoscute, să mă prezint la redacţia revistei *Bankers Magazine.*

Directorul acestei vechi publicaţii financiare şi economice, Elmer H. Youngman, era un domn de aproape şaizeci de ani, dar încă voinic si vioi. Avea un cap inteligent, cu o figură fragedă, care-1 făcea să apară mai tânăr, cu tot părul lui absolut alb. Mă primi foarte politicos si-mi spuse de la început că-şi dă seama că un om cu calităţile mele intelectuale nu poate găsi uşor o ocupaţie corespunzătoare, dar că doreşte să mă ajute, dacă primesc, oferindu-mi deocamdată să-i fac pentru revistă, în fiecare lună, câte o cronică rezumativă asupra publicaţiilor străine pe care le primea la redacţie. Cronica nu trebuia semnată. Acceptai cu plăcere. Suma oferită pentru trei pagini pe două coloane, nu mi se păru prea generoasă, dar o socoteam satisfăcătoare pentru o muncă atât de uşoară pentru mine. Adăugată la fondurile de rezervă pe care le aveam, însemna să-mi prelungesc rezistenţa până se va ivi ceva mai substanţial sub raportul pecuniar. Plecai încărcat cu un pachet plin de reviste franceze, belgiene, engleze, italiene, spaniole şi elveţiene, pe care nu eram obligat să le restitui.

Peste o săptămână mă prezentai cu un manuscris bătut la maşină. Mr. Youngman îl citi şi-mi spuse satisfăcut că este ceea ce-i trebuia. Ocupaţia aceasta, deşi străină de preocupările mele, mă interesa prin varietatea ei. Astfel aflam multe fapte si date asupra situaţiei economice şi financiare a diferitelor ţări.

Colaborarea mea anonimă la *Bankers Magazine* îmi schimbă dintr-o dată dispoziţia sufletească, începeam să am încredere în viitorul meu. îmi continuam viaţa solitară, citind mult în Biblioteca Publică. Atunci îmi veni gândul să citesc pe rând, după catalog, toate operele principale de filosofic şi de istoria civili-

zației, pe care nu le cunoscusem încă în original, îmi ziceam că trebuie să profit din plin de răgazul de care dispuneam şi de binefacerile oferite de biblioteca atât de bine înzestrată, în acest chip am citit pe Sf. Augustin, Abelard şi Althusius în cele mai bune ediții. Programul îl urmam cu stăruință, petrecând cel puțin şase ore în fiecare zi în bibliotecă. Luam note după tot ce citeam.

Eram încântat că-mi completam lectura, care, de altfel, fusese totdeauna vastă şi continuă şi după terminarea studiilor universitare, găsind cea mai mare satisfacție într-o asemenea îndeletnicire.

Din jurnalul meu văd că în ziua de 10 octombrie Berthy a sosit la New York pentru puțin timp. îmi arătă aceeaşi afecțiune, deşi nu pot spune că o apreciam în aceeaşi măsură ca altă dată.

Ea căuta să mă încurajeze, observând că trebuie să-i înțeleg pe americani aşa cum sunt. I-am replicat că nici nu mi-am închipuit altfel, dar fiind simțul psihologic cu care mă dotase natura şi, în ultimul timp, experiența cu oamenii.

într-o dimineață de octombrie am fost pentru întâia oară să vizitez pe prietenul meu de la Asbury Park. Maurice Clifford Johnson, împreună cu soția, mă primiră cu deosebită bucurie în apartamentul lor confortabil din Newark. Mă reținură seara la masă, rugându-mă să viu în fiecare duminică, fiindcă vizita mea le face o reală plăcere. Era atâta sinceritate la aceşti oameni, încât mă simții mişcat. După masă am avut iar o conversație filosofică, în care urmăream cu interes modul cum înțelege Johnson să privească problemele de metafizică. Era un pozitivist si un evoluționist, adoptând punctul de vedere al lui Spencer, filosoful lui favorit. I-am promis să-1 inițiez în sistemul lui Kant, pe care nu-1 cunoştea decât foarte puțin.

O nouă ofertă de profesor la un mic colegiu din statul Tennesse am respins-o fără nici o părere de rău. Preşedintele colegiului mi se păru un om meschin, cu care nu m-aş fi putut împăca, îmi punea prea multe condiții pentru puținul salariu pe care-1 oferea. Am preferat să rămân la New York şi din alte motive. A mă fi înfundat într-un orăşel de provincie înainte de a fi terminat toate şansele ar fi însemnat să renunț la orice încercare de a găsi ceva mai convenabil pentru mine. Cel puțin la New York aveam o perspectivă în această privință.

în acest timp de zbucium şi împotriviri, am avut fantezia să scriu o schiță, intitulată *Something,* concepută într-un stil aparte.

Am trimis-o la o revistă literară, cu speranța că o va publica.

Peste o săptămână primeam manuscrisul înapoi cu o scrisoare

politicoasă, în care mi se comunica motivul anume - că nu intră în programul de activitate al revistei. M-am hotărât să nu-mi mai pierd timpul cu asemenea lucruri. Totuşi, munca nu era zadarnică, făcându-mă să pătrund cât mai adânc în tainele limbii engleze si deprinzându-mă să scriu mai uşor. Acum puteam scrie direct la maşină cronica mea lunară pentru *Bankers Magazine,* ceea ce-mi economisea timpul si-mi procura mai multă plăcere în formarea unui cuprins atât de arid, cu acela al finanțelor şi economiei

mondiale.

Ştirile despre război, mai ales pe frontul italian, nu erau prea bune. Defecţiunea Rusiei o dată cu revoluţia bolşevicilor de o parte şi pregătirea relativ lentă a americanilor de altă parte, amânau sfârşitul conflictului. Venirea lui Lenin la conducerea Rusiei însemna de fapt înlăturarea democraţiei burgheze si desăvârşirea revoluţiei, începută cu şapte luni înainte. Trecerea de la absolutism la socialism fusese atât de rapidă, încât era greu să crezi că noua ordine se va menţine. La început presa americană înregistra evenimentul ca un episod trecător, susţinând că, o dată cu terminarea războiului, poporul rus îşi va regăsi liniştea într-o formă de organizare democratică după modul ţărilor din apus.

Numai după ce luau cunoştinţă de transformările radicale si de concepţiile comuniste ale guvernului sovietic, ziarele americane începură să privească situaţia din Rusia cu oarecare aprehensiune.

Cu răgazul de care dispuneam, puteam medita pe îndelete asupra celor ce se petreceau. Simţeam că revoluţia bolşevică va avea înrâuriri adânci asupra întregii oameniri, deşi nu-mi dădeam încă seama, din lipsa de informaţii precise, de modul cum se vor produce asemenea înrâuriri.

Cu toată perspectiva prelungirii războiului, eram resemnat, preocuparea mea fiind acum să mă adaptez cât mai bine împrejurărilor. Devenisem şi mai optimist, deşi mă aflam încă într-o situaţie precară.

Buna mea dispoziţie se întări şi mai mult, când, într-o zi, întâlnii pe sculptorul Elie Nadelman. Era elegant îmbrăcat şi mai exuberant decât oricând, îmi povesti cum a avut succes cu expoziţia lui, vânzând mai multe opere şi primind numeroase comenzi. Acum avea un atelier mare în centru si locuia într-o casă luxoasă. Mă invită seara la masă. Cu această ocazie, el mă rugă să-1 iniţiez în istoria universului şi în istoria filosofiei, fiind dornic să-şi formeze o cultură, pe care împrejurările nu-i permiseseră să o aibă până atunci. Am primit cu plăcere,

fiindcă-mi era simpatic atât ca om cât şi ca artist. Sensibilitatea lui ieşea din comun. De asemenea bunătatea lui înnăscută răspândea o notă de largă umanitate. Chiar în momente de iritaţie capricioasă ştia să fie atrăgător.

De trei ori pe săptămână eram invitatul lui Nadelman, în schimbul lecţiilor pe care le dădeam în formă de conversaţie uşoară şi agreabilă, care ne distra pe amândoi. Uneori îl lăsam să-mi desfăşoare concepţiile lui despre artă, mulţumindu-mă să i le retuşez în ce priveşte claritatea. Voia să i le formulez în scris pentru a le publica în fruntea programului expoziţiei viitoare.

M-am executat fără nici un efort, căci ideile lui despre sculptură, în parte influenţate de Hildebrand, mă interesau în cel mai înalt grad.

Alteori petreceam ore întregi în atelierul lui, unde avea ca ajutor un italian mai în vârstă, adus de la Paris, *Buoni, a* cărui funcţiune era să-i spargă marmura şi să-i îngrijească de mici treburi. Italianul îşi lăsase nevasta şi copilul la Paris, pentru a urma „patronul", cum îl numea pe Nadelman. în atelier veneau diferite persoane, care se

interesau de opera lui. Pentru mine era o plăcere să zăbovesc într-un asemenea interior.

Nadelman îmi devenise un prieten intim, într-o zi îmi spuse cum a cunoscut într-o familie pe o doamnă americană foarte bogată şi atrăgătoare. Doamna era văduvă şi avea o fată de măritat. Când 1-a întâlnit, intenţionase să-1 aibă de ginere, dat fiind celebritatea de care începuse să se bucure. El n-a bănuit această intenţie şi astfel, în loc să se ocupe de fată, a început să curteze pe mamă, ale cărei graţii le găsea seducătoare. După ce a cunoscut-o intim, a aflat adevărul. Acum îi părea rău de ceea ce a făcut şi-mi spunea cu o naivitate de copil că va regreta toată viaţa această lipsă de perspicacitate. Povestea mă amuză. L-am sfătuit să nu-i pară rău de o experienţă atât de originală. La urmă el râse singur de cum s-a păcălit, spunându-mi că peste o săptămână va asista la cununia fetei, care-şi găsise un alt candidat.

în casa în care locuia Nadelman, am cunoscut o doamnă engleză, Miss Erwins, trecută de patruzeci de ani, cu părul scurt Şi foarte comunicativă. Ea începu să se intereseze de mine. Nu Prea înţelegeam ce voieşte. Mă invită în micul ei apartament, alcătuit din două camere pline cu vechi amintiri, printre care un ceasornic din sec. XVII-lea. îmi povesti cu însufleţire, după un Pahar de whisky şi soda, întreaga ei viaţă. Fusese căsătorită cu [1111] căpitan de marină comercială, mort într-un naufragiu în

Oceanul Indian. Cu ocazia călătoriilor pe mare, văzuse multe părţi a

din lume. Locuise mai mulţi ani în India, de unde trimitea corespondenţă la un ziar din Londra. Cunoştea de aproape obiceiurile şi concepţiile religioase ale locuitorilor din India, într-un colţ al salonaşului de primire trona o statuie a lui Buddha în ivoriu, aşezată într-un scrin vopsit cu lac roşu şi împodobit cu decoraţii aurite, îl primise cadou de la un maharajah. Pe unul din pereţi atârna fotografia încadrată cu ramă de metal a episcopului de Lincoln, cu care întreţinuse o corespondenţă asiduă asupra religiei. Pe un alt perete se afla o fotografie artistic executată a unei femei aproape goală privind o floare. Poziţia femeii, care-şi etala formele pline, era, de asemenea, meşteşugit concepută, nelăsând nici o impresie de vulgaritate, îmi mărturisi că această fotografie o prezenta pe ea cu cinsprezece ani în urmă si că a fost luată de o prietenă, care-i admira corpul.

După încă un pahar de whisky, doamna Erwins deveni şi mai expansivă, îmi spuse că doreşte mult să-mi facă o fotografie artistică în atelierul de pe Fifth Avenue, unde lucra ca specialistă.

La despărţire se uită cu pasiune în ochii mei, şi mă strânse de mână. Văzând că rămân calm, îmi zise cam încurcată să nu o • judec greşit. Ajuns în cămăruţa mea mă gândii la psihologia acestei femei, care mă interesa uneori ca obiect de studiu.

Atmosfera plină de amintiri a locuinţei, şi povestea unui trecut închis pentru totdeauna si limitat la o singură persoană, contribuiau la impresia tristă ce primisem despre începutul de decreptitudine fizică şi morală a femeii. Si totuşi, experienţa nu-mi displăcu, fiindcă doamna avea o personalitate bine conturată.

Cu Nadelman continuam să mă întâlnesc cel puţin de trei ori

pe săptămână, când îl întreţineam despre istorie si filosofic.

Asculta ca un copil, întrerupându-mă numai când i se părea că nu a înţeles. Inteligenţa lui era vioaie, prinzând repede şi reţinând tot ce-1 interesa, mai ales în

legătură cu opera sa de artist. Acest fapt mă stimula, făcându-mă să mă dăruiesc generos. Căutam de altfel să evit orice lux de erudiție si să-i prezint ideile în chip atrăgător. După masă stăm la taifas ore întregi, împărtăşindu-ne reciproc ideile, impresiile despre oameni si evenimente. Petreceam aşa de bine, încât nu simțeam un moment de oboseală. La despărțire, Nadelman îmi spunea cât de fericit era să aibă prilejul de a se întreține cu un om atât de înțelegător față de el. La rândul meu, eram mulțumit că pot exercita o influență binefăcătoare

asupra instrucției lui precare, împreunarea însuşirilor de artist cu acelea ale unui caracter integru, n-am întâlnit-o într-un grad atât de armonios ca la acest evreu, ridicat din propriile lui eforturi, la un exemplar de excepțională umanitate. De aceea cunoştința şi prietenia lui mi-au rămas în amintire ca un privilegiu într-o epocă critică a vieții mele.

Duminicile mergeam regulat la prietenul Johnson. Stăteam de vorbă până după miezul nopții, discutând probleme de metafizică.

Soția sa ne lăsa singuri. Instalați în câte un fotoliu de piele şi fumând cu voluptate, ne dezvoltam fiecare argumentele într-o euforie întreținută de plăcerea de a gândi. Acest mod de petrecere mă făcu să uit de necazurile mele personale.

în Biblioteca Publică îmi continuai cu stăruință programul de lectură. Ajunsesem la litera B. Aici făcui cunoştinţă pentru întâia oară cu acel spirit original şi plin de inventivitate, Jeremy Bentham, pe care-1 neglijasem pe timpul studenției. Vedeam în el pe primul englez care a înfruntat mitul constituției Angliei, perpetuat în formule solemne de Blackstone, contemporanul său, precum şi de alți contemporani mai vechi, în acelaşi timp citeam diverse tratate de istorie universală, de la egipteni şi babilonieni până în zilele noastre, pentru a verifica din nou unele constante în dezvoltarea omenirii. Ajunsesem la concluzia că, în fond, istoria se repetă, cu toate formele diferite sub care se manifestă popoarele în timp şi spațiu. Această idee avea să mă preocupe mai târziu în tratatul meu de sociologie comparată şi în studiul despre interpretarea diferențierilor naționale. Era o idee fecundă pentru dezvoltarea unei concepții privind contradicțiile între popoarele civilizate de azi.

în ziua de 27 noiembrie, ziarele anunțau începerea negocierilor de pace între Germania şi guvernul bolşevic al Rusiei.

Aceasta însemna că şi România va trebui să încheie o pace separată, îmi puneam întrebarea, dacă o asemenea conduită nu va atrage sancțiuni la pacea generală. Aveam, totuşi, speranțe că aliații vor înțelege situația excepțională în care se afla România, izolată complet de ei prin defecțiunea ruşilor, dar şi din cauza lipsei de acțiuni a generalului Sarail în Balcani.

Guvernul român nu întârzia să se pronunțe, cerând germanilor armistițiu în ziua de 8 decembrie. Pe stradă întâlnii pe un inginer ʳomân, pe care-1 cunoscusem la Berlin, când eram ambii studenți, ^enise în Statele Unite trimis de guvernul român într-o misiune tehnico-militară. Era disperat de ce se petrece în țară. încercai

să-1 conving că lucrurile se vor întoarce în favoarea noastră, o dată cu participarea activă a armatei americane. El stăruia însă a crede în victoria germanilor si în condamnarea definitivă a cauzei noastre. L-am întrebat atunci, cum nu poate vedea

ce forță reprezintă Statele Unite, cu resursele ei individuale si financiare?

îmi răspundea cu o siguranță care nu admitea o altă părere, că Germania era, totuşi, mai tare. N-am mai insistat. Când îl revedeam în țară peste vreo patru ani, i-am adus aminte de judecata pe care şi-o exprimase cu atâta convingere. S-a mulțumit să-mi răspundă că Germania n-a fost totuşi învinsă şi că victoria Aliaților se datora numai unui concurs de împrejurări. Bietul om nu putea să vadă mai departe decât ceea ce văzuse pe timpul studenției la Charlottenburg. De altfel, întreaga lui activitate de inginer s-a redus la cuibărirea în grase consilii de administrație, unde îl vârâse partidul din care făcea parte si mai ales ministrul, de a cărui pulpană se ținuse cu un servilism care-1 caracteriza ca om. Când i-a murit patronul, omul opulent şi-a pierdut orice situație, devenind ceea ce fusese destinat de la început, un inginer

ratat.

între timp îmi revedeam manuscrisul studiului despre război

. şi pace. De fiecare dată aveam ceva de adăugat sau ceva de eliminat. Eram oarecum mulțumit că nu-1 publicasem. Ajusesem la convingerea că e mai bine să apară cât mai târziu. Căci pe măsură ce-1 revizuiam, îi dădeam o formă mai clară şi [mai]

concisă.

Crăciunul 1-am petrecut în casa prietenului Johnson, la

Newark. Pe lângă soția lui, mai erau o doamnă bătrână, fostă profesoară de liceu, si o domnişoară excepțional de frumoasă, dar cam lipsită de inteligență. Mă gândeam, cum natura rareori întruneşte ambele calități în aceeaşi persoană. După masă am rămas iar cu Johnson până după miezul nopții, angajați într-o conversație interesantă asupra argumentelor teologilor în susținerea nemuririi sufletului. El era un agnostic, ca şi mine. Totuşi, îl interesau îndeaproape subtilele raționamente, folosite de Părinții Bisericii, pe care i le exprimam cu lux de erudiție.

Revelionul 1-am petrecut singur, citind si scriind o pagină de reflecții retrospective asupra anului încheiat cu atâtea neajunsuri si frământări sufleteşti, dar cu un spor de muncă intelectuală, care mă făcea să nu deznădăjduiesc de viitorul meu. Liniştea cu care priveam acum propria mea situație, era fructul filosofici mele, menținându-mă într-o atitudine bravă în ciuda unui trai 1° circumstanțe reduse.

107. Noi experiențe în câştigarea traiului

începeam anul 1918 cu aceeaşi viață în singurătate, împărțindu-mi timpul între Biblioteca Publică şi camera mea modestă, citind, gândind şi scriind. Curajul nu mă părăsise, deşi eram uneori dezgustat de compromisurile pe care trebuia să le fac pentru a suporta mai uşor relațiile cu semenii. Mizantropia mea nu era însă o idee fixă, ci mai degrabă o dispoziție de spirit trecătoare. Căci vibram la orice faptă bună şi apreciam pe oamenii de caracter, însuşire care nu m-a părăsit niciodată.

într-o zi agenția la care eram înregistrat, mă anunță că are la dispoziție, de la începutul lui februarie, lecții de latină şi franceză într-o şcoală serală, numită „Academia Preparatorie". Orele de predare erau 8-10 seara de trei ori pe săptămână. După o scurtă

întrevedere cu directorul şcolii, am fost angajat. Plata pentru şase ore de curs pe săptămână îmi ajungea să-mi plătesc chiaria şi masa. Cu ce mai câştigam de pe urma colaborării la *Bankers Magazine,* puteam să-mi cumpăr ţigări, câte o carte şi să merg din când în când la operă sau cinematograf. Rezerva de bani din trecut o păstram pentru îmbrăcăminte. Astfel, cu noua ocupaţie mă consideram asigurat să-mi prelungesc agonia fără a-mi călca prea mult regulile unei vieţi independente.

Localul şcolii era *down town,* deci cam departe de locuinţa mea. Numele pompos de „Academie Preparatorie" fusese inventat de director, care era şi proprietarul întreprinderii. Sălile de curs erau de fapt nişte camere de birouri neîncăpătoare, lăsând impresia unei improvizaţii comerciale. Elevii pe care îi instruiam în latină şi franceză, erau adulţi, unii chiar mai în vârstă decât mine.

Lecţiile nu-mi cereau nici un fel de pregătire, constând din noţiuni elementare de gramatică şi sintaxă. La latină, programul prevedea traduceri uşoare, din Caesar şi Ovid. Deşi nu predasem niciodată flici un fel de lecţii în limba franceză şi latină, m-am dovedit un bun pedagog. Elevii mă urmăreau cu atenţie şi păreau mulţumiţi de mine. Singurul lucru care mă sâcâia, era obiceiul directorului, Un bătrânel incult şi cu înfăţişare de „businessman", de a intra în clasele mele cel puţin o dată pe săptămână, într-o zi 1-am întrebat ?acă are vreo observaţie de făcut asupra modului meu de a preda, ^i răspunse, bătându-mă pe umăr, că e mulţumit, fiindcă vede

pe elevi că mă urmăresc cu atenţie si viu interes. Apoi adăugă rânjind si arătându-şi dantura falsă, că în ce priveşte latina si franceza nu are absolut nici cea mai mică noţiune despre aceste limbi „străine". Omul era comunicativ şi familiar, ca toţi oamenii de afaceri, într-o seară, după terminarea cursurilor, mă invită la un bar, cu care ocazie îmi povesti ceva din viaţa lui. în tinereţe studiase contabilitatea, dar n-a voit să se imobilizeze, năzuind să se facă independent. A încercat multe ocupaţii lucrative, dar „Academia Preparatorie" pe care o conducea de zece ani, s-a dovedit a fi mai rentabilă decât alte afaceri. Dacă rămânea la „specialitatea" sa, ar fi devenit un funcţionar ruginit. Mărturisirea lui mă amuză, îmi dezvăluia în acelaşi timp mentalitatea omului de afaceri american, pentru care orice ocupaţie e bună, dacă rentează.

Cu toată uşurinţa cu care-mi făceam lecţiile, la început m-am simţit obosit după două ore de clasă. Era poate monotonia pe care trebuia s-o suport. Munca mecanică si uniformă mă obosea.

Eram, totuşi, hotărât să continui până ce voi găsi ceva mai interesant pentru mine.

Această ocupaţie nu avea să dureze însă mult timp. întâmplător aflai că ceilalţi profesori erau mult mai bine plătiţi, deşi nici unul nu avea titlurile mele academice. O asemenea discriminare mă jignea şi de aceea reacţionai imediat. Mă prezentai directorului, spunându-i răspicat că nu înţeleg să fiu subplătit în comparaţie cu ceilalţi colegi. El începu să-mi invoce diferite argumente pentru ca la urmă să-mi spună să mai aştept până ce elevii vor fi achitat taxele. Am înţeles că umblă să mă poarte cu vorba şi astfel renunţai la lecţii, cu toată situaţia mea precară în care mă aflam.

Nadelman, auzind ceea ce mi se întâmplase, îmi oferi să-mi plătească lecțiile pe care i le dădeam. Nu voiam să primesc, fiindcă mi se părea că profanez relațiile de prietenie care mă legau de el. Insistă însă cu atâta delicatețǎ sufletească, încât, până la urmă, nu m-am mai simțit contrariat să primesc de la un prieten ajutor, care mă înțelegea si mă aprecia. De altfel, ținuse să adauge că voise de mult timp să-mi propună un asemenea angajament, dar teama de a mă jigni 1-a oprit să o facă. Acum însă prezentându-se ocazia, el era fericit de a putea să-mi arate prietenia şi în modul acesta, căci pentru el ajutorul nici nu însemna un sacrificiu, ci mai degrabă o reală mulțumire sufletească.

Nu era nici o exagerare în această declarație a lui Nadelman.

TI

Veniturile lui creşteau mereu. Primea comenzi atât de numeroase, încât îşi permitea libertatea de a refuza pe unele care nu-1 interesau din punct de vedere artistic, într-o zi eram în atelierul lui, când veni o doamnă între două vârste cu o figură banală de burgheză să-i ceară a-i face bustul. Nadelman îi spuse politicos că e prea ocupat pentru a-i primi comanda, dar că poate să-i recomande pe altcineva. Atunci doamna îi răspunse pe un ton, care nu mai lăsase nici o îndoială asupra calităților ei sufleteşti, că-i plăteşte oricât îi cere. Văzând că nu-1 poate convinge, plecă trântind uşa. „Poftim" zice Nadelman indignat, „cu ce fel de ființe trebuie să am a face! Cum aş fi putut găsi o cât de slabă inspirație în a face bustul unei persoane, ale cărei trăsături fizice şi morale sunt atât de vulgare?!"

între timp începusem să lucrez la un tratat de logică în limba engleză, în care textul să cuprindă, într-o formă condensată, întreaga doctrină, iar notele să se ocupe cu diferite teorii şi controverse. Astfel concepută, îmi ziceam, tratatul meu ar putea găsi uşor un editor, care să-1 publice. Lucrarea îmi dădea totodată prilejul de a citi unele tratate de logică apărute în ultimii ani, procurându-mi şi o plăcere deosebită. Mai voiam să verific părerea lui Kant, după care logica n-ar fi capabilă de vreun progres, pentru că Aristotel o formulase definitiv. Evident, judecata aceasta nu-mi părea îndreptățită decât pentru timpul în care trăise filosoful german.

în ziua de 7 martie ziarele anunțaseră că România semnase preliminările de pace cu Germania şi Austro-Ungaria. Condițiile erau umilitoare, bineînțeles. Eram însă convins că lucrurile se vor schimba în favoarea noastră. Din țară nu mai primisem de mai multe luni vreo ştire de la unchiul meu. Mi-era teamă să nu se fi întâmplat ceva cu el, ştiindu-1 bolnăvicios. O scrisoare de la vechiul meu prieten Țenescu, devenit aghiotant al regelui Ferdinand, mi-a parvenit prin Departamentul de Stat. Voiam să-i răspund, dar nu şitam cum să procedez în condițiile create prin ieşirea României din rândul Aliaților. De aceea mă resemnai să aştept. O scrisoare de la sora mea Zoe, din Cherson (Rusia), unde se refugiase, a fost ultima ştire de la ai mei.

Berthy îmi scria să viu la Chicago, unde se afla cu mama ei.

îmi dădea sfatul să încerc acolo a obține o ocupație, socotind că ar fi mai uşor. Ea

cunoscuse pe un domn mai în vârstă, care conducea o agenție pentru artişti şi conferențiari. Acest impresar ar putea eventual să mă angajeze pentru a ține o conferință în

diferite oraşe. Propunerea îmi surâdea, considerând-o mai aproape de preocupările mele. De aceea mă hotărâi să fac si această încercare.

108. La Chicago în căutarea unei ocupaţii

în ziua de 29 martie am plecat la Chicago, unde am sosit a doua zi. Berthy nu m-a aşteptat la gară, deşi îi telegrafiasem. Altă dată această lipsă de atenție din partea ei m-ar fi scandalizat.

Acum însă începusem să mă obişnuiesc cu gândul că idila noastră e pe care a se destrăma. Am tras la un hotel Y. M. C. A., unde obținui o cameră bună pentru un preț modest. A doua zi am întâlnit[-o] pe Berthy, care încerca să se scuze pentru că nu venise la gară. I-am răspuns surâzând că a trecut timpul vorbelor şi că aştept de la ea numai fapte. Mă prezentă directorului agenției pomenite. Mr. Stephenson era un om de cincizeci de ani, cu o față comună de *businessman.* Mă primi cu oarecare rezervă.

Presimțeam că nu va fi nimic nici de data aceasta. Dar spiritul meu iscoditor de a cunoaşte oamenii mă făcea să nu regret deplasarea. Impresarul se oferi, totuşi, să mă prezinte unui inspector general al şcolilor din Chicago, în vederea unui angajament. Despre un turneu de conferințe nu pomeni însă nimic.

Peste câteva zile m-am mutat într-o casă particulară, unde aveam o cameră mai mare, în La Salle street, aproape de Newsberry Library şi de Lincoln Park, cele două puncte între care aveam să alternez pe timpul şederii mele la Chicago. De la început îmi alcătuii un program de lucru. Dimineața eram în Biblioteca Newsberry, consultând unele tratate de logică pentru a-mi lămuri teoriile controversate. După-amiază, când nu mă întâlneam cu Berthy, mă plimbam prin Lincoln Park. Priveam lacul pustiu, sau mă opream în fața statuii lui Abraham Lincoln, reflectând asupra personalității dramatice a acestui genial american. Seara rămâneam

personalității oramauvi, _

mâneam acasă, citind sau scriind până noaptea uuuu.. --.

ocupat, n-aveam timp să mă plictisesc. Dar cu tot efortul meu de a uita prezentul şi a nu mă gândi la situația singulară în care mă

acasă, citind sau scriind până noaptea târziu. Astfel •^ii-nat n-aveam timp să mă plictisesc. Dar cu tot efortul meu de

ocupai, ii-i*.

- -*„j; i„ «ituatia

a uita prezentul şi a nu mă gândi ia bu.ua,,,^

singulară în care mă

aflam, realitatea mă trezea şi atunci sufeream.

Duminica Paştelui (31 martie) am petrecut-o singur. Deşi trecuse o săptămână de la sosirea mea, nu înregistrasem nici o perspectivă de a găsi o ocupație, începusem să mă întreb pentru

ce venisem la Chicago? îmi părea rău că am plecat din New York. Acolo aveam cel puțin mai multe şanse şi oraşul era mai simpatic. Geea ce mă frământa însă mai mult, era faptul că Berthy mă neglija, îmi invoca motivul că trebuia să stea pe lângă mama ei. Treceau zile când nu dădea nici un semn de viață. Simțeam că o răceală se produsese între noi. Nu prea mi-o explicam, deşi bănuiam că a intervenit ceva în viața prietenei mele.

Această situație mi se părea prea artificială pentru a o suporta mult timp. Hotărât să aflu adevărul, întrebai într-o zi pe Berthy să-mi spună sincer, dacă prezența mea la Chicago nu o incomodează, îmi răspunse zâmbind că am devenit hipohondru şi că ea continuă să țină la mine. încolțind-o cu privirea şi cu întrebările, reuşii până la urmă să-i storc o mărturisire. Mai întâi îmi spuse că îi e teamă să nu o judec greşit. I-am răspuns că sunt dispus să-i acord circumstanțe atenuante. Atunci, privindu-mă în ochi, începu să-mi spună că Stephenson, impresarul, cu toată vârsta lui, se interesează de aproape de ea. Datorită lui, speră să-şi valorifice vocea. Dacă ar afla de relațiile noastre intime, n-ar mai angaja-o. Din cauza aceasta trebuie să fie prudentă şi să mă vadă mai rar.

Am înțeles că Berthy nu mai poate fi prietena mea devotată şi că de acum încolo trebuie să contez pe un început de sfârşit.

Chestiunea nu mă afectă prea mult. Prevăzusem o asemenea întorsătură în relațiile noastre. Preocupat să-mi găsesc un post în învățământ, sau un angajament pentru un turneu de conferințe am căutat să mențin raporturile cu Stephenson. Dar de câte ori îl vizitam în biroul lui din Michigan Avenue, aveam impresia că ar fi bucuros să mă ştie plecat din Chicago. Era, fără îndoială gelos.

Mai vizibilă era slăbiciunea lui, când Berthy se afla de față. Atunci el căuta să-mi scruteze privirea, devenea nervos şi inventa diferite motive pentru a mă face să mă retrag, într-o după-amiază, pe când Berthy era la mine, Stephenson mă chemă la telefon, după ce se informase înainte de plecarea ei de acasă. Când mă prezentai la aparat, el bâlbâi câteva cuvinte, prefăcându-se că se interesează dacă am primit răspunsul de la o instituție indicată de el. Acest procedeu mă dezgustă atât de mult, încât evitai să-1 mai văd.

Socotelile mele erau făcute. Voi mai rămâne la Chicago şi voi încerca singur să mă descurc, între timp voi continua să lucrez singur la tratatul de logică. Problemele de gândire formală mă absorbeau pentru întâia oară în mod susținut. Până atunci mă ocupasem mai mult cu probleme de epistemologie, metafizică şi

istoria filosofiei, în care gândirea se referea la un conținut real.

Stăruiam cu plăcere să formulez cât mai concis doctrina logică de la Aristotel până în zilele noastre. Deşi lucrarea aceasta rămânea nepublicată, elaborarea ei a fost pentru mine o experiență interesantă, mai ales în timpul când aveam mai multă nevoie de

raționament concret.

într-o seară am ascultat pe faimosul predicator *Billy Sunday,* Vorbea cu gesturi de acrobat si strigăte disperate pentru a convinge mulțimea. Popularitatea lui de *„revivalist"* al *Evan-' gheliei* n-avea însă nici o priză la intelectuali si nici pentru oamenii simpli cu judecata limpede. Omul era un exemplar tipic de vulgaritate si de misticism superficial.

A treizeci şi doua zi de naştere (25 iunie) mi-am sărbătorit-o singur. M-am dus la un fotograf, voind să am o amintire dintr-un oraş unde pierdusem mai multe luni în căutarea unei ocupații.

Trăisem într-o izolare continuă. Căci întâlnirile mele cu Berthy nu mă mai satisfăceau nici în privința sociabilității. Faptul că scăpase controlului meu moral, o înstrăina de mine. Sub influența mediului în care trăia acum, devenise tot mai refractară concepției mele despre viață, începuse să gândească totul prin prisma utilului, ceea ce mă contraria adânc. Pe lângă aceasta, din punct de vedere fizic, ea luase proporții monumentale, deşi n-avea decât 35 de ani. îşi justifica această corpolență prin profesia ei de primadonă. Argumentul ar fi mers poate pentru o soprano-dramatică, iar nu pentru una lirică. Tragedia era că fizicul începuse să-i altereze psihicul. Si conversația ei devenise banală. Toate acestea îmi displăceau, fără însă a-i arăta prin vreun gest suferința

mea estetică.

într-o zi i-am spus că sunt hotărât să mă întorc la New York.

Acolo, cel puțin mai aveam putința să câştig ceva, fie cu scrisul, fie cu lecțiile. Ea recunoscu inutilitatea de a mai rămâne în Chicago. Observai pe fața ei o uşurare, ceea ce-mi confirma încă o dată că între noi se sfârşise idila, care durase aproape cinci ani.

Ea ținu să mă asigure că vom rămâne mai departe buni prieteni, înainte de a părăsi Chicago, m-am înscris la o agenție de plasare pentru posturi în învățământul superior. Directorul, un fost profesor secundar, îmi spuse cu convingere că-mi va găsi un post bun la toamnă, arătându-mi un interes deosebit în convorbirea care se întinse dincolo de obiectul vizitei mele. M-am mirat de această întâmplare, căci în toate agențiile pe care le cunoscusem, dădusem numai peste oameni de afaceri, scurți la vorbă si limitați la minte. *' " -

în ziua de 23 iulie, am plecat, în sfârşit, din Chicago fără nici un regret. Patru luni petrecute în acest oraş nu-mi ajutaseră să-mi îmbunătățesc situația. Numai în privința muncii intelectuale eram mulțumit. Terminasem redactarea părții deductive a logicii, în acelaşi timp citisem discursurile şi adresele prezidențiale, precum şi diferitele dezbateri ale lui Abraham Lincoln, ale cărui opere în opt volume, legate frumos, mi le procurasem din admirație pentru această excepțională personalitate din istoria poporului american.

109. Iar la New York

Sosit la New York, m-am instalat cu locuința tot în strada 57 (West), dar în altă casă, unde aveam o cameră simpatică. Seara m-am întâlnit cu Nadelman, care mă invită la masă. Amândoi ne bucurarăm să ne vedem din nou împreună. Vorbirăm până noaptea târziu, împărtăşindu-ne reciproc impresiile din timpul cât am fost despărțiți. Prietenia lui sinceră îmi făcea mult bine. Aveam atâtea afinități sufleteşti şi intelectuale, încât ne înțelegeam fără nici un efort. Un singur cuvânt rostit de unul dezlănțuia în celălalt o asociație de idei, care stabilea un contact continuu şi imprima conversației o deplină armonie.

Directorul revistei la care colaboram, se bucură de asemenea să mă vadă. Deşi continuasem să-i trimit regulat din Chicago cronica lunară, el voia să mă ştie la New York pentru vreun lucru suplimentar. Mă rugă a-i traduce un articol dintro revistă franceză, pe care urma să-1 publice în numărul viitor, îmi spuse că munca aceasta va fi plătită ceva mai bine decât cronica, ceea ce mă bucură. Eram, totuşi, contrariat de criteriul acesta de apreciere, fiindcă traducerea îmi cerea mai puțin efort decât cronica în care trebuia să mă lupt cu un material vast pentru a-1 cuprinde într-un spațiu liniitat.

La familia Johnson am fost primit de asemenea cu bucurie.

Johnson mă invita să locuiesc în casa lui, oferindu-mi o cameră plăcută. Eram însă prea mândru să accept o asemenea invitație.

Voiam să rămân independent, cu toată jena materială pe care o sirnțeam de la un timp încoace.

Pe la începutul lui august, am fost la *Larchmont Manor,* o localitate selectă la câteva mile de New York, ca invitat al lui "adelman. Am rămas trei zile, în care timp m-am distrat, făcând cunoştințe în holul hotelului unde locuiam (Royal Victoria Hotel).

Amicul Nadelman mă amuza prin modul său stângaci de a face curte la doamne şi domnişoare. Era prea nerăbdător pentru a reuşi a se impune atenției feminine.

La revista *Bankers Magazine* contribuiam acum, pe lângă cronica lunară asupra revistelor străine, şi cu câte un articol, pe care însă nu țineam să-1 semnez. Astfel, în luna august am scris, cum arată jurnalul meu, un articol despre „Condițiile economice în Franța", Youngman era mulțumit, complimentându-mă asupra modului concis în care ştiam să prezint un mare număr de fapte şi date. în acelaşi timp lucram la partea a doua (inductivă), a tratatului de logică. Pentru partea terminată (deductivă), consultam acum vechi tratate scolastice de logică, pe care le găseam în Biblioteca Publică. Aşa am citit faimosul tratat *(Summulae logicals)* al Papei loan XXI (Petrus Hispanus) din secolul al XlII-lea. Lucram, de fapt, opt-nouă ore zilnic, fără a mă resimți cu nervii. Eram mulțumit că cel puțin starea sănătății mele devenise mai bună.

Această viață de muncă intelectuală era uneori întreruptă de câte o mică distracție necăutată, dar bine venită pentru destinderea nervilor mei. într-o seară am întâlnit pe doamna engleză Miss Erwin, pe care o cunoscusem prin Nadelman. Mă invită s-o conduc acasă. Ajunşi în dreptul locuinței, mă întrebă dacă nu sunt dispus să-i fac o vizită, adăugând că se simte singură. Privirea şi vocea ei, pline de pasiune, mă făcură să cedez. Când mă văzui însă iar în salonaşul plin de amintiri vechi, îmi veni să mă retrag.

Căci atmosfera unui asemenea interior îmi provoca un sentiment de tristețe. Ea simți că nu eram prea încântat de vizită. Pentru a mă dispune, recurse la diferite artificii, îmi arătă mai întâi o colecție de reviste umoristice, apoi un album de fotografii artistic executate pe care le făcuse pe timpul şederii în India. Mai scoase o sticlă neîncepută de whisky *(Canadian Club)* pe care o desfundă cu dexteritate de chelner. Ştiind că nu prea apreciez o asemenea băutură, îmi oferi un licheur. începeam să prevăd că vizita mea de data aceasta va lua o întorsătură mai vie. După primul păhărel de ~- -""*Mv'i* nu numai la vorbă, dar şi în gesturi.

- *f„t*~ ^.«re.

ei, pentru a-mi face o fotografie în care să-mi arate meşteşugul ei artistic. I-am răspuns surâzând că aş comsimți că *pozez* numai cu o condiție, anume - să nu mă expună alături de fotografia Episcopului din Lincoln şi a altor persoane dispuse. „Nu, ți-am găsit un loc mai potrivit", zise ea pe acelaşi ton glumeț, „te voi aşeza, fiindcă eşti filosof sau înțelept, lângă Buddha!"

Când văzui pe Nadelman, îi povesti aventura pe care o trăisem fără voie şi mai mult de nevoie. Amândoi făcurăm haz. Nu intra în obiceiul meu de a divulga experiențele mele cu o femeie, dar de data aceasta mi se păru că împrejurările în care mă lăsasem să fiu antrenat fuseseră prea comice pentru a nu fi împărtăşite unui prieten, care la rândul său nu-mi ascundea nimic în această privință.

Nadelman se gândea acum serios la căsătorie. Doamna foarte bogată, cu vreo şapte ani mai în vârstă decât el, avea să-i devină în curând soție, îmi povesti o mulțime de amănunte, printre care şi cunoştința cu preotul catolic, care avea să celebreze căsătoria.

Se gândea să treacă la catolicism pentru a pecetlui mai bine armonia căsniciei. Mă întrebă ce părere am despre această conversiune. Drept răspuns i-am amintit că Heine obişnuia să spună că, pe când ținea la religia mozaică, Dumnezeu îl vedea, deşi el nu-1 vedea, dar de când devenise creştin, Dumnezeu nu-1 mai vedea, deşi el îl vedea. „Să nu se întâmple şi cu mine tot aşa", zis el surâzând. El a consimțit să intre în Biserica romano-catolică pentru a îndeplini dorința viitoarei lui soții, care era o catolică fervență.

Cu toate preocupările mele zilnice, nu ştiam să mă gândesc la viitor. Ştiam că situația în care mă aflam era trecătoare.

Ofensiva Aliaților pe frontul de Vest devenise din ce în ce mai susținută după intrarea masivă a trupelor americane în luptă. La începutul lui septembrie, soarta germanilor putea fi considerată ca definitiv pierdută. Mă bucuram că războiul se apropie de sfârşit Şi cu aceasta vor înceta şi neajunsurile materiale pentru mine. Dar aveam să mai trec prin multe experiențe înainte de a părăsi America.

110. O veste bună

în ziua de 24 septembrie am primit o telegramă de la agenția' Chicago, unde mă înregistrasem înainte de a pleca de acolo.-i

388

Mi se comunica în termeni precisi că mi-a găsit un post de profesor la Wabash College în Crawfordsville, statul Indiana. Am răspuns că primesc, dacă îmi trimite instituția bani pentru transport. Mi-era teamă să plec înainte de a fi sigur că sunt angajat. Primirea cheltuielilor de transport mi-ar fi confirmat numirea. De aceea mă hotărâi să aştept, fără a-mi face nici un plan asupra eventualei mele ocupații.

Peste câteva zile am primit un cec, împreună cu o scrisoare, din partea rectorului colegiului, care-mi indica precis condițiile angajării în instituția condusă de el. Atunci m-am hotărât să mă pregătesc de plecare, îmi luai rămas bun de la familia Johnson, unde petrecui ultima duminică. De asemenea, mă despărții cu regret de bunul meu amic Nadelman. Eram mulțumit că-i terminasem articolul despre concepția sa asupra artei în general şi a sculpturii îndeosebi. Trecui si pe la Youngman pentru a-i anunța numirea mea. Această ştire îl impresiona. După ce mă felicită, el mă rugă să-i trimit un articol semnat despre România, care să apară în numărul din ianuarie 1919 al revistei. Adăugă să nu uit a-i trimite şi fotografia mea, voind să mă prezinte cititorilor, după obiceiul american. Eram încântat că voi putea publica un articol despre țara mea, atât de puțin cunoscută şi mai ales greşit

«judecată în Statele Unite.

Numirea într-un post universitar, deşi dorită de mult timp, nu mă bucură în mod neobişnuit. Nu ştiam în ce împrejurări îmi voi îndeplini obligațiile unei asemenea însărcinări şi nici nu voiam să-mi fac iluzii despre noul mediu în care eram chemat să trăiesc.

Prea avusesem multe dezamăgiri în ultimii doi ani pentru a mă lăsa ademenit de imaginație. Astfel căutam să mă mențin în marginile înțeleptei lozici engleze: „aşteaptă şi vezi" *(wait and see).*

111. La Wabash College

Luni, 30 septembrie, după-amiază, am plecat spre Crawfordsville, unde soseam a doua zi dimineață, după o călătorie de aproape douăzeci ore cu trenul rapid. Am tras la singurul hotel al oraşului, o modestă clădire cu două etaje. După ce-mi făcui toaleta, am plecat la locuința rectorului, sau cum se zice în Statele Unite, a preşedintelui Colegiului. Dr. George Lewis Mackintosh era un scoțian înalt şi slab, cu părul puțin cărunt pentru vârsta lui

de aproape şaizeci de ani, cu ochi albaştri şi cu o privire blândă de pastor presbiterian. Era, de altfel, doctor în teologie. Mă primi ca pe un vechi prieten, nelăsându-mă să mă simt intimidat de situația sa. îmi spuse că, după cât ştie, sunt autorul mai multor lucrări de filosofie în limba germană şi că am studiat şi la Paris.

De aceea, pe lângă cursul de filosofie, m-ar ruga să iau şi un număr de studenți, cărora să le dau câteva noțiuni de limba franceză în vederea plecării lor eventuale în Franța. I-am răspuns că această însărcinare mi-aş lua-o numai dacă mai durează războiul. „Fireşte", zise el, „dar nu cred că războiul se va termina în curând". Apoi mă luă de braț şi ieşirăm în „Câmpul" Colegiului, pentru a vizita diferite clădiri, aşezate într-o vastă curte împodobită cu numeroşi castani bătrâni. Pe alee, întâlnind diferiți profesori, ne

opream pentru a le face cunoştinţă. Profesorul de franceză, Leavemvorth, se bucură că va avea un coleg, un colaborator, fiind cel mai încărcat cu ţinerea unui mare număr de cursuri. Se plângea că asistenţii lui sunt puţin pregătiţi. Şi adeseori vorbea în limba franceză pentru a mă convinge dacă vorbeşte corect. Fraza lui era şovăitoare. Căuta cuvintele, iar pronunţarea era aproximativă. Observând facilitatea cu care mă exprimam îmi mărturisi oarecum jenat că, din lipsă de conversaţie, şi-a pierdut deprinderea de a vorbi repede. Dr. Mackintosh, înţelegând situaţia incomodă a titularului de franceză, curmă conversaţia noastră, propunându-mi să-mi arate biblioteca. Rămaşi singuri, îmi spuse că înainte colegiul a avut ca titular un francez, care însă a fost chemat la o universitate mai mare. Colegiul a fost nevoit să angajeze ce a găsit. I-am răspuns că studenţii pot profita mai bine de un profesor american, care a studiat franceza şi astfel cunoaşte de aproape dificultăţile limbii şi că profesorul cu care am vorbit dovedeşte a fi stăpân pe specialitatea sa. „îmi pare bine că-mi spui aceasta", zise dr. Mackintosh cu un uşor zâmbet, adăugând:

„Am avut, totuşi, impresia că nu prea putea să ţină pasul cu dumneata".

Biblioteca Colegiului, care avea peste două sute de mii de volume, era instalată într-o clădire nouă, construită din subscripţiile făcute de foştii absolvenţi ai institutului. Sălile de curs ale Facultăţii de Litere, Filosofie şi Ştiinţe, singurele reprezentate la acest vechi colegiu presbiterian, fondat în 1832, erau în nişte clădiri vechi de cărămidă aparentă. Laboratoarele, sala de gimnastică Şi capela erau de provenienţă mai nouă.

A doua zi mă mutai într-o casă particulară, unde aveam două

390

camere simpatic mobilate, cu baie, la o doamnă bătrână, Mrs.

Miller, care, în tinereţe, călătorise în Europa. Masa o luam într-o pensiune peste drum de locuinţă. Mă simţeam bine în acest orăşel de vreo douăsprezece mii locuitori, liniştit şi curat, fără străini şi fără fabrici. Aveam ocazia să cunosc astfel viaţa de provincie americană cu caracterul ei patriarhal.

Peste o săptămână de la sosire am început cursurile. Studenţii erau tineri simpatici si disciplinaţi. Ei mă urmăreau cu atenţie luând note si cerându-mi lămuriri la sfârşitul lecţiilor. Cum toţi aveau cunoştinţe sumare, căutam să-mi adaptez prelegerile la nivelul lor. La consiliile profesorale discuţiile erau cât se poate de scurte. Fiecare se limita să-şi spună părerea cu motivare concisă, îmi plăcea această disciplină, care excludea orice fel de autoafirmare vanitoasă.

De la început m-am împrietenut cu profesorul de literatură engleză, O'Connor, un tânăr celibatar ca şi mine. Născut în Irlanda, dar emigrant de copil cu părinţii săi, el studiase la universitatea Harvard. Publicase mai multe studii prin diferite reviste. Cunoştinţele lui se extindeau si la literaturile străine, ceea ce-1 făceau să aibă un spirit critic multilateral. Ne plimbam aproape zilnic împreună, discutând de toate. Mintea lui ageră si lipsită de prejudecăţi mă atrăgea mai mult decât modul convenţional şi pedant de gândire al celorlalţi colegi. La rândul său, el era uimit de spiritul meu de observaţie şi [de] reflecţiile pe care le făceam asupra obiceiurilor americane, într-o zi îmi spuse că-i amintesc de Santayana, filosoful spaniol-american, pe care-1 audiase la Harvard. Neînţelegând prea bine comparaţia, mă lămuri că mă asemănăm cu acest gânditor prin spiritul caustic cu care

priveam lumea si viața.

Profesorul de istorie, Gipson, de origine din statul Idaho, fost bursier la Oxford în Anglia, avea de asemenea o atenție deosebită pentru mine, căutând să mă angajeze în discuții asupra războiului de câte ori mă întâlnea. Generalizările lui asupra evenimentelor istorice mi se părea însă prea schematice pentru a le primi de bune. De aceea nu mă sfiam să-i spun că sunt artificiale, invocând unele fapte pe care memoria şi puterea mea de asociație mi lt> aduceau în minte cu o vioiciune de care mă miram eu singur.

Contrariindu-1 în acest fel, nu puteam să-i fiu simpatic. Dacă însă el ținea, totuşi, să mă cultive, cred că o făcea mai mult din dorința de a-mi arăta că ştie multă carte decât pentru plăcerea dezinteresată de a dezbate probleme de istorie. Impresia pe care mi-°

făcea acest studios profesor, era a unui pedant chinuit de amănunte, pe care nu le putea stăpâni din lipsă de metodă sau chiar din neînțelegerea spiritului ştiințific. Căci pentru el ştiința se reducea la erudiție.

Mai degajat în conversație mi se păru profesorul de botanică Holbmman care studiase în Germania. Auzind de felul meu deschis de a conversa, mă invită într-o seară la el acasă. Veni vorba de evoluție. Voia să cunoască părerea mea asupra acestei mari ipoteze. I-am spus că din punct de vedere filosofic, ideea e veche, că se întâlneşte destul de clar nu numai la Aristotel, dar şi în unele aforisme din filosofia hindusă, ba chiar în gândirea plăpândă a prmitivilor. Căci evoluția e sugerată de însăşi desfăşurarea vieții. Din punct de vedere ştiințific, însă, ipoteza mai are nevoie de multe verificări, dacă nu cumva a fost deja dislocată de altă ipoteză. „Da, ai dreptate", zise Holbmman cu vioiciune, „teoria mutației a lui De Vries e poate mai cuprinzătoare pentru a explica unele fapte. Apoi el începu să-mi dea o mulțime de ilustrații, mai ales din domeniul botanicii, pe care le ascultai cu interes, fiindcă veneau de la un specialist. Mă rugă să mai trec pe la el, că-i stimulez gândirea şi că apreciază contactul cu un filosof care nu ignorează ştiința. Soția lui, o simpatică blondă de origine suedeză, îmi spuse de asemenea că sunt binevenit oricând în casa lor.

în altă seară am fost invitat la profesorul de biologie Richards, a cărui soție studiase de asemenea cu Morgan la Universitatea Columbia. Omul era mai puțin simpatic decât ceilalți colegi.

Trecea drept un filo-german, cu toată originea sa engleză, în fața chemine-ului, unde ardea o buturugă, ne întreținurăm vreo trei ore despre consecințele filosofice ale biologiei. Ambii aveau rezerve asupra rezultatelor la care ajunsese specialitatea lor, ceea ce mă făcu să observ că se află pe calea cea bună, căci unde încetează dogmatismul, acolo începe ştiința. Această vorbă le plăcu atât de mult, încât îmi răspândiră în tot oraşul faima de „filosof excepțional". Asemenea sucesc mă amuzau şi căutam să le explic prin penuria de gândire a mediului restrâns al unui orăşel de provincie.

Cu profesorul de filologie Tappy mă vedeam rar, deşi în mod firesc ar fi fost să fiu mai apropiat. Era un om mult mai în vârstă şi cu un stoc fix de cunoştințe, pe care nu

simțea nevoia să-1 sporească sau să-1 revizuiască. De câte ori mă întâlnea, căuta să evite orice conversație, mulțumindu-se să rostească cuvintele

obişnuite despre vreme. Bănuiam că mă consideră prea tânăr pentru a dezbate cu mine subiecte mai înalte. Dar informându-mă de la colegul O'Connor, aflai că e un om cu minte statică si fără orizont. Consiliul curatorilor *(Boord of Trustees)* care conducea de fapt colegiul, voia de mult să-1 înlocuiască, dar, din motive necunoscute, îl tolera mai departe.

Cel mai vanitos şi mai activ prin manifestările lui extrauniversitare, era profesorul de limbă engleză Brown, un om de vreo patruzeci şi cinci de ani, înalt, cu o față palidă, în care strălucea prin ochelari doi ochi verzi pătrunzători, întors de curând din Franța, unde ținuse soldaților americani conferințe sub auspiciile instituției Y. M. C. A., el se simțea cu deosebire mândru de o asemenea misiune, într-o zi mă pomenii cu el acasă, îmi spuse că dorea să mă cunoască mai de aproape după ce auzise mult bine despre mine. Tocmai lucram la articolul despre România pentru revista din New York. îşi aruncă ochii asupra foii pe care o transcriam la maşină şi îmi spuse pe un ton de dascăl consumat, că engleza mea este corectă, îi mulțumii pentru compliment. Apoi se uită la cărțile mele înşirate pe o etajeră, luând volumul *Intenții* al lui Oscar Wilde. Mă întrebă, pe acelaşi ton, dacă îmi place acest scriitor. I-am răspuns că mă interesează prin spiritul lui vioi.

Atunci el începu să-mi diserteze didactic asupra lacunelor de simțire ale scriitorului irlandez si asupra caracterului fanatic al întregii sale opere. I-am replicat destul de blând pentru a nu-1 jigni, că o asemenea judecată e valabilă cu privire la poet, nu însă cu privire la prozator. „Nu, amicul meu", continuă el încălzindu-se si ridicând degetul arătător, „Oscar Wilde nu e un mare prozator. Ca străin nu-ți dai seama prea bine ce înseamnă a poseda arta de a mânui limba engleză. Dacă voiesti să afli aceasta, citeşte pe William Hazlitt", accentua el cu siguranța unui rutinar.

N-am replicat nimic, lăsându-1 să creadă că m-a convins. La plecare, el mă invită cu insistență să-1 vizitez pentru a-mi arăta vasta sa bibliotecă. Avea, în adevăr, o foarte bogată colecție de cărți de literatură engleză şi franceză, legate frumos si aşezate pe rafturi mobile într-o cameră spațioasă, îmi spuse că intenționează să plece din Colegiul nostru, unde simțea că e o instituție prea mică pentru dorința lui de a se manifesta, îmi arătă o scrisoare prin care era chemat la Universitatea din Danver, unde i se oferea şi un salariul mai mare. Avea însă ezitări, necunoscând încă situația din acel oraş. De aceea a scris unui prieten de acolo să-i comunice prețurile privind chiria, alimentele, etc. pentru a le

compara cu acelea din Crawfordsviile. Numai după această confruntare îşi va da răspunsul. Toate aceste preocupări mărunte se încadrau cu omul al cărui gust literar punea pe William Hazlitt deasupra lui Oscar Wilde.

Cu Leavenworth, profesorul de franceză, mă vedeam la început destul de des.

Când mă prindea, nu mai scăpăm, fie că mă invita la el acasă, fie că ne plimbam ore întregi prin împrejurimile oraşului, în care timp voia să se exprime numai în limba franceză. Conversația lui era însă greoaie, atât ca formă cât şi ca fond, omul fiind lipsit cu desăvârşire de imaginație. Mă obosea şi mă plictisea, aşa că până la urmă căutai să-1 evit.

De ceilalți colegi, îmi amintesc foarte puțin. Numai profesorul de economie politică, Leonard, mi-a rămas în minte. Era un om atletic, cu părul roşu şi foarte tăcut, în schimb, soția sa avea o personalitate care ieşea din comun. La o serbare se produsese pe scenă pentru a recita versuri din Longfellow. Cum era blondă, cu o siluetă delicată şi îmbrăcată în negru, apariția ei avea ceva feeric, care mă impresiona. Pe lângă aceasta, vocea ei caldă şi dicțiunea cu care recita, îmi stârniră admirația. A doua zi, întâlnind-o întâmplător pe stradă, n-am putut să mă abțin de a-i spune cât de mult mi-a plăcut, adăugând că arta şi făptura ei m-au făcut să uit o clipă dimensiunile reduse ale mediului în care mă aflam.

Cuvintele mele o mişcară, îmi spuse deodată că se simte nefericită, văzând că nu e înțeleasă şi apreciată nici măcar de soțul ei. Această mărturisire mă surprinse. In ochii ei albaştri zării o privire tulburătoare. Mă abținui să mai spun un cuvânt. Când i-am strâns mâna la despărțire, observai că tremura. M-am gândit apoi că şi în Statele Unite sunt căsnicii nepotrivite şi că femeia, cu toată libertatea şi privilegiile de care se bucură, suferă jugul bărbatului.

112. O pensiune de provincie

La pensiunea unde luam masa, am făcut cunoştință cu mai multe persoane din localitate. Un domn septuagenar, fost medic la spitalul oraşului, avea o pronunțată notă de provincial în vorbă şi în gesturi. Insistă să ne întrețină cu amintiri şi anecdote. Soția lui îl asculta docil şi făcea haz de tot ce spunea. O altă familie localnică era un farmacist cu o soție mult mai tânără. Pe cât de tăcut şi [de] rezervat era el, pe atât de vorbăreață şi zglobie se

afirma ea. Doamna avea si veleități de mondenă, îmbrăcându-se elegant şi conducând singură o limuzină Buick. Mai era o domnişoară de vreo patruzeci de ani trecuți, profesoară de ştiințe naturale la liceul din localitate, o ființă timidă, care roşea la anecdotele inofensive ale bătrânului medic. La un capăt al mesei stătea o domnişoară de vreo treizeci de ani, blondă, subțire şi delicată, cu ochelari înrămați, dar simpatică prin rezerva pe care o păstra-. Era secretară la banca din localitate, într-o seară ne r întâlnirăm amândoi la ieşire. O întrebai dacă nu e dispusă a se plimba puțin, îmi răspunse cu o voce, al cărui timbru plăcut îl constatam întâia oară, că primeşte bucuros. Originea olandeză a străbunilor ei se păstrase în unele trăsături ale feței, deşi corpul ei luase suplețea caracteristică a fetelor americane. Numele ei era Dene Hochstetter, pe care-1 pronunța cu un accent plin de farmec feciorelnic. La despărțire îmi spuse că mă va invita la un ceai, privindu-mă drept în ochi, ca şi cum ar fi voit să-mi scruteze gândurile. Modul ei de a fi îmi plăcu, deşi nu pot spune că-mi răscolise simțurile şi imaginația. Eram, totuşi, mulțumit că puteam schimba o vorbă cu o fată bine crescută si care nu mă indispunea prin diferite izmeneli, cum mi se întâmplase cu o domnişoară închipuită, pe care o întâlnisem în casa profesorului de franceză.

Pensiunea era condusă de o bătrână, ajutată de o nepoată, aceasta văduvă si cu

un băiat de şase ani. După fiecare masă se încingeau discuţii oţioase, în care medicul şi soţia farmacistului se produceau cu deosebire. Căutam să mă eschivez de a participa la conversaţie, deşi uneori o urmăream cu atenţie. Constatam că provincia se asemăna în toate părţile pământului. Unele subiecte discutate îmi aminteau de „intelectualii" pe care îi auzeam pe timpul copilăriei la Turnu Măgurele sau la Câmpulung-Muscel, şi-mi ziceam că deosebke nu era decât de formă. Eram, totuşi, mulţumit că aveam ocazia să cunosc direct viaţa de provincie

americană.

în unele seri, când intram în casă mai de timpuriu, Mrs Miller mă aştepta în hol, avidă să mă întrebe de tot ce am văzut şi aflat în oraş. Cum HU prea ştiam să-i comunic, începea ea să-mi povestească despre ce auzise. Când epuiza acest subiect, atunci îi plăcea să-mi împărtăşească impresiile de călătorie din Europa.

Biata femeie avea o memorie foarte capricioasă. Confunda multe lucruri, pe care le văzuse în pripă, după programul unei agenţii de turişti. Cutreierase Marea Britanie, Franţa, Belgia, Olanda, Germania, Elveţia şi Italia în patru săptămâni! Eu mă feream s~°

---

contrazic sau s-o corectez, căci impresiile ei haotice mă distrau.

Alteori mi se plângea de purtarea necuviincioasă a nepoatei, o fetiţă de treisprezece ani, rugându-mă să-i fac morală. Fetiţa era zglobie şi toată necuviinţa ei consta în faptul că se plictisise să stea mereu în casă cu o bunică cicălitoare.

113. O nouă prietenie si cunoştinţe de circumstanţă

Miss Dene Hochstetter mă invită într-o duminică după-amiază la un ceai în apartamentul ei mobilat cu gust. în interiorul acesta, ea mi se păru şi mai simpatică. Privind-o cum şedea într-un fotoliu în faţa mea, descoperii noi puncte de atracţie în fizicul ei. Ochii ei căprui erau expresivi şi cadrau bine cu părul blond şi pielea roză deschisă a feţei. Ochelarii cu ramă, pe care îi purta, păreau că o avantajează, imprimând ochilor o expresie vioaie. Cercetarea mea se întinse apoi la formele corpului pe care le descopeream pline şi proporţionale, de câte ori se ridica din fotoliu. Mâinile şi picioarele erau mici şi delicate, în detaliu nu-i lipsea nimic, care s-o facă frumoasă. Şi totuşi, în ansamblu impresia era numai a unei fete drăguţe, îmi ziceam că poate ochelarii îi micşorează farmecul. De aceea o rugai să-i scoată.

Ea se supuse. Constatam că, fără ochelari, figura ei se idiliza.

Ochii căpătau o expresie mai puţin vioaie, dar în schimb intriga îşi excita curiozitatea, îi luai braţul alb şi pietros şi-1 sărutai. Ea nu zise nimic şi nici nu făcu vreun gest de împotrivire. După o clipă îşi puse ochelarii, zicând cu un uşor zâmbet: „Trebuie să te văd şi eu, altfel mă domini cu privirea". Am plecat mulţumit de cele două ore petrecute cu această fată, care începea să mă intereseze. Un sentiment vag de nelinişte mă cuprinse. Nu ştiam la ce poate duce această cunoştinţă, îmi ziceam cu oarecare aprehensiune, că nu trebuie să abuzez de bunătatea şi încrederea pe care mi le arăta o fiinţă inocentă.

A doua zi, la masă, mă întrebă dacă am fost mulţumit de vizita pe care i-am facut-o, fixându-mă drept în ochi. I-am răspuns că am fost încântat. Apoi îmi propuse

să-mi arate casa Şi muzeul lui Wallace, autorul romanului *Ben Hur.* După terminarea lunch-ului, plecarăm împreună să vizităm acest mic muzeu al oraşului, îmi explică amănunte din viaţa scriitorului, pe care nu-1 citisem încă. Se oferi să-mi dea romanul, care făcuse Pe vremuri oarecare vâlvă. :••

Peste trei zile, ducând-o acasă după masa de seară, mă invită din nou să intru pentru a mă prezenta familiei, în a cărei casă se afla apartamentul ei. Doamna proprietară era o femeie trecută de patruzeci de ani, înaltă şi cu trăsături încă frumoase. Avea o fată de optsprezece ani, logodită cu un văr al ei, student la Universitatea din Chicago. Am stat de vorbă, discutând banalităţi. La plecare, Hochstetter îmi spuse afară să o iert că mi-a dat prilejul de a mă plictisi, dar că rândul viitor vom fi iar singuri.

Apropierea mea de Miss Hochstetter începuse sa fie observată în pensiune. Doctorul nu se putu stăpâni de a face o slabă aluzie la prietenia noastră, ceea ce mă făcu să-i arunc o privire aspră.

El înţelese că nu-mi place să devin subiect de discuţie. Nu mai îndrăzni să repete asemenea indiscreţii. Ceilalţi se mulţumeau să ne iscodească, ceea ce nu era prea grav.

Mrs. Miller încă auzise de prietenia noastră, într-o seară începu să-mi laude calităţile fetei, aşteptând să vadă ce zic, M-am mulţumit să-i spun că o stimez ca pe o fată inteligentă si cuminte, cu care-mi place să discut literatură. „Da, da, ai dreptate, Miss Hochstetter a citit multe cărţi, este o intelectuală ca si d[umnea]ta", observă bătrâna cu intenţia de a mă angaja mai mult în discuţie. Văzând însă că nu ţiu să mai adaug nimic, schimbă vorba, plângându-se iar de necuviinţele nepoatei.

Toate aceste experienţe în noul mediu, unde aveam să trăiesc un an, nu mă îndepărtau de la programul de lucru. Cursurile mi le făceam cu o regularitate exemplară, în fiecare dimineaţă, la ora opt fără un sfert, eram în Capela Colegiului, asistând la micul serviciu divin, la care participau toţi profesorii în frunte cu preşedintele. Acesta aprecia cu deosebire prezenţa mea. Duminica dimineaţa mă duceam la una din bisericile oraşului ascultând pe rând liturghia la presbiterieni, episcopeliani, metodişti, baptişti, adventişi şi catolici. Cu pastorul metodist, dr. Moss, mă împrietenisem, discutând cu el probleme teologico-filosofice. Era un bărbat de vreo patruzeci de ani, voinic, cu un cap interesant şi foarte îngrijit la îmbrăcăminte. Enoriaşii lui erau însă împărţiţi în două tabere cu privire la valoarea lui morală. Unii îl considerau monden, imputându-i că ar fi atent cu o văduvă tânără, pe care o vizita mai des. Alţii îl stimau pentru calităţile lui intelectuale şi-1 apărau de suspiciunile taberei adverse, într-o seară, dr. Moss mă invită la o reuniune a reprezentanţilor bisericilor cu excluderea romano-catolicilor si ai credincioşilor Ştiinţei Creştine. Se discutau diferite teme religioase prin prisma raţionalismului protestant.

Mi-a plăcut disciplina cu care se discuta. Fiecare asculta cu răbdare. Când îi venea rândul, căuta să-şi expună punctul de vedere cât se poate de obiectiv şi dezbrăcat de amor propriu. La sfârşitul şedinţei fui invitat să-mi spun şi eu părerea. Le-am mărturisit că, necunoscând îndeajuns problemele teologice, n-aş putea să mă pronunţ în

mod categoric. Tot ce puteam să spun, s-ar reduce la o părere asupra părerilor exprimate de antevorbitori, a căror competență mă face să fiu atât de prudent. „Să auzim această părere", zise dr. Moss, la care aderară şi ceilalți clerici.

Atunci le-am spus că, ascultând pe reprezentanții diferitelor confesiuni, care se combăteau, am avut impresia că argumentele fiecăruia sunt valabile, când ne aşezăm din punctul de vedere din care sunt invocate. Acest relativism pe care-1 invocam cu destulă teamă de a nu fi luat drept un sofist i-a mulțumit pe toți. Dr.

Moss mă invită apoi să vorbesc într-o duminică după-amiază despre o chestiune în legătură cu războiul.

Citesc în micul meu jurnal de atunci, că în ziua de 7 noiembrie după-amiaza am ținut conferința promisă în biserica cea mai încăpătoare a oraşului *(Christian ChurcK),* care era arhiplină.

Când mă şuii pe anvon să vorbesc, nu ştiam dacă voi putea susține cu succes subiectul anunțat, anume - „Monarhia Habsburgică".

Nu pregătisem nimic special. Numai câteva fapte şi date istorice mi le notasem pe o hârtie. Subiectul îl alesesem, fiindcă de câteva zile se vorbea de dizolvarea Imperiului Austro-Ungar şi de eliberarea naționalităților, printre care şi cea română. Gazetele anunțau chiar în acea zi că şi germanii sunt pe punctul de a cere armistițiu. Când văzui atâta lume fixându-şi privirea asupra mea, în loc să mă intimidez, am prins curaj. Mă simții deodată stimulat, în locul introducerii pe care aveam de gând să o fac, îmi veni în minte un fapt legat direct de țara în care mă aflam. Astfel începui a spune ascultătorilor că monarhia de Habsburg a stăpânit odinioară şi pământul care se cheamă astăzi Statele Unite ale Americii de Nord. Un fior străbătu în public. Nimerisem bine şi contactul direct se stabilise cu cei care mă ascultau. Expunerea urmă apoi cât se poate de naturală insistând asupra problemelor naționalităților cu care ocazie vorbii şi despre frații din Ardeal.

Conferința durase o oră încheiată fără să mă obosesc şi fără să observ în sală vreun semn de plictiseală. La sfârşitul expunerii fui aplaudat cu însuflețire. Un judecător de pace, membru în consiliul de curatori al Colegiului Wabash, ținu să-mi spună că a înțeles mai bine din expunerea mea problema austro-ungară

decât din toate cărțile şi revistele pe care le citise asupra acestei chestiuni. Gipson, profesorul de istorie, mă felicită de asemenea pentru modul clar şi intuitiv în care am tratat subiectul. Tuturor le-am răspuns că datorez publicului o bună parte a reuşitei, ceea ce era adevărat, îmi dădeam seama pentru întâia oară ce înseamnă a fi susținut de un public atent.

în dimineața zilei de 11 noiembrie mă sculai în sunetul clopotelor bisericilor. Mrs. Miller, cu un ziar în mână, veni să-mi vestească semnarea armistițiului. Eram atât de vesel, încât riu ştiam de ce să mă apuc. Sfârşitul războiului însemna pentru toată lumea o mare uşurare, iar pentru mine însemna revenirea la viața independentă si scutită de griji materiale, de care fusesem privat

în ultimul timp.

în urma invitației revistei *The Pan American Magazine* din New York, am scris un articol despre „Noile națiuni născute din război", care urma să apară în numărul din

ianuarie 1919. în acelaşi timp am început să-mi revăd încă o dată manuscrisul studiului despre război şi pace, voind să-i dau o formă şi mai concisă în vederea publicării.

între timp, prietenia mea cu Miss Dene Hochstetter devenise foarte intimă. După mai multe vizite, într-o seară îmi mărturisi că se simte cu desăvârşire dezarmată în fața mea si că de aceea se teme de mine. Era stilul ei de a-mi spune că mă iubeşte. Din partea mea nu pot spune că-mi pierdusem controlul. Mă simțeam însă răscolit si doream s-o cunosc din toate privințele. Totuşi, nu voiam s-o forțez nici măcar cu vorba. Dar pe măsură ce o vedeam mai des, comportarea ei devenea mai detaşată de prejudecățile sociale şi scrupulele unei fete de treizeci de ani, care ştiuse să se păstreze curată la trup şi suflet. Această curățenie mă atrăgea si în acelaşi timp mă oprea de a face vreun gest brutal. La rândul ei, deşi la început apreciase ținuta mea, cu timpul se văzu neputincioasă de a mai lupta, uitându-si principiile care o prezervaseră de ceea ce morala obişnuită condamnă, într-o seară ea mă îmbrățişa, rostind înăbuşită de pasiune: „Fă ce voiesti cu mine, nu-mi mai aparțin!" Aceste cuvinte mă tulburară adânc, fără însă a-mi pierde rațiunea. Văzând că ezit, ea mă cuprinse cu mâinile şi mai pasionat, abandonându-se cu desăvârşire.

Dragostea noastră trebuia să rămână secretă. Nu numai reputația ei era în joc, dar si eu puteam suferi cea mai aspră judecată din partea oamenilor, care nu admiteau relațiile între un bărbat si o femeie decât în cadrul legal si consfințit de tradiție-

t

Faptul că zăboveam la Dene până noaptea târziu, nu constituia un indiciu pentru a fi bănuit, în Statele Unite asemenea vizite sunt tolerate, cu condiția să nu dea naştere la scandal. Când ieşeam împreună la cinematograf, sau când ne vedeam la masă în pensiune, purtarea noastră nu avea nimic *shocking.* Vorbeam despre lucruri indiferente. Lumea se obişnuise cu prietenia noastră şi nu se mai ocupa de noi.

Dene avea, totuşi, unele remuşcări. Se scuza singură de slăbiciune. Era neliniştită şi de viitorul care o aştepta. Ştia că, o dată anul universitar terminat, nu va mai putea să mă vadă. De aceea îmi spunea că e hotărâtă să plece din Crawfordsville, când voi pleca şi eu, şi că-şi va căuta o ocupație în alt oraş. încercam să-i arăt că ceea ce a consimțit din pornire spontană, nu constituie un păcat, şi că nu trebuie să regrete de a fi întâlnit un bărbat care i-a dat senzația marii iubiri. Până la urmă se împacă sufleteşte.

Devenisem buni camarazi. Mergeam împreună la teatru, cinematograf, concerte, biserică, iar uneori ne plimbam prin împrejurimile pitoreşti ale oraşului. Arătându-ne împreună în public, dădeam lumii mai puțină ocazie de vorbit pe socoteala noastră. Această comportare mi-o impusese Dene, care ținea mult ca reputația ei să nu sufere nici o ştirbire, într-o zi, ea m-a luat la Templul Mosaic, unde avea acces pentru că tatăl ei fusese francmason, în Statele Unite a fi *francmason* nu este nici un secret, ci mai degrabă o mărturie publică în ce priveşte meritul de a fi om de ispravă. Căci numai oamenii cu o moralitate desăvârşită pot deveni membri ai unei asemenea asociații.

în ziua de *Thanksgiving Day* (marți, 28 noiembrie), am fost invitat, împreună cu Dene, la masa de prânz la preşedintele Colegiului. Această invitație era privită de unii cunoscuți ca o recunoaştere tacită a unei eventuale căsătorii. Soția preşedintelui, o femeie cu aproape treizeci de ani mai tânără decât el, se întreținu amabil cu Dene. Erau de față numai o parte din profesorii Colegiului. Tradiționalul curcan cu umplutură şi garnitura de rigoare, era tăiat şi împărțit de însuşi Dr. Mackintosh, care îndeplinea solemn acest ritual din locul său în fruntea mesei. N-a lipsit nici pudinga de origine engleză. După masă sosiră toți Profesorii cu soțiile lor. Se servi *punch* şi înghețată cu frişca şi soda *(ice cream soda),* specialitate americană prin excelență, îmi Părea bine că-mi fusese dat să particip la o sărbătoare atât de witimă şi caracteristică pentru americani.

Din când în când mergeam la Indianapolis, acest oraş mare

la o depărtare de mai puțin de o oră cu trenul. Uneori mergeam cu Dene pentru a face cumpărături sau pentru a vedea vreo piesă de teatru. Asemenea plimbări mă distrau, fâcându-mă să uit monotonia orăşelului în care trăiam.

Pe la începutul lui decembrie, scandalul cu pastorul metodist, dr. Moss, deveni acut. Majoritatea enoriaşilor luau atitudine împotriva lui, cerându-i demisia pe motivul că nu le trebuie „preot necăsătorit", îl întâlnii pe omul năpăstuit într-o seară în holul Y.M.C.A. Era foarte abătut, îmi spuse ca unui prieten că e învinovățit pe nedrept si că aşteaptă răspunsul dintr-un oraş mai mare, unde speră să fie angajat la biserica metodistă de acolo.

Ținu să-mi spună că relațiile lui cu doamna văduvă au fost de natură intelectuală şi spirituală. Enoriaşii sunt prea limitați de prejudecăți pentru a înțelege asemenea relații. Nu ştiu cât de adevărate erau afirmațiile lui, dar omul avea o înfățişare de bărbat prea sănătos si atrăgător pentru a se fi mulțumit numai cu exerciții spirituale. Reacțiunea enoriaşilor reflecta o notă caracteristică a psihologiei americane, impregnată de puritanism, însemnând vigilența față de viața morală a preoților chemați să dea exemplu

pentru credincioşi.

într-o după-amiază am asistat la un serviciu în Biserica Ştiinței Creştine *(Christian Science Church).* La pupitru era o doamnă, care citea din cartea lui Mrs Eddy, întemeietorul sectei.

După lectură s-a făcut tăcere, în care timp fiecare credincios se reculegea, concentrându-se asupra celor auzite. Apoi fiecare începu să-şi comunice experiențele personale menite să confirme metoda d[oam]nei Eddy şi aplicarea credinței ca mijloc de •'•'• tămăduire a oricărei suferințe fizice. Astfel văzui că se desprinde din mulțimea de credincioşi un om supt de boală, cu ochi de muribund, pentru a ne spune cu toată convingerea că se simte sănătos şi întărit de când a devenit un membru al Bisericii Ştiinței Creştine. O femeie mai în vârstă, cu o bubă canceroasă pe nas, încercă, de asemenea, să ne încredințeze, în cuvinte confuze, că e pe cale să se vindece în urma aderării la aceeaşi biserică. Alți credincioşi urmară pe rând să-şi împărtăşească experiențele salutare datorite credinței şi metodei propovăduite de d[oam]na Eddy. Am plecat oarecum descurajat de atâta obscurantism, întâlnit într-o țară nouă şi deschisă progresului.

Cu tânărul preot al Bisericii Episcopeliane, rev[erend] Miller mă împrietenisem de asemenea. Mă invită într-o seară să-l vizitez, împreună cu O'Connor. Avea o locuință confortabilă Ş1

încăpătoare, pusă la dispoziție de parohie. Pastorul era celibatar şi se gândea să rămână aşa toată viața pentru a se dedica mai bine studiilor. Avea deja o bibliotecă de vreo şase mii volume.

Pe un raft se etaleu operele lui Voltaire şi ale Enciclopediştilor în limba franceză. Ne lămuri că a studiat pe gânditorii francezi ai secolului al XVTII-lea pentru a înțelege mai bine fenomenul marii revoluții din 1789 şi slăbirea credinței în autoiitatea Bisericii. Apoi ne arătă diferite volume de filosofie şi teologie, legate în piele. Eruditul pastor ne mărturisi că are o deosebită predilecție pentru Abelard, a cărui viață şi operă le cunoşteam în amănunt. O'Connor surâse, uitându-se la mine. Pastorul ținu să se explice că nu atât amorul pentru Heloisa cât filosofia îl interesează la Abelard. Era un amestec de naivitate şi rafinament în toată făptura preotului ale cărui lecturi mergeau până la scriitorii moderni cei mai puțini conformişti.

Asemenea experiențe şi relații cu oamenii Bisericii mă interesau. Ele îmi dezvăluiau diferite mentalități, sub care apăreau credințele şi convingerile religioase. Niciodată înainte şi nici după aceea n-am trăit în contact atât de strâns cu slujitorii Bisericii ca pe timpul şederii mele în Crawfordsville.

114. După încetarea războiului

Sfârşitul războiului îmi adusese liniştea sufletească deşi aveam unele îngrijorări asupra viitorului meu. Crăciunul 1-am petrecut cu Dene. Mi-a pregătit o masă excelentă, de la care nu lipsea şi plăcinta cu mere *(apple pie),* atât de prețuită de americani. Am discutat împreună despre oameni şi viață. Experiența ei cu oamenii era foarte limitată. De aceea avea încă o părere bună despre natura omenească în genere. N-am încercat să-i influențez această părere, care, pentru mediul în care trăia, era şi cea mai potrivită. Vorbind despre viitor, am observat că ar fi dorit să afle ceva asupra planurilor mele, dar educația o făcea să păstreze o atitudine discretă. Când am întrebat-o ce va face după ce voi fi plecat, mi-a repetat ce-mi spusese înainte, că va pleca în alt oraş.

O tristețe se degajă din cuvintele ei reținute. Era însă prea mândră să-şi arate regretul în mod sentimental. Şi pentru această mândrie, dublată de o rară noblețe sufletească, apreciam prietenia ei.

Anul început în condiții tragice atât pentru mine cât şi pentru / 'Urnea întreagă, se termina cu bine. O dată cu încetarea războiului '

k»'

lua sfârşit şi nesiguranța în care trăisem de doi ani. Deşi nu ; primisem nici o veste de la unchiul meu şi nici nu ştiam când voi începe să intru din nou în

posesiunea venitului meu, mă simţeam mai liniştit. Până la terminarea angajamentului faţă de Colegiu, în iunie, aveam timp să mă gândesc. Prevedeam însă că plecarea mea în Europa va mai întârzia, date fiind condiţiile economice care domneau în toate ţările şi îndeosebi în România.

Cu ocazia aceasta, notam în ziua de 31 decembrie 1918 următoarele reflecţii pe o foaie detaşată, scrise în limba engleză:

„Interesul meu principal e îndreptat asupra Congresului Păcii. Nu cred în «Liga Naţiunilor» atât timp cât nu văd o schimbare de spirit în relaţiile internaţionale". Scepticismul meu s-a dovedit, din nenorocire, întemeiat. Lumea aşa-zis „civilizată" era departe de a înţelege binefacerile unei organizări raţionale, în care dreptul să predomine asupra forţei. Cu menţinerea discriminării între învingători si învinşi nu se poate trece la o asemenea organizare.

115. Un început bun de an

Am inaugurat anul nou cu bine. La o recepţie dată de preşedintele Colegiului, am întâlnit multă lume. Erau de faţă şi unii profesori de la Universitatea de Stat din Indianopolis, cu care m-am întreţinut în mod plăcut. D[oam]na Mackintosh îşi afirma vanitatea de femeie frumoasă şi inteligentă, contrastând cu atitudinea degajată de înţelept a soţului ei. Nu ştiu câtă armonie exista în această căsnicie. Căci nu numai marea diferenţă de vârstă, dar si deosebirea de temperament contribuiau la o continuă contrarietate, bănuită de unii şi afirmată de alţii, care îi cunoşteau

mai bine.

O bucurie mi-a provocat apariţia articolului meu în *The Bankers Magazine* şi *The Pan American Magazine* din New York.

Erau cele dintâi articole semnate de mine în limba engleză.

Aveam o deosebită plăcere că mi se dăduse ocazia să scriu ceva substanţial asupra ţării mele. Titlul articolului din prima revistă era *Roumanian's economic and politicul future.* Directorul Youngman a ţinut să-1 însoţească de fotografia mea si [de] câteva rânduri elogioase asupra persoanei mele. Celălalt articol *The nevo born nations of the war,* deşi trata despre noile naţiuni eliberate (cehii, slovacii, croaţii, slovenii si polonii), nu uita să dea multe date şi asupra românilor din Transilvania, Bucovina şi Basarabia-

Am dăruit câte un exemplar din fiecare mai multor colegi.

Publicitatea pe care o primeam, impresiona pe prietenii şi cunoscuţii mei din Crawfordville. Observam că toţi mă priveau cu oarecare admiraţie. Căci numai O'Connor şi cu mine eram publicaţi la New York, pe când ceilalţi colegi publicau în reviste de provincie.

în februarie am primit o invitaţie de la o revistă cu caracter comercial *(Yuroveta Review)* din New York să scriu un articol despre posibilităţile de comerţ extern ale României. Am acceptat mai mult fiindcă era vorba despre ţara mea decât din plăcerea de a vedea publicat de o revistă necunoscută. Articolul apărea în numărul din martie 1919.

Activitatea mea didactică era apreciată şi de studenţi, într-o seară am fost invitat să iau masa la un cămin. Cu această ocazie am vizitat camerele studenţilor şi sala de lectură a „fraternităţii", cum se numeşte un asemenea cămin la universităţile americane.

Studenţii, cu tot caracterul lor sportiv şi zglobiu, erau disciplinaţi.

Am vorbit cu fiecare, interesându-mă de preocupările lor de carieră. Cei mai mulţi studiau pentru a-şi forma o cultură, intenţionând să se dedice apoi unor ocupaţii lucrative. Puţini intenţionau să îmbrăţişeze o carieră în învăţământ.

116. O scurtă revedere

De la Berthy primisem veşti din ce în ce mai rar în ultimul timp. începusem să mă obişnuiesc cu acest tratament. De altfel, observasem mai mult în scrisorile ei o răceală, cu toate asigurările pe care mi le dădea că a rămas aceeaşi faţă de mine. într-o duminică, la începutul lui martie, ne-am întâlnit într-un hotel din Indianopolis. Ne-am bucurat de revedere, dar fiecare simţeam că între noi a dispărut acea comuniune de sentimente, care ne făcea altădată să vibrăm cu toată fiinţa. Ne comunicarăm fiecare planurile de viitor. Ea îmi dădu să înţeleg că până la urmă va sfârşi să se căsătorească, anume cu Stephenson, impresarul din Chicago, îmi motivă această intenţie cu diferite argumente de natură practică, printre care şi acela că trebuie să o întreţină pe mama ei. Văzând că o ascult fără nici o vorbă sau semn care să arate că-mi pare rău, adăugă: „Să nu crezi că-1 iubesc. Cum aş Putea să mă îndrăgostesc de un bărbat mult mai în vârstă decât ruine?" I-am răspuns că aceasta n-ar fi o piedică şi că aşteptam

să-mi invoce un argument mai serios. „Care anume", întrebă ea indignată. Atunci i-am răspuhns surâzând: „Cred că acestui om foarte cumsecade, dacă i se poate găsi o calitate, este că e de o platitudine iritantă". Berthy se uită la mine tulburată. Apoi îmi zise cu o voce blândă: „Nu fi rău! Trebuie să înţelegi că trebuie să închid ochii la ceea ce nu-mi place".

Când ne-am despărţit, ochii ei erau umezi. Nu ştiam că va fi ultima oară că o voi vedea în intimitate. O revedeam la Chicago abia după şapte ani, cu ocazia vizitei Reginei Măria. Berthy devenise la înfăţişare o femeie grasă şi în gesturi o provincială.

Se căsătorise cu impresarul, fără însă a ajunge să cânte la una din marile opere din Statele Unite. El însă reuşi s-o aducă la nivelul său intelectual şi moral.

117. Ştiri din tară si ultimele luni în ^

•.» > ' .r;

Crawfordsville ৡ•

Pe la începutul lui martie primeam o scrisoare de la amicul meu Ţenescul din Bucureşti. Mă bucuram că acum puteam să am o legătură directă cu ţara. Eram însă îngrijorat de unchiul meu, de la care nu mai aveam nici o ştire de aproape doi ani. Ştiindu-1 bolnăvicios şi lipsit de îngrijire de la moartea soţiei sale, mi-era teamă să nu fi murit. De la surorile mele nu primisem nici o veste. Atunci am scris lui Ţenescu să se intereseze, rugându-1 să se ducă acasă la unchiul meu şi să-mi comunice situaţia, oricât

de tristă ar fi.

Primăvara se anunţa frumoasă în orăşelul Crawfordsville. Cu prietenul O'Connor rătăceam ore întregi prin împrejurimi ascultând şi discutând chestiuni interesante

despre literatură, îndeosebi mă interesa fenomenul Shakespeare. Căutam să-mi explic impresiile puternice pe care mi le lăsase lectura acestui genial scriitor, a cărui gândire rapsodică si simțire adâncă mă fascinaseră la început. La O'Connor apreciam îndeosebi caracterul. Unele afirmații sufleteşti mă făceau să mă apropii de el mai mult decât ceilalți colegi, în problematica shakespeareană însă prietenul meu avea cunoştințe prea didactice pentru a mă mulțumi.

Cu Dene mă vedeam aproape zilnic. Uneori mergeam împreună la cinematograf, alteori eram invitați în vreo familie cunoscută de ea. De cele mai muie ori însă petreceam singuri în apartamentul ei simpatic. Cu firea ei egală, liniştită şi discretă nu

mă plictiseam. Mă întrebam ce aş *fi* făcut în acel orăşel de provincie, dacă n-aş fi cunoscut-o.

Despre reputația mea de profesor aveam să primesc o confirmare oficială, într-o zi dr. Mackintosh mă întrebă dacă accept să rămân mai departe la Wabash College, spunându-mi că atât el personal cât şi facultatea apreciază activitatea mea didactică. I-am răspuns că sunt nevoit să plec în țară, unde mă aşteptau rudele şi mă cereau interesele averii mele părinteşti.

Eram, totuşi, măgulit de această atenție, fiindcă angajarea mea fusese numai pentru un an, cum se obişnuieşte în Statele Unite cu orice profesor la început.

Şederea mea în acest colț de viață curat american mi-a dat prilejul să cunosc atâtea lucruri, care altfel mi-ar fi rămas necunoscute. Pe lângă aceasta, am avut ocazia să mă verific, să-mi controlez modurile de a reacționa într-un post de răspundere, pentru întâia oară în viața mea petrecută până atunci mai mult în izolare. De aceea nu regretam experiența în modesta instituție de învățământ superior.

Ştirile despre revoluția comunistă din Ungaria mă neliniştеau.

România era acum din nou în război, în Rusia, ascensiunea la putere a lui Lenin impresionase pe toată lumea din Occident.

Guvernarea bolşevicilor părea că se consolidează, în ciuda forțelor reacționare în luptă contra noului regim. Nu ştiam ce va ieşi din toate aceste evenimente pentru țara mea. Prevedeam că nu voi putea să plec înainte de a se lămuri situația în acea parte a Europei.

Gândul că aş mai fi silit să rătăcesc în America, nu-mi convenea.

Căci aceasta ar fi însemnat, după renunțarea la postul de la Wabash College, să continui a trăi în nesiguranță.

Duminica Paştilor (20 aprilie) am petrecut-o în mod plăcut.

Dimineața, după scurtă plimbare cu O'Connor, am fost la Biserica Presbiteriană, asistând la liturghie şi ascultând o predică bună.

Restul zilei am fost la Dene acasă. Faptul că eram tot fără ştiri de la unchiul meu, mă neliniştea. Mă gândeam din nou cu aprehensiune la viitorul meu.

Peste o lună primeam, în sfârşit, prima scrisoare de la unchiul meu. M-am bucurat să aflu că e în viață, cu toate ştirile neplăcute pe care mi le comunica asupra proprietăților mele. Pe tot timpul' ocupației germane, chiriaşii au refuzat să plătească chiria, îmi'

făgăduia că-mi trimite un cec, cu care să pot pleca în Europa.

La 29 mai încheiam cursurile, îmi părea rău că terminasem cu activitatea didactică şi, prin aceasta, cu tot ce mă lega

sentimental de orăşelul Crawfordsville. Studenții au ținut să-si exprime în diferite chipuri recunoştința față de mine. Eram mişcat să văd că stăruințele mele le-au lăsat o impresie atât de bună.

Un sentiment de tristețe mă cuprinse la gândul că nu ne vom mai întâlni. La 4 si 5 iunie am ținut examene. Cu aceasta lua sfârşit activitatea mea la Wabash College. Peste trei zile (8 iunie), într-o duminică, am asistat la serbarea încheierii anului la Colegiu.

Preşedintele, dr. Mackintosh, a ținut o lungă, dar substanțială cuvântare, tratând despre înțelesul vorbelor Eclesiastului. Subiectul despre zădărnicia lucrurilor lumeşti era dezvoltat cu talent de predicator. Cuvintele lui, rostite cu căldură, aveau răsunet în adunarea alcătuită din toți studenții si profesorii Colegiului. M-a impresionat cu deosebire modul cum a ştiut să scoată în relief caracterul ireversibil al vieții si trecerea efemeră a individului în această lume plină de iluzii şi dezamăgiri. A fost cea mai frumoasă predică pe care am ascultat-o vreodată.

118. Despărţirea de prieteni si plecarea

Mai aveam puține zile până la plecare. Dene căuta să-si stăpânească emoțiile provocate de gândul despărțirii. Atitudinea ei bravă îmi plăcea, în locul unor efuziuni sentimentale, ea prefera resemnarea izovrâtă din conştiința ireparabilului. De altfel, se pregătea şi ea să plece din Crawfordsville. Singur acest gest îmi spunea cât trebuie să o fi costat despărțirea noastră. Prin intervenția unei rude, ea îşi găsise un post în birourile unei cunoscute firme de automobile din Minneapolis. Acest fapt m-a bucurat, fiindcă ştiam astfel că schimbarea de mediu o va face

să mă uite mai uşor.

înainte de a pleca, am făcut vizite pe la diferiții colegi si pastori, cu care mă împrietenisem. Dr. Mackintosh mi-a mulțumit pentru serviciile prestate si a ținut să-mi spună încă o dată că regretă de a nu mă avea mai departe printre profesorii Colegiului.

I-am răspuns că sunt măgulit de aprecierea pe care mi-a arătat-o si că mă voi gândi totdeauna cu plăcere la anul petrecut la Wabash College, precum si la bunătatea cu care am fost îmbrățişat de toți colegii. Aceste cuvinte nu erau simple complimente de circumstanță, ci expresia sentimentelor mele adevărate. Căci în tot răstimpul de aproape cinci ani petrecuți în Statele Unite, n-am avut o viață mai mulțumită. Iar contactul cu învățământul superior

K

american, fie chiar într-o instituție de proporții modeste, a fost pentru mine o experiență interesantă şi utilă. Despărțirea de prietenii care-mi arătaseră atâta simpatie, încă mă făcea să regret plecarea. Mă gândeam că toți au fost față de mine, străin şi necunoscut, cu cea mai mare bunăvoință. Dragostea şi încrederea cu care m-au

înconjurat m-au făcut să fiu mai înţelegător faţă de oameni şi să-i judec cu mai puţină severitate.

în ziua de 15 iunie, într-o duminică dimineaţă, am părăsit orăşelul care mă adăpostise opt luni şi jumătate. Dene a ţinut să mă petreacă până la Indianopolis, de unde luam un tren direct pentru New York. La Indianopolis am petrecut câteva ore împreună, vorbind despre viitorul nostru deopotrivă problematic, căci fiecare aveam de înfruntat necunoscutul într-un fel sau altul.

Ea urma să plece la Minneapolis peste o săptămână, îmi mărturisi că-i va fi greu să suporte singurătatea şi mai ales privirile iscoditoare ale cunoştinţelor. Eu căutai s-o liniştesc, dar ea îmi curmă vorba, zicându-mi: „Voi înfrunta toate, fiindcă sunt pregătită sufleteşte". După masă i-am propus să ia trenul local şi să se întoarcă la Crawfordsville, voind să-i cruţ o oră de aşteptare până la plecarea mea. „Nu, voiesc să stau până când pleci, pentru a-mi aminti şi de ultimele clipe", zise ea cu hotărâre. La ora trei trenul cu care călătoream se puse în mişcare. Dene stătea nemişcată pe peron. O privii de la fereastra vagonului până când nu mai zării decât o siluetă, care se pierdea în depărtare.

119. La New York

A doua zi la *amiază,* am sosit la New York. Am găsit o cameră mică într-o pensiune din strada 47 (West), foarte aproape de Biblioteca Publică, unde voiam să-mi continui lectura operelor rare de filosofic şi istoria civilizaţiei. Seara am fost la Nadelman, care mă reţinu la masă. Am fost atât de veseli să ne revedem, încât ne îmbrăţişarăm, vorbind până noaptea târziu, împărtăşindu-se reciproc experienţele. Logodit mai de mult timp, el se ^ pregătea acum să ia în căsătorie pe doamna foarte bogată, cu '-' locuinţa pe Fifth Avenue. Amânaseră ceremonia din *cauză* că P voiau să treacă un oarecare timp după căsătoria fiicei, argument £ socotit de el pueril. Se pare însă că amânarea aceasta accentuase ³ ªfecţiunea de ambele părţi şi dorinţa de a trăi împreună. ^

Peste două zile, am vizitat pe Youngman, directorul revistei gr

The Bankers Magazine. Mă primi cu o desosebită bucurie, îmi spuse că îi pare bine că am revenit la New York, având a-mi face mai multe propuneri, în primul rând îmi ceru să scriu un articol semnat despre „Datoriile de război ale diferitelor state", punându-mi la dispoziţie toate datele statistice, îmi vorbi apoi despre un plan de a scoate o nouă revistă, dedicată chestiunilor internaţionale, invitându-mă să fiu prim redactor. Chestiunea urma să fie pusă la cale împreună cu directorul revistei *The Pan American Magazine,* la care începusem să colaborez. Propunerea îmi surâdea, deşi nu ştiam cât timp voi mai rămâne în Statele

Unite.

în prima duminică am fost la Newark, la familia Johnson.

După masa de seară, am rămas în birou cu prietenul Johnson, discutând din nou filosofic. Mi-a spus că în ultimul timp încercase să citească *Critica raţiunii pure* în traducerea lui Micklejohn, dar că i-a fost imposibil să înainteze prea departe cu lectura. I-am atras atenţia că o asemenea operă nu poate fi citită fără o anumită pregătire. Kant are terminologia lui, pe care trebuie să o cunoşti înainte de a-1 citi. Toată obscuritatea lui rezidă în această terminologie. Am încercat apoi să-1 iniţiez în înţelesul unor

termeni fundamentali, ca „transcendental", „apriori", „deducție .

transcendentală" etc. în tot cazul, silința unui om trecut de s cincizeci ani de a studia filosofia, era lăudabilă si reprezenta o T excepție față de marea majoritate a americanilor, ocupați în ,

domenii practice.

Ziua mea de naştere (25 iunie) am petrecut-o singur, împlinisem treizeci şi trei de ani şi nu aveam încă nimic clar asupra viitorului. Cu această ocazie notam următoarele reflecții în limba engleză: „Nu am nici o altă ambiție, nici un alt interes, decât de a aduce ordine în masa haotică a gândurilor mele. Orice alt lucru îmi apare secundar. A construi *filosofia mea* este singurul

meu scop în prezent".

în ziua de 28 iunie ziarele anunțau, în sfârşit, semnarea Păcii.

Mă întrebam, dacă Europa îşi va regăsi ordinea de altă dată. în tot cazul, va fi o nouă ordine, cu alte criterii de viață. Războiul a rupt firul dezvoltării paşnice, îmi ziceam mai departe că va trece mult timp până să se revină la normal. Această judecată mi-o întemeiam pe faptele înfățişate în articolele din ziare ale diferiților

corespondenți la fața locului.

Directorul revistei *The Pan American Magazine,* Mr. Rasor, m-a vizitat într-o zi pentru a-mi cere un alt articol. Voia să scriu

despre țările din sud-estul Europei. Am acceptat cu plăcere, gândindu-mă că voi avea prilej să mă ocup şi de România, în acelaşi timp mă bucuram că-mi procuram pe această cale un nou venit. Căci spectrul jenei materiale îmi apărea în minte de câte ori mă gândeam că sunt obligat să mai rămân în America, deşi aşteptam să încaseza cecul, care-mi fusese blocat pe timpul războiului la o bancă din New York. în tot cazul voiam să-mi adun o sumă suficientă înainte de a pleca în Europa.

Cu Nadelman continuam să mă văd mai în fiecare zi. Mă invita la masă şi la teatru, într-o seară am întâlnit la el un pianist polonez din Varşovia. Era polonez din creştet până în tălpi, mândru, lăudăros şi foarte puțin muncitor. Deşi de mai mulți ani în New York decât Nadelman, nu reuşise să se impună cu arta lui, sau cel puțin să se întrețină din ea. Cauza nu era societatea neînțelegătoare față de un artist, cum susținea el, ci firea lui incomodă. Disprețuia pe toată lumea şi era invidios pe succesul lui Nadelman. Aceste resentimente le exprima în mod trivial, cu toate că pretindea că se trage dintr-o familie nobilă. Era ceva tragi-comic în acest om cariat de foame, aproape zdrențuros în înfățişare şi totuşi fudul în mizeria lui fiziologică şi morală. După ce plecă, Nadelman, mă întrebă zâmbind, ce părere am despre concetățeanul lui. I-am răspuns că are toate tarele unui ratat. „L-ai verificat bine", zise el, fără a mai insista asupra unui subiect atât de neplăcut.

în unele seri mergeam cu Nadelman la vreo cafenea din aşa-numitul „Greenwich Village", din Washington Square, cartierul boemei artiştilor de toate neamurile din New York. Ne aşezam la o masă, privind persoanele cu înfățişare exotică şi gesturi stranii,

care treceau drept artişti. Femeile aveau mai toate figuri obosite şi perverse. Când artiştii erau americani se observa un efort de imitaţie în comportarea lor. Boema e tot ce poate fi mai nepotrivit firii şi tradiţiilor americane.

Articolul meu despre sud-estul Europei apăru în numărul din august al revistei *The Pan American Magazine,* fiind însoţit de o hartă schiţată de mine, în care arătam noile frontiere ale României, Iugoslaviei, Bulgariei, Greciei şi Albaniei. Eram mulţumit că putusem să scriu şi de data aceasta ceva despre ţara mea. Am expediat mai multe exemplare la Bucureşti şi unul la legaţia noastră din Washington.

în birourile revistei, am cunoscut pe secretara de redacţie, o domnişoară înaltă, brunetă şi simpatică din Chile, senorita

~T l v>

Mandujano, care părea că se interesează de colaborarea mea. Am invitat-o într-o seară la o cafenea din Washington Square. Cu această ocazie mi-a povestit despre ţara ei, unde spera să se înapoieze peste un an. Figura ei avea ceva straniu, care mă făcea să bănuiesc că nu poate fi de origine pur spaniolă. Mai târziu îmi mărturisi că din partea mamei are ceva sânge indian, de care însă era mândră. Părerile ei despre americani erau superficiale, dar le exprima cu multă discreţie.

Pe la începutul lui august, am plecat la Asbury Park, unde se afla familia Jolmson. Am petrecut câteva zile în această plăcută localitate de pe malul Atlanticului, pe care o revedeam după doi ani. Cu această ocazie, Johnson m-a invitat să plutesc pe apă.

Nimic mai uşor, dacă-ţi vâri jumătate din cap în apă şi stai lungit pe spate cu picioarele alăturate. Apa sărată te susţine şi-ţi dă încredere în propriile forţe, îmi părea rău că nu puteam rămâne mai mult timp pentru a mă bucura de acest sport, care-mi procura

multă plăcere.

Cecul blocat din octombrie 1916 1-am încasat în sfârşit! Mi-a prins bine, deşi nu-mi ajungea să-mi acopere cheltuielile de drum si întreţinerea la Paris pentru câtva timp. Nu voiam să traversez oceanul decât în cabina de clasa I-îi, aşa cum făcusem înainte.

De aceea trebuia să mai aştept până ce voi primi alţi bani.

în numărul din septembrie apărea în *The Bankers Magazine* articolul despre „Datoriile de război". Directorul Youngman mă felicită pentru claritatea si conciziunea cu care tratam subiectul, îmi vorbi din nou de revista internaţională, pe care intenţionau s-o scoată, amintindu-mi că-mi rezervă postul de prim redactor.

Nu ştia că eu mă gândeam să plec în Europa cât mai curând.

între timp, revedeam încă o dată manuscrisul studiului meu despre război şi pace. Voiam să-i dau o formă cât mai concentrată pentru a-1 avea gata de publicat în Anglia, când voi pleca, căci la publicarea lui în Statele Unite nu mă mai gândeam.

Nadelman mă rugă să-i expun, în formă de alt articol, ideile mele despre arta plastică. Eram de altfel familiarizat cu ele, aşa că-mi veni uşor să le aştern pe hârtie. Acest articol trebuia să însoţească, ca-o introducere, catalogul viitoarei expoziţii. Nu ştiu dacă a apărut vreodată. Căci după ce am plecat în Europa, nu m-am mai interesat de soarta articolului scris de mine, dar semnat de Nadelman. L-am considerat în lotul contribuţiilor anonime, pe care le făceam de doi ani la revista *The Bankers Magazine.* Eram, totuşi, mulţumit, că puteam face şi eu ceva pentru amicul Nadelman, care fusese atât de atent cu mine.

De la fosta mea prietenă, miss Ives din Cedar Rapids, am primit o scrisoare în care-mi anunța căsătoria ei. Mă gândeam că ar fi putut fi soția mea încă din 1913, când o vizitasem. Dacă mi-ar fi scris cu mai multă regularitate când venisem din nou în Statele Unite, poate că m-aş fi apropiat din nou de ea. Se vedea din scrisorile ei că nu mai nutrea nici o intenție de această natură, iar eu, cu mândria mea, n-aş fi fost în stare să iau vreo inițiativă.

Pentru a-mi spori veniturile, m-am hotărât să colaborez cu o cronică nesemnată la *Review ofReviews.* Cu ceea ce câştigam de la celelalte două reviste, abia îmi ajungea să plătesc masa şi chiria.

Trebuia să strâng bani pentru călătorie, aşa că nu mă mai dădeam în lături de la o muncă atât de măruntă şi plictisitoare, cum era colaborarea la numita revistă.

120. Un joc sentimental

La pensiunea în care locuiam de trei luni, avuseseră loc unele schimbări. Proprietara Mrs Coddy, o septuagenară paralizată, era ajutată de o nepoată. De la 15 septembrie începuse să servească masa, ceea ce mă bucură, în acest chip nu numai că scăpăm de restaurant, dar aveam ocazia să viu în contact cu mai multă lume.

Căci singurătatea în care mă complăceam trebuia, din când în când, să fie alimentată de experiențe sociale, care să mă ferească de singularizare.

Printre locatari se aflau două surori canadiene, una mai în vârstă şi foarte urâtă, iar alta mai tânără şi foarte frumoasă.

Ambele erau domnişoare si aveau, în ciuda silințelor pe care şi le dădeau de a fi sociabile, caracteristicile fetelor întârziate. Totuşi, cea mai tânără, cu care natura fusese generoasă, era mai bună şi mai comunicativă. Avea o atracție nu numai fizică, dar şi spirituală, înaltă, subțire şi zveltă în mişcări, cu un cap inteligent şi vioaie în gândire, Helen Dean mă interesă de la început. Ochii ei mari albaştri ieşeau în relief pe o față palidă şi încadrată de un păr negru şi bogat. De la primele cuvinte schimbate cu ea, am fost fascinat. Conversația ei se distingea prin reticențe şi subînțelesuri, care întreceau imaginația.

Când am vorbit întâia oară cu ea, am simțit că este o ființă excepțională, adică ceea ce căutam de mult timp. Retras în camera mea, m-am gândit cu bucurie la această cunoştință. Figura ei, dar mai ales ochii ei mă urmăreau. Aveam acea senzație vagă, dar

412

stăruitoare si plăcută, care preveseşte începutul dragostei. Mă întrebam dacă nu mă înşel în ceea ce simțeam, încercam să mă analizez şi să-mi stăpânesc elanul, îmi ziceam mai departe, că sunt naiv de a crede că persoana, pe care abia o cunoscusem, va răspunde la sentimentele mele. Mă acuzam singur de atâta uşurință, care ar putea să mă facă să sufăr în mod radical. Căci, reflectând mai bine, ajungeam la concluzia că sunf victima propriei mele imaginații.

Peste două zile notam în jurnalul meu că „încep să fiu dezamăgit de Miss H.

D.". Atitudinea ei rezervată mă făcea să formulez această judecată. Nu-mi iertam slăbiciunea de a fi fost atât de expansiv cu ea în prima seară. Orgoliul meu suferea de a-i fi dezvăluit că o simpatizez. Cu toate acestea, figura ei nu încetă să-mi apară tot timpul, deşi voiam s-o alung din gând.

Atunci îmi ziceam că, totuşi, imaginea ei nu poate să stăruie, dacă n-ar fi determinată de un sentiment corespunzător din partea ei.

în tot cazul, eram hotărât să înfrânez orice mişcare spontană.

între timp, Berthy îmi trimisese o scrisoare lungă, în care mă anunța că s-a căsătorit. Mă asigura de prietenia ei si că-şi va aminti totdeauna cu plăcere de timpul împreună petrecut. I-am răspuns că-i doresc tot binele si că dragostea noastră, care durase peste cinci ani, poate fi considerată un record față de nestatornicia sentimentelor omeneşti. Nu ştiu cum va fi primit această săgeată, pe care i-o aruncam mai mult din spirit de umor filosofic decât din vreun resentiment față de ştirea pe care mi-o comunicase.

Căci nu mi-a mai scris mult timp după aceea.

Un articol al meu despre „Balcanism" apărea în ziua de 28 septembrie 1919 în ziarul *New York Times.* Arătam ce înseamnă această noțiune pentru Europa. Pentru a nu mi-1 plăti, directorul 1-a publicat pe pagina scrisorilor către editor. Constatam astfel că si în țara cu oameni generoşi se recurge uneori la meschinării.

Cu toate ocupațiile mele, nu izbuteam să-mi îndepărtez gândul de la noua cunoştință din pensiune. La masă căutam să o evit, deşi simțeam că mă urmăreşte cu privirea, într-o dimineață, pe când ieşeam în oraş, m-am nimerit cu ea la poarta casei. Miss Helen Dean păru foarte mişcată de această coincidență. Mă întrebă dacă voiesc s-o conduc până la biroul unde lucra.

Conversația se desfăşură în jurul unor lucruri indiferente, îmi dădeam seama că în dosul lor se elaborează ceva mai interesant.

Din când în când se întorcea spre mine pentru a mă privi cu ochii ei mari şi albaştri, în care citeam o bucurie intensă. Am întrebat-o

dacă-i place plimbarea noastră, îmi răspunse surâzând: „Mai mult decât îți închipui". Atunci, i-am replicat, tot surâzând, că nu mi-am închipuit nimic, căci altfel n-o întrebam. Drept răspuns, ea mă luă de braț şi-mi propuse să mai zăbovesc puțin în această plimbare neaşteptată. La despărțire aveam convingerea că se interesează mult de mine şi că revenirea imaginii, care mă tulburase în acea seară, avusese un substrat real.

Peste câteva zile ieşirăm împreună într-o seară la Cafe Lafayette în Washington Square. Voiam să văd cum reacționează într-un mediu atât de străin pentru modul ei de viață. De data aceasta, Helen deveni mai spontană, îmi povesti despre țara ei de origine, Canada, cum a venit împreună cu tatăl şi sora ei la New York pentru a lucra într-un birou de arhitectură şi cât de singură se simte față de oamenii pe care îi întâlneşte. Spiritul ei artistic înțelegea viața prin prisma frumosului, dar nici o experiență cu lumea nu-i dăduse nici o satisfacție în această privință. Povestind cu însuflețire, ea avea un farmec deosebit. Ochii ei deveneau mai fascinanți şi întreaga ei ființă se idealiza. O ascultai fără a o întrerupe. Mă bucuram că izbutisem s-o fac să-şi deschidă sufletul. Văzându-mă atât

de tăcut, mă întrebă dacă nu m-a plictisit. I-am răspuns că m-a interesat tot ce mi-a spus şi că de acum încolo voi şti s-o înțeleg mai bine. „Mult aş dori să aflu părerea d[umi]tale despre mine", zise ea cu o voce caldă, rugându-mă să-i scriu câteva rânduri în această privință.

A doua zi la masă ea mă întrebă de scrisoare. I-am răspuns că nu credeam că ține să aibă impresiile mele despre ea. „Țin foarte mult şi te rog încă o dată să nu eziți. Lasă-mi rândurile într-un plic, pe masa de la intrare, unde se pune corespondența tuturor locatarilor, să le găsesc diseară, când voi veni din oraş de la o prietenă", mă lămuri ea fixândii-mă din nou cu ochii ei mari şi albaştri. M-am executat fără nici un efort. Pe lângă rândurile scrise asupra psihologiei de fată orgolioasă şi reținută, creionai o schiță a portretului ei, redusă la câteva linii caracteristice, în care ochii predominau. Asemănarea era uimitoare. Mă miram singur de această inspirație, care-mi dăduse puterea de a sublinia atât de exact ceea ce se reflecta în imaginația mea. Expresia ochilor sugera teama în fața vieții. Mâna dreaptă era înfățişată cu degetele răsfirate, iar ca explicație a desenului scriam cuvintele: „Helen is five".

A doua zi, când mă văzu, Helen îmi mulțumi cu efuziune.

Era încântată atât de scrisoare cât şi de schița portretului ei. „încep să cred că mă înțelegi", zise ea înroşindu-se. I-am spus că acum

aştept să-mi răspundă. Se scuză că nu ar putea să-mi scrie atât de iscusit, cum i-am scris eu, iar în ce priveşte portretul, n-ar încerca în nici un caz, neavând talent decât pentru desenul liniar.

I-am replicat că m-as mulțumi si cu ce ar avea de spus în cuvinte.

Chestiunea rămase în suspensie. Nu voiam să insist, îmi ziceam, dacă am reuşit să-i răscolesc imaginația, îmi va scrie.

Prevăzusem just. Seara, când am intrat acasă, găsii o scrisoare de la ea. Erau cuvinte reținute, dar cu o vădită intenție de a ascunde ceea ce simțea pentru mine. îmi spunea, printre altele, că sunt primul bărbat întâlnit, care-i inspiră admirație pentru însuşirile lui intelectuale. Mă rugă să nu o judec după scris, nefiind în stare să exprime tot ce simte. Eram mulțumit s-o văd cum se luptă [spre] a-şi înăbuşi sentimentele. Cazul mă interesa din punct de vedere psihologic. Aventura în care mă lansasem, promitea să fie plină de sugestii noi pentru mine.

O a doua scrisoare din partea mea îi înflăcăra si mai mult imaginația. Seara, după masă, mă rugă să mergem împreună pe străzi dosnice, să vorbim cât mai mult, voind să se delecteze în conversația mea. într-o seară merserăm în cartierul evreiesc *Bowery.* Am petrecut într-un mic restaurant. Apoi ne plimbarăm de-a lungul cheiului *Battersea* privind oceanul. Ne simțeam atât de apropiați, încât prima sărutare mi se păru tot ce putea fi mai firesc. Armonia care se stabilise între noi mă îndemnă s-o întreb, dacă se gândeşte la viitorul dragostei noastre. Atunci ea deveni deodată tristă şi-mi răspunse cu resemnare: „Nu, tot ce-ți pot oferi, este prea puțin, îmi pare rău că nu sunt ca cele mai multe fete. Mi-ai dat fiorul dragostei, dar nu mă simt în stare să mă

abandonez cu desăvârşire. Sunt prea conştientă pentru a-mi pierde demnitatea. Poate am concepţii învechite, prejudecăţi, care mă reţin de a trăi după cum îmi dictează simţurile". Am ascultat-o fără a spune un cuvânt. Mărturisirea ei îmi dezvăluia sufletul unei fete întârziate, a unei „spinster" care-şi biciueste singură simţurile.

Nu regretam să cunosc un asemenea exemplar feminin. Mă mulţumeam şi cu o dragoste platonică, deşi apropierea de corpul ei cald, cu sânii tari si cu mişcări senzuale, îmi răscolea simţurile.

Ceea ce mă satisfăcea în această dragoste neîmplinită din punct de vedere fiziologic, era convingerea că sunt înţeles si apreciat.

Aceasta mă stimula. Niciodată nu m-am simţit mai inspirat. Când îi vorbeam sau îi scriam, mă depăşeam în continuu. Trăiam într-o euforie intelectuală, determinată de conştiinţa că nu mă dăruiesc în zadar, că orice cuvânt rostit sau aşternut pe hârtie este

recepţionat integral, îmi pare rău că nu am păstrat ciornele scrisorilor pe care le-am adresat acestei prietene atât de înzestrată sufleteşte. Cred că au fost cele mai adânci pe care le-am scris vreodată unei femei. Dacă Helen Dean mai trăieşte şi a rămas, cum bănuiesc, necăsătorită, sunt sigur că le-a păstrat şi le-a recitit de câte ori s-a gândit la dragostea noastră întreţinută de jocul imaginaţiei. Căci ea mi-a mărturisit de multe ori că cea mai mare mulţumire era pentru ea să primească o scrisoare de la mine.

E curios că, în ciuda excitării provocate de prezenţa ei, capriciile de fecioară refulată nu mă oboseau, îmi plăcea uneori s-o sâcâi, simulând indiferenţă şi evitându-o două trei zile. Ştiam că această tactică nu o va face să cedeze. Mă delectam s-o văd cum reacţionează. Cu cât o întâlneam mai rar cu atât suferea mai mult. Atunci, pentru a mă îmbuna, ea îmi trimitea rânduri pline de sentimentalism, împărtăşindu-mi frământările ei sufleteşti.

Scrisorile ei erau concepute spontan, reflectând temperatura înaltă la care fuseseră aşternute pe hârtie. Nu puteam să nu răspund la o asemenea revărsare de simţire. Astfel, ne întâlneam din nou seara cu aceeaşi bucurie, rătăcind ore întregi pe străzi şi prin localuri. Mă lăsa cu plăcere să-i fac morală, să-i arăt cât de severă este faţă de propriile ei înclinări, până când o vedeam apropiindu-se de mine. Mă mângâia, mă cuprindea cu braţul ei subţire şi-mi şoptea cu vocea ei caldă: „Nu mă chinui!"

într-o seară frumoasă de toamnă ne plimbam pe *Riverside Drive.* Lumina lunii se răsfrângea armonios pe apele fluviului Hudson. Helen era fericită să se ştie alături de mine. îmi spuse că nu va uita niciodată aceste clipe de înaltă desfătare, îmi mărturisi cât suferă la gândul că mă va pierde. O întrebai ce o face să se gândească la sfârşitul prieteniei noastre tocmai în momentul când ne simţeam mai aproape unul de altul. „Ştiu că nu vei putea să mă tolerezi mai departe fiindcă nu-ţi ofer decât sufletul", zise ea cu tristeţe. Avea dreptate. Era ultima oară când ne întâlneam. Căci peste câteva zile apărea în pensiune o altă fiinţă, mai normală, curmând în mod brusc jocul nostru sentimental.

121. Activitatea publicistică

între timp, colaborarea mea la cele două reviste se intensificase. Directorul revistei *The Pan American Magazine* mă solicita să-i dau alte articole semnate. Astfel am scris despre „Noua hartă

a Europei" *(The New Map of Europe)* în numărul din octombrie si despre ,.Neliniştea muncii" *(The Labor Unresf)* în numărul din decembrie, în acelaşi timp continuam colaborarea cu cronica economică internaţională în *Bankers Magazine,* în ziarul *New York Times* făceam să apară o scrisoare despre „România si Puterile", în care arătam că la Conferința Păcii, Marile Puteri n-au respectat înțelegerea stabilită pe timpul războiului de a-i acorda României Torontalul, locuit în majoritate de români. Atunci am primit de la Legația noastră din Washington o scrisoare, în care mă întreba dacă voiesc să lucrez în calitate de consilier de presă.

Am răspuns că nu as putea primi o asemenea însărcinare, dat fiind că aşteptam să mă întorc în curând în țară. Oferta venea prea târziu şi nici cariera diplomatică nu-mi convenea.

Nadelman îşi deschidea o nouă expoziție pe Fifth Avenue.

Am luat parte la vernisaj. Statui în platru reprezentând persoane îmbrăcate, surprinse în diferite mişcări, au stârnit o senzație în public. Nudurile si busturile în marmură înfățişau stilul lui, caracterizat prin linii concave şi convexe, care se armonizau în forme abstracte. Impresia mea despre caracterul cerebral al operei lui era din nou confirmată. Articolul pe care-1 scriam pentru el, urma să apară înrr-o broşură cu reproduceri ale pieselor mai importante din toate expozițiile întreprinse. Nu apăruse până la

plecarea mea în Europa.

Activitatea mea publicistică era departe de a-mi asigura posibilitatea de a pleca în Europa în condițiile dorite de mine.

Speranța mea era să primesc o sumă mai substanțială din țară.

Până atunci trebuia să continui a duce o viață în condiții modeste, îndulcită numai de experiențe noi si plăcute. Faptul că terminarea războiului îmi deschidea perspectiva unui trai independent, mă făcea să privesc viitorul cu optimism. De aceea eram în general vesel şi dispus a înfrunta cu bărbăție neajunsurile unor împrejurări trecătoare.

. O nouă cunoştinţă

9?

Pe U încep-

an la Paris îi deschidea noi orizonturi şi îi dăduse criterii independente în judecare a oamenilor. Conversația ei era atât de animată, încât am rămas fermecat. Fiind obligat să ies în acea seară, i-am spus mai mult în glumă că ar putea să-mi scrie câteva rânduri, dacă mai are ceva de adăugat şi să mi le vâre pe sub uşă în camera mea, pentru a le găsi când vin acasă. Mă privi cu ochii ei albaştri şi fața ei rumenă, răspunzându-mi surâzând că se va supune „ordinului" meu.

Nu credeam că se va ține de cuvânt. Când intrai la miezul nopții, găsii în camera mea un bilețel, în care erau scrise câteva rânduri spirituale. Pe adresă scrisese în limba franceză „A mon cher maître". Fui încântat de acest gest, care-mi promitea o frumoasă

aventură. A doua zi dimineața, la breackfast, am întâlnit pe noua cunoscută singură. Cum mă văzu, începu să râdă, întrebându-mă dacă sunt mulțumit de modul cum s-a executat.

I-am răspuns: „Constat cu satisfacție că mă asculți". Ea mă fixă, fără a zice un cuvânt. „Sunt însă curios să ştiu dacă vei rămâne docilă până la sfârşit", adăugai eu gândindu-mă la experiența recentă cu Helen Dean. „Te asigur, sunt dornică să mă las învățată de un om atât de cunoscător în complicațiile vieții", îmi răspunse ea cu un râs de femeie sănătoasă.

Seara ieşirăm împreună la teatru şi apoi intrarăm într-un local, unde ne întreținurăm despre oameni în general, îi plăcea ca şi mie, să se amuze pe socoteala izmenelilor omeneşti. Avea un spirit ascuțit de observație şi un talent deosebit de a scoate în relief trăsăturile tragi-comice în comportarea unor oameni, care vor să apară ceea ce nu sunt. Volubilă la vorbă, dar fermă în judecată, Jane Frazer, prin puterea ei de psihoanaliză ar fi putut să facă literatură. Când am întrebat-o, dacă a încercat vreodată să scrie, mi-a răspuns că-şi rezervă această vanitate pentru mai târziu, când va cunoaşte mai bine viața. Totuşi, după modul cum descria şi înțelegea psihologia oamenilor, ea dovedea că nu era lipsită de experiență.

Când am intrat acasă după miezul nopții, ea îmi spuse că s-a mutat chiar în acea zi într-o cameră pe acelaşi etaj cu mine: „Cum aşa?" făcui eu mirat. „Să vezi, datorită intervenției mele pe lângă proprietara pensiunii, am reuşit s-o conving să fac schimb cu o doamnă bătrână, care prefera să locuiască într-un etaj mai jos, iar eu invocai argumentul că-mi place să mă înalț cât mai sus".

Văzându-mă că zâmbesc cu neîncredere la ceea ce-mi spunea, adăugă: „Sincer îți spun că voiam să fiu aproape de d[umnea]ta!

Aşa sunt eu. Mi-ai plăcut atât de mult, încât am ales drumul cel mai drept", în fața unor asemenea sentimente, o urmai în camera

ei.

Am petrecut o noapte plăcută O fată tânără, frumoasă,

inteligentă şi sănătoasă mă făcu să cunosc din nou senzațiile amorului fiziologic, de care fusesem privat atâta timp. Era ca o binefacere cerească, revărsată asupra mea după aproape cinci luni

de abstinență.

Jane prețuia însă mai mult în mine plăcerea pe care i-o procuram din punct de vedere intelectual. Căci nu era nimic vulgar şi excesiv senzual în modul cum se dăruise, îmi mărturisi că am cucerit-o prin finețea spiritului, pe care-o recunoscuse de la prima convorbire, întâlnise înainte diverşi bărbați, care-şi dădeau silința să fie plăcuți, dar după o jumătate de oră îi găsea anosti şi inferiori. Pentru ea, bărbatul trebuia să impună prin inteligență. Restul e lucru secundar. Cu o asemenea concepție, Jane era, fără îndoială, o intelectuală selectivă. Când i-arn spus că e foarte pretențioasă, mi-a răspuns că de aceea o bună parte a timpului o petrecea singură, citind si gândind.

Pasiunea ei pentru citit era controlată de preocuparea unei lecturi cât mai substanțiale, din care să poată învăța ceva. în această privință îmi spunea că o carte nu o distrează decât în măsura în care-i oferă lucruri adânc simțite şi gândite, într-o

seară îmi arătă scrierea autobiografică a Cardinalului Newman, *Apologia pro vito sua,* de care-i vorbisem cu entuziasm. Fusese atât de impresionată de ceea ce-i spusesem despre acest scriitor, teolog anglican trecut la catolicism, încât îşi procurase cartea si o citise cu nesaţ. Zbuciumul sufletesc, îndoielile şi motivele care-1 .

determinaseră să facă un asemenea pas, mă mişcaseră adânc la lectura cărţii. Jane mă rugă să-i citesc unele pasagii, voind să-si verifice impresiile. Asculta cu atenţie încordată, când îi arătam subtilităţile de raţionament si căldura cu care-si apăra autorul convertirea la catolicism. Ca să-i fac o surpriză, i-am dăruit poema lui Newman *The Dream ofGerontius,* tipărită într-o ediţie de bibliofil legată în piele, pe care o aveam în permanenţă pe masa de lucru din camera mea. Jane fu încântată, ca şi cum i-aş fi dăruit o comoară. Iar într-o duminică dimineaţă, o luai la biserica de pe Fifth Avenue pentru a asculta cântându-se de cor mişcătorul imn *Lead Kindly Light,* pe care-1 scrisese Newman în tinereţe, pe timpul când era bolnav în sudul Franţei.

Jane era mişcată de frumuseţile pe care le descoperea cu

ajutorul meu. îmi spunea că va socoti totdeauna ca un privilegiu în viaţa ei faptul că i-am deşteptat interesul pentru un scriitor despre care abia auzise înainte. Faptul i se părea cu atât mai excepţional, cu cât se gândea că acela care o iniţia în opera marelui scriitor englez era un străin! începuse să mă privească drept un om cu infinite resurse, o persoană care-i rezervă încă surprize. Când protestam că mă suprapreţuieşte, ea îmi spunea că nu trebuie să-i înfrânez imaginaţia, după ce i-am exaltat-o atât de mult.

O asemenea apreciere mă interesa, fiindcă venea din partea unei femei cu o puternică personalitate. Inteligenţa ei era reală şi de mari dimensiuni, neobişnuită la sexul feminin. De multe ori aveam impresia că mă aflu în faţa unui fenomen de masculinizare a femeii. Sensibilitatea ei era însă nealterată de gândire. Căci tot ce recepţiona în domeniul intelectual era simţit şi trecut prin sita subiectivă a eului ei.

îmi plăcea cu deosebire să observ cum Jane se delecta în a urmări cele mai subtile gânduri, pe care le sugera uneori conversaţia noastră variată, întreţinută pe diferite planuri şi alimentată de senzaţia unei perfecte satisfacţii a simţurilor. Femeia îmi dădea pentru întâia oară impresia armoniei dintre trup şi suflet.

Nu mi se părea nimic banal în cuvintele şi în comportarea ei. Mă despărţeam totdeauna cu regretul de a nu fi cunoscut deajuns toate cutele acestei fiinţe fermecătoare. Căci atracţia ei *fizică* şi intelectuală nu se epuiza, cu toată aviditatea pe care o arătam în a ne cunoaşte reciproc până la saturaţie. Carnaţia albă a unui coip proporţional şi imaginaţia vie a unui intelect în continuă mişcare mă răscoleau adânc, stimulându-mă şi creându-mi o stare de beatitudine, fără a mă obosi.

123. Un dialog gratuit

între timp, Helen Dean devenise pentru mine o străină. Când ne întâlneam în sala de mâncare, ne salutam convenţional, într-o dimineaţă, când ieşeam în oraş, o văzui că ezită să iasă în acelaşi timp cu mine. O întrebai, dacă e supărată, îmi răspunse pe un ton forţat, că n-ar avea nici un motiv să nutrească vreun resentiment faţă de mine. Totuşi, nu putu să se stăpânească de a mă întreba, dacă sunt mulţumit de noua prietenă. I-am

răspuns: „Sunt încântat, fiindcă este o femeie normală". Apoi adăugai: „De altfel

trebuie să-ți mulțumesc, fiindcă în mod indirect ai contribuit la această, fericire" - „Cum aşa? Ai inventat-o singur, n-ai de ce să-mi mulțumeşti", îmi răspunse ea enervată. Apoi, reculegându-se, adăugă: „în amintirea clipelor frumoase petrecute împreună, te rog să nu mă chinuieşti cu ironia ta" - „Te chinuiesti singură, Helen, şi-mi pare rău". „Ai dreptate, dar n-am ce să fac!" - „Schimbă-ți criteriile de viață" - „Nu, niciodată!" - „Eşti o încăpățânată si o egoistă!" - „Ai încă o dată dreptate, îmi recunosc viciul de care sufăr, dar prefer să am un asemenea viciu decât altul, fiindcă este al meu, creat de mine, iar nu impus de

egoismul altora!"

Acest dialog se desfăşură într-un ritm viu. Ajunserăm în fața Bibliotecii Publice. Când îi strânsei mâna la despărțire, o privii în ochii ei mari si albaştri, care mă inspiraseră atât de mult. N-am putut să mă stăpânesc a-i spune: „E păcat, Helen, că nu trăieşti la înălțimea ochilor tăi'." Ea surâse mulțumită fiindcă nu-mi rămăsese indiferentă.

124. Griji prozaice şi planuri de plecare în Europa

Timpul trecea si încă nu ştiam nimic sigur asupra plecării mele în Europa. Unchiul meu îmi scria că nu-mi poate trimite ceva bani decât peste vreo două luni. O parte din imobile erau neînchiriate. Valuta noastră se deprecia în continuu. Ceeea ce câştigam cu scrisul, abia îmi ajungea să mă întrețin. Mă gândeam" să fac apel la generozitatea lui Nadelman, să-mi împrumute banii de drum. Voiam însă să mai aştept puțin, să văd cum se desfăşoară evenimentele în Europa, unde viața se resimțea încă [de] condițiile unui lung şi crâncen război. Pe lângă toate acestea, mai intervenea un motiv sentimental. Dragostea mea pentru Jane era intensă. Doream să prelugesc plăcerea de a fi cu ea împreună. De aceea îmi făceam planul de a nu pleca înainte de martie.

Crăciunul îl petrecui cu familia Johnson, la Newark. Eram mai mulți invitați. M-am menținut rezervat până am rămas singur cu Johnson. Când i-am spus că mă gândesc să plec în Europa, văzui că îi pare rău. înțelegea, totuşi, situația mea. Mă asigură că-mi va păstra o vie amintire si că toate convorbirile noastre filosofice au fost pentru el o adevărată desfătare. Spera să vină 1. In text: „la" *(n. ed.).*

şi el o dată în Europa si să ne întâlnim la Paris sau undeva în Italia, pe care doreşte s-o viziteze la bătrânețe, când se va retrage din serviciu.

Ultima zi a anului 1919 o petreceam cu Jane. Discutam problema mutatului. Pensiunea se desființa, imobilul trebuia să fie dărâmat în curând pentru a face loc unui „sky-scraper".

Regretam această schimbare. Ne simţeam atât de bine în casa bătrânei Mrs. Coddy!

125. Ultimele luni la New York

Lui Jane evitam să-i pomenesc ceva despre intenția mea de a pleca în Europa. Nu voiam să-i stric dispoziția, deşi mă întreba mereu de ce sunt mai trist decât înainte, îi invocam motivul că , trebuia să ne mutăm în curând dintr-o casă în care trăisem cu, t voluptate marea aventură. Gândul că această casă era sortită să .

dispară, îi spuneam ca să-i împrăştii bănuielile, mă predispunea Ia melancolie. Instinctul femeii este însă mai divinatoriu decât îşi închipuie bărbatul. După ce mă ascultă îmi zise că motivul e prea pueril pentru a-1 primi de bun, dar că nu insistă, ştiind că mai curând sau mai târziu va afla adevărul.

Pe la mijlocul lui ianuarie ne mutarăm într-o casă particulară din strada 76 (West), lângă Central Park, unde aveam două camere pe acelaşi etaj. Masa o luam la restaurant. Cum locuința era aproape de Universitatea Columbia, mergeam deseori la r biblioteca acestei instituții, unde citeam mai ales reviste de f- filosofic şi ştiință.

Pentru a doua oară am simțit intens ce înseamnă *gelozia.*

Faptul că, într-o seară, Jane întârziase în oraş peste ora obişnuită, mă făcu să sufăr de această boală absurdă, îmi închipuiam tot felul de lucruri urâte pe socoteala prietenei mele. Mi-era ruşine de a nu fi în stare să mă stăpânesc, de aceea am considerat[-o] totodeauna ca o slăbiciune nedemnă de un bărbat. Biata femeie era complet nevinovată. Zăbovise la o vară a ei, fiind reținută la masă. Singura vină ce-i puteam imputa, era că neglijase să-mi telefoneze. Când o văzui că soseşte, am căutat să mă stăpânesc.

Ea înțelese dintr-o privire starea sufletească în care mă aflam, îmi spuse că se bucură fiindcă a reuşit să mă facă gelos. Era adevărat, deşi îmi venea greu să-mi recunosc nesăbuința. Mă convingeam că gelozia nu este posibilă decât când iubeşti. Este

o formă a egoismului, care se afirmă acaparator în dragoste mai mult decât în alte pasiuni. Nu-mi iertam uşurința cu care-mi pierdusem rațiunea. Această experiență m-a lecuit însă pentru totdeauna de o asemenea rătăcire.

în afară de acest mic incident, provocat de mine, n-am avut nici o neplăcere de suferit de pe urma prietenei mele, a cărei dispoziție sufletească rămânea egală, pe tot timpul cât am locuit împreună, începusem să mă obişnuiesc cu gândul despărțirii, deşi regretam că n-aveam putința să o înlătur.

Plecarea în Europa mă preocupa din ce în ce mai mult.

Simțeam că trebuie să fac un efort pentru a-mi realiza planul.

Chestiunea sumei necesare pentru călătorie era ca si rezolvată prin apelul la generozitatea lui Nadelman de a mi-o împrumuta. Lăsam să treacă zilele până în luna martie. Regretam numai despărțirea

de Jane.

între timp, apăruse în numărul din ianuarie 1920 un alt articol al meu semnat în *Bankers Magazine* despre „Situația financiară a României", scris după sugestia lui Youngman pe baza unor date recente, primite de la un prieten din Bucureşti. Iar în numărul din februarie al revistei *The Pan American Magazine* apărea un articol, tot semnat, despre „Situația economică şi financiară a Europei". Eram mulțumit de această activitate, deşi ea contribuia să mă afirme ca un „economist" fără voie. Cu tot onorariul primit pentru aceaste două articole, situația mea rămânea precară. Aş fi putut să mi-o îndrept, dacă as fi căutat să încurajez oferta lui Youngman de a scoate cât mai repede revista proiectată, pentru care eram destinat să fiu prim redactor. Aceasta ar fi însemnat însă să-mi iau o sarcină care m-ar fi îndepărtat de preocupările mele filosofice, totodeauna prezente pe primul plan şi în momente de lipsă si nesiguranță. Nu regret nici azi, după atâtea dezamăgiri suferite în țara mea, de a fi refuzat să primesc

oferta lui Youngman, care mi-ar fi creat o „carieră" sigură şi m-ar fi făcut să rămân pentru totdeauna în Statele Unite. Căci am făcut parte din categoria acelor oameni, care-şi trăiesc viața după propria lor voință si fantezie, iar nu după ceea ce le oferă întâmplarea.

Pe la începutul lui februarie i-am spus amicului Nadelman că trebuie să plec în Europa cât mai curând. El înțelese situația mea şi-mi oferi, fără să aştepte a-i cere, să mă împrumute cu suma de cinci sute dolari, cu care să-mi acopăr cheltuielile de călătorie. Gestul lui mă mişcă adânc, deşi nu mă îndoisem că apelul meu va fi primit fără nici o ezitare. Era încă o dovadă a prieteniei lui față de mine.

' Asigurat din punct de vedere financiar, începui să mă pregătesc de călătorie şi să-mi termin obligațiile de colaborator la *Bankers Magazine.* Directorul acestei reviste, când află că intenționez să plec la Paris pentru mai mult timp, mă invită să iau masa la Clubul Republican, îmi propuse să devin cel puțin corespondentul revistei pentru Europa, rugându-mă insistent să primesc această însărcinare, pe care el o socotea interesantă şi pentru mine. Misiunea mea era să-i trimit materialul pentru revistă în fiecare lună cu privire la condițiile economice şi financiare din diferite țări. Nu voiam să refuz pe un om care-mi fusese atât de binevoitor aproape trei ani şi astfel primii însărcinarea, cu tot caracterul ei străin de preocupările mele principale.

Eseul filosofic despre „Aspectul dublu al gândirii" *(The Twofold Aspect of Thought)* mă ocupase cu deosebire în ultimul timp. îl băteam acum la maşină pentru a doua oară, intenționând să-1 public la Londra. Manuscrisul asupra Războiului şi Păcii, pe care nu reuşisem să-1 public în Statele Unite rămânea de asemenea să apară în Anglia. Numai în privința tratatului de Logică nu avea nici un plan. Această lucrare, la care am trudit mult timp, se află şi azi printre manuscrisele mele nepublicate.

Actualitatea ei e încă vie şi, cu unele mici modificări, cred că ar interesa pe logicieni prin forma condensată şi clară pe care am dat-o întregii doctrine logice.

O mică, dar interesantă experiență se leagă de acest timp al povestirii mele. într-o zi, după-amiază, am fost cu Nadelman să ascult o conferință a cunoscutului fizician englez Şir Oliver Lodge, despre „Continuitatea existenței". Argumentele mai solide aduse în sprijinul acestei teme erau cunoscute în filosofic, iar altele aveau un caracter mistic-religios. Omul de ştiință exactă se convertise la spiritism în urma pierderii fiului său în război. Cazul era interesant din punct de vedere psihologic, arătând încă o dată cât de subiectiv este omul, când trece printr-o mare suferință, îmi amintesc de Hasdeu, deşi pentru acest istoric, filolog şi literat, convertirea la spiritism nu reprezenta un pas atât de nefiresc ca în cazul unui om de ştiință exactă.

Peste câteva zile, Nadelman mi-a înmânat cecul promis. Eram acum sigur că voi putea pleca, îmi rezervai o cabină pe transatlanticul „La France", care pleca la Havre în ziua de 18 martie. Ştiam că nu mă aşteaptă la Paris o viață lipsită de griji,

dar eram mulțumit că mă apropii de țară, putând astfel să comunic mai uşor cu unchiul meu şi să-mi aranjez plecarea spre Bucureşti.

Mai aveam de stat în New York vreo trei săptămâni, într-o seară îi comunicai lui

Jane că trebuie să se pregătească sufleteşte pentru o apropiată despărţire, îmi răspunse calm, stăpânindu-şi tristeţea, că a bănuit de mult timp că va veni ziua despărţirii.

. Calmul ei nu ţinu decât o clipă, căci o văzui cu lacrimi în ochi.

Mă rugă să nu o judec fiindcă nu se poate stăpâni, înţelegea situaţia mea şi de aceea nu-mi poate lua în nume de rău plecarea, dar pentru ea despărţirea, pe care o vede definitivă, înseamnă o mare durere, încercai să o împac, spunându-i că nu numai [că] voi păstra în amintire dragostea noastră frumoasă în toate privinţele, dar că sper să o revăd. Deşi am mai fost în trei rânduri în Statele Unite, n-am mai întâlnit-o. Nu ştiam atunci că împrejurările ne vor fi potrivnice, căci aş fi resimţit şi mai adânc regretul de a mă despărţi definitiv de o fiinţă atât de bună şi cu însuşiri sufleteşti si intelectuale atât de neobişnuite.

într-o după-amiază m-am dus la Newark pentru a-mi lua rămas bun de la prietenul Johnson si [de la] soţia lui. Le părea rău că plec, deşi înţelegeau că interesele mele mă cheamă în Europa. Johnson îmi vorbi iar de planul lui de a veni la Paris si că speră să petrecem împreună ca doi vechi prieteni. Bunătatea pe care mi-o arătau, n-am uitat-o nici azi. îmi amintesc cu plăcere că în casa lui m-am simţit bine şi am primit căldura unui cămin ospitalier, care mă făcea să uit că sunt străin şi singur în cele mai grele momente ale şederii mele în Statele Unite, în casa lui am cunoscut adevăratul suflet american, sincer, înţelegător şi

generos.

Cu două zile înainte de a pleca, am fost invitat din nou de Youngman la Hardware Club să iau lunch-ul cu el. Mi-a repetat rugămintea să rămân credincios revistei pe care-o conducea. I-am spus că voi căuta să-i trimit regulat materialul şi că personal îi rămân devotat, păstrând cele mai bune amintiri de colaborare.

Bătrânul fu mişcat de cuvintele mele şi-1 văzui pentru prima oară că se încălzeşte, îmi aminti de proiectul lui de a scoare *Revista Internaţională* şi de locul pe care mi-1 rezervase. „Dacă nu o facem noi, o vor face alţii", zise el apăsând pe cuvinte. I-am răspuns că în tot cazul, pentru moment, mi-ar fi cu neputinţă să mă asociez la o asemenea întreprindere.

Ultima zi am petrecut-o cu Jane. Deşi se resemnase, nu putea

să privească despărţirea cu indiferenţă. Vorbea puţin şi pe figura ei se observa o tristeţe reţinută. La rândul meu, eram dezolat că eram obligat s-o părăsesc, împrejurările erau mai tari decât voinţa noastră. Jane voia să mă conducă la dock pentru a petrece şi ultimele clipe cu mine. Am convins-o însă că prezenţa ei mi-ar provoca mai multă durere decât plăcere. Ne despărţirăm liniştiţi, împăcaţi cu soarta, înţelegând fiecare că orice frământare ar fi zadarnică, în ajunul plecării scriam pe o foaie (în limba engleză), următoarele reflecţii: „Când privesc înapoi la lupta mea pentru existenţă şi la opoziţia pe care am întâmpinat-o, nu am nici un regret părăsind această ţară. Orice am îndeplinit, a fost rezultatul unei munci grele în linii diferite şi deosebite de educaţia şi calificatiile mele. Am dorit să ofer tot ce aveam mai bun în mine, înţelegând învăţătura şi cunoştinţele mele filosofice, dar puţini mi-au dat *ocazia* să o fac. «Intelectualii» americani sunt slabi psihologi. Le iert, dar nu pot să înţeleg lipsa lor de înţelegere umană. Nădăjduiesc că viitorul mă va răzbuna", în ce sens m-ar fi putut răzbuna viitorul faţă de indiferenţa

întâmpinată, recunosc că era absurd de conceput. Atunci însă mă găseam încă încălzit de *flacăra* tinereții, care colorează subiectiv realitatea. Nu ştiam sau nu voiam să ştiu că succesul unui om în viață atârnă în primul rând de condițiile mediului şi că tot *ce realizează* în această privință presupune o deplină adaptare la asemenea condiții. Cu mai multă bunăvoință şi înțelegere pentru cedare şi compromis, aş fi reuşit desigur să înlătur indiferența. Dar în acest caz aş fi renunțat la tot ce mi se părea că formează esența gândirii independente. Şi totuşi, de multe ori am regretat mai târziu că n-am rămas într-o țară, care până la urmă m-ar fi recunoscut şi apreciat. Dacă aş fi prevăzut dezamăgirile pe care aveam să le trăiesc în propria mea țară şi viața vitregă îndurată după al doilea război mondial, n-aş fi părăsit Statele Unite. Aş fi astăzi un om, nu zic mai fericit (cu sensibilitatea mea dureroasă era imposibil), dar mai liniştit şi mai liber pe mişcările mele.

126. Spre Europa

în dimineața zilei de 18 martie (îhtr-o joi), pe o vreme frumoasă, m-am îmbarcat pe transatlanticul „La France". De pe puntea vaporului în mişcare, priveam la statuia Libertății şi zgârie norii cum dispăreau. Nu gândeam nimic precis. Mă simțeam

mulțumit că reuşisem să mă desfac de un mediu plin de atâtea nepotriviri cu firea mea. Numai imaginea lui Jane stăruia clară si mă făcea să-mi amintesc de clipele frumoase petrecute împreună.

Instalat în cabina luxoasă de clasa I-îi, avui impresia că revin la modul comod de viață îndestulată de odinioară. Ştiam că este o plăcere trecătoare si că în Europa devastată de război nu mă aşteaptă un trai scutit de griji, îmi plăcea, totuşi, să mă delectez, în confortul unuia dintre cele mai mari şi mai elegante transatlantice. Gândul meu recunoscător se îndreptă spre Nadelman, căruia îi datoram această desfătare. De aceea îi trimisei o cablogramă, mulțumindu-i încă o dată pentru gestul făcut prietenului său în strâmtoare, acum eliberat de neajunsurile unor

împrejurări neplăcute. *,

Pe vapor am făcut cunoştință cu mai mulți pasageri americani, în majoritate oameni de afaceri. Mai mult mă interesă un profesor de fizică, de la Universitatea din Michigan, care se ducea să-şi vadă țara de origine, Polonia, acum renăscută ca stat. Era atâta bucurie în acest om, plecat de tânăr din Varşovia pentru a scăpa de înrolare în armata țaristă pe timpul războiului ruso-japonez din 1904. îmi povesti cum a scăpat atunci ascunzându-se sub un vagon de marfă, care ieşea din Rusia în Germania, neavând nici bani şi nici paşaport; apoi cum s-a angajat ca muncitor pe un vas comercial pentru a ajunge în America.

Duminică dimineață am asistat în salon la un serviciu divin celebrat de un preot francez. Puțini pasageri au ținut să participe la această ceremonie, dezmințind afirmația curentă atunci, că războiul a intensifici credința religioasă a oamenilor.

într-o zi m-am întreținut cu un bătrân american din New Orleans care intenționa să petreacă mai multe luni pe Coasta de Azur, unde nu mai fusese [de] dinainte de război. Strămoşii lui dinspre mamă fuseseră francezi. De când se retrăsese din afaceri, îşi petrecea timpul prin diferite stațiuni balneare şi climaterice.

Viața lui lungă de peste şaptezeci de ani nu cunoscuse nici un incident. Călătoriile lui se desfăsurară totdeauna după acelaşi plan.

Era fericit să-mi spună că traversează oceanul pentru a douăzecea oară, sau că trage la acelaşi hotel în fiecare localitate. Se obişnuise cu monotonia, care-1 scutea de orice efort. Când am încercat să-1 aprob, observând că şi acest fel de a trăi viața aduce mulțumire, el mă corectă accentuând dogmatic: „Este *singura* cale, care face

viața plăcută!"

La un concert dat de câțiva cântăreți de la Opera din Chicago

şi de unii diletanți în folosul invalizilor francezi de război, m-a interesat mai mult să observ lumea elegantă, printre care se afla şi d[oam]na Vanderbilt din New York, foarte adorată. Reflectam asupra acestor americani bogați, care mergeau să-şi cheltuiască dolarii în Europa sângerândă.

127. La Paris

în ziua de 24 martie, pe la *amiază, am* sosit la Havre. Seara eram la Paris, descinzând împreună cu profesorul polonez, la hotelul de lângă gara St. Lazare (Grand Hotel Terminus). Ieşii puțin prin oraş, îndreptându-mă spre Operă. Ce schimbare!

Străzile slab luminate, cafenelele aproape goale. Când ajunsei pe marile bulevarde, schimbarea mi se păru şi mai mare. Parisul pe care-1 lăsasem în mai 1914, cu viața şi tumultul unei revărsări de energie şi opulență, dispăruse! în locul lui aveam în față un oraş liniştit şi trist.

Această impresie se accentua a doua zi dimineață, când mă plimbai mai mult pe străzile din centru, întâlneam aceeaşi atmosferă de melancolie în toate ramurile de activitate, care mi se arătau ochilor. Lumina unei zile însorite de primăvară scotea în relief şi mai bine urmele lăsate de război. Oamenii păreau obosiți şi trişti. Femeile îndoliate treceau cu privirea absentă.

Voioşia cochetă a francezei de altădată făcuse loc unei atitudini de resemnare.

Mă îndreptai spre cartierul *Etoile* pentru a căuta o locuință, îmi veni în gând să merg în rue Kepler la M-me Jacquemain, unde locuisem în 1913. Când intrai pe strada liniştită, văzui o doamnă în doliu ieşind chiar de la nr. 12. Era însăşi buna proprietară a pensiunii. Mă impresiona atât de mult, încât nu-mi veni s-o opresc şi renunțai de a închiria o cameră în casa ei. Mai târziu auzeam de la o persoană cunoscută că pierduse în război pe unicul ei fiu. îmi amintii atunci cum, într-o seară, în toamna anului 1913, când se discuta în salon despre evenimente şi eventualitatea unui război provocat de Germania, M-me Jacquemain izbucni deodată: „Dacă se întâmplă aşa ceva, voi căuta să ucid pe Kaiser! Căci numai el voieşte războiul!"

După multă umblare, am nimerit la pensiunea din Avenue Marceau, unde mai locuisem înainte de război. Se schimbase proprietarul şi o bună parte a mobilei fusese înnoită, aşa că

mulțumit că reuşisem să mă desfac de un mediu plin de atâtea nepotriviri cu firea mea. Numai imaginea lui Jane stăruia clară şi mă făcea să-mi amintesc de clipele frumoase petrecute împreună.

Instalat în cabina luxoasă de clasa I-îi, avui impresia că revin la modul comod de viață îndestulată de odinioară. Ştiam că este o plăcere trecătoare şi că în Europa devastată de război nu mă aşteaptă un trai scutit de griji, îmi plăcea, totuşi, să mă delectez, în confortul unuia dintre cele mai mari si mai elegante transatlantice. Gândul meu recunoscător se îndreptă spre Nadelman, , căruia îi datoram această desfătare. De aceea îi trimisei o cablogramă, mulțumindu-i încă o dată pentru gestul făcut prietenului său în strâmtoare, acum eliberat de neajunsurile unor împrejurări neplăcute. <

Pe vapor am făcut cunoştință cu mai mulți pasageri americani, în majoritate oameni de afaceri. Mai mult mă interesă un profesor de fizică, de la Universitatea din Michigan, care se ducea să-şi vadă țara de origine, Polonia, acum renăscută ca stat. Era atâta bucurie în acest om, plecat de tânăr din Varşovia pentru a scăpa de înrolare în armata țaristă pe timpul războiului ruso-japonez din 1904. îmi povesti cum a scăpat atunci ascunzându-se sub un vagon de marfa, care ieşea din Rusia în Germania, neavând nici bani şi nici paşaport; apoi cum s-a angajat ca muncitor pe un vas comercial pentru a ajunge în America.

Duminică dimineață am asistat în salon la un serviciu divin celebrat de un preot francez. Puțini pasageri au ținut să participe la această ceremonie, dezmințind afirmația curentă atunci, că războiul a intensifict credința religioasă a oamenilor.

într-o zi m-am întreținut cu un bătrân american din New Orleans care intenționa să petreacă mai multe luni pe Coasta de Azur, unde nu mai fusese [de] dinainte de război. Strămoşii lui dinspre mamă fuseseră francezi. De când se retrăsese din afaceri, îşi petrecea timpul prin diferite stațiuni balneare şi climaterice.

Viața lui lungă de peste şaptezeci de ani nu cunoscuse nici un incident. Călătoriile lui se desfăsurară totdeauna după acelaşi plan.

Era fericit să-mi spună că traversează oceanul pentru a douăzecea oară, sau că trage la acelaşi hotel în fiecare localitate. Se obişnuise cu monotonia, care-1 scutea de orice efort. Când am încercat să-1 aprob, observând că şi acest fel de a trăi viața aduce mulțumire, el mă corectă accentuând dogmatic: „Este *singura* cale, care face viața plăcută!"

La un concert dat de câțiva cântăreți de la Opera din Chicago

şi de unii diletanți în folosul invalizilor francezi de război, m-a interesat mai mult să observ lumea elegantă, printre care se afla şi d[oam]na Vanderbilt din New York, foarte adorată. Reflectam asupra acestor americani bogați, care mergeau să-şi cheltuiască dolarii în Europa sângerândă.

127. La Paris

în ziua de 24 martie, pe la *amiază,* am sosit la Havre. Seara eram la Paris, descinzând împreună cu profesorul polonez, la hotelul de lângă gara St. Lazare (Grand Hotel Terminus). Ieşii puțin prin oraş, îndreptându-mă spre Operă. Ce schimbare!

Străzile slab luminate, cafenelele aproape goale. Când ajunsei pe marile bulevarde, schimbarea mi se păru şi mai mare. Parisul pe care-1 lăsasem în mai 1914, cu viața şi tumultul unei revărsări de energie şi opulență, dispăruse! în locul lui aveam în față un

oraş liniştit şi trist.

Această impresie se accentua a doua zi dimineaţă, când mă plimbai mai mult pe străzile din centru, întâlneam aceeaşi atmosferă de melancolie în toate ramurile de activitate, care mi se arătau ochilor. Lumina unei zile însorite de primăvară scotea în relief şi mai bine urmele lăsate de război. Oamenii păreau obosiţi şi trişti. Femeile îndoliate treceau cu privirea absentă.

Voioşia cochetă a francezei de altădată făcuse loc unei atitudini de resemnare.

Mă îndreptai spre cartierul *Etoile* pentru a căuta o locuinţă, îmi veni în gând să merg în rue Kepler la M-me Jacquemain, unde locuisem în 1913. Când intrai pe strada liniştită, văzui o doamnă în doliu ieşind chiar de la nr. 12. Era însăşi buna proprietară a pensiunii. Mă impresiona atât de mult, încât nu-mi veni s-o opresc şi renunţai de a închiria o cameră în casa ei. Mai târziu auzeam de la o persoană cunoscută că pierduse în război pe unicul ei fiu. îmi amintii atunci cum, într-o seară, în toamna anului 1913, când se discuta în salon despre evenimente şi eventualitatea unui război provocat de Germania, M-me Jacquemain izbucni deodată: „Dacă se întâmplă aşa ceva, voi căuta să ucid pe Kaiser! Căci numai el voieşte războiul!"

După multă umblare, am nimerit la pensiunea din Avenue Marceau, unde mai locuisem înainte de război. Se schimbase proprietarul şi o bună parte a mobilei fusese înnoită, aşa că

pensiunea făcea impresia a fi nouă pentru mine. Numai portăreasa a„0; nîn nersonalul casei îmi aduceam aminte numai

de un chelner tânăr, înalt şi voinic, cu muuv*iv ~~

pe portăreasă despre el. „Oh, domnule, a murit în prima lună a războiului", răspunse femeia. [illegible]

pensiunea făcea impresia a fi nouă pentru mine. i-vuuuu ^

rămăsese aceeaşi. Din personalul casei îmi aduceam aminte numai -i--i— ta«gr înalt si voinic, cu numele de Robert. întrebai

ln-rto a

razDoiuiui , icio^,*,—

Franţa!" mă lămuri ea oftând.

Peste câteva zile după ce mă instalasem în Avenue Marceau 37, avui bucuria să revăd pe amicul meu din copilărie şi fost camarad de şcoală, dr. Emil Lazeanu, care venise în Paris pentru a se specializa în radiologie. De la el aflai condiţiile din ţară. îmi povesti greutăţile şi primejdiile prin care trecuse în timpul războiului. Scăpase ca prin minune de a fi luat prizonier la luptele pe Argeş, când germanii se apropiau de Bucureşti. Ajuns în Moldova, a căzut bolnav de tifos exantematic îngrijind pe soldaţii suferinzi de aceeaşi boală. A zăcut pierzându-şi cunoştinţa, timp de două săptămâni. Colegii lui medici crezându-1 pierdut, nu mai voiau să se ocupe de el. Dar într-o dimineaţă deschise ochii şi încercă să se ridice. Slăbise atât de mult, încât abia putu să-şi cheme ordonanţa să-i dea un pahar cu apă. După o convalescenţă lungă, îşi recapătă puterile. Se întoarse la Bucureşti după semnarea păcii umilitoare de la Buftea, îmi descrise apoi situaţia jalnică în care se afla oraşul după alungarea ocupanţilor străini. Condiţiile de viaţă normală se refăceau încet, dar însufleţirea populaţiei era neobişnuită, întregirea hotarelor, realizarea marelui vis al unirii cu provinciile subjugate şi conştiinţa creşterii ţării de o dată şi jumătate mai mult decât era înainte de război, creaseră o stare de beatitudine mai ales printre conducătorii noştri, îi era teamă ca

această euforie să nu ducă la dezordine şi greşeli pentru viitor, îl ascultai cu atenție încordată la tot ce-mi spunea. Aveam un martor ocular al războiului nostru, pe care eu îl urmărisem numai din depărtare. Iar în ce priveşte condițiile din țară, el mă informa precis, pregătindu-mă astfel să înfrunt mai uşor nepotrivirile care mă aşteptau.

128. între muncă si distracţie

95

Eram hotărât să rămân la Paris până când voi primi venitul meu din țară. între timp am început să-mi îndeplinesc însărcinarea de corespondent al revistei *Bankers Magazine,* vizitând mai multe instituții financiare. Adunam material interesant pentru un articol

despre „Situația financiară a Franței" cerut insistent de Youngman. Articolul avea să apară în numărul din iunie 1920. Cronica nesemnată i-o trimiteam regulat în fiecare lună.

Peste o săptămână de la sosirea mea în Paris, am primit o scrisoare de la Jane. îmi scria sub impresia golului pe care-1 simțise la plecarea mea, fără însă a cădea în sentimentalismul dulceag. Resursele ei intelectuale îi permiteau să fie reținută sub acest raport. I-am răspuns imediat, împărtăşindu-i impresiile mele din Paris şi ferindu-mă la rândul meu de a-i spune direct regretul de a fi pierdut-o poate pentru totdeauna. Mă bucuram să întrețin o corespondență atât de liberă cu o ființă inteligentă şi care avea afinități sufleteşti cu mine. Căci spiritul ei vioi se arăta în scris într-o lumină deosebită.

Cu amicul Lazeanu mă vedeam mai la două zile. Ne aminteam de copilăria noastră la Schevitz şi la Liceul „Matei Basarab", precum şi de anul voluntariatului petrecut împreună la regimentul 3 Călăraşi. Treceam în revistă pe foştii noştri *camarazi.*

Asemenea amintiri îmi procurau totdeauna plăcere, deşi îmi lăsau în suflet o vagă melancolie.

Căutam să folosesc timpul cât mai bine, ştiind că şederea mea în Paris nu va fi de prea lungă durată. Uneori mergeam la Luvru să văd colecțiile de pictură şi sculptură. Alteori mă plimbam prin Cartierul Latin, zăbovind prin librării. Pe vreme frumoasă, petreceam diminețile în *Bois de Boulogne.* Această viață îmi amintea de timpul când eram cu şapte-opt ani mai tânăr. Câtă deosebire! Nu puteam să nu reflectez asupra schimbărilor survenite în lume şi în mine. Mă simțeam obosit de atâtea experiențe prin care trecusem fără voia mea. Doream să mă retrag în țară, să-mi iau locul printre ai mei şi să mă dedic elaborării filosofici mele, adică a concepției mele despre viață si lume. Era singurul interes viu, care mă mai răscolea şi-mi dezlănțuia imaginația. Cu asemenea gânduri eram convins că nu voi mai putea desfăşura o activitate practică, nici să îmbrățişez o carieră în care să mă afirm activ. Viitorul meu se lumina însă, când mă gândeam că în curând voi beneficia iar de veniturile mele. Cu averea moştenită de la părinți, socoteam eu atunci, voi avea asigurat un trai independent şi fără griji. Nu bănuiam că răgazul necesar meditației atârnă şi de împrejurări şi nici că-mi va fi dat să trăiesc un al doilea război mondial, mai cumplit pentru mine şi pentru toată lumea decât cel dintâi.

în pensiunea unde locuiam, am făcut cunoştință cu mai multe

persoane, în primul rând venea un nobil rus, ducele de Leuchtenberg, cu fiica sa, refugiați după revoluția bolşevică. Mi-a povestit cum a scăpat din Rusia, datorită unei misiuni în Suedia.

A luat cu sine tot aurul si bijuteriile pe care le avea. Sosit la Paris îşi cumpără o casă cu o mică fermă în sudul Franței unde intenționa să se stabilească. Soția lui era mai de mult la Londra de unde urma să vină împreună cu o altă fiică. Numai pe fiul său, locotenent de cavalerie, nu 1-a putut slava, îl ştia că luptă în una din armatele contrarevoluționare, dar nu mai avea nici o veste despre el. Nobilul rus era un om înalt şi voinic, cu o figură aspră, încadrată de o bărbuță căruntă. Avea însă o voce blândă şi o atitudine foarte înțelegătoare față de evenimente. Privea schimbările din Rusia cu resemnare. Nu mai spera să-si recupereze vreodată latifundiile si nici să-şi revadă țara. Era mulțumit să aibă o mică proprietate în Franța, care să-i asigure o existență modestă.

Domnişoara Nadia Leuchtenberg era o fată grasă şi scundă, dar cu o figură distinsă. Vorbea bine limba franceză şi avea o bună dispoziție sufletească. Vitalitatea ei o făcea să privească viitorul cu optimism, îi plăcea conversația cu oameni mai în vârstă, intervenind cu o vorbă de spirit, fără nici o vanitate, îmi spuse că de la început i-am plăcut prin impresia calmă, pe care o făceam. Până atunci îşi închipuise că românii sunt, ca toți meridionalii, flecari şi zgomotoşi. I-am răspuns că generalizările care se fac pe socoteala unui popor, sunt prea schematice pentru a corespunde realității şi că e mai bine a judeca de la caz la caz pentru a nu fi dezmințită. „Vorbeşti ca în carte", îmi spuse ea surâzând grațios, adăugând că i-ar plăcea să învețe ceva din înțelepciunea pe care o bănuieşte că o am ca om cu multă experiență. Interesul pe care mi-1 arăta, nu mă lăsa indiferent.

Sagacitatea ei mi se păru excepțională pentru vârsta ei de abia douăzeci de ani.

O altă persoană interesantă era o tânără norvegiană, blondă şi cu un profil de frumusețe clasică. Era prietenă cu tânăra ducesă, deşi se deosebea ca temperament. Conştientă de frumusețea ei, avea ceva artificial în modul de comportare şi vorbire. Sub masca unei atitudini distante, se ascundea o curiozitate de a cunoaşte bărbații. La început se ținu în rezervă față de mine mulțumindu-se să mă observe. Cu timpul însă, văzând că o ignor, ea deveni mai comunicativă, căutând sub diferite pretexte să mă anjageze într-o convorbire, însă eu perseveram să-mi ascund interesul de a o cunoaşte, într-o zi întâlnind-o singură în salon, o întrebai cum

se distrează în Paris. „Ar fi mai nimerit să mă întrebi cum mă plictisesc", îmi răspunse ea cu un aer trist. Nu insistai. Mă scuzai că trebuie să ies în oraş, lăsând-o sub impresia că mi-e indiferentă. Seara, la masă, mă întrebă la rândul ei, cum m-am distrat toată ziua. Când i-am răspuns că nu prea am timp de distracție şi nici dispoziție, îmi spuse că nu-i vine să creadă. Nici de data aceasta n-am ținut să prelungesc discuția. Mă amuza însă i a constata că rezerva mea o contraria în mod vădit. Mă delectam , *l s-o* urmăresc cum îi dispărea treptat masca mândriei.

[*l* Mai era în pensiune o pereche de bătrâni francezi, care [i participau bucuros la conversație. Căsătoriți de patruzeci de ani, ei trăiseră toată viața într-un orăşel de provincie. Veniseră la Paris pentru a-şi petrece bătrânețele

într-un mediu mai vesel. Armonia lor conjugală răspândea *o* atmosferă de infinită monotonie, îmi plăcea, totuşi, să-i observ şi să-i ascult exprimându-şi părerile despre evenimentele zilei. Când vorbea, bătrânul se încălzea şi gesticula ca un orator. Băbuța lui albă se mişca nervos, iar ochii lui mici, străjuiți de sprâncene stufoase, clipeau cu vioiciune. Soția lui se mulțumea să-1 privească şi să-1 aprobe. Acelaşi compliment i-1 făcea el, când doamna vorbea. Curiozitatea lor era fără margini. Se interesau de toate ca şi când ar fi voit să recâştige timpul pierdut în provincie. Ascultau cu o deosebită plăcere orice cancan înregistrând zvonurile pe socoteala vreunei persoane din pensiune. Erau însă foarte circumspecți în a-şi exprima vreo judecată personală. Discreția lor în această privință contrasta cu dorința vie pe care o aveau de a afla toate nimicurile privind viața particulară a oamenilor cu care veneau în contact.

în sfârşit, mai locuiau în aceeaşi pensiune un pictor american şi doi englezi, ocupați într-o bancă. Aceste trei persoane nu participau decât rareori la conversațiile noastre din salon. De altfel cunoaşterea aproximativă a limbii franceze îi făcea să nu se simtă bine în compania noastră.

Pentru a-mi îndeplini misiunea de corespondent al revistei din New York, mă duceam pe la diferite instituții financiare şi economice. Astfel am fost de două ori la Ministerul Comerțului pentru date statistice, apoi la Banca Franței, la unele bănci cu legături internaționale şi la o revistă economică. Pretutindeni eram primit cu bunăvoință, dându-mi-se cu promtitudine orice informație privitoare la situația economică a Franței.

Pe la mijlocul lui aprilie am primit, în sfârşit, o sumă de bani din veniturile mele. Eram mulţumit că începusem să intru din nou

în poeseiunea averii mele. Simțeam că-mi recâştig independența materială de altădată. Unchiul meu îmi scria că peste o lună îmi va trimite o sumă de bani mai mare, fiindcă acum chiriaşii începuseră să plătească. Eram astfel asigurat în privința călătoriei spre țară. Nu voiam să plec totuşi din Paris până nu mă voi achita de obligațiile față de revista din New York. De aceea mai zăbovii câtva timp la Paris. v

129. Două experienţe în psihologia feminină

Relațiile mele cu d[omnişoa]ra de Leuchtemberg şi cu tânăra norvegiană deveniseră din ce în ce mai amicale. De multe ori mă pomeneam seara cu ele în camera mea pentru a sta de vorbă.

Mica ducesă îmi arăta o deosebită atenție. Spiritul ei vioi si dispozițiile intelectuale mă interesau. Norvegiana se mulțumea mai mult să asculte, într-o zi amicul Lazeanu mă găsi cu ele în cameră. Era surprins de atâta intimitate din partea a două fete de bună condiție socială. După concepția sa de român puțin umblat, o asemenea comportare i se părea neobişnuită. I-am replicat că fetele sunt stăpâne pe ele si că doresc numai să se distreze puțin, convorbind cu un bărbat care cutreierase atâtea țări şi cunoscuse atâția oameni în viața lui. După această explicare, el înțelese situația si mă felicită de a fi simpatizat de fete atât de atrăgătoare.

I-am răspuns că toată chestiunea nu cred că va duce la mai mult decât a putut constata.

Presupunerea mea era însă dezmințită peste câteva zile. într-o după-amiază, veni

singură în camera mea domnişoara Leuchtemberg sub pretext că-mi cere părerea asupra unei cărți de Anatole France pe care o citea. Am întrebat-o, dacă acesta e singurul motiv care o făcea să mă viziteze. Se înroşi, apoi mă privi cu ochii ei mici albaştri ca două peruzele. Părea că nu înțelege întrebarea. Pentru a mă încredința că musafira mea nu ascunde ceva, îi luai capul şi o sărutai pe obrajii ei rumeni. Ea nu făcu nici cea mai mică mişcare de a se feri. Atunci o cuprinsei cu amândouă brațele si o strânsei la piept. Se lăsă mânuită, fără a protesta. Eram oarecum contrariat de această docilitate. „Ei bine, nu zici nimic?" o întrebai, „Ce pot spune, când simt atât de mult!" îmi răspunse emoționată. Apoi se aşeză lângă mine şi începu

---

să-mi povestească o experiență neplăcută, pe care o avusese cu profesorul ei francez în Rusia, cum acesta voia s-o convingă să fugă cu el şi cum a simțit instinctiv că era un aventurier fără scrupule pe care a trebuit să-1 concedieze imediat. De atunci a fost totdeauna prevăzătoare cu bărbații. De mine s-a apropi'it, fiindcă i-am inspirat încredere. Tot instinctul i-a spus că nu trebuie să aibă teamă de mine. Atracția pe care o simțea față de mine provenea din aceeaşi încredere.

Era atâta spontaneitate în cuvintele ei, încât îmi plăcea să *o* ascult. Aveam în fața mea un exemplar de fată rusă, a cărei autentică aristocrație (se înrudea cu familia Beauharnais) nu-i alterase simțurile naturale. Ce puteam să-i opun instinctului, în care ea credea? Dacă i-aş fi exprimat scepticismul meu de om deprins a-şi înfrâna instinctele până a le *paraliza* influența în conduită, m-ar fi considerat un intelectual pervers. M-am mulțumit să observ că uneori instinctul poate înşela. „Nu pentru mine!" replică ea cu o convingere adâncă. „Totuşi", insistai eu, „se poate întâmpla să fii dezamăgită, dacă nu cu mine, cu altul, către care simți o atracție puternică" - „Atunci nu-mi pare rău.

Principalul e să-mi placă persoana." - „Aşa te înțeleg mai bine", zisei eu amintindu-i celebra definiție a lui Chamfort: „L-amour est l'echange de deux fantaisies et le contact de deux epidermes".

Când auzi aceste cuvinte, tresări, exclamând: „E profund adevărat, mai ales partea întâia a definiției". Fata voia să rămână la faza idilei sentimentale.

încurajată de reținerea mea în marginile unei prietenii platonice, mica ducesă începu să mă viziteze singură şi seara, după ce tatăl ei se ducea la culcare. Venea tiptil ca o pisică. Avea un farmec deosebit, care mă făcea să uit atitudinea pe care mi-o propusesem să o păstrez.

într-o seară, după ce venisem din oraş pe la ora 11, mă pomenii cu ea. Toaleta sumară cu care se înfățişa, mă tulbură.

Nu ştiam cum să interpretez această vizită. Era mai expansivă decât de obicei, îmi spuse că a simțit lipsa mea la masă, că unde am fost, iscodindu-mă pe un ton care trăda un început de gelozie.

Drept răspuns, o sărutai şi o invitai să se întindă pe divan, îi simțeam corpul de fecioară. Făcui un gest mai intim. Deodată simții mâinile ei mici, dar vânjoase, că-mi cuprind gâtul gata să mă sugrume. Privirea ei era schimbată. Ochii îi sticleau ca unei demente. Mă ridicai brusc şi rostii dispretuitor: „Eşti o sălbatică!" Ea începu să plângă,

rugându-mă să o iert invocând iar instinctul

ca scuză pentru gestul pe care-1 schițase. Crezuse că aş putea să o forțez. I-am explicat că niciodată n-am uzat de mijloace brutale cu o femeie şi că mişcarea mea putea fi înlăturată şi altfel decât printr-un gest atât de exagerat. O rugai să plece şi să mă lase în pace. îmi ceru din nou iertare. Voind să mă sărute, o îndepărtai cu brutalitate, spunându-i că idila noastră a luat sfârşit. Plecă fără să mai zică un cuvânt. v

A doua zi primii o scrisoare, în care-mi repeta să o iert pentru a mă fi supărat, îmi cerea să n-o ocolesc, să-i vorbesc mai departe, căci în curând va trebui să plece din Paris. Nu voia să se observe că între noi s-a întâmplat ceva. I-am răspuns că nici nu mă gândeam să difuzez scena din acea noapte şi să fie sigură că o voi trata cu atenția convențională. La masă o salutai zâmbind şi întrebând-o ce mai face. Mă privi cu aceeaşi ochi plini de, dragoste şi-mi mulțumi că i-am răspuns la scrisoare. •

Pe măsură ce mă îndepărtam de mica ducesă rusă, mă apropiam de prietena ei norvegiană. Aceasta simțise că relațiile mele cu Nadia se răciseră. Cum locuia pe acelaşi etaj cu mine, îşi făcea de lucru să mă întâlnească pe coridor, când ieşeam din cameră, într-o zi mă pomenii că mă vizitează singură. Stilul ei de comportare se deosebea de al rusoaicei. Era mai conştientă şi mai calculată, îmi spuse că se plictiseşte şi că mă roagă s-o primesc pentru a sta de vorbă, începu să-mi povestească despre țara ei, despre frumusețea fiordurilor şi alte [lucruri] indiferente pentru situația în care ne aflam. Mă mira atâta obiectivitate la o fată frumoasă, tânără si cochetă. Deodată o întrebai, pentru ce este atât de conştientă în tot ce face şi vorbeşte. Păru surprinsă de această întrebare. Se prefăcu a nu înțelege, rugându-mă să-i explic pentru ce mi-a făcut această impresie. I-am răspuns că e prea inteligentă pentru a nu înțelege o întrebare atât de simplă.

Se uită lung la mine şi-mi vorbi pe un ton reținut: „Da, poate ai dreptate. Să ştii însă că oamenii m-au făcut să fiu conştientă.

Trebuie să mă apăr. Altfel as deveni jucăria altora, ceea ce nu-mi

convine".

îmi plăcea că reuşisem s-o fac să se deschidă, începu apoi

să-mi povestească despre dragostea pe care a avut-o pentru un bărbat căsătorit si din care cauză se afla acum la Paris. Pentru a se sustrage influenței lui, a trebuit să-1 evite, ştiind că altfel ar fi căzut victimă pasiunii. Acum era vindecată şi privea viitorul cu seninătate.

Era atâta înțelepciune în fata aceasta de 24 de ani! Puterea ei de stăpânire îmi impunea. I-am spus că este, în adevăr, pregătită pentru viață şi că nu mă îndoiesc că va izbuti să-şi împlinească dorințele, adăugând că e nu numai frumoasă, dar şi inteligentă.

Detaşarea cu care-i vorbeam, o contraria însă. îmi răspunse că e surprinsă a întâlni un bărbat care-i vorbeşte ca un prieten dezinteresat. Până arunci nu cunoscuse decât bărbați care voiau să-i facă curte. Şi totuşi nu părea mulțumită de cumințenia mea.

Văzând că rămân neclintit în această atitudine, se ridică să plece. Avea un aer de adâncă dezamăgire, care mă făcu să o întreb, dacă pleacă tot atât de plictisită cum

venise. Mă privi cu ochii ei mari albaştri, în care se reflecta contrarietatea de care era cuprinsă. Voia să stabilească adevăratul sens al întrebării înainte de a-mi răspunde. Apoi se reculese şi-mi zise zâmbind, că se simte după o lecție bună si utilă, pe care a ascultat-o cu atenție.

Credeam că nu va mai veni să mă viziteze în camera mea.

Aveam această părere, fiindcă n-o încurajasem nici măcar cu o invitație de politețe. A doua zi seara însă ea reveni. De data aceasta nu mai invocă plictiseala. Se instala comod într-un fotoliu, spunându-mi că se simte atât de bine în camera mea. îi zâmbii binevoitor, replicându-i că mă mulțumesc şi cu acest compliment.

Izbucni într-un râs nervos. Figura ei de blondă nordică părea şi mai exotică şi în acelaşi timp mai atrăgătoare în această erupțiune voită, care intenționa să ascundă ceea ce simțea. Observase că-i urmăresc lucid jocul. Totuşi, nu eram sigur dacă era un sentiment genuin, sau o simplă cochetărie, care o împingea spre mine. Din fotoliul în care luase loc, mă privea din ce în ce mai atent. Ochii ei nu se mai plimau în sensuri vagi ca înainte, ci deveniseră preocupați de ceva precis care cere să fie exprimat. Simțeam cum se pregăteşte să rupă tăcerea. Mândria o reținu însă câteva minute.

Părea că aştepată o vorbă de la mine, care s-o provoace, fără a lăsa impresia că a venit pentru a-mi comunica ceva. Văzându-mă atât de tăcut şi calm, renunță la orice regulă tactică şi-mi zise cu o voce înecată: „Credeam că eşti mai comunicativ, în definitiv aş dori să ştiu pentru ce te porți atât de rezervat cu mine?" I-am răspuns că nu ştiam că o interesează într-un animit chip. „Cum te mai poți îndoi? Faptul că viu la d[umnea]ta înseamnă că mi-am călcat mândria. Dacă nu mă interesai, nu numai nu te vizitam, dar te ocoleam. N-ai observat că din prima seară te-am remarcat?

Poate Nadia ți-a spus. Indiferența d[umi]tale mă jigneşte". Fata mândră şi conştientă se schimbase dintr-o dată, uitându-şi rolul

pe care-1 juca în societate. Mă simțeam triumfător, îi mărturisii că i-am înțeles jocul de la început si de aceea am tratat-o cu indiferență simulată. „Atunci eşti mai pervers decât mine!" izbucni ea fericită că a descoperit o cută în psihologia mea. O lămurii: „Evident, trebuia să-ți opun aceleaşi mijloace. Era vorba de o luptă, în care nu puteam să mă las învins, cu toate că-mi plăceai mult. Acum pot să-ți spun că n-am ignorat nasul şi gura de factură clasică, pe care ți le-a dăruit natura. Dacă ți-as fi făcut un compliment în această privință, aş fi căzut în banalitate si astfel m-ai fi clasat în lotul admiratorilor comuni, pe care îi întâlneşti la tot pasul. Ceea ce-ți spun acum, nu sunt complimente. Le poți auzi fără să le consideri ca avansuri prozaice. Pentru mine eşti, în adevăr, atrăgătoare şi fascinantă, dar nu atât prin frumusețea fizică vizibilă pentru oricine, cât prin inteligență si temperament".

Era încântată de cuvintele mele. Se ridică, îmi cuprinse capul cu mâinile ei subțiri si mă sărută cu pasiune. Astfel am petrecut o seară plăcută în compania unei fete excepționale, care se apropiase de mine din proprie inițiativă.

Peste două zile, d[omnisoa]ra Nadia de Leuchtenberg veni să-şi ia rămas bun de la mine. Mă rugă încă o dată să o iert, aplicându-mi o sărutare zdravănă si promițându-mi să-mi scrie de la ferma din apropiere de Avignon, unde urma să se stabilească împreună cu familia. Nu m-am putut reține de a-i da sfatul să-şi înfrâneze unele porniri primitive, care

nu cadrează cu situația si educația ei. îmi răspunse ca un copil dojenit: „Te voi asculta!"

130. Spre trecut şi viitor

Aventurile cu cele două fete nu mă îndepărtaseră de la ocupațiile mele. Articolul despre „Situația financiară a Franței" îl aveam gata pentru a-1 expedia la New York. în acelaşi timp revedeam încă o dată eseul filosofic despre „Aspectul dublu al gândirii", pe care intenționam să-1 public la Londra în cursul

anului.

Cu amicul Emil Lazeanu mă vedeam deseori, într-o zi mă

luă să ascult pe celebrul profesor cardiolog Vaquez. Acesta ținea o lecție despre anghina de piept. Vorbea frumos. Descrierea amănunțită a bolii era impresionantă. Toate simptomele erau prezentate într-o formă dramatică. Talentul lui de expunere îmi amintea de profesorul meu de la Berlin, Alois Richl. E un mare

---

avantaj pentru omul de ştiință dotat cu un asemenea talent, căci poate mai uşor să-şi exercite influența asupra studenților.

Nadia s-a ținut de cuvânt, scriindu-mi o lungă şi interesantă scrisoare. Se desprindea din rândurile ei o afecțiune sinceră pentru mine. De aceea i-am răspuns imediat. Nu ştiu prin ce asociație de idei îmi apăru figura lui Helen Dean. Eram sigur că se gândeşte la mine şi la dragostea noastră neîmplinită. I-am scris câteva rânduri, evocându-i momentele petrecute împreună, deşi în ultimele două luni la New York nu o mai întâlnisem. Cu Jane Frazer întrețineam o corespondență regulată. Primeam de la ea câte o scrisoare în fiecare săptămână. De asemenea aveam veşti de la Dane Hochstetter din Mineapolis, buna şi înțelegătoarea prietenă, care-mi procurase atâtea momente de mulțumire şi plăcere în Crawfordeville. îmi scria resemnată ca o prietenă statornică. Mă întrebam uneori, dacă are vreun rost de a mai scrie unor ființe pe care poate nu le voi mai revedea niciodată.

Simțeam, totuşi, necesitatea de a nu le da uitării. Toate contribuiseră, într-un fel sau altul, la înfrumusețarea vieții mele, făcând parte integrantă din trecutul meu. Toate au fost fete bune şi inteligente, care meritau să rămână mai departe în amintirea mea.

Poate şi răgazul de care dispuneam, mă făcea să nu consider o pierdere de timp de a prelungi, sub formă epistolară, prietenia lor dincolo de orice rezultat practic. Fără îndoială, rămăsesem credincios înclinărilor mele romantice de a vedea în fiecare dragoste trecută un prilej de satisfacție şi desfătare pentru imaginația şi sensibilitatea mea.

Acelaşi răgaz mă îndemna să meditez şi să-mi adun gândurile care mă frământau, într-o zi schițai pe o foaie de hârtie planul unui sistem de filosofic. Ştiam că elaborarea lui îmi va lua mai mulți ani. în acelaşi timp ştiam că va trebui să-mi amân împlinirea acestei dorințe. Prevedeam că în țară voi fi prea mult solicitat de lucruri mai practice pentru a găsi liniştea necesară de a dezvolta ceea ce simțeam că începuse să se cristalizeze în mine. Concepția mea despre viață şi lume trebuia să aibă o consistență organică.

Tot ce .acumulasem ca ştiință în răstimpul a cincisprezece ani în străinătate, nu reprezenta decât o pregătire pentru opera pe care o voiam deosebită de tot ce cugetaseră

alții înaintea mea. Era singura ambiție pe care o purtam în mine, fără a o destăinui nimănui. Căci prin modul cum trăisem şi prin râvna cu care-mi apărasem independența, eram sortit să fiu un filosof.

131. Ultimele zile la Paris

Pe la sfârşitul lunii mai am primit un cec de 3000 franci francezi de la Banca Națională a României pentru articolul pe care-1 publicasem asupra situației financiare a țării, apărut în *Bankers Magazine* (numărul din ianuarie 1920). Faptul că mă ocupasem si cu activitatea Băncii Naționale, mi-a adus această răsplată neaşteptată. Era pentru întâia oară că primeam o sumă mai substanțială pentru un articol. Mă bucuram, fireşte, de aceşti bani, care veneau la un moment oportun. De bucurie îl invitai pe amicul Emil Lăzeanu la un restaurant să prăznuim împreună evenimentul. De asemeni îl luai cu mine la Versailles, unde petrecurăm o zi întreagă. Suma primită, împreună cu dolarii care îmi veneau pentru contribuțiile mele la *Bankers Magazine,* îmi ajungeau să acopăr cheltuielile de drum până în țară, cu un scurt popas în Elveția. Astfel începui să mă pregătesc pentru plecare, între timp, aventura cu prietena norvegiană avansa în condiții puțin obişnuite. Vizitele ei în camera mea se repetară în fiecare seară. Ființa conştientă de altădată, cu aerul distant şi rece, se transformase într-o fată iubitoare şi senzuală. Intimitățile noastre n-au luat însă calea normală a posesiunii depline, îi era teamă de consecințe, iar prejudecata de a se păstra intactă, o făcea să admită orice fantezie în schimbul respectării virginității. Această limită nu scădea cu nimic senzațiile unei dragoste pasionale. Amândoi ne adaptam la situație, petrecând mai multe seri într-o atmosferă de intensă plăcere. Aventura mă interesa, fiindcă în această formă îmi procura senzații noi, amplificate de personalitatea unei femei stranii în multe privințe. Nu ştiam cum s-o pregătesc pentru despărțire, într-o zi îi comunicai, după o mică introducere, că trebuie să plec din Paris. Ea izbucni furioasă, acuzându-mă că i-am tăinuit un lucru atât de important. Reacțiunea ei violentă mă tulbură pentru moment, dar mă abțiunui de a-i spune un cuvânt.

Mă mulțumii s-o privesc. Supărată, avea un farmec deosebit.

Văzându-mă calm, se ruşina singură de scena pe care o făcuse.

Se grăbi să-mi spună că regretă de a-si fi pierdut stăpânirea de sine, dar că plecarea mea nu putea s-o lase indiferentă. Apoi se linişti, resemnându-se în fața inevitabilului. Ne despărțirăm ca doi prieteni vechi, fiecare gândindu-se că nu ne vom mai întâlni niciodată. E curios că, luându-mi rămas bun de la ea, n-am simțit

---

nici un regret. Aventura pe care o trăisem, nu lăsase nici o urmă adâncă în mine. Cu toate atențiile pe care mi *le* arătase, această ființă nu mă convinsese că mă iubeşte. Am avut impresia că numai o curiozitate perversă a determinat-o să se aproie de mine.

De aceea nici n-am simțit nevoia să-i scriu. Numai prin caracterul neobişnuit al experienței, mi-a rămas în amintire tânăra blondă cu trăsături clasice, rece ca o statuie şi prea conştientă de frumusețea şi inteligența ei pentru a se dărui cu desăvârşire.

132. Un scurt popas în Elveţia si Italia

în dimineața zilei de 31 mai am plecat în Elveția, sosind seara la Basel. M-am oprit în acest oraş până a doua zi. M-am plimbat pe malul Rinului, reamintindu-mi de timpul când fusesem aici cu zece ani în urmă. Am trimis o telegramă prietenei mele Bertha Schreiber la Zurich, anunțându-mi sosirea. Eram curios .să revăd această fată minunată, inimoasă, pe care o cunoscusem în 1915 la Lausanne. Pe tot timpul şederii mele în Statele Unite întreținusem cu ea o corespondență regulată. Scrisorile ei, mai ales în ultimul timp, deveniseră sentimentale, deşi nu o încurajam cu nimic în această privință.

Când am sosit la Zurich, Fräulein Schreiber mă aştepta la gară. Era neschimbată. Aceeaşi fată idealistă şi entuziastă în ciuda împrejurărilor grele prin care trecuse din *cauza* războiului. Locuia cu mama ei, aşteptând să se liniştească lucrurile în Germania pentru a se reîntoarce la Miinchen. A avut grijă să-mi găsească o cameră bună într-o casă particulară, crezând că voi rămâne mai mult timp.

Seara am luat masa într-un restaurant modest. Pornirăm apoi pe străzile lăturalnice, împărtăşindu-ne experiențele din timpul războiului. Ea trăise mai mult cu gândurile decât cu oamenii. La vârsta de treizeci de ani cunoştea viața numai din lecturi şi imaginație. Corpul ei devenise mai plin, fără a-şi fi pierdut supleţea, îmi spuse cât s-a bucurat când a primit ştirea că ne vom revedea. A fost într-o continuă frământare sufletească în ultimele zile şi totuşi, i-e teamă că această bucurie să nu fie preludiul unei dezamăgiri. „Sunt prea naivă pentru a prevedea mersul realității", încheie ea cu aprehensiune. Cuvintele ei mă mişcară, şi mă reținură pentru moment de a-i comunica programul meu de drum.

Ce puteam face cu această fată sentimentală? Eram sigur că nu

mă va înțelege, îmi părea rău că plecarea mea îi va spulbera iluziile cu care trăise cinci ani, deşi nu-i promisesem nimic, care să o încurajeze în anticipațiile ei exagerate.

Şederea mea la Zurich a durat două săptămâni, în acest răstimp am vizitat mai multe bănci pentru a strânge material informativ în vederea unui articol destinat revistei din New York. .».•«.

O asemenea ocupație începuse să mă plictisească, dar nu voiam v să-mi calc obligația pe care mi-o luasem față de Youngman. Căci pe măsură ce mă apropiam de țară, eram preocupat de a mă readapta cât mai repede la mediul meu natal. °

într-o zi ridicai cele două cufere lăsate la o casă comercială să le păstreze, în ajunul plecării mele în America. Privii fotografiile luate cu Berthy şi-mi amintii cu melancolie de timpul; petrecut împreună. Cărțile şi unele manuscrise îmi aminteau de asemenea trecutul. Mai aveam o bogată colecție de broşuri, reviste si ziare din primul an al războiului, publicații în limba franceză, engleză, germană şi italiană, pe care le citisem febril sub impresia evenimentelor de la începutul conflictului mondial. Revizuindu-le, am reținut numai pe cele mai importante. Am comprimat totul într-un singur cufăr, pe celălalt, cu unele cărți, reviste şi ziare 1-am dăruit d-rei Schreiber.

O dimineață întreagă am petrecut-o împreună cu prietena mea, în Parcul Belvoir. Aşezați pe o bancă, începurăm să vorbim în mod detaşat. Natura ne predispunea să plutim vag, dar printr-o sforțare conştientă reuşirăm să dăm convorbirii noastre un caracter mai precis. Amândoi voiam să ne explicăm definitiv si astfel să înlăturăm

suspiciunea de a nu ne fi exprimat gândul. Prietena mea părea resemnată. Era chiar mulțumită de atenția pe care i-o acordam. Angajând-o într-o discuție filosofică, observam cât era de absorbită în ceea ce-i spuneam. Pasiunea ei pentru abstract si ireal o făcea să uite concretul si realul. Ajunsesem după îndelungate incursiuni în istoria gândirii omeneşti, la concluzia că viața, prin scurtimea şi suferințele ei, e lipsită de valoare. Numai instinctul, sau cum zice Schopenhauer, voința de a trăi, ne face să perseverăm într-o asemenea existență. Prietena mea era încântată de modul cum se desfaşurase ultima noastră convorbire, îmi spuse că-si va aminti totdeauna de aceste clipe, care i-au revelat sensul vieții. Ne despărțirăm ca doi călători, ale căror drumuri duceau în direcții opuse.

în ziua de 15 iunie am plecat din Zurich spre Milano. La Como m-am oprit câteva ore din cauza grevei de la căile ferate

italiene. Seara târziu am sosit la Milano. A doua zi mă plimbai prin oraşul pe care-1 revedeam după şase ani. Grevele muncitorilor şi a chelnerilor paralizau viața oraşului. Voind să iau un bilet la trenul Simplon pentru Bucureşti, aflai că nu circulă din cauza grevei. La agenția Cook mi se sugeră să încerc la Veneția, de unde trenul ar putea să circule. Astfel plecai, cu un tren local, la oraşul lagunelor.

Aici găsi aceeaşi situație. Aşteptai două zile, sperând că voi putea să iau Simplonul, care să mă ducă direct în țară. Greva însă continua şi în Veneția, începui să mă alarmez. Dacă aş fi avut bani mai mulți, aş fi zăbovit cu plecarea şi aş fi stat cu plăcere în acest oraş plin de farmec, pe care-1 revedeam după unsprezece ani. Veneția împrăştia aceeaşi atmosferă de mister şi tristețe, care îndeamnă la meditație, într-o după-amiază am fost la Lido. Plaja era pustie. După informațiile primite, m-am hotărât să plec la Trieste, de unde expresul Simplon circula.

Vedeam pentru întâia oară acest port. Am obținut, în sfârşit, un bilet, dar numai peste cinci zile îmi venea rândul la călătorie.

Eram mulțumit că mă asigurasem de plecare. Am petrecut zilele de aşteptare vizitând oraşul şi plimbându-mă de-a lungul țărmului mării. Intr-o librărie am cumpărat câteva cărți, printre care şi *Divina Commedia* într-o ediție minusculă, pe care o purtam în buzunar, citind din ea prin diferite localuri. Reciteam pe Dante cu pasiune, descoperind în opera lui pasaje care corespundeau dispoziției mele sufleteşti de atunci, în acelaşi timp observam de aproape condițiile oraşului. Muncitorii din port erau în grevă. Pe stradă staționau grupuri care discutau aprins. Unii cereau instaurarea republicii. Pretutindeni se simțeau urmele războiului.

Abia aşteptam să scap dintr-o atmosferă atât de încărcată.

133. Spre țară

.f

în ziua de 24 iunie am plecat cu trenul care avea să mă ducă în țară. A doua zi împlineam treizeci şi patru de ani! Viitorul îmi apărea nebulos şi plin de împotriviri. Mă întrebam dacă voi fi în stare să mă readaptez la mediul de care mă dezrădăcinasem.

în acelaşi timp îmi revenea în minte tot trecutul a cincisprezece ani de pribegie, peregrinări prin străini şi mai ales ultimii ani din viața zbuciumată în America. Nu-mi venea să cred că mă apropii de țară, unde nu mai fusesem de şapte ani.

Pe la amiaza zilei de 26 iunie am ajuns la frontiera României Mari! Eram cuprins de emoție. M-am dat jos din vagon pentru a călca pe pământul țării îndrăgite. Acum înțelegeam mai bine ce înseamnă să aparții unei țări, să te știi că faci parte dintr-o comunitate cu aceleaşi tradiții şi cu aceeaşi limbă.

Toate aceste gânduri îmi lăsau însă o impresie de nesiguranță şi anxietate. Nu eram propriu-zis nici trist, nici vesel. Simțeam numai cum mă încurc tot mai adânc în contradicțiile unei vieți întreruptă de împrejurări şi dirijată independent de voința mea.

întrebarea stăruia şi mă neliniştea: Oare nu greşesc de a încerca să trăiesc într-un mediu care mă va respinge ca pe un înstrăinat?

Şi totuşi, mă întorceam si-mi ziceam că nu trebuie să renunț de a trece şi printr-o asemenea experiență. Sunt încă tânăr şi am timp să plec din nou în străinătate, dacă țara nu mă va recunoaşte cel puțin ca pe un fiu rătăcit.

N. Pctrescu, „le 5 avril 1915, Lundi (Paques), Montreux (Suisse)"

***K*\ coira»**

Cuprins

81*1*

Memorialistica lui Nicolae Petrescu 5

Tabel cronologic 19

Notă asupra ediției 32

Nicolae Petrescu, MEMORII, I

CUVÂNT ÎNAINTE 37

PARTEA I: 1886-1905

1. Primele amintiri 43

2. Mama 45

3. Bunicul 47

4. Vara la Câmpulung-Muscel 50

5. Tata 51

6. Mama tatei 53

7. La prima şcoală 54

8. Moartea tatei 56

9. Intern la pension 58

10. Petrecerea vacanţelor de vară 68

11. în alt mediu 71

12. La Liceul „Matei Basarab" 74

: 13. Spre o nouă şcoală 81

• 14. Prima experienţă erotică 84

15. Profesorii şcoalei 85

16. Cum îmi petreceam timpul liber 91

.- 17. Colegii mei 100

? 18. La Câmpulung-Muscel 102

{•• 19. Vara anului 1904 104

(20. Prima călătorie în străinătate 104
>: 21. Ultimului examen de liceu 107

PARTEA a Il-a:
1905-1912

22. Plecarea şi sosirea 109
23. Lecturi şi cursuri universitare 115
24. Societatea Academică a Studenţilor Români
din Berlin ' 118
25. O vizită la Brandenburg şi câteva cunoştinţe . . 122
26. în prima pensiune germană 123
27. Voiaj la Lipsea şi Dresda 127
28. Ultimele zile la Berlin 129
29. Sosirea în Bucureşti. Serviciul militar 130
30. Experienţe în mediul natal 134
31. Idile sentimentale şi nesentimentale 137
32. Răscoalele ţărăneşti 140
33. O experienţă ciudată 144
34. Majoratul meu 145
35. Plecarea în străinătate. Primul voiaj la
Londra .T 147
36. în pensiune engleză .1 152
37. în ţară pentru puţin timp '. 159
38. Student la Berlin '. 160
39. Voiaj la Milano 163
40. Reîntoarcerea la Berlin 165
41. Prima vizită la Paris •)••. 165
42. înapoi la Berlin i-1 169
43. Al doilea voiaj în Anglia î'. 173
44. Bruxelles, Berlin şi Bucureşti 182
45. într-o nouă pensiune la Berlin 184
46. Studiind pe Kant 188
47. Distracţii şi experienţe cu oamenii . . . .-.»• . . . 189
48. Călătoria în Italia .' * > 191
49. Semestrul de vară la Berlin -.SHW& . 196
50. în ţară, pentru stagiul de plutonier . . . . '.*îF»îi . 199
51. Călătorie la Copenhaga si câteva oraşe "» germane 201
52. O nouă viaţă la Berlin 203
53. Studii şi cursuri 208
54. Debutul meu în publicistică . 210
TC 55. între studii si petreceri 211

56. O călătorie de două luni 217
57. înapoi Ia Berlin 223
' 58. în Elveţia o 226
59. în drum spre ţară 229
60. Un scurt popas la Bucureşti 229
61. La Berlin - pregătirea tezei de doctorat 231
62. La Londra în căutarea scrierilor lui Glanville . . 236
63. între Lipsea şi Rostock 238
,, 64. La Neuchâtel 244
k 65. înapoi la Berlin - doctoratul 246
66. O vizită la Paris , 250
F 67. înapoi la Berlin 251
i 68. O vizită în ţară 252
69. Primele publicaţii în limba germană 253
j. 70. La Gottingen, Marburg, Heidelberg
j şi Miinchen 254
4i 71. O nouă călătorie în Elveţia , . 257
72. Revenirea la Berlin 259
PARTEA a Hl-a: 1912-1915
73. Instalarea la Paris 261
i 74. în ţară pentru un scurt timp 264
J 75. înapoi la Paris 265
t! 76. Plecarea în America 269
77. La New York 272
î- 78. în Canada 278
i 79. înapoi în Statele Unite 280
S 80. La Cedar Rapids 282
t.' 81. Vizitarea altor oraşe americane 286
82. Spre Europa 288
»'. 83. Trei săptămâni în ţară 289
ft 84. Un scurt popas la Berlin 291
T 85. Revenirea la Paris 292
I 86. O viată de plăceri 294
Z 87. Un scurt voiaj }*&.• l 301
d 88. Reîntoarcerea la Paris . . . . -î» 11.4' 304
<!; 89. O lună la Londra şi trei săptămâni ^
Ia Paris ..4 306
O 90. La Berlin 'Ji$- 308

91. în Elveţia. Izbucnirea războiului
; 92. O iarnă la Geneva
93. La Montreaux
94. Singur la Lausanne ,
95. în mai multe localităţi din Elveţia

PARTEA a IV-a: 1915-1920

96. Plecarea în America
97. într-o pensiune din New York
98. Preocupări si planuri de viitor
99. Călătoria în'Far West
100. în drum spre New York
101. La New York pentru mai mult timp . . .
102. Noi frământări
103. Voiajul în Florida
104. La Washington
105. înapoi la New York
106. Experienţe triste si vesele
107. Noi experienţe în câştigarea traiului. . .
108. La Chicago în căutarea unei ocupaţii . .
109. Iar la New York .
110. O veste bună
111. La Wabash College
112. O pensiune de provincie
113. O nouă prietenie şi cunoştinţe de circumstanţă
114. După încetarea războiului , .
115. Un început bun de an
116. O scurtă revedere
117. Ştiri din ţară si ultimele luni în CrawfordsvUle
118. Despărţirea de prieteni si plecarea . .
119. La New York !
120. Un joc sentimental
121. Activitatea publicistică
122. O nouă cunoştinţă
123. Un dialog gratuit
124. Griji prozaice şi planuri de plecare în Europa ,

309 314 316
317 320
328 331 336 , 340 . 352 . 353 . 359 . 361 . 364 . 366 . 370 . 379 . 382 . 385 . 387 . . 388 . . 393
395 401 402 403
404 406 407 411 415 . 416 . 419
. 420

125. **Ultimele luni la New York 421**
126. **Spre Europa 425**
127. La Paris 427
128. **între muncă şi distracţie 42g**
129. **Două experienţe în psihologia feminină 432**
130. **Spre trecut şi viitor 435**
131. **Ultimele zile la Paris 438**
132. **Un scurt popas în Elveţia şi Italia 439**
133. **Spre tară 441**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a Românie PETRESCU, NICOLAE
Memorii / Nicolae Petrescu; ed. şi pref. de I Oprişan. - Bucureşti: Vestala, 2004
voi.
ISBN 973-9418-76-7
Voi. 1: Plăcerea de a trăi pe alte meridiane. ISBN 973-9418-77-5
I. Oprişan Ionel (ed.; pref.) 821.135.1-94
O3..